

Petrelius Päivi
Eriksson Pia
(toim.)

Uudistuva lastensuojelu

— kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa

TYÖPAPERI 32/2018

Päivi Petrelius & Pia Eriksson (toim.)

Uudistuva lastensuojelu

**– kohti asiakkaiden ja ammattilaisten
yhteistoimintaa**

**TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS**

© Kirjoittajat ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Taitto: Matleena Huittinen

ISBN 978-952-343-207-9 (painettu)
ISBN 978-952-343-208-6 (verkkajulkaisu)
ISSN 2323-363X (verkkajulkaisu)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-208-6>

PunaMusta Oy
Helsinki, 2018

Johdanto

Päivi Petrelius, kehittämispäällikkö, YTT, THL

Pia Eriksson, kehittämispäällikkö, VTT, THL

Lastensuojelua uudistetaan parhaillaan keskellä valtavaa toimintaympäristön murrosta. Liikkeessä ovat niin rakenteet, lainsäädäntö, eri ammattilaisten välinen yhteistyö kuin ymmärrys vaikuttavista työskentelytavoistakin. Uudistamistyön horisontissa on SOTE- ja maakuntauudistus, joka toteutuessaan merkitsee laajaa sosiaali- ja terveystalouden organisoinnin muutosta järjestämisvastuun siirtyessä kunnilta maakunnan vastuulle. Muuttuva toimintaympäristö merkitsee lastensuojelulle sekä haasteita että uusia mahdollisuuksia. Muutokseen liittyy aina huolta ja riskejä. Samalla muutos avaa monenlaisia näkymiä sellaiseen lastensuojeluun, joka vastaisi nykyistä paremmin asiakkaiden tarpeisiin.

Murrosvaiheessa lapsiperhepalveluiden ja lastensuojelun muutustyötä on tehty osana laajaa kansallista hallituksen kärkihanketta, Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmaa (2016–2018). LAPE-ohjelmassa lapsen oikeuksia ja tietoperusteisuutta vahvistavaa toimintakulttuuria on edistetty ja palvelujärjestelmää on kehitetty entistä lapsi- ja perhelähtöisemmäksi. Tavoitteena on ollut, että lapsen etu ja oikeudet toteutuvat ja lasten, nuorten ja perheiden voimavaroja tuetaan ja vahvistetaan. Ohjelmassa on sitouduttu huomioimaan lapsen, nuoren ja monimuotoisten perheiden kokonaistilanteet ja yksilölliset palvelutarpeet kaikissa palveluissa. Oikea-aikainen tuki on haluttu tuoda tarjolle lasten ja nuorten arkeen ja kasvuympäristöön. On etsitty keinoja toteuttaa paljon palveluja ja erityistä tukea tarvitsevien lasten ja nuorten palvelut monitoimijaisessa yhteistyössä. Laajaa, yhteistä vastuunottoa palveluiden jatkuvuudesta ja monialaisen yhteistyön koordinaatiosta on haluttu selkiyttää, jotta sujuva yhteistyö ja avunsaanti toteutuisivat. Eräänä tärkeänä lähtökohtana on ollut lasten ja nuorten sekä heidän vanhempiensa osallistumisen sekä kokemusasiatuntemuksen huomioiminen. Lasten, nuorten ja perheiden vaikuttamismahdollisuuksia on pyritty vahvistamaan niin palveluiden suunnittelussa, toteutuksessa ja kehittämisessä kuin asiakaskohtaisessa työskentelyssäkin.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa käsitellyt uudistamistarpeet eivät ole uusia. Pohjana työlle on ollut tarve löytää ratkaisuja jo kauan esillä olleisiin ongelmiin. Palvelut muuttuvat hitaasti, ja kehitys etenee eri alueilla eri tahdissa ja hieman erilaisin painotuksin. Tavoitellut muutokset alkavat usein ajattelutavan muutoksina, jotka alkavat vähitellen luoda uudenlaista toimintakulttuuria. Ennen pitkää voivat rakenteet ja konkreettiset toimintatavatkin muuttua. Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelmassa tavoitteita on ollut paljon ja kehittämistyö kokonaisuutena hyvin laajaa. Aikaa on kuitenkin ollut vähän, ja on selvää, että muutustyötä tulisi voida jatkaa pitkäjänteisesti myös tulevinä vuosina. LAPE-ohjelma voidaankin nähdä perustan luomisena pitkäjänteiselle muutustyölle. Perustaa tulevien vuosien pitkäjänteiselle työlle on yhtäältä luotu vahvistamalla ja tuottamalla jaettua ymmärrystä lastensuojelun kehittämisen suunnista sekä toisaalta luomalla uudenlaisia rakenteita ja perustaa lastensuojelun kehittämisen tueksi. Tavoitteena on ollut luoda edellytykset lastensuojelun kehittämistyölle siten, että lastensuojelun palvelujärjestelmä ja käytännöt kehittyvät periaatteiltaan ja toimintatavoiltaan yhtenäisenä, laadukkaana ja lasten ja nuorten yhdenvertaisuutta tukevana kokonaisuutena.

LAPE-muutosohjelmassa lastensuojelu on otettu kehittämiskohteeksi laajasti. Työtä on tehty viidellä sisältöalueella, joita ovat olleet systeeminen sosiaalityö, perhetyö- ja kuntoutus, perhehoito, laitoshoido sekä sijaishuollon ohjaus ja valvonta. Tämän lisäksi on oltu mukana mm. monitoimijaisen arvioinnin sekä erityis- ja vaativan tason palveluiden yhteistoiminnan kehittämisessä. Lastensuojelun kehittämiseen valtionavustusta kärkihankkeesta sai 16 maakuntaa vuosille 2017–2018. Tämä julkaisu esittelee kehittämistyön tuloksia ja kirjoittajien pohdintaa kehittämistyön äärellä. Mukana on sekä tutkimukseen perustuvia artikkeleita että maakuntien hankkeissa tehdyn työn kuvauksia. Osa julkaisun artikkeleista paikantuu tiiviisti Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa toteutettuun kehittämistyöhön, mutta mukana on kuvauksia muustakin kehittämistyöstä ja tutkimuksesta, jota ammattilaiset, kokemusasiatuntijat ja tutkijat ovat tehneet LAPE-ohjelman aikana. Kaikissa artikkeleissa kytkös lastensuojelun käytäntöihin on tiivis. Artikkelit evästävätkin osaltaan jatkotyötä tarjoten konkreettisia suosituksia lastensuojelun uudistamiseen ja kehittämiseen eri tasoilla. Kirjoittajina on lastensuojelun

ammattilaisia, kehittämistehtävissä työskenteleviä, (kokemus)asiantuntijoita, tutkijoita ja opiskelijoita. Julkaisun artikkelit kertovat paitsi kehittämistyön kohteista ja sisällöistä, myös tehdyn kehittämistyön tärkeimmästä voimavarasta: eri toimijoiden laajasta halusta ja innostuksesta osallistua lastensuojelun uudistamistyöhön.

Lastensuojelu osana palveluiden kokonaisuutta

Lastensuojelua toteutetaan osana lasten, nuorten ja perheiden palveluiden kokonaisuutta. LAPE-ohjelman tavoitteena on, että kokonaisuus rakentuu vahvan perustason tukea tarjoavan perhekeskustoimintamallin, vahvistuneen koulu- ja opiskeluterveydenhuollon ja yhteen sovitettujen erityistason palvelujen varaan (mm. erikoissairaanhoidon ja lastensuojelun). Lisäksi tavoitteena on luoda yhteistoiminta-alueille viisi osaamis- ja tukikeskusta (OT) vahvistamaan kaikkein vaativinta tukea tarvitsevien lasten, nuorten ja lapsiperheiden avunsaantia sekä kaikkien palveluiden osaamista. Rakentuvan palvelukokonaisuuden osana toimivat myös sote-keskukset. Keskeistä on myös se, miten maakuntien ja kuntien välisille yhdyspinnoille, erityisesti sote-palveluiden ja sivistystoimen välille, saadaan luotua toimivat yhdyspintarakenteet.

Lastensuojelulla on tiivis sidos muihin palveluihin. Esimerkiksi lastensuojelun tarve kertoo muutoksista toimintaympäristössä. Kun poliittisen ja lainsäädäntötason muutokset vaikeuttavat lapsiperheiden toimeentuloa, kun lasten ja perheiden tuensaantia rajataan tiukoin kriteerein muissa palveluissa, kun peruspalveluissa ei kyetä tuen tarjoamiseen, näkyvät seuraukset lisääntyneenä lastensuojelun tarpeena. Toisaalta lastensuojelun tarvetta voivat osaltaan tuottaa ja ylläpitää myös lastensuojelun omat toimintatavat. Lastensuojelun paikoin vakavasti ylikuormittuneessa tilanteessa, jossa työntekijät vaihtuvat, eikä aikaa kohtaavalle työlle ole, on mahdollista olla teknisesti palvelun piirissä saamatta kuitenkaan tarvitsemaansa apua.

Lapsen lastensuojelun tarpeeseen vaikuttaa lapsen ja perheen elämäntilanne, mutta myös se, miten lastensuojelu ja muut palvelut kykenevät asettumaan tueksi. Asiakkaiden saama tuki ja kokemus autetuksi tulemisesta ei rakennu vain yksittäisten työntekijöiden toiminnasta, vaan on tulosta myös työyhteisöjen ja organisaatioiden ratkaisuista. Asiakastyön laatuun ja avunsaantiin vaikuttavat organisaatiotason tekijät, kuten se, ohjaavatko työskentelyä työyhteisöissä luottamusta ja jatkumollisia suhteita tukevat periaatteet. Onko organisaation johto tunnistanut ja varmistanut sellaiset tukirakenteet ja sellaisen osaamisen, joiden varassa asiakastyön laatu rakentuu? Miten lastensuojelun sosiaalityö lapsen asioita ratkovana viranomaistyönä sekä muu lastensuojelu ja muut palvelut on saatu toimimaan yhteen? Painotetaanko lastensuojelun arvioinnissa, työn suunnittelussa ja päätöksenteossa kunnioittavaa, dialogista ja yhteistoiminnallista työskentelyä? Entä vedetäänkö lastensuojelussa ja muissa palveluissa saman asiakkaan kohdalla samaan vai eri suuntiin, otetaanko vastuu yhdessä vai pallotellaanko sitä?

Vaikka varhainen tuki on ollut pitkään keskeinen tavoite palveluissa, voi lasten, nuorten ja perheiden avunsaanti viivästyä. Lastensuojeluilmoitusten ja kiireellisten sijoitusten kasvuaalto uusimmassa lastensuojelutilastossa (THL 2017) kertoo mahdollisesti järjestelmän herkistymisestä tunnistamaan paremmin avun tarvetta. Mutta se voi myös kertoa siitä, että lapset läheisineen ovat jääneet vaille oikeanlaista apua, jolloin tilanteet ehtivät vaikeammiksi ja kriisiytyivät. Avun ja tuen hakemisen ja ajoissa saamisen vaikeudet näkyvät lasten ja perheiden elämässä monin tavoin: vanhemman väsymys muuttuu masennukseksi, yksinäisyys saa jäämään väkivaltaiseen suhteeseen, alakoululaisen orastavat koulukäyntivaikeudet kärjistyvät yläkoulussa koulukieltäytymiseksi. Palvelujärjestelmän eri kohdissa asiakkaana olevat lapset, nuoret ja läheiset saattavat myös kokea, että vaikka palvelua saadaan, se ei oikeasti auta: tilanteen arviointi tuntuu arvostelulta ja kuormittaa, lapset ja nuoret eivät saa mahdollisuutta tutustua ja alkaa luottaa työntekijään, ammattilaisten asettamat tavoitteet verkostopalavereissa hallitsevat tapaamisia, eikä kuulluksi tuleminen toteudu. Kehittämistyössä mukana olleet kokemusasiantuntijat ovat asiakkaiden näkökulmaa esillä pitäessään nostaneet esiin myös näitä kokemuksia. Tällaisissa tilanteissa kyse on vuorovaikutuksen vajeista ja ammattilaisten osaamisen haasteista. Palvelut, toiminta ja asiakkaiden tarpeet eivät kohtaa. Yleisenä pulmana näyttää tiedonkulku ammattilaisten ja viranomaisten välillä. Eniten ongelmia on tilanteissa, joissa lapsi, nuori tai perhe tarvitsee useita eri palveluita. Laaja verkosto saattaa toimia lapsen ja perheen tilanteessa hajallaan ja tuloksena voi olla paitsi päällekkäisyyttä, myös

vastuunpallottelua ja ristiriitoja ammattilaisten kesken. Rakenteellisia syitä hajanaisuuteen ja tiedonkulun puutteisiin ovat palvelurakenteen ja toimintakulttuurin sekä johtamisen ja koordinaation vajeet.

Edellä kuvattuihin haasteisiin on LAPEssa pyritty vastaamaan kehittämisen ja tutkimuksen keinoin. Kehittämistarpeita on tunnistettu sekä lastensuojelun ”sisäisissä” rakenteissa ja toimintakäytännöissä että laajemmin palvelujärjestelmän kokonaisuudessa ja toiminnassa. Uutta LAPE-ohjelman työskentelyssä verrattuna aiempaan kehittämistyöhön on ollut entistä vahvempi kansallinen koordinaatio: kehittäjiä, ammattilaisia, tutkijoita ja kokemusasiantuntijoita on koottu verkostoiksi jakamaan kokemuksia ja rakentamaan ratkaisuja yhdessä. Kehittämistyön kantavia periaatteita ovat olleet moniäänisyys, osallisuus ja tutkimusperustaisuus. Kehittämistyö yhteiskehittämisen periaattein alkoi syksyllä 2016, kun laaja joukko ammattilaisia, kokemusasiantuntijoita ja tutkijoita eri puolilta maata kokoontui yhteen luomaan konsensusta siitä, mihin suuntaan lastensuojelun keskeisiä toimintamuotoja tulisi kehittää. Lastensuojelun työskentelyn pohjaksi tehtiin kolme työtä tukevaa tutkimuskatsausta. Lisäksi työstettiin monitoimijaisten työryhmien voimin sitä, miten tutkimustieto, eri tahojen ymmärrys suomalaisesta palvelujärjestelmästä sekä asiakkaiden ja ammattilaisten kokemustieto voisi yhdistyä ja tuottaa ymmärrystä tavoiteltavista muutossuunnista ja tulevaisuuden toimintatavoista. Tutkimuskatsaukset ja työryhmien luomat mallinnusraportit ovat toimineet lastensuojelun kehittämisen raameina ja kehittämissuuntina maakunnallisissa LAPE-hankkeissa. Mallinnuksia on käsitelty ja kehitetty eteenpäin yhteiskehittämispäivissä, joita on järjestetty laajasti eri puolilla maata. Tavoitteena on, että yhteistä vuoropuhelua ja kehittämistyötä jatketaan myös LAPEn jäkeen ja käynnistyneitä muutoksia tuetaan pitkäjänteisesti.

Systemisyys lähestymistapana lastensuojelun uudistamiseen

Keskeinen ohjaava periaate lastensuojelun kehittämisessä on ollut näkemys, että asiakkaiden tuen saannin ja osallisuuden vahvistaminen vaatii muutosta monella eri tasolla. Asiakastyöhön on tuotu systeemistä työskentelyotetta, joka korostaa suhdeperustaista työskentelyä ja suhteiden varassa rakentuvaa hyvinvointia sekä osallisuutta. Tällaisen, systeemisen ruohonjuuritason työskentelyn edellytykset rakentuvat organisaatioiden arjen työlle asettamissa raameissa. Lastensuojelun toimintaedellytykset ovat perustavalla tavalla, *systeemisesti* sidoksissa muuhun palvelujärjestelmään ja sen muutoksiin.

Lastensuojelun tarve, ja lastensuojelun kyky vastata tarpeeseen, on paitsi lasten ja perheiden elämäntilanteisiin liittyvä tema, myös ammattilaisten välisen työnjaon ja vastuun kysymys. Lastensuojelun paikoin vakava ylikuormitus on nostanut esiin huolta siitä, rakentuuko perhekeskuksiin, koulu- ja opiskelijaterveydenhuoltoon, oppilas- ja opiskelijahuoltoon sekä kuntien vastuulle jäävään nuorisotyöhön keinoja tukea lapsia, nuoria ja heidän perheitään varhaisemmassa vaiheessa siten, että paine lastensuojelussa vähenee. Lastensuojelun asiakkaaksi tulevien lasten ja perheiden tuen tarpeiden moninaisuus yhdessä palvelujärjestelmän pirstaleisuuden ja eritahtisen toiminnan kanssa on saanut kysymään, miten muut erityistason toimijat, kuten erikoissairaanhoido jatkoissa antavat omaa osaamistaan ja tukeaan lastensuojelutyössä onnistumiselle. Saadaanko luotua edellytykset ja rakenteet konkreettiselle yhteistyölle, jossa asiakkuudet ymmärretään aidosti yhteisiksi? Mikäli sosiaalihuoltolain mukaiset ja muut peruspalvelut saadaan LAPE-tavoitteiden mukaisesti vahvistumaan tulevina vuosina, voi yhä useampi lapsi ja nuori läheisineen saada tarvittavan tuen muista palveluista. Näin lapsi- ja perhekohtaiseen lastensuojeluun voisi rakentua tilaa niiden lasten, nuorten ja perheiden kanssa työskentelylle, joiden perustavat oikeudet ovat vakavimmin uhattuina. Mikäli muut erityistason toimijat ja lastensuojelu siirtyvät tekemään yhteistä työtä yhteisten asiakkaiden kanssa, lisääntyy varmasti myös työskentelyn vaikuttavuus.

Koska lastensuojelun toimintaedellytykset rakentuvat osana palvelujen kokonaisuutta, ovat palvelujen yhteensovittamisen, integraation ja monitoimijuuden teemat olleet keskeisiä LAPE-ohjelman lastensuojelun kehittämisessä. Integraatiota ja siihen liittyviä käsitteitä on yritetty jäsentää monitasoisesti. On pohdittu, mitä integraatio tarkoittaa asiakkaiden kokemuksena, arjessa. On jäsenetty sitä, mitä se tarkoittaa eri ammattilaisten sekä lasten, nuorten ja perheiden yhteisenä työnä. On pohdittu, millaista olisi integraatiota tukeva johtaminen alueellisesti ja kansallisesti. On oltu huolissaan siitä, rakentavatko kansalliset politiikkaohjelmat ja esimerkiksi lainsäädännön kehitys edellytyksiä toimivalle integraatiolle vai

murentavatko kansalliset politiikkatoimet integraation mahdollisuuksia. Lastensuojelun uudistaminen ja uudistusten turvallinen ja kestävä läpivieminen edellyttää vahvaa, kokonaisvaltaista johtajuutta ja muutosten vaikutusten valpasta seurantaa ja tutkimusta. Kokonaisvaltaisen, yhteensovittavan johtamisen haasteet ovat olleet keskusteluteemana esillä LAPE-ohjelman lastensuojelufoorumeilla toistuvasti. Lastensuojelun kentällä tarvitaan monialaisen asiakkaiden tarpeisiin vastaavan, yhteisen työn johtamista.

Lastensuojelun kehittämisellä on lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa ollut vahva sisällöllinen painotus. Keskiössä ovat olleet lapsen oikeuksia ja lapsen hyvinvointia koskevat tavoitteet ja tätä edistävät käytännön ratkaisut. Jotta sisällölliset tavoitteet muuttuisivat käytännöiksi ja juurtuisivat arkeen, tarvitaan LAPE-kauden jälkeen pysyviä, muutosta tukevia ja ylläpitäviä rakenteita. Nämä rakenteet tulevat muodostumaan osana sote-valmistelua. Vastuu siitä, miten lastensuojelun uudistaminen jatkuu, on jatkossa vahvasti kuntien ja maakuntien sekä kansallisen tason johdolla ja päätöksentekijöillä.

Julkaisun rakenne

Julkaisun artikkelit on jaettu neljään temaattiseen osioon. Teemat liikkuvat lastensuojelun eri tasoilla edeten asiakastyön kohtaamistilanteista ammattilaisten ja sektoreiden välisen yhteistoiminnan kautta johtamiseen ja organisointiin. Osassa artikkeleista liikutaan lastensuojelun yhdyspinnoilla. Osa teemoista nousee esiin eri näkökulmista useammassa artikkelissa.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman yksi kantava periaate on ollut asiakkaiden osallisuuden vahvistaminen ja mahdollistaminen kaikilla tasoilla. Julkaisun ensimmäiseen osaan on koottu artikkeleita, joissa käsitellään osallisuuden vahvistamista eri näkökulmista: asiakasosallisuutta mahdollistavia käytäntöjä, kokemusasiantuntijuutta ja vertaisarviointia sekä perhehoidossa elävien lasten oikeuksia. Toisessa osassa teemana on työntekijöiden osaaminen. Osaamisen yhtenä ytimenä näyttäytyy kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen liittyvä osaaminen. Niin avo- kuin sijaishuollossakin ovat vahvasti esillä systeemisen, dialogisen ja perheterapeuttisen työskentelyn periaatteet ja näkökulmat. Vuorovaikutuksessa onnistuminen on keskeistä myös uusissa työmuodoissa, kuten digitaalisessa sosiaalityössä. Kolmannessa osassa fokus siirtyy erityisesti yhdyspintoihin eri sektoreiden ja ammattilaisten välillä. Neljännessä osassa jäsenellään uudistuvan palvelujärjestelmän rakenteellisia muutoksia ja haasteita, joita palveluiden laaja uudistaminen asettaa johtamiselle ja kehittämistyölle.

Osallisuuspuheesta kohti osallisuuden käytäntöjä

Eräs kehittämistyöstä nouseva havainto on, että lasten, nuorten ja perheiden osallisuus on ottamassa askeleita osallisuudesta tunnustettuna arvona ja osallisuuspuheena kohti konkretiaa. **Kati Kallinen** kirjoittajakumppaneineen pohtii Lapin yliopistossa tehtyyn tutkimukseen perustuen lasten ja nuorten osallisuuden edellytyksiä, haasteita ja mahdollisuuksia monitoimijaisessa yhteistyössä. Kirjoittajat jäsentelevät osallisuuden edellytyksiä ja kuvaavat tutkimustulostensa pohjalta muun muassa sitä, miten johtajat voivat tukea yhdenvertaisen ja asiakkaiden osallisuutta arvostavan toimintakulttuurin rakentumista. **Jenni Lahtisen** tutkimukseen perustuvassa artikkelissa katse kohdistuu sijaishuollon arkeen, lastenkotien retkiin ja niiden mahdollistamiin kohtaamisiin. Retket ovat oiva esimerkki siitä miten lasten osallisuutta voidaan vahvistaa irtaantumalla arjen institutionaalisesta kontekstista ja yhdessä tekemisen kautta murtaa hierarkioita ja vahvistaa vuorovaikutusta lasten ja ammattilaisten välillä. **Riitta Laakso** yhdessä muiden kirjoittajien kanssa käsittelee sijoitettujen, vammaisten nuorten haastatteluihin perustuvassa artikkelissaan haasteita, joita liittyy marginaalissa ja erityisen haavoittuvassa asemassa olevien kokemusten kuulemiseen. Artikkelissa tarkastelun keskiöön nousee eri merkkijärjestelmien erojen tunnistaminen ja huomioiminen lastensuojelun kuulemisen käytännöissä. **Emilia Säleksen ja Riikka Airon** artikkelissa osoitetaan sijaissisarusten tärkeä rooli aktiivisina toimijoina ja suhteiden rakentajina osana sijoitetulle lapselle tarjottavaa perhehoitoa. Turvallista arkea sijaisperheessä ovat luomassa kaikki osapuolet, niin aikuiset kuin lapset, mikä tulisi tunnistaa myös palvelujärjestelmässä.

Kokemusasiantuntijuuden monet muodot ovat kehittyneet ja juurtuneet eri puolilla Suomea, kuten **Helena Inkisen** artikkeli osoittaa. Artikkelissa jäsenellään mm. kokemusasiantuntijatoimintaan liittyviä

eettisiä näkökulmia ja tämän hetkistä tilannekuvaa Pesäpuu ry:n kymmenvuotisen kehittämistyön pohjalta. Kokemusasiantuntijuuden leviämisen on mahdollistanut asenteiden muutos ja osaamisen sekä kokemuksen lisääntyminen. Kokemusasiantuntijoita on jo monin paikoin otettu mukaan toimijoina ammattilaisten rinnalle. **Onni Westlundin** kuvaamat kokemukset vertaisarvioinnista herättävät toivon, että hyviksi havaittuja kokemusasiantuntijuuden muotoja saadaan jatkossa kehitettyä eteenpäin ja yhä laajemmin käyttöön sijaishuollossa. Vertaisarvioinnin avulla nuoret pääsevät itse arvioimaan oman sijaishuoltoipaikkansa arkea, antamaan palautetta ja vaikuttamaan omaan asuinympäristöönsä. Kokemusasiantuntijoita on muutoinkin jo monin paikoin otettu mukaan toimijoina ammattilaisten rinnalle, ja nuorten lisäksi myös asiakasperheiden vanhempia osallistuu kehittämistyöhön yhdessä työntekijöiden kanssa. **Riikka Mauno** kuvaa Kouvolan lastensuojelun asiakasperheiden vanhempien kehittäjäasiakasryhmässä käsiteltyjä kokemuksia lastensuojelun perhetyöstä. Mauno kuvaa, millaista oli käynnistää ryhmä, millaisia teemoja nousi esiin ja millainen kokemus ryhmä oli sekä perheille että työntekijöille. Osaamisen vahvistamista ja asenteiden muutosta kohti lasten vahvempaa osallisuutta sosiaalityössä on edistetty **Nina Östmanin** ja kumppaneiden kuvaamassa ammattilaisten verkostotyöskentelyssä. Ammattilaisten halu ja valmius muutokseen toimintakulttuurissa on selvää, mutta käytäntöön siirtymisen haasteeksi muodostuvat usein organisaatio- ja johtamistasoon liittyvät seikat.

Kunnioittava kohtaaminen ja yhteistoiminnallisuus osaamisen ytiminä

Kyky kohdata asiakkaat kunnioittavasti ja yhteistoiminnallisesti on noussut LAPE-ohjelmassa keskiöön ja kehittämistyössä on syvennetty ymmärrystä suhdeperustaisesta työstä. **Sirkka Alho, Marjukka Rasa ja Kaisa Vuolukka** hahmottelevat artikkelissaan suhdeperustaista, perheterapeuttista lastensuojelua historiaperspektiivistä ja kuvaavat muun muassa miten sosiaalityöntekijät ovat osallistuneet perheterapian kehittämiseen. Historiakatsaus tekee näkyväksi sosiaalityön ja perheterapian yhteistä taustaa. Systemisessä, suhdeperustaisessa lastensuojelussa ei ole siten kyse mistään sosiaalityölle ihan uudesta asiasta. Historianäkökulman lisäksi artikkelissa pohditaan, mitä annettavaa perheterapeuttisella ajattelulla on nykytilanteessa lastensuojelutyölle ja millaiset reunaehdot suhdeperustaiselle lastensuojelutyölle tarvitaan. **Tiina Civil** käsittelee lastensuojelun systemisen toimintamallin kouluttajakokemuksiinsa pohjaten sitä, miten lastensuojelun avoimuuden työskentelyä voidaan uudistaa systemisen ja perheterapeuttisen ajattelun ohjaamana. Ratkaisevaa on se, päästäänkö hyvän vuorovaikutuksen avulla vahvistamaan toivoa, laajempaa ja syvempää ymmärrystä lapsen ja perheen tilanteesta sekä tämän myötä myös uusia mahdollisuuksia.

Pia Lahtinen kirjoittajakumppaneineen kuvaa, millaista kehittämistyötä systemisen lastensuojelun näkökulmat ovat virittäneet perhehoidossa, jossa toimitaan useissa samanaikaisissa, mutta usein eritahtisesti toimivissa systeemeissä. He esittävät useiden alueellisten esimerkkien pohjalta näkemyksen, että lastensuojelun systeminen malli sopii hyvin laadukkaan ja suhdeperustaisen perhehoidon ja sen maakunnallisen kehittämisen lähtökohdaksi. Perhehoidon ja systemisyyden teemojen pohdinta jatkuu **Tiina Laihon, Johanna Lehtolan ja Reetta Lindforsin** artikkelissa. He kuvaavat artikkelissaan jo pidempään käytössä ollutta, systemiseen ja perheterapeuttiseen työskentelyotteeseen perustuvaa työskentelymallia Salon lastensuojelun perhehoidossa ja tarjoavat näin erään esimerkin siitä, miten systeminen työskentely voidaan ottaa käyttöön paikallisesti perhehoidossa.

Noora Aarnio kuvaa ammattilaisten myönteisiä kokemuksia kysymyspatteristosta, joka ohjaa heitä ajattelemaan laitokseen sijoitetun lapsen tarpeita traumanäkökulmasta, sekä työntekijöiden omia mahdollisuuksiaan tukea ja auttaa nuorta. Artikkelin nostaa osaltaan esiin vuorovaikutussuhteen voiman ja merkityksen. Vantaan lastensuojelun systemisen toimintamallin pilotointi puolestaan on tarjonnut **Anne Kantoluodolle** mahdollisuuden pohtia johdon ja asiakastyön tiimin välistä vuorovaikutusta ja johdon roolia systemisen työotteen mahdollistajana ja tukijana. Pilottikokemusten perusteella johtamista tarvitaan tiiviisti tueksi, kun ruohonjuuritasolla halutaan uudistaa toimintatapoja ja ottaa käyttöön uudenlaista osaamista. **Sonja Soini ja Tarja Kovanen** luovat lupaavia tulevaisuuteen suuntaavia avauksia digitaalisen vuorovaikutuksen vahvistamisesta ja hyödyntämisestä lastensuojelussa. Sosiaalityöntekijät vuorovaikutuksen ammattilaisina voivat hyödyntää osaamistaan uusissa muodoissa vastaten samalla

asiakkaiden yksilöllisiin palvelutarpeisiin eri kanavien kautta. **Elina Myllymäki** pohtii perhetyön paikkaa lastensuojelun uudistuksissa. Hän kysyy, millaisia rakenteita perhetyön kehittämiseksi tarvitaan ja ehdottaa ratkaisuja perhetyön vahvistamiseksi niin paikallisesti kuin kansallisestikin.

Askeleita yhdyspinnoilla - kohti konkreettista yhteistä tekemistä

Sisukas-mallin vaikuttavuudesta on jo tietoa kaksivuotisen intervention pohjalta. **Christine Välivaara** osoittaa, että Sisukas-malli, joka asettuu koulun ja lastensuojelun yhdyspinnoille, on laajasti levinnyt ja hyväksi havaittu tapa tukea sijoitettujen lasten koulunkäyntiä ja parantaa heidän oppimistuloksia. **Marjo Alatalo ja Anne Kantoluoto** kuvaavat Vantaalla toteutettua kehittämistyötä, jossa perheneuvolan psykologi, koulun toimijat sekä erikoissairaanhoidon veivät monialaista osaamistaan yhdessä kouluun, traumaattisista oloista maahan tulleiden tai traumatisoituneiden lasten, nuorten ja perheiden tueksi. Myös **Terhi Pippurin** artikkelissa liikutaan koulussa, joka on lasten hyvinvoinnin rakentumisen keskeinen ympäristö. Käsitellyssä ovat koulujen mahdollisuudet toimia lasten ja nuorten yhdenvertaisuutta, osallisuutta ja yhteisöllisyyden kokemuksia vahvistavalla tavalla. **Tytti Lassila ja Mari Suonio** puolestaan luovat tietopohjaa yhteistoiminnalle ja käytännöille, joiden avulla voidaan edistää lapsen etua ja vanhemmuuden tukea niissä perheissä, joissa vanhempi suorittaa vankeusrangaistusta. Lapsen ja perheen kokonaistilanteen arvioimiseksi yhteistyö todetaan välttämättömäksi: satunnaisesta yhteistyöstä tulisi päästä yhteiseen lasten edun arviointiin ja vanhemmuuden tuen suunnitteluun.

Yhteisasiakkuudet ja kompleksisuus johtamisen haasteina

Lapsi- ja perhepalveluissa on peräänkuulutettu yhteen sovittavaa johtamista ja nostettu keskusteluun yhteisasiakkuudet. **Liisa Jokinen, Elina Stenvall ja Kati Palsanen** tuovat artikkelillaan esiin tutkimustietoa ja käsitteitä, joita tarvitaan monimutkaisten ja vaikeaselkoisten prosessien ja asiakkuuksien johtamisen ja johtamistapojen kehittämisen tueksi. Kompleksisuuden teemaa käsitellään myös **Noora Aarnion ja Nanna Miettusen** artikkelissa, joka pohtii sosiaalihuollon vaativuuden määrittelyä. Porrasteisuutta ei voida sosiaalihuollossa jäsentää terveydenhuollon logiikalla, ja kirjoittajat asettuvatkin etsimään toisenlaista logiikkaa paikantaen moninaisia muuttujia, jotka sosiaalihuollossa ja lastensuojelussa vaikuttavat tuen tarpeisiin ja tilanteen vaativuuteen työntekijän näkökulmasta. Artikkelissa kuvataan myös tähän ajatteluun perustuvan mittarin kehittämistä ja kokemuksia mittarin pilotoinnista. **Elina Pekkarisen ja Noora Hästbackan** ”Koulukotien asema muuttuvassa palvelujärjestelmä” artikkelissa osoitetaan, että koulukotien tarjoamalle osaamiselle on edelleen tarvetta palvelujärjestelmässämme. Artikkelissa esitetään kolmen tutkimushankkeen pohjalta kehittämissuhteita erityis- ja vaativan tason sijaishuollon järjestämiseksi tilanteissa, joissa nuorella on yhtäaikaisesti useita kuormittavia tekijöitä ja erilaista suojelun tarvetta. Julkaisun päätteeksi maakuntatasoisen näkökulman lastensuojelun uudistamiseen avaavat **Satu Mäki-Fossi ja Lars Lindholm**. He kuvaavat systeemisen lastensuojelun implementointikokemuksia yhdessä maakunnassa ja peilaavat niitä sekä Englannissa että muualla toteutettuihin systeemisen lastensuojelun implementointia tarkastelleisiin tutkimuksiin ja raportteihin. Mäki-Fossin ja Lindholmin artikkeli tarjoaa kokemukseen ja tutkimukseen pohjaavia, punnittuja näkökulmia siihen, miten systeeminen lastensuojelu voidaan ottaa käyttöön maakuntatasoisesti.

Lähteet: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2017) Lastensuojelu 2017. Tilastoraportti 17/2018.

Tiivistelmä

Päivi Petrelius & Pia Eriksson (toim.) Uudistuva lastensuojelu – kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpaperi 32/2018. 289 sivua. Helsinki 2018. ISBN 978-952-343-207-9 (painettu); ISBN 978-952-343-208-6 (verkkojulkaisu)

Tämä julkaisu on tuotettu osana Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPEn) lastensuojelun kehittämistä. Julkaisun artikkeleiden kirjoittajat ovat lastensuojelun ammattilaisia, kehittämistehtävissä työskenteleviä, (kokemus)asiantuntijoita, tutkijoita ja opiskelijoita. Julkaisu koostuu 24 artikkelista, jotka kaikki tuovat oman näkökulmansa lastensuojelun kehittämiseen ja vahvistamiseen. Läpäiseviä teemoja julkaisussa ovat osallisuus ja vuorovaikutus, ammattilaisten osaaminen ja eri ammattilaisten yhteistoiminta sekä kompleksisen järjestelmän ja yhteisasiakkuuksien johtaminen. Osa artikkeleista perustuu tutkimukseen, osan perustana ovat havainnot kehittämistyöstä. Äänessä ovat niin ammattilaiset kuin kokemuasiantuntijatkin.

Lastensuojelua uudistetaan parhaillaan keskellä valtavaa toimintaympäristön murrosta. Liikkeessä ovat niin rakenteet, lainsäädäntö, eri ammattilaisten välinen yhteistyö kuin ymmärrys vaikuttavista työskentelytavoistakin. Muutos avaa monenlaisia näkymiä sellaiseen lastensuojeluun, joka vastaisi nykyistä paremmin asiakkaiden tarpeisiin, joita julkaisussa käsitellään.

Julkaisussa on neljä osaa. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman yksi kantava periaate on ollut asiakkaiden osallisuuden vahvistaminen ja mahdollistaminen kaikilla tasoilla. Julkaisun ensimmäiseen osaan on koottu artikkeleita, joissa käsitellään osallisuuden vahvistamista eri näkökulmista: asiakasosallisuutta mahdollistavia käytäntöjä, kokemusasiantuntijuutta ja vertaisarviointia sekä perhehoidossa elävien lasten oikeuksia. Toisessa osassa teemana on työntekijöiden osaaminen. Osaamisen yhtenä ytimenä näyttäytyy kohtaamiseen ja vuorovaikutukseen liittyvä osaaminen. Niin avo- kuin sijaishuollossakin ovat vahvasti esillä systeemisen, dialogisen ja perheterapeutin työskentelyn periaatteet ja näkökulmat. Vuorovaikutuksessa onnistuminen on keskeistä myös uusissa työmuodoissa, kuten digitaalisessa sosiaalityössä. Kolmannessa osassa fokus siirtyy erityisesti yhdyspintoihin eri sektoreiden ja ammattilaisten välillä. Neljännessä osassa jäsenellään uudistuvan palvelujärjestelmän rakenteellisia muutoksia ja haasteita, joita palveluiden laaja uudistaminen asettaa johtamiselle ja kehittämistyölle.

Sammandrag

Päivi Petrelius & Pia Eriksson (red.) Uudistuva lastensuojelu – kohti asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoimintaa [Barnskyddet förnyas – mot klienters och professionellas samverkan]. Institutet för hälsa och välfärd (THL). Diskussionsunderlag 32/2018. 289 sidor. Helsingfors, Finland 2018. ISBN 978-952-343-207-9 (tryckt); ISBN 978-952-343-208-6 (nätpublikation)

Denna publikation har getts ut som en del av utvecklande av barnskyddet i Programmet för utveckling av barn- och familjetjänster (LAPE) Artiklarna i publikationen har skrivits av professionella inom barnskyddet, personer som arbetar med utvecklingsuppgifter, (erfarenhets)experter, forskare och studerande. Publikationen består av 24 artiklar som alla bidrar med en egen synvinkel på att utveckla och förstärka barnskyddet. Övergripande teman i publikationen är delaktighet och växelverkan samt professionellas kunnande och samarbete. Vidare behandlas ledning ett komplext system och gemensamma klienter. En del av artiklarna grundar sig på forskning, en del på insikter i utvecklingsarbetet. Både röster av professionella och erfarenhetsexperter finns med.

Barnskyddet förnyas för närvarande i mitten av en enorm brytningstid i verksamhetsmiljön. Både strukturer, lagstiftning, samarbete mellan olika professionella och förståelse av effektiva arbetsmetoder berörs. Förändringen öppnar nya möjligheter för ett sådant barnskydd som bättre skulle möta klienternas behov vilket behandlas i publikationen.

Publikationen består av fyra delar. En av huvudprinciperna i programmet för utveckling av barn- och familjetjänster har varit att förstärka och möjliggöra brukarnas delaktighet på alla nivåer. I publikationens första del finns artiklar som behandlar delaktighetens förstärkning från olika synvinklar: praxis som möjliggör klienternas delaktighet, erfarenhetsexpertis och kollegial utvärdering samt barnens rättigheter i familjevård. I den andra delen är temat de professionellas kunnande. Kunnande angående mötande och växelverkan är en av expertisens kärnor. Både i öppen vård och vård utom hemmet lyfter man fram principer för och synvinklar på systemiskt, dialogiskt och familjeterapeutiskt arbete. Att lyckas med växelverkan är väsentligt även i nya arbetsformer, såsom digitalt socialarbete. Den tredje delen fokuserar särskilt på kontaktytor mellan olika sektorer och professionella. I den fjärde delen behandlas servicesystemets strukturella ändringar och utmaningar som det omfattande förnyandet av tjänsterna ställer för ledandets och utvecklingsarbetets del.

Sisällys

Johdanto	3
Tiivistelmä.....	9
Sammandrag.....	10

I LASTEN, NUORTEN JA PERHEIDEN OSALLISUUS

Lasten, nuorten ja perheiden osallisuus monitoimijaisen yhteistyön mahdollisuuksina ja haasteina.....	14
<i>Kati Kallinen, Merja Laitinen, Lauri Lantela, Jaana Leinonen, Anna Nikupeteri, Henna Nurmi & Tuija Turunen</i>	
”Ehkä se yhdessäolo ja puhuminen ja niinku kuunteleminen...” Osallisuutta ja vuorovaikutussuhteita tukevia kohtaamisia lastenkotien retkillä.....	24
<i>Jenni Lahtinen</i>	
Minunkin näkemyksilläni on merkitystä – sijoitetun vammaisen lapsen oikeus tulla kuulluksi.....	33
<i>Riitta Laakso, Susanna Helavirta, Leena Seppälä, Merja Penders & Niina Krohns</i>	
Sijaisperheiden sisarussuhteet: lasten tarpeista, oikeuksista – ja nakeista	41
<i>Emilia Säles & Riikka Airo</i>	
Muutosta ja voimaa – lasten ja nuorten kokemusasiantuntijuus osaksi maakunnallista kehittämistyötä.....	51
<i>Helena Inkinen</i>	
Vertaisarviointi nuorten tukena sijaishuollossa.....	60
<i>Onni Westlund</i>	
”Tutkitaan yhdessä mikä oikeasti auttaa” –kokemuksia perhetyön kehittämisestä yhdessä asiakaskehittäjien kanssa Kouvolassa	65
<i>Riikka Mauno</i>	
Nätverksarbete som metod för professionellas kompetensutveckling gällande delaktighet i barnskyddet... 75	
<i>Nina Östman, Ilona Fagerström, Maria Balk & Veronica Salovaara</i>	

II OSAAMINEN ASIAKASTYÖSSÄ

Perheterapian ja sosiaalityön yhteiset juuret sekä suhdeperustaisen systemisen lastensuojelutyön kehittäminen	85
<i>Sirkka Alho, Marjukka Rasa & Kaisa Vuolukka</i>	
Lapsen ja perheen kohtaaminen lastensuojelun avoimuudessa – tarkastelua systemisestä näkökulmasta....	96
<i>Tiina Civil</i>	
Systeminen työote lastensuojelun perhehoidossa.....	110
<i>Pia Lahtinen, Reetta Peltonen, Päivi Petrelius, Jaana Pynnönen, Marketta Raivio, Johanna Santanen & Minna Valli</i>	
Yhdessä eteenpäin! Perhesijoituksen alkuvaiheen systeminen malli Salossa	121
<i>Tiina Laiho, Johanna Lehtola & Reetta Lindfors</i>	

Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa – miten ammattilaiset voivat tukea nuorta ja hänen vanhempiaan sijoituksen alkuvaiheessa?	136
<i>Noora Aarnio</i>	
Systeeminen lastensuojelutiimi Vantaan lastensuojelun avopalveluissa – näkökulmana tiimin kouluttaminen ja toiminnan suunnittelu osana organisaatiota	150
<i>Anne Kantoluoto</i>	
Vuorovaikutuksen monet mahdollisuudet verkossa	162
<i>Sonja Soini & Tarja Kovanen</i>	
Miten perhetyö uudistuu – vahvan perhetyön malli tulevaisuuden visiona	169
<i>Elina Myllymäki</i>	
III AMMATTILAISTEN YHTEISTOIMINTA	180
Sisukas pärjää aina? – koulun ja lastensuojelun yhdyspinnoilla	181
<i>Christine Väliavaara</i>	
Traumaattisista oloista tulleiden lasten ja perheiden auttaminen koulun, terveydenhuollon ja lastensuojelun yhteisenä työnä	188
<i>Marjo Alatalo & Anne Kantoluoto</i>	
Koulu hyvinvointia tukevana yhteisönä	200
<i>Terhi Pippuri</i>	
Lapsen etu ja vanhemman vankeus – lapsen edun toteutumisen ja vanhemmuuden tukemisen haasteet vankilan ja lastensuojelun viranomaisyhteistyössä	210
<i>Tytti Lassila & Mari Suonio</i>	
IV MUUTTUVA PALVELUJÄRJESTELMÄ JA JOHTAMINEN	220
Perheiden tarpeista lähtevän auttamistyön johtaminen	221
<i>Liisa Jokinen, Elina Stenvall & Kati Palsanen</i>	
Kompleksisuus sosiaalihuollon vaativuuden määrittelijänä	230
<i>Noora Aarnio & Nanna Miettunen</i>	
Koulukotien asema muuttuvassa palvelukentässä	241
<i>Elina Pekkarinen & Noora Hästbacka</i>	
Maakunnallistuva lastensuojelu tienristeyksessä – tienviittoja systeemisen lastensuojelun implementointiin	252
<i>Satu Mäki-Fossi & Lars Lindholm</i>	
Tiivistelmät	266

I Lasten, nuorten ja perheiden osallisuus

Lasten, nuorten ja perheiden osallisuus monitoimijaisen yhteistyön mahdollisuuksina ja haasteina

Kati Kallinen, YTT, sosiaalityön yliopistonlehtori, Lapin yliopisto

Merja Laitinen, YTT, sosiaalityön professori, Lapin yliopisto

Lauri Lantela, KM, kasvatustieteen yliopisto-opettaja, Lapin yliopisto

Jaana Leinonen, HTT, hallintotieteen yliopistonlehtori, Lapin yliopisto

Anna Nikupeteri, YTT, sosiaalityön tutkijatohtori, Lapin yliopisto

Henna Nurmi, HTM, hallintotieteen yliopisto-opettaja, Lapin yliopisto

Tuija Turunen, KT, kasvatustieteen professori, Lapin yliopisto

Johdanto

Tarkastelemme artikkelissa lasten, nuorten ja perheiden osallisuutta monitoimijaisessa yhteistyössä ja sitä tukevaa johtamista ehkäisevän lastensuojelun kontekstissa. Etsimme vastausta kysymyksiin, *mitä lasten, nuorten ja perheiden osallisuus edellyttää sekä millaisia mahdollisuuksia ja haasteita osallisuuteen liittyy monitoimijaisessa yhteistyössä*. Jäsennämme osallisuuteen liittyviä edellytyksiä sekä niihin kietoutuvia mahdollisuuksia ja haasteita lasten, nuorten ja vanhempien sekä ammattilaisten näkökulmista sosiaalityön, kasvatustieteen ja hallintotieteen vuoropuhelussa. Hyödynnämme artikkelissa Lapin LAPE-hankkeen "Perhekeskustoimintamalli Lappiin – integroidut monitoimijaiset palvelut perheille" Lapin yliopiston osahankkeessa kerättyjen tutkimusaineistojen määrällisiä ja laadullisia aineistoja.

Lähestymme lasten, nuorten ja perheiden sekä eri ammattilaisten ja hallinnon sektoreiden tekemää yhteistyötä ja rajapintojen ylittämistä monitoimijaisena työskentelynä ja asiantuntijuutena (esim. Laitinen ym. 2018). Monitoimijainen yhteistyö perustuu jaetulle tiedolle ja asiantuntijuudelle, jolloin lapset, nuoret ja perheet ovat toimijoita ammattilaisten ja päätöksentekijöiden rinnalla ja asiantuntijoita palveluiden toteuttamisessa ja kehittämisessä (Turunen ym. 2014). Eri ammattilaisten välinen vähäinen vuorovaikutus sekä yhteisen ymmärryksen puute lasten, nuorten ja perheiden arjesta ja tuen tarpeista voivat johtaa tilanteisiin, joissa rakenteelliset ja ammatilliset tekijät tuottavat auttamisen sijaan päinvastaisia tuloksia perheiden arkeen (Hester 2011). Lasten, nuorten ja perheiden avun ja tuen tarpeet voivat tulla ohitetuiksi myös tahattomasti, jos heillä ei ole osallisuutta palveluprosessissa. Yhteistyö vaatii toimialojen ja organisaatioiden rajapinnat ylittävien käytäntöjen ja vastuiden sopimista siten, että asiakkaiden toimijuus huomioidaan kaikissa asiakkuuden vaiheissa. Riittävät palvelut ja toimiva yhteistyö niiden välillä sekä ammattilaisten tuntemus paikallisesta palvelukokonaisuudesta ja vastuunottajan nimeäminen perheen palveluiden koordinaatiosta ovat keskeisiä avun antamisen edellytyksiä (Halme ym. 2014, 285). Monitoimijaisessa asiantuntijuudessa lasten, nuorten ja perheiden sekä ammattilaisten välinen yhteistyö on tavoitteellista toimintaa, jossa syntyy uudenlaisia toimintamalleja ja osaamista (Laitinen ym. 2018).

Tarkastelemme osallisuutta erityisesti lasten, nuorten ja vanhempien arjen toimintaan liittyvän kokemuksellisuuden lähtökohdista. Arjen osallisuus on edellytys palveluosallisuudelle, johon sisällytämme asiakkaan kokemustiedon huomioimisen, käyttämisen ja jalostamisen palvelujärjestelmässä, sekä mahdollisuudet osallistua omien palveluprosessien suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin. (Esim. Romakkaniemi ym. 2018, 79; Nurmi ym. 2018.) Esimerkiksi Vuoremaan (2016) tutkimuksen mukaan vanhempien riittävät vaikuttamismahdollisuudet ja päätöksentekoon osallistuminen oman lapsen palvelutapaamisissa, sekä riittävät vaikuttamismahdollisuudet kunnan lasten ja perheiden palveluihin ja tiedonsaanti niistä vahvistavat osallisuutta. Viime vuosien paikalliset, alueelliset ja valtakunnalliset kehittämishankkeet ovat nostaneet esiin asiakkaiden roolia kehittäjäasiakkaina, kokemusasiantuntijoina ja vaikuttajina. Yhteistoiminnallisessa kehittämisessä asiakkaat otetaan mukaan palveluiden kehitystyöhön ja

heille annetaan tasavertainen kehittäjän ja vaikuttajan rooli palvelujärjestelmässä. (Pohjola ym. 2017.) Tällä hetkellä keskeinen haaste on se, miten tämä orientaatio voisi juurtua osaksi perustyötä ja arjen palvelukohtaamisia.

Avaamme ensin osallisuutta ehkäisevän lastensuojelun ydinkysymyksenä. Sen jälkeen esittelemme lapsilta, nuorilta ja vanhemmilta sekä ammattilaisilta keräämämme tutkimusaineistot ja kuvaamme aineistokohtaisesti, millaisena lasten, nuorten ja perheiden osallisuus niissä rakentuu. Lopuksi kokoamme yhteen aineistojen perusteella neljä keskeistä osallisuuden edellytystä ja pohdimme osallisuuden mahdollisuuksia ja haasteita monitoimijaisessa yhteistyössä.

Osallisuus ehkäisevän lastensuojelun ydinkysymyksenä

Ehkäisevä lastensuojelu – lasten ja nuorten kasvun, kehityksen ja hyvinvoinnin vahvistaminen sekä vanhemmuuden tukeminen – on keskeinen osa uudistuvaa lastensuojelua. Ehkäisevän lastensuojelutyön lähtökohtana on kunnissa tehtävä hyvinvointityö, joka perustuu eri toimijoiden osallisuudelle ja yhteistyölle. Kunnilla terveyden ja hyvinvoinnin edistäjinä on entistä tärkeämpi rooli rakentaa sellaiset hyvinvoinnin edistämisen mallit ja tavat, jotka tukevat lasten, nuorten ja perheiden hyvinvointia. Hyvinvoinnin edistämässä osallisuus ja yhteistyö ovat tärkeitä tekijöitä. Johtamisen näkökulmasta kyse on siitä, missä muodoissa ja millaisin käytännöin osallisuutta ja yhteistyötä toteutetaan. Perheiden hyvinvoinnin tukemisessa tarvitaan vahvaa poikkihallinnollista yhteistyötä eri toimialojen kesken, mutta myös kumppanuusperustaista toimintaa esimerkiksi kolmannen sektorin ja muiden yhteisöjen kanssa, kuntalaisia ja palvelujen käyttäjiä unohtamatta. (Terveydenhuoltolaki 1326/2010; Majoinen & Antila 2017; de Montigny ym. 2017.)

Käytännössä lasten, nuorten ja perheiden osallisuus ja yhteistyö ammattilaisten kanssa eivät ole kuitenkaan itsestäänselvyksiä. Tällä tarkoitamme sitä, että vaikka osallisuus ja yhteistyö ovat vuosikausia olleet hallinnon ja palveluiden kehittämisen peruslähtökohtina, ne eivät välttämättä ohjaa käytännön hyvinvointityötä. Hallintolähtöinen ja professioperustainen hyvinvointityö ei ole aina löytänyt asiakkaan ja kuntalaisen ääntä hyödynnettäväkseen ja eri toimialat ovat toimineet toisistaan irrallaan. (Majoinen & Antila 2017; Bots ym. 2016; Larsen ym. 2014.) Sosiaali- ja terveystieteissä hyvinvointityössä koulujen ja varhaiskasvatuksen rooli on jäänyt etäiseksi, vaikka nämä ovat keskeisiä lasten, nuorten ja perheiden arjen ympäristöjä. Ne tuottavat tärkeää tietoa hyvinvointityön ja ennaltaehkäisevän lastensuojelun tueksi ja toimivat osallisuuden areenoina.

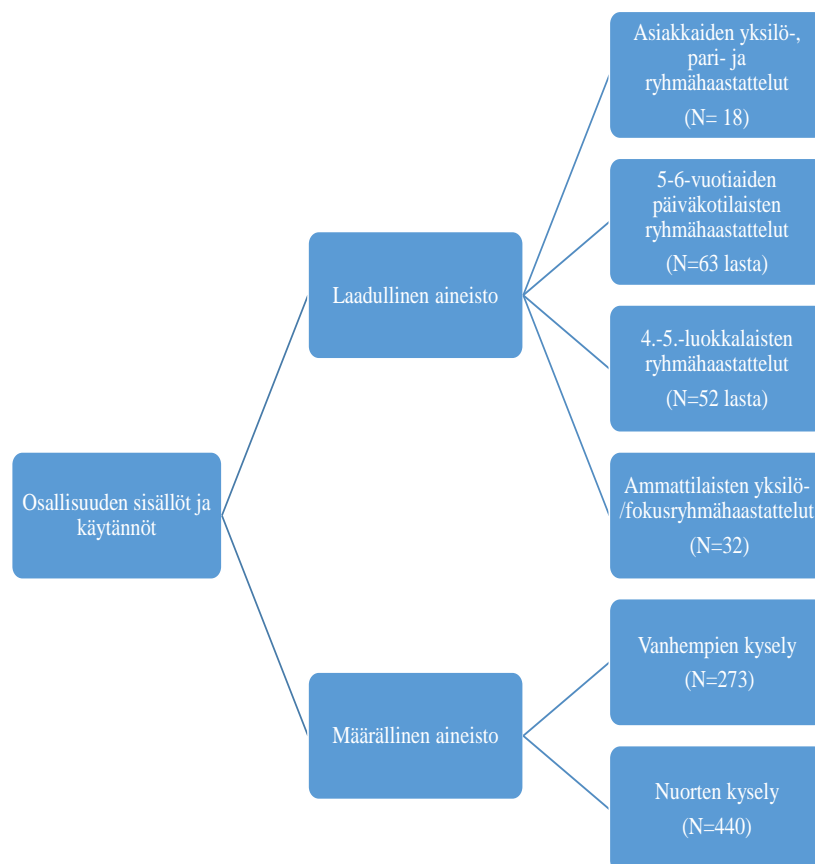
Uusissa perusopetuksen opetus- ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa osallisuus on nostettu yhdeksi toiminnan keskeiseksi lähtökohdaksi. Koulu ja varhaiskasvatus edistävät laaja-alaisen osaamisen kokonaisuuksilla lapsen ja nuoren osallisuutta tukevia osallistumisen ja vaikuttamisen taitojen kehittymistä. Lapsi- ja nuorilähtöisessä kasvuympäristöjen toimintakulttuurissa keskeisiä ovat lapsen ja nuoren kuuleminen ja arvostava kohtaaminen sekä kehitystason mukainen osallistuminen yhteiseen ja itseä koskevaan päätöksentekoon. Tavoitteena on, että lasten ja nuorten ajatukset nostetaan toiminnan ja opetuksen keskeisiksi sisällöiksi. (POPS 2014; VASU 2016.) Aikuisten tehtävänä on huomioida, että lasten ja nuorten osallistumisen valmiudet ja osallistumishalukkuus vaihtelevat ja heillä on monia tapoja osallistua ja ilmaista mielipiteensä (Pulkkinen 2003). Arkiset kohtaamiset koulussa ja kotona eivät välttämättä tue lasten ja nuorten osallisuutta. Arjen osattomuutta voivat selittää esimerkiksi isot luokkakoot sekä erilaiset kuormittavat tekijät vanhempien arjessa. (Helavirta 2012, 77.) Yksilölliset tarpeet huomioiva arjen osallisuus ja tuki edistävät lasten ja nuorten tasa-arvoisuutta.

Osallisuuden näkökulmasta varhaiskasvatuksen ja peruskoulun haasteina ovat kuitenkin edelleen kansainvälisesti vertailtuna lasten ja nuorten heikko kokemus yhteisöön kuulumisesta ja vähäinen vaikuttamishalukkuus sekä sosiaalista osallisuutta uhkaava kiusaaminen (ks. Rautiainen ym. 2017). Tulevaisuudessa näihin haasteisiin pyritään vastaamaan muun muassa nostamalla varhaiskasvatuksen osallistumisastetta ja kehittämällä monitoimijaisia käytäntöjä varhaiskasvatuksessa ja perusopetuksessa. Oikea-aikaisen, tarpeidenmukaisen ja monitoimijaisen tuen kehittämällä pyritään edistämään varhaiskasvatuksen ja peruskoulun tavoitteita lasten ja nuorten yhdenvertaisesta mahdollisuudesta hyvinvointiin ja osallisuuteen.

Lasten, nuorten ja perheiden osallisuus on lähtökohta ehkäisevälle lastensuojelulle ja lastensuojelun uudistamiselle (esim. Bardy 2013). Osallisuus edellyttää lasten, nuorten ja perheiden kokemustiedon arvostamista ja sen näkemistä keskeisenä resurssina palveluiden kehittämisessä ja kuntien hyvinvointityössä (Nurmi ym. 2018). Monitoimijainen yhteistyö edellyttää ammattilaisilta avointa ja osallistavaa asiantuntijuutta (Laitinen ym. 2018), ja että ammattilaiset yhdistävät asiantuntijuutensa ja mahdollistavat yhteistyösuhteita, joissa asiakkaat voivat asemoitua tasavertaisiksi toimijoiksi. Monitoimijaisen ja osallistavan yhteistyön keskiössä on lasten, nuorten ja perheiden sekä ammattilaisten tasa-arvoinen, jaettu tieto ja asiantuntijuus (esim. Palsanen & Kääriäinen 2015, 200), jolloin tietoa käytetään monitasoisesti ja -suuntaisesti (Nurmi ym. 2018). Näkemyksemme mukaan lapsi- ja perhelähtöinen tieto on edellytyksenä palvelujen integraatiolle, sektorirajat ylittävien toimintakäytäntöjen kehittämiselle ja ehkäisevän työtöteen vahvistamiselle.

Tutkimusaineistot

Monipuolinen ymmärrys osallisuudesta monitoimijaisessa yhteistyössä edellyttää erilaisen tiedon yhdistämistä, sillä eri toimijat – lapset, nuoret ja vanhemmat sekä ammattilaiset – tuottavat tietoa omista näkökulmistaan. Olemmekin keränneet tutkimushankkeessa aineistoja eri toimijoiden kanssa. Olemme nähneet tutkimuskokonaisuudessa tärkeäksi asiakkaiden kokemustiedon ja ammattilaisten tiedon välisen vuorovaikutuksen. Purkamalla asiantuntijatiedon ja kokemustiedon kategorioita olemme tavoitelleet asiakkaiden tarpeita koskevan tiedon kokonaisuutta. Esittelemme tutkimuksessa keräämämme laadulliset ja määrälliset aineistot kuviossa 1.

Kuvio 1. Tutkimuksessa kerätyt aineistot.

Tutkimuksessamme määrällisinä aineistoina ovat 9. luokkalaisille lappilaisille nuorille ja vanhemmille suunnatut hyvinvointi- ja osallisuuskyselyt. Laadullinen aineisto koostuu 5–6-vuotiaiden päiväkodin lasten

ja 4.–5. luokkalaisten ryhmähaastatteluista sekä asiakkaiden (kehittäjäasiakkaat, kokemusasiantuntijat ja muut palveluiden kehittämisestä kiinnostuneet) yksilö-, pari- ja ryhmähaastatteluista. Päiväkotiaineisto kerättiin kolmesta tapauskunnasta ja kouluaineisto kahdesta kunnasta. Asiakkaiden haastattelut toteutettiin useassa kunnassa maakunnan alueella. Lisäksi keräsimme aineistoa kolmen tapauskunnan ammattilaisilta toteuttamalla eri toimialojen johtaville viranhaltijoille yksilöhaastattelut sekä esimiehille ja asiantuntijoille fokusryhmähaastattelut. Haastattelemamme ammattilaiset työskentelivät lapsille ja perheille suunnatuissa palveluissa järjestöissä tai evankelis-luterilaisella seurakunnalla (N=5), kunnissa varhaiskasvatuksen, koulun tai nuorisotyön toimialoilla (N=12), lapsi- ja perhepalveluissa, sosiaalityössä, perhetyössä tai terveystoimialalla (N=12) tai LAPE-palvelujen projekti- ja muutostyössä tai kuntajohdossa (N=3).

Kolmesta Lapin kunnasta kerätyt aineistot edustavat palvelujärjestelmiltään Lapin alueen monimuotoisuutta. Tapauskunnat eroavat myös väestömäärältään ja elinkeinorakenteeltaan. Tapauskunnissa yhdessä yhteistyö kunnan ja järjestöjen välillä oli syvää, toisessa julkinen sektori oli vahva toimija, ja kolmannessa kunnan pienen koon takia yksittäisen työntekijän tehtäväkuva oli laaja. Yhteisinä haasteina tapauskunnissa ovat laajat maantieteelliset toiminta-alueet, pitkät etäisyydet, heikko kuntatalous sekä keskimääräistä korkeampi palveluiden kustannusrakenne.

Kyselyitä ja haastatteluja yhdistävät osallisuuden ja monitoimijaisen yhteistyön tarkastelu eri näkökulmista. Kysyimme lapsilta, nuorilta ja vanhemmilta heidän kokemuksiaan palveluista ja osallistumisen mahdollisuuksista palvelujen kehittämisessä. Ammattilaisten aineistoissa puolestaan kysyimme eri toimijoiden näkemyksiä monitoimijaisesta yhteistyöstä sekä asiakkaiden osallistumismahdollisuuksista. Aineistot on kerätty keväällä 2018. Olemme analysoineet haastatteluaineistoja erilaisilla tutkimusasetelmilla (Nurmi ym. 2018; Lantela ym. 2018). Seuraavaksi avaamme osallisuuden saamia sisältöjä eri aineistoissa.

Osallisuus eri aineistoissa

Nuorten kysely

9. luokkalaisten nuorilta kerätyn kyselyaineiston perusteella nuorilta puuttuu osallistumismahdollisuuksia, vaikka he olisivat halukkaita osallistumaan. Lähes puolet (46 %) nuorista ajattelee, että nuorten osallistuminen palveluiden kehittämiseen tekee niistä parempia ja 40 % nuorista on sitä mieltä, että nuorten asiantuntijuutta palveluiden kehittämisessä hyödynnetään liian vähän. Noin kolmanneksella nuorista on myös oma näkemys palveluiden kehittämiseen sekä halua vaikuttaa palveluihin. Vajaalla neljänneksellä nuorista on aikaa ja voimavaroja palveluiden kehittämiseen osallistumiseen. Nuorten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet ovat kuitenkin usein heikot: 38 % nuorista saa vain harvoin tai ei juuri koskaan tietoa siitä, miten nuorille suunnattuja palveluita kehitetään tai miten niiden kehittämiseen osallistutaan ja 40 % nuorista saa vain harvoin tai ei juuri koskaan vaikuttamismahdollisuuksia tai kannustusta osallistumiseen.

Nuorten osallistumisen tukemisessa on tärkeää ottaa huomioon, millaiset osallistumisen väylät ja osallistumisen tavat ovat heille mieluisimpia. Nuoret haluavat olla pääasiassa kehittämässä heille suunnattuja palveluita; esimerkiksi nuorisotilat ja muut nuorten omat paikat olivat selvästi useimmin mainittu palvelu kysyttäessä, mitä nuoret haluaisivat olla kehittämässä. Nuoret mainitsivat myös liikuntaan, harrastuksiin ja vapaa-aikaan liittyviä palveluita. Mieluista osallistumistapaa kysyttäessä nuoret kertoivat haluavansa osallistua palveluiden kehittämiseen sanomalla mielipiteensä, ideoimalla tai olemalla mukana projektityyppisesti, esimerkiksi suunnittelemassa tapahtumia.

Haluaisin olla osa tiimiä, jossa on nuoria, jotka suunnittelevat nuorille suunnattuja tapahtumia.

Haluaisin auttaa antamalla ideoita esim., mitä palveluissa voisi muuttaa ja mikä pitää.

Jakamalla ideoita.

Jotenkin, että voisinkin ilmaista mielipiteitäni.

Nuoret kokevat tulleen yleensä hyvin kuulluiksi ja ymmärretyiksi arjessaan. Vajaalle kymmenesosalle (8–9 %) on kuitenkin melko vaikeaa tai vaikeaa löytää sellaisia aikuisia, joita heidän hyvinvointinsa kiinnostaa ja joille he voivat kertoa huolistaan. On myös paljon nuoria, joiden näkemyksiä heitä itseään koskevissa asioissa ei ymmärretä (17 %), joita ei kannusteta huolista kertomiseen (14 %), ja joiden kanssa ei mietitä ratkaisuja yhdessä heitä koskevissa asioissa (13 %). Havainnot kertovat nuorten arjen osallisuuden merkittävistä vajeista.

Vanhempien kysely

Vanhempien vastausten perusteella osallisuuden lisäämiselle tarjoutuu mahdollisuuksia erityisesti vaikuttamiseen liittyvien positiivisten asenteiden myötä. Osallisuutta voidaan parantaa tarjoamalla monipuolisesti vaikuttamiseen innostavia ja rohkaisevia väyliä, sekä jakamalla riittävästi tietoa vaikuttamismahdollisuuksista. Useimmat vastaajista kokevat vaikutusmahdollisuudet tärkeiksi (noin 70 %) ja useimmilla vastaajista (noin 60 %) on myös aikaa ja halua palveluiden kehittämiseen ainakin toisinaan. 65–70 % vastaajista on saanut kuitenkin vain harvoin mahdollisuuksia, tietoa ja rohkaisua palveluiden kehittämiseen. 42 % vanhemmista ei ole tietoisia palveluiden kehittämiseen liittyvistä osallistumismahdollisuuksistaan. Mieluisimpia osallistumistapoja palveluiden kehittämiseen vanhemmille ovat kyselyihin vastaaminen (65 %), keskustelutilaisuudet (38 %), keskustelut palvelutilanteissa (33 %) ja osallistuminen sosiaalisen median kautta (30 %). Vanhemmat toivovat usein runsaampaa tiedottomista ja keskustelu- ja kuulemistilaisuuksia yhdenvertaisesti asuinpaikasta riippumatta. Osallisuutta voidaan parantaa tarjoamalla monipuolisesti vaikuttamiseen innostavia ja rohkaisevia väyliä, sekä jakamalla riittävästi tietoa vaikuttamismahdollisuuksista.

Kunnallisessa päätöksenteossa tiedottamisen jo lapsiperheitä koskevien asioiden valmisteluvaiheessa tulisi olla paljon nykyistä aktiivisempaa, jotta todellinen vaikuttaminen ennakkoon olisi perheille mahdollista. Kokemukseni on, että valmistelu tapahtuu poliittisten päättäjien ja viranhaltijoiden toimesta hyvin niukasti ulospäin tiedottaen ja vasta päätöksenteon jälkeen tiedotetaan. Ylipäänsä palveluiden kehittämisen ja suunnittelun toivoisi olevan osallistavampaa eli perheitä kuulevaa.

Kysyttäisiin, mikä sinua arkipäivässä helpottaisi eniten, ei tarjottaisi valmiina käytössä olevia malleja kuuntelematta ensin, onko asiakkaalla sanottavaa, ja sitten jos ei osaisi sanoa, kerrottaisiin eri mahdollisuuksista.

Vastaajien mukaan osallisuutta palvelutilanteissa edistäisi erityisesti laadukas ja kiireetön vuorovaikutus. Vanhemmat toivoivat entistä ennakkoluulottomampaa kuuntelemista ja yhdessä ratkaisujen etsimistä sekä parempaa perheen yksilöllisyyden ja kokonaistilanteen huomioimista.

Päiväkotilaisten ja koululaisten ryhmähaastattelut

Lasten osallisuuden kokemukset tulivat esiin sekä päiväkodissa että 4.–5. luokkaisilta kerätyissä ryhmähaastatteluissa. Molemmassa aineistoissa lapset kuvasivat päätöksentekomahdollisuuksiaan arjessaan ja osoittivat, että heidän mahdollisuutensa päätöksentekoon olivat rajattuja. Päätöksentekomahdollisuudet koskivat lähinnä heidän omaa arjen tekemistään. Lapset kokivat, että heillä tulisi olla enemmän mahdollisuuksia päätöksentekoon heidän elämäänsä koskevissa asioissa. Lapsilta kysyttiin myös, kuinka aikuiset kuuntelevat heitä kotona, päiväkodissa ja koulussa. Kaikilla lapsilla oli elämässään aikuisia, joille he saattoivat kertoa toiveitaan sekä huoliaan. Tällaisina aikuisina lapset mainitsivat vanhempien lisäksi usein isovanhemmat. Päiväkodin ja koulun työntekijät olivat niin ikään tärkeitä aikuisia lasten elämässä. Lapset toivoivat aikuisilta läsnäoloa, kuuntelua ja pysähtymistä lasten asioiden äärelle.

Ainakin ne vois hetkeksi ees pysähtyä, sillee kuuntelemaan ihan kunnolla. (viidesluokkalainen lapsi)

Lasten puheissa tuli myös esiin, että aikuisten on tärkeä jakaa keskenään tietoa, mikä auttaa lasten asioiden eteenpäin viemistä. Aikuisten välisen yhteistyön merkitys tuli siten esiin myös lasten kokemuksissa. Osallisuuden näkökulmasta lapset kokivat, että heillä oli kotipaikkakunnallaan mahdollisuuksia harrastaa ja lapsille järjestettiin erilaisia tapahtumia. Aineistoissa tuli kaiken kaikkiaan esiin, että lapsilla on kokemusta kuulluksi tulemisesta, mutta lapset kaipaavat yhä lisää kuulluksi tulemisen kokemuksia ja lasten osallisuutta päätöksenteossa tulisi laajentaa.

Asiakkaiden haastattelut

Asiakkailta kerätty aineisto sisältää kehittäjäasiakkaiden, kokemusasiantuntijoiden ja muiden palveluiden kehittämisestä kiinnostuneiden kokemuksia osallisuudesta lapsi- ja perhepalveluissa. Kaikki haastateltavat tarvitsivat tai olivat tarvinneet peruspalveluiden lisäksi erityispalveluita. Osallisuuteen liittyen heiltä kysyttiin kokemuksia avun ja tuen saamisesta, monitoimijaisesta yhteistyöstä sekä vaikuttamisesta palveluiden kehittämisessä. Asiakkailta oli erilaisia kokemuksia osallisuudestaan palveluissa ja he pohtivat laajalti, miten lasten, nuorten ja perheiden osallisuutta voitaisiin parhaiten edistää.

Perheiden näkökulmasta osallisuus edellyttää koko perheen hyvinvoinnin ja arjen tukemista sekä eri perheen jäsenten tarpeiden huomioon ottamista. Toimiva arjen tuki voi mahdollistaa kuulluksi tulemisen kokemuksen. Osallisuuden mahdollisuus edellyttää perheiden arkea, heidän tarvitsemia palveluita ja vaikuttamismahdollisuuksia koskevan tiedon kulkua erilaisia kanavia pitkin, jotta se tavoittaisi eri-ikäisiä ja erilaisissa elämäntilanteissa olevia ihmisiä. Esimerkiksi nuoria voi tavoittaa parhaiten sosiaalisen median kautta ja maahanmuuttajataustaisten kuulluksi tuleminen edellyttää omankielisiä palveluita tai tulkkia. Palveluiden kehittämiseen osallistuneet asiakkaat kokivat tärkeäksi saada tietoa myös palveluihin tehdyistä kehittämistoimenpiteistä.

Mä uskon että just ideointi siinä et monenlaisia kanavia käyttäen niin voi tavoittaa. Ettei ois vaan yhtä. Miettiä et missä ne tyypilliset nuoret on ja missä ne ei-tyypilliset nuoret on.

Aineistossa tulee esille myös laajemmin kysymys yhteiskunnan sallivuudesta perheiden erilaisia tilanteita ja tarpeita kohtaan. Ymmärtävä ja tuomitsematon ilmapiiri voivat edistää esimerkiksi eri kulttuureista tulevien ja erityislasten arjen osallisuutta ja mahdollistaa myös kokemuksen yhteiskunnallisesta osallisuudesta.

Ammattilaisten yksilö- ja fokusryhmähaastattelut

Eri sektoreilla työskenteleviltä ammattilaisilta kerätty aineisto osoittaa johtamisen tärkeän merkityksen lasten, nuorten ja vanhempien osallisuuden tukemisessa. Ammattilaiset voivat vahvistaa osallisuutta havainnoimalla lasten, nuorten ja perheiden arkea ja kuuntelemalla heidän tarpeitaan. Johtamisella voidaan edistää asiakkaiden osallisuutta kannustamalla ammattilaisia kuulemaan asiakkaita ja osallistumaan monitoimijaiseen yhteistyöhön. Lisäksi johtaminen tukee parhaimmillaan yhteistyön tekemistä luomalla mahdollisuuksia, joissa eri toimijat työstävästi asiakkaiden tietoa yhdessä palveluiden kehittämistä varten. Toimiva monitoimijainen yhteistyö edellyttää johtamisessa huomion kiinnittämistä ammattilaisten perehdytykseen, selkeisiin työnkuviin ja yhteistyön roolien määrittämiseen sekä sellaisten puitteiden järjestämiseen, joissa ammattilaiset voivat osallistua yhteistyöhön. Aineiston perusteella on vielä kehitettävä mahdollisuuksia – kasvokkaisia ja digitaalisia, spontaaneja ja organisoituja paikkoja, joissa asiakkaat, ammattilaiset ja johtajat voivat yhdessä ilmaista ja työstiä näkemyksiään.

Onko meillä tarpeeksi kohtaamispaikkoja missä me kohattais nää asiakkaat että me voitais yhdessä miettiä niitä asioita ...

Asiakkaiden osallistuminen ja monitoimijaisen yhteistyön onnistuminen edellyttävät, että lasten, nuorten ja perheiden hyvinvointi nähdään strategisena ja sektorirajat ylittävänä työnä, jota resurssit tukevat. Johtamisella voidaan mahdollistaa ilmapiiri, jossa toimijat haluavat tehdä keskenään yhteistyötä lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin ja osallisuuden edistämiseksi. Ammattilaisten ohella myös johtajat

tekevät monitoimijaista yhteistyötä ja toimivat siten suunnannäyttäjinä yhteistyön toimintakulttuurin muotoutumisessa.

Lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden edellytykset

Olemme määrittäneet aineistojen perusteella neljä tekijää, jotka ovat edellytyksenä lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden toteutumiselle. Osallisuuden edellytyksinä ovat tieto, osallistumisen väylät, kannustaminen ja perhelähtöisyys (Kuvio 2).

Kuvio 2. Osallisuuden edellytykset.

Pohjimmalsena osallisuuden toteutumisen edellytyksenä on tieto, mikä tulee aineistoissa esille tiedonsaannin, tiedonkulun ja tiedottamisen näkökulmista. Perheet kokevat tärkeäksi, että he saavat tietoa palveluista sekä osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksistaan. Jotta tieto tavoittaisi mahdollisimman hyvin eri-ikäiset ja erilaissa elämäntilanteissa olevat lapset, nuoret ja perheet, edellyttää se erilaisia tiedottamisen tapoja ja kanavia. Yhtenä tiedottamisen kanavana nousee esille osallistuminen sosiaalisen median kautta. Lisäksi tiedonsaannin tärkeydessä tulee esille tiedon merkitys palveluiden kehittämisen eri vaiheissa. Perheet haluavat saada tietoa, kuinka he voivat vaikuttaa palveluiden kehittämiseen, mutta myös tietoa siitä, onko heidän osallistumisellaan ollut vaikutusta eli ovatko kehittämisehdotukset edenneet toimenpiteiksi. Tietoon kytkeytyy myös ammattilaisten välisen tiedonkulun sujuvuus, mikä edistää perheiden osallisuuden kokemusta monitoimijaisessa yhteistyössä ja perheen hyväksi toimimista.

Tietoon liittyy erilaisten osallistumisen väylien mahdollistaminen lapsille, nuorille ja perheille. Osallistumisen väylät tarkoittavat virallisia ja epävirallisia tilaisuuksia ja paikkoja, joissa on mahdollista tulla kuulluksi ja päästä keskustelemaan tärkeäksi kokemista asioista. Järjestettyjen osallistumismahdollisuuksien lisäksi on tärkeä toteuttaa myös anonyymeja mahdollisuuksia osallistua ja vaikuttaa, esimerkiksi vastaamalla kyselyihin. On tärkeää, että osallistumisen väyliä mahdollistetaan palveluiden kehittämisen eri vaiheissa suunnittelusta kehittämistoimenpiteiden arviointiin.

Erilaisten osallistumisen väylien tarjoamisen lisäksi kannustaminen ilmenee keskeisenä osallisuuden edellytyksenä. Lapset, nuoret ja vanhemmat pitävät tärkeänä, että heitä kannustetaan osallistumaan ja kehittämään palveluita. Kannustamisen tulee olla molempipuolista, ei vain niin että ammattilaiset

kannustavat asiakkaita osallistumaan. Esimerkiksi perheet voivat itse aktiivisesti ehdottaa kehittämissideoita ja tehdä aloitteita yhteistyölle. Perheet voivat myös omalta osaltaan vaikuttaa siihen, että ammattilaiset astuisivat rohkeammin pois omasta asiantuntijaroolistaan ja ottaisivat herkemmin vastaan asiakkaiden tietoa. Kannustamisen merkitys tulee esille myös ammattilaisilta kerätyssä aineistossa. Johtajilla ja esimiehillä on keskeinen tehtävä tukea monitoimijaisista yhteistyötä ja kannustaa toimijoita avoimeen vuorovaikutukseen asiakkaiden ja eri sektoreiden toimijoiden välillä. Parhaimmillaan osallisuus toteutuu monitoimijaisessa yhteistyössä, kun asiakkaat ja ammattilaiset kehittävät palveluita yhteistoiminnallisesti. Tämä edellyttää valta-asemien uudelleen määrittämistä, erilaisen tiedon ja asiantuntijuuden arvostamista sekä mahdollisten yhteistyöhön liittyvien ennako-oletusten purkamista (Turunen ym. 2014).

Aineistoissa tulee esille myös perhelähtöisyys osallisuuden keskeisenä edellytyksenä. Perhelähtöisyys sisältää perheen ja sen jäsenten yksilöllisyyden ja ainutlaatuisuuden tunnistamisen ja edellyttää, että perhe ja sen jäsenet tulevat kuulluiksi. Vaikka aineistoissa korostuu koko perheen tukeminen ja hyvinvoinnin edistäminen kokonaisvaltaisesti, tulee perheenjäsenet kohdata yksilöllisesti. Toisin sanoen, jos perheenjäsenistä yksi tarvitsee apua, on tärkeää ottaa huomioon myös muiden perheenjäsenten mahdolliset avun ja tuen tarpeet. Toimivan tuen saaminen arkeen voi mahdollistaa kuulluksi tulemisen kokemuksen ja arjen voimaantumisen, mikä on usein edellytys osallisuudelle.

Osallisuuden mahdollisuudet ja haasteet monitoimijaisessa yhteistyössä

Tutkimusaineistot konkretisoivat sen, että lasten, nuorten ja perheiden arjen osallisuus ja palveluosallisuus ovat kytköksissä toisiinsa. Vahvistamalla arjen osallisuuden mahdollisuuksia voidaan vaikuttaa myös palveluosallisuuteen. Meneillään olevaan lastensuojelun kehittämistyöhön liittyy mahdollisuuksia, mutta myös haasteita lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden toteutumisessa monitoimijaisessa yhteistyössä. Tutkimuksemme mukaan lapsilla, nuorilla ja vanhemmilla on halua osallistua palveluiden kehittämiseen ja he näyttävät merkittävänä voimavarana lapsi- ja perhepalveluiden kehittämisessä, mutta heidän asiantuntijuuttaan hyödynnetään vielä vähän. Lasten, nuorten ja perheiden arjen ympäristöjen – päiväkodin ja koulun – merkitystä ja potentiaalia ei vielä ole osattu hyödyntää riittävästi. Kuitenkin perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa osallisuus tunnustetaan keskeiseksi toimintakulttuuriksi määrittäväksi tekijäksi (POPS 2014; VASU 2016).

Tutkimuksemme osoittaa osallisuuden edellytysten luomia mahdollisuuksia, jotka tulee ottaa huomioon lastensuojelun uudistamisessa. Perheiden osallisuuden keskeisenä mahdollisuutena on kohtaamisen toteutuminen. Lapset, nuoret ja perheet kokevat osallisuuden ja kuulluksi tulemisen kulmakiveksi arvostavan ja vastavuoroisen kohtaamisen. Haasteena on asiakkaan äänen aitouden säilyttäminen monitoimijaisessa yhteistyössä. Erityisesti lasten ja nuorten osallisuuden toteutumisen kannalta tärkeässä roolissa ovat aikuiset, joille he voivat kertoa huolistaan. Varhaiskasvatuksen kasvattajat ja opettajat koulussa ovat mukana lasten, nuorten ja perheiden arjessa jopa useita vuosia ja heidän roolinsa matalan kynnyksen kohtaamispaikkana on keskeinen (ks. esim. Acar & Akamoglu 2015). Vastavuoroiset suhteet aikuisiin voivat mahdollistaa lapsen kuulluksi tulemisen ja sen myötä osallisuuden kokemuksen. Lasten ja aikuisten väliset kohtaamiset ovat osa osallisuuden polkua. Sosiaalisen median tarjoamat väylät osallistua ja vaikuttaa moninaistavat osallisuuden mahdollisuuksia. Laadukkaan kohtaamisen toteutuminen asiakkaan ja ammattilaisen välillä on kuitenkin otettava huomioon myös sosiaalisen median tarjoamissa osallistumismahdollisuuksissa. Perheet kaipaavat ja tarvitsevat edelleen aitoa kohtaamista.

Kohtaaminen osallisuuden kulmakivenä muodostaa samalla myös haasteen osallisuuden toteutumiselle. Kohtaaminen on pysähtymistä, kuuntelemista ja tunnetta kuulluksi tulemisesta. Se vaatii ammattilaiselta läsnäoloa ja kannustavan ilmapiirin luomista. Siten kohtaaminen osallisuuden mahdollistajana ei yksittäisen ammattilaisen kohdalla näyttäyty pelkästään taloudellisena tai henkilöstön resurssikysymyksenä, vaan ennen kaikkea vuorovaikutuksena ja viestintänä. Johtajien ja esimiesten tärkeä tehtävä on tukea työntekijöitä ja kannustaa heitä kohtaamiseen. Laajemmasta näkökulmasta lasten, nuorten ja perheiden osallisuus on kuitenkin resurssikysymys, sillä asiakkaiden osallistaminen sekä heidän hyvinvointiinsa ja ehkäisevään työhön panostaminen tuovat säästöjä kalliiden viimesijaisten palvelujen tarpeen vähentyessä. Sektorirajat ylittävä moniammatillinen ja monitoimijainen työote on keskeinen lasten, nuorten ja perheiden

kohtaamisen ja osallisuuden tukemisen väline. Ylimmän johdon tuki moniammatillisuuden ja -toimijuuden mahdollistamisessa on tärkeää. Johdolta edellytetään paitsi organisatorista muutosvalmiutta, tavoitteellisuutta ja sitoutumista mutta myös sellaisia konkreettisia muutoksia organisaatio- ja yhteistyörakenteisiin sekä -prosesseihin, jotka mahdollistavat luontaisen yhteistyön (esim. Larsen ym. 2014).

Osallisuuden edellytysten toteutuessa mahdollistuu myös perheiden yhdenvertaisuus, joka on yksi keskeinen periaate lapsi- ja perhepalveluiden kehittämistyössä. Yhdenvertaisuus tulee esille keskeisenä tavoitteena myös omissa tutkimusainestoissamme. Yhdenvertaisuus kattaa niin maantieteellisen ja kulttuurisen yhdenvertaisuuden kuin myös yhdenvertaisuuden perheiden yksilöllisistä piirteistä ja tarpeista huolimatta. Yhdenvertaisuus edistää perheiden arjen osallisuuden ja palveluosallisuuden kokemuksen lisäksi laajempaa yhteiskunnallista osallisuuden kokemusta ja inklusiota (Pohjola ym. 2017). Yhdenvertaisuuden voi mahdollistaa monipuolinen osallistumisen väylien, paikkojen ja tilaisuuksien, sekä tapojen mahdollistaminen. Ammattilaisten on tärkeää luoda yhdenvertaiset mahdollisuudet perheiden osallistumiselle ja vaikuttamiselle. Yhdenvertaisuuden edistämässä korostuu johtamisen merkitys. Johtajat voivat tukea yhdenvertaisen, asiakkaiden osallisuutta arvostavan toimintakulttuurin rakentumista, mikä tarkoittaa yhteistyötä tukevien rakenteiden, puitteiden ja tahtotilan ylläpitämistä (Nurmi ym. 2018). Lähtökohtana on tunnistaa yhdenvertainen osallisuuden edistäminen tavoitteellisenä sekä eri sektoreilla työskenteleviä johtajia, että ammattilaisia velvoittavana asiana.

Samalla kun yhdenvertaisuus näyttäytyy osallisuuden mahdollisuutena, muodostuu se myös haasteeksi toteuttaa. Lapsi- ja perhepalveluiden yhdenvertaiselle saatavuudelle muodostaa haasteen maantieteelliset etäisyydet harvaan asutuilla alueilla sekä omankielisten palveluiden saatavuus, esimerkiksi saamelaisalueella. Tämä korostaa erilaisten osallisuuden väylien suunnittelua ja aukaisemista sekä niiden huolellista soveltamista tarkoituksenmukaisemmin oman kunnan ja alueen lasten, nuorten ja perheiden erityistarpeet huomioiden. Osallisuus kuuluu kaikille perheille.

Lähteet

- Acar, Serra & Akamoğlu, Yusuf (2015) Practices for Parent Participation in Early Intervention / Early Childhood Special Education. *International Journal of Early Childhood Special Education* 6(1), 80–101.
- Bardy, Marjatta (toim.) (2013) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Bots, Sinikka & Lehikoinen, Heini & Perttilä, Kerttu (2016) Alueellisten hyvinvoinnin ja terveyden edistämien rakenteiden ja toimintamallien nykytila ja kehittämistarpeet. Esiselvitys. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen laitos.
- De Montigny, Joanne G. & Desjardins, Sylvie & Bouchard, Louise (2017) The fundamentals of cross-sector collaboration for social change to promote population health. *Global Health Promotion*. DOI: <https://doi.org/10.1177/1757975917714036>
- Halme, Nina & Kanste, Outi & Nummi, Tapio & Perälä, Marja-Leena (2014) Rakenneyhtälömallin kehittäminen ja arviointi – tutkimuksen kohteena avun antaminen lasten ja perheiden palveluissa. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 51 (4), 272–288.
- Helavirta, Susanna (2012) Lapset hyvinvointitiedon tuottajina. *Acta Electronica Universitatis Tampereensis* 1133. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hester, Marianne (2011) The Three Planet Model: Towards an Understanding of Contradictions in Approaches to Women and Children’s Safety in Contexts of Domestic Violence. *British Journal of Social Work* 41(5), 837–853.
- Laitinen, Merja, Kempainen, Tarja, Lakkala, Suvi, Kauppi, Arto, Veikanmaa, Sari, Välimaa, Miia & Turunen, Tuija (2018) Interprofessionaalinen asiantuntijuus - tapausesimerkinä koulun sosiaalityö. Teoksessa Tarja Juvonen, Jari Lindh, Anneli Pohjola & Marjo Romakkaniemi (toim.) *Sosiaalityön muuttuva asiantuntijuus. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2018*. EU: UNIPress, 154–157.
- Lantela, Lauri & Nurmi, Henna & Nikupeteri, Anna & Kallinen, Kati & Laitinen, Merja & Leinonen, Jaana & Turunen, Tuija & Vasari, Pekka (2018) Nuorten osallisuuden kulttuurin kulmakivet monitoimijaisessa yhteistyössä. Artikkelin käsikirjoitus.
- Larsen, Maja & Rantala, Riikka & Koudenburg, Okje Anna & Gulis, Gabriel (2014) Intersectoral action for health: The experience of a Danish municipality. *Scandinavian Journal of Public Health* 42 (7), 649–657.
- Majoinen, Kaija & Antila, Anni (2017) Hyvinvoinnin edistäminen kunnassa. Sisältö, mahdollisuudet ja haasteet. *Arttu2-* tutkimusohjelman julkaisusarja nro 12. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Nurmi, Henna & Nikupeteri, Anna & Leinonen, Jaana & Kallinen, Kati & Lantela, Lauri & Laitinen Merja (2018) Kerättyä, jalostettua, hyödynnettyä? Kokemustieto lapsi- ja perhepalveluiden monitoimijaisessa yhteistyössä. Artikkelin käsikirjoitus.
- Palsanen, Kati & Kääriäinen, Aino (2015) Asiakkaiden ja ammattilaisten yhteistoiminnallisen työskentelyn merkitykset ja seuraukset. *Janus* 23 (2), 189–204.
- Pohjola, Anneli & Kairala, Maarit & Lyly, Hannu & Niskala, Asta (toim.) (2017) Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Asiakkaiden osallisuuden muutos sosiaali- ja terveystalvissa. Tampere: Vastapaino.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.
- Pulkkinen, Lea (2003) Lapsuusiän kasvatusilmapiiri ja aikuisiän sosiaalinen toimintakyky. *Duodecim* 119 (19), 1801–1803.
- Rautiainen, Matti & Toom, Auli & Tähtinen, Juhani (2017) Unelma osallisuudesta –kasvatuksella kohti oppimista ja yhteiskunnallista osallisuutta. Teoksessa Auli Toom, Matti Rautiainen & Juhani Tähtinen (toim.) *Toiveet ja todellisuus: kasvatus osallisuutta ja oppimista rakentamassa*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 9–27.
- Romakkaniemi, Marjo & Lindh, Jari & Laitinen, Merja (2018) Nuorten aikuisten osallisuus ja sosiaalinen kuntoutus Lapissa. *Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia* 147. Helsinki: Kela <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/232086/Tutkimuksia147.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Luettu 17.8.2018
- Terveydenhuoltolaki 1326/2010.
- Turunen, Tuija & Laitinen, Merja & Lakkala, Suvi & Kangas, Hennariikka & Pulju, Marja & Valanne, Eija (2014) Monitoimijuumalli – Kuvaus yhteistyön rakentumisesta. Teoksessa Suvi Lakkala, Hennariikka Kangas & Marja Pulju (toim.) *Yhdessä toimimalla kohti hyvinvoivaa koulua: Koulun toimintakulttuurin kehittäminen monitoimijuiden avulla*. Rovaniemi: Lapin yliopisto, 35–47.
- Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2016) Määräykset ja ohjeet 2016:17. Helsinki: Opetushallitus.
- Vuorenmaa, Maaret (2016) Äitien ja isien osallisuus perheessä ja lasten palveluissa sekä osallisuuteen yhteydessä olevat tekijät. *Acta Universitatis Tampereensis* 2134. Tampere: Tampere University Press.

”Ehkä se yhdessäolo ja puhuminen ja niinku kuunteleminen...” Osallisuutta ja vuorovaikutussuhteita tukevia kohtaamisia lastenkotien retkillä

Jenni Lahtinen, tutkija, VTM, Nuorisotutkimusverkosto

Johdanto

[Retkellä] molemmat on alkupisteissä, mut sitten niinku arjessa se on vähän niinku se ohjaaja on edellä, vähän niinku ylempänä ku sinä. Mut sitten reissussa on silleen molemmat on yhtä alkupisteessä. (Nuoren haastattelu.)

Näin kuvasi lastenkodissa asuva nuori, Maria¹, nuorten ja ohjaajien vuorovaikutussuhteiden muuttumista lähdettäessä lastenkodista retkelle. Maria koki nuorten ja ohjaajien välisen suhteen tasavertaisemmaksi retkellä, ympäristössä, joka oli kaikille osapuolille yhtä uusi ja outo. Arjen vaihtuessa ainutlaatuiseseen retkiympäristöön roolit lastensuojelunurina ja -ohjaajina saattavat jäädä pois ja vuorovaikutus saada sitä kautta uusia merkityksiä. Kokemukset vuorovaikutussuhteessa ja yhteisössä tasavertaisena, arvostettuna jäsenenä olemisesta vahvistavat nuorten osallisuutta lastensuojelun institutionaalisuuden määrittämässä todellisuudessa. Tässä artikkelissa tarkastelen retkien aikaisia nuorten ja aikuisten välisiä kohtaamisia. Retkillä tiivis yhdessäolo kehystää aikuisten ja nuorten välisiä suhteita muodostaen erityisen areenan valta-asetelmiltaan tasavertaisemmille kohtaamisille. Ajoittain ja tilanteesta riippuen arjesta poikkeavat olosuhteet saattavat myös korostaa kohtaamisten institutionaalista ja hierarkkista luonnetta (ks. Moisio 2018), mutta tässä artikkelissa keskityn valta- ja auktoriteettiasetelmiltaan tasavertaisiin kohtaamisiin.

Artikkeli pohjautuu lastenkotien retkitoimintaa käsittelevään tutkimusraporttiin (Moisio 2018). Kirjoitin raportin osana tutkimushankkeetta, jonka aikana osallistuin tutkijana kahden lastenkodin yhteisöllisille retkille havainnoiden ohjaajien ja nuorten sekä vertaisten välistä vuorovaikutusta ja kohtaamisia. Lastenkodeissa lastensuojelun konteksti asettaa toiminnalle ja vuorovaikutukselle institutionaaliset kehykset lasten, nuorten sekä aikuisten toimintamahdollisuuksien määrittäessä näissä kehyksissä toimijoiden välisten valtasuhteiden, oikeuksien ja velvollisuuksien kautta (Laakso 2009). Lastensuojelun toiminnan paikantuessa erityiseen aikaan ja paikkaan, voi toisin toimiminen ja toisin positioituminen suhteessa yhteisöön olla mahdollista. Lastenkotien retket hahmottuvat analyysissäni mahdollisiksi toisin toimimisen areenoiksi, joiden kehyksessä valta-asetelmiltaan tasavertaisemmat kohtaamiset saavat muotonsa.

Artikkelin kirjoittamista on ohjannut halu tarkastella, miten retket ilmenevät aikuisten ja nuorten välisissä kohtaamisissa ja millainen merkitys kohtaamisilla on aikuisille ja nuorille. Nostan esiin erityisesti kolme merkitystä, jotka kietoutuvat aikuisten ja nuorten väliseen, valta- ja hierarkia-asetelmiltaan tasavertaisempaan, luottamukselliseen ja toista osapuolta kunnioittavaan vuorovaikutukseen. Ensimmäinen näistä on retkien merkitys osallisuuden vahvistumisessa. Lapsilla ja nuorilla on perustavanlaatuisen oikeus osallisuuteen, jonka vahvistamista retkien kohtaamiset potentiaalisesti tukevat. Toinen merkitys koskee lastensuojelun hoidollisuutta ja kasvatuksellisuutta, jonka ytimessä työn suhdeperustaisuus on. Retkillä

¹ Kaikki artikkelissa esiintyvät nimet on muutettu tunnistettavuuden välttämiseksi.

työntekijöiden ja asiakaslasten sekä -nuorten välisten luottamuksellisten suhteiden luominen, ylläpitäminen ja vahvistaminen on erityisellä tavalla mahdollista. Kutsun tätä suhteiden tiivistämiseksi. Retkien kohtaamisten kolmas merkitys koskee lastensuojelutyön kehittämistä yhdessä lasten ja nuorten kanssa heidän kuulemista tukevin elementein. Osallisuutta tukevat, luottamukselliset suhteet sekä retket ainutlaatuisena ympäristönä tekevät kertomisen sekä erilaisten äänien kuulemisen mahdolliseksi. Esille nostamani merkitykset eivät ole irrallisia, vaan liittyvät vahvasti toisiinsa. Tarkasteluni keskipisteenä ovat aikuisten ja nuorten väliset kohtaamiset sekä osallisuus, sillä osallisuutta tukevien kohtaamisten kautta suhteiden tiivistyminen sekä kertominen, kuunteleminen ja kuulluksi tuleminen on mahdollista.

Artikkelin seuraavassa osiossa käsittelen lyhyesti osallisuuden sekä suhteeseen perustuvan työn teoriaa. Tämän jälkeen kerron tutkimusmenetelmäni, aineiston tuottamisen tavoista sekä aineiston analyysistä. Aikuisten ja nuorten välisten vuorovaikutustilanteiden analyysin avulla tuon ilmi retkitoiminnan merkitystä osallisuuden, suhteiden tiivistämisen sekä kertomisen ja kuulemisen tukemisessa.

Osallisuus ja suhdeperustainen työ

Lasten ja nuorten osallisuudella on vahva pohja niin kansallisessa (LSL 2007/417; PeL 1999/731) kuin kansainvälisessä (LOS 1991/60) lainsäädännössä. Lait takaavat lapsille ja nuorille oikeuden tulla kuulluksi heitä itseään koskevissa asioissa, ja määrittävät aikuisille velvollisuuden ottaa lasten ja nuorten mielipiteet huomioon heidän iän ja kehitystason mukaisesti. Lain takaamiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin nojaten lastensuojelututkimuksissa osallisuuden rakentumista on tyypillisesti tarkasteltu mielipiteen selvittämisen sekä vallan ja vaikutusmahdollisuuksien jakautumisen kautta (esim. Cossar ym. 2014; Hotari ym. 2013; Križ & Roundtree-Swain 2017; Toivonen 2017; Pölkki ym. 2012). Yhteistä näille tutkimuksille on tarkastelun fokuusoituminen rajattuihin toimenpiteisiin ja prosesseihin, joita määrittää virallinen institutionaalisuus. Keskityttäessä virallisten tilanteiden tarkasteluun on olemassa riski, että osallisuus typistyy vain hallinnolliseksi mielipiteen selvittämisvelvollisuudeksi, jossa lasten ja nuorten osallisuuden kokemuksella ei ole merkitystä. Tämän vuoksi tarkastelun näkökulmaksi on artikkelissa valittu osallisuuden hahmottaminen käytännön tasolla, arkisessa vuorovaikutuksessa rakentuvana prosessina, jossa myös yhteisö on kokemuksia määrittävässä asemassa (Bell 2002; Emond 2003; Törrönen 1999; 2006). Myös Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) yksi keskeisimmistä tavoitteista on lasten ja nuorten osallisuuden vahvistaminen lastensuojelussa, kuten myös koko palvelukentällä ylipäätään.

Osallisuus on laaja käsite ja sen merkitykset vaihtelevat siinä kontekstissa, jossa sitä kulloinkin käytetään (ks. osallisuuden teoreettisesta keskustelusta esim. Isola ym. 2017). Artikkelin kontekstissa osallisuuden tulkinnassa on keskeistä lasten ja nuorten *kokemus* osallisuudesta. Osallisuuden kokemus näkyy tunteista, tiedoista, tarinoista ja paikallisista puhetavoista. Itsensä päteväksi tunteminen ja oman roolin arvostaminen yhteisössä ovat osallisuuden kokemuksen ilmentymiä. (Gretschel 2002, 90–91; Kiilakoski 2002, 13.) Osallisuuden mahdollistavassa yhteisössä lapsella ja nuorella on oikeus omaan identiteettiin sekä arvokkuuteen, mutta myös vastuu muiden yhteisön jäsenten osallisuudesta ja yhteisön toiminnasta. (Hanhivaara 2006; Kiilakoski 2002, 12–14.) Osallisuus yhteisöön syntyy vuorovaikutuksessa vertaisten kanssa, ja sijaishuollossa asuville lapsille ja nuorille ryhmä ja yhteisö tarjoavat monenlaisia kiinnittymiskohtia (Emond 2003; Törrönen 2006). Keskityn tässä osallisuuden rakentumisen tarkasteluun nuorten ja ohjaajien välisten kohtaamisten kautta, vertaissuhteiden tarkastelun jäädessä sivummalle. Hahmotan osallisuuden moniulotteisena ja kokemuksellisenä prosessina, jossa aikuisten rooli sekä heidän ja nuorten välisen vuorovaikutuksen laatu ovat keskeisessä asemassa. Osallisuus on myös kuulluksi tulemistä ja vaikutusmahdollisuuksia omassa yhteisöissä itselleen merkityksellisiin asioihin, mutta tässä artikkelissa olen erottanut kuulluksi tulemisen itsenäiseksi osiokseen korostaakseni osallisuuden vuorovaikutussuhteissa rakentuvaa luonnetta.

Lastensuojelussa tehtävä työ on lähtökohdiltaan suhdeperusteista työtä, jonka keskiössä ihmissuhteet ovat. Suhteeseen perustuvan työn teoriassa keskeistä on luottamuksellisen ja korjaavan, vahvan liittolaissuhteen muodostuminen työntekijän ja asiakkaan välille. Luottamusta ja liittolaissuhtea ihmissuhteeseen rakennetaan vuorovaikutuksen ja kohtaamisten kautta. (Ruch 2010, 13–28). Suhdeperustaisuus on keskeistä osallisuuden näkökulmasta, sillä lastensuojelulasten- ja nuorten

kohtaamattomuuden ja osattomuuden kokemuksia on mahdollista korjata työntekijään luodun luottamuksellisen suhteen kautta (Pekkarinen 2017). Retkillä luottamuksellisten suhteiden tiivistäminen on mahdollista: kiireeton aika ja luonteva yhdessäolo luovat, ylläpitävät ja vahvistavat nuorten ja aikuisten välisiä suhteita.

Toimintaa ja tutkimusta lastenkotien retkillä

Pelastakaa Lapset käynnisti vuonna 2017 Lastenlinnan säätiön rahoittaman retkihankkeen, jossa retkitoiminnan ja yhteisöllisen harrastustoiminnan avulla tuettiin lasten ja nuorten yksilöllistä kasvua ja kehitystä sekä edistettiin hoitavan yhteisön rakentumista. Retkihanke jalkautettiin käytäntöön kahdessa 7-paikkaisessa Pelastakaa Lasten lastenkodissa, jotka ovat painottuneet erityistä tukea tarvitsevien lasten ja nuorten hoitoon. Hankkeen puitteissa lastenkodeissa toteutettiin normaalia arkea enemmän retkiä ja harrastustoimintaa, joiden tarkoituksena oli luoda tavallista tiiviimpää vuorovaikutusta nuorten ja aikuisten välillä. Molemmat lastenkodit tekivät kolmesta neljään yhteisöllistä retkeä vuoden 2017 aikana, joista viimeisiin myös minä tutkijana osallistuin.

Tutkimuksen tekoheikellä nuorten iät vaihtelivat 9 vuodesta juuri jälkihuoltoon siirtyviin 18-vuotiaisiin. Lastenkodit sijaitsevat omakotitaloalueilla, eikä niiden yhteydessä ole muita nuorten osastoja. Lastenkodeissa toteutetaan omahoitajaparityöskentelyä, jonka ensisijainen tehtävä on lastenkotien verkkosivujen mukaan *pyrkii muodostamaan turvallisia ja korjaavia kiintymyssuhteita lapsen kanssa sekä toimia lapsen asioiden asiantuntijana ja edustaa lapsen etua*. Lisäksi molemmissa lastenkodeissa järjestetään viikoittain koko yhteisön kokouksia, jotka toimivat yhteisöllisyyden ja osallisuuden työvälineinä ja, joissa myös retkiä suunniteltiin yhdessä nuorten kanssa.

Tutkimuksen aineisto muodostuu lastenkotien arjessa sekä kentällä tekemistäni havainnointimuistiinpanoista sekä nuorten ja ohjaajien haastatteluista. Elokuusta 2017 alkaen vierailin kolme päivää kummassakin lastenkodissa, jonka jälkeen osallistuin heidän syksyn retkilleen, jotka kestivät kumpikin kolme vuorokautta. Toisen lastenkodin syysretki suuntautui länsirannikon saaristoon, josta oli vuokrattu huvila lastenkodin käyttöön. Retkelle osallistui kuusi nuorta, kolme ohjaajaa ja minä. Toinen retki tehtiin eteläsuomalaisen kunnan leirikeskukseen, jossa kunnan nuorisopalvelujen työntekijä toimi ohjaajana yhteisissä ohjelmissa. Mukana oli seitsemän nuorta sekä neljä ohjaajaa, ohjaaja-harjoittelija ja minä.

Tutkimuksen etenemistä ohjasi toimintatutkimuksellinen ote (Heikkinen 2006; Kuula 1999), jossa oleellista on tiedon tuottaminen ja toiminnan kehittäminen yhdessä kentän toimijoiden kanssa. Toimintatutkimuksen ajatteluperinteessä todellisuus ja tieto ymmärretään historiallisten, etnisten, sukupuolisten ja sosiaalisten rakenteiden ja arvojen kautta jäsenyneenä, mikä heijastuu valtasuhteisiin ja -asemiin (Gaventa & Cornwall 2001, 70; Lincoln 2001; Maquire 2001). Tutkimuksessa tuotettu tieto on siis sidoksissa kontekstiinsa, tässä tapauksessa tietäjän positioon lastenkodissa sekä lastensuojeluinstituutioon, jossa tieto on tuotettu. Samoin toimijat ja toiminta nähdään paikantuvan aikaan ja paikkaan (Layder 1993, 80–89). Paikantuneisuus tarkoittaa sitä, että lastensuojelun laissa säädetyt oikeudet ja velvoitteet sekä lastenkotien ja retkien materiaaliset olosuhteet asettavat toiminnalle reunaehdot, mutta näiden ehtojen kehyksissä aikuiset ja nuoret valitsevat roolinsa, jotka ottavat ja tapansa, miten toimivat.

Tämän tutkimuksen tekeminen ja lastenkotien retkille osallistuminen oli ensikosketukseni lastensuojelun maailmaan. Retkille osallistuminen oli minulle monilla tavoin merkityksellistä ja koen itseni etuoikeutetuksi saadessani olla hetken aikaa osa näitä yhteisöjä. Osallistuin retkillä yhteisön jäsenenä yhteiseen toimintaan, oleskeluun, askareiden suorittamiseen, ruokailuihin sekä huoneiden jakamiseen. Ollessani mukana lastenkotien yhteisöissä pohdin niin omaa kohtaamistani nuorten kanssa kuin tutkijan identiteettiäni (ks. lisää Moisio 2018, 22–26). Kentällä oloaika oli lyhyt, mutta intensiivinen, ja intensiivisyyden vuoksi koen onnistuneeni tavoittamaan jotain oleellista nuorten ja aikuisten välisistä kohtaamisista.

Vuorovaikutustilanteiden tulkitseminen havaintojen ja haastatteluiden kautta

Kentällä ollessani olin virittäytynyt havainnoimaan aikuisten ja nuorten sekä vertaisten välisiä kohtaamisia ja näiden kautta rakentuvaa osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Tämä lähtökohta mielessäni kirjasin ylös asioita, keskusteluita ja tapahtumia, sekä omia tuntemuksiani ja kysymyksiä eri tilanteista. Havainnoinnin apuna käytin havainnointimatriisia (ks. Moisio 2018, 82). Retkien jälkeen haastattelin seitsemää nuorta ja kolmea aikuista. Haastattelujen kesto vaihteli 10 minuutista hieman yli tuntiin ja haastattelut tein yhtä lukuun ottamatta lastenkotien kokoushuoneissa kahdestaan haastateltavan kanssa. Yhden nuoren kanssa teimme haastattelun kahvilassa. Haastattelujen teemat olin miettinyt ennalta käsin tutkimussuunnitelman ja retkien pohjalta, ja ne koskivat retkikokemuksia, ohjaajien ja nuorten vuorovaikutusta, osallisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä lastenkotien osallisuusrakenteita. Haastattelutilanteessa painotin haastattelun luottamuksellisuutta ja vapaaehtoisuutta. Nuoria haastatellessani minulla oli käytössä niin sanottu *time out* -kortti, jota näyttämällä nuori saattoi kertoa minulle, että ei halua vastata kysymykseeni tai puhua enempää aiheesta, jolloin tiesin siirtyä eteenpäin. *Time out* -kortti oli tavallinen postikortti merimaisemalla, jonka taakse olin kirjoittanut kortin käyttötarkoituksen. Yksi nuori käytti korttia kerran halutessaan siirtyä seuraavaan aiheeseen ja yksi nuorimmista haastateltavista käytti korttia lyhyen haastattelun aikana 7 kertaa.

Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin. Litteroidut tekstiedostot siirrettiin yhdessä havainnointimuistiinpanojen kanssa Atlas.Ti -aineistonhallintaohjelmaan. Analysoin aineistoa teemoittelemalla ja kategorisoimalla sekä etsimällä yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Teemoitteluun vaikutti tutkimuskirjallisuus ja teoria, mutta annoin myös aineistosta spontaanisti esiin nouseville teemoille tilaa. Loin tekstiin ala- ja ylätasoa koodeja, jotka kuvastavat tiivistäen sitä, mistä tekstikatkelmissa on kysymys. Koodit, jotka linkittyivät aineistoon useimmin, koskivat *aikuisten ja nuorten välistä vuorovaikutusta (124)*, *nuorten välisiä suhteita (61)*, *yhteisöllisyyden ilmentymiä ja kokemuksia (47)* *osallisuutta (42)* ja *retkien rakennetta (41)*.

Esitän tulokset vuorovaikutustilanteiden analyysin avulla. Keskityn tarkastelemaan osallisuutta, suhteiden tiivistämistä sekä kuulluksi tulevista tukevia kohtaamisia *yhteensointuvien* (Lunabba 2013) sekä *mutkattomien* vuorovaikutustilanteiden kautta. Harry Lunabba (2013) hahmottaa yhteensointuvan vuorovaikutussuhteen olevan sellainen, jossa tavoitteena on eläytyä toisen kokemusmaailmaan. Osapuolien ei tarvitse olla samaa mieltä asioista tai edes jakaa yhteisiä arvoja, mutta yhteensointuvassa suhteessa tavoitellaan toisen kokemusmaailman ymmärtämistä. (Mt., 121.) Jäsentelyssäni mutkaton vuorovaikutus eroaa yhteensointuvasta siinä, että toisin kuin yhteensointuvassa, mutkattomassa vuorovaikutuksessa ei pyritä aktiivisesti asettumaan toisen asemaan tai yhteiseen lopputulokseen, mutta toki mutkatonkin tilanne voi tällaiseksi kehittyä. Kuitenkin aktiivisten pyrkimysten sijaan mutkattomat tilanteet kiteytyvät rauhallisiin, emootioiltaan tasapainoisiin ja lämpimiin hetkiin, joita kuvastaisi myös sanonta ”hetkessä mieli lepää”.

Yhteensointuvaa vuorovaikutusta

[Ohjaaja] yrittää ymmärtää mun näkökulmaa ja mä yritän ymmärtää sen näkökulmaa, sen takii me niinku silleen tiedetään, miten nää asiat hoituu. Sen takii meidän asiat hoituu tosi hyvin. (Nuoren haastattelu.)

Yllä oleva nuoren lainaus kiteyttää yhteensointuvan vuorovaikutuksen ytimen. Yhteensointuva vuorovaikutus on avointa, dialogista sekä vastavuoroista ja perustuu molemminpuoliseen luottamukseen ja yhteisymmärrykseen pyrkimiseen. Yhteensointuvien tilanteiden emootiot olivat positiivisesti virittyneitä ja kanssakäyminen vastavuoroisen kunnioittavaa. Yhteensointuvien kohtaamisten kautta nuorten osallisuuden kokemusten on mahdollista syntyä sekä aikuisten ja nuorten välisten suhteiden tiivistyessä.

Yhteensointuvan vuorovaikutuksen tilanteita rakentui eri yhteyksissä esimerkiksi kauppareissujen sekä ruokailujen aikana. Kerron tässä tapausesimerkkinä toisen retken viimeisen retkipäivän ohjatusta ohjelmasta, värikuulasodasta, ja yhteensointuvan vuorovaikutuksen rakentumisesta sen aikana. Värikuulasotaa pelattiin kahdessa toisiaan vastaan kilpailevassa, 6-7 hengen joukkueessa metsäisellä

pelikentällä aikuisten ja nuorten kisaillessa yhdessä. Peliin valmistautuminen alkoi pelaajien sonnustautumisella yhtenäisiin peliasuihin, vanhoihin armeijan vaatteisiin, jotka toimivat pelin aikana myös suojana värikuula-ammuksia vastaa. Värikuulasodassa pelaajilla on käytössään hiilidioksidilla toimivat värikuula-aseet, eli merkkaimet. Merkkainten vuoksi peli on potentiaalisen riskialtis, jolloin erityisen tärkeää on noudattaa annettuja ohjeita. Keskeistä yhteensointuvuuden rakentumisen kannalta oli, että peliä ohjasi ulkopuolinen työntekijä, jolloin ohjaajat, nuoret ja minä tutkijana asetimme pitkälti samaan asemaan ohjeiden vastaanottajina. Tämä yhteinen ”tiedottomuus” madalsi ohjaajien auktoriteettiasemaa ja loi pohjan pelin aikaiselle yhteensointuvalle vuorovaikutukselle.

[Pelin vetäjä] ohjeistaa peliä. Kaikki kuuntelee turvallisuusohjeita ja noudattaa niitä, ainoastaan piipun osoittamisesta maahan päin pitää välillä muistuttaa... Kristianin ja Aleksin kanssa kannustettiin toisiamme pelissä.

(Ote tutkimuspäiväkirjasta.)

Neuvottelimme joukkueen kesken pelistrategiasta ennen jokaista erää. Toisen joukkueen peittoamiseen tähtääminen ja pelin tuoma jännitys loivat vahvan yhteisyyden tunteen joukkueemme kesken. Nuoret eläytyivät peliin kukin itselleen sopivalla tavalla osan liikkua pelikentällä pareittain ja osan heittäytyessä itsenäisiin tarkka-ampujan rooleihin. Pelin aikana kannustimme joukkueovereitamme ja annoimme toisillemme pelistrategisia vinkkejä. Osallisuuteen kuuluu keskeisesti ajatus vastuussa olemisesta (Kiilakoski 2002, 12–14); kun nuoriin luotettiin antamalla heille merkkaimet, he myös ottivat vastuuta ja toimivat sen mukaisesti. Pelin jälkeen nuoret saivat aikuisilta positiivista palautetta ohjeiden noudattamisesta sekä ryhmänä toimimisesta.

JL: Mikä siinä värikuulasodassa oli kivointa?

Nuori: Koska pumpumpumupum [leikkii ampuvansa aseella ympäriinsä] yhes kohtaa mul loppu kaasuu niin trrrrrrrrrrr [ampuu sarjatulta], se oli vähän hauskaa.

(Nuoren haastattelu.)

[S]e värikuulasota, se oli kiva nähä et siinä nuoret tsemppas... se oli kyllä selvä kohokohta.

(Ohjaajan haastattelu.)

Rohkenen esittää, että värikuulasodan aikana sekä nuoret että aikuiset tunsivat olevansa osallisia. Pelissä joukkueen sisäinen luottamus ja kunnioitus toisia pelaajia kohtaan loivat positiivisen hengen myös vertaisryhmän välille ja sananvaihto nuorten kesken olikin poikkeuksellisen yhteensointuvaa tuona iltana. Kohtaamisen yhteensointuvuuteen vaikutti merkittäväällä tavalla pelin lähtöasetelman vaatima valta- ja auktoriteettiasemien tasaantuminen, samalle viivalle asettautuminen, jolloin instituutionaalisuuden tarjoamat roolit oli mahdollista laittaa hetkeksi syrjään ja tulla kohdatuksi vain nuorena tai aikuisena, mutta yhtäkaikki yhteisön täysivaltaisena jäsenenä. Roolien muuttuminen ja valta-asetelmien tasaantuminen voivat olla myös yksi syy siihen, miksi monet nuorista mainitsivat ohjaajien kanssa toteutetut ulkopuolisten ohjaajien vetämät ohjelmat retkien parhaiksi asioiksi.

Mutkattomia kohtaamisia

Toinen esimerkkini osallisuutta, suhteiden tiivistämistä ja kuulluksi tulemistä tukevista kohtaamisista koskee vuorovaikutustilanteita, jotka olen nimennyt mutkattomiksi kohtaamisiksi. Yhteensointuvat hetket muodostuivat usein aktiivisen toiminnan ja erilaisten ohjelmien aikaan, mutta sen sijaan mutkattomat kohtaamiset rakentuivat ohjelmattomuuden ja kiireettömyyden ympärille. Mutkattomien kohtaamisten aikana oleellista ei ollut voimakkaat elämykset tai erikoislaatuinen tekeminen, vaan arkipäiväinen, mutkaton yhdessäolo. Mutkattomia kohtaamisia havainnollistaa esimerkiksi seuraavat tutkimuspäiväkirjastani löytyvät katkelmat:

Tulen alakertaan aamupalalle. Aatos, Eetu ja [ohjaaja] ovat jo pöydässä. Perästä tulevat [toinen ohjaaja] ja Daniel. Syödään puuroa, leipää, kahvia ja teetä. Mukava ja rauhallinen hetki. Aamiaisen jälkeen Aatos ja [ohjaaja] soittavat yhdessä kitaraa olohuoneessa. (Ote tutkimuspäiväkirjasta.)

Odotellemme vuoroamme köysiradalle, aikuiset makoilevat nuorten kanssa sohvilla. [Ohjaaja] opettelee Aleksin kanssa italiaa kännykän sovelluksella. (Ote tutkimuspäiväkirjasta.)

Yllä olevat lainaukset ovat vain osa niistä lämpimistä, rauhallisista hetkistä, jotka tallentuivat tekstiksi tutkimuspäiväkirjaani. Samankaltaisia hetkiä syntyi ruuanlaiton, nuotiolla istuskelun tai laiturilla oleskelun ympärille. Mutkattomia tilanteita yhdisti materiaalisella tasolla yhteisölliset elementit: mukavat soivat, laiturilla avoimena tilana auringonpaisteessa, nuotiotuli, ruokapöydät tai keittiön ruuanlaittopisteet. Yhteistä tilanteille näytti olevan myös jokin pieni tekeminen, television katsominen, onkiminen, puhelimen selailu tai makkaran paisto, mikä teki nuorille ja aikuisille tilassa olemisesta helpompaa ja yhdessä oleskelusta leppoisaa. Tällaisten mutkattomien vuorovaikutustilanteiden aikana ohjaajat ja nuoret saattoivat jutustella monenlaisista, usein nuorten valitsemista aiheista. Nuorilla oli tällöin mahdollisuus ottaa tilannetta haltuun päättämällä vuorovaikutuksen laatu ja määrä. Nuoret jutustelivat, kertoivat ja kyselivät tai olivat vain läsnä, ilman verbaalista kommunikaatioita. Ohjaajien tehtäväksi jäi antaa nuorille tämä tila ja toisaalta aktiivisesti kuunnella nuorten viestejä ja reagoida niihin vastavuoroisella tavalla.

Mutkattomat tilanteet olivat muun hälinän ja kohinan väliin sijoituvia, ehkä lyhyitäkin hetkiä, joita yhdisti tyyni ja seesteinen ilmapiiri. Samoin kuin yhteensointuvuudessa, myös mutkattomuudessa keskeistä on luottamus ja vastavuoroinen kunnioitus. Tällöin tilaa hallitsevat positiivisesti virittyneet tunnelmat. Ohjaajien puheessa mutkaton vuorovaikutus merkityksellistyi myös ammatillisesti. Kiireettömyyden myötä oli mahdollisuus toteuttaa lastensuojelun hoidollisuutta tasapainottavan aikuisuuden ja omahoitajasuhteen lujittamisen kautta.

[P]aljon enemmän pystyy noissa retkiolosuhteissa tavallaan just ottaa kirjoja... et tavallaan semmosta niinku tasapainottavaa aikuisuutta pystyy enemmän siellä niinku olee, näillä arkisilla asioilla just tehään niitä turvakokemuksia ja luottamuskokemuksii... (Ohjaajan haastattelu.)

[M]ul oli sitten Rikun kanssa vaikka, mä oon Rikun oma ohjaaja, niin mä hainkin vähän semmosta, niin pelailtiin yhdessä, se oli hirveen kivaa ja tarpeellista, saa lujitettua sitä omaohjaajasuhdetta. (Ohjaajan haastattelu.)

Mutkattomia kohtaamisia voi luonnehtia väljiksi tilanteiksi, jotka eivät tarjoa suoria positioita tilanteeseen osallistujille. Mutkattomat tilanteet antavat osallistujille tilaa määritellä itse oman positionsa ja tilanteeseen osallistumisen intensiteetin. Näissä tilanteissa sekä nuorilla että aikuisilla on mahdollisuus asettautua toisenlaisiin asemiin, jolloin instituution tarjoamat jäykät roolit voivat muuttua väljemmiksi. Mutkattomat, väljät hetket myös syntyivät mutkattomasti luontevissa tilanteissa. Retkiympäristössä ajan, tilan ja rauhan elementtien ollessa läsnä, soljuu tilaa antava, vastavuoroinen kanssakäyminen luontevasti eteenpäin. Kohtaamattomuuden sekä osattomuuden kokemukset ovat todellisia lastensuojelussa olevien lasten sekä nuorten kohdalla, jolloin tämä retkien mahdollistama mutkaton vuorovaikutus voidaan nähdä erityisen merkityksellisenä tasapainottavien kohtaamisen sekä osallisuuden kokemusten vahvistamisessa.

Lastenkotien retkitoiminta osallisuutta, suhteiden tiivistämistä sekä kuulluksi tulemista tukevana käytäntönä

[J]aetaan paljon enemmän samaa tommosella leirillä, kun mitä täällä arjessa... mä koen et [nuoret] tulee niiku lähemmäks ja me ollaan vähemmän työntekijöitä ja ne on vähemmän nuoria, et me ollaan niinku ryhmä, joka on tuolla retkellä, siinä ehkä jää vähän tittelit niinku erilailla pois, myös niinku nuortenkin kohalla, et ne vois olla niinku mikätahansa leiriporukka, eikä se liity mitenkään lastensuojeluun.

(Ohjaajan haastattelu.)

Olen kuvannut yllä lastenkotien yhteisöllisten retkien aikana tapahtuvia yhteensointuvia sekä mutkattomia kohtaamisia. Nämä kohtaamiset tukevat osallisuuden kokemusten syntymistä, nuorten ja aikuisten välisten suhteiden tiivistymistä sekä kuuntelemisen ja kuulluksi tulemisen toteutumista. Lastensuojelun institutionaalisuuden määrittämässä arjessa retket luovat aikuisille ja nuorille mahdollisuuden viettää aikaa luontevasti yhdessä toisistaan oppien. Analyysissäni retket hahmottuivat arjesta poikkeaviksi, mahdollisiksi toisin toimimisen areenoiksi, joiden aikana osallistujien roolit ja positiot voivat muuttua. Uusi ympäristö mahdollistaa toisin asemoitumisen suhteessa arkeen, jolloin yhteisön jäsenten väliset valtasuhteet ja -asemat voivat tasoittua. Valtasuhteiden tasaantuminen ilmenee vastavuoroisena, toista kunnioittavana ja avoimena kohtaamisena, jossa nuoren asema oman elämänsä subjektina on kiistaton.

Lastensuojelu on suhdeperustaista työtä, jossa oleellista on luottamuksellisen ja korjaavan suhteen muodostuminen työntekijöiden sekä lasten ja nuorten välille. On selvää, että retkillä nuorten ja aikuisten välittömän vuorovaikutuksen määrä on lastenkodissa vietettyä arkea huomattavasti suurempaa. Määrän ohella vuorovaikutus on potentiaalisesti myös laadultaan erilaista. Retkien aikana syntyi useita vastavuoroisia, avoimia kohtaamisia, jotka tukevat nuorten osallisuutta. Nämä kohtaamiset vertautuvat Päivi Känkäsen (2013) käyttämään termiin *mahdollisuuksien tilasta*. Känkäsen (2013) toteaa, että taidetoiminnan aikana, aikuiskontrollista vapaassa, mahdollisuuksien tilassa lasten ja nuorten osallisuuden on mahdollista toteutua vastavuoroisessa ja avoimessa dialogissa. Edellä kuvattujen vuorovaikutustilanteiden ohella nuorilla sekä ohjaajilla oli retkillä kiireetöntä aikaa esimerkiksi illalla yhdessä nukkumaan mentäessä tai saunaa lämmitettäessä. Näiden kokemusten kautta nuoret ja aikuiset oppivat toisistaan, jolloin luottamuksellisen suhteen on mahdollista kehittyä. Kaikki retkien aikaiset kohtaamiset eivät olleet yksiselitteisen positiivisia merkityksiä luovia (ks. Moisio 2018), mutta oleellista on, että avoimen dialogin kautta vuorovaikutuksen on mahdollista rakentua mahdollisimman yhteensointuvaksi ja mutkattomaksi. Analyysini pohjalta esitän, että retkien merkitys osallisuuden kokemusten vahvistamisessa sekä suhdeperustaisen työn tukemisessa on ilmeinen.

Nuorten osallisuuden vahvistamisen sekä suhteiden tiivistämisen lisäksi retket tarjoavat tilaa ja aikaa kertomiselle ja erilaisten äänien kuulemiselle. Niin nuorten kuin aikuistenkin kiire ja velvollisuudet voivat arjessa estää kertomista, kuuntelemista ja kuulluksi tulemista. Retkillä erityisesti ohjaajien hallinnollisten velvollisuuksien ollessa vähäisempiä, kiireetöntä, kuuntelevaa läsnäoloa on mahdollista toteuttaa. Nuorten kokemukset avoimesta ja luottamuksellisesta vuorovaikutuksesta rohkaisevat kertomaan ilman pelkoa kuulluksi tulemattomuudesta. Retkillä on lisäksi mahdollista luoda hyviä käytäntöjä nuorten osallistamisen ja mukaan ottamisen ulottuvuuksilla. Esimerkiksi lastenkotien toimintajärjestykseen kuuluvien päivittäisraporttien kirjaamista voi yhteisen ajan puitteissa toteuttaa yhdessä nuorten kanssa, jolloin nuorilla on aikaa ja tilaa tulla kuulluksi myös virallisemmissa yhteyksissä.

Retkien aikana muodostuu merkitys- ja kokemussuhteita, jotka potentiaalisesti heijastuvat myös lastenkotien arkisiin käytäntöihin. Laitoksissa asuvien lasten ja nuorten kokemusmaailman kannalta osallisuus on tärkeää nähdä arjessa, vuorovaikutussuhteissa tapahtuvana ja alati rakentuvana prosessina. Retkien aikana nuoret ja aikuiset oppivat toistensa toiminta- ja reaktiotavoista, ja tätä oppimista voidaan hyödyntää myös arjen neuvottelutilanteissa yhteensointuvan vuorovaikutuksen periaatteita noudattaen ja toisen osapuolen kokemusmaailmaa ymmärtäen. Arjessa jokapäiväisissä tilanteissa syntyvät tunteet yhteisössä arvostetuksi tulemisesta ja omasta kyvykkyydestä luovat pohjan myös viralliselle osallistumiselle, joka lastensuojelun todellisuudessa on erityisen merkityksellistä. Omien näkemysten

esiintuonti muodollisissa tilanteissa, kuten viranomaiskohtaamisissa, on luontevampaa, jos arkisissa käytännöissä on syntynyt kokemus omasta täysivaltaisesta toimijuudesta osana yhteisöä.

Lastenkodeissa eläneet nuoret nimeävät usein retket yhdeksi laitoshoidon parhaista muistoista yhdessä tekemisen, mutta myös rutiinien rikkoutumisen vuoksi (Ekholm 2013, 15–18; Dixon & Stein 2003, 9; Kivistö & Hoikkala 2014, 27–28.). Lastensuojelun palvelurakenteiden muuttuessa on tärkeää tunnistaa yhteisöllisen retkitoiminnan korvaamaton merkitys instituutioissa eläville lapsille ja nuorille. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) kontekstissa totean lastenkotien retkitoiminnan ylläpitämisen ja kehittämisen olevan välttämätöntä hyvän hoidon sekä lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja oikeuksien takaamiseksi. Mielekkäästi toteutetun retkitoiminnan kautta lasten ja nuorten osallisuus ja hyvinvointi sekä ihmissuhdeperustainen työote vahvistuvat. Erilainen ympäristö ja ohjelmat, merkityksellisten aikuisten ja vertaisten kanssa vietetty yhteinen aika sekä valtasuhteiden tasaantuminen, institutionaalisuuden määritelmien jäädessä sivummalle, luovat syviä merkityksiä lapsille ja nuorille. Jotta retkien vaikutuksia lastenkotien arkiseen toimintaan voitaisiin kattavammin tulkita, tarvitaan tutkimusta seuranta-asetelmalla. Osallisuus ei ole staattinen tila, vaan dynaaminen prosessi rakentuen, muovautuen ja muuttuen jatkuvasti arkisissa kohtaamisissa. Tärkeää olisi myös, että tulevissa tutkimuksissa vuorovaikutustilanteita ja -suhteita jäsennettäisiin ja tulkittaisiin lastenkotien arkisissa ympäristöissä.

Olen luonut artikkelin taustalla olevassa tutkimushankkeessa retkitoimintamallin (Moisio 2018), jonka pohjalta retkiä voi suunnitella lastenkodeissa ja muissa niihin vertautuvissa instituutioissa. Retkitoimintamalli on luotu niin, että retket mahdollistaisivat vuorovaikutuksen muotoutumisen mahdollisimman yhteensointuvaksi ja mutkattomaksi. Listaan tähän loppuun muutamia keskeisimpiä käytännönsuosituksia retkien järjestämiseksi.

- Retkien säännöllinen järjestäminen tulisi olla osa lastensuojelun laitoshuollon toimintakulttuuria, sillä arjesta irtautuminen yhteisön kanssa luo syviä merkityksiä lapsille ja nuorille.
- Osallisuuden kontekstissa retkien järjestämistä ja toteuttamista leimaa vahva prosessuaalinen dialogi nuorten kanssa. Nuoret ovat tietämisen subjekteja ja siksi on tärkeää, että he ovat mukana retkien suunnittelussa, toteutuksessa ja retken jälkeisessä purkamisessa.
- Retkelle valmistautumiseen on keskeistä allokoita ohjaajille työaikaa suunnitteluun. Retkien tavoitteet asetetaan ja niihin sitoudutaan yhdessä nuorten kanssa.
- Retkellä on tärkeä pitää kiinni yhteisöllisistä hetkistä, joiden aikana valmistaudutaan tulevaan ohjelmaan muun muassa ennakoiden siirtymiä paikasta toiseen. Yhteisissä hetkissä myös reflektoidaan jo tapahtunutta ja tunteita sekä kokemuksia näistä.
- Retket dokumentoidaan kirjallisesti yhdessä nuorten kanssa ja seuraavaa retkeä kehitetään ja suunnitellaan esiin nousseiden huomioiden pohjalta.

Lähteet

- Bell, Margaret (2002) Promoting children's rights through the use of relationship. *Child and Family Social Work* 7(1), 1–11.
- Cossar, Jeanette & Brandon, Marian & Jordan, Peter (2014) 'You've got to trust her and she's got to trust you': children's views on participation in the child protection system. *Child and Family Social Work* 21(1), 103–112.
- Dixon, Jo & Stein, Mike (2003) Leaving Care in Scotland: The Residential Experience. *Scottish Journal of Residential Child Care* 2(2), 7–17.
- Ekhholm, Elina (2013) "Mä en olisi tässä nyt" Nuorten kokemusasiantuntijoiden mielipiteitä Helsingin Diakonissalaitoksen intensiivihoidosta. Helsinki: Helsingin Diakonissalaitos.
- Emond, Ruth (2003) Putting the Care into Residential Care. The Role of Young People. *Journal of Social Work* 3(3), 321–337.
- Gaventa, John & Cornwall, Andrea (2001) Power and Knowledge. Teoksessa Peter Reason & Hilary Bradbury (toim.) *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. London: SAGE Publications, 70–80.
- Gretschel, Anu (2002) Kunta nuoren osallisuusympäristönä. Nuorten ryhmän ja kunnan vuorovaikutussuhteen tarkastelu kolmen liikuntarakentamisprojektin laadunarvioinnin keinoin. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hanhivaara, Pirjo (2006) Maailmaa syleilevä osallisuus - osallisuuden suhde kouluun. *Nuorisotutkimus* 24(3), 29–39.
- Heikkinen, Hannu L. T. (2006) Toimintatutkimuksen lähtökohdat. Teoksessa Hannu Heikkinen & Esa Rovio & Leena Syrjälä (toim.) *Toiminnasta tietoon. Toimintatutkimuksen menetelmät ja lähestymistavat*. Helsinki: Kansanvalistusseura, 16–38.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2013) Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 149–64.
- Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Saija & Keto-Tokoi, Anna (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Työpäperi 33/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kiilakoski, Tomi (2002) Johdanto: Lapset ja nuoret kuntalaisina. Teoksessa Anu Gretschel & Tomi Kiilakoski (toim.) *Lasten ja nuorten kunta Nuorisotutkimusseuran/ Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 77*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 8–20.
- Kivistö, Jaana & Hoikkala, Susanna (2014) Syntymäperheiden ja läheisverkoston kanssa työskentely sijoituksen aikana - Nuorten näkökulma. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Križ, Katrin & Roundtree-Swain, Dakota (2017) "We are merchandise on a conveyer belt": How young adults in the public child protection system perceive their participation in decisions about their care. *Children and Youth Services Review* 78, 32–40.
- Kuula, Arja (1999) Toimintatutkimus. Kenttätöitä ja muutospyrkimyksiä. Tampere: Vastapaino.
- Känkänen, Päivi (2013) Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laakso, Riitta (2009) Arjen rutiinit ja yllätykset -etnografia lastenkotityöstä. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Lapsen oikeuksien sopimus 1991/60.
http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060#id_p450334192. Luettu 21.8.2017.
- Lastensuojelulaki 2007/417
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417#L4>.
- Layder, Derek (1993) *New Strategies in Social Research. An Introduction and Guide*. Cambridge: Polity Press.
- Lincoln, Yvonna S. (2001) Engaging Sympathies: Relationship between Action Research and Social Constructivism. Teoksessa Peter Reason & Hilary Bradbury (toim.) *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. London: SAGE Publications, 124–132.
- Lunabba, Harry (2013) När vuxna möter pojkar i skolan – insyn, inflytande och sociala relationer. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Maquire, Patricia (2001) Uneven Ground: Feminism and Action Research. Teoksessa Peter Reason & Hilary Bradbury (toim.) *Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. London: SAGE Publications, 59–69.
- Moisio, Jenni (2018) Kohtaamisia retkillä. Osallisuus ja yhteisöllisyys lastenkotien retkitöinnässä. Nuorisotutkimusseuran/ Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 203. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Pekkarinen, Elina (2017) 'Mä oon ollu tässä asiakirja muitten joukossa' - Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.) *Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina*. Nuorisotutkimusseuran/Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 198. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 173–98.
- Perustuslaki 1999/731.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731#L2P6>.
- Pölkki, Pirjo & Vornanen, Riitta & Pursiainen, Merja & Riikonen, Marjo (2012) Children's Participation in Child-protection Processes as Experienced by Foster Children and Social Workers. *Child Care in Practice* 18(2), 107–25.
- Ruch, Gillian & Turney, Danielle & Adrian, Ward (2010) *Relationship-Based Social Work: Getting to the Heart of Practice*. London: Jessica Kingsley Publisher.
- Toivonen, Virve-Maria (2017) Lapsen oikeudet ja oikeusturva: Lastensuojeluasiat hallintotuomioistuimissa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Törrönen, Maritta (1999) Lasten arki laitoksessa - Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Törrönen, Maritta (2006) Community in a Children's Home. *Child and Family Social Work* 11(2), 129–137.

Minunkin näkemyksilläni on merkitystä – sijoitetun vammaisen lapsen oikeus tulla kuulluksi

Riitta Laakso, erikoistutkija, YTT, THL
Susanna Helavirta, lehtori, YTT, Lapin AMK
Leena Seppälä, lehtori, YTM, Lapin AMK
Merja Penders, Lapin AMK
& Niina Krohns, Lapin AMK

Johdanto

Tässä artikkelissa keskitymme tarkastelemaan sijoitettuina olevien vammaisten lasten ja nuorten kokemusten kuulemiseen liittyviä haasteita ja kuulemisen käytäntöjä. Artikkelin pohjautuu viiden vammaisen nuoren haastatteluun ja näissä kohtaamisissa saatuihin kokemuksiin. Haastattelut toteutettiin osana Lapsi- ja perhepalvelujen kehittämisohjelmaa (Lapea) tutkimuksessa, jonka tavoitteena oli selvittää sijoitettuina olevien vammaisten lasten hyvinvointia sekä kehittää erilaisia vammaisten lasten kokemusten kuulemisen käytäntöjä. Haastateltavista neljä oli tyttöä ja yksi poika, iältään he olivat 14–17-vuotiaita. Kaikki haastateltavat asuivat lastensuojelulaitoksessa, jossa he olivat olleet vuodesta kolmeen vuoteen. Vammaisuus tarkoitti nuorten kohdalla kommunikaation, omien näkemysten ilmaisemiseen, puheen tuottamiseen ja ymmärtämiseen liittyviä haasteita sekä neurologisia ongelmia ja kehitysvammaisuutta. Haastattelukokemukset herättivät monia vammaisten lasten kokemusten kuulemiseen liittyviä havaintoja, joita oli tarve jäsentää heti haastattelujen jälkeen. Tästä syystä artikkelin painopiste on vammaisten lasten kokemusten kuulemisen käytännöissä, ei lasten kokemuksissa.

Lastensuojelun toimenpitein sijoitettuina olevien vammaisten lasten osallisuudesta omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon tai siitä, miten heidän kokemuksensa ja mielipiteensä tulevat kuulluksi, tiedetään varsin vähän. Niissä harvoissa tutkimuksissa (McNeilly ym. 2015; Stalker ym. 2015; Olli 2014; Franklin & Sloper 2009), joissa on selvitetty vammaisten lasten osallisuutta, korostuu vanhempien ohella lapsen kanssa työskentelevien ammattilaisten merkitys. Johanna Ollin (2014) tekemän tutkimuskatsauksen perusteella vammaisten lasten toimijuutta institutionaalisissa konteksteissa edistävät ja estävät ammattilaisten asenteet ja kommunikaatiotaidot sekä organisaation rakenteelliset tekijät. Keskeisiksi tekijöiksi osoittautui ammattilaisten yleinen suhtautumien erilaisuuteen ja lapsen yksilöllisyyteen sekä omaan rooliin lapsen kanssa toimittaessa. Tutkimustulos on merkittävä sijoitettujen vammaisten lasten kannalta, sillä he asuvat muiden kuin vanhempiensa kanssa ja viettävät suurimman osan arjestaan ammattilaisten tai perhehoitajien kanssa.

Erityisesti sijoitettuina olevat lapset ja nuoret, joilla on kommunikaatioon liittyviä vaikeuksia, ovat vaarassa tulla ohitetuiksi (vrt. McNeilly ym. 2015). Vammaisten lasten kokemusten selvittäminen onkin ensiarvoisen tärkeää, ei pelkästään heidän osallisuutensa, vaan myös lasten hyvinvoinnin toteutumisen kannalta. Sijoitettuina olevat vammaiset lapset ovat sijoituksen aikana erityisen haavoittavassa asemassa kommunikaatioon ja itseilmaisuuksiin liittyvien haasteiden vuoksi. Tästä antaa viitteitä keväällä 2017 toteutetun kouluterveyskyselyn tulokset, jonka mukaan toimintarajoitteisista nuorista sekä sijoitettuina olevista nuorista muita ikätovereita useammat ovat kokeneet syrjivää kiusaamista ja seksuaalista väkivaltaa (Kanste ym. 2017; Ikonen ym. 2017). Siksi sijoitettuina olevien vammaisten lasten ja nuorten kokemusten ja mielipiteen selvittäminen on tärkeää ja edellyttää lastensuojelun työntekijöiltä erilaisten kommunikaatiotapojen ja menetelmien osaamista sekä valmiutta paneutua vammaisten lasten kokemusten kuulemiseen. Tätä tavoitetta pyrimme edistämään kirjoituksessamme.

Artikkelissa tarkastelemme vammaisten lasten kokemusten kuulemisen käytäntöjä sosionomiopiskelijoiden toteuttamien haastattelujen pohjalta. Opiskelijoiden havainnot nostivat esiin tärkeitä teemoja, jotka tulisi huomioida, kun haastatellaan ja kuullaan vammaisia lapsia. Esille nousseita keskeisiä ja huomioon otettavia aiheita ovat seuraavat: merkkijärjestelmien erojen tunnistaminen vuorovaikutuksessa, kolmannen osapuolen ja toisen kautta kuuleminen sekä struktuurin merkitys. Näitä käsittelemme seuraavassa tarkemmin. Teksti etenee opiskelijoiden haastattelutilanteissa tekemien havaintojen ja aikaisempien tutkimusten ja kirjallisuuden vuoropuheluna. Aluksi tarkastelemme kuitenkin vammaisten lasten osallisuutta lastensuojelussa.

Vammaisten lasten osallisuus lastensuojelussa

YK:n vammaissopimuksen tavoitteena on turvata vammaisille lapsille samat ihmisoikeudet kuin muilla lapsilla (Ahola & Pollari 2018; YK:n lapsen oikeuksien komitean yleinen huomautus 2006 CRC/C/GC/9). Sopimus korostaa näkemystä, että vammaisen lapsi on ensisijaisesti lapsi, jolla on oikeus nauttia kaikista ihmisoikeuksista ja perusvapauksista täysimääräisesti ja yhdenvertaisesti muiden lasten kanssa. Lapsen osallisuutta ja oikeuksia korostava näkemys on myös lastensuojelulaissa (Lastensuojelulaki 2007/417), joka velvoittaa ammatillaisia selvittämään lapsen mielipiteen – myös vammaisen lapsen – lasta itseään koskevassa asiassa ja ottamaan sen huomioon päätöksenteossa.

Lapsen kohtaaminen ja lapsen näkemysten selvittäminen tapahtuu lastensuojelussa kulloisenkin institutionaalisen tehtävän mukaisesti ja siksi myös lapsen haastattelulla on lastensuojeluprosessin eri vaiheessa eri tarkoitus. Sauli Hyvärinen ja Tarja Pösö (2018) ovat nimenneet nämä lastensuojelussa lasten kanssa haastatteluissa painottuvat tehtävät seuraavasti: selvittelevä haastatteluorientaatio, mielipidettä kartoittava haastatteluorientaatio, mitä kuuluu-haastatteluorientaatio ja muutokseen pyrkivä haastatteluorientaatio.

Osallisuudesta puhuttaessa korostuu usein lapsen osallisuus päätöksenteossa. Näin siksi, että lastensuojelussa tehdään merkittäviä päätöksiä suhteessa lapsen elämään: päätös lapsen sijoittamisesta, päätös huostaanotosta, päätös sijaishuoltomuodosta (sijaisperhe vai lastensuojelulaitos) ja päätös sijaishuoltopaikasta. Osallisuus lastensuojelun päätöksenteossa edellyttää, että lapsella on mahdollisuus ilmaista ja saada tukea oma mielipiteensä ilmaisemiseen, ja että lapsi saa riittävästi tietoa omista oikeuksistaan ja kulloinkin käsiteltävästä asiasta. Osallisuuteen liittyy myös se, että lapsella on mahdollisuus olla osallistumatta (Pollari & Toivonen 2016; Oranen 2008).

Johanna Olli (2014) kirjoittaa, ettei lasten osallisuuden ihanteen pitäisi olla voimassa ainoastaan isoista asioista päätettäessä. Lapsille on tärkeää mahdollistaa myös pieniin asioihin kuten hoitopaikan ruokalistaan vaikuttaminen. Vammaisten lasten osallisuuden kannalta oleellista on myös se, tuetaanko lasta ja nuorta itsenäiseen toimintaan vai tehdäänkö asioita hänen puolestaan sekä se, rohkaistaanko lasta ikäkauden mukaiseen toimintaan sosiaalisissa kontakteissa ja vertaisryhmässä. Osallisuus ja toimijuus omassa elämässä kietoutuvatkin toinen toisiinsa ja ovat seurauksiltaan merkittäviä vammaiselle lapselle: omaa elämää koskevat ratkaisut koetaan mielekkäiksi, jos itse on voinut olla mukana päätöksenteossa, osallisuuden myötä itseluottamus ja tunne yhteisöön kuulumisesta lisääntyvät (Olli 2014). Mahdollisuus sisustaa oma huone, olla mukana päättämässä päivittäisestä ruuasta, nukkumaanmenoajoista, harrastuksista sekä siitä, miten usein tapaa läheisiä ja kavereita, eivät ole sijoitetun lapsen kannalta merkityksettömiä (Laakso 2016). Osallisuutta ei tulisikaan tarkastella ”ideaalin osallisuuden” näkökulmasta, kuten Anita Franklin ja Patricia Sloper (2009) huomauttavat vaan myös arjen pienten, mutta lapselle merkittävien asioiden kautta.

Olemme edellä kirjoittaneet lapsista, sillä lastensuojelulaissa lapsilla tarkoitetaan kaikkia alle 18-vuotiaita. Lapsuus ja nuoruus ovat kuitenkin erilaisia elämänvaiheita. Nuoruus on aikaa, johon liitetään odotus itsenäistymisestä. Helena Ahposen (2008, 188) mukaan nuorten vammaisten kohdalla käy kuitenkin helposti niin, että heitä kohdellaan vamman vuoksi ”ikuisesti lapsina”. Ammatilaisten ohella myös vanhemmat saattavat suhtautua nuoreen ylisuojelevasti ja olettaa, ettei nuori pysty tekemään omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Vanhempien asenteilla ja toiminnalla onkin todettu olevan merkitystä siinä, miten vammaiset nuoret ovat osallisina päätöksenteossa: ovatko he mukana neuvotteluissa, keskustelevatko

ammattilaiset vanhempien kanssa vai suoraan nuorten kanssa, ja rohkaistaanko nuoria ilmaisemaan mielipiteensä ja näkemyksensä (McNeilly ym. 2015).

Merkkijärjestelmien erojen tunnistaminen vuorovaikutuksessa

Lasten tutkimushaastatteluissa ja haastatteluissa ylipäätään on nostettu esiin erilaisten välineiden, menetelmien ja toiminnallisuuden hyödyllisyys (esim. Raittila ym. 2017; Muukkonen & Tulensalo 2018; Helavirta 2007). On korostettu niiden toimivan luontevasti lasten kerronnan tukena ja sanallisen viestinnän täydentäjinä. Silloin, kun lapselle tai nuorella on puheen tuottamisen ja ymmärtämisen haasteita, kommunikaatiota tukevien menetelmien käyttö ja hyöty korostuvat.

Kommunikaatiota ja psyykkisiä toimintoja välittävät merkit. Merkit ovat eleitä, sanoja, puheen prosodisia piirteitä (kuten äänen paino), jotka toimivat yleensä kommunikaation välineinä (Leiman 2018). Erityisesti silloin, kun haastateltavalla ja haastattelijalla on erilainen merkkijärjestelmä käytössä, tulee mahdollistaa keskustelu haastateltavan tavalla ja ehdoilla.

Kristiina HUUHTANEN (2014) jäsentää puhetta tukevia ja kommunikaatiota korvaavia menetelmiä (Augmentative and Alternative Communication ACC) käsittelevässä artikkelissaan kommunikoinnin ja ilmaisun muotoja sen mukaan, miten kommunikoija tuottaa ilmaisussaan käyttämänsä merkit. Kommunikointikeinot jaetaan usein *avusteisiin* ja *ei-avusteisiin keinoihin*. Avusteiseen kommunikointiin kuuluvat kaikki sellaiset kommunikaation muodot, joissa kielellinen ilmaus on fyysisesti käyttäjästä erillään. Tähän ryhmään kuuluvat graafiset kommunikointikeinot ja niiden kanssa käytettävät apuvälineet. Myös esineiden käyttö signaalimerkkeinä sekä kosketeltavat merkit kuuluvat tähän luokkaan. Avusteisessa kommunikoinnissa käytetään siis valmiita vaihtoehtoja tai vaihtoehdot tuotetaan ja niistä valitaan kussakin vuorovaikutustilanteessa käytettävät merkit. Ei-avusteisessa kommunikaatiossa henkilö tuottaa kielelliset ilmaisut itse. Tähän ryhmään kuuluvat eleillä ja viittomilla kommunikointi, mutta myös morsetus, puhe ja sen oheisviestintä. Kyse on kommunikaatiosta, jossa käytettävät merkit tuotetaan.

Kommunikaatiossa on merkkijärjestelmien näkökulmasta kolme eri tasoa: esikielellinen, kielellinen ja puheeseen perustuva. Vaikeimmin vammaiset ihmiset kommunikoivat esikielellisillä keinoilla, lähinnä toiminta- ja/tai olemuskielellä. Kielelliselle tasolle siirtyminen edellyttää oivallusta siitä, että esineille ja asioille on merkki. Yksittäiset sanat, viittomat, kuvat, erilaiset kuvastot kuten Piktogrammit ja PCS-kuvat, piirroksot ja valokuvat, tukiviittomilla kommunikointi ja muut kieliopittomat menetelmät kuuluvat tähän kielellisen kommunikaation ryhmään. Puhekommunikointi on vaativinta ja edellyttää kieliopillisesti hallittua kieltä. Puhutut kielet, viittomakielet, bliss-kieli ja kirjoitettu kieli ovat tästä esimerkkejä.

Esikielelliset keinot toimivat myös muiden keinojen rinnalla silloin, kun kehitys etenee kielelliselle tai puhekommunikaation tasolle. Kielellisen kommunikoinnin tasolle siirtyminen edellyttää kuitenkin henkilöltä tiettyjä kognitiivisia taitoja, kuten jäsenynteitä havaintoja, muistia ja loogista päättelykykyä. Osa vaikeavammaisista kommunikoikin koko elämänsä esikielellisellä tasolla, jolloin kommunikoinnin tyypillisiä muotoja ovat ihmisten luonnolliset reaktiot (esimerkiksi itku, nauru, haukotus), tarpeita ilmaisevat toimintosarjat ja tilannesignaalit. Äänen käyttö tarkoittaa niin oman kehon kuin erilaisilla apuvälineillä aikaansaatuva ääntä esimerkiksi nauru, kiljahdus, erilaiset äännähdykset, lusikan hakkaaminen pöytään, jalan paukuttaminen pyörätuolin jalkatukeen ja kellon soittaminen. Motorisia keinoja ovat kaikki kehon liikkeeseen perustuvat kommunikoinnit. Viittomat, eleet, ilmeet, osoittaminen, käsien taputtaminen, tavaroiden hakeminen, vilkuttaminen, viittomakieli jne. Graafiset keinot ovat lähinnä erilaisia kuva- ja symbolijärjestelmiä, joita käytetään avustettuna. (Huuhtanen 2014, 12–18.)

Lähi-ihmisten ja kommunikaatioympäristön osuus kommunikaatiotaitojen kehittymisessä on merkittävä. He voivat toiminnallaan latistaa tai edistää puhevammaisen ihmisen motivaatiot kommunikaatioon. Vuorovaikutussuhteen ja kommunikointiyhteyden syntyminen esikielellisellä tasolla kommunikoivan ja lähi-ihmisten (työntekijä, läheinen) välille edellyttää paneutuvaa työskentelyä. 1980-luvulla englantilaisen Haperburyn erityiskoulun työntekijät kehittivät käytännön läheistä toimintatapaa, jonka avulla vuorovaikutustaidoissa kehittyminen mahdollistuisi vuorovaikutuskumppanuudeksi (Nind & Hewett 2011; Papunet.fi). Tämä voimauttava vuorovaikutus-toimintatapa perustuu varhaisen vuorovaikutuksen ja sosiaalisuuden normaalin kehityksen periaatteisiin. Tarkoituksena on, että varhaisten vuorovaikutustaitojen

varassa olevat ihmiset oppivat kommunikoinnin perustan saumattomassa yhteistyössä toisen ihmisen kanssa. Aikuisen vuorovaikutustapa auttaa lasta oppimaan, miten tämä voi olla vuorovaikutuksessa aktiivisesti toimiva kumppani. Aikuinen herkistyy vuorovaikutustilanteessa lapsen kommunikaatiotapaan: seuraa tarkkaan lapsen pienimpiäkin kiinnostuksen ja ilon aiheita, reagoi lapsen toimintaan ja antaa lapsen johtaa vuorovaikutusta. Aikuinen iloitsee lapsen kasvoniilmeistä ja äänistä – usein matkimalla tai tekemällä samaa kuin lapsi sekä pitää yllä keskustelua nauttien siitä, mitä lapsi tekee. Tärkeää on pitää taukoa ja edetä lapsen tahdissa. (Nind & Hewett 2011; 13–19, menetelmään liittyvää materiaalia Papunetin verkkosivustolla).

Kristiina Huuhtanen (2014, 10) toteaa toimittamansa teoksen johdantosoissa, että meillä on vielä vähän tietoa ja kokemuksia erilaisista keskustelu- ja oppimisstrategioista puhetta tukevassa ja korvaavassa kommunikoinnissa. Puhevammaa ei enää ymmärretä yksittäisen ihmisen ongelmana vaan yhteisenä vuorovaikutuksen osatekijänä. Ajatellaan, että vuorovaikutuksessa on kaksi tai useampi osapuoli, joille on tärkeää löytää yhteinen viestimiskeino. Käytettävien keinojen valinta tulisikin tapahtua aina käyttäjän, lähiympäristön ja asiantuntijoiden välisenä yhteistyönä. AAC:n keinot kehittyvät kaiken aikaa ja on selvää, että yksi AAC keino auttaa yhtä, toinen toista ja kolmannelle sopii niiden yhdistäminen. (Huuhtanen 2014, 21.) Hyvin yksilöllisesti ja/tai varhaisten taitojen varassa kommunikoivat vaikeasti vammaiset tarvitsevat usein osaavan kumppanin, lähi-ihmisen mahdollistamaan vuorovaikutuksen onnistumisen ja etenemisen (Huuhtanen 2014, 19; Nind & Hewett 2011, 19). Mitä vaikeammin vammaisen henkilö on, sitä vähäisemmät ovat hänen mahdollisuutensa ilmaista toiveita, ja sitä aktiivisemmän roolin lähi-ihmiset joutuvat ottamaan kommunikoinnissa.

Tässä hankkeessa monet edellä kuvatuista haasteista tulivat konkreettisesti näkyviksi haastattelutilanteissa; opiskelijat nostivat kokemuksinaan esiin vaikeuden löytää yhteinen viestimiskeino. Kielellisesti kommunikoivien vammaisten kanssa ymmärrys haastattelun tarkoituksesta, käytetyt käsitteet ja niihin liittyvät merkityserot ja/tai viittaussuhteiden puutteet muodostuivat osassa haastatteluja esteiksi lapsen toimijuuden toteutumiselle. Käytetyt kommunikaation apuvälineet (kuvat, selkokieli) eivät riittäneet tukemaan viestintää. Toiminta- ja olemuskielellä viestivien lasten käsityksen selvittäminen tuntui vaativan ryhtymistä kommunikaatioprosessiin, jossa eri merkityksistä neuvotellaan. Lapselle tutun ja hänen kanssaan viestimään tottuneen osapuolen läsnäolo haastattelutilanteessa osoittautui välttämättömäksi. Lapsen eleiden tulkinta ja rauhoittelu tilanteessa ilman tuttua hoitajaa olisi ollut mahdotonta. Kielellisesti kommunikoivienkin kohdalla toiminnan kohteet (esim. käsitys haastattelun tarkoituksesta, asioista mihin sillä vaikutetaan jne.) voivat merkitykseltään erota haastattelun tekijän tarkoituksesta. Informointi ja kertominen tarkoituksesta ei välttämättä tätä ongelmaa ratkaise, vaan se vaatii neuvottelua ja lapsen oman merkityksimaailman tavoittamista.

Lapsen toimijuutta tukee Ollin (2014, 156) mukaan ammattihenkilöiden kyky nähdä kommunikaatio-ongelmat tilanteesta ja työntekijän omista taidoista riippuvaisiksi. Haastatteluissa kommunikaatio-ongelmat liittyivät haastattelijan omaan tapaan käyttää kieltä ja ilmaista itseään, esimerkiksi käytettyyn murteeseen tai keskeneräisiin, katkeileviin ja vaikeisiin lauseisiin. Käytetyt käsitteet ja haastattelun tarkoitus merkityssisältöinä eivät tulleet jaetuiksi. Ongelma näyttäytyi esimerkiksi saman haastateltavan erilaisina vastauksina eri kerroilla. Kysymystä ei ymmärretty lainkaan tai haastattelijan tarkoittamalla tavalla, jolloin myös saatu vastaus näyttäytyi outona.

Haastattelukokemuksissa merkkijärjestelmien erot muodostuivat merkittäväksi esteeksi lapsen toimijuudelle. Yhteisen viestimiskeinon löytäminen osoittautui erityisen haastavaksi toiminta- ja olemuskielellä viestivien kanssa kommunikoitaessa. Lapsen kanssa kommunikaatioon tottuneen osapuolen läsnäolo osoittautui kuitenkin vähimmäisehdoksi haastattelulle.

Kolmas osapuoli ja toisen kautta kuuleminen

Lasten kohtaamisen kahdenkeskisyys näyttäytyy lastensuojelun ammatillisissa käytännöissä tavoiteltavana asiana. Muun muassa lastensuojelulaissa säädetään erikseen, että sijaishuollossa olevalla lapsella on oikeus tavata sosiaalityöntekijäänsä tai muuta lastensuojelun työntekijää muiden läsnäolematta (Lastensuojelulaki 2007/417). Myös tutkimushaastattelu nähdään varsin yksiselitteisesti kahdenkeskisenä – tutkijan ja

haastattelijan – välisenä vuorovaikutustilanteena. Haastattelutilanteen vahva kontrollointi ja sitä kautta esimerkiksi muiden ihmisten läsnäolon poissulkeminen on nähty joissakin metodikeskusteluissa luotettavan tiedon saannin ja onnistuneen haastattelun ehtoina.

Toisenlaisiakin näkökulmia muiden ihmisten läsnäoloon haastattelutilanteissa on tuotu esiin (esim. Ruusu vuori & Tiittula 2005). Ne koskevat tiettyjä erityisryhmiä. Kirsi Lumme-Sandt (2005) on pohtinut muiden läsnäolijoiden tai kolmannen pyörän – kuten hän kirjoittaa – mukanaoloa vanhan ihmisen haastattelutilanteessa. Hän pohtii sen kaksijakoisuutta. Joillekin haastateltaville toisen henkilön, esimerkiksi puolison tai aikuisen lapsen, mukanaolo on tukenut haastatteluun mukaan lähtemistä ja haastattelutilanteessa oloa. Haasteita on syntynyt silloin, kun kolmas osapuoli on alkanut puhumaan haastateltavan puolesta tai ei ole malttanut antaa haastateltavalle itselleen vastaamisen mahdollisuutta. Joissakin tilanteissa kolmas osapuoli on läsnäolollaan saattanut varmistaa, että haastattelijaa saa sellaisia vastauksia, joita on tullut hakemaan. (Lumme-Sandt 2005, 131–132.) Tarja Aaltonen haastatteli tutkimuksessaan afaattisia puhujia eli ihmisiä, joilla oli kielellisiä haasteita ja kielikyvyn häiriöitä. Hän tuo esiin, miten hänen haastatteluasetelmassaan oli tärkeää etukäteen miettiä muiden ihmisten läsnäoloa haastattelutilanteessa. Hän lähti siitä ymmärryksestä, että läheiset ihmiset ovat yleensä oppineet tulkitsemaan afaattisen puhujan viestejä. Niiden tulkinta ei ole samalla tavalla mahdollista haastateltavaa ja hänen ympäristöään tuntemattomalta henkilöltä. (Aaltonen 2005, 170.)

Ammatillisissa keskusteluissa on tunnistettu puheen tukemisen ja tulkitsemisen välttämättömyys vammaisten lasten kanssa tapahtuvassa vuoropuhelussa erityisesti silloin, kun käytettävissä ei ole puhetta tukevia konkreettisia välineitä (esim. Huuhtanen 2014; Tuettu kirjoittaminen 2017). Johanna Olli (2014, 156) tuo esiin, kuinka ammattihenkilö voi tällöin tukea lapsen toimijuutta opettelemalla päättämään lapsen toiminnan merkityksiä havainnoimistaan vihjeistä sekä tiedoista lapsen toiminnallisesta historiasta tai osallistumalla lapsen toimintaan ja aistimalla sitä. Ollin mukaan tämä edellyttää tavanomaista enemmän valmistelu-aikaa ennen lapsen kohtaamista ja yhteistyötä kyseisen lapsen kommunikaatioon perehtyneiden aikuisten kanssa (emt., 157). Käytännössä tämä voi myös tarkoittaa lasta hyvin tuntevan kolmannen osapuolen läsnäoloa vuorovaikutustilanteessa. Osapuolen, joka osaa lukea lasta myös muutoin, kuin kielellisen ilmaisun kautta.

Vammaisen lapsen puheen tukemiseen ja tulkitsemiseen on nähty liittyvän myös ongelmia. Erityisen kiistanalaisena on pidetty tuettua kirjoittamista (*engl. facilitated communication, FC*), jossa avustaja ohjaa kommunikoivan henkilön kättä vain sen verran kuin on tarpeen tämän kirjoittaessa viestinsä esimerkiksi puhesyntetisaattorilla tai näppäimistöllä. Tyypillisesti avustaja kannattelee ja tukee henkilön sormeja, kättä, kyynär- tai olkavartta. (ks. esim. Sipilä 2009; Papunet.fi.) Kyseisen toimintatavan luotettavuuteen on nähty liittyvän monia haasteita ja Suomessa esimerkiksi Kehitysvammaliitto ja Suomen Puheterapeuttiliitto eivät suosittele sen käyttöä (Kehitysvammaliitto; Suomen Puheterapeuttiliitto).

Suomalaisessa oikeuskäytännössä on myös punnittu vammaisen lapsen mielipiteen kuulemistuettuna ja tulkittuna. Lastensuojelun keskusliiton julkaisussa ”Vammaisten lasten näkemysten selvittäminen” Sanna Ahola (2016, 12–13) tarkastelee puheenvuorossaan korkeimman oikeuden ratkaisua, jossa arvioitiin vammaisen lapsen kykyä ilmaista omaa tahtoaan ja määrittellä avun tarvettaan palveluita koskien. Kyseisellä lapsella oli lapsuusiän autismi, dysfasia ja ADHD. Ahola (emt.) tuo esiin, miten asiantuntijalausuntoihin nojautuen korkein oikeus arvioi, että lapsi oli kykenevä ilmaisemaan tahtoaan tai määrittämään avun tarpeitaan, vaikka tarvitsikin tukea ja ohjausta mielipiteensä esittämisessä. Se, että vammaisen lapsen kerrontaa tuettiin, ohjailtiin ja tulkittiin vuorovaikutustilanteissa, ei asettunut kiistanalaiseksi asiantuntijoiden ja korkeimman oikeuden näkökulmasta, vaan mahdollisti lapsen oman mielipiteen ja käsityksen esille saamisen.

Tässä hankkeessa aineiston keruun suunnittelussa päädyttiin siihen, että mukaan lähteville lapsille ja nuorille tarjottiin mahdollisuutta ottaa halutessaan tukihenkilö mukaan haastattelutilanteisiin. Viidestä haastateltavasta yhdellä oli mukana ohjaaja. Nuorella oli isoja haasteita puheen tuottamisessa ja ymmärtämisessä. Nuori myös vierasti haastattelijaa. Haastattelijan kokemus oli, että tutun ohjaajan läsnäololla ja avustuksella nuoren oli helpompaa kommunikoida ja ymmärtää haastattelukysymyksiä. Tutun ohjaajan läsnäolo myös tuki nuoren asettumista haastattelutilanteeseen. Ilman kolmatta osapuolta, nuoren kokemukset olisivat jääneet tavoittamatta.

Strukturin merkitys

Sekä ammatillisissa että tutkimuskeskusteluissa on korostettu strukturin luomisen tärkeyttä vammaisten lasten kohtaamisissa ja sosiaalisissa tilanteissa. Erityisen merkityksellisenä se on nähty autististen lasten kohdalla. On tuotu esiin, kuinka rakenteet ja selkeä järjestys elämässä auttavat lapsia ymmärtämään ja hahmottamaan asioita ja tilanteita. Säännöllisyys, toistettavuus, tuttuus ja ennakoitavuus ovat tärkeitä strukturin luovia tekijöitä, joiden on nähty liittyvän niin aikaan, tilaan, tilanteisiin kuin toimijoihin. Ne myös vahvistavat lasten turvallisuuden kokemuksia. (Esim. Ikonen 1998; Kerola ym. 2009.)

Nämä näkökulmat huomioiden opiskelijat kävivät tapaamassa haastateltavia nuoria ennen varsinaisia haastatteluja. Tätä toivoivat myös sijaishuoltopaikkojen ohjaajat. He toivat esiin, kuinka nuorille oli tärkeää tietää etukäteen, kuka heitä tulee tapaamaan, mitä haastatteluissa tapahtuu sekä milloin ja missä ne toteutetaan. Tutustumistilanteet (kahvitteluhetket) nuorten kanssa koettiin hyväksi valinnoiksi. Nuorille oli tärkeää nähdä konkreettisesti heitä haastattelemaan tuleva henkilö ja heille oli tärkeää kuulla mitä haastatteluissa tapahtuu ja minkä verran ne ajallisesti kestävät. Lisäksi sijaishuoltopaikat tukivat haastattelujen ennakkointia kirjaamalla haastatteluajankohdat nuorille etukäteen laadittuihin viikko-ohjelmiin.

Etukäteistapaamiset ja nuoriin tutustumiset antoivat tärkeää tietoa myös haastattelijoille kunkin nuoren kohdalla mahdollisesti tarvittavista kommunikaatiota tukevista välineistä tai menetelmistä. Tapaamisissa haastattelija pystyi muodostamaan nuoresta ja hänen persoonastaan pelkkää diagnoosia ja vamman mukanaan tuomia haasteita laajemman kuvan. Siksi tutustumiset ja ennakkotieto koettiin tärkeänä edellytyksenä onnistuneille haastatteluille, jotka nähtiin myös luontevana jatkumona tutustumiskäynnille. Nuorten tuttuuden ja turvallisuuden tunnetta vahvistettiin myös sillä, että haastattelut toteutettiin nuorten omissa huoneissa.

Pohdinta

Olemme tarkastelleet sijoitettuina olevien vammaisten lasten kokemusten kuulemisen käytäntöjä ja niihin liittyviä haasteita. Tarkastelumme ovat ohjanneet sijoitettuina olevien vammaisten lasten oikeudet tulla kuulluiksi ja osallistua omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon.

Sijoitettuina olevat vammaiset lapset ovat lastensuojelussa ja lastensuojelututkimuksessa varsin näkymättömiä. Suomessa ei ole saatavilla tietoa sijoitettuina olevien vammaisten lasten määrästä. Tutkimustietoa sijoitettuina olevien vammaisten lasten kokemuksista sijaishuollossa on vaikea löytää, samoin tietoa siitä, millaisena sijaishuollon ammattilaiset näkevät valmiutensa toimia vammaisten lasten ja nuorten kanssa. Tiedämme kuitenkin, että vammaiset lapset ja nuoret ovat muita useammin vaarassa tulla ohitetuiksi vuorovaikutustilanteissa, joissa tehdään päätöksiä heidän elämästään (Ahponen 2008; Franklin & Sloper 2009). Lastensuojelun kehittämistyössä on varsin vähän keskusteltu vammaisten lasten kokemusten kuulemisen käytännöistä ja haasteista. Näin siitä huolimatta, että yleisenä kysymyksenä lasten kokemusten kuuleminen on ollut vahvasti esillä ja lasten kokemusten kuulemiseen on kehitetty erilaisia välineitä ja menetelmiä.

Tarkastelumme pohjalta vammaisten lasten ja nuorten kokemusten kuulemisessa keskiöön nousee eri merkkijärjestelmien erojen tunnistaminen. Lastensuojelun kuulemisen käytännöissä puheella ja sitä tukevilla välineillä on varsin keskeinen asema. Harvemmin mietitään merkkijärjestelmien erojen merkitystä vuorovaikutuksessa. Sanalliseen vuorovaikutukseen tottuneen henkilön on usein vaikea asettaa kommunikoimaan olemuskielellä itseään ilmaisevan henkilön kanssa. Tämä edellyttää työntekijältä paitsi merkkijärjestelmien erojen tunnistamista ja niihin liittyvien erojen hyväksymistä, myös valmiutta ja rohkeutta asettaa itselle vieraaseen vuorovaikutustilanteeseen. Erilaisten kommunikaatiota tukevien menetelmien ja välineiden käytön rinnalla on kyse työntekijän asenteesta ja suhtautumisesta erilaisuuteen, ei pelkästään vammaisuuteen ja yksittäiseen nuoreen vaan myös suhtautumisesta itselle vieraaseen merkkijärjestelmään. Sari-Anne Paaso (2018) kysyy tuoreessa kirjoituksessaan osuvasti: voiko sosiaalityö olla sanatonta? Tällä yksinkertaisella, mutta pysäyttävällä lauseella hän korostaa sitä, miten tärkeää on rauhassa pysähtyä yhdessä lapsen kanssa ihmettelemään ja olemaan hiljaa. Ajatusta on helppo jatkaa ja soveltaa sitä vuorovaikutukseen vammaisen lapsen ja nuoren kanssa. Tärkeää on pysähtyä tutustumaan

lapsen ja hänelle ominaiseen merkkijärjestelmään, oli se sitten kehon kieltä, yksittäisiä sanoja tai kuvia. Tästä syystä vammaisen lapsen kanssa kommunikoitaessa aika – yhdessä vietetty aika sekä vuorovaikutuksen tempo – nousee yhdeksi keskeiseksi tekijäksi vuorovaikutuksen onnistumisen kannalta.

Merkkijärjestelmien erojen tunnistamisen ohella tarkastelumme haastaa sosiaalityössä yleisesti keskeisenä pidettyä ajatusta ja ehtoa tavata lapsi kahden kesken sekä kuulla asiasta lapsen itsensä kertomana. Puhetta vaikeasti tai niukasti tuottavan vammaisen lapsen ilmaisun ymmärtäminen edellyttää usein lapsen elekielen tuntemista. Ensitapaamisella toinen toisilleen vieraiden ihmisten kesken elekieleen pohjautuva vuorovaikutus ei välttämättä onnistu. Se voi johtaa jopa virheellisiin tulkintoihin tai sen toteamiseen, ettei lapsen kanssa voi kommunikoida. Tällöin kolmannen osapuolen läsnäolo on tilanteessa välttämätöntä. Lapsen vanhempi tai hänen kanssa päivittäin toimiva ammattilainen voi toimia tällöin sosiaalityöntekijän ja lapsen välisenä tulkkina. Kolmannen osapuolen merkitys on nähty useimmiten kielteisenä asiana. Mutta kuten Patricia McNeilly, Geraldine Macdonald ja Berni Kelly (2015) muistuttavat tutkimustulostensa pohjalta, vammaisen lapsen osallisuuden kannalta on tärkeää se, että mukana on joku, joka tuntee ja osaa tulkita lapsen kommunikaatiota. Ongelmatonta tämä ei kuitenkaan ole kuten artikkelimme osoittaa. Haasteena on, että vammaisen nuori jää sivustaseuraajan asemaan tai näkemyksineen toisten johdateltavaksi.

Sijoitettuna olevien vammaisten lasten ja nuorten osallisuus ja hyvinvoinnin toteutuminen on paljolti sidoksissa hänen kanssaan työskenteleviin lastensuojelun ammattilaisiin. Siihen, miten he suhtautuvat vammaisiin lapsiin, miten he tukevat vammaisten lasten osallisuutta ja ovat valmiita kehittämään ammatillisia valmiuksiaan sekä pysähtyvät ja herkistyvät vammaisten lasten kokemuksille. Siksi olisikin äärimmäisen tärkeää nostaa sijoitettuna olevien vammaisten lasten ja nuorten kuulemisen käytännöt nykyistä näkyvämmiin esiin lastensuojelussa ja sijaishuollon kehittämistyössä.

Lähteet

- Aaltonen, Tarja (2005) Haastattelun rajoilla. Afaattisen puhujan haastattelu. Teoksessa Johanna, Ruusu vuori & Liisa, Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 163–188.
- Ahola, Sanna (2016) Joustavalla kommunikaatiolla lapsen näkemykset selville – esimerkkinä henkilökohtaisen avun järjestäminen. Teoksessa Kirsi Pollari & Virve Toivonen (toim.) Vammaisten lasten näkemysten selvittäminen. Opas sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 12–13.
- Ahola, Sanna & Pollari, Kirsi (2018) Lapsella on oikeus osallisuuteen - vammaisuudesta riippumatta. Päätösten tueksi 1. Helsinki: THL.
- Ahponen, Helena (2008) Vaikeavammaisen nuoren aikuistuminen. Yksilöllinen ja erilainen elämäntie. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 94. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Franklin, Anita & Sloper, Patricia (2009) Supporting the Participation of Disabled Children and Young People in Decision-making. *Children & Society* 23, 3–15.
- Helavirta, Susanna (2007) Lasten tutkimushaastattelu. Metodologista herkimistä, joustoa ja tasapainottelua. *Yhteiskuntapolitiikka* 72(6), 629–640.
- Huhtanen, Kristina (toim.) (2014) Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikointimenetelmät Suomessa. 3. uudistettu painos. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Hyvärinen, Sauli & Pösö, Tarja (toim.) (2018) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Ikonen, Oiva (toim.) (1998) Autismi. Teoriasta käytäntöön. Jyväskylä: Atena.
- Ikonen, Riikka & Hietamäki, Johanna & Laakso, Riitta & Heino, Tarja & Seppänen, Johanna & Halme, Nina (2017) Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi. Kouluterveyskyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 21. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kanste, Outi & Sainio, Päivi & Halme, Nina & Nurmi-Koikkalainen, Päivi (2017) Toimintarajoitteisten nuorten hyvinvointi ja avun saaminen - Toteutuuko yhdenvertaisuus? Kouluterveyskyselyn tuloksia. tutkimuksesta tiiviisti 24. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kerola, Kyllikki & Kujanpää, Sari & Timonen, Tero (2009) Autismin kirjo ja kuntoutus. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Lastensuojelulaki 2007/417.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>.
Luettu 8.8.2018.
- Leiman, Mikael 2018. Luentoaineisto.
- Lumme-Sandt, Kirsi (2005) Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. Teoksessa Johanna Ruusu vuori & Liisa, Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 125–144.
- McNeilly, Patricia & MacDonald, Geraldine & Kelly, Berni (2015) The Participation of Disabled Children and Young People: A Social Justice Perspective. *Child Care in Practice*, 21 (3), 266–286.
- Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna (2018) Tutustumalla lapsi tulee näkyväksi – pienen lapsen kokemusten kuuleminen lastensuojelussa. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö, (toim.) (2018) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 131–148.
- Nind, Melanie & Hewett, David (2011) Voimauttava vuorovaikutus. Opas toimintatavan käyttöön. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Olli, Johanna (2014) Tulla kuulluksi omana itsenään - Vammaisten lasten ja nuorten toimijuuden tukeminen. Teoksessa Gissler Mika, Kekkonen Marjatta, Känkänen Päivi, Muranen Päivi & Wrede-Jääntti Matilda (toim.) Nuoruus toisin sanoen. Nuorten elinolot-vuosikirja 2014, 152–160. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Oranen, Mikko (2008) Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Paaso, Sari-Anne (2018) Voiko sosiaalityö olla sanatonta? Ajankohtaista blogi. Pesäpuu ry.
<https://pesapuu.fi/2018/09/voiko-sosiaalityo-olla-sanatonta/>.
Luettu 14.9.2018.
- Pollari, Kirsi & Toivonen, Virve (toim.) (2016) Vammaisen lapsen näkemysten selvittäminen. Opas sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Raittila, Raija & Vuorisalo, Mari & Rutanen, Nina (2017) Lasten haastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusu vuori (toim.) Tutkimushaastattelun käsikirja. Tampere: Vastapaino.
- Ruusu vuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) (2005) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino.
- Sipilä, Anna-Kaisa (2009) Tuettu kommunikointi avustajien käsitysten valossa. *Acta Universitatis Lapponiensis* 162. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Stalker, Kirsten & Taylor, Julie & Fry, Deborah & Stewart, Alistair B.R. (2015) A study of disabled children and child protection in Scotland — A hidden group? *Children and Youth Services Review* 56, 126–134.
- Tuettu kirjoittaminen. [www.papunet.fi](http://papunet.net/tietoa/tuettu-kirjoittaminen) (2017)
<http://papunet.net/tietoa/tuettu-kirjoittaminen>. Luettu 5.9.2018.
- YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 9 (2006). Vammaisten lasten oikeudet, CRC/C/GC/9.
http://lapsiasia.fi/wp-content/uploads/2015/03/CRC_C_GC_9_julkaisu.pdf

Sijaisperheiden sisarussuhteet: lasten tarpeista, oikeuksista – ja nakeista

*Emilia Säles, hankepäällikkö, FM, Perhehoitoliitto ry
& Riikka Airo, PsL, kouluttajapsykoterapeutti, Psykoterapiapalvelu Tunnetila*

Perhehoitoliitto ry:n Meidän sakki -hankkeessa² (2018–2021) kehitetään sijaisperheiden sisarussuhteiden tukea erityisesti pitkäaikaista perhehoitoa ajatellen. Kokeilussa on muun muassa perheinterventio, jossa sosiaalityöntekijä ja psykologi työskentelevät koko perheen kanssa rakentaen perheen yhteistä tarinaa. Hankkeessa kuullaan lasten ja nuorten kokemuksia ja saadaan heiltä eväitä sisarussuhteiden tukemiseen. Hankkeessa etsitään myös yhdessä sijaisvanhempien verkoston kanssa keinoja tukea sijaisvanhempia sisarussuhteiden vahvistamisessa ja lasten keskinäisen tasa-arvon lisäämisessä.

Sijaisperheiden lapset muodostavat keskenään merkityksellisiä ihmissuhteita ja kiintymyssuhteita, jotka palkitsevat ja haastavat. Kaikkien sijaisperheiden jäsenten asiaan osallisuuden tunnustamalla ja koko sijaisperheen huomioimalla suomalainen yhteiskunta voisi ottaa haltuun roolin, joka sille jo kuuluu – hyvän perhehoidon ja lasten oikeuksien toteutumisen varmistamisen.

Aluksi

Eiku mä otan tän lautasen, koska täs on pitemmät nakit (Lapsi 8 v)

Useimmat vanhemmat pyrkivät kohtelemaan lapsiaan mahdollisimman tasapuolisesti. Silti useimmilla meistä on myös kokemuksia eriarvoisuudesta lapsuudenperheen sisarusten kesken. Tiettyyn rajaan saakka nämä kokemukset opettavat tärkeitä taitoja elämää varten, sillä elämä ei aina ole reilua ja tasapuolista. Rakenteellinen ja yksipuolinen eriarvoisuus perheen sisällä herättävät kuitenkin epäoikeudenmukaisuuden ja huonommuuden tunteita, kateutta ja hämmennystä. Tällöin tehtaan valmistamat nakitkin voivat lapsesta vaikuttaa eripituisilta verrattuna sisarusten lautasilla oleviin saman tehtaan nakkeihin.

Suomessa oli vuoden 2017 lopussa 4848 yksityistä kotia, jotka toimivat toimeksiantosopimussuhteisina perhekoteina eli sijaisperheinä (Sotkanet) yhteensä 7527 sijoitetulle lapselle tai nuorelle (Kuoppala & Säkkinen 2018, 7). Lähes 21 % sijaisperheistä oli läheis- ja sukulaissijaisperheitä (Sotkanet). Ammatillisten perhekotien lukumäärää ei tilastoida. Kuitenkin 2017 lasta tai nuorta oli sijoitettuna ammatillisiin perhekoteihin vuoden 2017 lopussa (Kuoppala & Säkkinen 2018, 8).

Monissa sijaisperheissä ja ammatillisissa perhekodeissa sijoitettuja lapsia on enemmän kuin yksi. He ovat voineet tulla perhehoitoon oman sisaruksensa kanssa tai sitten muut perheeseen sijoitetut lapset ovat olleet heille alun perin vieraita. Sijaisperheissä ja ammatillisissa perhekodeissa elää myös perhehoitajina eli sijaisvanhempina toimivien henkilöiden biologisia tai adoptoituja lapsia ja nuoria, mutta esimerkiksi heidän määrästään ja hyvinvoinnistaan ei ole tietoja. Sijaisperhe voi olla myös uusperhe. Lastensuojelun perhehoidossa nakkeja saatetaan siis jakaa yhdessä sijaisperheessä mun, sun, meidän ja teidän lasten kesken.

Sekä arkikielessä että lastensuojelun perhehoidon tutkimuksissa sijaisvanhempien ”omiin” lapsiin ja nuoriin viitataan yleisesti termillä sijaisisarutus (englanniksi foster sibling, ruotsiksi fostersyskon).

² Meidän sakki – sisarussuhteiden vahvistaminen sijaisperheissä on Perhehoitoliitto ry:n STEA-rahoitteinen hanke, jossa yhteistyökumppaneina ovat Pesäpuu ry, Pelastakaa Lapset ry, Perhehoitokumppanit Suomessa OY, Helsingin perhehoito ja perhehoitoyksikkö Pihlaja.

Kuitenkin samalla käsitteellä voidaan myös viitata kehen tahansa sijaisperheessä asuvaan lapseen tai nuoreen taustasta riippumatta. Samassa perheessä asuvien sijoitettujen lasten ja nuorten, jotka eivät ole sukua keskenään, voidaan ajatella olevan sijaissisaruksia toisilleen ja edelleen myös sijaisperheen biologisille ja adoptoiduille lapsille. Sijaissisarukset käsitteenä viitanneekin sijaisperheiden kontekstissa pohjimmiltaan samassa perheessä asuviin lapsiin, joiden välillä ei ole biologista sidettä eikä siihen, millä tavalla lapset ovat perheeseen tulleet. Lasten näkökulmasta erilaisia nimityksiä merkittävämpää lienee lasten keskinäinen tasa-arvo siinä perheessä, jossa he elävät.

Sisarussuhteet eivät ydinperheissäkään ole ongelmattomia. Ne voivat olla moniselitteisiä ja monimutkaisia ja niihin liittyy ristiriitaisia tunteita, kateutta ja kilpailua. Sisarussuhteiden laatutekijöitä on tutkittu ja huomattu esimerkiksi, että sisarussuhteen lämpimyys ja konfliktit eivät sulje toisiaan pois (Furman & Buhrmester 1985, 459). Kun sisarusten keskinäinen tasa-arvo on tapetilla jo ydinperheessä, minkälaisia vivahteita siihen tuovatkaan sijaisperhe-elämän reunaehdot, kuten lastensuojelua ohjaavat lait, lastensuojelun käytännöt ja lasten aiemmat kokemukset?

Sijoitettujen lasten sisarussuhteita on tutkittu melko vähän ja nämä tutkimukset keskittyvät sijoitettuihin lapsiin ja heidän biologisiin sisaruksiinsa. On tutkittu muun muassa sitä, kannattaako sisaruksia sijoittaa samaan perheeseen vai ei, ja saatu ristiriitaisia tuloksia. Esimerkiksi alkuperheessä esiintynyt väkivalta lisää sijoitettujen sisarusten keskinäisen väkivallan riskiä sijaisperheessä (Bank ym. 1996), ja sisarukset saattavat liittoutua keskenään tavalla, joka estää heitä integroitumasta sijaisperheeseen (Leathers 2005). Toisaalta yhdessä sijoittamisella on yleisesti ottaen havaittu olevan myönteisiä vaikutuksia (esim. Herrick & Piccus 2005).

Sijaissisaruksiin on kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa viitattu Shlonsky ym. (2005) mukaan esimerkiksi sijaishuollon tuntemattomina sotilaina. Sijaissisaruksista ja heidän merkityksestään perhehoidossa ei siis tiedetä riittävästi, vaikka aihetta onkin tutkittu. Suomessa sijaissisaruuksia on tutkittu lähinnä opinnäytetöissä ja niissä keskiössä ovat olleet sijaisvanhempien biologisten lasten sijaissisaruuksien kokemukset (Heino & Säles 2017, 64). Sijaisperheiden sisarussuhteet puolestaan saattavat tulla kuin ohimennen mainituksi muun muassa perhehoitajana toimivien aikuisten ja heidän biologisten lastensa välisiä suhteita tutkittaessa (esim. Thompson ym. 2016), mutta tutkimusta, jossa sijaisperheen sisarussuhteet olisivat keskiössä ja joissa valotettaisiin sekä sijoitettujen että sijaissisarusten kokemuksia, ei ilmeisesti ole vielä tehty.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) tavoitteena on ollut luoda lapselle ja nuorelle suotuisa kasvu- ja oppimisympäristö sekä tukea perheen hyvinvointia. Muutosohjelman myötä yleistymässä olevaa systeemistä ajattelua voi ja pitää soveltaa myös sijaisperheisiin ja sijaisperheiden sisarussuhteisiin. Monet lastensuojelun päätökset, jotka lastensuojelulakien näkökulmasta koskevat vain perhehoitoon sijoitettua lasta ja hänen huoltajiaan, vaikuttavat jollain tavalla kaikkiin sijaisperheen jäseniin (Höjer 2004, 38). Siksi hyvä perhehoito vaatii toteutuakseen koko sijaisperheen ja sen jokaisen jäsenen tilanteen huomioimisen. LAPE-muutosohjelmassa lastensuojelun perhehoitoa mallintanut työryhmä pitääkin tärkeänä, että sijaisperheiden kanssa työskentelevät tuntevat sijaisperheiden jäsenet ja ymmärtävät perhehoidon kaikkien ihmissuhteiden eli muun muassa sijaissisaruuksien merkitykseen (Heino & Säles 2017).

Lasten oikeudet kuuluvat kaikille lapsille – myös sijaissisaruksille

YK:n lapsen oikeuksien julistuksen mukaan lapsen oikeudet kuuluvat poikkeuksetta jokaiselle lapselle (Lasten oikeuksien julistus, periaate 1). YK:n Lapsen oikeuksien sopimuksen 12. artiklan mukaan lapsella on oikeus ilmaista mielipiteensä kaikissa häntä itseään koskevissa asioissa ja mielipide on myös otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.

Suomen valtio on sitoutunut kunnioittamaan näitä oikeuksia ja takaamaan ne kaikille lainkäyttövaltansa alaisille lapsille ilman minkäänlaista lapseen tai hänen huoltajaansa tai muuhun seikkaan liittyvää erottelua. Kaikkien sopimuksen allekirjoittaneiden valtioiden tavoin Suomi on myös sitoutunut ”ryhtyvänsä kaikkiin tarpeellisiin toimiin varmistaakseen, että lasta suojellaan kaikenlaiselta syrjinnältä ja rangaistukselta, jotka perustuvat hänen vanhempiansa, laillisten huoltajiensa tai muiden perheenjäsentensä asemaan, toimintaan,

mielipiteisiin tai vakaumuksiin”. (LOS 2 artikla.) Lasten oikeudet kuuluvat siten myös sijaissisaruksille, eikä sijaisperheiden lapsia, niin sijoitettuja kuin sijaissisaruksiakaan, saa syrjiä siksi, että he sattuvat elämään perhehoitoa antavassa perheessä.

Perhehoitolain 5 § mukaan ennen lapsen sijoittamista perhehoitoon on selvitettävä muun muassa, voiko lapsi saada perhekodin muihin jäseniin nähden tasavertaisen aseman. Jotta asetelma todella olisi tasa-arvoinen, tasa-arvon tulisi olla totta molemmista näkökulmista – niin perheeseen sijoitettavan lapsen kuin perheessä jo olevien jäsenten näkökulmasta.

Sijaisperheitä koskevien tutkimuksien ja kokemusasiiantuntijoiden käsitysten ja kokemusten perusteella syntyy käsitys, että sijaisperheessä asuvat lapset ovat lähtökohtaisesti keskenään eriarvoisessa asemassa. Sijaisperheeltä edellytetään tasa-arvoisuutta, mutta ammattilaiset huomioivat, kuuntelevat ja tukevat sijaisperheen lapsia eri tavoin riippuen esimerkiksi siitä, onko heillä lastensuojelun asiakkuutta vai ei. Lisäksi lastensuojelun asiakkuuskaan ei takaa lapselle osallisuutta ja vaikuttamisen mahdollisuuksia omaan elämään (esim. Ahokas 2018; Jokela 2013).

Miten voisimme minimoida sijaisperheissä elävien lasten keskinäisen epätasa-arvoisuuden ja näin varmistaa kaikkien sijaisperheiden jäsenten hyvinvoinnin?

Sijaissisaruus – tavallista ja erityistä sisaruutta

Sisarussuhteet ovat elämän pisimpiä ja sitä kautta erittäin merkittäviä ihmissuhteita. Siskot ja veljet tarjoavat meille seuraa, apua ja emotionaalista tukea (Furman & Buhrmester 1985, 448) ja ihmissuhteen, jossa osoittaa erimielisyyttä ilman suurta huolta ihmissuhteen päättymisestä (mt. 458). Lapsuudessa sisarussuhteiden vuorovaikutuksessa opitaan monia sosiaalisia ja kognitiivisia taitoja, jotka ovat keskeisessä asemassa lapsen kehityksen näkökulmasta (mt. 448).

Rannikon (2008, 183) mukaan kiintymyssuhdeteoriaa voidaan soveltaa myös sisarussuhteisiin, ja sisarussuhteita voidaan tarkastella niin sanottuina toissijaisina kiintymyskohteina. Kun kiintymys sisarusten välille on kehittynyt, se voi säilyä aikuisuuteen ystävyyssuhdetta muistuttavana suhteenä. Lapsuudessa syntynyt kiintymys ja sen ylläpitäminen säännöllisen vuorovaikutuksen avulla näyttäytyy merkittävämpänä kiintymystä ylläpitävänä tekijänä aikuistuneiden sisarusten välillä kuin sukupuoli ja ikäero (emt. 184).

Sijaisperheitä tutkittaessa sijaisperheiden biologisten lasten välisistä sisarussuhteista löytyi laadullisia eroja verrattuna biologisten ja sijoitettujen lasten välisiin sisarussuhteisiin, mutta toisaalta biologisten lasten keskinäisissä suhteissa oli myös vaihtelua (Mosek 2013). Puolisisaruksia tutkittaessa sisarukset kertoivat olevansa tietoisia puolisisaruudesta, mutta eivät katsoneet sen vaikuttavan millään tavalla sisarusten väleihin tai muutoinkaan sisarussuhteeseen (Rannikko 2008, 181). Myös Kymenlaakson alueella perhehoidon kehittämiseen osallistuneiden teini-ikäisten sijoitettujen lasten ja sijaissisaruksien kokemusten mukaan biologisella siteellä ei ole merkitystä sijaisperheiden sisarussuhteissa (Ahokas 2018). Miksi sijaisperheiden sisarussuhteissa sitten on pulmia, jotka voivat jopa johtaa sijoituksen katkeamiseen? Syitä voi olla useita.

Sijaisperheissä sisarussuhteita, kiintymyssuhteita ja ihmissuhteita ylipäätään päästään luomaan normaalia myöhäisemmässä vaiheessa, sillä harva lapsi sijoitetaan perheeseen suoraan synnytyssairaalaista, saati että sijaisperhe voisi valmistautua muutokseen ja uuteen suhteeseen raskausaikaa seuraamalla. YK:n sijaishuollon ohjeessa³ korostetaan pysyvyyttä ja jatkuvuutta myös silloin, kun perheen jälleenyhdistäminen ei ole mahdollista ja ohjataan harkitsemaan muun muassa adoptiota näissä tilanteissa. Suomen lainsäädäntökin mahdollistaa sijoitetun lapsen adoption ja myös yhteyden säilymisen vanhempiin adoptiosta huolimatta, mutta tämän kaltaisia adoptioita vahvistetaan erittäin vähän (Laine ym. 2018, 205). Sijaisperheen lapset, niin sijaisvanhempien biologiset tai adoptoidut lapset kuin sijoitetut lapset, eivät siis voi samalla tavalla kuin ”tavallisissa” perheissä luottaa sisarussuhteen pysyvyyteen, sillä sijoitus voi päättyä tai purkautua monista, myös sijaisperheestä riippumattomista syistä. Sijoituksen katkeamisen ja

³ https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/sijaishuollon_ohjeet_final-1.pdf

siitä seuraava ihmissuhteiden katkeamisen uhka voi saada lapset välttelemään konflikteja ja piilottelemaan tunteitaan ja asioita, joiden selvittäminen olisi tärkeää hyvän sisarusuhteen ylläpitämisen näkökulmasta. Sijaissisaruteen saattaa siis liittyä kokijoidensa mukaan erityisen intensiivisiä kuormittavia tunteita (Nuske 2010).

Olin 4-vuotias, kun perheeseeni saapui ensimmäinen sijaislapsi, 2v veljeni. Mieleen ovat jääneet innostus ja uteliaisuus uudesta perheenjäsenestä, ja sitten vähitellen yhä lisääntyvä hämmennys: Mikä on tämä suloisen näköinen pieni poika, joka ei puhu mitään, mutta katsoo uhmakkaasti ja vaikuttaa vihaiselta, vaikka kaikki on mielestäni hyvin. Hän, jonka ruokamääriä täytyy rajoittaa, sillä muuten hän syö enemmän kuin pieni vatsa pystyi vastaanottamaan. Hän, joka toistaa kaikki hänelle esitetyt kysymykset. Hän vastaa ”maitoa vai piimää!” kysyttäessä: Otatko maitoa vai piimää?”. Hän, joka myöhemmin varastaa kaikki minun ja sisareni arvokkaammat lelut, karkit, lahjat ja kätkee ne sänkynsä alle eikä osaa mitenkään selittää, miksi otti tavarat. (Sijaissisarus)⁴

Sijoitetut lapset ovat aina erityislapsia jo siitä syystä, että he ovat joutuneet muuttamaan erilleen vanhemmistaan. Sijoitetun lapsen mahdollinen haastava käytös ja siihen liittyvä sijaisperheen vanhempien huomio vie emotionaalista tilaa muilta lapsilta ja myös kaikkien perheenjäsenten voimavaroja. Sijoitettu lapsi voi toimia tavoilla, joita muut lapset eivät voi ymmärtää. Hämmennystä voi olla vaikea pukea sanoiksi, sillä kyse on kokonaisvaltaisesti erilaisesta tavasta olla suhteessa ympärillä oleviin ihmisiin ja koko maailmaan.

Erityislapsen sisaruksena oleminen ei ole mustavalkoisesti hyvä tai huono asia. Se on yksi osa sisarusuhdetta, mutta tuottaa myös koko perheeseen ja perheen arkeen usein tavanomaisesta poikkeavaa dynamiikkaa riippuen siitä, minkälaisesta erityistarpeesta on kysymys. Parhaimmillaan erityislapsen sisarus kasvattaa lapsen sopeutumiskykyä, oma-aloitteisuutta ja vastuunottoa ja vahvistaa empatiakykyä. Riskinä on vähemmälle huomiolle jääminen. Erityislapsen sisarusten näkökulmasta merkityksellistä on vanhempien asenne, vanhempien omasta jaksamisestaan huolehtiminen sekä perheen saama tuki. (Bergman & Roponen 2017, 8.)

He [sijaissisarukset] eivät myöskään saa yhtä paljon hoivaa ja huolenpitoa omilta vanhemmiltaan kuin sijoitetut, koska sijoitetut vievät metrin mitasta 95 % ja loput viisi jää biosisaruksille, jotka pitäisi jakaa tasavertaisesti. (Sijaisvanhempi)

Sijaisperhe-elämä muuttaa perheen ihmissuhteiden lisäksi olennaisesti perheen ajankäyttöä. Vanhempien ajan ja huomion jakaminen sekä tilan ja tavaroiden jakaminen voi olla väistämättä epätasa-arvoista. Yhden tai useamman erityislapsen tilanteet voivat hallita perheen arkea ja tehdä siitä ennustamatonta tai jopa kaoottista (Bergman & Roponen 2017, 10). Moni erityislapsen sisarus kokee, ettei vanhemmilla ole heille riittävästi aikaa eivätkä lapset kovin herkästi kerro omista tuntemuksistaan vanhemmilleen. Lapset vaistoavat vanhemman väsymyksen ja oppivat nopeasti, mistä asioista voi puhua ja mistä kannattaa vaieta. (Mt. 20.)

Yksi sisaruuteen liittyvä pulma on lomien runsaus. Meitä ei kokonaisuudessaan perheenä usein näe. Tämä estää sijaissisaruiden syntymistä ja "meidän perhe" tunnetta. Lapsilla on erilaiset kokemukset. [Lapset] ovat meillä kuin sisäoppilaitoksessa, arki meillä ja juhla (loma) bioilla. (Sijaisvanhempi)

Yllä oleva lainaus on sijaisvanhemmalta, jonka perheeseen kuuluu neljä lasta, jotka on sijoitettu perheeseen kolmesta eri kunnasta. Siinä missä lasten kulkeminen kahden kodin välillä ja jaettu vanhemmuus ovat

⁴ Lainaukset ovat otteita Perhehoitoliitto ry:n keräämistä kokemusasiantuntijoiden kommentteista

uusperheille tyypillisiä haasteita, sijaisperheissä lapsen asioista vastaavalle sosiaalityöntekijälle ”ulkoistettu” sijaisperheen arkeen vaikuttava päätöksenteko tuo vielä oman lisävivahteensa arjen järjestelyihin. Kun yhden sijaisperheen kanssa asioi keskenään yhteistyötä tekemättä kolme lapsen asioista vastaavaa sosiaalityöntekijää, kuten edellä mainitun esimerkin perheen tapauksessa, yhdelläkään viranomaisella ei ole kokonaiskäsitystä perheestä ja riittävästi tietoa perheenjäsenten keskinäisistä suhteista, toiveista ja tarpeista. Tällaisessa tilanteessa ollaan hyvin kaukana systeemisestä, perhettä kokonaisuutena tarkastelevasta, lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaavasta sosiaalityöstä. Miten perhehoidon laatua ja huostaanoton tavoitteiden toteutumista voidaan edes arvioida?

Edelleen lastensuojelun perhehoidon erityishaaste on, että kuka tahansa sijaisperheen lapsista voi olla erityislapsi taustastaan riippumatta ja olla sen vuoksi aika ajoin erityisen tuen tarpeessa. Myös sijoitettu lapsi voi jäädä näkymättömäksi toisen perheeseen sijoitetun lapsen tai sijaisvanhempien biologisen lapsen oireilun vuoksi. Esimerkiksi tästä syystä yhteistyö viranomaisten kesken ja huomion kiinnittäminen koko perheeseen on välttämätöntä.

Lapselle asetettuja sääntöjä, rajoitteita on lapsen vaikea ymmärtää sijaisperheessä, jossa toiset saavat viettää syntymäpäiviään, saavat joululahjoja [ja toiset eivät]. Tämä on mielestäni asia, johon pitäisi puuttua. Lapsilla on kova koulu käytynä jo huostaanotettuina ja sijaisperheessä pitäisi lasten olla samalla viivalla. (Sijaisvanhempi)

Kun sijaisperheessä on useampi sijoitettu lapsi, jotka eivät ole sukua toisilleen, sijaisperheen arkeen vaikuttavat monet vanhemmat. Sijoitettujen lasten vanhemmat ovat pääsääntöisesti lastensa huoltajia, ja päättävät siten muun muassa lapsen uskonnosta ja siihen liittyvien tapojen noudattamisesta. Tällöin samassa sijaisperheessä elävillä lapsilla voi olla hyvin erilaiset säännöt. Minkälaisia päätelmiä maailmasta ja omasta arvostaan ihmisenä tekee lapsi, jota ei saa edes onnitella syntymäpäivänä, kun perheessä asuva toinen sijoitettu lapsi saa sekä syntymäpäivänään että jouluna runsaasti lahjoja ja huomiota omalta verkostoltaan? Miten sisarusten välinen kiintymys voi syntyä ja miten sitä ylläpidetään, jos lasten välistä epätasa-arvoa ei voida poistaa tai edes kohtuudella lieventää? Minkä pituisia nakit ovat näitten lasten lautasilla?

Sydäimestä vai selkänahasta, tuella vai ilman tukea?

Perheen vanhempien ryhtyessä sijaisvanhemmiksi, perheessä jo olevat lapset syntyvät samanaikaisesti sijaissisaruuuteen. Tutkimuksesta tiedetään, että vanhemmat ovat usein valmistautuneempia sijoitettujen perheenjäsenten saapumiseen, kuin heidän lapsensa, sillä lasten kanssa ei välttämättä ole riittävästi keskusteltu kaikista niistä moninaisista muutoksista, joita sijaisperheenä toiminen tuo perheeseen. Poland ja Grozen (1993) tutkimuksen mukaan 90 % vanhemmista raportoi, että lasten kanssa on keskusteltu ennen sijaisperhetoiminnan aloitusta, mutta vain 64 % lapsista oli sitä mieltä, että heidän kanssaan oli käyty asioita lävitse. Spearsin ja Crossin (2003) tutkimuksessa lapset yhtä lailla kuvasivat, että heidän näkemyksiään sijaisperheeksi ryhtymisessä ei ollut huomioitu riittävästi ja tässäkin tutkimuksessa vanhemmilla ei ollut asiasta käsitystä.

Vanhemmat olivat siis ottaneet puheeksi sijaisvanhemmuuteen ja sijaisperhetoimintaan liittyviä asioita, mutta jostain syystä informaatio ei ollut tavoittanut perheen lapsia. Ennakkovalmennetut sijaisvanhemmat puolestaan kokevat usein saaneensa liian vähän tietoa lapsesta sijoitusvaiheessa, kun taas sosiaalityöntekijät kokevat antaneensa tietoa. On mahdollista, että kokemukselliset erot käydyistä keskusteluista ja tiedon saamisesta liittyvät siihen, että sijaisperhetoiminnan kautta muodostuvat ihmissuhteet ovat ainutlaatuisia ja yksilöllisiä ja lapsen tarpeet ja niiden herättämät tunteet realisoituvat vasta perheen yhteisessä arjessa. Tämä korostaa jatkuvan keskustelun ja oikea-aikaisen tuen merkitystä niin lapsille kuin aikuisille.

Sijaisperheeksi ryhtyminen on useimmiten lapselle kiinnostava ja myönteinen asia (Höjer 2007). Lapset kokevat saavansa laajempaa näkökulmaa erilaisiin ihmiskohtaloihin, he kokevat suvaitsevaisuuden ja empaattisuuden tunteen lisääntyneen, ja valmiuksien toimia erilaisissa tilanteissa kasvaneen. Useimmat sisarukset kuvasivat tuntevansa ylpeyttä siitä, että saavat olla mukana perheessä tekemässä merkityksellistä

työtä omalla sisaruudellaan. Lasten voi kuitenkin olla vaikea hahmottaa etukäteen, mitä kaikkea sijaissisaruus voi tuoda tullessaan. Myönteisten vaikutusten rinnalla tulee myös haasteita, joihin varautuminen ennalta voi olla hankalaa. Tarvitaan siis todennäköisesti lisää perehtymistä siihen, kuinka saada lasten näkemyksiä esiin luotettavammin ja siihen, miten riittävän tiedon ja tuen saaminen ennen sijaisperhepäätöstä varmistetaan.

Veli oli minulle hyvin tärkeä ja rakas, mutta samaan aikaan hän herätti loputtomasti kysymyksiä. Halusin ymmärtää, mitä oli tapahtunut tälle pienelle uhmakkaalle pojalle, josta kasvoi iso vihainen mies ja mikä sai hänet toimimaan, kuten hän toimi: aina lopulta onnistuen pilaamaan kaiken vastaanottamansa tai rakentamansa hyvän. Tämä hämmennys vei kohtuuttomasti ja turhaan voimavaroja perheessämme. Näin jälkikäteen ajateltuna tieto traumatisoitumisen vaikutuksista veljeni käytökseen ja mahdollisuus keskustella sijaisperheessä heräävistä tunteista ja tilanteista ulkopuolisen kanssa olisi ollut äärettömän tärkeää ja helpottavaa. (Sijaissisarus)

Tutkimuksesta tiedetään, että sijaissisaruus muokkaa peruuttamattomasti myös perheen biologisten lasten maailmaa perhesysteemiin ja vuorovaikutussuhteiden muutoksen kautta (Roche & Noble-Carr 2017). Perhesysteemiin tulee usein ennakoimattomuutta, epäsuhtaa ja yllätyksiä niin hyvässä kuin pahassa. Kun perheeseen, jossa on biologisia lapsia, tulee sijoitettuja sisaruksia, kaikki perheen vuorovaikutussuhteet muuttuvat, jopa biologisten sisarusten väliset suhteet. Sen vuoksi sisarusten asema ja siihen liittyvät tarpeet ja tunteet tulisi selkeämmin tiedostaa (Höjer 2007).

Sosiaaliviranomaisen tullessa vuosittaiselle käynnille sanoimme työntekijälle kädestä päivää ja sitten meidän pitääkin sisareni kanssa mennä omiin huoneisiimme, kun veli ja vanhemmat jäävät juomaan kahvia ja pullaa olohuoneeseen. (Sijaissisarus)

Me olemme huomanneet vuosien varrella, että sosiaalityöntekijät eivät tervehdi lasta heidän tullessaan kotiimme esim. asiakassuunnitelmapalaveriin, sijaissisarukset yleensä biot eivät tule kuulluksi tai nähdäksivät eikä heidän mielipiteillään ole juurikaan väliä sen jälkeen, kun perheselvitys on tehty sijoittavasta kunnasta. (Sijaisvanhempi)

Jo usean sijoitetun kanssa elämä oli haastavaa ja mielestäni ei olisi kannattanut enää sijoittaa lisää lapsia, vaikka vanhemmat näin halusivatkin. Sosiaalityöntekijä sanoi, että voi kyllä kirjoittaa mielipiteeni papereihin, mutta ettei sillä olisi mitään vaikutusta asiaan. (Sijaissisarus)

Niin Perhehoitoliitto ry:n kuin muidenkin tahojen keräämissä kokemusasiantuntijoiden kertomuksissa toistuu arjen esimerkit sijaisperheen ulkopuolisten tahojen, erityisesti sosiaalityön ammattilaisten, eriarvoisesta suhtautumisesta perheen lapsiin sekä sijaissisaruksien huomioimisen ja tuen puute. Kymenlaakson alueen kehittäjäryhmään kuuluvat sijoitetut lapset olivat pahoillaan lastensuojelun työntekijöiden käyttäytymisestä sijaisvanhempia ja sijaissisaruksiaan kohtaan ja tunsivat siitä jopa syyllisyyttä. Kaikki ryhmän jäsenet taustastaan riippumatta toivoivat enemmän yhteisiä kohtaamisia koko sijaisperheen kanssa, kun perhettä koskevia päätöksiä tehdään. He toivoivat arjen sujumista koko perheen osalta. Jos tehty päätös vaikeutti osan perheenjäsenten arjen sujumista, se heijastui heikentäen kaikkien arkea. (Ahokas 2018.)

Sijaisperheen biologiset ja adoptoidut lapset ovat aktiivisia toimijoita sijaisperheessä. He tekevät konkreettista ja aktiivista käytännön sijaishuoltotyötä, minkä vuoksi Höjer (2004, 43) viittaakin heihin käsitteellä ”children who foster”. Sijaisvanhempien lapset usein mallintavat toimivampia tapoja olla vuorovaikutuksessa, pyrkivät vastaamaan sijoitetun lapsen emotionaalisiin tarpeisiin ja lievittämään sijoitetun lapsen kuormitusta emotionaalisesti haastavissa tilanteissa sekä pyrkivät olemaan luottamuksen arvoisia. Joskus sijaissisarukset näkevät paljonkin vaivaa tulkitakseen ympäristölle sijoitetun lapsen

ongelmakäytöstä tai selvittelevät heidän kanssaan syntyneitä vaikeuksia (Roche & Noble-Carr 2017). On tavallista, että sijaissisarukset kokee omat tarpeensa toissijaiseksi, verratessaan niitä sijoitetun lapsen usein hyvinkin kuormittavaan aiempaan kotitilanteeseen. Miksi ”perhehoitoa antavan lapsen” tulisi selviytyä tehtävästään vaillinaisin tiedoin ja ilman tukea?

Höjerin ja Nordenforsin (2004) tutkimuksen mukaan sijaissisarukset koki suhteen sijoitettuun lapseen myönteisempänä, jos hän koki saaneensa riittävästi etukäteistietoa sijoitetun lapsen tilanteesta. Nordenfors (2016) ehdottaakin, että sijaissisarusten biologisten ja adoptoitujen lasten tulisi saada äänenlausuttu asema sijaishuoltajina, sillä useat sijaissisarukset tekevät merkittävää työtä omalla toiminnallaan. Sijaissisaruus on potentiaalisesti hyvin pitkä ihmissuhde, joka voi parhaimmillaan kannatella molempia osapuolia vielä kauan sijaishuollon päätyttyä.

Asiaan osallisuus, tasa-arvo ja jatkuva tuki

Sijaisperheiden lasten oikeuksien toteutuminen ja lastensuojelun perhehoidon laadun varmistaminen edellyttävät muutoksia suomalaiseen lastensuojeluun. Vaikka Suomessa tulevaisuudessa hyödynnettäisiin enemmän adoptiota lastensuojelussa tai jopa pysyvää huostaanottoa, suurin osa lapsista tullaan aina sijoittamaan sijaishuoltopaikkaan toistaiseksi ja myös perheen jälleenyhdistämisä kaikiksi onneksi tapahtuu. Sijaishuoltopaikan muutoksia ja sijoitusten purkamisia tulee myös aina olemaan perhehoidossa jo siitä syystä, ettei kukaan pysty takaamaan sijaissisarusten terveyden säilymistä tai elämäntilanteen muuttumattomuutta. Emme siis tulevaisuudessakaan voi taata kaikille sijaisperheiden lapsille koko lapsuuden ajan kestävää asumista saman katon alla. On kuitenkin useita muita kehittämisen mahdollisuuksia.

Suomen viranomaisten ja lastensuojelun ammattilaisten toiminta perustuu lakeihin ja asetuksiin, jotka ovat yhteiskuntajärjestyksen ja sitä kautta kansalaisten hyvinvoinnin perusta. Laeilla ja asetuksilla voi toisaalta olla myös vaikutuksia, joita ei niitä suunniteltaessa ole osattu ottaa huomioon tai jotka tulevat esille ympäröivän yhteiskunnan kehittymisen myötä. Nykytietämys ja kokemusasiantuntijoiden kokemukset peräänkuuluttavat koko sijaisperheen huomioimista ja tukemista, YK edellyttää kaikkien lasten oikeuksien toteuttamista ja Suomen lastensuojelu kulkee valtakunnallisesti kohti systeemistä työn organisointia ja ajattelua. Lainsäädännöllisesti seuraava tarpeellinen askel on nostaa kaikki sijaisperheen jäsenet asiaan osallisiksi sijaisperheen arkeen vaikuttavissa asioissa ja ulottaa Perhehoitolain 15 § tuki ja vastuutyöntekijän tapaamisen oikeus myös sijaissisaruksiin.

Lasten ja perheiden hyvinvoinnista huolehtiminen vaatii systemaattista suomalaista perhehoidon tutkimusta esimerkiksi perhehoitajien tuen järjestämisestä, yhteistyön ja yhteydenpidon toteutumisesta ja lapsivaikutuksista (Heino & Säles 2017, 100). Tutkimusten mahdollistamiseksi tietoa on kerättävä säännöllisesti kaikista sijaisperheiden jäsenistä, sijaissisarusten määrä ja hyvinvointi mukaan lukien, niin maakunnan tasolla kuin valtakunnallisesti.

Sosiaalityön ja terveydenhuollon työkäytännöissä koko sijaisperheen huomioiminen on nostettava toiminnan sekä tuen suunnittelun ja tarjoamisen lähtökohdaksi. Jos sijaisperheen kanssa työskentelee useamman kuin yhden maakunnan edustajia, heidän on tehtävä yhteistyötä keskenään ja arvioitava toimintansa lapsivaikutuksia kaikkien sijaisperheen lasten näkökulmasta.

Sosiaalityöntekijöiden asiakasmääriä on ryhdytty rajaamaan kuntapoliittisilla päätöksillä. Myös systeeminen sosiaalityön organisointi tulee vähentämään yksittäisen työntekijän työkuormaa. Näiden muutosten valossa sijaisperheiden sisarusuhteiden tukemisen ei pitäisi tulevaisuudessa kaataa resurssointiin. Jo nyt sijaisperheitä ja sisarusuhteita voitaisiin tukea huomattavasti enemmän osoittamalla kiinnostusta kaikkia perheen jäseniä ja heidän ajatuksiaan kohtaan. Lapsille järjestettävät leirit ja ryhmät voidaan avata kaikille sijaisperheiden lapsille ja järjestää sen ohessa myös pelkästään sijoitetuille lapsille ja pelkästään sijaissisaruksille suunnattua tukea ja toimintaa tarpeen mukaan.

Sijaissisarukset ovat vaitiolovelvollisia perheeseen sijoitetujen lasten ja heidän verkostojensa asioissa. Vaitiolovelvollisuutta tulkitaan joskus niin, etteivät lasten asiat kuulu edes sijaisperheen muille jäsenille. Esimerkiksi systeemisestä näkökulmasta tulkinta on ongelmallinen. Jos hyväksymme ajatuksen siitä, että

yhden perheenjäsenen hyvinvointi vaikuttaa kaikkien perheen muitten jäsenten hyvinvointiin, perheen sisäinen keskustelu ja yhteisen ymmärryksen muodostaminen keskustelun kautta on sallittava.

Jos haluamme, että perhehoito on jatkossakin ensisijainen sijaishuollon muoto ja turvallinen kaikille sijaisperheen jäsenille, keskustelu on sallittava, siihen on rohkaistava ja sitä on myös käytännössä tuettava. Lasten ja nuorten väkivaltakokemuksia tutkittaessa nimittäin havaittiin, että sijaisperheissä keskusteltiin ongelmista selvästi vähemmän kuin muissa perhemuodoissa (Ellonen 2008, 118). Julkinen valta on hyväksyessään sijaisperheen avannut sen monenlaisten toimijoiden katseelle ja siksi myös vastaa siitä, että kaikki perheenjäsenet ymmärtävät roolinsa sijaisperheessä (Heino & Säles 2017, 14). Vaitiolovelvollisuuden taakse pakenemisen asemesta sijaisperheiden kanssa voidaan yhdessä opetella, mitkä asiat ovat ihmisten yksityisasiota ja millä konkreettisilla tavoilla keskustelussa voidaan lisätä yhteistä ymmärrystä läheisten ihmisten kesken.

Kun perhe on päättänyt ryhtyä sijaisperheeksi, lasten tulisi saada kuulla monipuolisesti sijaisvanhemmuudesta ja sijaissisarudesta, sijoitukseen johtavista perhetilanteista, perhehoidon merkityksestä sijoitetuille ja muista sijoituksen myönteisistä puolista, mutta myös tietoa heitä itseään ja koko perhettä kuormittavista vaikutuksista (Höjer 2007). Jo aivan pienelle lapselle kannattaa puhua traumatisoitumisesta ja sen vaikutuksista lapsen ikä ja kehitystaso huomioiden, jotta lapset voivat omalla tavallaan valmistautua siihen, että uudet sisarukset saattavat toimia osin ennakoimattomilla ja kummallisillakin tavoilla. Sijoitusten aikana lapsille tulisi jatkuvasti avata erilaisten tilanteiden ja tunneilmajujen taustoja, jotta asiat tulisivat ymmärrettäviksi ja hämmennys lievenisi. On hyödyksi myös sijoitetuille lapsille, että perhe yhdessä hakee merkityksiä ja ymmärrystä koetuille tunteille, asioille ja tapahtumille. Tällä hetkellä vaitiolovelvollisuuden ahtaat tulkinnat saattavat estää perheen lapsilta riittävän tiedon, joka kuitenkin voisi auttaa heitä sopeutumaan ja myös molemmin puolin ymmärtämään paremmin sisarusten ehkä oudoltakin tuntuvia toimintatapoja tai tarpeita.

Tietoisuus sisarussuhteiden tärkeydestä perhehoidossa voi lisätä sekä sijoituksen vakautta että sijoitettujen lasten ja sijaissisaruksien hyvinvointia (Mosek 2013, 39). Sisarussuhteiden tukemiseksi on jo olemassa hyviä käytäntöjä. Ennakkovalmennuksen aikana sijaisvanhemmiksi aikovien henkilöiden lapsia voidaan myös valmentaa ja hyödyntää esimerkiksi Pesäpuu ry:n PRIDE-ennakkovalmennukseen liittyvää sijaissisaruusmateriaalia⁵. Ennakkovalmennuksen järjestämisen muuttuessa maakuntatasoiseksi lasten ryhmiä lienee helpompi saada kokoon kuin nykytilanteessa, jossa kunnat ja yksityiset tahot järjestävät valmennuksia pitkälti omin voimin. Sijaissisarusten kanssa ennakkovalmennusvaiheessa aloitettua työskentelyä ja koko perheen kanssa työskentelyä kannattaa jatkaa perheen odottaessa ensimmäistä sijoitusta (Heino & Säles 2017, 59). Perhehoidon aikana tukea voi löytyä esimerkiksi Suomen sijaiskotinuoret SINUT ry:n⁶ toiminnasta, joka on tarkoitettu kaikille sijaisperheissä eläville nuorille.

Lopuksi

Jotta perhehoidon suosiminen suhteessa laitoshoitoon ei jäisi pelkästään ideologiseksi valinnaksi (vrt. Cameron ym. 2015), emme voi sijoittaa lapsia perheisiin ja astua takavasemmalle. Meiltä odotetaan aktiivista tukea sijaisperheiden ihmissuhteille, ja miksi ei odotettaisi – onhan julkisen huoltajan vastuu sijoittamisestaan lapsista ja heidän tilanteensa kohenemisesta (Heino & Säles 2017, 14) vakava ja luovuttamaton. Sijoittaessaan yhden lapsen toisen lapsen perheeseen julkisen huoltajan eettinen ja moraalinen velvollisuus on ehkäistä ennalta uuden perhetragedian syntymistä.

Lapset ovat herkkiä erityisesti perheen sisällä havaitsemalleen epätasa-arvolle (Sulloway 1996). Omasta arvostaan huolestuneista lapsista kasvaa aikuisia, joiden mielestä toisten nakit ovat aina pitempiä tai joiden mielestä he itse ansaitsevat aina kaikki pisimmät nakit. Nämä aikuiset tulevat yhteiskunnalle erittäin kalliiksi.

⁵ kts. www.pesapuu.fi

⁶ www.perhehoitoliitto.fi/sinut

Lakien, sijaishuoltojärjestelmän ja ammattilaisten toiminnan on mahdollistettava sijaisvanhemmille sijaisperheen lasten tasa-arvoinen kohtelu ja koko sijaisperheelle mielekäs, sijoitetun lapsen tilannetta edistävä arki. Sijaisperheen jäsenten asiaan osallisuuden tunnustaminen ja riittävä tuki ovat ratkaisevia askeleita kohti koko perheen riittävää huomioimista ja kaikkien lasten hyvinvoinnin ja oikeuksien toteutumista. Kun kaikki lapset voivat sijaisperheessä hyvin ja kun he ymmärtävät toisiaan, he ovat myös tulevaisuudessa valmiita sallimaan pitempiä nakkeja toisille silloin, kun se on tarpeellista.

Lähteet

- Ahokas, M. (2018) Yhteenveto Kymenlaakson perhehoitajat ry:n lasten kehittäjäryhmän ajatuksista. Julkaisematon lähde.
- Bank, L., Patterson, G.R. & Reid, J.B. (1996) Negative sibling interaction patterns as predictors of later adjustment problems in adolescent and young adult males. Teoksessa: G. H. Brody (toim.) Sibling relationships: Their causes and consequences (197–229).
- Bergman, M. & Roponen, M. (2017) Näe minutkin, kuule minuakin! Myös erityislasten sisarukset kaipaavat huomiota. Tampere: Kirjapaino Öhrling.
- Cameron, C., Reimer, D. & Smith, M. (2015) Towards a theory of upbringing in foster care in Europe. *European Journal of Social Work*, 19(2), 152–170.
- Ellonen, N. (2008) Väkiältä instituutioissa. Teoksessa: Noora Ellonen & Juha Kääriäinen & Venla Salmi & Heikki Sariola: Lasten ja nuorten väkivaltakokemukset. Tutkimus peruskoulun 6. ja 9. luokan oppilaiden kokemasta väkivallasta. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 71/2008. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 87. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu, 115–123.
- Furman, W. & Buhrmester, D. (1985) Children's Perceptions of the Qualities of Sibling Relationships. *Child Development*, 56, 448–461.
- Heino, T. & Säles, E. (2017) Lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaava perhehoito. Kohti perhehoidon laadun vahvistamista. Työpaperi 20/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Herrick, M. A. & Piccus, W. (2005) Sibling connections: The importance of nurturing sibling bonds in the foster care system. *Children and Youth Services Review*, 27, 845–861.
- Höjer, I. (2007) Sons and daughters of foster carers and the impact of fostering on their everyday life. *Child & Family Social Work*, 12(1), 73–83.
- Höjer, I. (2004) What happens in the foster family? A study of fostering relationships in Sweden. *Adoption & Fostering*, 28(1), 38–48.
- Höjer, I., & Nordenfors, M. (2004) Living with foster siblings—what impact has fostering on the biological children of foster carers. *Residential care. Horizons for the new century*, 99–118.
- Jokela, R. (2013) Kuullaan, mutta kuunnellaanko? Huostaan otetun ja sijoitetun lapsen kokemuksia osallisuudesta lastensuojelun asiakkuudessaan. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42172/URN%3aNB%3afi%3ajyu-201309172309.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kuoppala, T. & Säkkinen, S. (2018) Lastensuojelu 2017. Tilastoraportti 17/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laine, S.; Pösö, T. & Ujula, T. (2018) Adoptio lastensuojelussa – lukumääristä ja ominaispiirteistä. *Yhteiskuntapolitiikka*, 83(2), 199–207.
- Leathers, S. J. (2005) Separation from siblings: Associations with placement adaptation and outcomes among adolescents in long-term foster care. *Children and Youth Services Review*, 27, 793–819.
- Mosek, A. (2013) The Quality of Sibling Relations Created through Fostering. *Relational Child and Youth Care Practice*, 26(3), 26–41.
- Nordenfors, M. (2016) Children's participation in foster care placements. *European journal of social work*, 19(6), 856–870.
- Nuske, E. (2010) Balancing contradictions. The experiences of biological children of foster families. *Children Australia*, 35(3), 32–37.
- Poland, D. C., & Groze, V. (1993) Effects of foster care placement on biological children in the home. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 10(2), 153–164.
- Rannikko, U. (2008) Yhteinen ja erillinen lapsuus. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Roche, S., & Noble-Carr, D. (2017) Agency and its constraints among biological children of foster carers. *Australian Social Work*, 70(1), 66–77.
- Shlonsky, A., Bellamy, J., Norman, C., & Elkins, J. (2005) The other kin: Setting the course for research, policy, and practice with siblings in foster care. *Children and Youth Services Review*, 27(7), 697–716.
- Spears, W., & Cross, M. (2003) How do 'Children Who Foster' Perceive Fostering? *Adoption & Fostering*, 27(4), 38–45.
- Suloway, F. J. (1996) Born to rebel: birth order, family dynamics, and creative lives. London: Little Brown & Co.
- Thompson, H. & McPherson, S. & Marsland, L. (2016) "Am I damaging my own family?": Relational changes between foster carers and their birth children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 21(1), 48–65.
- Lasten oikeuksien julistus <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/lapsen-oikeuksien-julistus/>
- Lasten oikeuksien sopimus <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>
- www.sotkanet.fi, eri indikaattoreita, katsottu 18.6.2018
- Pesäpuu ry www.pesapuu.fi
- Suomen sijaiskotinuoret SINUT ry www.perhehoitoliitto.fi/sinut
- YK:n sijaishuollon ohje https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/sijaishuollon_ohjeet_final-1.pdf

Muutosta ja voimaa – lasten ja nuorten kokemusasiantuntijuus osaksi maakunnallista kehittämistyötä

Helena Inkinen, asiantuntija, Pesäpuu ry

Palveluiden ja tuotteiden yhteiskehittäminen kohderyhmän kanssa yleistyy Suomessa huimaa vauhtia. Lastensuojelussakin on vähitellen uskallettu avata enemmän mahdollisuuksia ottaa kokemusasiantuntijoita mukaan kehittämään lastensuojelua ammattilaisten ja muiden asiantuntijoiden rinnalle. Lastensuojelun kokemusasiantuntijuus nykyisessä muodossa on varsin uutta valtakunnallisesti.

Suomi on onnellisessa asemassa, sillä meillä on lastensuojelujärjestelmä, jota kannattaa vaalia. Lastensuojelun tehtävänä on auttaa lapsia ja nuoria selviytymään elämän haasteista niin, että heistä kasvaa aikuisia, jotka ovat toimijoita omassa elämässään. Järjestelmä ei ole täydellinen, mutta se on pelastanut ihmishenkiä. Sitä ei tule kuitenkaan ajatella itsestäänselvyytenä, vaan sitä pitää pystyä tarkastelemaan kriittisestikin.

Parasta kehittämispalautetta lastensuojelun toimivuuteen saa asiakkailta: niiltä lapsilta, nuorilta ja perheiltä, jotka osaavat ja haluavat kertoa, mitkä asiat heitä auttoivat eteenpäin tai mitkä lannistivat. Tarinoista ja kokemuksista voimme oppia paljon. Vahvistamalla sitä mikä toimii, tuemme hyvinvointia. Kuulemalla rankkoja kokemuksia voimme ehkäistä kaltoinkohtelua ja vastaavia virheitä tulevaisuudessa.

Pesäpuu ry:ssä lastensuojelun nuorten kokemusasiantuntijatoimintaa on kehitetty vuodesta 2008 asti. Tuolloin sai alkunsa ensimmäinen lastensuojelun kehittäjäryhmä, joka koostui ryhmää vetäneiden kahden ammattilaisen lisäksi nuorista kokemusasiantuntijoista. Selviytyjät -nimellä toimiva kehittäjäryhmä on vuosien varrella avannut toimintaansa useita kertoja uusille nuorille, jotka ovat halunneet mukaan. Kehittäjäryhmän jäsenillä on monipuolisesti kokemusta lastensuojelun sijaishuollosta neljältä vuosikymmeneltä.

Sittemmin kokemusasiantuntijuutta lastensuojelussa on käytetty mm. osana hallituksen kärkihankkeen Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) sijaishuollon kehittämiskohteita sekä valtakunnallisella tasolla että maakunnallisessa kehittämistyössä muun muassa Pohjois-Savossa ja Keski-Suomessa. Pohjois-Savossa ja Keski-Suomessa tehdystä kehittämistyöstä nostan esiin muutaman esimerkin myöhemmin tässä artikkelissa.

Vuosien ajan Pesäpuussa toimivan Osallisuus ja kokemusasiantuntijuus -tiimin tehtävänä on ollut koota yhteiset ajatukset, kokemukset ja syntyneet ideat jäsennellysti, eettisesti ja kunnioittavasti yhteen. Takana oleva lähes kymmenen vuoden kehittämistyö on tarkoittanut tiimin toiminnan ja arvojen avaamista, sekä realistisen kuvan antamista siitä, mitä kaikkea kehittäjäryhmätoimintaan liittyy.

Kasvava kysyntä lastensuojelun kokemusasiantuntijuutta kohtaan on nostanut esiin myös kokemukset, joissa yhteisessä kehittämistyössä ei syystä tai toisesta ole onnistuttu. Kokemusasiantuntijuus kehittämistyön osana antaa paljon, mutta se vaatii eri toimijoilta aikaa, oikeanlaista asennetta ja osaamista. Lasten ja nuorten ottaminen mukaan kehittämistyöhön eettisesti kestäväällä tavalla vaatii osallisuuden ja eettisyyden periaatteiden sisäistämistä kaikilla tasoilla. Haluamme muistuttaa, että väärin toteutettuna näennäinen kokemusasiantuntijuus saattaa pahimmillaan olla mukana oleville lapsille, nuorille ja ammattilaisille turhauttava ja traumatisoiva kokemus. (Pesäpuu ry 2018, 8–9.)

Tämä artikkeli kuvaa ajatuksiani ja huomioitani osana vuosikymmenen ajan tehtyä kehittämistyötä, niin kokemusasiantuntijoina kuin kokemusasiantuntijuuden kehittäjänä ja eteenpäin levittäjänä. Haluan nostaa esiin erityisesti kokemusasiantuntijuuteen liittyvät eettiset näkökulmat sekä tarjota toimivia ja turvallisia toimintatapoja lasten ja nuorten kanssa yhdessä kehittämiseksi tulevissa maakunnissa. Artikkelin pohjautuu Muutosvoimaa – kohti nuorten kokemusasiantuntijuutta -oppaaseen (Barkman ym. 2017).

Kokemusasiantuntijuus ilmiönä

Pesäpuun kokemusasiantuntijatoiminnassa lähestymme kokemusasiantuntijuutta usein avaamalla ensin osallisuuden käsitettä. Lasten ja nuorten oikeus saada tietoa ja osallistua heitä koskevien asioista päättämiseen on kirjattu Suomessa muuan muassa perustuslakiin (731/1999), YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen (SopS 60/1991) sekä lastensuojelulakiin (417/2007).

Muutosvoimaa -oppaassa (Barkman ym. 2017, 16) todetaan, että ”käsitteenä osallisuus on monimuotoinen, ja siksi osallisuuden lastensuojelussa voidaankin kuvata olevan sekä asenne että tunne. Osallisuudessa on kyse sekä johonkin kuulumisesta että omaan elämään vaikuttamisesta.” Osallisuus toteutuu siis silloin, kun lapsille ja nuorille muodostuu tunne siitä, että heidät on kohdattu ja heidän esiin nostamansa asiat on otettu heitä koskevassa päätöksenteossa huomioon. (Barkman ym. 2017, 16.)

Osallisuus ei tarkoita, että lapsi päättää yksin häntä koskevista asioista. Vastuu päätöksistä säilyy osallisuuden edistämiseksi huolimatta edelleen aikuisilla ja ammattilaisilla. (Terveyden ja Hyvinvoinnin laitos 2016.) YK:n Lapsen oikeuksien 12 artiklan (SopS 60/1991) mukaan kaikkia lapsia on kuultava kaikissa heitä koskevissa asioissa, ja nämä näkemykset on otettava huomioon päätöksenteossa ikä- ja kehitystasoon suhteutettuina. Oikeutta saada ilmaista mielipiteensä omissa asioissaan on vielä tarkennettu 13 artiklassa (SopS 60/1991), jossa todetaan, että lapsen oikeus mielipiteensä ilmaisuun sisältää vapauden hakea, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia yli rajojen suullisessa, kirjallisessa, painetussa, taiteen tai missä tahansa muussa lapsen valitsemassa muodossa.

Lasten ja nuorten kohtaamisessa on kyse ammattilaisten ja aikuisten asenteista. Osallisuus ei tarkoita sitä, että aikuiset ja ammattilaiset sallivat lasten ja nuorten ilmaista mielipiteitään. Aikuisten ja ammattilaisten tehtävänä on aktiivisesti jakaa lapsille ja nuorille tietoa heihin liittyvissä asioissa ja kannustaa heitä kertomaan ajatuksistaan ja mielipiteistään.

Osallisuus on jokaisen lapsen ja nuoren perusoikeus, mutta se ei tee heistä vielä kokemusasiantuntijoita. Kokemusasiantuntijuudella ei voida yksistään paikata lastensuojelussa vallitsevaa osallisuus-vajetta. Oikeus mielipiteen ilmaisuun omissa asioissa on perusoikeus. Kokemusasiantuntijuus yhdessä asioiden eteenpäinviemiseksi on mahdollisuus.

Kokemusasiantuntijoiksi lapset ja nuoret tulevat siinä vaiheessa, kun heidän kokemuksiaan sovelletaan ja hyödynnetään heidän omaa elämäänsä laajemmassa mittakaavassa niin, että he itse luovat omaa viestiään kokemuksiensa kautta. Kokemusasiantuntijuuteen kuuluu erottamattomana osana osallisuuden ja tasa-arvoisuuden näkökulmat. (Barkman ym. 2017, 17.)

Kokemusasiantuntijuuden taustalla on ajatus avoimesta yhteistyöstä. Se rakentuu perusajatukselle siitä, että lapsilla ja nuorilla on arvokasta sanottavaa ja heidät otetaan mukaan tasavertaisina aikuisten ja ammattilaisten rinnalle tarkastelemaan arvioitavia ja kehitettäviä asioita. Pesäpuussa noudatamme kokemusasiantuntijuudessa yhdenvertaisuuslain (1325/2014) mukaista linjaa siitä, että kokemusasiantuntijuus ei ole kiinni lapsen iästä, sukupuolesta, etnisestä tai uskonnollisesta taustasta, kielellisistä kyvyistä, mielipiteistä, vammaisuudesta, seksuaalisesta suuntautumisesta, perhetaustasta tai muista heidän identiteettiinsä liittyvistä asioista.

Kokemusasiantuntija on tietoinen siitä, missä, miten ja kenen toimesta hänen tuottamaansa tietoa viedään eteenpäin. Lapsilla ja nuorilla on oltava oikeus vaikuttaa siihen, missä ja miten he kokemusasiantuntijuuttaan toteuttavat. Toiminnan lähtökohtana on arvostava vuorovaikutus ja osallisuus. Nämä eivät toteudu, jos lapset ja nuoret ovat mukana kiintiökokemusasiantuntijoina tai vastaamassa ammattilaisten ennalta laatimiin kysymyksiin.

Keväällä 2018 Voima Vaikuttaa! -verkosto järjesti yhteisen verkostofoorumin Oulussa, jossa pohdittiin kokemusasiantuntijuuteen liittyviä kysymyksiä (Pesäpuu ry 2018). Yhtenä esiinnohkeena haasteena koettiin nimenomaan ammattilaisten kanssa yhdessä tehty kehittämistyö. Foorumista kasatussa raportissa (Pesäpuu ry 2018, 9) todetaan, että ”haastavimpana yhteisissä kehittämissäpäivissä nähtiin ammattilaisten käyttämä kieli: ammattilaiset usein puhuvat ammattisanastoin, niin etteivät nuoret välttämättä ymmärrä.” Foorumissa nostettiin esiin, että keskustelu nuorten ja ammattilaisten välillä pitäisi olla samalla viivalla, jotta nuoretkin saisivat tuotua oman näkökulmansa esiin. Tämä vaatii ammattilaisilta usein pelisilmää. (Pesäpuu ry 2018, 9.)

Ammattilaisten ja nuorten yhteisessä työskentelyssä on hyvä pitää mielessä, että lapsille ja nuorille lastensuojelu näyttäytyy hyvin erilaisesta näkökulmasta, kuin mitä se on ammattilaisille. Lastensuojelu ja sen sijaishuolto ovat osa näiden nuorten jokapäiväistä arkea, he elävät sitä 24/7. Ammattilaisille lastensuojelu tarkoittaa usein rakenteita, joita nuoret eivät välttämättä tunnista tai hahmota. Lisäksi ammattilaiset käyttävät toisinaan sellaista kieltä, että mukana olevat nuoret eivät välttämättä ymmärrä mistä keskustellaan. Tällöin on hyvä pysähtyä hetkeksi, ja puhua auki se, mistä ollaan parhaillaan keskustelemassa niin, että kaikki osapuolet pysyvät mukana aiheen käsittelyssä.

Kokemusasiantuntijuudella on vaikutuksia lasten ja nuorten yhteiskunnallisen osallisuuden kokemuksiin. Liittyminen yhteiskuntaan on vaikeaa, jos kokee jäävänsä yhteisöjen ja palveluiden ulkopuolelle. Osattomuus vahvistaa ulkopuolisuuden tunnetta, osallisuus taas liittymistä yhteiskunnan jäseneksi. Kokemusasiantuntijuus tukee lasten ja nuorten kasvua toimijoiksi yhteiskunnassamme, eikä pelkästään palveluiden asiakkaita tai toimenpiteiden kohteiksi. (Barkman ym. 2017, 16.)

Eettistä kehittämistyötä

Kokemusasiantuntijatoiminnan levittämiseksi on vielä paljon tehtävää ennen kuin sitä voidaan kutsua valtakunnallisesti kattavaksi toimintatavaksi. Tässä kansallisesti vallitsevassa murrosvaiheessa kokemusasiantuntijatoiminnan eettiseen puoleen on kiinnitettävä mahdollisimman paljon huomiota. Eettiset periaatteet suojelevat kokemusasiantuntijoita sekä ammattilaista, joka kutsuu ja ottaa kokemusasiantuntijan mukaan yhteiseen toimintaan. Toiminnan eettisyys on nostettava tarkasteluun, jotta hyvää tarkoittaen ei tehdä hallaa. Lapset ja nuoret ovat erityisen haavoittuvassa asemassa ja tämä on tärkeää huomioida kokemusasiantuntijatoiminnassa.

Oman elämäntarinansa avaaminen toisten ihmisten tarkastelulle vaatii aina paljon rohkeutta. Toisinaan lastensuojelun parissa kasvaneet lapset ja nuoret joutuvat kertomaan tarinaansa aina uudelleen ja uudelleen, aina eri tilanteissa ja eri ihmisille. Toivomme, että ammattilaiset jo lähtökohtaisesti suhtautuisivat arvostavasti siihen, että kokemusasiantuntijat ovat valmiita tuomaan tarinansa ja kasvonsa yhdessä kehitettävän asian pariin.

Kaiken kokemusasiantuntijatoiminnan tuleekin aina lähteä ajatuksesta: mitä nuori tästä hyötyy. Jos lähdemme liikkeelle ajattelemalla kokemusasiantuntijuutta vastausautomaattina, joka tarjoaa eksoottista näkemystä ammattilaisten tiedon rinnalle, olemme lähtökohtaisesti eettisesti täysin kestävässä tilanteessa. Mikäli lähdemme työstämään toimintaa nuoren saavuttamista hyödyistä käsin (esimerkiksi vertaisuus, voimaantumisen ja asioihin vaikuttamisen mahdollisuus), alamme jo toiminnan suunnitteluvaiheessa rakentaa sitä erilaisille kantimille. Jos toiminnan yhtenä hyötynä nähdään vertaiskokemusten tuottaminen nuorille, silloin toimintaa lähdetään toteuttamaan kutsumalla useampi nuori paikalle sen sijaan, että nostetaan yksittäisiä nuoria ammattilaisten keskelle vastaamaan kysymyksiin.

Kokemusasiantuntijuus vaatii myös kokemusasiantuntijoilta valmiuksia. Jotta lapset ja nuoret pääsevät toteuttamaan kokemusasiantuntijuuttaan, heillä on oltava tukena luotettavia aikuisia, jotka auttavat heitä valmistautumaan eri tilaisuuksiin. Oman taustan kautta kehittäminen on rankka prosessi, lisäksi aikuisten kehittämissaailma vilisee käsitteitä, lyhenteitä ja kieltä, jota nuoret eivät ymmärrä.

Toiminnassa pitää aina pyrkiä tukemaan lapsia ja nuoria itsenäisinä, aktiivisina toimijoina. Lasten ja nuorten omien vahvuuksien tunnistaminen ja sanoittaminen ovat keskeinen osa kokemusasiantuntijatoimintaa. Lapset ja nuoret eivät synny valmiina kokemusasiantuntijoina, eivätkä kaikki kokemusasiantuntijat halua olla äänekkäimpien vaikuttajien joukossa.

Kokemusasiantuntijuuden valmiuksien tukemista ei tule toteuttaa pelkästään sen vuoksi, että nuoret osaisivat esiintyä karismaattisesti aikuisten kehittämisrakenteissa. Nuorille ja lapsille tulisi luoda heidän tarpeitaan ja toiveitaan vastaava turvallinen tila, johon he voivat tulla ajatuksineen ja kokemuksineen. On ammattilaisten velvollisuus hyödyntää nuorten tuottamia viestejä kehittämistyössään. Vastuuta näiden kehittämisideoiden esiin nostamiseen ammattilaisten keskuudessa ei voida sysätä yksin nuorelle, ellei hän koe olevansa siihen halukas ja valmis. Pelkästään edustuksellista kokemusasiantuntijuutta saa ja on syytäkin kritisoida. Se jättää ulkopuolelle ne nuoret, joilla on sanottavaa asioihin, mutta ei valmiuksia tai halukkuutta tuoda niitä esiin ammattilaisten tarpeisiin rakennetuissa kehittämistilaisuuksissa.

Osa nuorista haluaa saada ääneensä kuuluviin pelkästään taustajoukoissa. Myös näillä lapsilla ja nuorilla on meille paljon kerrottavaa, ja meidän on luotava sellaisia rakenteita, joissa heidän äänensä pääsee kuuluviin, ja heidän viestinsä otetaan ammattilaisten toimesta todesta. Eettisesti kestävässä työssä ammattilaiset sitoutuvat työskentelemään voimauttavasti ja nuorta kunnioittaen niin, että hänen kokemusasiantuntijuutensa tulee toteen sellaisella tavalla, johon hän on itse valmis.

Lapsien ja nuorien kokemusasiantuntijoiden paikka ei ikinä saa olla osana työryhmiä, joissa ammattilaiset eri professioista käsin riitelevät keskenään rakenteista tai ovat kykenemättömiä yhteistyöhön tasa-arvoisesti. Nuoret ja lapset jäävät näissä tilaisuuksissa täysin kuulematta, eikä paikalla vallitseva negatiivinen ilmapiiri ole millään tavalla nuorten osallisuutta tukeva tai kannustava, pikemminkin päinvastoin.

Aikuisten ja ammattilaisten, jotka ottavat työhönsä rinnalle kokemusasiantuntijoita, on tiedostettava millaisista asenteista käsin he kohtaavat lapsia ja nuoria. Työntekijällä on tärkeää olla työkaluja ottaa vastaan lasten ja nuorten kriittisiä näkökulmia ja huonoja kokemuksia. Vastavuoroinen asioiden yhdessä tutkiminen edellyttää oppimisen roolia aikuisilta. (Barkman ym. 2017, 31.)

Kokemusta ei voi mitätöidä eikä siihen saa suhtautua ylhäältä alaspäin, vaan ammattilaisilla on oltava valmiuksia ja rohkeutta heittäytyä tasa-arvoiseen keskusteluun lasten ja nuorten kanssa, ja nostaa heidän tarinansa keskiöön. Luotettavat ja turvalliset aikuiset ovat ensisijaisen tärkeitä tässä roolissa. Kokemusasiantuntijat antavat yhteiseen hyvään kasvonsa, ajatuksensa, tunteensa ja tarinansa. Voiko mikään olla sen rohkeampaa?

Kokemusasiantuntijuus ei saa ammattilaisten ohjaamana muodostua tokenismiksi, jossa yksittäinen kohderyhmän edustaja joutuu vain oman kokemuksensa pohjalta vastaamaan koko joukkoa koskevasti, jotta saadaan kirjattua raportointiin, että kehittämistyössä on käytetty kokemusasiantuntijoita työn tukena. Tokenismilla tarkoitetaan toimintaa, jossa kehittämistyöhön muodollisesti otetaan mukaan marginaalissa olevia ryhmiä. Näissä tilanteissa kokemusasiantuntijat ovat ainoastaan näennäisesti osallisia, mutta heidän sanomallaan ei kuitenkaan ole todellista vaikutusta päätöksentekoon.

Voima Vaikuttaa! -verkoston verkostofoorumiraportissa (Pesäpuu ry 2018, 9) nostetaan esiin ns. kiintiökokemusasiantuntijailmiö: ”kaikki voi sanoa, että meillä oli täällä kokemusasiantuntija, mutta oikeasti siltä ei kysytäkään”. Ammattilaisten toteuttama tokenismi turhauttaa nuoria ja aiheuttaa herkästi tunteen, että kokemusasiantuntijat ovat vähempiarvoisia kuin ammattilaiset. (Pesäpuu ry 2018, 9.)

Kuullessamme lapsia ja nuoria olemme velvollisia edistämään asioita, joita he nostavat esiin. Kokemusasiantuntijatoiminta tähtää aina muutokseen. Aikuiset ja ammattilaiset toimivat usein lasten ja nuorten kokemustiedon portinvartijoina. He ovat avainasemassa mahdollistamassa lasten ja nuorten kuulluksi tulemistä tavalla, josta kaikki osapuolet hyötyvät.

Lisäksi eettisesti kestävässä kehittämistyössä otetaan huomioon kokemusasiantuntijoiden ikä ja siihen kytkeytyvät asiat kehittämistyössä. Lapset ja nuoret ovat molemmat ryhminä kyvykkäitä kehittämistyöhön, ja heillä on molemmilla paljon kerrottavaa ammattilaisille, jotka ovat halukkaita heitä kuulemaan. Kummallakin ikäryhmällä on omia erityispiirteitään ja tarpeitaan, jotka on tärkeää huomioida kehittämistyössä.

Kehittäjäryhmätoiminta ja ME-puhe

Vuosien myötä kokemusasiantuntijuuden kehittämiseksi kehittäjäryhmärakenne on osoittautunut toimivaksi tavaksi toteuttaa kokemusasiantuntijuutta paikallisella, alueellisella ja kansallisella tasolla; ryhmä tarjoaa lapselle ja nuorelle tärkeitä ja voimauttavia vertaisuuden kokemuksia turvallisessa ympäristössä. Ryhmä, joka koostuu useammasta lapsesta tai nuoresta on moniääninen ja oppii toisiltaan.

Voima Vaikuttaa! -verkostolaisten mukaan (Pesäpuu ry 2018, 4) ”kehittäjäryhmätoiminnassa mukana oleminen mahdollistaa nuorille tilan kehittää ja tutkia itseään.” Nuoret kertoivat, että parhaimmillaan toiminta on voimauttavaa ja se tarjoaa heille mahdollisuuden tutkia lastensuojelua omien ja muiden kokemusten kautta eri näkökulmista. Foorumissa korostettiin mahdollisuutta oppia toisten kokemuksista ja sitä, miten tärkeää nuorille oli, että he kokivat omien kokemustensa olevan hyödyllisiä kehittämistyössä. (Pesäpuu ry 2018, 4.)

Kehittäjäryhmä vahvistaa nuoren valmiuksia toimia kokemusasiantuntijana tarjoten samalla turvaa ja tukea. Nuorilla on usein lähtökohtaisia valmiuksia ja kiinnostuksen kohteita kokemusasiantuntijatoiminnassa; kehittäjäryhmätöiminnassa nuorilla on mahdollisuus kehittää näitä valmiuksiaan monipuolisesti ja jakaa samalla vastuuta muiden kanssa. (Barkman ym. 2017, 29.)

Kehittäjäryhmätöiminnassa on tärkeää, että sitä vetävät aikuiset ja ammattilaiset ovat tietoisia ryhmäytymisen eri vaiheista ja erilaisista ryhmadynamiikoista. Tämä auttaa tukemaan tilanteita, joissa ryhmä toimii erinomaisesti, mutta myös ymmärtämään, miksi toisinaan voi tuntua siltä, ettei mikään etene. (Barkman ym. 2017, 33.)

Kaiken kokemusasiantuntijuuden edellytyksenä on, että nuorilla on turvallinen olo. Kehittäjäryhmätöiminnassa turvallisuutta luodaan hyvällä ennakkotiedolla siitä, mitä ollaan tekemässä, rauhallisella tutustumisella sekä tutuilla rutiineilla. Tuttuus ja turvallisuus raivaavat tilaa uuden kehittämiselle. Olisi tärkeää, että alussa nuorille annetaan tarpeeksi aikaa rakentaa luottamusta ja yhteishenkeä ennen kuin varsinainen kehittämistyö voi alkaa. Kehittämistyö itsessään vaatii aikaa ja keskeneräisyyden sietämistä.

Kokemusasiantuntijatoiminnassa on olennaista muistaa, että kertoessaan itsestään nuori kertoo samalla tarinaa läheisistään ja ympäristöistään. Haasteena kokemusasiantuntijuudessa onkin, kuinka tarvittaessa suojaamme nuoren kokemukset viedessämme kokemusasiantuntijoiden viestiä eteenpäin. Työssäni olen huomannut, että yksi turvallisimmista tavoista viedä vaikuttamisviestiä eteenpäin on ME-puheen kautta. (Barkman ym. 2017, 44.)

ME-puhe tarkoittaa sitä, että ryhmässä luodaan yhteistä puhetta sekä yksittäisistä että jaetuista kokemuksista. ME-puhe madaltaa kynnystä kertoa kokemuksistaan, kun omaa henkilökohtaista tarinaa ei tarvitse avata ulkopuolisille. ME-puhe suojelee siis yksittäisiä nuoria, mutta myös lisää luotettavuutta, kun se ei nojaudu vain yhden nuoren henkilökohtaisiin kokemuksiin. (Barkman ym. 2017, 44.)

ME-puhetta luomalla ryhmä pystyy refleктоimaan yhteistä viestiä, jota voidaan sitten ryhmän tuella viedä eteenpäin kohti päätöksentekoa. Yksittäisen nuoren kokemusasiantuntijan on vaikeaa tulla maakunnallisessa päätöksenteossa kuulluksi, ryhmässä on voimaa! (Barkman ym. 2017, 44.)

Verkostoissa on voimaa!

Viimeisen kymmenen vuoden aikana olen havainnut, että Suomessa lastensuojelun kokemusasiantuntijuus nähdään toisinaan edelleen haasteellisena, osan ammattilaistenkin mielestä suorastaan uhkana. Tosiasiassa nuorten kokemusasiantuntijoiden kokemukset ja ajatukset ovat koeteltuja ja laaja-alaisia. Koettuun elämään sisältyy tietoa toimivista ja toimimattomista käytännöistä.

Kokemusasiantuntijuus ei haasta ammattilaisten ja tutkimuksen tuottamaa tietoa, vaan asettuu siihen rinnalle vuoropuheluun. Kehittämistyö ei tarkoita, että asioista oltaisiin aina samaa mieltä, vaan tavoitteena on, että yhteisen keskustelun avulla saadaan asioista erilaiset näkökulmat esille, jotta niitä voidaan ymmärtää paremmin. Tarvitaan aktiivisia aikuisia ja tahoja, jotka luovat lapsille ja nuorille mahdollisuuksia kokemusasiantuntijuuteen ja samalla vahvistavat heidän selviytymistään, hyvinvointiaan ja osallisuuttaan.

Suomessa on tällä hetkellä toiminnassa yli kaksikymmentä nuorista kokemusasiantuntijoista koostuvaa kehittäjäryhmää. Nämä kehittäjäryhmät muodostivat alkuvuodesta 2017 verkoston nimeltä Voima Vaikuttaa! – lastensuojelun nuorten kokemusasiantuntijoiden verkosto. Paikalliset kehittäjäryhmät ovat vapaasti lähteneet soveltamaan kehittäjäryhmätöimintaa alueelleen parhaiten sopivalla tavalla. Pesäpuu ry koordinoi verkoston toimintaa. (Voima Vaikuttaa! 2018.)

Kehittäjäryhmätöiminta Suomessa voidaan jakaa karkeasti kolmelle tasolle; oman yksikön, laitoksen tai palveluntuottajan sisäisten toimintojen kehittämiseen, alueelliseen kehittäjätoimintaan sekä valtakunnalliseen kehittämiseen. Ryhmien koot Suomessa vaihtelevat muutaman nuoren ryhmistä lähes kahdenkymmenen nuoren ryhmiin. Osa ryhmistä tapa säännöllisesti viikoittain, osa muutaman kerran kuukaudessa ja jotkut ryhmät tapaavat toisiaan kasvokkain ehkä vain muutaman kerran vuodessa, mutta käyvät keskustelua eri viestintäkanavissa aktiivisesti.

Esimerkkinä onnistuneesta paikallisista kokemusasiantuntijatoiminnan sovelluksista voi pitää Auta Lasta ry:n kehittämää ja jalkauttamaa Veturointi-toimintamallia. Mallin verkkosivuilla (Auta Lasta ry

2018) kerrotaan toiminnasta seuraavasti: ”Veturointi-toiminnassa lastensuojelun nuoret aikuiset kokemusasiantuntijat toimivat nuorten sekä perheiden ja muiden lähiverkoston tukena elämän muutosvaiheissa. Toiminnalla tuetaan nuoren omaa toimijuutta, elämän ja arjen hallintaa, hyvinvointia ja sosiaalista osallisuutta sekä vahvistetaan kokemusasiantuntijoiden osallisuutta lastensuojelun toiminnassa ja kehittämisessä.”

Veturointi-mallissa nuori ”saa ammatillisen tuen rinnalle kokemusasiantuntijan (Veturin) tukea, kannustusta ja rohkaisua yksilöllisesti esimerkiksi arjen asioihin, vapaa-aikaan, tulevaisuuden pohdintoihin tai muihin hänelle tärkeisiin asioihin. Yksilötoiminnan lisäksi Veturoinnissa kehitetään ja järjestetään nuorten ryhmätoimintaa, jossa mukavan yhdessäolon ja tekemisen lisäksi nuoret saavat toisiltaan vertaistukea sekä tietoa heitä kiinnostavista aiheista. Kaikki toiminta suunnitellaan ja toteutetaan yhdessä kokemusasiantuntijoiden ja toimintaan osallistuvien nuorten kanssa.” (Auta Lasta ry 2018.)

Toinen inspiroiva esimerkki on Satakunnassa jo vuodesta 2013 toiminut Satanuoret-ryhmä. Toimintaansa Satanuoret-kuvailevat verkkosivulla seuraavasti: ”Satanuoret kokoontuvat kesätaukoa lukuun ottamatta n. kolmen viikon välein. Tapaamisissa pohdimme erilaisia kysymyksiä, valmistelemme tulevia tapahtumia ja jaamme omia kokemuksiamme jotain pientä hyvää napostellen. Vuosittain järjestämme Satakunnassa lastensuojelun asiakasnuorille yhteisen tapaamisen Nuorten Sydämellä. Satanuoria voi pyytää puhumaan erilaisiin tilaisuuksiin ja meiltä voi pyytää kannanottoja lastensuojelun kysymyksistä. Olemme olleet puhumassa lastensuojelutyöntekijöille, sijaisvanhemmille, lastensuojelulaitosten työntekijöille sekä erilaisissa seminaareissa ja SuomiAreenalla. Osallistumme myös valtakunnalliseen kehittämiseen ja kuulumme Voima Vaikuttaa! -verkostoon. Satanuoret kertovat kokemuksistaan ryhmänä.” (Pori 2018.)

LAPE-työskentelyssä kokemusasiantuntijuutta on onnistuneesti hyödynnetty esimerkiksi Pohjois-Savossa, jossa kehitettiin yhdessä nuorten ja ammattilaisten kanssa vertaisarviointin mallia lastensuojelun perhehoitoon. Mallin kehittämistä varten koolle kutsuttiin sijaisperheissä asuneita nuoria ja lastensuojelun perhehoidon kehittäjäryhmä Kokemuskuulijat syntyi. Nuoret kehittivät vertaiskehittämisen ja arviointin mallin yhdessä ammattilaisten kanssa ja samalla valmentautuivat vertaisarvioitsijoiksi. (ks. Westlund tässä julkaisussa.)

Voima vaikuttaa! -verkostoon kuuluvia ryhmiä ja niissä toimivia nuoria on siis rohkeasti lähdetty ottamaan mukaan esimerkiksi paneelikeskusteluihin, erilaisiin kehittäjä- ja asiantuntijapäiviin sekä kouluihin kertomaan lastensuojelusta. Joillain alueilla nuoria kokemusasiantuntijoita on hyödynnetty muun muassa työntekijöiden rekrytoinnissa, ammattilaisten kouluttamisessa ja toisten sijaishuollossa asuvien nuorten mentoreina. Nuoret järjestävät ryhminä ja verkostona tapahtumia toisille nuorille, kantavat vastuuta ryhmän vetämiseen liittyvissä tehtävissä ja kehittävät lastensuojelun palaute- ja palaverikäytäntöjä sekä toimivat alueillaan rohkeasti paikallisen toimintakulttuurin uudistajina. Kokemusasiantuntijuus on nähty monessa kohdin vaikuttavana mahdollisuutena.

Päivän mittainen mahdollisuus yhdessä kehittämiseen

Kehittäjäryhmätoiminta on yksi tapa toteuttaa nuorten kokemusasiantuntijuutta. Kaikki nuoret eivät kuitenkaan ole kykeneviä tai halukkaita sitoutumaan pitkiin ryhmäprosesseihin, ainakaan ihan kokemusasiantuntijuutensa alussa. Nuorten foorumi on Pesäpuu ry:n Selviytyjät-tiimin kehittämä nuorilta nuorille vertaistuki- ja vaikuttamismalli 15–21-vuotiaille sijais- ja jälkihuollossa oleville nuorille ja sijaissisaruksille. (Pesäpuu ry 2018.)

Foorumit ovat päivän mittaisia työpajoja, joissa nuoret otetaan aktiivisesti mukaan kehittämään lastensuojelun käytäntöjä. Foorumeiden aikana käytetään aikaa tutustumiseen, työskennellään yksin, pareittain ja pienryhmissä. Ne toimivat matalan kynnyksen kehittämisen paikkoina, joissa nuoret pääsevät samalla tapaamaan vertaisiaan. (Pesäpuu ry 2018.)

Päivän juontamisesta sekä työskentelyn ohjaamisesta vastaavat nuoret kokemusasiantuntijat, kun taas taustatahojen aikuisten tehtävänä on olla mukana toteuttamassa päivää, tarjota resurssit ja varmistaa tilaisuuksien henkinen ja fyysinen turvallisuus. Nuorilta nuorille -toimintamallin etuina on se, että nuoret löytävät toisistaan samaistumispintoja ja ovat vertaisuuden kautta avoimempia avaamaan omia

kokemuksiaan kehittämistyöhön. Päivän aikana nuoret antavat toisilleen vertaistukea, toivoa ja viestin siitä, että meitä on muitakin, jotka elävät samanlaisessa tilanteessa.

Nuoret kokemusasiiantuntijat toimivat päivässä luottamuksen rakentajina nuorten ja ammattilaisten välillä. Kehittämispäiviin osallistuville aikuisille päivä tarjoaa ikkunan nuorten ajatusmaailmaan ja niihin tunteisiin ja ajatuksiin, joita lastensuojelu on heissä herättänyt.

Foorumeiden tavoitteena on tarjota nuorille mahdollisuus tavata toisiaan, jakaa kokemuksiaan ja näkemyksiään lastensuojeluun liittyen sekä päästä niiden kautta vaikuttamaan lastensuojelun kehittämiseen. Hyödyntämällä nuorten tuottamaa tietoa kehittämistyössä ja välittämällä sitä lastensuojelun työntekijöiden ja päättäjien tietoon kansallisesti ja kansainvälisesti, kehittäminen muuttuu vaikuttamiseksi.

Paikalliset kehittäjäryhmät ovat vapaasti lähteneet soveltamaan Nuorten foorumien rakennetta omiin toimintoihinsa. Esimerkiksi Satakunnassa ja Oulussa on paikallisesti järjestetty omia foorumipäiviä. Lastensuojelun Keskusliitto on järjestänyt vuosittain valtakunnallisia Nuorten Päiviä, joiden suunnittelussa ja toteutuksessa kehittäjäryhmissä toimivat nuoret ovat olleet apuna (Lastensuojelun Keskusliitto 2018).

Nuorten yhteiset foorumi- ja kehittämispäivät koetaan Voima Vaikuttaa! -verkoston kokemusasiiantuntijoiden mielestä turvallisina tilaisuuksina päästä oppimaan uutta muiden kokemuksista sekä tuomaan kehittämiseen mukaan omia kokemuksia ja ajatuksia. Nuorten mukaan foorumipäivien ytimessä oleva vertaisuus koettiin voimauttavana. Foorumipäivät ovatkin tärkeä kanava sijaishuollossa asuville nuorille päästä vaikuttamaan ja kohtaamaan vertaisia. (Pesäpuu ry 2018, 6.)

Foorumityöskentelymallia hyödynnettiin vuonna 2011 toteutettuun Uskomme sinuun – Usko sinäkin - sijaishuollonkiertueeseen. Sijaishuollonkiertue toteutettiin yhteistyössä Lapsiasiavaltuutetun toimiston kanssa ja sen aikana vierailtiin kuudella eri paikkakunnalla Suomessa ja tavattiin noin 120 12–20-vuotiaasta lastensuojelun asiakkaana olevaa nuorta. (Vario ym. 2012, 5.) Kiertueessa työstetyssä ”Suojele unelmia, vaali toivoa”. Nuorten suositukset lastensuojelun ja sijaishuollon laadun kehittämiseksi -raportissa (Vario ym. 2012, 64–72) on kuvattu kiertueella hyödynnetyn foorumityöskentelyn rakennetta, huomioonotettavia asioita ja vastuunjakoa.

LAPEssa foorumityöskentelyä on hyödynnetty muun muassa vuonna 2016, kun Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen sekä Voima Vaikuttaa! -verkoston kanssa järjestettiin yhteistyössä Nuorten Kärkifoorumi. Kärkifoorumissa kokemusasiiantuntijat olivat tuomassa esiin omia viestejään LAPEssa tehtävään sijaishuollon kehittämiskokonaisuuteen. (Pesäpuu ry 2016.)

Pesäpuu ry järjesti yhteistyössä Keski-Suomen LAPEn ja Jyväskylän kaupungin kanssa Päihheet? - foorumikokonaisuuden. Foorumikiertueella jalkauduttiin nuorisokoteihin, nuorisotilalle ja jälkihuollon nuorten pariin järjestäen kuusi minifoorumia Jyväskylän alueella. Valtakunnalliseen Nuorten Päihheet? - foorumiin osallistui sijaishuollossa asuvia nuoria ympäri Suomen keskustelemaan päihteistä ja elämästä niiden ympärillä. Kiertue huipentui nuorilta ammattilaisille -koulutusfoorumiin, johon osallistui 140 nuorten parissa työskentelevää ammattilaista. (Ersta & Nokireki 2018, 7.)

Olemme järjestäneet Nuorten foorumien innoittamana Valoa Näkyvissä -nimisiä yhteisfoorumeita kehittäjänuorille, ammattilaisille ja päättäjille. Osallistujien antaman palautteen perusteella tämän tyyliset yhteisfoorumit tulevat tarpeeseen. Ne tarjoavat tilan nuorten, ammattilaisten, päättäjien ja poliitikkojen yhteiselle keskustelulle, jossa eri näkökulmat tuodaan näkyvästi mutta toisia kunnioittaen esille. (Barkman ym. 2017, 55.)

Ammattilaisten, päättäjien ja nuorten yhteisfoorumeissa on kiinnitettävä huomiota siihen, että nuorille täytyy raivata ammattilaisten puheen keskeltä tilaa. Toisinaan ammattilaiset jäävät kovin kiinni professioihinsa, jolloin nuorten kokemukset saattavat työskentelyssä tulla sivuutetuiksi. Päivän alussa onkin siksi aina hyvä kerrata pelisääntöjä. Tilaisuuksiin tullaan kehittämään yhdessä tasa-arvoisina, toisia kuunnellaan ja heidän näkemyksiään kunnioitetaan, vaikka asioista saakin olla eri mieltä.

Kokemusasiantuntijuuden edellytykset maakunnissa

Maakunnallisessa kehittämistyössä kokemusasiantuntijuus on eettisesti, turvallisesti ja harkiten toteutettuna valtava mahdollisuus. Yleisesti on tiedossa se, että jos ihmiset saavat vaikuttaa yhteisesti valittuihin tavoitteisiin ja toimintatapoihin, niihin on helpompi sitoutua. Toimintatapojen muutos lastensuojelussa vaatii yhteistä ymmärrystä tavoitellusta suunnasta.

Kokemusasiantuntijuuden kautta päästään pureutumaan juuri niihin oman maakunnan tai alueen kysymyksiin, joista nuorilla ja lapsilla on paljon tietoa ja näkemyksiä. Kokemusasiantuntijuus edistää toimintakulttuurissa osallisuuden ajatusta; lastensuojelun parissa elävistä lapsista ja nuorista tulee *meidä*, eikä *niitä kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia tai nuoria*.

Osallisuuden lisääntyessä lasten ja nuorten oma toimijuus kasvaa. Kehittäjäryhmissä toimivat nuoret ovat voimauttavan toiminnan parissa vuosien aikana kasvaneet vastuuntuntoisiksi ja innostuneiksi yksilöiksi, jotka ovat oman esimerkinsä avulla olleet purkamassa lastensuojelun leimaa ja tabuja. Myös lasten kokemusasiantuntijatoiminnasta kantautuu samaa viestiä. Aiemmin Pesäpuun Salapoliisi-toiminnassa mukana olleet lapset ovat kasvettuaan alkaneet osallistua nuorten foorumeihin ja paikalliseen kehittämistyöhön.

Kokemusasiantuntijuutta toteutetaan jo monin eri tavoin ympäri Suomea, ja olisi erityisen toivottavaa, että henkilöt, jotka maakunnissa lähtevät kehittämään eteenpäin kokemusasiantuntijuutta, perehtyisivät jo olemassa olevaan kehittämistyöhön. Moni toimija on jo pitkäjänteisesti kehittänyt nimenomaan lastensuojelun kokemusasiantuntijuutta eteenpäin Suomessa eri tavoin. Lisäksi meillä on useita paikallisia kehittäjäryhmiä, jotka ovat verkostoituneet ja toimivat mielellään maakunnallisten toimijoidenkin kanssa yhteistyössä. Verkostoitumisessa on mahdollisuus jakaa hyviä käytäntöjä ja punnita yhdessä valtakunnallista kokonaiskuvaa. (Voima Vaikuttaa! 2018.)

Kokemusasiantuntijuus antaa siis paljon, mutta se myös vaatii. Usein uudistuksia mietittäessä lähdetään miettimään monimutkaisia rakenteita jonkun asian toteuttamiseksi. Kokemusasiantuntijuudessa ainoa oikeasti tarpeellinen rakenne on asialle omistettu työntekijä tai työpari, jolla on kiinnostusta, osaamista, aikaa, ja lupa kehittää kokemusasiantuntijatoimintaa maakunnissa.

Voima Vaikuttaa! -verkostofoorumissakin (Pesäpuu ry 2018, 12) nostettiin esiin kehittäjäryhmien ohjaajien merkitys ryhmien toimintaa mahdollistamassa. Ohjaajat muun muassa huolehtivat siitä, että toiminta tukee jokaisen mukana olevan nuoren hyvinvointia. (Pesäpuu ry 2018, 12.) Raportissa (Pesäpuu ry 2018, 12) todetaan, että ”mikäli ohjaajalle ei ole työyhteisön kautta varattu riittävästi resursseja (työaikaa ja rahaa) ryhmän pyörittämiseen, ryhmät ajautuvat herkästi siihen pisteeseen, etteivät ne pysty kehittämään eteenpäin”.

Kokemusasiantuntijatoimintaan tarvittavat resurssit ovat aika vähäisiä suhteessa sen hyötyihin. Pääosin ympäri Suomea nuorten kokemusasiantuntijuus perustuu vapaaehtoisuuteen. Jotta toiminta mahdollistuu, joitakin taloudellisia resursseja on oltava. Toimintaa varten tarvitaan turvallinen tila, jonne nuoret pääsevät. Budjettiin on hyvä varata rahaa ruokaan, nuorten matkakuluihin, jotta he pääsevät tapaamisiin sekä mahdollisiin palkkioihin, joita nuorelle eri tehtävistä saatetaan maksaa. Kehittäjäryhmätoiminnan tueksi täytyy varata resursseja siihen, että nuorten ideat tuotetaan eteenpäin työvälineiksi, viesteiksi, koulutuksiksi tai muina tuotoksina, eivätkä ne jää vain ryhmän sisälle pyörimään.

Viimeisenä, mutta ehkä kaikkein tärkeimpänä huomiona, haluamme muistuttaa, että jos lasten ja nuorten ääntä halutaan kuulla, meidän tehtävämme on sitoutua ottamaan heidän viestinsä todesta. Kuullessamme lasten ja nuorten kokemuksia olemme velvollisia viemään eteenpäin heidän esiin nostamiaan asioita. Vain se on aitoa yhteiskehittämistä, kun lasten ja nuorten esiin nostamat asiat ja kehittämisen paikat nostetaan samalle tasolle muiden kanssa.

Lähteet

- Auta Lasta ry (2018) Veturointi. <http://www.autalasta.fi/veturointi/>
Luettu 14.3.2018.
- Barkman, Johanna & Inkinen, Helena & Isoniemi, Sami & Vario, Pipsa (2017) Muutosvoimaa - Kohti nuorten kokemusasiantuntijuutta lastensuojelussa. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Ersta, Marianne & Nokireki, Katriina (toim.) (2018) Nopeet, hitaat, dissot, deelit – nuorten ajatuksia päihteistä. Päihteet? – foorumien raportti.
<https://pesapuu.fi/wp-content/uploads/2018/09/Nopeet-hitaat-dissot-deelit-nuorten-ajatuksia-p%C3%A4ihteist%C3%A4.-P%C3%A4ihteet-foorumien-raportti.2.pdf> Luettu 11.10.2018.
- Lastensuojelun Keskusliitto (2018) Nuorten Päivä.
<https://www.lskl.fi/tapahtumat/nuorten-paiva/> Luettu 10.9.2018.
- Pesäpuu ry (2018) Nuoret 13–29 -vuotiaat.
<https://pesapuu.fi/toiminta/lapset-ja-nuoret-kehittajina/nuoret/>
Luettu 10.9.2018.
- Pesäpuu ry (2016) Nuorten kärkifoorumi 2016.
https://pesapuu.fi/wp-content/uploads/2018/02/k%C3%A4rkifoorumi_koonti.pdf
Luettu 11.10.2018.
- Pesäpuu ry (2018) Tunteet ja vahvuudet kehittämistyössä – Voima Vaikuttaa! -verkostofoorumi 12.5.18.
https://pesapuu.fi/wp-content/uploads/2018/09/VV_rapsa_Oulu.pdf
Luettu 11.9.2018.
- Pori (2018) Satanuoret.
<https://www.pori.fi/sosiaali-ja-terveys/sosiaali-ja-perhepalvelut/maakunnalliset-lastensuojelun-valmennus-ja-4>
Luettu 14.3.2018.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2016) Lapsen osallisuus.
<https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lasten-osallisuus> Luettu 10.9.2018.
- Vario, Pipsa & Barkman, Johanna & Kiili, Johanna & Nikkanen, Marko & Oranen, Mikko & Tervo, Jaana (2012) ”Suojele unelmia, vaali toivoa”. Nuorten suositukset lastensuojelun ja sijaishuollon laadun kehittämiseksi. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2012:6. Jyväskylä: Lapsiasiavaltuutetun toimisto.
<http://lapsiasia.fi/wp-content/uploads/2015/04/suojele-unelmia-vaali-toivoa.pdf>
- Voima Vaikuttaa! (2018) Nuorten kokemusasiantuntijoiden verkosto. <https://www.facebook.com/voimavaikuttaa/>
Luettu 10.9.2018.

Säädökset:

- Lastensuojelulaki (417/2007)
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>
Luettu 10.9.2018.
- Perustuslaki (731/1999)
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
Luettu 10.9.2018.
- Yhdenvertaisuuslaki (1325/2014)
<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>
Luettu 10.9.2018.
- YK:n lapsen oikeuksien sopimus (SopS 60/1991)

Vertaisarviointi nuorten tukena sijaishuollossa

Onni Westlund, asiantuntija, Pesäpuu ry

Vertaisarviointi lastensuojelun sijaishuollossa on uudenlainen asiakaspalautemalli, joka korostaa nuorten osallisuutta omassa asuinympäristössään. Kyse on siitä, millaisia kokemuksia nuorilla on arjen ja palvelujen toimivuudesta ja laadusta. Miten he pystyvät arvioimaan niitä ja antamaan palautetta sekä vaikuttamaan omaan asuinympäristöönsä. Tässä puheenvuorossa tarkastelen vertaisarvioinnin kehittämisen lähtökohtia, sitä mistä vertaisarvioinnissa on kyse ja mitä sillä tavoitellaan sekä nostan esille nuorten ja ammattilaisten kokemuksia toiminnasta.

Lähtökohdat kehittämistyölle

Toiminnan kehittämisen juuret ovat jo vuodessa 2013, Pesäpuu ry:n ja Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian kesken käydyissä keskusteluissa. Nämä ovat johtaneet siihen, että Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia hyödyntää jo nyt osalla tarkastuskäynneillään kokemusasiantuntijoita. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma ja sen maakunnalliset hankkeet tarjosivat mahdollisuuden itse vertaisarvioinnin kehittämisen aloittamiselle. Mallien lähtökohtana on käytetty ASPA-säätiön Vertaisarviointi-mallia aikuisten asumispalveluissa, jota on jatkokehitetty sijaishuollon tarpeita vastaaviksi yhdessä monitoimijaisen joukon kanssa.

Vertaisarviointi vahvistaa lapsen oikeuksien ja edun toteutumista sekä lapsi- ja perhelähtöisyyttä sijaishuollossa. Se mahdollistaa myös nuorten voimavarojen vahvistumisen ja huomioi perheiden monimuotoisuuden, jotka kaikki ovat lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman ohjaavia periaatteita. Vertaisarviointia on kehitetty osana Keski-Suomen ja Pohjois-Savon LAPE-hankkeita, joissa se on sijoittunut sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan kehittämiskokonaisuuksiin. Tavoitteellisesti vertaisarviointi kiinnittyy laajasti myös muihin lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman tavoitteisiin kuten esimerkiksi lastensuojelun perhehoidon, lasten osallisuuden vahvistumisen ja lapsenoikeusperustaisen työn tukemiseksi.

Peruslähtökohdat niin vertaisarviointiin kuin yhdessä nuorten kanssa tehtävälle kehittämiselle ovat samat. Niiden toteutumisen varmistaminen on ammattilaisten tehtävä. Peruslähtökohdat, joille vertaisarvioinnin kehittämistyö perustuu ovat:

- Jokainen nuori on OK!
- Jokainen nuori on arvokas.
- Jokaisen nuoren tulee olla turvassa.
- Jokaisella nuorella on oikeus olla osallinen omassa elämässään.
- Jokainen nuori osaa kertoa ajatuksistaan ja tuntemuksistaan.

Kehittäjäryhmät toiminnan ytimessä

Ryhmässä yhdessä tekeminen on ollut vertaisarvioinnin kehittämisen kantava ajatus. Ryhmä tarjoaa turvallisen tilan ajatusten, kokemusten ja tunteiden ilmaisulle sekä tukea. Vertaisarvioinnin kehittämisen tueksi perustettiin kaksi kehittäjäryhmää. Sankarit-kehittäjäryhmä perustettiin vuoden 2017 alussa kehittämään vertaisarviointia nuorten tueksi lastensuojeluyksiköihin ja Kokemuskuulijat-kehittäjäryhmä perustettiin vuoden 2017 lopussa kehittämään vertaisarvioinnin mallia nuoren ja hänen sijaisperheensä tueksi.

Sankarit-kehittäjäryhmä koostuu lastensuojelun sijaishuollossa asuneista nuorista kokemusasiantuntijoista, Jyväskylän kaupungin valvontakoordinaattorista sekä jälkihuollon sosiaalityöntekijästä ja Pesäpuu ry:n työntekijöistä. Kehittämistyötä on tehty ja pilottialueena sille toimi Jyväskylä. Ryhmässä on ollut mukana sen toiminnan aikana yhteensä noin kymmenen sijaishuollosta itsenäistynyttä nuorta aikuista.

Kehittämistyö Sankarit-ryhmässä aloitettiin tarkastelemalla asioita, jotka ovat kokemusasiantuntijoiden näkemyksen mukaan tärkeitä, kuten mm. mikä on tärkeää elämässä, minkälaisia voivat olla hyvän elämän lähtökohdat ja mikä auttaa pärjäämään? Näiden lähtökohtien pohjalta ryhmä tapasi säännöllisesti noin kuukauden välein pohtimaan asioita, joita nuorilta, jotka asuvat laitoshoidossa tällä hetkellä, olisi tärkeää kysyä. Lisäksi pohdittiin, miten kysymisen voisi toteuttaa ja mitä muita asioita vertaisarvioinnissa tulee pohtia. Kommentteja ja palautetta kehittämisen eri vaiheissa pyydettiin myös eri lastensuojelun osa-alueiden ammattilaista.

Kokemuskuulijat-kehittäjäryhmä koostuu lastensuojelun sijaishuollossa asuneista nuorista kokemusasiantuntijoista ja sijaisisaresta, kahdesta sijaisvanhemmasta ja Pesäpuu ry:n työntekijöistä. Ajoittain mukana ryhmän kehittämistyössä on ollut myös Pohjois-Savon LAPEn kehittämisasiantuntija ja Kuopion kaupungin sosiaalityöntekijä. Resursseja ja tukea työlle on saatu Pohjois-Savon lastensuojelun kehittämisyksiköstä. Pohjois-Savon LAPE-hanke on mahdollistanut Pesäpuu ry:n työntekijöiden osallistumisen kehittämistyöhön, ja alue on toiminut myös mallin pilottialueena. Ryhmässä on ollut aktiivisesti vuoden aikana mukana viisi nuorta.

Kokemuskuulijat-ryhmässä kehittämistyötä lähestyttiin tutkimalla perhehoidon arvojen tavoitetilaa, sitä mitä me haluaisimme niiden olevan. Keskeisiksi arvoiksi nousivat esimerkiksi: turvallinen, tasa-arvoinen, aito, luotettava, lämmin ja rakastava. Yhteinen näkemys siitä, minkälaisia arvoja perhehoidossa toivottaisiin olevan, muodostui muutaman tapaamisen aikana. Tämän jälkeen noin kolmen viikon välein tapahtuneissa kehittäjäryhmän tapaamisissa keskityttiin pohtimaan niitä asioita, joita perhehoidossa tällä hetkellä asuvilta nuorilta olisi tärkeä kysyä. Onko se näiden arvojen mukaista? Kehittämistyön aikana on järjestetty myös avoimia tilaisuuksia, joissa työtä on tehty laajemmalla joukolla. Näihin tilaisuuksiin on osallistunut myös ryhmän ulkopuolisia nuoria, syntymä- ja sijaisvanhempia sekä sosiaalityöntekijöitä. Perhehoidon vertaisarvioinnin mallissa erityistä huomiota kiinnitettiin myös siihen, miten se voidaan käytännössä toteuttaa.

Yhdessä kehittämiseen aikuiset tarjosivat tilan, mahdollisuuden ja tukea kehittämiselle. Mallit syntyivät siis kokemusasiantuntijoiden ja ammattilaisten yhteisen reflektion kautta. Yhteistä kummankin ryhmän toiminnalle oli myös se, että jokaisella ryhmätapaamisella oli mahdollisuus keskustella myös muista mielen päällä olevista asioista ja tuntemuksista niin lastensuojeluun kuin muuhun elämään liittyen. Mallien pilotoinnin aikana kummatkin kehittäjäryhmät tapasivat tiiviimmin valmistautumisen, toteutuksen ja yhteenvedon äärellä.

Mistä vertaisarvioinnissa on kyse?

Vertaisarvioinnin avulla nuoret pääsevät itse arvioimaan oman sijaishuoltopaikkansa arkea, antamaan omaa hyvinvointiaan koskevaa palautetta ja siten vaikuttamaan omaan asuinympäristöönsä. Vertaisarviointi lisää läpinäkyvyyttä sijaishuollon eri toimijoiden välillä ja tuottaa tärkeää laadullista tietoa sijaishuollosta. Keskeistä vertaisarvioinnissa on, että sijaishuollossa asuvia nuoria ovat kohtaamassa ja kuulemassa aikuistuneet vertaiset, joilla on omakohtaisia kokemuksia sijaishuollossa kasvamisesta. Vertaisarvioitsijat valmentautuvat kehittäjäryhmissä tehtäväänsä ja ovat vaitiolovelvollisia tehtävässään. Kehittäjäryhmä-rakenne mahdollistaa myös vertaisarvioitsijoina toimiville nuorille mahdollisuuden jakaa kokemuksia ja saada tukea muilta vertaisarvioitsijoilta. Ryhmissä toimivat ammattilaiset koordinoivat ja mahdollistavat vertaisarvioinnin toteutuksen sekä käsittelevät ja tukevat nuoria vertaisarvioinnissa nousseiden tunteiden ja ajatusten turvallisessa käsittelyssä. Vertaisuus madaltaa kynnystä jakaa kokemuksia, eivätkä vertaisarvioitsijat ole valtasuhteessa nuoriin.

Vertaisarvioinnissa ei olla lähtökohtaisesti kiinnostuneita, eikä siinä arvioida, nuorten elämäntarinaa tai kokemuksia ennen sijaishuoltoa. Vertaisarvioinnissa keskitytään kuulemaan nuoria erityisesti heidän

kokemuksistaan arjesta tässä hetkessä. Arvioinnissa tarkastellaan esimerkiksi asuinpaikan turvallisuuteen, ilmapiiriin ja perustarpeisiin liittyviä asioita. Nuorilta kysytään mm. yhteydenpitoon, palaveriinkin, tunteidenilmaisuun ja yhteiseen tekemiseen liittyvistä käytännöistä sekä toiveista. Nuorilla on myös mahdollisuus kertoa vaikutusmahdollisuuksistaan ja tulevaisuuden unelmistaan.

Vertaisarvioinnissa nuorten tuottama tieto kootaan yhteen nimettömäksi palautteeksi. Vertaisarvioinnin tehneet vertaisarvioitsijat esittelevät palautteen ja sitä työstetään yhdessä nuorten sekä laitoksen työntekijöiden tai sijaisvanhempien kanssa. Yhteiseen palautetilaisuuteen kutsutaan myös nuorten asioista vastaavat sosiaalityöntekijät, jolloin myös heillä on mahdollisuus kuulla palaute nuorten arjesta. Vertaisarvioinnissa koottu palaute otetaan huomioon myös yksikkökohtaisessa viranomaisvalvontatyössä. Tämä on yksi tapa saada nuorten ääni enemmän esille tarkastuskäynneillä.

Vertaisarvioinnin taustalla vaikuttaa vahvasti ajatus ratkaisu- ja voimavarakeskeisyydestä. Arvioinnissa nuorilla on mahdollisuus kertoa niin asioista, jotka ovat jo hyvin, kuin asioista, joita pitäisi vielä vahvistaa, että heidän hyvinvointinsa lisääntyisi entisestään. He voivat myös kertoa, minkälaiset täysin uudet asiat tai toiminnot voisivat tuottaa lisäarvoa heille.

Vertaisarvioinnin tavoitteet

Vertaisarvioinnin keskeiset tavoitteet voidaan jakaa ja niitä voi tarkastella viidestä eri näkökulmasta:

Lapsen oikeudet

- Kartoitetaan nuorten kokemukset arjen ja palveluiden toimivuudesta ja laadusta. Samalla selvitetään, miten lapsen oikeuksien sopimus toimii ja näkyy nuorten arjessa. Kerrotaan nuorille heidän oikeuksistaan, erityisesti lapsen oikeuksien sopimuksesta, ja annetaan materiaalia siihen liittyen.

Ennaltaehkäisy

- Vertaisarvioinnissa vahvistetaan hyvää ja tuodaan esille mahdollisia epäkohtia ennakkollisesti ennen kaltoinkohtelua. Tuetaan osallisuuden ja turvallisuuden kokemuksia sijaishuollossa.

Vertaisuus

- Jaetut kokemukset vahvistavat ihmisten välisiä suhteita ja yhteisöjä. Yhteyden lisääntyessä toisiin ymmärtää myös itseä ja muita paremmin. Vertaisuuden kautta yksinäisyyden ja häpeän tunteet vähenevät, kun usko omaan tulevaisuuteen ja kykyihin lisääntyy.

Osallisuus

- Vertaisarvioinnilla halutaan vahvistaa osallisuutta tukevan toimintakulttuurin lisääntymistä sijaishuollossa. Sillä tavoitellaan sellaisten yhteisöjen tukemisen syntyä, joihin nuoret kuuluvat, jossa he toimivat ja johon he tuntevat kuuluvansa.

Merkityksellisyys

- Vertaisarvioinnilla lisätään vertaisarvioitsijoina toimivien nuorten hyvinvointia ja kiinnittymistä yhteiskuntaan merkityksellisen toiminnan kautta. Sijaishuollossa asuvat nuoret saavat kokemuksen, että heidän hyvinvointinsa on tärkeää sekä että heidän ajatuksillaan ja kokemuksillaan on merkitystä.

Kokemuksia vertaisarvioinnista

Vertaisarvioinnin kehittämiseen osallistuneet nuoret ovat kokeneet toiminnan pääosin positiivisena. Kehittämisprosessissa mukana oleminen on auttanut nuoria jäsentämään myös omia kokemuksia ja se on herättänyt monenlaisia tunteita. Nuorille on tullut tunne siitä, että he pääsevät oikeasti vaikuttamaan johonkin ja vertaisarvioinnilla on mahdollista saada aikaan muutoksia. Tämä on koettu merkityksellisenä. Kehittämistyö on myös nostanut esiin ärsyyntymistä siitä, että ei ole aikaisemmin ollut mahdollisuutta päästä osaksi ryhmää, jossa on mahdollista puhua myös omista kokemuksistaan avoimesti. Ärsyyntymisen tunteita on noussut myös siitä, että vertaisarviointia kehitetään vasta nyt – olisivatko omat kokemukset voineet olla parempia, jos vertaisarviointi olisi ollut olemassa jo kauemmin? Kehittämistyössä muutama nuori on myös todennut, ettei vertaisarviointijana toimiminen ole tällä hetkellä mahdollista. Keskeistä onkin, että jokainen voi toimia kehittäjäryhmissä oman kiinnostuksensa ja mahdollisuuksiensa pohjalta.

Vertaisarviointijoina toimineet nuoret ovat kokeneet toiminnan tärkeänä. He näkevät, että omien kokemusten kääntäminen voimavaraksi vertaisarvioinnissa on erityisen merkityksellistä. Heidän roolista tarkasteltuna vertaisuus mahdollistaa luottamussuhteen syntyminen nopeasti ja luontevasti. Hienolta on tuntunut myös se, että vertaisarvioinnin kautta tavoitetut nuoret ovat löytäneet myös muihin vertais- ja kokemusasiantuntijatoimintoihin alueella. Luotu luottamus on kantanut siis myös vertaisarviointitilannetta pidemmälle. Nuoret painottavat myös sitä, että kyseessä on vaativa tehtävä, joka vaatii valmentautumista ja tukea.

Vertaisarviointija 1: *"Ei hitto miten hyvä fiilis!"*

Vertaisarviointija 2: *"Tuntui hienolta ja mahtavalta, kun nuoret luottivat meihin heti"*

Nuoret, joita on haastateltu vertaisarvioinneissa ovat kokeneet hyvänä asiana, että heitä kuullaan. Hyvänä on myös koettu se, että vertaisarviointijat ovat ulkopuolisia ihmisiä. Se on luonut hyvää yhteishenkeä myös nuorten ja aikuisten välille, eikä ole luonut vastakkainasetteluja. Nuoret ovat kokeneet, että sillä on iso merkitys, että haastattelija on vertainen. Heillä ei ole ollut usein mahdollisuuksia puhua vertaisen kanssa. Heidän mukaansa vertaisen kanssa puhumisesta tulee avoimempi, rennompi ja mukavampi olo, koska hänellä on sama kokemus ja hän ymmärtää. Arviointija on vertainen ja ulkopuolinen sekä ottaa vastaan, mitä kerrotaan.

Nuori 1: *"Tässä voi olla ihan chillisti ilman mitään paineita."*

Nuori 2: *"Te ymmärrätte mistä mä puhun, on paljon helpompi puhua näistä asioista semmoselle, joka tietää."*

Ammattilaiset ovat ottaneet vertaisarvioinnin hyvin vastaan. Sitä on pidetty hyvänä ja merkityksellisenä asiana niin vertaisuuden, osallisuuden kuin valvonnan näkökulmista.

Seuraavanlaisena se näyttäytyy pitkäaikaiselle sosiaalityöntekijälle, joka on ollut mukana vertaisarvioinnin kehittämisessä ja summaa hyvin yhteen vertaisarviointia sekä sen kehittämistyötä:

"Vertaisarvioinnin kehittäminen ja pilotointi Sankarien kehittäjäryhmän kanssa on ollut parhaita peliliikkeitä 30-vuotisella sossu-uralla. Tässä on kombinoitunut mielestäni onnistuneesti Sankarien kokemuksellinen vertaisviisaus sekä ketterän kehittämisjärjestön että kaupungin lastensuojelupalvelujen ja sosiaalipalvelujen valvonnan viranomaistyö. Olemme onnistuneesti liittyneet kansalliseen kehittämistyöhön. Osallisuuden ja vertaisuuden käsitteet ovat saaneet todellisia merkityksiä." -Ansa Leinonen, Jyväskylän kaupunki, valvontakoordinaattori

Yhteenvetoa

Vertaisuuden kokemus on vahva ja sen hyödyntämisen mahdollisuudet ovat laajat. Vertaisarviointi on hyvin vaativa tehtävä, johon liittyy niin eettisiä kuin juridisia näkökulmia. Vertaisarvioitsijat ansaitsevat työstään myös korvauksen, joka voidaan määritellä tilannekohtaisesti tehtävän laajuuden mukaan. Vertaisarvioitsijoille tarvitaan vahva eettinen pohja, valmennus ja tuki prosessin eri vaiheissa. Prosessiin kuuluu olennaisena osana vertaisarvioinnin suunnittelu, toteutus ja purku, jonka vertaisarvioitsijat ja ammattilaiset toteuttavat yhdessä. Tärkeää on myös muistaa, että kaikki nuoret eivät ole kiinnostuneita vertaisuuteen perustuvista toiminnoista, ja se on täysin hyväksyttyä.

Toiveena on se, että mallit voisivat tulevaisuudessa olla kiinteä osa maakunnissa tehtävää lastensuojelutyötä. Näin jokainen sijaishuollossa asuva nuori saisi mahdollisuuden osallistua arviointiin tietyin väliajoin, kun vertaisarviointi toteutettaisiin systemaattisesti maakunnallisella tasolla. Tulevaisuudessa tavoitteena olisi kehittää myös tapoja tavoittaa yhä nuorempia lapsia erilaisilla vertaisuuteen perustuvilla toiminnoilla.

Vertaisarvioinnin toteuttamista, kehittämistä ja juurruttamista Keski-Suomen ja Pirkanmaan maakunnissa tehdään Pesäpuu ry:ssä osana *UP2US – vertaisuus ja kokemusasiatuntijuus maakunnan voimavarana lastensuojelun sijaishuollossa -hanketta (2018–2021)* sekä kehitetään vertaisarvioinnin malli perhekoteihin. Tavoitteena on myös levittää malleja ja kouluttaa uusia vertaisarvioitsijoita muihin maakuntiin osana muuta Pesäpuussa nuorten kanssa tehtävää työtä.

”Tutkitaan yhdessä mikä oikeasti auttaa” – kokemuksia perhetyön kehittämisestä yhdessä asiakaskehittäjien kanssa Kouvolassa

Riikka Mauno, palveluvastaava, YTM, lapsiperheiden sosiaalipalvelut, Kouvola

Johdanto

Tässä artikkelissa käsitellään kokemuksia Kouvolaan syksyllä 2017 perustetusta asiakaskehittäjien ryhmästä, jonka teemana oli perhetyön kehittäminen. Ryhmän työskentelyn pohjana oli Terveystien ja hyvinvoinnin laitoksella tuotettu lastensuojelun perhetyön mallinnusraportti (Alatalo, Lappi, Petrelius 2017). Raportissa on muun muassa kuvattu lastensuojelun perhetyön keskeiset sisältöelementit. Niitä työstettiin yhdessä perheiden kanssa. Tavoitteena oli konkretisoida sitä, mitä elementit tarkoittavat käytännössä ja keskustella siitä, miten vanhemmat ymmärtävät elementit sekä millaisia kokemuksia heillä on niihin liittyen. Työskentelyssä käytiin runsaasti keskustelua perhetyöstä ja sen monista ulottuvuuksista asiakkaiden näkökulmasta.

Artikkelin pohjana on asiakaskehittäjien kokemuksiin perustuva tieto siitä, millaista on olla lastensuojelun asiakkaana. Miltä esimerkiksi tuntuu, kun perhetyö tulee kotiin? Mitä vanhempien mielestä perhetyö on oikeastaan on ja mikä siinä auttaa? Käsiteltyjä asioita on kirjattu muistiin yhdessä asiakaskehittäjien kanssa ryhmän tapaamisissa.

Kouvolaan muodostettiin vuonna 2016 uusi organisaatio, lapsiperheiden sosiaalipalvelut. Taustana oli edellisenä vuonna voimaan tullut sosiaalihuoltolaki. Muutoksen tarkoituksena oli alkaa tuottaa sosiaalihuoltolain mukaisia palveluita oman yksikön toimintana sekä muodostaa perheiden sosiaalityön yksikkö vastaamaan sosiaalihuoltolain perusteella tukea saavien asiakkaiden palveluista. Lapsiperheiden sosiaalipalveluihin kuuluu kolme yksikköä: kotiin vietävien palveluiden yksikkö, lastensuojelun yksikkö sekä perheiden sosiaalityön yksikkö. Kotiin vietäviin palveluihin puolestaan kuuluvat lapsiperhetyö, lapsiperheiden kotipalvelu, tehostettu perhetyö sekä perhekuntoutus. Oma tehtäväni on vastata kotiin vietävien palveluiden yksikön toiminnasta. Yksikössä työskentelee tiimien vetäjinä kaksi vastaavaa ohjaajaa sekä perhetyöntekijöitä ja perheohjaajia. Tiimien vastaavat ohjaajat toimivat perhetyöntekijöiden ja perheohjaajien lähiesimiehinä.

Perhetyö on osoittautunut sosiaalihuoltolain ja lastensuojelulain mukaisena tukitoimena erityisen tarpeelliseksi ja runsaasti käytetyksi tuen muodoksi. Haasteena näiden tukimuotojen järjestämisessä on ollut muun muassa se, miten palvelut saadaan riittämään ja kohdentumaan oikein. Perhetyöhön toteuttamiseen ja perheiden saamaan tukeen on vaikuttanut myös sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus. Moni perhe on esimerkiksi saattanut saada perhetyötä useaan kertaan sosiaalityöntekijöiden vaihtuessa ja perhetyöltä on voinut puuttua perheen ja sosiaalityöntekijän yhdessä määrittelemät tavoitteet. Muun muassa näistä syistä olemme lastensuojelun tehostetun perhetyön vastaavan ohjaajan kanssa pohtineet jo pidempään, miten asiakkaiden tietoa voitaisiin ottaa paremmin huomioon perhetyön kehittämisessä: miten perhetyötä voitaisiin kehittää niin, että se olisi vaikuttavaa ja työskentelystä olisi perheelle ja lapselle mahdollisimman paljon hyötyä. Meitä kiinnosti, millaisia asioita ja elementtejä perhetyössä nousisi esiin vanhempien näkökulmasta. Pohdimme samaan aikaan paljon myös perhetyön inhimillisiä sisältöjä, esimerkiksi mitä tulisi huomioida, kun mennään toisen kotiin, henkilökohtaiselle alueelle työskentelemään.

Lastensuojelun perhetyön LAPE-mallinnus ryhmän työskentelyn pohjana

Lapsi- ja perhepalveluiden ohjelman alkuvaiheessa syksyllä 2016 lastensuojelun työtapoja ja käytäntöjä työstettiin laajasti useammassa työryhmässä. Yksi työryhmä käsitteli sitä, miten lastensuojelun perhetyötä tulisi kehittää ja uudistaa monitoimijaisemmaksi sekä miten perhetyön sisältöjä voitaisiin kuvata konkreettisemmin ja yhtenäisemmin. Olin itse mukana tässä Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen koordinoimassa työskentelyssä, jonka tuloksena rakentui mallinnusraportti: ”Lapsikeskeinen suojelu ja perheen toimijuuden tukeminen lastensuojelun perhetyössä ja perhekuntoutuksessa -kohti monitoimijaista, yhteistä perhetyötä” (Alatalo ym. 2017). Raportissa ehdotettiin uudenlaista tapaa jäsentää lastensuojelun perhetyötä ja perhekuntoutusta niin, että jatkossa perhetyön ja perhekuntoutuksen palveluiden keskeisiä sisältöjä kuvattaisiin ns. perhetyön sisältöelementtien avulla.

Yksi raportissa rakentuneista näkemyksistä oli, että lastensuojelun perhetyö ja perhekuntoutus ovat työskentelyä, johon lapsikeskeinen suojelu ja perheen toimijuutta vahvistava kuntoutus kuuluvat aina olennaisina ytiminä riippumatta palvelun toteuttamistavasta ja -muodosta. Näiden läpileikkaavien periaatteiden lisäksi mallinnusraportti esitti perhetyön sisältöelementeiksi a) lapsen ja perheen tilanteen ja tuen tarpeen arvioinnin, b) konkreettisen avun, c) ohjauksen, d) läheisten, vertaisten ja yhteisön tuen sekä e) hoidon. Mallinnusraportissa ajatuksena oli, että nämä elementit voivat luoda yhteisen viitekehyksen palvelujärjestelmän eri toimijoille ja niiden avulla voidaan rakentaa peruspalveluiden ja erityistason yhteistyönä kuntouttavaa, lasta suojelevaa ja monen toimijan toteuttamaa yhteistä perhetyötä. Lisäksi sisältöelementtien avulla voidaan kuvata perhetyön palveluita konkreettisemmin näitä palveluita käyttäville lapselle ja perheille (Alatalo ym. 2017, 4–5).

Mallinnusraportti kuvasi ja pyrki avaamaan edellä mainittujen sisältöelementtien avulla perhetyön keskeisiä tehtäviä. Tärkeää raportissa oli myös ajatus, että lastensuojelun asiakkaana oleville perheille suunnattua tukea tulisi toteuttaa monitoimijaisesti ja jatkumollisesti. Tärkeä osa onnistunutta perhetyötä on raportin mukaan peruspalveluiden ja erityistason integraatio siten, että perustasolta alkava tuki ja erityistason tuki muodostavat ehyen kokonaisuuden. Raportissa kuvattu monitoimijainen perhetyön malli soveltuu hyvin sovellettavaksi myös systeemissä, tiimityöhön perustuvassa lastensuojelun työskentelyssä.

Mallinnusraportissa kuvattujen sisältöelementtien avulla voidaan konkreettisesti kuvata perhetyön keskeisiä piirteitä ja sitä, millainen viitekehys tarvitaan kotiin tehtävän lastensuojelun perhetyön pohjaksi. Asiakaskehittäjäryhmän toimintaa käynnistäessä tuntui tärkeältä ja mielenkiintoiselta ryhtyä avaamaan näitä sisältöelementtejä yhdessä asiakaskehittäjien kanssa. Meitä työntekijöitä kiinnosti, mihin suuntaan ymmärrys sisältöelementeistä kehittyi käsittelemällä elementtejä yhdessä perhetyössä asiakkaana olleiden vanhempien kanssa. Halusimme ryhmän avulla tietoa siitä, miten asiakkaat näkevät yhteisen viitekehyksen ja sisältöelementtien merkityksen sekä mitkä elementit näyttäytyisivät asiakaskehittäjille kaikkein tärkeimpinä ja vaikuttavimpina perhetyön sisältöinä.

Kehittäjäryhmän käynnistämisen ja toiminnan kuvaus

Ryhmää käynnistettäessä Kouvolan lapsiperheiden sosiaalityössä ei ollut ennestään kokemusta kehittäjäasiakkaista tai muustakaan asiakkaiden tai kokemusasiiantuntijoiden mukaan ottamisesta kehittämistyöhön. Myös vertaisryhmiä oli tarjolla hyvin vähän. Sijoitettujen lasten vanhemmille tarkoitettu Voikukkia-ryhmäkin oli joitakin vuosia aikaisemmin lopettanut kokonaan toimintansa.

Maakunnallisen LAPE-työskentelyn alkaessa saimme apua ryhmän ideointiin ja esitteiden tekemiseen LAPE-hankkeen työntekijältä. Innostuimme mahdollisuudesta kehittää maakunnallista perhetyön prosessia siten, että siinä näkyisi myös perhetyön asiakkaiden näkemys ja kokemus. Ryhmän käynnistymisen alla mieleeni nousi monenlaisia kysymyksiä, joita olisi kiinnostavaa käsitellä vanhempien kanssa: Miltä perhetyö näyttää asiakkaan silmin? Millaisia ajatuksia asiakkaan päässä pyörii, kun hän ensimmäisen kerran avaa kotinsa oven perhetyöntekijälle? Asiakas tietää, että perhetyö aloitetaan aina jonkin muutoksen aikaan saamiseksi, ja jotta lastensuojelun huoli lapsista vähenisi. Ryhmän suunnitteluvaiheessa tavoitteeksi asetettiin tutkia yhdessä asiakkaiden kanssa, millaista työtä perhetyö on ja mikä siinä oikeasti auttaa.

Päätimme kutsua ryhmään sosiaalihuoltolain mukaisen perhetyön ja lastensuojelun perhetyön asiakkaita, jotka olivat jo pidemmän aikaa olleet perhetyön piirissä tai joilla perhetyö oli päättymässä. Akuutissa

kriisissä olevia asiakkaita emme pyytäneet mukaan ryhmään. Perhetyöntekijät ja perheohjaajat kertoivat toiminnan aloittamisesta omille asiakkailleen ja jaoimme perheille esitteitä ryhmän toiminnasta. Ryhmän teemaksi muodostui: ”Tutkitaan yhdessä mikä oikeasti auttaa”. Korostimme esitteissä ja ryhmästä kertoessamme, että ryhmän sisällä saa vapaasti puhua perhetyöstä. Toimme esiin, että kaikki ryhmässä kerrottu, asiakkaiden näkökulmaa valottava tieto auttaa varmasti kehittämään työtä. Viestitimme, että oikeita ja vääriä vastauksia ei ole, eikä ryhmään tuloa tarvitse sen vuoksi jännittää. Huomasimme, että omalla työntekijällä oli tärkeä rooli asiakkaiden motivoimisessa ryhmään. Asiakkaat kertoivat, että tuntui tärkeältä, kun pyydettiin mukaan tällaiseen ryhmään.

Huomasimme, että ryhmän kokoaminen vaatii paljon aikaa. Tarvetta oli myös sille, että asiakkaiden mahdollisuutta osallistua ryhmään helpotettiin käytännön järjestelyjen avulla. Yksi järjestelyistä oli lastenhoito. Päätimme jo alussa, että järjestämme ryhmän ajaksi lapsille lastenhoidon ja jotain kivaa puuhaa. Saimme avuksi kaksi perheohjaajaa, jotka sitoutuivat pitämään huolta lapsista, jotta vanhemmilla olisi mahdollisuus osallistua rauhassa ryhmän toimintaan. Järjestimme ryhmään aina lisäksi jotain pientä purtavaa ja toisinaan söimme yhdessä jopa päivällisen. Tämäkin oli tärkeää, kun ryhmä kesti useita tunteja ja moni ryhmään osallistunut vanhempi ei ollut ehtinyt tehdä ja syödä ruokaa kotona. Tarjosimme ruokaa myös vanhempien mukana hoitoon tulleille lapsille.

Ryhmään osallistuvat asiakkaat tulivat mukaan omasta kiinnostuksestaan. Ryhmässä oli mukana lastensuojelun ja/tai sosiaalihuoltolain mukaisen perhetyön asiakasvanhempia: viisi äitiä ja yksi isä. Usealla asiakkaalla oli kokemusta hyvin monenlaisesta perhetyöstä vuosien ajalta, niin kaupungin itse tuottamasta kuin ostopalveluinakin tuotetusta perhetyöstä. Lisäksi osalla asiakkaista oli kokemusta lapsiperheiden kotipalvelusta ja laitostenmuutoksesta. Yhteensä kuuden vanhemman ja työntekijöiden muodostama ryhmä kokoontui iltaisin joka kolmas keskiviikko. Sovimme, että ryhmä kokoontuu aluksi yhteensä seitsemän kertaa.

Ryhmässä sovellettiin monenlaisia vertaisryhmätoiminnan, kokemusasiantuntijuuden ja yhdessä kehittämisen elementtejä. Apuna oli erilaisia työmenetelmiä. Ryhmään luotiin yhteiset säännöt ja sovittiin, että kaikki tieto, jota ryhmästä viedään ryhmän ulkopuolelle, tuotetaan ja sovitaan yhdessä. Ryhmässä käsiteltävät sisällöt haluttiin pitää avoimena ja vanhempien kokemuksille perhetyöstä haluttiin antaa riittävästi tilaa. Samalla haluttiin myös nostaa käsittelyyn Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa tuotettu lastensuojelun työpajan mallinnusraportti ja sen kuvaus perhetyöstä ja monitoimijaisesta perhetyön mallista. Asiakaskehittäjien kanssa pohdimme yhdessä raportissa esitettyä ajatusta lastensuojelun perhetyöstä lapsikeskeisenä suojeluna ja koko perheen toimijuutta vahvistavana kuntoutuksena. Lisäksi jokaisella kerralla asiakkaat pohtivat mitä eri sisältöelementit eli lapsen ja perheen tilanteen ja tuen tarpeen arviointi, konkreettinen apu, ohjaus, läheisten, vertaisten ja yhteisön tuki ja hoito tarkoittavat heidän mielestään asiakkaiden arjessa ja eletyssä elämässä.

Vanhempien ajatuksia lapsen suojelemisesta ja koko perheen huomioimisesta

Yksi ryhmässä pohdituista teemoista oli, mitä perhetyö on lapsikeskeisenä suojeluna ja koko perheen toimijuutta vahvistavana kuntoutuksena. Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen mallinnustyöryhmässä syksyllä 2016 mukana ollut kokemusasiantuntija kertoi miten hän lapsena ei koskaan tiennyt tuleeko kotiin käymään sosiaalityöntekijä vai perhetyöntekijä ja viedäänkö hänet taas pois kotoa. Perhetyön käynneistä oli jäänyt muistona hämmennystä ja pienen pojan pelkoa. Nämä kokemukset saivat jo silloin miettimään, miten perhetyön prosesseissa on pystytty huomioimaan kaikki perheenjäsenet ja erityisesti lapset. Pohdin, oliko perhetyö näyttäytynyt lainkaan suojelua lisäävänä tekijänä tuon mallinnusryhmään osallistuneen kokemusasiantuntijan lapsuudessa.

Mallinnusraportin (Alaalo ym. 2017) mukaan keskeisintä onnistuneessa perhetyössä on perheen toimijuuden kokonaisvaltainen tukeminen. Tärkeimpiä ja ensisijaisia työskentelyn sisältöjä ovat lapsikeskeinen suojeleminen ja koko perheen kuntoutus. Lapsikeskeinen suojeleminen nähdään läpileikkaavana periaatteena, jonka tulisi aina olla selkeästi näkyvillä lastensuojelun perhetyössä. Suojelutehtävä painottuu lastensuojelun tehostetussa perhetyössä erityisellä tavalla verrattuna esimerkiksi sosiaalihuoltolain perusteella tai peruspalveluissa tarjottavaan perhetyöhön. Laadukkaasti toteutettuna lapsikeskeinen suojeleminen

tarkoittaa tasapainoista lapsen, vanhemman ja koko perheen kanssa työskentelyä. Lapsikeskeinen työote tukee sekä lapsen että vanhemman toimijuuden vahvistumista ja lapsen turvallisuuden tunnetta. Lapsikeskeinen suojeleminen edellyttää, että muutosta edellyttäviä asioita tarkastellaan perheen jokaisen lapsen yksilölliset kokemukset huomioon ottavalla tavalla. Vanhempaa tuetaan vanhemmuudessa tuomalla esiin lapsen omiin konkreettisiin kokemuksiin esiin tulleita ajatuksia, eikä yleisiin käsityksiin pohjautuvia käsityksiä (Alatalo, Lappi & Petrelius 2017, 10).

Asiakaskehittäjien mielestä lastensuojelussa voidaan toisinaan mennä työskentelyssä hakoteille, jos keskiössä on ainoastaan lapsen suojeleminen, eikä perhettä ja perheen tilannetta katsota kokonaisuutena. Asiakkaat kertoivat jääneensä asiakassuunnitelmia valmistelemissa tapaamisissa usein hyvin epätyytyväiseksi siitä, mikä käsitys sosiaalityöntekijällä oikeasti on lapsen ja koko perheen tilanteesta ja mitä tarjotuilta tukitoimilta odotetaan. Epäselväksi oli jäänyt myös se, miten perhetyö voisi konkreettisesti auttaa perhettä hankalassa elämäntilanteessa. Perheet kokivat myös, että perheiden tilanteesta saatetaan tehdä oletuksia sekä lastensuojelun sosiaalityössä, että perhetyössä ilman että oikeasti pohditaan perheenjäsenten kanssa yhdessä, miten perhettä ja vanhempia voisi parhaiten auttaa ja tukea. Paljon keskustelua asiakaskehittäjäryhmän sisällä herätti se, voiko perhetyötä saada uudestaan, jos sitä on saatu jo joskus aikaisemmin. Vanhemmat pohtivat, huomioidaanko perheen muuttunut tilanne vai katsotaanko, että perhetyö avoimuuden tukitoimena on jo käytetty.

Lapsen suojelemisen nähtiin liittyvän työntekijöiden ja perheen väliseen luottamukseen. Perheen tunteminen ja vanhempien kanssa käydyt ohjaavat keskustelut varmistivat asiakaskehittäjien mielestä sen, että lapsilla oli kaikki hyvin. Asiakaskehittäjät totesivat, että työntekijät tarvitsevat paljon aikaa tutustua koko perheen tilanteeseen ja lapsiin. Kun perhetyöntekijästä tulee tuttu myös lapselle, voi tämä kertoa luottamuksella omista asioistaan, jolloin työntekijä voi varmistua lapsen hyvinvoinnista. Asiakaskehittäjät pitivät tärkeänä työntekijöiden hyvää suhdetta lapsiin, lapsen arjen tuntemista ja sitä, että toisinaan lapset voivat tarvita vielä enemmän aikaa tutustumiseen ja luottamuksen saavuttamiseen kuin perheen vanhemmat. Vanhempien mukaan lapsi saattaa kantaa syyllisyyttä tilanteesta ja kokea perhetyön käynnit hyvin vaikeiksi. He toivat esiin, että lapsi myös vaistoaa, mikäli perheen vanhemmat ovat perhetyöntekijöistä ja näiden käynneistä eri mieltä. Tällöin lapsi joutuu asettumaan jommankumman vanhemman puolelle. Ryhmässä pohdittiin myös sitä, voiko lapsi näyttää ja kertoa vanhemmille, että pitää perhetyöntekijästä, jos vanhemmat eivät halua perhetyötä kotiin tai ottavat sen vastaan puoliksi pakotettuina.

”Lapset kyllä ymmärsivät, että kotona oltiin eri tavalla silloin, kun perhetyö oli paikalla.”

Ryhmän sisällä todettiin yhdessä, että perhetyöstä tulee aina kertoa lapsille. Jos se on vanhemmille vaikeaa, perhetyöntekijöiden tulee auttaa siinä vanhempia. Lasta voi hämmäntää kotona oleva vieras aikuinen ja lapsi saattaa jopa vierastaa perhetyöntekijää. Asiakaskehittäjät toivat esiin pohdintaansa siitä, onko lapsen suojeleminen se, että työntekijät vaihtuvat usein ja perhe tai myöskään lapsi ei ollut ehtinyt vielä tutustua perhetyöntekijään. Eräässä tapauksessa tämä uusi ja vielä lapsille vieras perhetyöntekijä oli perheen luona, kun lapset piti illalla saada rauhoittumaan ja ajoissa nukkumaan. Lasta myös saatettiin helposti tulkita väärin tai vanhemmista saatettiin ajatella, etteivät he hae lapsen oireisiin mitään apua. Yhdessä tekemisen ja avoimuuden esimerkiksi perhetyön dokumentoinnissa kerrottiin vähentävän vanhempien epäluottamusta lastensuojelun perhetyötä kohtaan. Koko perheen huomioiminen arjessa oli asiakaskehittäjien mielestä hyvin tärkeää. Esimerkiksi yhteiset ruokailuajat koettiin hyväksi. Enemmän olisi toivottu apua perheenjäsenten väliseen vuorovaikutukseen. Työntekijöiden toivottiin myös antavan aikaa perheen kaikille lapsille.

Asiakaskehittäjien mukaan apua oli joskus vaikea ottaa vastaan, kun perheen tilanteessa oli samaan aikaan paljon vaikeita asioita. Vanhemmat kertoivat kyllä ymmärtävänsä perhetyöntekijöiden antamia ohjeita, jotka koskivat lasten kanssa toimimista tai arjen jäsentämistä, mutta esimerkiksi puolison väkivaltainen käytös saattoi samaan aikaan viedä kaikki voimat, jolloin arjesta yritettiin vain jotenkin selviytyä. Asiakaskehittäjien mukaan tällaisessa tilanteessa on ollut vaikeaa pohtia, miten esimerkiksi puolison väkivaltainen käytös toista vanhempaa kohtaan vaikuttaa lapsiin. Vanhempien mukaan on hyvä, että perhetyöntekijät antavat tästä tietoa. Asiakaskehittäjät kokivat, että lastensuojaus tällaisessa tilanteessa

pakotti vanhemman tekemään ratkaisuja ja näin suojelemaan omaa lasta. Vanhemmille oli tehty selväksi, että, lastensuojelun tehtävänä on suojella lasta esimerkiksi toistuvan perheväkivallan näkemiseltä ja kokemiselta, jos vanhempi ei siihen itse pysty. Asiakaskehittäjien mukaan lapsen suojelemista on pitää lapset erossa aikuisten vaikeista asioista. Kaikista perhettä koskevista päätöksistä tulisi kuitenkin vanhempien mukaan kertoa lapsille.

On myös erittäin tärkeää, että asiakkailta on tiedossa, miten suuri huoli lastensuojelussa perheen asioista on ja mitä se tarkoittaa konkreettisesti juuri omassa perheessä. Moni asiakaskehittäjästä oli kokenut, ettei aina oikein ymmärtänyt, mistä lastensuojelun perhetyössä oltiin huolissaan, kun siitä ei puhuttu suoraan ja konkreettisesti.

”Ei ollut kiva, kun sai seuraavassa palaverissa kuulla, että kotona on pyykkikasoja ympäri taloa, enkä saanut niitä laitettua. Olisin tarvinnut siihen apua ja perhetyöntekijöiltä sitä, että tehdään yhdessä.”

Vanhempien ajatuksia arvioinnista

Ajatus arvioinnin kohteena olemisesta tuntui asiakaskehittäjästä vaikealta. Kotikäyntejä saatettiin jännittää hyvinkin paljon ja perhetyöntekijöiden läsnä ollessa joutui miettimään, miten toimii omien lasten kanssa. Jos perhetyöntekijöitä oli kaksi, tuntui arvioinnin kohteena oleminen vielä vaikeammalta. Pienet asiat, esimerkiksi sanat tai katseet saattoivat saada vanhemmat tuntemaan olonsa hyvin epämukavaksi ja epävarmaksi. Johanna Hietämäki (Hietämäki ym. 2017) kuvaa artikkelissaan miten erilaiset pelot lastensuojelun sosiaalityötä kohtaan voivat heikentää vanhempien toimintakykyä ja vanhempien voi olla tästä syystä vaikea muistaa lastensuojelun työntekijöiden kanssa käytyjä keskusteluja. Hyvän asiakassuhteen luomisen merkitys on suuri ja siihen tulee kiinnittää myös perhetyössä erityistä huomiota.

”Ajatus on vaikea, että koko ajan jotenkin arvioidaan. Miten pidän omaa vauvaa sylissä ja toiminko oikein. Syyllisyys tulee siitä, että tarvitsen apua oman vauvan kanssa. Edelleen olen usein hiljaa, kun muut puhuvat äitiydestään.”

Asiakaskehittäjät toivoivat, että lapsia kuultaisiin ja että myös alle 12-vuotiaiden lasten mielipide huomioitaisiin paremmin. Arvioinnin nähtiin vievän aikaa. Erityislasten vanhemmat toivoivat erityisesti sitä, että lasten kanssa arviointia toteutetaan rauhassa tutustuen. Arvioinnin tulisi olla kunnioittavaa. Ikävänä koettiin esimerkiksi arvostelu asuinpaikkaa kohtaan. Huonoja kokemuksia oli myös siitä, että perhetyön käydessä kotona tuli tunne, että perhettä ollaan asettamassa tiettyyn muottiin ja vanhemmalle sanotaan millainen tämän tulisi olla.

Syyllisyys ja häpeä olivat puheissa usein, kun puhuttiin arvioinnista. Asiakaskehittäjät pohtivat, mitä olivat tehneet väärin kun lapset eivät mahdu yhteiskunnan muottiin. Tärkeä asia oli se, että asiakaskehittäjät kokivat, että perheen arkeen ja vanhempiin olisi hyvä tutustua myös siitä näkökulmasta, millaiseen arvomaailmaan vanhemmat omaa lastaan kasvattavat.

Konkreettisen avun merkitys

Mallinnusraportissa konkreettinen auttaminen nähtiin perhetyössä mahdollisuutena tarjota apua perheille joustavasti ja asiakaslähtöisesti eikä pelkästään niin, että yritetään vahvistaa vanhemman voimavaroja pelkästään asioiden ohjauksen ja ohjeistamisen avulla. Väsyneen vanhemman ja ehkä epäluuloisesti lastensuojelun perhetyöhön suhtautuvan lapsen kunnioitetuksi ja kuulluksi tulemisen kokemusta voidaan vahvistaa tarjoamalla konkreettista apua arjen haasteisiin. Konkreettinen apu voi lieventää epäluuloa perhetyötä kohtaan. Kokemus avun saamisesta myös sitouttaa koko perhettä perhetyön työskentelyyn (Alatalo ym. 2017, 46–47.)

”Että pääsisi edes joskus yksin kauppaan.”

Konkreettinen perheelle annettava apu herätti paljon keskustelua. Apua toivottiin arkeen ja kotona olemiseen lasten kanssa. Esimerkiksi lapsen läksyihin olisi kaivattu perhetyön aikana paljonkin apua. Myös nukkumistilanteet koettiin usein vaikeiksi. Kuitenkaan asiakaskehittäjien puheissa ei noussut esiin pelkästään konkreettisen avun toive, vaan myös toive yhdessä tekemisestä. Toivottiin, että arjen asioita voisi harjoitella yhdessä perhetyöntekijän kanssa. Esimerkiksi koko perheen kanssa kauppaan meneminen ja yhdessä ruuan laittaminen oli kaikkien vanhempien mielestä toivottua konkreettista apua perheelle. Toiveena oli, että konkreettista apua tarjoavat samat työntekijät, jotka muutenkin työskentelevät perheessä. Esimerkiksi kotipalvelutyöntekijöitä ei haluttu kotiin perhetyön lisäksi, vaan toivottiin, että perhetyö voisi auttaa myös arkeen liittyvissä kodinhoidollisissa asioissa. Vanhemmat pitivät hyvänä sellaista perhetyön toimintatapaa, jossa perhetyöntekijät olivat toisinaan pelkästään lasten kanssa siten, että vanhempi pääsi hoitamaan omia asioitaan. Asiakaskehittäjät kokivat tämän myös vahvistavan perhetyöntekijöiden tutustumista lapsen arkeen, sekä lapsen kokemaa luottamusta perhetyöntekijöitä kohtaan.

Ohjaus

Mallinnusraportissa ohjaus nähtiin keskeisenä sisältöelementtinä perhetyössä. Sen suhteesta perheohjaukseen, sosiaaliohjaukseen ja palveluohjaukseen käytiin mallinnustyöryhmässä paljon keskustelua. Laajasti määriteltävä ohjauksellinen työote ymmärretään lastensuojelun perhetyössä keskeisesti perheen vuorovaikutussuhteisiin ja vanhemmuuteen kohdistuvana työskentelynä eli ohjauksen tavoitteena nähtiin olevan perheen vuorovaikutussuhteiden paraneminen sekä lapsen ja vanhemman voimavarojen ja osallisuuden parantuminen. (Alatalo ym. 2017, 44–47.)

Asiakaskehittäjien näkökulmasta ohjauksena pidettiin sitä, että vanhemmille ei vain sanota mitä pitäisi tehdä ja miten, vaan sitä, että asioita lähdetään tekemään yhdessä perhetyöntekijöiden kanssa. Pahimmalta asiakaskehittäjistä tuntuivat kotikäynnit, joissa vain istuttiin sohvalla ja ohjeita monenlaisiin asioihin tuli paljon. Perhetyöltä toivottiin asennetta, että ollaan valmiita tekemään asioita yhdessä. Asiakaskehittäjät toivat esiin, että keskustelu yhdessä tekemisen aikana oli hyvin luontevaa ja siitä jäi usein hyvä mieli.

”Perhetyö on ohjausta, jonka tavoitteena on saada koko perhe toimimaan yhdessä ja olemaan hyvässä vuorovaikutuksessa keskenään.”

Perhetyön tavoitteeksi ymmärrettiin se, että toiminnallisen yhdessä tekemisen ja tähän sisältyvän ohjauksen avulla vanhemmat pystyisivät itse huolehtimaan lapsen tarpeista. Ohjaus sanana herätti asiakaskehittäjissä hieman negatiivisen latauksen. Keskustelua käytiin siitä, että perhetyöntekijöiden tulisi ensin tutustua perheen tapoihin toimia ja huomioida perheenjäsenten yksilölliset tarpeen ennen kuin lähdetään ohjaamaan perhettä kohti joitakin yleisesti käytössä olevia suosituksia.

”Lähdetään tekemään niitä asioita mitä muutenkin tehtäisiin. Ei vain istuta sohvalla ja jutella.”

Läheisten, vertaisten ja yhteisöjen tuki

Vaikka erilaiset vertaistukea antavat ryhmät ovat jo vakiintuneet sosiaalihuollon kentälle, on lastensuojelussa tältä osin paljon kuntakohtaisia eroja. Vertaisryhmien vaikuttavuus on tunnistettu. Ammatillisesti ohjattu, lapsille ja vanhemmille suunnattu vertaisryhmätoiminta on merkityksellinen osa perhetyön kokonaisuutta. Vertaistukeen perustuvien työkäytäntöjen suunnitteluun ja kehittämiseen tulisi mallinnustyöryhmän mukaan panostaa nykyistä enemmän ja sitä pitäisi tarjota kaikille lastensuojelun palveluita käyttäville lapsille ja vanhemmille. Läheisten ja muun verkoston mukaan ottaminen on usein tärkeä osa kuntoutusta tai hoitoa.

Mallinnusraportissa on nostettu esiin ainakin kaksi vertaistuen hyötyä: ensinnäkin vertaistuki tarjoaa lapselle ja vanhemmalle mahdollisuuden saada suoraa ja voimaannuttavaa tukea samanlaisessa tilanteessa

olevilta. Lisäksi vertaistuki saattaa parhaimmillaan tukea myös asiakkaiden ja viranomaisten välisen luottamussuhteen rakentumista. (Alatalo ym. 2017, 48–53.) Kun lastensuojeluun liittyviä elämäntarinoita kuullaan toiselta vanhemmalta ja toisen kokemuksiin perustuen, voi se avata uusia näkökulmia viranomaisen työskentelyyn. Sen kuuleminen, että joku on saanut apua esimerkiksi perhetyöstä, voi lisätä luottamusta viranomaisen tekemiin ratkaisuihin myös suhteessa oman perheen asioihin.

Asiakaskehittäjät toivat esiin, että esimerkiksi omille vanhemmille on ollut hyvin vaikeaa kertoa lastensuojelun asiakuudesta ja siitä, että kotona käy perhetyöntekijöitä. Kun tilanteesta on saatu kerrottua esimerkiksi omille sisaruksille tai vanhemmille, toivottiin, että läheiset olisi otettu enemmän mukaan perhetyöhön.

”Läheiset tietää tilanteesta. Jotkut ei kyllä tiedä. Aina en ole kertonut. Perhetyöntekijät kun näkee läheisiä niin vaitiolovelvollisuutta rikkomatta olisi kiva, että sanottaisiin, että ollaan täällä kotona auttamassa ja se ei ole mikään häpeä.”

Vertaistuki koettiin asiakaskehittäjien mukaan hyvin tärkeäksi. Sellaista perhetyön toimintamallia, jossa olisi toisinaan mahdollisuus tavata myös muita perhetyön asiakkaana olevia, pidettiin hyvänä. Asiakaskehittäjät kokivat, että pelkästään tieto siitä, ettei ole ainoa perhe, jossa on perhetyötä, auttoi. Vertaisryhmässä tärkeäksi koettiin se, että saa vaihtaa ajatuksia vaikka asiakaskehittäjät toivatkin esiin sen, etteivät perheiden tilanteet ole läheskään aina samanlaiset.

”Ei voi tietää kenen kotona käy perhetyö. Tuntui, että olen ainoa missä perhetyö käy ja se auttoi, kun huomasi, että en ole ainoa. Ennen asia vaan hävetti.”

Mallinnusraportissa päädyttiin siihen, että hoito sisältöelementtinä voi tarkoittaa terapiakoulutuksen kautta saatua työntekijöiden osaamista tai terapian menetelmäkirjosta ammennettavaa työskentelyä sekä erilaisten terapiasuuntausten tarjoamia näkökulmia, työvälineitä ja osaamista perhetyön työskentelyn sisällä. Hoito sosiaalihuollossa on kuitenkin erotettava terveydenhuollon antamasta hoidosta. Perhetyön kokonaisuudessa perheiden tukemisen hoidollisuus tulisi jatkossa varmistaa monitoimijaisen perhetyön keinoin. Tämä tarkoittaa, että perheen palvelukokonaisuudessa tulisi varmistaa myös terveydenhuollollinen hoidon tarpeen arvio ja hoitoon pääsy. Näiden puuttuminen näyttäytyy usein yhtenä vaikuttavan ja kokonaisvaltaisen perhetyön esteenä. (Alatalo ym. 2017, 54–55.)

Asiakaskehittäjät kokivat hoidon kaikkein hankalimmaksi perhetyön sisältöelementiksi. Kävimme keskustelua perhetyön terapeuttisista elementeistä. Esimerkiksi erilaiset vuorovaikutusleikit olivat asiakaskehittäjien mielestä hoidollisia. Hyvä ja luottamuksellinen kohtaaminen perhetyöntekijöiden kanssa oli asiakaskehittäjien mielestä hoidollista. Asiakaskehittäjille hoito näyttäytyi koko perhettä kohtaan olevana hoidollisena asenteena ja perhetyöntekijöiden tapana suhtautua asiakkaisiin ja heidän elämässään esiintyviin asioihin. Hoidollisena nähtiin se, jos vanhempi uskalsi jakaa perhetyöntekijälle omia tunteitaan aina yksinäisyydestä lasten kanssa arjessa onnistumisiin.

Perhetyön hoidollisuus puhutti erityislasten vanhempia. Keskusteluun nousivat esimerkiksi hoitoon pääsyn kysymykset. Keskenäiset tutkimukset ja sopivan koulupaikan löytyminen kuormittivat paljon asiakaskehittäjien arkea ja he tarvitsivat näihin perhetyön apua. Terveydenhuollon palavereissa perhetyöntekijän mukanaolo koettiin tärkeänä. Perhetyöntekijän kanssa voitiin kotona vielä käydä läpi ja keskustella siitä, mitä palaverissa oli sanottu ja miten oman lapsen kanssa tulisi toimia.

”Sain lapselle diagnoosin ja nyt perhetyön avulla on tärkeää kuntouttaa koko perhettä siihen mitä me tarvitaan.”

Asiakaskehittäjätoiminnan hyödyt asiakkaille, työntekijöille ja organisaatioille

Yhteinen kehittäminen yhdessä asiakkaiden kanssa on ryhmän vetäjälle palkitsevaa. Asiakkaiden kokemusten kuuleminen on jo sinänsä hyvin arvokasta. Asiakkailta saa paljon tärkeää tietoa. Työntekijänä

oppii katsomaan asioita enemmän asiakkaiden näkökulmasta, mutta yhteisten keskusteluiden myötä myös asiakkaille on tullut tutummaksi lastensuojelun sosiaalityö ja perhetyö. Työntekijöille asiakkaiden kertomukset esimerkiksi siitä, millaista on olla jatkuvan arvioinnin kohteena tai miltä häpeä tuntuu, kun huomaa ettei pärjää omien lasten kanssa, avaavat mahdollisuuden pysähtyä reflektoimaan omaa työtään. Tilanteet, joissa perheessä on erityislapsia ja palvelut perheeseen tuodaan lastensuojelusta, haastaa miettimään koko lapsiperheiden palvelujärjestelmän pirstaleisuutta ja sitä, miten palvelut saataisiin perheille riittävän aikaisin.

Jotta artikkelissa kuvatun kaltainen asiakaskehittäjäryhmä saadaan toimimaan, on tärkeää huolehtia siitä, että ryhmän sisälle saadaan luotua luottamuksellinen ja turvallinen ilmapiiri. Luottamusta loi omassa ryhmässämme se, että ensimmäisellä kerralla sovittiin ryhmän säännöt, kuten esimerkiksi se, mitä ja millaista tietoa ryhmän sisältä viedään eteenpäin. On tärkeää, että asiakaskehittäjät kokevat saavansa ryhmässä toimimisesta jotakin itselleen tärkeää ja hyödyllistä. Parhaimmillaan asiakaskehittäjät kokivat voimaantumista ja vaikuttamisen mahdollisuus sekä osallisuus nostivat selvästi asiakkaiden itsetuntoa ja muovasivat kokemusta itsestään ainutlaatuisena ihmisenä pois häpeästä ja lastensuojelun leimaavasta identiteetistä. (Tuomisto & Rännäli 2017, 258–259.) Lisäksi on hyvä huomioida, ettei asiakaskehittäjäryhmien avulla pyritä vain tuottamaan mahdollisimman paljon tietoa asiakkailta, vaan kumppanuus ja rinnakkain kehittäminen voivat oikeasti vaikuttaa työntekijöiden tapaan lähestyä asiakkaita ja kehittää työmenetelmiä ja työtapoja.

Omien kokemusten kertomiseen liittyi varsinkin ryhmän alussa paljon tunteita, kun asiakaskehittäjät kertoivat omia tarinoitaan perhetyöhön ja lastensuojeluun liittyen. Näiden tarinoiden ja kokemusten kuuleminen vaatii työntekijöiltä, että he ovat valmiita arvioimaan myös omia työskentelyprosessejaan ja ammatillista tietoaan suhteessa asiakkaiden elämäntilanteeseen. Asiakaskehittäjäryhmän ohjaaminen edellyttää työntekijöiltä heittäytymistä, luovuutta ja ryhmän ohjaamisen taitoja. Työntekijät tarvitsevat riittävästi aikaa suunnitella ryhmän toimintaa ja sisältöjä. Työntekijöiden tehtävänä on varmistaa, että kaikki lähtevät ryhmätapaamisista kotiin hyvillä mielin.

Asiakaskehittäjien tieto ja kokemukset kehittämistyön tukena

Asiakaskehittäjäryhmän tuottama tieto ja kokemukset perhetyön sisältöelementeistä on otettu käyttöön Kymenlaakson maakunnan perhetyön mallissa. Osa asiakaskehittäjäryhmän vanhemmista osallistui ryhmän aikana maakunnalliseen LAPE-työryhmän yhteiskehittämispäivään ja kokouksiin. Yksi ryhmän asiakaskehittäjistä on myös osallistunut ryhmään, joka on työstänyt kotiin vietävää perhekuntoutusta maakunnassa.

Perhetyön mallinnusraportin pohjalta Kymenlaaksossa on luotu perhetyön polku, jossa on huomioitu asiakaskehittäjien kokemukset ja ajatukset perhetyön sisällöstä ja sen kehittämisestä. Asiakaskehittäjien kokemusten perusteella on kiinnitetty huomiota mm. perhetyön alkuvaiheeseen ja siihen, millaisen työskentelyn ja menetelmien avulla työntekijät tutustuvat eri perheenjäseniin ja huomioivat heidät ja miten lapset otetaan mukaan perhetyöhön.

Systeemisen lastensuojelun periaatteena on, että perheen tilanteesta ei tarvitse tehdä heti johtopäätöksiä ja ”olla oikeassa”, vaan tilannetta voi tutkia rauhassa yhdessä perheen kanssa ja tutustua perheenjäsenen elämään ja tapaan ajatella asioista. Sama teema nousi esiin myös asiakaskehittäjien kokemuksissa. On tärkeää kuulla asiakkaita siitä, miten paljon, milloin ja mitä perhetyötä oikeasti toivotaan. Moni asiakaskehittäjä ei kokenut voineensa ollenkaan vaikuttaa siihen miten tiiviisti perhetyö heillä kotona kävi. Perhetyön käyntien sovittelu muuhun perheen elämään ja aikatauluihin oli tuntunut haasteelliselta. Myös luottamuksellisen suhteen luominen oli tärkeä teema. Perhetyön prosessissa on tärkeää pysähtyä pohtimaan, miten luottamusta rakennetaan lastensuojelussa. Luottamuksen luominen edellyttää mahdollisuutta suhdeperustaiselle työlle ja tällaista työskentelyä on tuettava myös rakenteiden avulla. Työparityö, toimivat ja tukea tarjoavat tiimit, työnohjaus ja dokumentointi yhdessä asiakkaan kanssa ovat keskeisiä tekijöitä suhdeperustaisen ja asiakkaan näkökulmasta avoimen ja luottamukseen perustuvan työn onnistumiselle.

Asiakaskehittäjätoiminnan jatkaminen

Vaikka ryhmä suunniteltiin päättyväksi seitsemän kerran jälkeen, halusivat asiakaskehittäjät jatkaa tapaamisia. Tällä hetkellä tuotetaan yhdessä esitteitä perhetyöstä ”asiakkailta asiakkaille”. Esitteessä tuodaan esiin perhetyön polku asiakkaan kuvaamin tuntein ja kuvin sekä viedään edelleen tietoa asiakaskehittäjien kokemuksista kehittämistyön pohjaksi koko Kymenlaakson lastensuojelun sosiaalityöntekijöille, sosiaaliohjaajille sekä osaksi maakunnallista ja myös valtakunnallista kehittämistä.

Ryhmän tapaamisten aikana ryhmän jäsenet ystävystyivät keskenään ja perustivat oman WhatsApp-ryhmän. Asiakaskehittäjien mielestä yksi ryhmän tärkeimmistä anneista on ollut toisilta asiakaskehittäjiltä saatu tuki ja ryhmän kautta saavutettu jonkinlainen hyväksyntä itseään kohtaan, kun on kuullut ja jakanut kokemuksen siitä, että myös muissa perheissä on lastensuojelun asiakkuus ja perhetyötä. Ryhmäläiset kokevat, että he voivat jakaa ryhmässä paljon omaan arkeensa ja elämäänsä, kuten työhön, harrastuksiin, parisuhteisiin sekä tulevaisuuden haaveisiin liittyviä asioita.

Asiakkaiden kanssa yhdessä tehtävässä kehittämistyössä on hyvä muistaa, että toisinaan asiakkaiden tieto saatetaan nähdä kapeasti kokemustietona, jota ammattilaiset tulkitsevat ja muokkaavat. Silloin tuloksena voi olla, että asiakkaan yksilöllinen tieto muuttuu yhteiseksi tiedoksi, joka ei aina kuitenkaan tavoita palvelujärjestelmää tai sen ammattilaisia. (Toikko 2011, 113.) Palveluiden kehittämisessä asiakkaat edustavat koko asiakaskuntaa, eivätkä vain omaa yksittäistä asiaansa. On hyvä pystyä poimimaan ja erottamaan asiakkaiden kokemuksista se, mikä on aiheutunut asiakkaan omasta toiminnasta ja mikä on johtunut jostakin muusta syystä. (Tuomisto & Rännäli 2017, 260–261.) Parhaimmillaan asiakkaiden osallistuminen saattaa auttaa luomaan uudenlaista toimintakulttuuria. Tämä toteutui Kouvolassa: yhteinen kehittämistyö asiakkaiden kanssa on tuottanut uudenlaisia toimintamuotoja ja tietoa on hyödynnetty palveluiden suunnittelussa ja uusissa rakenteissa.

Ryhmän tapaamisissa kuultiin paljon koskettavia elämäntarinoita, jaettiin häpeän ja epäonnistumisenkin tunteita vanhemmuuteen liittyen sekä saatiin kuulla monenlaisia selviytymistarinoita asiakkaiden monimuotoisesta arjesta. Ideoita ja ajatuksia lastensuojelun ja perhetyön sisällön kehittämiseen tuli paljon. Koettuihin asioihin avautui monenlaisia näkökulmia ja esiin tuli myös se, miten ajan kuluminen muuttaa sitä, millaisia ajatuksia omiin kokemuksiin liittyy. Ryhmässä naurettiin paljon ja koettiin yhteenkuuluvuutta ja toisten tukea. Asiakaskehittäjäryhmän myötä kaikkien rohkeus kuulla, rohkeus kertoa omista kokemuksistaan ja kyky ymmärtää muita, vahvistui. Kyyneleiltä eivät säästyneet myöskään ryhmän vetäjät.

Lähteet

- Alatalo, Marjo & Lappi, Kari & Petrelius, Päivi (2017) Lapsikeskeinen suojelu ja perheen toimijuuden tukeminen lastensuojelun perhetyössä ja perhekuntoutuksessa. THl työpaperi 21/2017.
- Hietämäki, Johanna & Kuusinen, Veera & Pursi, Katarina & Rajala, Rika (2017) Lastensuojelun ilmoitusprosessi moniammatillisen yhteistyön näkökulmasta.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/131363/URN_ISBN_978-952-302-749-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Luettu 19.9.2018.
- Toikko, Timo (2011) Kokemusasiantuntija palveluiden kehittäjänä. Teoksessa Petri Ruuskanen, Katri Savolainen & Mari Suonio (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Kuopio: Unipress.
- Tuomisto, Suvi & Rännäli, Helena (2017) Polkuja kehittäjäksi ja vaikuttajaksi kasvamiseen. Teoksessa Anneli Pohjola, Maarit Kairala, Hannu Lyly & Asta Niskala (toim.) Asiakkaasta kehittäjäksi ja vaikuttajaksi. Tampere. Vastapaino.

Nätverksarbete som metod för professionellas kompetensutveckling gällande delaktighet i barnskyddet

Nina Östman, projektarbetare LAPE, PK, FSKC

Ilona Fagerström, forskarsocialarbetare, PM, MWI

Maria Balk, projektarbetare LAPE, PM, FSKC

& Veronica Salovaara, utvecklingschef, PM, FSKC

Inledning

Under höst- och vårterminen 2017–2018 startade Ab Det finlandssvenska kompetenscentret inom det sociala området (FSKC) i samarbete med Mathilda Wrede-institutet (MWI) och tre regionala LAPE-projekt (Nyland, Huvudstadsregionen samt Österbotten), två delaktighetsnätverk för professionella som en del av kompetenscentrets LAPE-arbete. Idén till att arbeta med professionella i nätverk har sitt ursprung i LAPE:s målsättning att utveckla barn- och familjetjänster i samverkan med brukare, där ett brukarperspektiv och delaktighet är centrala utgångspunkter i de verksamheter som utvecklas i och med projektet (STM projektplan 2016, 6). Rätten till delaktighet i ärenden som rör dem själva för personer under 18 år fastställs i FN:s barnkonvention (Konventionen om barnens rättigheter 60/1991), vilken även Finland förbundit sig till 1991. Vikten av barns och ungas delaktighet tryggas vidare i flera olika finländska lagar, bl.a. i socialvårdslagen 1301/2014 § 4-6, barnskyddslagen 417/2007 § 5 lagen angående specialomsorger om utvecklingsstörda 519/1977 3a kap 42 § och lagen om klienters ställning och rättigheter inom socialvården 2 kap. § 4–10. I praktiken verkar det dock vara svårt att fastställa exakt vad barns och ungas delaktighet betyder i olika kontexter och hur man kan verka för en positiv förändring (Percy-Smith & Thomas 2010, 11–12 & Sinclair 2004, 106). Nätverksarbetet som beskrivs i denna artikel har utvecklats för att främja en sådan positiv förändring genom att utveckla de professionellas kompetens att arbeta delaktighetsfrämjande.

Inspirationen till nätverkskonceptet har hämtats från den svenska BUD-cirkel⁷ modellen. Modellen tar fasta på socialarbetarens, eller den professionellas centrala roll i mötet med barn och unga. BUD-cirkel modellen tar avstamp i Shiers modell för delaktighet (se tabell 1). Shiers modell beskriver den enskilda professionellas öppningar och möjligheter jämte skyldigheter i möjliggörandet och förverkligandet av barns och ungas delaktighet. (Hyvönen & Alexanderson 2014, 35 & 55–56.) Modellen beskriver fem olika nivåer av delaktighet, där nivå 5 beskriver den högsta delaktighetsgraden och nivå 1 den lägsta. Med öppningar avses den enskilda professionellas villighet och motivation att göra barn delaktiga i arbetet. Möjligheter i sin tur syftar till organisatoriska förhållanden som möjliggör att den professionella kan arbeta på ett sätt som gör barn och unga delaktiga. Skyldigheter syftar till överenskommelser och regler i lagtexter och direktiv på nationell- eller organisationsnivå. Shiers modell lyfter fram två aspekter som är viktiga att minnas i diskussionen om delaktighet. För det första, barns och ungas delaktighet förverkligas på så väl gräsrotsnivå av enskilda professionella som på organisations- och myndighetsnivå. För det andra, en enskild professionell eller organisation befinner sig troligen på flera nivåer i modellen samtidigt (a.a., 36).

⁷ BUD står för barns och ungas delaktighet (Hyvönen & Alexanderson 2014, 55).

Tabell 1. Shiers modell för delaktighet (2001 i Hyvönen och Alexanderson 2014, 35)

VÅGAR TILL DELAKTIGHET

	Öppningar	Möjligheter	Skyldigheter
Nivå 5	Är jag som vuxen beredd att dela inflytande och ansvar med barn?	Finns ett förfarande som möjliggör för barn och vuxna att dela inflytande och ansvar över beslut?	Är det ett policykrav att barn och vuxna delar inflytande och ansvar över beslut?
Nivå 4	Är jag beredd att låta barn delta i mina beslutsfattande processer?	Finns ett förfarande som möjliggör för barn att delta i beslutsfattande processer?	Är det ett policykrav att barn ska vara involverade i beslutsfattande processer?
Nivå 3	Är jag beredd att beakta barns åsikter och synpunkter?	Möjliggör den beslutsfattande processen att barns åsikter och synpunkter beaktas?	Är det ett policykrav att barns åsikter ska vara involverade i beslutsfattande processer?
Nivå 2	Är jag beredd att stödja barn att uttrycka sina åsikter och synpunkter?	Har jag tillgång till olika aktiviteter och metoder som stödjer barn att uttrycka åsikter och synpunkter?	Är det ett policykrav att barn ska ges stöd i att uttrycka sina åsikter och sina synpunkter?
Nivå 1	Börja här: Är jag beredd att lyssna på barn?	Arbetar jag på ett sätt som möjliggör att barn blir lyssnade till?	Är det ett policykrav att barn ska bli lyssnade till?

I nätverkarbetet har fokus legat på den enskilda professionellas öppningar och möjligheter i arbetet, och syftet har varit att erbjuda nya infallsvinklar och sätt att tänka kring delaktighet i sitt eget arbete samt praktiska tips om konkreta tillvägagångssätt. Målsättningen har varit att stöda en professionell utvecklingsprocess hos deltagarna genom att ge dem verktyg och teoretiska ramar som stöd. Som grund för reflektionen i denna artikel har använts ett enkätmaterial som samlats in av deltagarna, feedback-material som samlats in i samband med nätverksträffarna i Vasa och Helsingfors samt ljudmaterial från två gruppdiskussioner på respektive ort.

I det följande avsnittet presenteras nätverksarbetets idé och målsättning samt dess innehåll och struktur. I avsnitt 2 beskriver vi hur vi har gått till väga gällande materialinsamling och våra utgångspunkter för reflektionen i avsnitt 3 ”Delaktighetens dimensioner”. Utgående från tanken om ”delaktighetens dimensioner” för vi fram hur nätverksdeltagarna diskuterat och reflekterat kring delaktighet. Artikeln avslutas med en avslutande diskussion samt rekommendationer för vidare utvecklingsarbete i avsnitt 4.

Arbetet i nätverk – idé och innehåll

Idén om att främja barns och ungas delaktighet genom nätverksarbete har inspirerats av BUD-cirkelmodellen. En av grundtankarna med denna modell är att det är i mötet mellan professionell och barn eller ungdom som den faktiska delaktigheten möjliggörs och utförs i praktiken (Hyvönen & Alexanderson 2014, 56). Den professionella har enligt Eydal och Satka (2006, 318) inte bara möjlighet att inverka på sina klienters situation utan även en etisk skyldighet att göra det. I bland annat *Lastensuojelun käsikirja* (THL 2016; jfr. Sinclair 2004, 108) beskrivs att när barn och unga görs delaktiga så ger arbetet ett bättre resultat. Genom att lyssna till barns åsikter och inkludera dem i frågor som rör dem själva går barnen från att vara passiva mottagare till aktiva aktörer. Detta stöder barn att lära sig fatta beslut, argumentera och vara aktiva medborgare. Att känna sig delaktig kan vidare upplevas som stärkande för utsatta barn eller unga som upplevt svåra och traumatiserande händelser.

Ett viktigt begrepp i diskussionen om delaktighet är *barnperspektiv*, vilket i korthet innebär att den professionella tänker sig in i barnets upplevelser av sig själv, sin situation och sitt liv. Begreppet kan också användas på olika samhällsnivåer och kan då inkludera t.ex. ett allmänt samhällsligt barnperspektiv eller en specifik brukargrupp barns perspektiv. För att som professionell kunna greppa det enskilda barnets perspektiv behövs ett dialogiskt förhållningssätt i mötet med barnet samt en förståelse för barnets perspektiv. (Hyvönen & Alexanderson 2014, 30–31.)

I Österbotten (Vasa) startade nätverket i december 2018 och pågick till maj 2018. Motsvarande nätverksarbete i Nyland (Helsingfors) inleddes i april 2018 och pågick t.o.m. oktober 2018. I Österbotten begränsades deltagarna till professionella inom funktionshinderservice och barnskydd. I Nyland erbjöds nätverket till alla professionella som arbetar med barn och unga på det sociala området, men i praktiken deltog endast professionella från barnskyddet.

De två separata nätverken har haft liknande struktur men mindre skillnader i innehåll beroende på tidsramar, geografisk placering, nätverksledarnas fokusområden och deltagarnas önskemål. Nätverkens grundstruktur har ändå bestått av nätverksträffar för de professionella. Nätverksledarna och gästföreläsare har erbjudit teoretiska ramar, modeller och beskrivningar av praktiska exempel som sedan har diskuterats med de professionella. Under nätverksträffarna har professionella gjort olika övningar tillsammans och testat nya verktyg och infallsvinklar i sitt arbete.

Utgångspunkten i nätverksarbetet har varit att professionella bidrar med sin kunskap och reflekterar tillsammans och för sig själv kring sitt eget sätt att arbeta med barn och unga. I fokus har legat de professionellas individuella utvecklingsprocesser och en målsättning med arbetet har varit att erbjuda en variation med redskap för denna utveckling. Å ena sidan genom att erbjuda kunskap och sätt att tänka kring delaktighet, å andra sidan genom att tipsa om arbetsmetoder eller arbetsverktyg för det praktiska arbetet. Som stöd för dessa processer har deltagarna även getts mindre uppgifter att fundera över mellan träffarna. Dessa uppgifter har exempelvis varit att intervjua ett barn kring hur de uppfattar delaktighet eller förbereda ett case för reflektion. Deltagarna har även ombetts utföra en egen utvecklingsuppgift som de själva fått planera utgående från sina egna intressen och möjligheter. Genom att i mindre skala införa ett nytt arbetssätt och ha delaktigheten mera i åtanke fick deltagarna en mera konkret upplevelse av vad som fungerar och vad som känns svårt. För utvecklingsuppgiften valde deltagarna en variation av projekt, t.ex. att öka antalet träffar med barnet eller att reflektera kring klienters situation med hjälp av subjektpositionsmodellen (Pekkarinen 2010) som introducerats under nätverksträffarna.

Material och tillvägagångssätt

Som grund för diskussionen i denna artikel har vi använt oss av enkätsvar från nätverksdeltagarna (n=3) och övrig feedback från deltagarna. Enkäten utformades med deltagarnas egna processer i beaktande. Eftersom få av deltagarna svarade på enkäten, har vi även analyserat den feedback som vi samlat in vid seminarietillfällena samt använt oss av två inspelade konversationer från respektive nätverk. I Österbotten spelades nätverkets utvärderingsdiskussion in och i Nyland spelades en reflektion av kritiska händelser in. Vi har främst intresserat oss för hur deltagarna reflekterat kring och beaktat barns och ungas delaktighet i

praktiken. Den centrala frågeställningen har varit: *Hur reflekterar professionella kring temat delaktighet för barn och unga i sitt eget arbete?*

Vid genomgång av materialet blev det tydligt att en del teman fördes fram återkommande av de professionella i diskussionerna kring delaktighet, om även ur olika infallsvinklar. Vi har valt att kalla dessa teman för ”delaktighetens dimensioner”. Dessa dimensioner har vi definierat som: *den professionellas roll, strukturella ramar och verksamhetskultur* samt *barn som medborgare och aktör*. Som konstaterats, kan delaktighet skapas på flera olika nivåer i servicestrukturen (Hyvönen & Alexanderson 2014, 60). Trots att innehållet i nätverket planerats med en individuell professionell kompetensutveckling i åtanke framgår ändå att de professionella reflekterar kring alla nivåer samtidigt samt att de olika nivåerna är beroende av varandra. Delaktighetens dimensioner som beskrivna här, kan kopplas ihop med Shiers modell för delaktighet (a.a., 35) som presenterades i inledningen av denna artikel (se Tabell 1). *Den professionellas roll* som kan ses handla om öppningar, *strukturella ramar och verksamhetskultur* kan ses handla om möjligheter och *barnets medborgarskap* kan ses handla om skyldigheter. Den sistnämnda dimensionen: *barn som aktörer*, är genomgående modellens samtliga nivåer. För att förflytta sig mellan de olika nivåerna överhuvudtaget behöver barnet ses som en aktör. Att se barn som aktörer är en förutsättning för möjliggörandet av delaktighet.

I följande avsnitt reflekterar vi över dessa olika dimensioner i ljuset av det insamlade materialet. Vi har tagit fasta på hur deltagarna reflekterar kring delaktighet i sitt eget arbete och hur de upplevt arbetet i nätverket. Vi har även inkluderat reflektioner kring hur deltagarna diskuterar kring samspelet mellan de olika dimensionerna av delaktighet som framgått i materialet.

Delaktighetens dimensioner

Öppningar: Den professionellas roll

Det innehåll som planerades för nätverksträffarna har som sagt utgått från att stärka professionellas kompetens att göra barn och unga delaktiga i själva mötet med dem. Möjliggörande av delaktighet i bemötande har naturligt därför förekommit i många diskussioner under själva nätverksträffarna. Enkäten som använts som en del av diskussionsunderlaget för denna artikel, skapades särskilt för utvärdering av de professionellas upplevelse av nätverksarbetet och dess inverkan på deras tankar och arbete med delaktighet.

Deltagarna beskriver att de i sitt arbete strävar efter att främja barns och ungas delaktighet genom ett aktivt lyssnande och genuint intresse för det aktuella ärendet. Att arbeta på ett sätt som möjliggör barns och ungas delaktighet kräver att den professionella ifrågasätter och reflekterar över olika situationer i efterhand. Genom att använda sig av olika samtalsmetoder eller arbetsredskap kan professionella skapa sig en större förståelse för barnet. Deltagarna uppfattar att delaktighet inte endast handlar om vems röst och åsikter som hörs, utan delaktighet beskrivs i enkätsvaren även som en upplevelse hos barnet eller den unga.

”[...] Delaktighet handlar dock inte heller alltid om åsikter och röster utan också om känslor och positioner. Att barnen har en känsla av att de kan påverka sin egen situation och att de kan ta del av processen.”

[enkätsvar från deltagare]

De flesta av deltagarna har i någon mån, under studietiden eller i arbetet tidigare reflekterat över delaktighet. Deltagarna ger ändå uttryck för att det ofta är svårt att omsätta kunskapen i praktiken och att ”verkligheten” stundvis är långt från idealet. Flera deltagare säger sig ändå uppleva att nätverket har erbjudit en plats för repetition av kunskap kring temat samt erbjudit en plattform där man kunnat diskutera tillsammans med andra professionella. Generellt sett berättar nätverksdeltagarna ändå om en insikt om delaktighetsarbete som en kontinuerlig process, vilken kräver anpassning och övning – även efter nätverksarbetets slut. Majoriteten av deltagarna upplever att deras kunnande om delaktighet har ökat och att de har fått tips på material och metoder som de kan ha nytta av i fortsättningen. Deltagarna har kommit till insikt om delaktighet som ett mångdimensionellt fenomen, att det handlar om en attitydförändring och en

medvetenhet om de egna handlingssätten. Deltagarna upplever detta endast som en början på processen kring delaktighetsarbete. De vill lära sig mera och önskar att reflektion kring delaktighet i grupp skulle fortsätta i någon form, gärna i det egna teamet på arbetsplatsen.

De professionellas beskrivningar av sina tankar kring delaktighet kan tolkas som att majoriteten av deltagarna är villiga att anamma ett barnperspektiv i sitt arbete för att göra barn delaktiga. Här rör vi oss på olika nivåer i den första kolumnen i Shiers tabell (se tabell 1) ”öppningar”.

Möjligheter: resurser och strukturella ramar

I materialet framstår, att även om den enskilda professionella skapar delaktighet tillsammans med barnet eller den unga i praktiken, så behövs strukturer och tillräckliga resurser som möjliggör ett sådant arbete. Förutsättningarna för delaktighet skapas alltså på olika sätt i olika delar av servicestrukturer och dessa delar är beroende av varandra. Denna nivå av delaktighet har även varit central i diskussionerna under nätverksträffarna och genomgående i utvärderingsmaterialet och enkätsvaren. Även om nätverksträffarna utformats utgående från den professionellas öppningar och möjligheter i mötet med barn, är således en diskussion om resurser och strukturella förutsättningar svår att förbise.

Deltagarna lyfter särskilt upp tid som en ständig bristvara i deras arbete. Tillräckligt med tid utgör en förutsättning för att skapa en förtroendefull relation till barnet eller den unga, för att reflektera över arbetsprocessen eller för att använda sig av olika arbetsredskap. Deltagarna är oroliga för att delaktighetsarbetet inte blir av i sådan utsträckning som de skulle vilja på grund av strukturella faktorer i arbetet; hög arbetsbörda, resursbrist och bristande stöd av ledningen.

”Det finns knappast en realistisk syn på hur allt ska kunna beaktas med de resurser som finns”
[enkätsvar]

Det finns därför en risk att ett aktivt delaktighetsarbete prioriteras bort i arbetet, eftersom det också finns andra viktiga perspektiv som bör beaktas. Då det i de flesta fall var enbart en person som deltog från en arbetsplats kan man känna sig ensam om att fundera på dessa frågor. En av de professionella uttrycker i sitt enkätsvar att nätverksarbetet haft en inverkan på dennes sätt att tänka kring delaktighet, men att det i praktiken känns svårt att hitta möjligheter att ta de nya kunskaperna i bruk.

Absolut. Fast vårt arbete är så styrt av alla uppgifter o annat vi ska göra att det inte finns så mycket tid eller möjligheter att förändra någonting.
[enkätsvar]

I kolumnen ”möjligheter” i Shiers modell för delaktighet (tabell 1) är utgångspunkten hurdana möjligheter professionella har att möjliggöra barns och ungas delaktighet i sitt arbete. Redan på nivå 3 ställs frågan om den professionellas beslutsfattande processen möjliggör att barns åsikter beaktas, och på nivå 4 ställs frågan ”Möjliggör den beslutsfattande processen att barns åsikter och synpunkter beaktas?”. Här kan en parallell till det som uttrycks i citatet ovan. Då den enskilda professionella tampas med stor tidsbrist i sitt arbete försämrar detta avsevärt möjligheten att ge utrymme för barns och ungas åsikter i beslutsprocesser. Otillräckliga möjligheter, kan därför sägas omvandlas till hinder i arbetet för delaktighet.

Möjligheter: en verksamhetskultur som främjar delaktighet

De professionella beskriver en förändring i verksamhetskulturen som nödvändig för att systematiskt kunna arbeta för barns och ungas delaktighet. Problematiskt i verksamhetskulturen innefattar delvis stundvisa utmaningar i tillämpningen av ett barnperspektiv (Hyvönen & Alexanderson 2014, 30). Forskning tyder på att man i strukturer kan möjliggöra eller förhindra barnets delaktighet (Olli et al. 2012; Hotari et al. 2009). Det framgår genom deltagarnas åsikter att det i praktiken kan vara svårt att skilja på barnets och föräldrarnas

eller övriga familjemedlemmars delaktighet i praktiken, t.ex. om ett barn med en funktionsnedsättning har svårt att kommunicera verbalt är det lätt att en förälder tar utrymme i barnets ställe.

”

- *Man talar hemskt mycket på finska om ”palvelut” (tjänster) och ”palvelutarpeen arviointi” (bedömning av servicebehovet), så man lite får den där bilden, att det finns en massa service och... men man behöver kanske inte göra så mycket själv utan man ska ha rätt till den där servicen.*
- *Och det är det som jag tänker ibland, att föräldrarna tycker nog det är viktigt med service och barnet och sådär, men det är mera ur deras synvinkel.”*

[ur feedbackdiskussionen]

Det handlar även delvis om otydliga riktlinjer gällande barns delaktighet, där det inte finns tydliga strukturer inom organisationen hur man bör jobba för att göra barn och unga delaktiga. Då faller ett stort ansvar på den enskilda professionella att utarbeta egna sätt och metoder, vilket upplevs som ohållbart. De professionella ser att ledningen bör vara engagerad i delaktighetsfrämjande arbete för att möjliggöra en förändring. Detta kan tolkas som en diskussion som rör sig på olika nivåer i den andra kolumnen i Shiers modell (se tabell 1), d.v.s. *möjligheter*. Möjligheter för en delaktighetsfrämjande verksamhetskultur är starkt sammanlänkade med resursering som diskuterats i det föregående stycket i denna artikel. Möjligheter i förhållande till verksamhetskultur syftar snarare till de högre nivåerna för möjlighet i Shiers modell, vilka handlar om hurudana förfaranden som finns på arbetsplatsen. Särskilt starkt uttryckte de professionella i Östern botten vikten av att det behöver finnas klara arbetsstrukturer som stöd för de professionella i arbetet med barns och ungas delaktighet.

Skyldigheter: barnet som medborgare och aktör

I enkätsvaren lyfter professionella inte direkt fram ett rättsligt perspektiv då de beskriver delaktighet. Barndomsforskare (t.ex. Kiili 2006, 25) ser att socialvetenskapliga begrepp såsom medborgarskap och sociala rättigheter gäller även barn. De behöver dock ses ur barnets perspektiv. Delaktighet är en av barnkonventionens tre huvudpelare som uttrycks tydligt i lagstiftning (se avsnitt 1) som myndigheter har skyldighet att uppfylla (Shiers modell, kolumn 3). Den har dock tett sig vara den svåraste att uppfylla i praktiken, även i de nordiska länderna som annars ses vara föregångare i att uppfylla barnkonventionen (Konventionen om barnens rättigheter 60/1991). I enkätsvaren tangerar professionella medborgarskap så här:

”Att bli hörd, få påverka/inverka, gemenskap, upplevelsen av att vara en del av något.”

”Att de blir hörda, de får säga deras åsikter, får göra förslag angående deras liv och framtid.”

Att bli jämlikt bemött, att få säga sin åsikt och inverka på frågor som gäller en själv hör till var och ens grundrättigheter (Finlands grundlag 731/1999). I lagstiftning som gäller barn (t.ex. barnskyddslagstiftning) poängterar man att barn, oberoende ålder, har rätt att bli hörda, men att det ska ske utgående från barnets förutsättningar. I Shiers modell kan kolumnen *skyldigheter* ses handla om ett rättsligt perspektiv. De professionella lyfter fram situationer där barnet inte hörts eller inte har haft möjlighet att ta del av beslutsprocessen och barnets medborgerliga rättigheter har därmed blivit åsidosatta. Då kan det hända att detta egentligen inte hör till den professionellas arbetsbild om ens uppgift är att arbeta med föräldrar.

Slutdiskussion

Socialt arbete är ett mångfacetterat förändringsarbete som grundar sig på brukarens lagstadgade rättigheter och myndighetens lagstadgade plikter. Då förtroende skapas i relationen till brukaren och man tillsammans åstadkommer en positiv förändring är upplevelsen givande även för professionella, vilket framkom i nätverksarbetet. Delaktighet hör till brukarens lagstadgade rättigheter och kan ses vara en förutsättning för möjliggörandet av förändring och ökat välmående för brukaren. I socialt arbete inom barnskyddet behöver professionella möjliggöra delaktighet för flera aktörer samtidigt: barn, föräldrar och barnets nätverk. Samtidigt görs förändringsarbete tillsammans med andra samarbetsparter. Socialarbetaren behöver skapa en helhetsuppfattning om situationen och fatta beslut utgående från olika individers röster. Socialarbetaren bemöter individer, skapar relationer och möjliggör delaktighet för alla dessa parter.

Professionella som deltagit i nätverksarbetet kan ses vara engagerade i barns och familjers ärenden och det har en genuin vilja att stöda en positiv förändring för brukaren. De har även ett intresse att öka sin kompetens för att möjliggöra delaktighet för barn och unga eftersom de velat ingå i kompetensutvecklande nätverksarbetet. Under nätverkets verksamhetstid bytte hälften av deltagarna i Nylands nätverk arbetsplats, något som, trots det lilla urvalet professionella aktiva i nätverket, ändå kan tänkas vittna om en turbulent arbetsmarknad. Strukturell problematik som t.ex. tidsbrist, som beskrivet av nätverksdeltagarna, ställer stora krav på enskilda professionella som förverkligare av delaktighet. Detta gör delaktigheten beroende av enskilda individer och därmed även sårbar.

Det stora ansvaret som professionella inom barnskyddet har i kombination med en turbulent arbetsmarknad kan orsaka otrygghet och ökad stress för professionella, vilket kan medföra hinder för barns och ungas delaktighet. Speciellt för de barn som hörs allra minst, som inte själva kan stå för sina rättigheter, t.ex. små barn eller funktionshindrade barn. Som Hyvönen och Alexanderson (2014, 30) beskriver finns ett ojämnt maktförhållande mellan barn och vuxna, där barnet är i underläge. När ett barn dessutom är i brukarposition uppstår ett dubbelt maktförhållande. Man kan se att strukturella lösningar som t.ex. den systemiska barnskyddsmodellen och att barnet tilldelas en ”egen” professionell med ansvar för barnets perspektiv, möjliggör en verksamhetskultur där barnets delaktighet inte blir åsidosatt. Positiva aspekter deltagarna lyfter fram gällande nätverksarbete har varit bland annat referensstöd från andra deltagare, utökad kunskap och tid för reflektion.

I planeringen av nätverket har fokus utgått från den enskilda professionellas ansvar, men också möjligheter att delaktiggöra barn och unga i praktiken. Under nätverksträffarna och i det material som använts som grund för denna artikel har det dock framgått att det inte är möjligt att exkludera andra dimensioner av delaktighet så som t.ex. förutsättningar i verksamhetskulturen. De professionella har självmant reflekterat kring dessa olika dimensioner av delaktighet. En typ av reflektion vilken kan sägas återspegla praktiken där samtliga dimensioner av delaktighet samverkar (Hyvönen & Alexanderson 2014, 35 & 60). Ett fortsatt arbete för att göra barn och unga delaktiga bör ta i beaktande alla dessa nivåer för att ge goda resultat.

Nyckeln till delaktighet ligger kompromisslöst i att barn ses som medborgare med sina egna rättigheter. Delaktighet möjliggör att barn växer upp till jämställda aktörer, med expertis och kunskap i sina egna frågor och om sina egna serviceprocesser – oberoende av ålder och förmåga att uttrycka sig verbalt. Rätten till delaktighet behöver tryggas även för de barn som har minst möjligheter att begära den.

Rekommendationer

Erfarenheterna av nätverksarbetet har varit positiva, vilket tyder på ett behov för den här typen av delaktighetsfrämjande arbete. För att stärka barns och ungas delaktighet på individnivå i mötet mellan professionell och klient behöver professionella en medvetenhet om att delaktigheten måste förhandlas i varje situation. Ett gott bemötande skapar dialog och tillit samt innefattar den professionellas självreflektion och medvetenhet om egna invanda mönster och handlings sätt. Detta betyder bl.a. möjlighet till regelbundna och flera träffar med klienter samt tillgång till lämpliga verktyg, kommunikationsmetoder och mötesutrymmen.

Därför behöver grundförståelsen för delaktighet utvecklas redan i grundutbildningen. Professionella behöver vidare en fortgående kompetensutveckling som påminnelse om delaktighetens olika dimensioner och för att inte stagneras i invanda mönster. Delaktighet kan främjas på organisationsnivå genom en intensiv utvecklingsperiod genom nätverksarbete så som presenterats i denna artikel. Vuxenstyrda arbetssätt behöver utvecklas så att de möjliggör en servicekultur där barnets aktörskap och expertis får blomma. För att detta ska vara möjligt behöver ledningen ta en aktiv roll i att skapa strukturer och i att stöda de professionella. Nätverksarbete kan fungera som ett verktyg att utveckla delaktighet i olika arbetsmiljöer och i olika arbetsuppgifter.

Möjligheter för delaktighet skapas i servicestrukturen, vilket förutsätter att delaktighet prioriteras redan i planeringen av den. I den bemärkelsen framstår den stundande landskapsreformen både som hot och möjlighet, beroende på hur väl man lyckas med detta utarbetandet av nya strukturer. Vidare ser vi det relevant att utvärdera barns och ungas delaktighet genom att tillfråga dem om deras upplevelser av servicen. Barn och unga bör delaktiggöras, inte bara i de egna serviceprocesserna men även i utvecklingsarbete.

Referenser

- Eydal, Gudny Björk & Satka, Mirja (2006) Social work and Nordic welfare policies for children—present challenges in the light of the past. *European Journal of Social Work* 9(3), 305–322.
- Hotari, Kaisa-Elina; Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2009) Lapset lastensuojelun osallisina. I verknet Bardy, Marjatta (toim.) Lastensuojelun ytimessä. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. 117–132.
- Hyvönen, Ulf & Alexanderson, Karin (2014) Barnen vill - vågar vi? Barns och ungdomars brukarmedverkan i den sociala barnvården. Stockholm: Stiftelsen Allmänna barnhuset.
- Kiili, Johanna (2006) Lasten osallistumisen voimavarat. Tutkimus Ipanoiden osallistumisesta. Jyväskylä: University Printing House.
- Olli, Johanna; Vehkakoski, Tanja & Salanterä, Sanna (2012) Facilitating and hindering factors in the realization of disabled children's agency in institutional contexts: literature review. *Disability & Society* Vol.27(6), 793–807.
- Pekkarinen, Elina (2010) Positiomalli rakenteellisen sosiaalityön tukena. I verknet Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä. Helsinki, yliopistopaino, s. 214-233.
- Percy-Smith, Barry & Thomas, Nigel (2010) A handbook of children and young people's participation: Perspectives from theory and practice. London: Routledge.
- Social- och hälsovårdsministeriet (2016) Program för utveckling av barn- och familjetjänster, projektplan 8.3.2016. http://stm.fi/documents/1271139/1953486/Hankesuunnitelma_FINAL_080316_SV.pdf/28fd4c38-a638-4017-b6be-bb121c44886a/Hankesuunnitelma_FINAL_080316_SV.pdf.pdf (Hämtad 27.3.2018).
- Sinclair, Ruth (2004) Participation in Practice: Making it Meaningful, Effective and Sustainable. *Children & Society*, vol. 18. sid. 106–118.
- THL, Institutet för hälsa och välfärd (2016) Lapsen osallisuus, Lastensuojelun Käsikirja. <https://thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lasten-osallisuus#otsikko5> (Hämtad 10.9.2018).
- Lagar och förordningar
- Barnskyddslag (2007) <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2007/20070417> (Hämtad 14.9.2018).
- Lagen angående specialomsorger om utvecklingsstörda (1977) <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1977/19770519> (Hämtad 14.9.2018).
- Lag om klientens ställning och rättigheter inom socialvården (2000) <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2000/20000812> (Hämtad 14.9.2018).
- Socialvårdslag (2014) <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2014/20141301> (Hämtad 14.9.2018).
- Konventionen om barnens rättigheter / Yleissopimus lasten oikeuksista (60/1991) https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1991/19910060/19910060_2 (Hämtad 12.9.2018).
- Länkar och övrigt material
- VamO-projektet: <https://www.ulapland.fi/FI/Kotisivut/VamO-hanke>
- Legobygge som metod för visualisering av idéer, tankar o.s.v.: <http://www.servicedesigntools.org/tools/46>
- Osallisuuden aika ry.: <https://osallisuudenaika.fi>

II Osaaminen asiakastyössä

Perheterapian ja sosiaalityön yhteiset juuret sekä suhdeperustaisen systeemisen lastensuojelutyön kehittäminen

*Sirkka Alho, yliopistonopettaja, YTT, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius
Marjukka Rasa, lastensuojelun sosiaalityöntekijä, YTL, erikoissosiaalityöntekijä, Oulun kaupunki
& Kaisa Vuolukka, erikoissosiaalityöntekijä, YTL, tohtorikoulutettava, Lapin yliopisto*

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan perheterapeuttisten näkökulmien hyödyntämistä lastensuojelun sosiaalityön vaativassa arjessa. Artikkelissa kuvaillaan perheiden kanssa tehtävän sosiaalityön menneisyyden juuria ja tuodaan esiin sosiaalityön ja perheterapian liittymäpintoja. Kuvaamme, miten sosiaalityöntekijät ovat olleet pioneereja perheiden parissa toteutettavan tapauskohtaisen ja psykososiaalisen työn, teorian sekä omalta osaltaan myös perheterapian käytäntöjen rakentamisessa. Pohdinta ajankohtaisesta lastensuojelun sosiaalityön tilasta yhdistyy niihin mahdollisuuksiin ja avauksiin, joita perheterapeuttinen orientaatio voi sosiaalityölle tarjota.

Historiakatsauksen kautta pyrimme osoittamaan, miten nykyisin lastensuojelun sosiaalityössä palataan ikään kuin ”juurille”, suhdeperustaiseen sekä perheterapeuttista orientaatiota hyödyntävään työotteeseen, joka erityisesti Englannissa ja nyt myös Suomessa on koulutusten muodossa alkanut levitä ympäri maakuntia. (ks. Goodman & Trowler 2012). Haluamme kiinnittää huomiota historyayhteyksiin myös siksi, että usein perheterapia yhdistetään käytännössä psykiatrian alaan kuuluvaksi terapeuttiseksi, kliinisen mielenterveystyön työn menetelmäksi. Sosiaalityön tutkimuksessa ja käytännössä saatetaan vielä nykyisinkin vieroksua ”terapeuttisen” työn olemusta sosiaalityöhön kuulumattomana ulottuvuutena. Toivomme artikkelimme antavan rohkeutta ottaa sosiaalityössä käyttöön sille perinteisesti kuulunutta psykososiaalisen työn lähestymistapaa, jossa terapeuttinen ulottuvuus on oleellinen osa. Palautamme mieliin määrittelyn, jossa sosiaalityö ymmärretään rahalla, rakenteella ja puheella tehtävänä vuorovaikutteisena työnä. (Sipilä 1989; Arnkil & Eriksson 1996.)

Suomessa työskentelee sekä julkisella että yksityisellä sektorilla runsaasti laillistettuja perheterapeutteja, joiden taustakoulutus on sosiaalityössä. Tämä on valtava voimavara, kun kehitellään perheterapeuttista ja systeemistä lastensuojelutyötä. Yhteiskuntatieteellinen tieto ja osaaminen yhdistyvät näin perheterapiaan ja muodostavat yhdessä systeemin, jonka kautta sosiaalityöntekijätaustainen perheterapeutti kohtaa asiakkaitaan sosiaalityössä tai potilastyössä sen mukaan millaisessa organisaatiossa hän työntekijänä tai yksityisenä, kliinisenä terapeuttina toimii. Kysymme käsillä olevassa artikkelissa, miten ja millä edellytyksillä systeeminen ja perheterapeuttinen orientaatio voi toteutua lastensuojelun vaativassa arjessa. Kuinka lastensuojelussa päästäisiin lähemmäksi lasta ja perhettä ja kuinka päästäisiin kehittämään kohtaavampaa, suhdeperustaista työtettä sosiaalityössä? Tähän pohdintaan sosiaalityön ja perheterapian historiallisten yhteyksien tunnistamisesta ja tunnustamisesta saattaa olla hyötyä.

Näkökulmamme artikkeliin on syntynyt käytännön sosiaalityön kokemuksista, perheterapiatutkimujemme sekä tutkimustyömme ja systeemisen kouluttajakokemuksen ohjaamina. Olemme kaikki tehneet käytännön sosiaalityötä lasten ja perheiden parissa. Meillä on myös tutkimuksellinen kiinnostus lapsiperheiden sosiaalityöhön.

Perheiden sosiaalityön, lastensuojelun ja perheterapian rajapinnoilla

Tarkastelumme aloittaa historiaan luotaava teoreettis-käsitteellinen katsaus, jossa pohdimme muun muassa systeemisen, perheterapeuttisen orientaation yhteyttä sosiaalityön ja psykososiaalisen työn perinteeseen.

Sosiaalityössä psykososiaalisen työn orientaatio tulee teoreettisesti lähimmäksi perheterapiaa. Klassisen caseworkin, eli tapauskohtaisen sosiaalityön pioneeria, Mary Richmondia (1917; 1922) pidetään psykososiaalisen työn kehittäjänä. Richmond piti yksilön ja häntä ympäröivän yhteisön suhdetta oleellisena yksilön kannalta. Eräsaari (1991) on esittänyt, että diagnostinen casework on juurtunut Suomeen ”apurofessioiden kautta”, joilla hän tarkoitti terveydenhuollon sosiaalityötä. Hänen mukaansa ajattelu on saanut vain vähän merkitystä suomalaisessa sosiaalityössä, jossa on ollut vahva köyhäinhoidon perinne, lastensuojelun heikko asema ja sosiaalityön voimakas yhteiskunta- ja sosiaalipoliittinen perinne. (Mt. 193–194.)

Sosiaalityön psykososiaalista suuntausta ovat määritelleet suomalaiset sosiaalityön tutkijat Jorma Sipilä (1989), Timo Toikko (1997; 2001; 2009), Riitta Granfelt (1990; 1993) sekä ruotsalaiset Hessle (1985) ja Bernler & Johnsson (1988). Sipilän (mt., 237) näkemyksen mukaan psykososiaalisessa sosiaalityössä tunnusomaisinta on terapeutin keskustelu. Käytännössä tätä suuntausta on sovellettu muun muassa perheneuvoloissa, päihdehuollossa, lastensuojelun perhetyössä ja koulun sosiaalityössä. Sosiaalityön keskusteluissa yksilökohtaisesta sosiaalityöstä ja terapeutisesta sosiaalityöstä sekä psykososiaalisesta sosiaalityöstä puhutaan lähes samassa merkityksessä, kuitenkin niin, että psykososiaalinen lähestymistapa tai suuntaus on pääkäsite. Toikon (2009, 271) analyysin mukaan psykososiaalinen työtapa on yksilöllinen tai perhekeskeinen ja se perustuu kasvokkaiseen vuorovaikutukseen sekä tapauskohtaiseen harkintaan ja räätälöintiin. Laajimmillaan psykososiaalinen orientaatio viittaa Granfeltin (1993) tulkitsemana kaikkeen sellaiseen työhön, jota tehdään sosiaali- ja terveydenhuollossa yksilöiden, perheiden tai ryhmien kanssa ja jossa työn kohteena ovat sekä sosiaaliset että psyykkiset kysymykset. Orientaatiossa on vahva yhteiskunnallinen tietoisuus ja arvoperusta, eli ihminen ymmärretään aina tilanteissaan. (Mt., 177–185.) Tämä psykososiaalisen työn määritelmä tulee varsin lähelle perhesosiaalityön määritelmää, jossa yksilöä tarkastellaan perheyhteydessä ja sosiaalisissa suhteissaan (Collins et al. 2007).

Sosiaalityö on koko historiansa ajan ollut kiinnostunut perheestä, vaikka perheen huomioimista on painotettu eri aikoina eri tavoin (Forsberg-Kupas & Salminen 1986, 87). Perhe ja sen systeemisyyden huomioiminen on perinteisesti ollut osana lastensuojelun sosiaalityötä (Hurtig 2003b, 18). Jo 1980-luvulla Urpu Nieminen (1983) on kuvaillut sosiaalityön oppikirjassa perhekeskeistä sosiaalityötä. Niemisen määrittelemässä perhekeskeisessä sosiaalityössä systeeminen näkemys on korostuneesti esillä. Nieminen (1983) kuvaa, kuinka ”tavoitteena perhekeskeisessä sosiaalityössä on muutoksen aikaansaaminen perheen systeemissä – vaikuttaminen sen tasapainotilaan, homeostaasiin. Tässä tarkoituksessa perheen vuorovaikutuskenttään tehdään suunniteltuja väliintuloja” (mt. 26). Tämä käsitys tulee varsin lähelle perheterapiaa ja nykyistä systeemisen lastensuojelutyön määrittelyä. Nieminen (mt.) korostaa, että perhetapaamisissa saadaan parempi kuva perheen systeemistä ja ongelmien laadusta. Perhekeskeistä työskentelyä hän pitää samanaikaisesti sekä ennaltaehkäisevänä että voimavarakeskeisenä, mutta myös lapsilähtöisenä. Jo 1970-luvulla kehitettiin systeemitheoriaan pohjautuvia sosiaalityön malleja sekä menetelmiä (Pincus & Minahan 1973; Compton ym. 2005; ks. Alho 2017, 87).

Sosiaalityöntekijät ovat olleet kehittämässä perheterapian erilaisia suuntauksia jo 1950-luvulta lähtien. Heistä mainittakoon muiden muassa Braulio Montalvo ja Lynn Hoffmann (Goldenberg & Goldenberg 2000, 195), sekä feministisen perheterapian uranuurtaja Marianne Walters (Papp 2006, 139–42). He toimivat myös eri vaiheissa strukturaalisen perheterapiasuuntauksen uranuurtajan Salvador Minuchinin työryhmässä, kehittäen menetelmää muiden ammattikuntien kanssa. Puertoricolaista syntyperää oleva Montalvo oli kehittämässä interventioita esimerkiksi New York Cityssä puertoricolaisten ja afro-amerikkalaisten etnisten asuinalueiden lapsiperheille, joissa oli monia sosiaalisia ongelmia kuten köyhyyttä. Minuchin kollegoineen kiinnitti huomiotaan siihen, miten kokemukset köyhyydessä elämisestä vaikuttivat perheen funktioihin. He pyrkivät muuttamaan terapeutin keinoin perheiden kontekstia sen sijaan, että olisi pyritty suoraan vaikuttaa yksilöiden ongelmalliseen nuoruusikänsä, persoonaan tai käyttäytymisen ongelmiin.

Sosiaalityöntekijä Virginia Satir puolestaan oli pioneeri Palo Alton (Palo Alto’s Mental Research Institute) perheterapian työryhmässä, jota johti Gregory Bateson, johon heidän lisäksi kuuluivat Paul Watzlawick ja Jay Haley. Yhdessä muun työryhmän kanssa he kehittivät MRI-terapiaksi kutsutun vuorovaikutuksellisen perheterapian suuntauksen (Interactional Family Therapy). MRI:n idea perustui

pitkälle alkuperäiseen systeemiseen teoriaan, kybernetiikkaan ja informaatioteoriaan (Goldenberg & Goldenberg 2000, 195–196; 220; 245). Yleisimpiä perheterapian suuntauksia ovat systeemiset perheterapiat. Palo Alton ryhmän toiminnasta muodostui keskeinen tekijä sekä perheterapian teoreettisen perustan että systeemisten terapeuttisten sovellusten kannalta.

Systeeminen perheterapia ei ole vain yksi suuntaus. Toikko (1995) on tehnyt jakoa ensimmäisen ja toisen vaiheen systeemisiin perheterapioihin. Ensimmäisessä vaiheessa systeemissä perheterapiassa työntekijät pyrkivät neutraalisuuteen ja olemaan haastattelihoita ja antoivat tapaamisen lopuksi perheelle palautteen. Tällöin ajatus oli, että vahva palautteeksi muotoiltu uudenlainen ongelmanmäärittely synnyttäisi perheessä muutoshalun. Myöhemmin systeeminen perheterapia siirtyi ryhmän antamasta suuresta uutisesta pieniin yhteisiin kysymyksiin. Olennaisinta tässä vaiheessa oli tuottaa koko keskustelun ajan kysymyksiä ja saada siten perhe itse tekemään uusia ja myönteisiä määrittelyjä. Tätä vaihetta voidaan kutsua reflektiivisyyden vaiheeksi. (mt. 25; Real 1990, 257.)

Systeemisten perheterapioiden useista suuntauksista ja koulukunnista mainittakoon mm. lyhytterapiasuuntauksat, strateginen ongelmanratkaisuterapia ja strukturaalinen perheterapia. Systeemisistä perheterapioista on Euroopassa ollut vaikutusvaltaisimmin Milanon koulukunnan kehittämä systeeminen perheterapia (Goldenberg & Goldenberg 2000). 1980-luvun loppupuolella alkoi perheterapian piirissä siirtyminen kohti humanististen ja sosiaalitieteiden tarjoamia lähestymistapoja, kuten hermeneutiikkaa, narratologiaa, sosiaalista konstruktionismia, diskurssianalyysia ja sosiolingvistiikkaa. (Wahlström 1992, 16–29.) Tämä siirtymä on johtanut Wahlströmin (mt. 29–30) mukaan moniin menetelmällisiin perheterapian suuntauksiin, joissa esimerkiksi vuorovaikutusjärjestelmät käsitetään kielellisiksi järjestelmiksi. Asiakkaan kuunteleminen on keskeistä reflektiivisen tiimin menetelmässä, jossa painopistettä siirretään perhesysteemin havainnoinnista asiakkaiden kertomukseen (Anderson & Goolishian 1988). Samaan aikaan myös sosiaalityössä tapahtui kielellinen käänne, joka liittyi konstruktionistisen teorian omaksumiseen. Se merkitsi kiinnittymistä psykoterapiaan ja sosiaaliteoriaan. Toikon (2009, 284) mukaan käänne voidaan tapauskohtaisessa sosiaalityössä paikantaa erityisesti perhetyön ja perheterapian käytäntöihin.

Kriittisesti ajatellen sosiaalityön suhde ns. psykoteorioihin on ymmärretty jopa problemaattisena. Kriitikissä on osin jopa korostettu sitä, että sosiaalityö lainaa psykoteorioita omaan teoriaperustaansa. Tämän ajattelun mukaan psykoteorioilla olisi ollut vain avustava asema sosiaalityön tiedonmuodostuksessa. Kriittisesti tarkasteltuna sosiaalityö ei aina ole saanut täyttä oikeutta psykoteorioihin. Psykoteorioiden auktoriteetit (psykiatria, psykologia) ovat säädelleet teorioiden legitimiä käyttöä. Tämä on johtanut siihen, että sosiaalityö on ikään kuin olosuhteiden pakosta omaksunut vain populaaripsykologisia käytötapoja ja siksi sosiaalityö perinteisesti perustuukin yleiseen positiiviseen asenteeseen sekä asiakkaan innostamiseen, kannustamiseen ja motivointiin. (Toikko 2009, 285–286.)

Edellä esitetty kriittinen näkökulma huomioiden on mielenkiintoista, että emeritusprofessori ja perheterapian suomalainen pioneeri Jukka Aaltonen (2003) on pitänyt valitettavana sitä, että perheterapia yhdistetään liian kiinteästi psykiatriaan ja psykologiaan kuuluvaksi. Perheterapia on interventiomuoto, joka on enemmän yhteydessä aina kulloiseenkin yhteiskunnalliseen tilanteeseen toisin kuin muut psykoterapiamuodot. Perheterapian synty ankuroituu vahvasti yhteiskunnalliseen tilaukseen ja perhekeskeiseen sosiaalipolitiikkaan. Perheterapialla on tässä mielessä erityisasema terveydenhuollon ja sosiaalihuollon alueilla. Tästä näkökulmasta perheterapian kehittyminen on myös yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuuskysymys, ei pelkästään lääketieteellinen kysymys. Perheterapia ankuroituu julkisen palvelujärjestelmän kautta väestön arkeen, siihen kulttuuriin, jossa ihmisten elämän mahdollisuudet toteutuvat – tai jäävät toteutumatta.

Sosiaalityötä saattaa haastaa sen jokseenkin ongelmakeskeinen ajattelu, jossa perheen ja lapsen myönteiset muutokset jäävät usein huomioimatta. Lastensuojelutyössä voi olla houkuttelevaa luokitella perheen tai lapsen häiriöitä. Toisinaan on koettu myös tarpeettomana tai jopa vaikeana luokitella perheen hyvänä pidettyjä ominaisuuksia, voimavaroja tai asiantiloja. Pahan olon tai olosuhteiden luokittelu ei kuitenkaan pelkästään riitä silloin, kun työskennellään vaikeuksien ja kriisien selvittäjinä. Tämän lisäksi tarvitaan kosketusta siihen, millä eri tavoilla asiat voisivat olla hyvin tai ainakin paremmin lapsen ja perheen elämässä. (Aaltonen 2003, 267–269; 2015, 14; 2002, 154–155.) Edellisessä määritelmässä

nähdäksemme kiteytyy voimavarakeskeisen lastensuojelutyön ja perheterapian ydintavoite. Edellä kuvattu ajattelutapa ja kannanotto tukee myös omaa käsitystämme sosiaalityön ja perheterapian luontevasta kiinnittymisestä toisiinsa.

Systeemisessä lastensuojelun työskentelymallissa perheterapeuttinen ajattelu ja orientoituminen tiimin jäsenyyteen ovat jaettuina toiminnan lähtökohtia (Goldenberg & Goldenberg 2000). Systeeminen työskentely sekä siihen liittyvä tiimityöskentely antavat uusia mahdollisuuksia monitoimijaiseen asiantuntijuuden kehittymiseen lastensuojelun kontekstissa. Uudet rakenteelliset reformit luovat raamit, joissa tiimityöskentelyn vaatima monitoimijuus voi toteutua. Uudenlainen, kohtaava työote vaatii sensitiivisyyttä ja kykyä ottaa työskentelyssä huomioon perheiden erilaistuvat, monitahoiset ja usein ylisukupolviset pulmat sekä lisääntyvät kulttuurisensitiivisyyden vaatimukset lastensuojelussa ja perhesosiaalityössä.

Lastensuojelun sosiaalityön ristipaineet ja muutoksen mahdollisuus

Lastensuojelun sosiaalityötä on viime vuosikymmeninä määrittänyt pääosin juridinen orientaatio muiden sosiaalityön lähestymiskulmien jäädessä taaemmaksi (ks. Mutka 1998; Sipilä 2011). Vaikka lapsen osallisuutta on pyritty korostamaan lastensuojelussa (mm. Muukkonen & Tulensalo 2004, 43; Hotari ym. 2009; Dillon ym. 2016), perhetyöntekijät ovat olleet lastensuojelussa se ammattikunta, joka työskentelee intensiivisemmin lähityössä perheen ja lapsen kanssa. Lastensuojelun suojelutehtävän vuoksi sen työmenetelmät ovat sisältäneet ja sisältävät edelleen kontrolloivan elementin (Bardy 2009; Bardy 2013). Lastensuojelutyöhön sisältyy väistämättä jännitteitä vapaaehtoisuuden ja pakon, lasten tarpeiden sekä vanhempien auttamisen välillä (Hurtig 2003a, 20).

Lastensuojelun sosiaalityön keskiössä on ollut Lastensuojelulaki ja sen soveltaminen asiakastilanteisiin. Lastensuojeluasiakkuudessa olevia perheitä on myös ohjattu ja heille on myönnetty lain edellyttämänä perhetyön lisäksi muita palveluita ja tukitoimia, kuten lapsiperheiden kotipalvelua, perhe/laitoskuntoutusta, avohuollon sijoituksia ja psykososiaalista kasvatus- ja perheneuvolan tukea. (LsL 2007/417.) Perheille tarjottavien palveluiden on ajateltu toteuttavan lastensuojelutyön päämäärää ja lapsen hyvinvoinnin kohentumista. Sosiaalityöntekijän toiminta on tällöin ollut palveluita koordinoivaa, prosessia hallinnoivaa, juridisorientoitunutta, jopa byrokraattista toimintaa. Tällaisessa työskentelyorientaatiossa psykososiaalisen työn painotus on jäänyt vähäisemmälle huomiolle (ks. Sipilä 2011).

Lastensuojelussa lapsiperheiden sosiaaliset ongelmat voidaan määrittellä luonteeltaan ”pirulliseksi” tai ”häijyiksi” (wicked), kuten Horst W.J. Rittel (1972) on ongelmia nimennyt. Toisenlaiset ongelmat ovat hänen mukaansa erotukseksi edellisestä nimetty ”kesyiksi” (tame) (Rittel 1972; Vartiainen ym. 2013, 21–22; Heino 2014, 286; Arnkil & Heino 2014.) Häijyiksi luettuihin ongelmiin ei ole olemassa yksiselitteisiä ratkaisuja. Näitä ongelmia on lähes mahdotonta määrittellä lineaarisesti, syy-seuraus -suhteiden kautta. Näin ollen niihin puuttuva interventio ei myöskään voi olla yksiselitteinen. Perheessä voi olla päihde- ja mielenterveysongelmaa tai muita sairauksia, taloudellisia ongelmia, väkivaltaa tai nopeita rakenteiden muutoksia. Lastensuojelun sosiaalityötä on pidetty kuormittavana ja siihen on ollut vaikea rekrytoida päteviä sosiaalityöntekijöitä (ks. Mänttari-van Der Kuip 2015). Uutena mahdollisuutena ja ratkaisuna tilanteeseen esitetään työskentelyn muuttamista kuormittavasta yksin työskentelystä kohti tiimityöskentelyä, joka toteutettaisiin systeemillä työotteella. Tämä edellyttää yhteistyökumppaneilta monitoimijuutta lapsen ja perheen auttamiseksi. (Kananoja 2018, 15.) Sosiaalityöntekijöiden on tiimityöskentelyssä omaksuttava työskentelytapa, jossa yksittäinen työntekijä oppii arvostamaan tiimin muiden jäsenten ja erityisesti asiakkaiden näkemyksiä heidän omissa asioissaan. Lapsen ja vanhempien auttaminen vaatii asiantuntijoilta yhteistyötä ja moninäkökulmaista systeemistä otetta perheelle sopivien palveluiden sekä lähestymistapojen löytämiseksi. Työ edellyttää epävarmuuden sietämistä, sillä se mikä on toiminut yhdessä tapauksessa, ei välttämättä toimi toisessa. Keskeistä on myös perheiden ja työntekijöiden ”samantahtisuus” eli, että asioita tapahtuu optimaalisesti oikeassa ajassa, jossa apua ja tukea kyetään ottamaan vastaan.

Englannissa ja Suomessa tapahtuneet vakavat, lapsiin kohdistuneet tapahtumat, eivät tähän saakka ole kuitenkaan parantaneet tilannetta kohtaavampaan suuntaan. Paremminkin ne ovat johtaneet tehottoman

byrokraatia- ja prosessikeskeisen työn lisääntymiseen sekä lastensuojelun kokonaisprosessin pilkkoutumiseen erillisiin prosesseihin. (Munro 2011, 16–18.) Myös Suomessa samansuuntainen kehitys on kunnissa toteutunut esimerkiksi siten, että lastensuojelun prosessia on systemaattisesti eriytetty avohuollon, sijaishuollon ja jälkihuollon palveluihin. Munron (2010) mukaan Britannian lastensuojelun traagisten tapahtumien jälkeen lastensuojelun käytäntöihin on pyritty vaikuttamaan tarkastuksilla ja lisääntyneellä valvonnalla, mikä on toisaalta estänyt muiden vaikuttavien, hyvien käytäntöjen syntyminen ja kehittämisen. Samoin Suomessa julkisuudessa on noussut esiin lastensuojelutyön resurssointi ja toimintatavat. Lastensuojelun ongelmalliseen kehityskulkuun tulisi nyt tarttua ja eräs mahdollisuus siihen olisi britannialaisen mallin mukainen, yhteistyöhön pohjautuva, koulutusvetoinen kehittämistyö (mm. Alho 2017). Myös Norjassa systeeminen teoria ja perheiden tarpeet ovat kohdanneet jo 10–20 vuoden ajan lastensuojelun kentällä. Per Jensenin (2013; 2005) mukaan monet lastensuojelun työntekijät ovat koulutautuneet myös perheterapeuteiksi. Sittenkin nämä ammattilaiset ovat kehittäneet perheisiin orientoituneita julkisia palveluita. Joissakin maakunnissa työntekijät ovat tarjonneet koulutusta systeemiseen ajatteluun ja perheterapiaan muille alan työntekijöille (mt.).

Omien kokemustemme mukaan kouluttamissamme lastensuojelun tiimeissä työskentelyn systeemisellä työotteella on koettu parantaneen yksittäisen sosiaalityöntekijän työssä jaksamista ja selviytymistä. Syynä tähän on koettu asiakasperheiden asioiden jakaminen ja tavoitteiden etsiminen yhteisissä tiimikokouksissa. Ennalta sovittu ja valmisteltu tiimityöskentely on tuonut asiakasprosessien tarkasteluun struktuuria. Eri ammattiryhmien on koettu tuovan keskusteluun moniäänisyyttä. Myös uusi, perhettä entistä lähempänä oleva työskentelyote on koettu positiivisena. Tiiviimpi, kohtaavampi suhde asiakasperheisiin luo syvyyttä ja luottamusta sosiaalityön ja asiakkaiden välille. Näin sosiaalityö ikään kuin palaa omille lähtökohtaisille juurilleen.

Jan-Christer Wahlbeck verkkojulkaisussaan ymmärtää perheterapian ja lastensuojelutyön moniulotteisen ja joskus jopa ristiriitaisenkin yhdistämisen prosessia edistävänä tekijänä. Hän kuitenkin korostaa tässä resurssien riittävyyttä ja myönteistä työntekijäpolitiikkaa. Sosiaalityö lastensuojelussa, päihdetyössä tai muissa yhteyksissä on usein aliresursoitua, eikä myönteinen asenne käytännössä tiiviiseen perheterapeutiseen perhetyöhön pääse tästä syystä tarpeeksi toteutumaan (Wahlbeck).

Byrokraattisesta työstä kohti suhdeperustaista työskentelyä

Lähestymme tässä luvussa otsikkomme aihepiiriä sekä tutkimustiedon että systeemisen lastensuojelun koulutuskokemusten tuottamien käytännön kokemustiedon ”säikeiden” kautta. Määrittelemme aikaisemman tutkimustiedon kirjallisuuden avulla, mitä ymmärrämme suhdeperustaisella, systeemisellä lastensuojelutyöllä.

Perheterapeutinen orientaatio ei lastensuojelussa tai perhesosiaalityössä ole aivan uusi ajattelutapa Suomessa tai esimerkiksi Britanniassa, josta mallin ”uusi aalto”, ns. Hackneyn-malli on rantautunut Suomeen (ks. Goodman & Trowler 2012; myös Fagerström 2016 ja Alho-Konu 2005). Systeemisellä työotteella työskentely eroaa tavasta, jolla lastensuojelun sosiaalityötä toteutetaan tällä hetkellä. Tiiviimpi, kohtaava työskentely perheiden kanssa ei kuitenkaan tarkoita terapisuhteista työskentelyä perheen kanssa. Systeeminen lähestymistapa ei myöskään poista lastensuojelun sosiaalityöntekijän virkavastuuta, eikä muitakaan lainsäädännön tuomia velvoitteita voi väistää. Perheterapeutisen ja virkavastuun näkökulmien joustava yhdistäminen työssä edellyttää työntekijöiltä korkeaa eettistä ja ennakkoluulotonta menetelmällistä osaamista sekä arviointitaitoja ja vuorovaikutusosaamista. Suhdeperusteisessa lastensuojelutyössä noudatetaan aina lainsäädäntöä. Säädökset eivät silti määrittele sitä, miten ja millä orientaatioilla työskentelysuhde tulee toteuttaa (ks. Lahtinen ym. 2017).

Lastensuojelun kontekstia ja työskentelyä kehitetään käytännössä siten, että systeemisyyttä ja tiivis vuorovaikutus ovat työskentelyn keskiössä. On esitetty, että lastensuojelun onkin muututtava juridisoituneesta, prosessikeskeisestä byrokraatiatyöstä sosiaalityöntekijöiden toteuttamaksi vuorovaikutustyöksi (mt. 17). Perheissä olevat voimavarat ja muutoksen mahdollisuudet ovat tällöin lastensuojelun sosiaalityön työskentelyn ytimessä, jolloin työskentely tapahtuu vuorovaikutteisesti ja suhdeperustaisesti. Hallinnollisten päätösten kautta saatavat palvelut tukevat ja ovat osa lastensuojelun

työskentelyä, mutta eivät enää sen keskiössä. Kuitenkin kohtaava, suhdeperustainen, myös psykososiaalinen ymmärretty työote (Granfelt 1993; Toikko 2001, 2009; Niemelä 2012) on meillä vuoden 2007 Lastensuojelulain uudistuksen jälkeen mielletty lähinnä muiden kuin lastensuojelun sosiaalityön toimijoiden osaamisalueeksi. Esimerkiksi kasvatus- ja perheneuvoloiden tehtäväksi on määritelty koko perheen psykososiaalinen, suhdeperustainen tuki, johon kuuluvat perheterapeuttiset menetelmät muiden menetelmien ohella (ks. Alho 2017).

Tähän saakka yksittäisen lastensuojelun sosiaalityöntekijän suuret asiakasmäärät ovat aiheuttaneet sen, että sosiaalityöntekijät ovat ajautuneet etäälle perheestä ja erityisesti perheen lapsista. Sosiaalihuoltolain mukaisessa avohuollon sosiaalityössä saattaa olla tilanne, etteivät lastensuojelun tarpeen arviointia tekevät sosiaalityöntekijät välttämättä tapaa lainkaan lasta henkilökohtaisesti. Lapsen tapaamista ei ehkä nähdä arvioinnin näkökulmasta tarpeellisenä. Vanhempia tavataan ja informaatio kulkee näin aikuisten kesken. Tällöin saatetaan jäädä vaille tärkeää lapsen tuottamaa informaatiota ja hänen ikätasoonsa liittyvää käsitystä omasta tai perheensä tilanteesta. Toimintakäytäntöä ei voida pitää lapsilähtöisenä tai suhdeperustaisena eikä ennaltaehkäisevän työn mahdollisuus toteutua. Systemisen lastensuojelun koulutusten pilottiryhmissä osallistujat ovat tuottaneet tietoa palvelujärjestelmän pirstaleisuudesta, jossa lastensuojelun työntekijät jäävät yksin vaativien asiakastilanteiden kanssa, eikä heillä jää työkuormaltaan perheiden tapaamiseen riittävästi aikaa. Pilottiryhmien kautta meille on välittynyt tarve työskentelytapojen muutokselle.

Carr'n (2009; 2014; 2018) meta-analyysien tulokset osoittavat perheterapian ja systeemisten interventioiden vaikuttavuuden lastensuojelun ongelmissa ja vanhemmuuden pulmissa. Tutkimus tuottaa merkittävää tietoa näyttöön perustuvilla menetelmillä näiden interventioiden vaikuttavuudesta. Carr (mt.) raportoi, että on vahvaa näyttöä siitä, että lasten ja aikuisten mielenterveyden- ja käytöshäiriöissä sekä perhesuhteiden problematiikassa systeemiset, perheterapeuttiset menetelmät ovat vaikuttavia mutta myös taloudellisesti tehokkaita (Carr 2009, 4; 2014; 2018, 1). Koulutuksessa olleiden systeemisen lastensuojelun pilottiryhmien sosiaalityöntekijät ovat tuoneet esille myönteisiä muutoksia perheen voimaantumisessa ja voimavaroissa. Systemisessä työotteessa lastensuojelun sosiaalityöntekijällä on ollut aito mahdollisuus paneutua perheiden tilanteisiin ja yhdessä perheiden kanssa miettiä niihin ratkaisua. Perheillä on alusta saakka ollut tieto lastensuojelun työskentelyn tavoitteista, joten perheet ovat aidosti sitoutuneet lastensuojelun työskentelyyn. Avoin, suora ja luottamuksellinen kontakti perheiden kanssa työskentelyn päämäärästä on ollut tärkeää. Tiivis, suhdeperustainen työskentely on haastanut myös perheet uudella tapaa miettimään oman toiminnan vaikutuksia lasten tilanteisiin, sekä hakemaan siihen toivottua muutosta yhdessä työntekijöiden kanssa.

Suhdeperustaisuus lastensuojelun sosiaalityössä merkitseekin jokaisen tilanteen ainutlaatuisuuden tunnistamista. Perheiden ainutkertaisiin tilanteisiin yhdistetään laaja-alainen tietämys perheiden ongelmista (Ruch 2005). Tiedonmuodostuksessa suhdeperustaisuus ilmenee sekä asiakassuhteissa että työskentelyyn osallistuvien tahojen välisissä suhteissa. Suhdeperustaisuus huomioi tiedon tapauskohtaisuuden ja suhteuttaa sen lapsen ja perheen yksilöllisiin tilanteisiin. (Pösö 2010, 330.) Suhdeperustainen ajattelutapa tarjoaa mahdollisuuden ymmärtää näkyvää, näkymätöntä, tietoisia tai ei-tietoisia ihmissuhteiden sisältöjä. Lisäksi oleellista on tunnistaa yhteys intrapsyykkisen ja interpersoonallisen sekä laajemman, sosiaalisen kontekstin välillä. Suhdeperustainen työskentelyn tapa auttaa työntekijöitä luomaan sellaisia käytäntöjä, joissa yhdistyvät sekä yksilöllisen kokemuksen että käyttäytymisen ainutlaatuiset piirteet. Tällöin vuorovaikutuksen painopiste ei ole pelkästään sen sisällöissä, vaan myös itse prosessissa ja sen dynamiikassa. Näin on mahdollista pitää yllä yhteys omiin, suhdetta koskeviin ajatuksiinsa ja samalla myös omiin tunteisiinsa ja herkkyyttä kognitiivisiin ja emotionaalisiin reaktioihin, mitkä kertovat sosiaalisiin suhteisiin liittyvästä ainutlaatuisuudesta, riskeistä ja niihin liittyvistä epävarmuuksista. (Ruch ym. 2011, 21.)

Suhdeperustaisessa työssä oleellista on suhteen rakentaminen perheen kanssa, ja koko perheen huomioiminen työskentelyssä. Kirsi Nousiainen, Päivi Petrelius ja Laura Yliruka (2016) ovat korostaneet, kuinka ylisukupolviset lastensuojelun ja perheiden palveluiden asiakkaiden ongelmat usein nähdään yksilöstä käsin. Tämän takia ongelmat ikään kuin automaattisesti nähdään myös seuraavan sukupolven ongelmina. Tällaisten ketjujen katkaiseminen on sekä palvelujärjestelmän että aidon asiakasta kuuntelevan,

kohtaavan työn haasteena. Kirjoittajien mukaan työntekijöiden olisi tunnistettava yksilöiden ja perheen taustalla vaikuttavat, elämää kapeuttavat mekanismit. Pitkäaikaisissa perheiden ongelmissa tarvitaan koko elämäntilanteen tarkastelua. Tällä tarkoitetaan perheenjäsenten omaa historiaa, identiteetin ja toimijuuden tarkastelua sekä omien perhe- ja lähisuhteiden fokusointia laajempaan yhteisöön ja elämän ympäristöön kuin myös perheen ja suvun historiaan. (Mt. 3, 13.) Systeemisessä, perheterapeuttisessa työskentelyssä suvun vaiheet ja toimintatavat tuodaan perheelle näkyväksi. Sosiaalityöntekijän tuella asiakasperheille tarjoutuu mahdollisuus pysähtymiseen, pohtimiseen sekä toisin toimimiseen omassa vanhemmuudessaan ja siinä, millaisen lapsuuden he haluavat omille lapsilleen tarjota.

Terapeutista orientaatiota kohtaan on sosiaalityössä esitetty myös kritiikkiä. Historian valossa on nähtävissä, että perheiden auttamiseen liittyviin teorioihin, käytäntöihin, koulutukseen ja tutkimukseen sisältyy monia jännitteitä. Eräs jännite liittyy siihen, painotetaanko yksilöiden vai koko perheen auttamista, selitetäänkö ongelmia ulkoisilla vai sisäisillä tekijöillä ja kuinka voimallisesti perheenjäsen keskinäisiin suhteisiin puututaan sekä siihen, miten suhtaudutaan köyhien ja moniongelmaisten perheiden terapeuttiseen auttamiseen (Frankel & Frankel 2007)? Jännitteitä sisältyy lastensuojelussa myös kontrollin ja tuen suhteeseen (Hurtig 2003a).

Suomalaisessa palvelujärjestelmässä on olemassa jo nyt mahdollisuuksia toteuttaa yhteistyötä lastensuojelun ja perheterapiaa toteuttavien tahojen välillä. Suurin osa koulutetuista perheterapeuteista työskentelee julkisessa palvelujärjestelmässä. Osa heistä työskentelee lasten ja perheiden palveluissa, kuten perheneuvoloissa, joissa merkittäväällä osalla sosiaalityöntekijöistä on perheterapeutin koulutus. Perheneuvoloissa myös muilla, moniammatillisen tiimin ammattiryhmillä, kuten psykologeilla ja lasten- sekä nuorisopsykiatreilla on perheterapiakoulutuksen kautta hankittu psykoterapeutin tutkinto.

Mistä sitten perheterapeuttinen tuki saataisiin lastensuojelun systeemiseen tiimityöhön? Psykiatrian osaamista on peräänkuulutettu lastensuojelun tueksi lasten ja perheen vaikeiden elämäntilanteiden sekä psyykkisten vaikeuksien ratkojaksi. Perheneuvolan lisäksi perheterapiatyön osaamista löytyy myös erikoissairaanhoidosta, lähinnä lasten ja nuorten psykiatriasta. Merkille pantavaa on perheterapian resurssiakin ajatellen tulos, joka saatiin Meeuwissen ja kumppaneiden (2011) pohjoismaisessa sosiaalityön erikoistumista tutkineessa hankkeessa, jossa todettiin, että ylivoimaisesti eniten (41,8 %) sosiaalityössä erikoistumiskoulutusta oli lapsi- ja perhetyöhön.

Olisiko meillä Suomessa mahdollista ottaa esimerkkiä Britannian lastensuojelutyön kehityslinjoista? Siellä lastensuojelu on virallisesti velvoitettu toimimaan yhdessä perheterapeuttien kanssa jo vuodesta 2000 ja kirjaus on jatkunut sen jälkeen seuraavissa hallitusohjelmissa. Kyseessä on 2007 aloitettu, kriisiytyneen lastensuojelutyön kehittäminen, joka Eileen Munron (2011) raportin mukaan on laajasti levittänyt ympäri saarivaltion, vaikka näissä varsinaiset lastensuojelulain säädökset poikkeavat toisistaan (Walker 2012, 17). Sikääläisen hallituksen ohjeet korostavat, että lastensuojelutyössä tulee hyödyntää terapeuttista työtä. Myös lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden omat terapeuttiset taidot nähdään voimavarana, joita käytetään asiakastyössä ja arviointityössä hyväksi (mt. 24; ks. Alho 2017, 226). Systeemisessä lastensuojelutyössä merkittävä rooli on tiimillä, joka on esimerkki kollektiivisesta yhdessä toimimisesta. Perheterapeuttisen orientaation mukaan perhe muodostaa yhdessä tiimin kanssa oman systeeminsä, jonka tuloksena on mahdollista synnyttää uusia merkityksenantoja ja mahdollisesti perheen toimintaa uudelleen suuntaavia ideoita.

Systeemisen lähestymistavan kulmakivistä yksi on työyhteisöjen ja työntekijöiden yhteinen arvoperusta. Työntekijöiden ja erityisesti työyhteisöjen tuleekin käydä selkeyttävä arvokeskustelu siitä, millaisten arvojen ja toimintaperiaatteiden ohjaamana perheitä kohtaava perheterapiaa hyödyntävä lastensuojelutyö toteutuu. Työyhteisöissä on annettava aikaa muutosten mahdollistumiselle, kun tavoitteena on yhdessä perheen kanssa edetä kohti kestäviä, positiivisia muutoksia. Nykyisin lastensuojelun työskentelytavassa korostuu perheiden oikeus ja mahdollisuus palveluihin, joiden itsessään ajatellaan tuovan muutoksen perheen tilanteeseen. Lastensuojelun sosiaalityöntekijällä tulee olla mahdollisuus läheiseen ja tiiviiseen vuorovaikutukseen perheiden ja erityisesti lasten kanssa, mutta tarvittaessa on mahdollista tehdä perheiden yksityisyyteen puuttuvia väliintuloja.

Kohtaavaa, suhdeperusteista lastensuojelutyötä ei ole mahdollista toteuttaa toimistohuoneista käsin. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän olisikin jatkossa hakeuduttava yhä useammin pohtimaan yhdessä

asiakasperheiden vanhempien kanssa perhetilanteita heidän kotiinsa, samalle sohvalle vanhempien, ja lasten kanssa samojen lelukasojen ääreen. Edellytyksenä muutokseen on koko lastensuojelun toimintakulttuurin muuttuminen, kuten myös lastensuojelun perus- ja täydennyskoulutuksen, työnohjauskäytäntöjen ja esimiestyöskentelyn kehittäminen. Näissä tulisi huomioida riittävästi systeemisen perheterapeuttisen orientaation mahdollisuudet. Riittävästä työntekijäresursseista huolehtimista ei voida myöskään liikaa korostaa toimintakulttuuria muutettaessa. Tarvitaan myös lisää tutkimusta ja näyttöä orientaation vaikutuksista lasten ja perheiden elämään ja siitä, millä edellytyksillä ja mekanismeilla positiivisia vaikutuksia syntyy.

Oletuksemme on, että perheterapeuttinen, systeeminen työote sosiaalityössä lisää työntekijöiden kykyä toimia asiakkaiden monimutkaistuvien ongelmanyhtien purkamisessa. Sitä kautta perheterapeuttinen ja systeeminen työote tuottaa myös työtyytyväisyyttä lastensuojelun sosiaalityön kuormittavassa arjessa. Laadullinen tutkimus lastensuojelun sosiaalityön perheterapeuttisesta orientaatiosta (Alho-Konu 2005) kertoo työntekijöiden työhyvinvoinnin positiivisesta kehityksestä sekä pitkistä, sitoutuneista sosiaalityöntekijöiden työsuhteista. Tutkimuksessa selvisi, että oman työn hallinnan tunne ja menetelmällinen, perheterapeuttinen osaaminen tukivat positiivisten vaikutusten syntymistä sekä asiakkaiden että työntekijöiden osalta.

Artikkelimme on käsitellyt lastensuojelun sosiaalityön ja perheterapeuttisen työtteen suhdetta historiallisessa aikaikkunassa sekä asetelmaan liittyviä rajapintoja ja reunaehtoja. Näemme sosiaalihuollon avopalveluissa toteutettavan perhesosiaalityön ja perheterapian osaamisen yhdistämisen samalla tavoin merkityksellisenä kehityksenä, vaikka olemmekin keskittyneet tekstissämme pääasiassa lastensuojelun kontekstiin. Koulutusta ja osaamista tulisi laajentaa avohuollon lastensuojeluun. Maakunnallisia rakenteita hyödyntämällä systeemistä ajattelua on mahdollista viedä eteenpäin ja kehittää paikallisissa palveluissa, paitsi lastensuojeluun, myös muihin lasten ja perheiden palveluihin. Systeemisyyden voi tuoda merkittävän uuden ulottuvuuden ja ajattelutavan eri palveluihin ja palvelukulttuuriin. Systeemisen ajattelun kautta on mahdollista mobilisoida perheen lisäksi myös perheen kanssa työskentelevää viranomaisverkostoa tavoitteelliseen ja laadukkaaseen työskentelyyn. Jatkokysymyksenä esitämmekin, millä rakenteellisilla ratkaisuilla olisi mahdollista laajentaa systeemisen lastensuojelun täydennyskoulutusta kaikissa lastensuojelutyön organisaatioissa ja osa-alueilla? Toinen kysymyksemme liittyy sosiaalityön perustutkintoon ja siihen, tulisiko perheterapian periaatteet ja lähtökohdat olla osa sosiaalityön tutkintoa? Ei liene realistista, että sosiaalityöntekijät hankkisivat pitkän perheterapiakoulutuksen systemaattisesti perustutkintonsa lisäksi. Pitkät, psykoterapeutin kelpoisuuteen tähtäävät perheterapiakoulutukset ovat kuitenkin eräs mahdollisuus sosiaalityöntekijälle laajentaa työnkuvaansa ja toimia verkostoissaan tai alan yrittäjänä ja asiantuntijana tiimeissä terapeuttina.

Lähteet

- Aaltonen, Jukka (2015) Perheterapia ja yhteiskunta. Miten perheterapia elää yhteiskunnallisessa muutoksessa? Perheterapeutti 2015 1, s. 12–16.
- Aaltonen, Jukka (2003) Perheterapian tulevaisuus 5 vuoden kuluttua: etiikka ennen vaikuttavuutta. Teoksessa Toivakka, Heikki (toim.): Perheterapian kehittyvä ammattikäytäntö. Suomen perheterapiayhdistys R.y. Loimaa: Loimaan Kirjapaino Oy, 264–270.
- Aaltonen, Jukka (2002) Perheterapia ryhmäkuvassa. Teoksessa Rönkö, Anna & Kinnunen, Ulla (toim.): Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen. Keuruu: PS-kustannus Otavan Kirjapaino Oy, 142–159.
- Alho, Sirkka (2017) Perheiden tukena: tutkimus kasvatus- ja perheneuvolatyöstä ja kollektiivisesta identiteetistä asiantuntijoiden tulkitsemina. Akateeminen väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta.
http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-2582-4/urn_isbn_978-952-61-2582-4.pdf
- Alho-Konu, Sirkka (2005) “Haastetaan asiakkaat oman elämänsä tekijöiksi”. Perheterapeutin orientaatio lastensuojelun sosiaalityössä. Pro gradu, Itä-Suomen yliopisto. Saatavilla: <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20140598>
- Anderson, Harlene & Coolishian, Harold (1988) Human systems as linguistic systems: preliminary and evolving ideas about the implications for clinical theory. *Family Process* 27, 415–428.
- Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa (1996) Kenelle jää kontrollin musta pekka-kortti? Sosiaalitoimisto verkostoissaan. *Stakes tutkimuksia* 63. Jyväskylä: Gummerus.
- Arnkil, Tom Erik & Heino, Tarja (2014) Pirulliset ongelmat opettavat. Teoksessa: Riitta, Haverinen & Marjo, Kuronen & Tarja, Pösö (toim.) Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Vantaa: Vastapaino, 283–300.
- Bardy, Marjatta (2009) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa Marjatta Bardy Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Yliopistopaino, 16–39.
- Bardy, Marjatta (2013) Lapsuus, aikuisuus ja yhteiskunta. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- Bernler, Gunnar & Johnsson, Lisbeth (1988) Teori för psykosocialt arbete. Lund: Natur och Kultur.
- Carr, Alan (2009) The effectiveness of family therapy and systemic interventions for child-focused problems. *Journal of Family Therapy*, 31: 3–45.
- Carr, Alan (2014) The evidence base for family therapy and systemic interventions for child-focused problems. *Journal of Family Therapy* 36, 107–157.
- Carr, Alan (2018) Family therapy and systemic interventions for child-focused problems: the current evidence base. *Journal of Family Therapy*, 1–61.
- Collins, Donald; Jordan, Cathleen & Coleman, Heather (2007) *An Introduction to Family Social Work*. International edition. Brooks/Cole Cengage Learning. Fourth edition.
- Compton, Beulah & Calaway, Burt & Cournoyer, Barry (2005) *Social work processes*. 7th ed. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing.
- Dillon, Jo; Greenop, Daz & Hills, Mel (2016) Participation in child protection: A small-scale qualitative study. *Qualitative Social Work* 15:1, 70–85.
- Eräsaari, Leena (1991) Yksilöllistävää sosiaalityötä. Historian tarkastelua. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A 7. Jyväskylä.
- Frankel, Harvy & Frankel, Sid (2007) Family therapy, family practice, and child and family poverty: Historical perspectives and recent developments. *Journal of Family Social Work* 10 (4), 43–80.
- Fagerström, Katarina (2016) Systeeminen käytäntö lastensuojelutyössä Isossa-Britanniassa. Perheterapia 1/2016, 32. vuosikerta. Suomen mielenterveysseura.
- Forsberg-Kupias, Hannele & Salminen, Tuula (1986) Perheen merkitys ja perheeseen kohdistuva sosiaalityö. Perhekeskeisen sosiaalityön käsitteen ja funktion tarkastelua yhteiskuntakehityksen valossa. Sosiaalipolitiikan laitos, tutkimuksia 81. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Goldenberg, Irene & Goldenberg, Herbert (2000) *Family Therapy An Overview*. Brooks/Cole Thomson Learnig. 5th edition.
- Goodman, Steven & Trowler, Isabelle (toim.) (2012) *Social Work Reclaimed: Innovative Frameworks for Child and Family Social Work Practice*. London: Jessica Kingsley.
- Granfelt, Riitta (1990) Psykososiaalinen työ – asiakastyön kehittämisen eräs suunta. Teoksessa Suomalainen sosiaalityö. Sosiaalipolitiikka 1990: 2. Jyväskylä: Sosiaalipolitiittinen yhdistys, 89–93.
- Granfelt, Riitta (1993) Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Granfelt, Harri Jokiranta, Synnöve Karvinen, Aila-Leena Matthies, Anneli Pohjola (toim.) Monisärmäinen sosiaalityö. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 177–222.
- Heino, Tarja (2014) Lastensuojelun pirullinen tehtävä. Teoksessa Johanna Lammi-Taskula & Sakari Karvonen (toim.) *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere: Juvenes Print– Suomen yliopistopaino Oy, 286–308.
- Hessle, Sven (1985) *Riktlinjer för psykosocialt arbete*. Stockholm: AWE/Gebbers.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2009) Lapsen osallisuus ja ikäsensitiivinen lastensuojelu. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Lastensuojelun ytimissä. THL, 149–165.
- Hurtig, Johanna (2003a) Lasten suojelemissa: etnografia lasten paikan rakentumisessalastensuojelun perhetyön käytännöissä. Lapin yliopisto yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi.

- Hurtig, Johanna (2003b) Lasten suojelemissa: etnografia lasten paikan rakentumisessa lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Lapin yliopisto yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi.
- Jensen, Per (2013) Contemporary Family Therapy. June 2013, Vol. 35, issue 2, pp 288–295.
- Jensen, Per (2005) Family therapy in Norway. Context magazine 82.
- Kananoja, Aulikki (2018) Selvityshenkilön arvio lastensuojelun henkilöstön riittävydestä ja ratkaisuehdotukset kuormituksen vähentämiseksi.
<http://stm.fi/documents/1271139/6184550/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf/a489a36e-7c2f-4ac7-9372-6bb221d2705e/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf.pdf> (haettu 11.3 2018)
- Lahtinen, Pia; Männistö, Leena & Raivio, Marketta (2017) Kohti suomalaista systeemistä lastensuojelun toimintamallia. Keskeisiä periaatteita ja reunaehtoja. Työpäpaperi 7/2017. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/132169/TY%C3%9662017_7_Kohti%20suomalaista_040417.pdf?sequence=1 (haettu 11.3 2018)
- Lastensuojelulaki 2007/417.
- Meeuwisse, Anna & Scaramuzzino, Roberto & Swärd, Hans (2011) Everyday realities and visionary ideals among social workers in the Nordic countries: A matter of specialization and social work task? Nordic Social Work Research, 1:1, 5–22.
- Munro, Eileen (2010) Part One: A Systems Analysis. Department for Education: London. Saatavilla:
<http://www.education.gov.uk/munroreview/>.
- Munro, Eileen (2011) The Munro Review of Child Protection Interim Report: The Child's Journey. Department for Education. Saatavilla: <http://www.education.gov.uk/munroreview/>.
- Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi 27 Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.
- Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna (2004) Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun tilanearvion käsikirja. http://www.socca.fi/files/104/Lapsilahtoisien_tilanearvion_kasikirja.pdf. (haettu haettu 11.3 2018)
- Mänttari-Van der Kuip, Maija (2015) Work-Related Well Being among Finnish Frontline Social Workers in a Age of Austerity. Jyväskylä University: Printing House.
- Niemelä, Pauli (2012) Tapauskohtaisuus sosiaalityössä ”Case Study - Case Work - Case Evaluation” - prosessimalli sosiaalityön ja sen käytännön opetuksen jäsentäjänä. Teoksessa Noora Tuohino, Anneli Pohjola & Mari Suonio (toim.) Sosiaalityön käytännönopetus liikkeessä. SOSNET julkaisuja 5.
- Nieminen, Urpu (1983) Perhekeskeinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Nousiainen, Kirsi & Petrelius, Päivi & Yliruka, Laura (2016) Puheista tekoihin! Ylisukupolvisten ongelmien ehkäiseminen lastensuojelussa ja perhe- ja sosiaalipalveluissa. THL, Työpäpaperi.
- Papp, Peggy (2006) In loving Memory of Marianne Walters. Family Process Vol. 45:2, 139–142.
- Pincus, Allen & Minahan, Anne (1973) Social work practice; model and method. Itasca, IL.; F.E. Peacock.
- Pösö, Tarja (2010) Havaintoja suomalaisen lastensuojelun institutionaalista rajasta. Janus 4, (18), 324–336.
- Real, Terry (1990) The therapeutic use of self in constructionist/systemic therapy. Family Process vol. 29 (3), 255–272.
- Richmond, Mary (1922) What is Social Case Work? An Introductory Description. New York: Russell Sage Foundation.
- Richmond, Mary (1917) Social Diagnosis. New York: Russel Sage Foundation.
- Rittel, Horst W.J. (1972) On he Planning Crises: Systems and Analysis of the 'First and Second Generation'. Bedrifsekonomen. Vol 8.
- Ruch, Gillian (2011) The Contemporary Context of Relationship-Based Practice. Teoksessa Danielle Turney, Martin Smith, Andrew Cooper, Mark Poel, Ravi Kohli, Brynna Kroll, Linnet McMahon, Clare Parkinson, Gillian Ruch & John Simmonds. Jessiva Kingsley Publisher, 13–28.
- Ruch, Gillian (2005) Relationship-based practice and reflective practice: holistic approaches to contemporary child care social work. Child and Family Social Work. Vol 10(2), 111–123.
- Sipilä, Anita (2011) Sosiaalityön asiantuntijuuden ulottuvuudet - Tiedot, taidot ja etiikka työntekijöiden näkökulmasta kunnallisessa sosiaalityössä. Publications of the University of Eastern Finland Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 28 Itä-Suomen yliopisto Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta.
- Sipilä, Jorma (1989) Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.
- THL, Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelma Lape. <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/lapsi-ja-perhepalveluiden-muutosohjelma-lape-> Viitattu 14.9.2018.
- Toikko, Timo (2009) Tapauskohtainen sosiaalityö. Teoksessa Mikko Mäntysaari & Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Juva: WSBookwell Oy, 271–291.
- Toikko, Timo (2001) Sosiaalityön amerikkalainen oppi. Yhdysvaltalaisen caseworkin kehitys ja sen yhteys suomalaiseen tapauskohtaiseen sosiaalityöhön. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja A. Tutkimuksia 1.
- Toikko, Timo (1997) Psykososiaalinen lähestymistapa sosiaalityössä. Janus vol. 5 (2). 169–188.
- Toikko, Timo (1995) Perheterapian strukturaalinen malli ja konstruktionismien haaste. Alkoholipolitiikka 60:1, 22–30.
- Vartiainen, Pirkko & Ollila, Seija & Raisio, Harri & Lindell, Juha (2013) Johtajana kaaoksen reunalla. Kuinka selviytyä pirullisista ongelmista? Tallinna: Gaudeamus Raamatutrykijö OY
- Wahlbeck, Jan-Christer. Mitä perheterapia on? www.dialogic.fi/wp-content/uploads/pdf/pt_julkaisut/mita_perheterapia_on.pdf. Viitattu 13.9.2018.

Wahlström, Jarl (1992) Merkitysten muodostuminen ja muuttuminen perheterapeuttisessa keskustelussa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 94.

Walker, Steven (2012) Effective Social Work with Children, Young People and Families. Putting System Theory into Practice. London: Sage Publications Ltd.

Lapsen ja perheen kohtaaminen lastensuojelun avohuollossa – Tarkastelua systeemisestä näkökulmasta

Tiina Civil, sosiaalityöntekijä ja erityistason perheterapeutti, YTM, Projektikoordinaattori – Pirkanmaan perheiden palveluiden uudistaminen

Johdanto

Toimiessani systeemisen lastensuojelun toimintamallin koordinaattorina ja kouluttajana Pirkanmaalla osana meneillään olevaa Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmaa (LAPE) olen alkanut tarkastella lastensuojelun avohuollossa lasten ja perheiden kanssa tehtävää lastensuojelutyötä ja siinä tapahtuvia kohtaamisia uudenlaisin ”silmälasein”. Artikkelini koostuu pitkälle niistä havainnoistani ja ajatuksistani, joita on muodostunut oman työni tekemisen, lastensuojelutiimien kouluttamisen ja työnohjaamisen yhteydessä. Taustalla vaikuttavat omat kokemukseni, pohdintani ja oma ammatillinen taustani. Tavoitteenani on jäsentää lastensuojelun avohuollossa tapahtuvia kohtaamisia systeemisen lastensuojelun toimintamalliin sopivaksi.

Työurani aikana olen saanut tarkastella lasten ja perheiden kanssa tapahtuvia kohtaamisia eri tulokulmista. Lapsen asioista vastaavana sosiaalityöntekijänä jouduin tarkastelemaan lasta ja perhettä aina vain etäämmältä työnkuvan muuttuessa vuosi vuodelta enemmän päätöksentekoa korostavaksi. Siirtyessäni moniammatilliseen työryhmään selvittämään lapsiin kohdistuneita seksuaalirikos- ja pahoinpitelyepäilyjä (ks. esim. Julin 2018) ajattelin, että jokaisen suojelun tarpeessa olevan lapsen tulisi saada ympärilleen vastaavanlainen erilaisista osaamisista koostuva työryhmä, jonka tehtävänä on antaa lapselle mahdollisuus tulla kuulluksi ja kohdatuksi. Tärkeänä osana työtä näin myös vanhempien ja/tai lapsesta huolta pitävien henkilöiden tapaamiset, joissa voidaan kuulla heidän näkemyksiään ja ottaa vastaan koetut reaktiot työntekijöiden antaessa palautetta esille nousseista asioista ja niiden vaikutuksesta lapseen ja perheeseen. Oma osaamistani ovat vahvistaneet kriisi- ja traumapainotteiset perheterapiaopinnot, joiden avulla itselleni on avautunut mahdollisuus soveltaa kohtaamistyöhön erilaisia teorioita ja lähestymistapoja. Uuden oppiminen on mahdollistanut uudenlaisen tavan nähdä ja vaikuttaa lasten ja perheiden tilanteisiin.

Ajattelen, että systeeminen lastensuojelu sisältää keskeiset periaatteet ja lähestymistavat, joita tarvitaan lasten ja perheiden auttamiseksi. Aloittaessani systeemisen lastensuojelun koordinaattorina maaliskuussa 2017 osallistuin samaan aikaan systeemisen lastensuojelun kouluttajakoulutuksen. Kouluttajakoulutuksen jälkeen olen kouluttanut Pirkanmaalla muutostyöhön lähteneiden kuntien lastensuojelutiimejä lastensuojelun systeemiseen toimintamalliin. Koulutuksen aikana ja sen jälkeen lastensuojelutiimit ovat ottaneet ensimmäisiä askelia systeemisen toimintamallin mukaiseen työskentelyyn. Esille ovat nousseet sosiaalityöntekijöiden kysymykset ja pohdinnat muun muassa siitä, miten systeemisen lastensuojelun taustalla oleva perheterapeuttinen lähestymistapa asettuu lastensuojelun avohuoltoon, mitä perheterapeuttisuudella tarkoitetaan lastensuojelutyössä, miten perheterapeuttisia elementtejä voi hyödyntää työskentelyssä, miten perheterapeuttinen ja systeeminen työskentely eroaa nyt tehtävästä työstä ja millä tavalla se vaikuttaa tapaan puhua ja ajatella.

Tarkoituksena tässä kirjoituksessa on yrittää jäsentää sitä, millä eri tavoilla systeeminen työote ja ajattelu sekä toimintamalliin liittyvät perheterapeuttiset elementit voivat näkyä ja miten niitä voi hyödyntää lastensuojelun avohuollossa erityisesti lapsen ja perheen kohtaamisen näkökulmasta. Pohdin seuraavaksi systeemisen työskentelyn merkitystä lastensuojelun avohuollon työskentelylle ja kuvaan perheterapeuttisen työskentelyotteen keskeisiä teoreettisia lähtökohtia ja lähestymistapoja. Sen jälkeen esittelen mallin, jonka avulla lasten ja perheiden kohtaamisissa voidaan edetä näiden periaatteiden ja lähestymistapojen ohjaamana.

Lastensuojelun avohuollon sosiaalityö ja systeeminen lastensuojelu

Lastensuojelun sosiaalityön sisältöä on vaikea yksiselitteisesti määritellä. Taustalla vaikuttavat muun muassa työskentelyä määrittävä ja ohjaava lainsäädäntö ja suositukset sekä sosiaalityön koulutus, mikä on voinut olla erilaista eri yliopistoissa eri aikakausilla. Perustehtävänä on lapsen suojelutehtävä, minkä lainsäädäntö selkeästi määrittelee (lastensuojelulaki). Siihen, miten ja millä tavalla perustehtävää hoidetaan, lainsäädäntö ei niinkään anna tukea. Lasta suojellaan ensisijaisesti palveluorientoituneen järjestelmän tarjoamien palvelujen kautta.

Vuoden 2015 sosiaalihuoltolainsäädännön kokonaisuudistuksen jälkeen lastensuojelun sosiaalityön painopisteen voidaan nähdä muuttuneen (sosiaalihuoltolaki). Palvelutarpeen ja lastensuojelutarpeen arvio tehdään sosiaalihuoltolain mukaisessa työskentelyssä, eikä lastensuojelutyössä enää ainoastaan arvioida välitöntä lastensuojelun tarvetta, vaan kerätyn tiedon pohjalta työskentely ja arvioinnin painopiste siirtyvät siihen, onko palvelu vaikuttavaa eli auttaako työskentely lasta ja perhettä. Perinteiseksi lastensuojelun sosiaalityöksi nähdyn tiedon keräämisen ja sen pohjalta tehtävän arvioinnin tilalle ja/tai sen rinnalla tehtäväksi lainsäädännön kautta tarkasteltuna tarjoutuu mahdollisuus tehdä sosiaalityötä eri tavalla.

Lasten ja perheiden palvelujärjestelmän muuttuessa lastensuojelun sosiaalityön muutoksen tueksi tarjotaan systeemistä lastensuojelua. Lastensuojelun systeeminen toimintamalli perustuu monitoimijaiseen rakenteeseen, systeemiseen ajatteluun ja sen myötä tapahtuvaan suhdeperustaiseen työskentelyyn. Suhdeperustaisuudella tarkoitetaan sitä, että asiakkaan kanssa pyritään luomaan suhde, jonka varassa työskentely tapahtuu. Työskentely ei rakennu tässä yhteydessä ainoastaan palveluiden tarjoamisena asiakkaalle, vaan sosiaalityöntekijä nähdään vahvana toimijana tehtävässä muutostyössä. (Ks. esim. Fagerström 2016; Forrester ym. 2013; Lahtinen ym. 2017.)

Työskentelyä tukemaan malli tarjoaa monitoimijaisen tiimin, jolla on uudenlaista, jaettua osaamista. Terveystuollon puolelta ammatillista osaamista tiimiin tuo perheterapeutti, jonka tehtävänä on huolehtia systeemisestä ajattelusta tuomalla tiimikokouksessa tapahtuvaan työskentelyyn perheterapeutteja näkökulmia ja lähestymistapoja kuten esimerkiksi dialogisuus, narratiivisuus ja ratkaisukeskeisyys. Erityistason perheterapiakoulutukseen kuuluu useiden erilaisten lähestymistapojen ja menetelmien hallitseminen ja joustava käyttö. Perheterapian vaikuttavuudesta kertovat artikkelit tukevat perheterapeuttien elementtien hyödyntämistä ihmissuhdetyössä (Carr 2018 a & b).

Monitoimijuudella tarkoitetaan myös lapsen ja perheen osallistumista tiimiin ja osallisuutta kokonaisvaltaiseen ja läpinäkyvään työskentelyyn. Asiakas asettuu työskentelyyn mukaan yhtenä toimijana ja työntekijän asiantuntijarooli tulee uudella tavalla tarkasteltavaksi. Työntekijän asiantuntija-asemaa ei ole tarkoitus poistaa, vaan asiakas nähdään asiantuntijuuden rinnalla yhtenä omaan elämäänsä ja tilanteeseensa vaikuttavana toimijana. Keskeinen ajatus on, että irrottaudumme paremmin tietämisen positiosta. Kuulemalla lapsen ja eri perheenjäsenten kokemuksia ja näkemyksiä sekä tarkastelemalla lapsen ja perheenjäsenten sekä ympäristöön liittyviä vuorovaikutussuhteita tavoitteena on saada lisää ymmärrystä ongelman taustalla olevista syistä ja löytää sitä kautta uusia ratkaisuehdotuksia ja helpotusta tilanteelle. Kiinnostus lapseen ja perheeseen ohjaa työskentelyä. Erilaisilla menetelmillä, kuten esimerkiksi sukupuutyöskentelyllä, on tarkoitus saada käsitys lapsen ja perheen systeemistä ja siellä toimivista erilaisista vuorovaikutuskuvioista.

Systeemisen ajattelun myötä on mahdollista nähdä sosiaalityöntekijän ja muiden toimijoiden vaikuttamisen mahdollisuudet uudella tavalla. Työskentelyn myötä liitymme lapsen ja perheen systeemiin vaikuttaen siihen. Emme ole arvioimassa tilannetta pelkästään ulkopuolelta, vaan systeemin sisällä vaikuttaen omalla toiminnallamme ja puheellamme. Keskeinen ajatus on, että vuorovaikutuksen kautta tapahtuu aina vaikuttamista. Ymmärrämme, että kaikella tekemisellä ja sanomisella on vaikutusta. Siksi jokainen kohtaaminen on merkityksellinen.

Muiden lasten ja perheen ympärillä olevien toimijoiden vaikuttamisen mahdollisuudet, osaaminen ja näkökulmat huomioon ottava työskentely tarjoaa mahdollisuuksia kutsua mukaan lapselle ja perheelle tärkeitä toimijat joustavasti systeemiseen tiimiin ja intensiivisempään yhdessä tekemiseen. Systeemisyyteen kytkeytyvän moninäkökulmaisuuuden ajatellaan vahvistavan vaativassa suojelutyössä tarvittavaa neutraliteettia ja laadukkuutta. Lähtökohtana työskentelyssä on aina tapauskohtainen harkinta ja arvio siitä, mistä tämä lapsi ja perhe hyötyvät.

Esille nousseita pohdintoja, haasteita ja kysymyksiä

Olen viimeisen reilun vuoden ajan tehnyt työtä erilaisten kuntien erityyppisten lastensuojelutiimien kanssa systeemisen lastensuojelun juurtumiseksi. Työskentelyssä on tullut näkyviin sosiaalityöntekijöiden erilaiset tavat ja mahdollisuudet kohdata lapsi ja perhe perustehtävän toteuttamiseksi. Erilaisten työtapojen taustalla vaikuttavat olevan muun muassa isot asiakasmäärät, työyhteisön käytännöt, mallit ja tavat työskennellä sekä yksittäisen työntekijän käymät koulutukset ja saadut työkokemukset.

Hyvärinen ja Pösö (2018) jakavat lapsen kanssa tapahtuvat kohtaamiset lastensuojelussa selvittelevään, osallistavaan, kuulumisia kysyvään ja muutokseen tähtäävään haastatteluorientaatioon. Jotta kohtaamistyön eri mahdollisuudet tulevat näkyväksi, tarkastelen tässä luvussa näiden haastatteluorientaatioiden jaottelun pohjalta koulutuksissa esille tulleita sosiaalityöntekijöiden kuvauksia lasten ja perheiden kohtaamisista peilaten niitä omaan ammatilliseen kokemukseeni.

Selvittelevän haastattelun tehtävänä on selvittää lapsen kokonaistilannetta. Nähdään, että lastensuojelussa päätösten tulee perustua laaja-alaiseen kokonaiskäsitykseen lapsen tilanteesta, ja siksi sitä on selvitettävä koko ajan, vaikka varsinainen arvio lastensuojelutarpeesta olisi tehtynä. Lapsilla tulee olla oikeus kertoa omista kokemuksistaan ja näkemyksistään sellaisina kuin he ovat itse ne kokeneet, ei aikuisten ennakkokäsitysten suodattamina. (Holopainen ym. 2018.)

Työskennellessäni lastensuojelun tiimien ja sosiaalityöntekijöiden kanssa kouluttajana esiin on tullut sosiaalityöntekijöiden laaja-alainen selvittelytyö, jonka tavoitteena on tiedon kerääminen. Tieto on usein toisten toimijoiden tuottamaa ja tulkitsemaa ja sitä kerätään lastensuojelussa tehtävää arviointia ja päätöksentekoa varten. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän työskentely lapsen ja perheen kanssa näyttäytyy pitkälti päätösten tekemisenä ja palveluiden järjestämisenä. Sosiaalityöntekijä kohtaa lapsen ja perheen usein ainoastaan erilaisissa verkostoissa ja lakisääteisissä tapaamisissa kuten asiakassuunnitelmaneuvoituissa tai esimerkiksi sijoituksiin liittyvissä kuulemistilanteissa.

Kerätyn tiedon kautta arvioidaan lapsen ja perheen tilannetta. Tilannetta arvioidaan usein ongelman määrittelymiseksi ja tämän perusteella haetaan palveluita. Arviota ja tietoa siitä, mistä on kysymys, mikä on auttanut ja toiminut, ei usein ole ollut saatavilla. Tietoa on puuttunut lapsen ja eri perheenjäsenten näkemyksistä ja käsityksistä siitä, mistä heidän mielestään on kysymys, minkälaiset syyt ovat perheen tilanteen ja ongelmien taustalla ja millaisia heidän ratkaisuehdotuksensa asiaan olisivat. Lastensuojelun sosiaalityön nähdään arvioivan ja keräävän kysymyksillään tietoa ongelmasta ja lapsen ja perheen hoidon ajatellaan tapahtuvan muualla kuin lastensuojelun sosiaalityössä, esimerkiksi perheneuvolassa, perhetyössä tai lasten- tai nuortenpsykiatrialla.

Kääriäisen ja Kuusisto-Niemen (2005, 45) mukaan ”Sosiaalityö on kohtaamisia, joissa kerätään, jaetaan ja välitetään tietoja”. Sosiaalityöntekijöiden kuvauksissa lapsen ja perheen kohtaamisista tämä tulee näkyviin. Kohtaamisissa ovat korostuneet esitetyt kysymykset tilanteen selvittämiseksi. Sen sijaan kohtaamisten tarjoamat muut mahdollisuudet vaikuttaa ovat voineet jäädä hyödyntämättä. Muilla mahdollisuuksilla tarkoitan keskusteluissa mahdollisesti syntyviä avauksia, jotka antavat mahdollisuuden keskustelun syventämiseen ja palautteen antamiseen. Palaute voi sisältää esimerkiksi rohkaisevia sanoja, rauhoittelua, mahdollisuuksien näkemistä ja toivon elementtejä.

Mielipidettä kartoittava haastattelu perustuu lastensuojelulain peruslähtökohtaan lapsen oikeudesta olla osallisena omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa ja lastensuojelun toiminnassa (Toivonen ym. 2018). Laki ei kuitenkaan selkeästi määrittele kenen tehtävänä on kuulla lasta lukuun ottamatta huostaanoton ja sijaishuoltoon sijoittamisen yhdessä tapahtuvaa kuulemistä. Lakia on voitu tulkita niin, että sosiaalityöntekijän tehtäväksi jää vähimmillään varmistaa, että joku muu lapsen kanssa työskentelevä kuulee lasta. Mikäli sosiaalityöntekijä kuulee lasta ensimmäisen kerran vasta huostaanoton valmisteluun liittyvissä kohtaamisissa, voi kuuleminen jäädä näennäiseksi.

Kuulumisia selvittelevä haastattelu keskittyy siihen, mitä lapselle kuuluu ja mikä hänelle on tärkeää juuri nyt (Höykinpuro ym. 2018; Muukkonen & Tulensalo 2018). Työskennellessäni lastensuojelun tiimien ja sosiaalityöntekijöiden kanssa kouluttajana Mitä kuuluu -haastatteluorientaatio ei korostunut sosiaalityöntekijöiden kuvauksissa. Jos lasta tavattiin, kyseessä oli useimmiten joko lapsen kuulemistilanne huostaanottoon ja/tai sijoitukseen liittyen tai muu akuutin tilanteen selvittely. Pääsääntöisesti

sosiaalityöntekijät toivoivat voivansa käyttää enemmän aikaa juuri tämän kaltaiseen työskentelyyn ja se nähtiin tärkeänä suhdeperustaista työskentelyä rakennettaessa.

Muutokseen pyrkivän haastatteluorientaation lähtökohtana on nähdä lapsi lastensuojelun asiakkaana, jolloin hänellä on elämässään aina asioita, joita pyritään muuttamaan, oli paikka lapsen tai vanhemman käytöksestä, lapsen elinolosuhteista tai taloudellisesta tilanteesta. Muutokseen voidaan pyrkiä lapsen kanssa kohtaamisissa myös haastattelun keinoin. Tavoitteena on muutos lapsen käyttäytymisessä tai kuormittavien elämäntilanteiden käsittely ja niistä selviytyminen. Muutokseen pyrkivässä haastattelussa asetetaan tavoite ja työntekijä antaa lapselle keinoja hallita muutosta. (Peltonen 2018; Juusola & Vehkaoja 2018.)

Kouluttamisen yhteydessä olemme keskustelleet muutostyöstä ja siitä, miten se näkyy sosiaalityöntekijöiden työssä. Sosiaalityöntekijät ovat kertoneet erilaisista koulutustaustoistaan ja työkokemuksistaan ja niiden pohjalta työnkuva ja mahdollisuudet vaikuttaa voitiin nähdä hyvinkin erilaisina. Jos esimerkiksi perheterapeutit lähestymistavat olivat tuttuja ja luontevasti käytössä osana suhdeperustaista työskentelyä, sosiaalityöntekijät saattoivat kertoa roolistaan vahvana muutostyötä tekevänä toimijana lapsen ja perheen rinnalla ja työntekijöiden kertomat kuvaukset näyttävät tapahtuvan haastattelun avulla tapahtuvana muutostyönä.

Saatettiin myös kokea, että suhteen rakentaminen lapseen voi haitata päätöksentekoa. Tämän aiheen yhteydessä kävimme keskustelua systeemisen tiimin mahdollisuudesta tukea työntekijää esimerkiksi tuomalla eri roolien ja näkökulmien avulla tarvittavaa neutraliteettia suojelutehtävän toteuttamiseksi. Koettiin myös, ettei osaaminen riitä ja haastattelun avulla muutokseen tähtäävää työskentelyä tehdään muualla. Esille tuli myös, että asiakkaiden kanssa käydyissä keskusteluissa saatetaan varoa tiettyjä teemoja peläten, että sillä aiheutetaan lisää vahinkoa lapsille ja perheille esimerkiksi kiireissä tai traumatisoituneen lapsen ja/tai perheenjäsenen kohdalla.

Näkyviin tulivat myös erilaiset käsitykset muutostyöstä. Muutostyötä tarkasteltiin usein enemmän suoraan toiminnan muutoksen kuin lapsen ja perheenjäsenten ajattelun muutoksen kautta tapahtuvana. Nämä erilaiset käsitykset muutostyöstä voivat aiheuttaa sen, että pelkästään toiminnan kautta jäseneltynä muutostyö voi asettua väärin tavoitteisiin tai väärään kohtaan työskentelyssä, eikä tästä syystä ole mahdollista päästä tavoitetta kohti. Muutostavoite on voitu tällöin asettaa varsin työntekijälähtöisesti ja lapsi ja vanhempi voidaan vahingossa tulla asetetuksi tilanteeseen, jossa heidän on joko valehdeltava työntekijälle tai näytettävä epäonnistumisensa mahdottomaksi asetetun tavoitteen edessä. Muutostyön tarkastelu ajattelun ja merkityksenannon muutoksiin pyrkivänä työskentelynä nostaa esille kohtaamisen merkityksen ja siinä tarjoutuvan mahdollisuuden kuulla lasten ja perheiden ajatukset, kokemukset ja mahdollisuudet toimia.

Erityisesti muutostyötä koskevilla keskusteluilla ja koulutuksen yhteydessä annetun välitehtävän pohdintoissa sosiaalityöntekijät ovat pohtineet perheterapeuttien elementtien soveltamista lapsen ja perheen kohtaamiseen viranomaisrooli huomioiden. Erilaiset tavat nähdä ja ymmärtää perheterapeutisuus tulivat näkyviin. Perheterapeutin ymmärrys voitiin nähdä muun muassa ”vaaleanpunaisen silmälasien takaa katsomisenä” ja ajatuksena, että ymmärtäminen tarkoittaa hyväksymistä. Perheterapeuttien elementtien hyödyntäminen saatettiin nähdä mahdollisena vain tietyissä tilanteissa lähinnä yhteistyöhön kykenevien lasten ja vanhempien kanssa. Koulutuksissa kävimme keskustelua aiheesta tavoitteena antaa lisää ymmärrystä siitä, mitä perheterapeutisuudella tarkoitetaan, miten lähestymistapoja voi joustavasti hyödyntää kohdatessa lasta ja perhettä erilaisissa tilanteissa ja elämänvaiheissa (esimerkiksi huostaanotto-prosessissa) ja miten tulokulmia voi hyödyntää esimerkiksi lapsen ja perheen sekä lähiympäristön vuorovaikutussuhteiden tarkastelemiseen.

Koulutuksissa asiakastapausten kanssa työskennellessä asiat ovat usein konkretisoituneet ja on syntynyt ymmärrystä siitä, miten perheterapiasta nousevia tulokulmia ja lähestymistapoja voi hyödyntää lasten ja perheiden kohtaamisissa, miten esimerkiksi asioita voi ottaa puheeksi ja miten asioita voi sanoittaa tarvittaessa jämäkästi päätöksentekijän virkavastuu huomioiden. Asiakastapausten tarkastelun yhteydessä kysytyissä palautteissa (miten systeeminen tapa tarkastella tilanteita muutti omaa ajattelua ja työskentelyä) on saatu muun muassa seuraavia kommentteja: ”Päästiin pinnan alle syvemmälle”, ”Keskustelun sävy

muuttui pehmeämmäksi tarkastellessa eri näkemyksiä ja käsityksiä asiasta”, ”Ymmärrys kasvoi” ja ”Hirviöltä aluksi kuulostanut äiti näyttäytyikin lopuksi inhimilliseltä”.

Tarkastellessani itse systeemisen lastensuojelun avaamien näkökulmien kautta vanhoja asiakastilanteitani olen saanut uutta ymmärrystä lapsen ja perheen tilanteesta sekä auttamisen ja vaikuttamisen eri kohdista ja mahdollisuuksista. Myös lapsen ja perheen reaktiot ja mahdolliset tunteet näyttäytyvät uudessa valossa. On syntynyt myös käsitys siitä, että välillä tein varsin terapeutista muutokseen tähtäävää työtä, vaikka en osannut sitä siinä kontekstissa nähdä enkä sanoittaa. Tunnistan myös, kuinka tapaan ajatella, puhua ja toimia vaikuttivat organisaation käytössä olevat tavat ja mallit ilman, että osasin kyseenalaistaa niitä. Näen myös, kuinka oma hypoteesini ohjasi tapaan kuulla ja kuinka lujasti pidin siitä kiinni korostaessani omaa asiantuntijuuttani, mitä ajattelin minulta odotettavan ja mitä myös muut yhteistyötahot välillä vaativat.

Systemisen ja perheterapeuttisen työskentelyn teoreettiset perusteet

Lasten ja perheiden tapauksien ja tilanteiden ollessa aina vähän erilaisia ja vaatiessa erilaisia lähestymistapoja olen hakenut teoriapohjaa monesta suunnasta. Työn perustuessa lastensuojelulakiin ja vaativaan suojelutehtävään on huolehdittava siitä, että ensisijaiset tehtävät tulevat hoidetuksi. Perustehtävän rinnalla mielestäni tapaamisten painopistettä on mahdollisuus tapauskohtaisesti muuttaa. Tapaamisissa voidaan asettaa kohtaamaan, kuuntelemaan ja puhumaan uusilla tavoilla. Pohdin seuraavaksi sitä, miten systeemisen lastensuojelun taustalla olevia perheterapeuttisia lähestymistapoja voidaan soveltaa lastensuojelun avohuollossa tehtävään sosiaalityöhön. Olen pyrkinyt nostamaan esille kohtaamista ajatellen myös erilaisia trauma- ja kriisityössä käytettäviä hoidollisia elementtejä.

Erilaisissa terapiasuuntauksissa on olemassa paljon yhteisiä elementtejä, joiden merkitystä on korostettu myös erilaisissa vaikuttavuustutkimuksissa. Keskeisinä eri suuntauksia yhdistävinä asioina esille nousevat toisen kohtaaminen, kuunteleminen ja kunnioittaminen. Nostan tässä työssä tarkasteluni kohteeksi systeemisen lastensuojelun toimintamallin taustalla olevat dialogisuuden, ratkaisukeskeisen ja narratiivisen lähestymistavan. Pysin tarkastelussani jäsentämään, miten edellä mainitut terapiasuuntauksukset voivat soveltua lapsen ja perheiden kohtaamiseen lastensuojelun avohuollon työskentelyssä. Keskiöön nousevat perhe, sen vuorovaikutus ja toimijuus.

Dialogisuus

Seikkula ja Arnkil (2011) käsittelevät sitä, miten asiakkaiden ääni saadaan kuuluviin verkostotyössä. Yhtenä lähtökohdista he näkevät pyrkimyksen hellittää asiantuntijakeskeisyydestä ottamalla asiakkaat mukaan yhteistyöhön. Ammattilaiset määrittelevät usein tilanteet ja sopivat yhteisestä linjasta. Perheitä koskevaa tietoa virtaa asiantuntijalta toiselle ohi perheiden ja usein heidän tietämättään, eikä asiantuntijakeskeisessä työssä välttämättä pysähdytä kuulemaan asiakkaiden ääntä.

Dialogisessa terapiakeskustelussa perheen kieltä on tarkoitus kuunnella ja seurata sellaisenaan. Keskustelussa voidaan esimerkiksi toistaa, mitä asiakas sanoi. Tällä tavoin asiantuntijana toimivat henkilöt voivat kääntää asiakkaiden sanoja omiksi tutuiksi sanoikseen ja samalla asiakas voi kuulla jotain, jonka lähtökohta on hänen kokemuksissaan, mutta samalla kertaa jotain uutta, koska joku ulkopuolinen toistaa hänen sanomansa. Tällaisessa keskustelussa on tärkeää luoda riittävän hidas rytmi, jotta asiakkaalle jäisi tilaa kunkin ilmaisun vastaanottamiseen ja sen sisäiseen pohdintaan. Tärkeää on, että keskusteluun pyritään luomaan rauhallinen etenemistähti ja siinä keskitytään mahdollisimman konkreettisiin kuvauksiin tapahtumista ja teoista. Työntekijä voi olla aktiivisessakin roolissa tilanteen mukaan. Tärkeää on sovittaa omat kysymykset niihin sanoihin, joita asiakas sanoo, eikä tulkita vastauksia. Asiakkaalle voidaan sanoa, että haluan tietää enemmän esimerkiksi kysymällä: ”Voisitko kertoa siitä enemmän, jotta ymmärtäisin paremmin?”. (Seikkula & Arnkil 2011, 56–59.)

Vaikka lastensuojelun avohuollossa tehtävä työskentely ja siinä tapahtuva lapsen ja vanhempien kohtaaminen toteutuvat osin erilaisessa kontekstissa kuin esimerkiksi esille nostamani dialoginen terapiatilanne, tunnistan asiantuntijakeskeisen työskentelyn haasteet lastensuojelun avohuollossa

tapahtuvassa työskentelyssä. Ilman lapsen ja vanhempien kohtaamista ja heidän äänensä kuulemista on vaarana, ettei viranomaisille synny todellista kuvaa lapsen ja perheen tilanteesta, eikä lasta pystytä tukemaan riittävästi tämän omassa ympäristössä. Työskentelyssä saatetaan esittää useita erilaisia kysymyksiä, eikä tilaa jää välttämättä riittävästi asiakkaiden ääneen kuulemiseen. Saatetaan tehdä myös helposti tulkintaa saatujen vastausten perusteella. Keskustelun edetessä asiantuntijan johdolla kysymys-vastaus-muotoiseksi tiedon keruuksi merkityksellinen kohtaaminen voi jäädä puuttumaan. Muuttamalla puhetta ja tapaa kysyä sekä yrityksellä luoda tapaamiselle kiireetön tahti voi tehdä kohtaamisesta eri tavalla merkityksellisen lapselle ja perheenjäsenille.

Ratkaisukeskeisyys

Berg ja Miller (1994) korostavat, kuinka ratkaisukeskeisessä lähestymistavassa painotetaan pienten muutosten merkitystä ja uskotaan, että pieni muutos jossain asiassa tuo muutoksen myös muihin asioihin. Ratkaisukeskeisessä ajattelussa korostetaan asiakkaan voimavaroja ja edistetään ohjattavan itsehallintaa ja edesautetaan itseluottamuksen syntymistä. Keskeistä on asiakaskeskeisyys ja positiivinen ajattelu, jossa suunnataan aina kohti parempaa tulevaisuutta. Asiakas tuottaa itse ongelman, tavoitteen ja ratkaisun. Asiakas on ratkaisukeskeisessä lähestymistavassa avainroolissa ja asiakkaalla itsellään nähdään olevan hallussaan ongelman ratkaisun avaimet.

Ratkaisukeskeinen työskentely korostaa huomion kiinnittämistä mielen terveyteen mielen sairauden sijaan. Huomio kiinnitetään asiakkaan onnistumisiin. Voidaan ajatella, että se mikä on kunnossa, sitä hyödynnetään. Keskitytään löytämään asiakkaan oma vastaus ongelmaan. Ratkaisukeskeinen työskentelyote korostaa asiakkaan voimavarojen, kykyjen ja terveiden ominaisuuksien löytämistä, joiden avulla käsillä oleva ongelma voidaan ratkaista. Ratkaisukeskeisessä lähestymistavassa olennaista on hyödyntäminen. Hyödyntäminen tarkoittaa, että työntekijä hyväksyy asiakkaan viitekehysten ja työskentelee siinä. Ratkaisukeskeisen työskentelyn tehtävä on ratkaisun kehittäminen. Lähestymistapaan kuuluu myös optimismi, ajatus muutoksen väistämättömyydestä. Huomioitavaa lähestymistavassa on myös suuntautuminen tulevaisuuteen ja asiakkaan auttaminen sopeutumaan nykyiseen ja tulevaan elämään. (Berg & Miller 1994.)

Lasta ja perheenjäseniä kohdatessa on mahdollista kuulla perheen tilanteesta ja arjesta ja sitä kautta saada tietoa, mitkä asiat arjessa ovat hyvin. Voidaan korostaa, että toimivista asioista kannattaa pitää kiinni ja tehdä perheenä tai eri perheenjäsenten kanssa juuri niitä asioita, mistä voi yhdessä nauttia, vaikka tilanne olisi muuten hankala ja kuormittava. Kohtaamisissa esille nousevia perheen voimavaroja ja kykyjä voidaan korostaa ja pitää tärkeinä. Ratkaisukeskeinen ajattelutapa, jossa hyödynnetään sitä, mikä on kunnossa, soveltuu hyvin työskentelyyn lasten ja perheiden kanssa lastensuojelun avohuollossa tehtävässä työssä.

Työskentelyssä asiantuntijuus voidaan nähdä ja määritellä myös monella tavalla. Ratkaisukeskeisessä työskentelyssä työntekijän asiantuntijuutta on kyky pysähtyä kuuntelemaan asiakasta ja kiinnostus hänen asiantuntijuuttaan kohtaan, toisin sanoen millaiset asiat asiakas on kokenut hyväksi ja mistä on hyötynyt. Työskentelyssä voimme pyrkiä auttamaan lasta ja perheenjäseniä helpottamaan tilannetta vahvistamalla asioita, joista he kokevat hyötывänsä. Voimme todeta lapselle ja vanhemmille, että sopivaa apua pyritään järjestämään ja että tilanteen on mahdollista helpottua ja tuoda sillä tavalla optimistista näkökulmaa.

Narratiivisuus

Heikinheimon (2004) mukaan ihmisellä on narratiivisen näkökulman mukaan perustavaa laatua oleva tarve tuottaa tavalla tai toisella ymmärrettävissä oleva ja mielekäs jäsenitys kokemuksistaan, rakentaa kertomus elämästään. Tässä pyrkimyksessään ”saada tolkkua elämästä” ihminen joutuu järjestämään kokemuksensa tavalla, joka suo hänelle ehjän selonteon itsestään ja elämästään. Narratiivisuus viittaa kertomukseen, tarinan muotoon koottuun jäsenyykseen kokemuksista.

Narratiivisessa terapiassa kertomus itsestä, identiteetikertomus, on ihmisille ratkaisevan tärkeä. Sen hallitseva juoni mahdollistaa joitakin toimintatapoja ja sulkee pois sen mukaan, miten siinä määrittelemme itseämme. Samasta tapahtumasta voidaan aina kertoa useita vaihtoehtoisia kertomuksia sen mukaan, mihin

kertoja kiinnittää huomionsa. Identiteettikertomus voi rakentua kielteiseksi, omia toimintamahdollisuuksia rajoittavaksi ja persoonallisuutta uhkaavaksi. Silloin on mahdollista tutkia ihmisen käyttäytymistä ja toimintaa ja etsiä sieltä todisteita, jotka puhuvat myönteisemmän, vaihtoehdoisen kertomuksen puolesta. Terapeutti voi auttaa irrottautumaan asiakasta hallitsevasta kielteisestä kertomuksesta ja löytämään sen rinnalle itseen myönteisesti suhtautuvia vaihtoehdoisia tulkintoja. Terapeutti voi olla avuksi esittämällä kysymyksiä, jotka nostavat esiin myönteisiä poikkeuksia. Nämä poikkeukset ovat kuin rakennustelineitä uutta kertomusta rakennettaessa. Mitä merkityksiä ihminen itse antaa noille poikkeuksille, mitä ne hänestä kertovat, onko tapahtumassa oleva kehitys hänelle myönteistä, kielteistä vai jotain siltä väliltä jne. Terapeutin rooliin kuuluu pysytellä tässä prosessissa sivussa, mutta kuitenkin vaikuttaa kysymyksillään. Kun ihminen itse perustelee itselleen, miksi jokin tapahtuma on myönteinen, hän vakuuttuu siitä aivan toisella tavoin kuin jonkun toisen yrittäessä vakuuttaa hänet siitä. Terapeutti voi auttaa löytämään rinnalle uusia toimintakykyä lisääviä ja vaihtoehdoisesti uusia mahdollisuuksia avaavia tulkintoja. (Heikinheimo 2004.)

Narratiivisessa terapiassa keskeinen käsite on ulkoistaminen, eksternalisaatio. Tällä tarkoitetaan tapaa keskustella ongelmasta jonakin sellaisena, joka voidaan nähdä ja jota voidaan tarkastella itsen ulkopuolella. Keskustelussa tutkitaan, miten ongelma vaikuttaa ihmiseen, hänen elämäänsä ja hänen lähipiiriinsä kuuluvien elämään. Tärkeä osa työskentelyä on prosessi, jossa asiakas antaa ongelmalle nimen. Tämä mahdollistaa ongelman tarkastelun ihmisen sisältä irrotettuna ja auttaa luomaan siihen uudenlaisen suhteen. Keskustellaan, miten ongelma vaikuttaa ihmiseen ja hänen lähipiiriinsä kuuluvien elämään. (Heikinheimo 2004.)

Terapeutin tulee olla herkkä avaamaan tilaa dialogille. Elementtinä on tarina, kertomus, jota ihminen kertoo itsestään ja elämästään. Kertomusta hallitsee ongelman kyllästämä juoni, joka tukahduttaa ja kapeuttaa henkilön toimintamahdollisuuksia. Terapeutin tavoitteena on rakentaa vaihtoehtoja kiinnittämällä huomiota ja nostaa esiin juonesta poikkeavia kohtia, jotka asiakas sivuuttaa merkityksettömänä, ja pysäyttää tutkimaan niitä. (Heikinheimo 2004.)

Heikinheimo (2004, 49) nostaa esille, kuinka perheterapeuttisessa ajattelussa asiantuntijuuden korostaminen on vaihtunut yhteistyöksi asiakkaiden ja terapeutin välille. Terapeutista on tullut asiakkaan elämäntilannetta tutkiva ja merkitysten rakentaja yhdessä asiakkaan kanssa. Tavoitteena on sellaisten kertomusten syntyminen, joiden avulla asiakas voi rakentaa tai palauttaa oman toimijuutensa. Terapeutin näkemyksille ei anneta ylivertaista asiantuntijan asemaa, vaan ne esitetään asiakkaan oman näkemyksen rinnalla. Työskentely nähdään keskustelun muotona, jonka tavoitteena on palauttaa asiakkaille heidän syystä tai toisesta häiriintynyt toimijuutensa.

Lastensuojelun avohuollossa tehtävässä työskentelyssä on lapselle ja eri perheenjäsenille annettava aikaa, tilaa ja mahdollisuus kertoa oma näkemys ja käsitys sekä kokemukset tilanteestaan. Kuten aiemmin esitellyssä muutokseen tähtäävässä haastatteluorientaatioissa tuli esille, sen ajatellaan olevan lähtökohta narratiiviselle muutokseen tähtäävälle työskentelylle. Työntekijän on oltava tietoinen sekä omista tavoitteistaan että asiakkaiden tavoitteista ja sen hetkistä mahdollisuuksista. Mikäli hypoteesimme ei kohtaa asiakkaan todellisuutta, työskentely voi jäädä irralliseksi. Oma asiantuntijuutensa voi tarjota ja hyödyntää esimerkiksi kertomalla asiakkaalle, että jotakin lasta ja perhettä on auttanut tietynkaltainen ajattelu ja toiminta, tarjoten mahdollisuutta muutokseen.

Lapsen ja vanhemman tarina voi rakentua vähitellen pienin askelin ja sukupuu voi olla yksi väline, millä erilaisia näkökulmia ja oivalluksia voi syntyä ja käsitys itsestä ja perheen tilanteesta voi rakentua. Tapaamisilla työntekijä voi kuunnella ja antaa lapsen ja vanhempien omien tarinoiden tapahtuneesta tai tapahtuneista tilanteista ja elämänmuutoksista muodostua. Ihmisen tarve tuottaa mielekäs jäsenyys kokemuksista voi mahdollistua tapaamisella, jos siihen on varattuna aikaa ja kuunteleva ihminen. Tällaiset tapaamiset voivat samalla mahdollistaa myönteisemmän ja vaihtoehdoisemman kertomuksen synnyn, missä lapsen ja perheen tapaajalla ja kysymysten asettajalla voi olla iso merkitys.

Tapaamisella voidaan korostaa myös lapsen yhteyttä perheeseen sekä vanhempien ja läheisverkoston roolien merkitystä. Tässä yhteydessä vanhemmille voidaan antaa tietoa esimerkiksi erilaisten psykoedukaation keinoin ja avata enemmän lapsen oireita ja käyttäytymistä huomioiden rinnalla perheen omat keinot selviytyä ja rohkaista niiden käyttämiseen. Useimmissa perheissä on voimavaroja ja

selviytymiskeinoja reservissä. Samoin voidaan toimia lapsen muun läheisverkoston kanssa erityisesti silloin, kun lapsen vanhempien kanssa keskustelu ei ole mahdollista.

Kriisi- ja traumanäkökulman huomioiminen lastensuojelutyössä

Pojjula (2011) korostaa erilaisten kriisien- ja traumojen hoitamisen yhteydessä, ettei selviytyminen tarkoita tilanteen täydellistä hallintaa, vaan pyrkimystä tehdä jotakin tilanteesta selviytymiseksi. Selviytymisessä on näin ollen tarkoitus hyödyntää voimavarat ja minimoida tilanteen haittavaikutukset. On tärkeää tunnistaa avun tarve ja huomioida empaattinen vuorovaikutus.

Lapselle ja perheelle tarjottavassa kriisiluontoisessa avussa voidaan Poijulan (2011) mukaan nähdä viisi interventioperiaatetta, joiden tarkoituksena on:

1. edistää turvallisuuden tunnetta
2. edistää rauhoittumista
3. edistää tunnetta minän ja yhteisön pätevydestä
4. edistää yhteenkuuluvuutta
5. edistää toivoa

Pojjula (2011) korostaa kuitenkin, että käytännössä tarvitaan eri interventioiden joustavuutta ja sopeutuvuutta ainutlaatuisiin olosuhteisiin. Intervention tavoitteena on vähentää stressiä, tasapainottaa tilannetta, lyhentää toipumisaikaa, palauttaa yksilöiden ja perheiden toimintakyky, tukea luonnollista resilienssiä ja opettaa uusia selviytymiskeinoja. Sanallinen apu voi muuttaa esimerkiksi trauman prosessointitapaa ja lievittää sen vaikutuksia. Oikeat sanat voivat helpottaa kärsimystä välittömästi ja pitkällä aikavälillä sekä fysiologisesti että emotionaalisesti muuttaen vakavan tilanteen lopputuloksen. Esimerkiksi voidaan sanoa ”Perheellänne on todella paljon kykyä selviytyä tästä”.

Pojjulan esille nostamat kriisityöhön liitetyt interventioperiaatteet soveltuvat myös lastensuojelun avohuoltoon, vaikka kohtaamiemme lasten ja perheiden tilanteet voivat olla erilaisia ja erityyppisiä. Lasten ja perheiden taustalta löytyy usein erilaisia traumaattisia ja kriisiluonteisia tapahtumia, joskus pelkkä lastensuojelun asiakkuus voi kriisiyttää haastavaa tilannetta entisestään, varsinkin jos taustalla on esimerkiksi pelottavia ennakkokäsityksiä lastensuojelusta ja/tai pelko perheen hajoamisesta huostaanoton yhteydessä. Näiden tiedostaminen ja huomioiminen lapsen ja perheenjäsenten kohtaamisissa on ensiarvoisen tärkeää, koska juuri näissä kohtaamisissa avautuu mahdollisuuksia vaikuttaa. Lisäksi kohtaamisella voidaan lähteä rakentamaan polkua tulevaisuuteen ja selviytymiseen. Tämänkaltaisen työskentely voi vaatia enemmän aikaa ja tutustumista, siksi yhteyttä lapseen ja perheeseen tulee ylläpitää koko työskentelyn ajan. Ajattelen kuitenkin, että yhdelläkin tapaamisella tai jopa puhelinsoitolla voidaan saada paljon aikaiseksi.

Tapaamisen ja tuen antamisen malli

Edellä kuvatun teoriataustan ja pohdintojen pohjalta olen pyrkinyt jäsentämään, miltä systeemisen lastensuojelun toimintamallin mukainen työskentelyote voisi näyttäytyä lastensuojelun avohuollossa tehtävässä työssä. Olen tehnyt työskentelyä ja siinä tapahtuvaa lapsen ja vanhemman kohtaamista varten mallin, jonka perustana ovat systeemisen lastensuojelun toimintamalli periaatteineen. Malli on tarkoitettu työskentelyn tueksi lapsen ja perheen kohtaamiseksi työskentelyn alussa.

Työskentelyn voidaan katsoa alkavan jo siitä hetkestä, kun tapaamista aletaan suunnitella ja valmistaudutaan yhteiseen tapaamiseen. Huolellisen valmistautumisen ja siihen liittyvien mahdollisten käytyjen puhelinkeskusteluiden lisäksi kohtaaminen tulee keskiöön. Työntekijä voi tahollaan pohtia, miten juuri minä voin vaikuttaa siihen, että kohtaamisesta yhteisessä työskentelyssä tulisi onnistunut. Systeemisen ajattelun mukaan kaikki vaikuttaminen tapahtuu vuorovaikutuksessa ja juuri siksi vuorovaikutukseen tulee kiinnittää erityistä huomiota. Tämä tulee näkyviin vuorovaikutuksen kautta siten, että pyrimme aidosti kohtaamaan toisemme ja kuulemaan erilaiset näkemykset ja kokemukset, jotta emme tulkitsisi ja olettaisi

asioita pelkästään oman käsityksemme ja kokemuksemme perusteella. Siksi puheellamme ja tavallamme sanoa asioita sekä kuulemisella on erityinen merkitys vuorovaikutuksessa ja suhteen rakentamisessa. Tiedostamme, että kohtaamisella ja kuulluksi tulemisella on aina vaikutusta, joskus jopa niin paljon, että se riittää sellaisenaan helpottamaan lapsen ja perheen tilannetta. Tiedostamme, että työskentelyn painopiste ei ole ainoastaan tiedon keräämisessä, muodostamisessa ja jakamisessa, vaan meillä on kohtauksissa mahdollisuus vaikuttaa. Tiedostamme, että kuulluksi tuleminen tarkoittaa kuuntelemisen lisäksi tapaamme reagoida, vastata, pysähtyä esille nostettujen asioiden ääreen, löytää sieltä voimavaroja, uusia mahdollisuuksia ja toivoa. Systemisen ajattelun mukaan kaikki vaikuttaa kaikkeen ja siten pienikin muutos voi käynnistää muutosten ketjun.

Ensinnäkin perheelle annetaan mahdollisuus osallistua monitoimijaiseen tiimityöskentelyn ja siinä tapahtuvan tapaamisen suunnitteluun. Lapsen ja perheen kanssa voidaan käydä ensin keskustelua esimerkiksi osallisuudesta ja siitä, miten he toivovat tilanteensa esittelyä ja käsittelyä tehtävän. Paljon voidaan valmistella asioita etukäteen ja viedä eteenpäin myös puhelimesta keskustellen. Silloinkin on hyvä varata aikaa ja rauhoittaa keskustelutilanne, esimerkiksi sopimalla etukäteen mahdollisuudesta rauhalliseen puhelinkeskusteluun. Tärkeää on, että lapsi ja perhe ovat tietoisia siitä, mitä ja miten asioita monitoimijaisessa työskentelyssä otetaan esille. Samalla tavoin voidaan huomioida myös muut osallistujat esimerkiksi etukäteen käydyissä puhelinkeskusteluissa. Puhelinkeskusteluissa avataan systemisen lastensuojelun toimintamallin rakennetta ja periaatteita ja erityisesti voidaan korostaa eri näkökulmien kautta rakentuvaa työskentelyä.

Malliin on sisällytetty listaa ideoista ja ajatuksista, jotka ovat mielestäni tärkeitä tapaamisia suunniteltaessa. Aina on kuitenkin tarpeen analysoida tapauskohtaisesti, miltä tilanne tapaamisella tai esitietojen valossa näyttää ja edetä sen mukaisesti. Tärkeää on, että työntekijöillä on ymmärrystä ja käsitystä asettua lapsen ja perheenjäsenten asemaan sekä taitoja ohjata lasta ja perheenjäseniä. Tärkeää on myös tapaamisen vetäjällä oleva taito viedä tapaamista turvallisesti eteenpäin huomioimalla kaikkien osallistujien erilaiset kokemukset ja näkökulmat sekä käytettävissä oleva aika.

Olen alla olevassa esimerkissä pyrkinyt avaamaan ja jäsentämään sitä, miten systemisyyttä ja perheterapeuttisia elementtejä dialogisuudesta, narratiivisuudesta ja ratkaisukeskeisyydestä voisi hyödyntää monitoimijaisessa työskentelyssä lastensuojelun avohuollossa olevan lapsen ja perheen sekä mahdollisesti yhteistyökumppaneiden ensimmäisessä kohtauksessa työskentelyn alkumetreillä.

Systemisen työskentelyn aloitusvaiheen tapaaminen

1. Tapaamisen aloitus ja esittäytyminen. Sosiaalityöntekijä tai joku muu, joka sovitusti vastaa tapaamisen vetämisestä huolehtii, että aluksi esittäydytään. Jos esimerkiksi tapaamisen taustalla on jo puhelinkontakti tai edeltävä tapaaminen, jossa on kerrottu tapaamisesta alustavasti, tämä sanotaan lapselle ja perheenjäsenille sekä muille osallistujille tapaamisella ääneen, jotta orientoituminen tapaamiselle olisi helpompaa ja luontevampaa. Ensisijaisesti huolehditaan siitä, että istutaan ja kohdataan. Varmistetaan lapsen ja perheen sekä muiden osallistujien osalta, että tapaamiselle on riittävästi aikaa ja sovitaan tapaamisen aikataulusta.

2. Kuulumisten kysyminen. Kysytään lapsen ja perheenjäsenten kuulumisia ja sitä, mitä odotuksia heillä on tapaamiselle ja työskentelylle.

3. Tapaamisen tarkoituksen avaaminen. Kerrotaan tapaamisen tarkoituksesta pyrkien täsmentämään, miksi olemme kokoontuneet (esimerkiksi mihin kysymykseen ollaan hakemassa vastausta ja/tai mihin tilanteeseen muutosta).

Lapselle ja vanhemmille kerrotaan, että ensisijaisesti halutaan kuulla lapsen ja perheenjäsenten kokemuksia, omia ajatuksia ja näkemyksiä tilanteesta. Tuodaan esille, että olemme kiinnostuneita lapsen ja perheen tilanteesta ja tästä syystä pyrimme tarkastelemaan perhettä eri perheenjäseniä ja mahdollisesti lähipiiriä kuulemalla ja huomioimalla erilaiset näkemykset sekä kiinnittämällä huomiota perheenjäsenten ja ympäristön välisiin vuorovaikutussuhteisiin.

Tuodaan esille, että työskentelyn tarkoitus on päästä eteenpäin asian kanssa ja että tilanteeseen pyritään hakemaan helpotusta etsimällä sopivaa ratkaisua edetä tilanteessa. Todetaan, että tukea pyritään työskentelyn aikana järjestämään lapsen ja perheenjäsenten tarpeista käsin.

Annetaan tarvittaessa tietoa tarkemmin erilaisista tuen muodoista ja todetaan, että tarvittaessa asiantuntemusta pyydetään lisää muista lasten ja perheiden palveluista. Korostetaan eri palvelun tuottajien kanssa tehtävää yhteistyötä ja työnjakoasioita (huolehtimalla ettei päällekkäistä työtä synny) ja avataan yhteistyötä mahdollisten muiden lasten ja perheiden palveluiden tai muiden viranomaisten kanssa (yhtenä systeeminä, yhteinen lapsi).

Tuodaan esille, että kaikki lapsen ja perheiden palvelut pyrkivät auttamaan ja tukemaan lasta ja perhettä, vaikka näkökulmat asiaan voivat olla erilaisia. Todetaan, että kuulemme myös lapsen ja perheen näkemysten lisäksi aina eri yhteistyötahojen näkemyksiä tilanteesta ja yritämme koota yhteen kaikki eri näkemykset ja niihin liittyvät ratkaisuehdotukset, jotta voimme tehdä perusteellista ja huolellista työtä. Eri näkemyksiä kutsumme työskentelyssämme hypoteeseiksi ja niiden kautta työskentelemällä pyrimme hakemaan helpotusta tilanteeseenne. Hypoteeseja on tarkoitus arvioida niin usein kuin se on mahdollista ja tarvittaessa vaihtaa tuen ja työskentelyn suuntaa ottaen huomioon jo tehdyn työn ja sen vaikuttavuuden. Tarkoitus on kirjata eri näkemykset (hypoteesit) ja niihin liittyvät ratkaisuehdotukset käyttöönnne. Tiimityöskentelyä käytetään työskentelyn apuna.

Kerrotaan, että lapsen ja perheen kokonaistilannetta ja siihen liittyen tuen tarvetta on samalla tarkoitus arvioida ja tähän liittyen voidaan tuoda esille, että lastensuojelun avohuollossa joudutaan arvioimaan lapsen suojelun tarvetta ja mahdollisesti kysymystä, onko lapsen turvallista asua kotona. Myös tähän liittyen lapsen ja vanhemman sekä muiden osallistujien huolet halutaan kuulla. Kokonaistilanteen arvioinnissa voidaan käyttää apuna erilaisia menetelmiä, jotta eri osa-alueet lapsen kasvun ja kehityksen turvaamiseksi tulevat huomioiduksi.

4. Taustatiedot ja nykyhetken tilanteen kuvaus. Edellä esitellyn johdantopuheen jälkeen etukäteen lapsen ja perheenjäsenten kanssa sovitulla tavalla esitellään ja käydään läpi lyhyesti ja neutraalisti lapsen ja perheenjäsenten esitiedot sekä huoleen ja/tai tuen tarpeeseen liittyvät esitiedot ja varmistetaan, että kaikilla osallistujilla on käytettävissä sama tieto. Käytetään mahdollisesti jo yhdessä lapsen ja perheen kanssa tehtyjä sukupuita ja aikajanoja, joiden tarkoituksena on ollut koota edellä mainittuja informaatioita. Sukupuiden ja aikajanojen avulla voidaan visuaalisesti hahmottaa ja jakaa tietoa ymmärryksemme tueksi. Tässä kohtaa voidaan nostaa esille myös jo mahdollisesti tehdyt ratkaisuyritykset ja tarjotut tukitoimet ja todeta niiden vaikuttavuus.

5. Huolenaiheita koskeva keskustelu. Keskustelu, jonka yhteydessä on mahdollisuus nostaa esille saapuneet uudet huolenaiheet ja/tai palata huolen esille nousuun ja huolta tarkentaviin kysymyksiin. Tuodaan esille, että työskentelyn tarkoituksena on ymmärtää ongelman taustalla olevia (juuri)syyitä ja etsiä tätä kautta ratkaisua tilanteeseen. Vaikka tiedot perheestä ovat jo mahdollisesti tehdyn viranomaistyön tai esimerkiksi palvelutarpeen selvityksen myötä siirtyneet lastensuojelun avohuoltoon, tästä huolimatta esille on voinut nousta kysymyksiä. Lapselle ja vanhemmalle todetaan pahoitellen, että vaikka näistä asioista on jo mahdollisesti kysytty, haluamme mahdollisesti vielä tarkentaa joitakin kysymyksiä, jotta ymmärrämme oikein ja osaamme suunnata työskentelyämme oikeaan suuntaan.

Tässä yhteydessä voidaan myös käydä keskustelua lapsen käyttäytymisestä ja mahdollista oireista ja niiden vaikutuksista lapsen perheeseen ja muuhun elinympäristöön esimerkiksi päiväkotiin. Sosiaalityöntekijä tai muu toimija voi antaa esiin tulleista teemoista omat tulkintansa ja selityksensä esimerkiksi sille, miksi lapsi toimii tai reagoi näin. Työntekijä voi tehdä ymmärrettäväksi esimerkiksi lapsen käyttäytymisen oirehtimisesta puhuttaessa. Esille nostetaan myös vanhemman ja muiden perheenjäsenten ja/tai läheisverkoston reagointi ja toiminnan vaikutus lapseen. Voidaan myös kysyä erilaisista konkreettisista tilanteista, joissa lapsen käyttäytyminen ja oireet koetaan haasteeksi. Voidaan esittää kysymyksiä, jotka saavat perheenjäsenet pohtimaan, mikä on auttanut heitä selviämään hankalista tilanteista nostaan samalla perheen ja verkoston voimavaroja esille. Tarvittaessa annetaan ohjeita ja

suosituksia, jotka voivat auttaa lasta ja perhettä. Asiantuntija-asemaa ei pyritä kuitenkaan vahvistamaan, vaan asiantuntijoiden ajatukset ja suositukset esitetään vanhempien näkemysten rinnalla, niitä täydentäen.

6. Hypoteesien kokoaminen. Käydyn keskustelun pohjalta erilaiset näkökulmat (hypoteesit) nostetaan yhteisesti tarkasteltavaksi. Hypoteesien muodostamisessa voidaan käyttää apukysymyksiä, kuten mistä on kyse, mikä selittää tilannetta, mistä lapsen käyttäytyminen ja oireet johtuvat. Lapsen ja perheen käsityksen saamiseksi kuulemiseen/haastatteluun/tapaamiseen on voitu jo ennen tapaamista varata aikaa ja selvittää eri perheenjäsenten näkemyksiä. Mikäli keskustelua käydään vasta monitoimijaisessa tiimitapaamisessa, on huolehdittava siitä, että kysymyksillä ei johdatella, esimerkiksi tunnistamalla avoimet, suljetut ja vaihtoehtokysymykset.

Mikäli hypoteeseja on mietitty jo ennen lapsen ja perheen ja/tai yhteistyötahojen tapaamista, hypoteesit avataan ja kerrotaan, mitä pohdintaa ja päättelyketjuja ennen tässä tapaamisessa tapahtuvaa hypoteesien asettamista on tehty korostaen työskentelyn keskeneräisyyttä ja hypoteesien jatkuvaa tarkentumista. Lasta ja perhettä sekä muita osallistujia pyydetään täydentämään pohdintaa ja huolehditaan siitä, että kaikki esillä olevat näkökulmat tulevat kirjatuksi.

Hypoteesit voidaan kirjata esimerkiksi fläppipaperille tai heijastaa projektorilla kaikkien tarkasteltavaksi. Jos hypoteeseja on pohdittu jo alustavasti jollakin kokoonpanolla, voidaan pohditut hypoteesit nostaa työskentelyn lähtökohdaksi ja tämän jälkeen huolehditaan siitä, että kaikkien osallistujien mahdollisesti erilaiset näkökulmat tulevat huomioiduiksi ja tilaa on keskustelun myötä syntyneille uusille hypoteeseille. Käytävässä keskustelussa voidaan korostaa, että kaikki näkökulmat ovat yhtä tärkeitä huomioida työskentelyä suunniteltaessa, emmekä voi olla tässä vaiheessa varmoja niiden oikeellisuudesta.

7. Tulevan työskentelyn suunnittelu. Yhteistä suunnitelmaa aletaan rakentaa. Hypoteeseihin liittyviä ratkaisuehdotuksia pohditaan yhdessä ja sovitaan, miten edetään. Suunnitelman tekemistä voi helpottaa, mikäli hypoteeseista saadaan muodostettua yhteinen näkemys eri toimijoiden kanssa. Suunnitelma voi rakentua kuitenkin eri ratkaisuehdotuksista, eivätkä ne sellaisenaan ole toisiaan poissulkevia. Apukysymyksinä voidaan hypoteeseihin liittyviin ratkaisuehdotuksiin käyttää muun muassa; mitä tämä lapsi tarvitsee, mikä vaikutus minun toiminnallani on ja mitä minä voin tehdä.

Suunnitelma on tarkoitus tehdä mahdollisimman yksityiskohtaisesti ja pilkkoa tarvittaessa pienempiin osiin siten, että vastuu ja tehtävät ovat kaikilla osallistujilla selvillä. Suunnitellaan esimerkiksi yhdessä, miten saadaan tarvittaessa apua kotiin ja huolehditaan siitä, että voimavarat riittävät arjen eteenpäin viemiseen ja lapsen on turvallista olla. Myös aikataulutukset ja seuraavat konkreettiset askeleet sovitaan yhdessä.

Monitoimijaisen tiimityöskentelyn jälkeen tapahtuvassa työskentelyssä on tarkoitus edetä esille nousseiden hypoteesien kautta ja arvioida työskentelyn edetessä ratkaisuehdotusten vaikuttavuutta. Sovitaan seuraava aika, jolloin asia tulee uudelleen tarkasteltavaksi ja arvioitavaksi.

8. Tapaamisen sulkeminen ja lopetus. Voidaan vielä lopuksi antaa palautetta siitä, miten vanhemman tai muun lapselle tärkeän aikuisen toiminnan voidaan nähdä vaikuttavan lapseen. Vanhemman ja mahdollisen läheisverkoston roolia ja toiminnan merkitystä korostetaan sekä kotona arjessa olemisessa että lapsen elinympäristössä esimerkiksi päiväkodissa ja koulussa.

Voidaan myös keskustella siitä, millaista työskentely tulee olemaan lapsen ja perheen kanssa. Lisäksi voidaan keskustella siitä, miten esimerkiksi sosiaalityöntekijä ja vanhempi voivat kertoa lapselle tulevista asioista ja valmistella lasta jatkossa työskentelyyn, jos lapsi ei ole tapaamisella paikalla tai on vain osan aikaa. Kerrotaan vanhemmalle tarkemmin lapsen kanssa työskentelystä, jotta vanhempi on tietoinen ja ymmärtää lapsen mahdollisia reaktioita työskentelyn aikana ja osaa valmistautua niihin. Vanhemmille kerrotaan, että lastensuojelun avohuollon työskentelyssä piirissä on paljon muitakin lapsia ja perheitä. Lisäksi kerrotaan, että työskentelyn aikana on tarkoitus tutustua, luoda luottamuksellista suhdetta, jutella kaikenlaisista asioista ja kuulla lapsen ja perheenjäsenten kokemuksia ja näkemyksiä asioista varmistaen, että lapsen ja vanhempien osallisuus tulee huomioiduksi koko työskentelyn ajan.

Lopuksi tapaamisella katse voidaan suunnata tulevaisuuteen. Tavoitteena on saada yhteistä näkymää työskentelyyn liittyvistä askelista, vahvistaa vanhemmuutta nykyisessä tilanteessa ja saada lapsi ja vanhempi näkemään tulevaisuus mahdollisemman positiivisessa valossa, vaikka esimerkiksi perheen koossapitäminen ei olisikaan aina työskentelyn tavoite.

Yhteenveto ja pohdinta

Olen yrittänyt jäsentää kirjoituksessani, millaiseksi tapa ajatella, puhua, käyttää kieltä ja asettua vuorovaikutukseen voi muuttua ja rakentua hyvää työskentelysuhdetta, luottamusta ja muutoksen mahdollisuuksia tukevaksi lastensuojelun avohuollon kontekstissa lapsen ja perheen kohtaamisessa. Tähän liittyen olen pyrkinyt jäsentämään, miten lapsi ja perhe voivat tulla kohdatuksi lastensuojelun avohuollossa huomioiden systeemiseen lastensuojelun toimintamalliin liittyvät periaatteet ja teoriataustan. Työskentely on tuonut minulle keskeisesti esille sen ajatuksen, että systeemisen ajattelun myötä ja perheterapeuttisten elementtien avulla lastensuojelun avohuollon sosiaalityöhön tulee uudenlaista ymmärrystä, uusia näkökulmia ja mahdollisuuksia edetä. Lasten ja perheenjäsenten kohtaaminen tulee uudella tavalla merkitykselliseksi systeemisen ajattelun myötä.

Olen tarkastellut lastensuojelun perustehtävää ja siinä tapahtuvia lapsen ja perheen kohtaamisia sosiaalityöntekijöitä kuulemalla, annetun välitehtävän palautteiden perusteella, osallistumalla ja havainnoimalla aiheeseen liittyviä keskusteluja erilaisten haastatteluorientaatioiden avulla. Sosiaalityöntekijän toimijuus näyttäytyy pitkälti tiedonkerääjänä ja päätöksentekijänä. Lasten ja perheiden kohtaamisia on vähän ja vaikuttamisen mahdollisuudet näyttäytyvät rajallisilta, vaikkakin työntekijäkohtaisia eroja on. On selvää, että tarvitsemme riittävästi tietoa työskentelyn ja päätösten pohjaksi, jotta voimme varmistua lapsen tilanteen turvaamisesta ja huolehtia perustehtävän hoitamisesta. Pelkästä tiedonkeruusta ja arvioinnista olisi siirryttävä kohtaamiseen ja kohtaaminen olisi nähtävä näiden tehtävien lisäksi mahdollisuutena vaikuttaa lapsen ja perheen selviytymiseen, voimavarojen ja toimintakyvyn lisäämiseen. Kohtaamisella voitaisiin keskittyä kysymysten esittämisen ja tilannetta selvittävän tiedonkeruun sijasta enemmän kuuntelemiseen ja palautteen antamiseen. Lapsen ja perheen hyvinvointiin tähtäävä kohtaaminen olisi enemmänkin väliintulo, johon on mahdollista soveltaa lasta ja perhettä tukevia ja auttavia elementtejä. Lapsille ja perheille on annettava toivoa selviytymisestä ja/tai tilanteen helpottamisesta ja sopivan ratkaisun löytymisestä. Kyse on mielestäni enemmänkin sanavalinnoista ja kielenkäytön tavoista, joita tapaamisessa käytetään sekä tavasta kohdata lapsi ja vanhemmat. Aivan pieneltäkin tuntuvilla sanoilla ja teoilla on iso merkitys.

Esitelty tapaamisen ja tuen mallin myötä voitaisiin varmistaa lasten ja perheenjäsenten kokemusta osallisuudesta ja kuulluksi tulemisesta. Lisäksi voitaisiin lisätä ymmärrystä sekä työskentelystä että mahdollisesti myös lapsen oireita ja käyttäytymistä kohtaan. Lisäksi lapsi ja perhe saavat tiimissä paikan ja tilan, missä puhua tilanteestaan ja sen synnyttämistä reaktioista eri toimijoiden ollessa paikalla. Tämän voi puolestaan ajatella lisäävän perheiden turvallisuuden tunnetta ja rauhoittumista, jos eri toimijat pystyvät ottamaan ja jakamaan vastuuta lapsen ja perheen hyvinvoinnin lisäämiseksi. Lapsilta ja perheenjäseniltä ei tässä tavassa tehdä työtä pelkästään kysymällä useita kysymyksiä, vaan enemmän pysähdytään kuuntelemaan lasta ja perheenjäseniä olemalla kiinnostuneita heidän toimijuudestaan. Lapset ja perheenjäsenet voivat saada tukea omaan toimintaansa ja tarvitessaan myös selkeitä ohjeita ja neuvoja, mikä todennäköisesti edistää toivoa ja tunnetta omasta selviytymiskyvystä ja pätevydestä. Esiteltyssä työskentelyssä on osattava joustaa ja arvioida lapsen ja perheen tilannetta tapauskohtaisesti ja kunnioittavasti. Oma puhetapa ja sanavalinnat ovat tärkeää tiedostaa, ettei loukkaa perheenjäseniä eikä heidän kokemuksiaan. Samalla puheessa on oltava johdonmukainen ja lastensuojelun perustehtävä on pidettävä selkeästi esillä.

Näihin elementteihin liittyen näen tarpeelliseksi tapauskohtaisen suunnittelun ja pohdinnan jokaisen lapsen ja perheen kohdalla. En näe ristiriitaa lastensuojelun perustehtävän ja perheterapeuttisten elementtien suhteen. Ajattelen, että perheterapeuttisten elementtien tuominen lastensuojelutyön sosiaalityön yhteyteen on joka tapauksessa välttämätöntä, koska tiedämme niiden vaikuttavuudesta kohtaamistyössä. Ihmisiä ei voida kohdata asettumalla lasten ja perheiden erilaisten tilanteiden ja mahdollisesti hädän

ulkopuolelle. Ajattelen, että systeeminen lastensuojelu ja siihen liittyvä edellä esitelty malli on tapa tuoda yhteen kaikkien osapuolten näkökulmat lapsen ja perheen tilanteen ymmärtämiseksi, hyvän kohtaamisen mahdollistamiseksi ja yhteisen työskentelyn suunnittelemiseksi.

Systeeminen ajattelu ja tapa tehdä lastensuojelun avohuollon sosiaalityötä on muuttanut jo jonkin verran konkreettisesti työskentelyä koulutetuissa pilottitiimeissä Pirkanmaalla. Esitetyn mallin mukainen työskentely ei kuitenkaan ole mahdollista nykyisillä asiakasmäärillä kuin muutamien asiakkaiden kohdalla. Systeemiseen työskentelyyn siirtyminen edellyttää nykyistä pienempiä asiakasmääriä, työntekijöiden mahdollisuuksia saada tarvittavia täydentäviä koulutuksia, työnohjausta, mentorointia ja tutkimusta.

Lähteet

- Berg, Insoo Kim & Miller, Scott D. (1994) Ihmeitä tapahtuu. Alkoholiongelmien ratkaisukeskeinen hoito. Keuruu: Otavan painolaitokset.
- Carr, Alan (2018a) Couple therapy, family therapy and systemic interventions for adult-focused problems: the current evidence base. *Journal of Family Therapy*. doi: 10.1111/1467-6427.12225.
- Carr, Alan (2018b) Family therapy and systemic interventions for child-focused problems: the current evidence base. *Journal of Family Therapy*. doi: 10.1111/1467-6427.12226.
- Fagerström, Katarina (2016) Ihmissuhteita rakentava ja ylläpitävä lastensuojelu. Hackneyn malli ja systeeminen käytäntö lastensuojelutyössä. Työpaperi 42/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://www.julkari.fi/handle/10024/131498>
- Forrester, Donald & Westlake, David & McCann, Michelle & Thurnham, Angela & Shefer, Guy & Glynn, Georgia & Killian, Mike (2013) Reclaiming Social Work? An Evaluation of Systemic Units as an Approach To Delivering Children's services. Final report of a comparative study of practice and the factors shaping it in three local authorities. Tilda Goldberg Centre for social work and socialcare. University of Bedfordshire. <http://uobrep.openrepository.com/uobrep/bitstream/10547/594517/1/finalreport-systemicunits.pdf>
- Heikinheimo, Annaliisa (2004) Vain muistamalla voit unohtaa. Seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ryhmäterapia. Tie toipumiseen. Jyväskylä: Kopiojyvä Oy.
- Holopainen, Outi & Lyytikäinen, Tuija & Niskanen, Henna (2018) Selvittelevä haastatteluorientaatio. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–69.
- Hyvärinen, Sauli & Pösö, Tarja (2018) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Höykinpuro, Milla & Sauramäki, Sari & Välimaa, Mira (2018) Kuulumisia selvittelevä haastattelu. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 115–130.
- Julin, Essi (2018) Lapsiin kohdistuvien väkivaltarikosten selvittäminen terveydenhuollossa. Selvitys Lasten oikeuspsykiatrian yksiköiden toiminnasta. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus ja muistioita.
- Juusola, Sini & Vehkaoja, Aino (2018) Kohti muutosta – muutoksen motivoiminen yhteistyössä lapsen ja nuoren kanssa. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–180.
- Kuusisto–Niemi, Sirpa & Kääriäinen, Aino (2005) Hiljaisen tiedon vallasta näkyvän tiedon valtaan – puheenvuoro tiedon näkyväksi tekemisen puolesta. *Janus* vol. 13(4), 452–460.
- Lahtinen, Pia & Männistö, Leena & Raivio, Marketta (2017) Kohti suomalaista systeemistä lastensuojelun toimintamallia – keskeisiä periaatteita ja reunaehtoja. Työpaperi 7/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinninlaitos. www.julkari.fi/handle/10024/132169
- Lastensuojelulaki (417/2007) <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417> (viitattu 5.9.2018).
- Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna (2018) Tutustumalla lapsi tulee näkyväksi – pienen lapsen kokemusten kuuleminen lastensuojelussa. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 131–144.
- Peltonen, Kirsi (2018) Muutokseen pyrkivä haastattelu kuormittavien elämän tapahtumien jälkeen. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 149–165.
- Poijula, Soili (2011) Lasten kanssa voi puhua kaikesta. Lähde: Raundalen & Schultz (2010): Kan vi prata med barn om allt? – de svåra samtalen. Hämeenlinna: Luento 9.9.2011 Hämeen kesäyliopisto.
- Seikkula, Jaakko & Arnkil, Tom Erik (2011) Dialoginen verkostotyö. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Tampere: Tammerprint Oy.
- Sosiaalihuoltolaki (1301/2014) <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301> (viitattu 1.10.2018)
- Toivonen, Virve & Pollari, Kirsi (2018) Lapsen haastattelu – osa lapsen oikeutta osallistua. Teoksessa Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 73–89.

Systeminen työote lastensuojelun perhehoidossa

Pia Lahtinen, kehittämispäällikkö, YTL, Pesäpuu ry (toim.)

Reetta Peltonen, erityisasiantuntija, YTM, Pesäpuu ry

Päivi Petrelius, kehittämispäällikkö, YTT, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Jaana Pynnönen, kehittämispäällikkö, YTL, Pesäpuu ry

Marketta Raivio, johtava sosiaalityöntekijä, Satakunnan lastensuojelun kehittämissyksikkö

Johanna Santanen, sosiaalityöntekijä, YTM, työnohjaaja, Satakunnan lastensuojelun kehittämissyksikkö

Minna Valli, sosiaalityöntekijä, YTM, Porin perusturva/lastensuojelu

Systemisen työotteen lähtökohdat ja periaatteet

Lastensuojelun systeminen toimintamalli on tapa organisoida lastensuojelun sosiaalityö uudella tavalla tiimityöksi, jossa vastuuta asiakkaista kannetaan yhdessä. Asiakastyön uudenlaisen työotteen ja tiimityön lisäksi malliin sisältyy ajatus myös laajemman palvelujärjestelmän uudistamisesta systemiseen, yhteiseen työskentelyyn perustuvaksi. Asiakastyötä tekevät tiimit perehtyvät yhdessä systemisen ja perheterapeuttisen ajattelun periaatteisiin ja alkavat soveltaa niitä asiakastyössä. Keskeinen tuki uudelle työotteelle rakennetaan mallissa säännöllisen ja jatkuvan systemiseen ajatteluun perustuvan reflektion avulla viikoittain kokoontuvissa tiimitapaamisissa. Tiimitapaamisia voidaan pitää lastensuojelun työntekijöiden kesken, mutta tiimeihin voidaan pyytää myös asiakkaita mukaan.

Systemisiin tiimeihin rakennetaan selkeät roolit. Osa rooleista on pysyviä, kuten konsultoiva sosiaalityöntekijä. Osa rooleista voi olla pysyviä tai vaihdella asiakstilanteen mukaan. Tiimissä työskentelee myös osa- tai kokoaikainen perheterapeutti, jonka tehtävänä on tukea työntekijöitä systemisten hypoteesien rakentamisessa ja asiakastyön suunnittelussa. Työtapa edellyttää työyhteisöltä sitoutumista tiiviiseen, yhteiseen keskusteluun yhteisistä asiakkaista sekä hyvän luottamussuhteen rakentamiseen asiakkaiden kanssa. Työote ja sitä tukeva tiimimalli haastavat työntekijöitä pohtimaan ja uudistamaan rooliaan, suhdettaan asiakkaisiin, ajattelu- ja tulkintatapojaan sekä ylipäänsä ammatillista ”tyyliään” työyhteisöinä ja työntekijöinä.

Asiakastyössä keskitytään lapselle tärkeiden ihmissuhteiden toimivuuteen ja suhteiden laatuun. Tiimin jaetun työotteen edellytyksenä on tiimin yhdessä omaksuma työorientaatio – systeminen ajattelu ja sitä tukevat vuorovaikutus- ja työskentelytavat. Mallissa tavoitellaan kohtaavan, tiiviin ja vaikuttavan asiakastyön mahdollistamista, lasten ja heidän läheistensä kuulluksi tuleminen ja vaikuttamismahdollisuuksien lisäämistä sekä lapsen ja perheen tilanteen ja avuntarpeen syvällisempää ymmärtämistä. Perustan laadukkaalle suhdeperustaiselle työskentelylle ja kohtaamisille luo työote, jossa perheterapeuttisia näkökulmia, teoriaperinnettä ja menetelmiä tuodaan työvälineiksi lastensuojelutyöhön.

Perhesuhteita koskevia tulkintoja (hypoteeseja) rakennetaan ja testataan työskentelyssä avoimesti ja moniäänisesti yhdessä perheenjäsenten ja yhteistyökumppaneiden kanssa. Perheiden tilanteista ja taustasyistä rakentuvia tulkintoja reflektoidaan, tarkennetaan ja kyseenalaistetaan työskentelyn kuluessa. Pyrkimyksenä on ymmärtää ’ilmikäytöksen’ takana olevia tunteita, merkityksenantoa ja uskomuksia (ns. juurisyitä), jotta työskentelyä päästään suuntaamaan oikeisiin asioihin.

Keskeistä työskentelyssä on sitoutuminen työntekijä-asiakassuhteen yhteistoiminnallisuuteen ja suhdeperustaisuuteen. Työntekijä ja asiakas rakentavat yhdessä ymmärrystä tilanteesta ja mahdollisista ratkaisuihin. Työskentelyn suhdeperustaisuus merkitsee sekä fokusointia lapselle tärkeisiin suhteisiin että työntekijän ja asiakkaan suhteen laadun hienovireistä tiedostamista. Luottamuksellisen ja avoimen työskentelysuhteen edellytyksenä on työntekijän kyky tutkia itseään, omaa toimintaansa, oletuksiaan, asenteitaan ja tunteitaan suhteessa asiakkaaseen. Työntekijän ja tiimin on tärkeää olla tietoinen siitä, miten

työskentely asiakkaan kanssa vaikuttaa tiimiin tai työntekijään itseensä ja miten nämä vaikutukset heijastuvat kykyyn toimia muutoksen tukena.

Tärkeää systeemisessä työotteessa on sitoutuminen valtasuhteiden ja työntekijän vallankäytön tiedostamiseen. Työntekijöiden ja tiimin on oltava reflektiivinen suhteessa valtasuhteisiin, joita asiakassuhteeseen ja perhesuhteisiin aina sisältyy. Lastensuojelun perustehtävään, lapsen suojelemiseen, sisältyy toisinaan voimakastakin vallankäyttöä myös systeemisessä työskentelyssä, mutta pääperiaatteena on asiakkaan toimijuuden ja osallisuuden vahvistaminen aina kun se on mahdollista.

Systeemisessä ajattelussa tulee tunnistaa ja ottaa huomioon niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin oma merkityksenanto, tavat tulkita ja jäsentää todellisuutta omalla tavallaan. Yksilöiden ymmärretään tulkitsevan maailmaa ja tapahtumia oman autonomisen merkitysjärjestelmänsä ohjaamana (konstruktivismi). Lisäksi pohjana on näkemys, jonka mukaan käsitykset todellisuudesta ja ihmisten välisistä suhteista ja tapahtumista rakentuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (sosiaalinen konstruktionismi). Myös kontekstin merkitys yksilöiden ajattelu- ja toimintatavoille tunnustetaan: yksilöiden ja perheiden tulkintojen ja käsitysten nähdään olevan sidoksissa yksilöiden, perheiden ja ryhmien kulttuurisiin ja sosiaalisiin viiteryhmiin, kuten ikäryhmään, sukupuoleen tai sosiaaliluokkaan.

Edellä kuvattuja sitoumuksia voi pitää systeemisen työotteen perustavina teoreettisina lähtökohtina. Näiden sitoumusten varaan rakentuvat suomalaisen, systeemisen lastensuojelun keskeiset periaatteet: systeemisyyden ja perheterapeuttinen ymmärrys, suhdeperusteisuus, lapsilähtöisyys, asiakkaiden osallisuus ja kohtaaminen sekä monitoimijuus (Lahtinen ym. 2017).

Systeeminen lastensuojelu työn organisoinnin ja palvelujärjestelmän muutoksena

Systeeminen lastensuojelun toimintamalli on lähtenyt liikkeelle Hackneysta, Itä-Lontoosta. Muutostyö perustui yhdessä määritellyille arvoille. Keskeinen arvo Hackneysta oli 'pitää perheet yhdessä'. Perheille tarjottiin tukea mahdollisimman varhaisessa vaiheessa niin, että lapset voivat elää turvallisesti omissa perheissään ja yhteiskunnan puuttuminen perheen elämään minimoitiin. Kaikki organisaation osajärjestelmät uudistettiin palvelemaan hyvin toimivaa, systeemistä asiakastyötä. LAPE-ohjelmassa on työstetty englantilaisen mallin soveltuvuutta suomalaiseen järjestelmään. Tuloksena rakentunutta suomalaista mallia nimitetään *lastensuojelun systeemiseksi toimintamalliksi*. (Lahtinen ym. 2017.)

Jotta mallin mukainen työskentely onnistuisi ja systeeminen työote saataisiin käyttöön, edellyttää tämä kokonaisvaltaista muutosta lasten ja perheiden palveluihin. Toimiakseen vaikuttavasti systeeminen lastensuojelun malli vaatii muutoksia sekä lastensuojelun että laajemman organisaation arvoihin, rakenteisiin ja johtamiseen. Toimivuuden keskeisiä periaatteita ovat systeemisen toimintakulttuurin omaksuminen, perheterapeuttinen ymmärrys ja suhdeperusteisuus, lapsilähtöisyys, asiakkaiden osallisuus ja kohtaaminen, mallin toteutumista tukevat organisaatorakenteet sekä yhdessä jaetut arvot ja yhteensovittava johtaminen. (Lahtinen ym. 2017, 4.)

Systeeminen malli edellyttää lastensuojelun tiimikäsitteen uudistamista ja monitoimijaisuutta. Tiimiin kuuluvat konsultoiva sosiaalityöntekijä, lapsen sosiaalityöntekijä, vanhempien työntekijä, koordinaattori ja perheterapeutti sekä paikallisten tarpeiden mukaan sosiaaliohjaaja ja/tai perhetyöntekijä. Kaikki tiimin jäsenet ovat omaksuneet perheterapeuttisen lähestymistavan työssään ja he kehittävät jatkuvasti taitojaan. Työntekijät eivät ole terapeutteja, mutta tekevät lastensuojelutyötä terapeuttisella työotteella. Perhettä tapaa pääasiassa yksi työntekijä tai työpari, mutta vastuuta lapsen ja perheen tilanteesta kannattelee koko tiimi. Lapselle ja perheelle tiimi merkitsee jatkuvuutta ja mahdollistaa työskentelyn ja tuen myös oman sosiaalityöntekijän poissa ollessa. Tärkeintä mallissa on työntekijöiden kyky ja taito luoda ja ylläpitää luottamuksellista yhteistyösuhdetta lapsiin ja perheisiin. (Lahtinen ym. 2017, 4.)

Kokonaisvaltainen työskentelymallin muutos edellyttää muutosta myös organisaatorakenteissa ja johtamisessa. Lastensuojelutyön rakenteiden tulee varmistaa työntekijälle riittävä tuki monitoimijaiselta verkostolta. Johdon tulee sitoutua systeemiseen ajatteluun ja mahdollistaa muutoksen vaatima resursointi. Yhteensovitettu johtajuus luo perustan onnistuneelle toimintakulttuurin muutokselle. Asiakkaiden kannalta malli merkitsee avun saamista mahdollisimman läheltä, osana tuttuja peruspalveluita. Toisaalta

lastensuojelussa tarvitaan yhä enemmän ja useammin myös monia lasten ja aikuisten erityis- ja vaativan tason palveluita. Näiden eri tason palveluiden integroituvat rakenteet ja yhteinen ymmärrys systeemisestä ajattelusta ovat mallin käyttöönottamisen edellytys. Systeemisyyden tulee siis läpäistä kaikki mallin osat: yhteiset arvot, strategian, organisaatorakenteen ja systeemin sekä työntekijät taitoineen ja työtapoineen. (Lahtinen ym. 2017, 4.)

LAPE-ohjelmassa mukana olleet nuoret paikantavat systeemisen mallin edut luottamukseen, avoimuuteen ja osallisuuteen. Parasta on oma nimetty työntekijä ja monitoimijainen tiimi, jossa on työntekijä myös vanhemmalle. Päätöksenteko helpottuu, kun tiimissä on aina joku lapsen asian tunteva paikalla. Ratkaisua ei etsitä ”ongelmalapsen käytöksestä”, vaan systeemeistä. Erityisen tärkeänä nuoret pitävät sitä, että työntekijöiden asiakasmäärät ja vaihtuvuus vähenisivät ja työntekijää näkisi muutoinkin kuin asiakassuunnitelmanneuvottelussa. (Kuparinen & Lahtinen 2017; Nuorten haastattelut... 2017.)

Systeminen työote – perhehoidon mahdollisuus?

Perhehoidon nykytilanne

Perhehoito on Suomessa ensisijainen sijoitusmuoto. Silti lapsen sijaishuoltoapaikan valinnan tulee aina perustua yksilökohtaiseen lapsen edun harkintaan. Koska pysyvien ihmissuhteiden merkitys on sijaishuollossa asuvalle lapselle erityisen suuri, sijaishuoltoapaikan valinnalla pyritään vähentämään turvattomuutta ja epävarmuutta. Myös Sosiaali- ja terveysministeriön ns. menneisyyselvityksen yhtenä suosituksena oli, että perhesuhteiden merkitystä lapsille tulee kunnioittaa ja vanhemmuussuhteiden ohella tulee vaalia sisarusuhteiden säilymistä (Hytönen ym. 2016, 172–173).

Vuonna 2017 Suomessa oli kodin ulkopuolelle sijoitettuna yhteensä 17956 lasta ja nuorta. Viimeisimmän sijoituspaikan mukaan 42 prosenttia (7527) lapsista ja nuorista oli perhehoidossa ja 11 prosenttia (2017) ammatillisessa perhehoitossa. Perhehoidossa sijoitettuna olleiden osuus kasvoi edellisvuodesta 0,5 prosenttiyksikköä. Etenkin pitkäaikaisissa sijoituksissa lapset pyritään mahdollisuuksien mukaan sijoittamaan perhehoitoon. Yli puolet (56 %) vuoden 2017 lopussa huostassa olleista lapsista oli sijoitettu perheisiin, ja näistä runsas 13 prosenttia sukulaisten ja läheisten perheisiin (Lastensuojelu 2017, 7–8.)

Perhehoito on monimuotoistunut, muuttunut ja muutoksessa, mutta säilyttänyt kuitenkin oman ainutlaatuisen ytimensä. Lasten ja perheiden tarpeet ovat erilaisia, ja noin 20 % sijoituksen kynnyksellä olevista lapsista tulee perheistä, joiden asiakkuuden taustalla on uskonnollisia, etnisiä ja kulttuurisia tekijöitä. Tukipalvelujen tarve ja määrä vaihtelevat, samoin sijoituksen kesto. (Heino & Säles 2017.) Perhehoidon keskeisiä haasteita ovat muun muassa entistä vaativampaa tukea tarvitsevat lapset, lasten oireilu, sijaisvanhempien uupuminen, ennalta suunnittelemttomat purkautumiset, sijoituksen valmistelun ja riittämättömien tai tarkoituksenmukaisten tukitoimien puute, yhteistyövaikeudet eri sukujen välillä ja lasten kaltoinkohtelu.

Perhehoidon tukirakenteet

Sijoitettavalla lapsella on usein taustallaan epävakaa kasvuolosuhteet. Sijaisvanhemmat tarvitsevat koulutusta ja tukea jaksamiseen ja toimiakseen oikein traumatisoituneiden lasten kanssa (Leve ym. 2012). Riittävät tukitoimet ovat perhesijoituksissa erityisen tärkeitä, koska perhehoidon lisääntyessä perheisiin saattaa tulla aikaisempaa vaikeammin hoidettavia lapsia. Tukitoimien puute voi johtaa lasten uudelleensijoitusten lisääntymiseen. (HE, 2010.) Perhehoidon käynnistyessä tarvitaan usein vahvempaa ja tiiviimpää tukea. Mitä aiemmin sitä on tarjolla, sitä vähemmän perhehoidossa on tarvetta kriisityöskentelylle tai sijaishuoltoapaikan muutoksille. Näin vapautuu resursseja korjaavasta työstä ennaltaehkäisevään työhön ja hyvin toimivien perhehoidon sijoitusten ylläpitämiseen. (Uusijärvi ym. 2018.)

Valkonen ja Janhunen (2016) toteavat, että nykyinen lastensuojelun palvelujärjestelmä ei tue parhaalla mahdollisella tavalla sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointia ja resilienssikykä. Järjestelmä tuottaa

useita sijoituksia ja ihmisten vaihtumisia. Tuen määrällinen ja laadullinen saatavuus on liian sattumanvaraista. Vaikka läheisimmät aikuiset pysyisivät lasten ja nuorten elämässä, nykyinen vaihtuvien työntekijöiden kulttuuri ei tue pysyvyyttä ja luottamuksen rakentumista. Tätä voidaan kutsua jopa rakenteelliseksi väkivallaksi (Lahtinen & Särkiö 2016).

Perhehoitoon on kehitetty hyviä tukimalleja, mutta toiminnan järjestämistä leimaa pirstaleisuus. Monin paikoin lapset ja sijaisvanhemmat antavat palautetta palveluiden ja tukitoimien epäoikeudenmukaisuudesta ja riittämättömyydestä. Sijaisvanhempien ennakkovalmennuksessa yleisesti käytössä oleva PRIDE-ennakkovalmennus on yhdenmukaistanut perheiden valmistautumista tehtävään, mutta yhtenäisten toimintakäytäntöjen puute, puuttuvat palvelut ja perhehoidon työntekijöiden suuret asiakasmäärät voivat aiheuttaa lasten ja perheiden kannalta kohtuuttomia tilanteita.

Perhehoidossa on useita rakenteellisia ja sisällöllisiä uudistamistarpeita. Osana LAPE-ohjelmaa on mallinnettu lapsen ja perheen yksilöllisiin tarpeisiin vastaavaa perhehoidon mallia. Hyvä perhehoidon kehä syntyy yhteisen tekemisen ja toiminnan kautta dialogissa ja vuorovaikutuksessa. Toteutuessaan malli synnyttää turvallisuuden, jatkuvuuden ja osallisuuden kokemuksia. Laadukas perhehoito toteutuu arjessa ja sen keskiössä on aina lapsi. Sitä auttavat toimivat tukirakenteet: sosiaalityön ja sijaishuollon johtaminen, perhehoidon moniammatillisen tiimin rakentaminen, lapsen vastuusosiaalityöntekijä ja perhehoitajan vastuutyöntekijä, opetuksen, perus- ja erityispalvelujen ja tuen sekä muun lasten hyvinvointia tukevan toiminnan järjestäminen. Keskeistä on myös perhehoitajien rekrytointi ja ennakkovalmennus. Hoidon ja tuen toteutumista tulee seurata tuen, ohjauksen ja valvonnan keinoin. Lapselle ja perheille tarjottavan tuen tulisi olla ketterää, joustavaa ja kuuntelevaa. (Heino & Säles 2017.)

Soveltuuko systeeminen työote perhehoitoon?

'Näen systeemisen työskentelyn sellaisena, että lapsen/vanhemman vastuutyöntekijä ja perhehoitajan vastuutyöntekijä tukevat lapsen tärkeitä ihmissuhteita sekä vanhemman ja sijaisvanhemman välistä yhteistyötä lapsen asioissa. Kyse on vastuutyöntekijöiden, palveluntuottajan ja asiakasosapuolen yhteisestä "tutkimusprojektista" ja yhteisen ymmärryksen hakemisesta. Tämä on perusrakenne, jolla asiat pyritään ratkaisemaan. Tarvittaessa yhteisellä päätöksellä käännetään erityisasiantuntijan puoleen, jos on tarve syventää ymmärrystä jostain asiasta. Tavoitteena on moniammatillisen osaamisen hyödyntäminen varhaisessa vaiheessa jo ennen kuin ongelmat ovat kriisiytyneet. Esim. psykologi voi auttaa ymmärtämään lapsen oireilun taustoja. Psykologinen osaaminen on osoittautunut erityisen käyttökelpoiseksi ja vaikuttavaksi perhehoidon moniammatillisessa työskentelyssä. Myös esim. perheterapeuttista tai toimintaterapeuttista osaamista tarvitaan.'

- Perhehoidon sosiaalityöntekijä

Perhehoidossa on monia samanaikaisia, mutta usein eritahtisesti tai eri suuntaan toimivia 'systeemejä'. Lapsen ja sijaisperheen systeemien tukemisen avulla tuetaan paitsi sijoitetun lapsen ja sijaisperheen suhdetta myös monien muiden systeemien toimivuutta.

Perhehoito perustuu suhteisiin

Lapsi tulee sijaisperheeseen omine systeemeineen ja muodostaa sijaisperheen ja moninaisten palvelujen kanssa ainutlaatuisen suhteiden verkoston. Perhehoitoa ja sen toteuttamista leimaavatkin suhteiden moninaisuus, muutokset, katkokset ja usein myös ylisukupolvisuus:

"Sieltä voi tulla kahdet isovanhemmat, setiä, tätejä, enoja, serkkuja. Sieltä tulee kaksi sukuhaaraa kaupan päälle. Ja viranomaiset vielä. Siinä tulee hirveä joukko ihmisiä mukana ja jollet sitä pysty hyväksymään, niin se on aika hankalaa..." (Valkonen 2014, 110.)

Perhehoidon keskeisenä tehtävänä on luoda turvallisuutta ja huolenpitoa sijoitetulle lapselle. Luottamuksen rakentaminen onnistuu parhaiten suhdeperustaisen ja tiiviin työskentelyn avulla, ja vaikuttavinta lastensuojelutyötä tehdään suhteissa. Nykyinen käytäntö, jossa on nimetty yleensä yksi tai kaksi vastuutyöntekijää (lapsen ja sijaisperheen työntekijä) on hauras; työntekijöiden aika ei riitä ja sosiaalityöntekijöiden vaihtuvuus on suurta. Sijaishuollossa asiakkuudet ovat kuitenkin usein pitkiä. Tiimirakenne turvaisi lapselle mahdollisuuden siihen, etteivät hänen asioitaan hoitavat työntekijät kokonaan vaihdu – ainakaan kerralla. Tiimityöskentely vahvistaisi nykyistä paremmin lapsen ja perheen rinnallakulkemisen ja oikea-aikaisen ja ennakoivan tuen.

Perhehoidossa tarvitaan terapeutista työtettä

Lastensuojelulaissa korostetaan lapsen ihmissuhteiden ylläpitämistä. Perhehoidon työntekijöiden tulisi koordinoita ihmissuhdetyötä lapsen etu huomioiden ja koota tiimiin tarpeelliset asiantuntijat. Työntekijöiden tulee huolehtia lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen ja kiintymyksen tukemisesta. Kaiken tulee tapahtua lasta ja vanhempia kuullen.

Pohjois-Savon perhehoidon kehittämistyössä on tähdennetty, kuinka tärkeää on, että perhehoidossa olevan lapsen saatavilla on aina joku ihminen, joka tuntee hänet ja tietää hänen asioistaan ja jolla on aikaa ja mahdollisuus tehdä päätös tai vaikuttaa niihin. Kun lapsen ympärillä olevien aikuisten yhteistyö sujuu, lapsi voi levollisemmin olla lapsi tai nuori, käydä läpi omaa kehitystehtäväänsä ja ottaa vastaan hoivaa ja huolenpitoa.

Syntymävanhemmat kuuluvat pääsääntöisesti lapsen verkostoon huostaanoton jälkeenkin (Eronen 2013, 10). Systeeminen tiimirakenne kykenee vastaamaan nykyistä paremmin myös syntymävanhempien tuen tarpeisiin. Kun vanhemmat tekevät surutyötä lapsesta luopuessaan, he tarvitsevat apua voidakseen tukea lastaan muutoksessa. Vanhemman oma lähityöntekijä tiimistä voi tukea asiakassuunnitelman laatimisessa ja tavoitteiden saavuttamisessa. Tiimiä voidaan täydentää esimerkiksi vanhemman terapeutilla. Vanhemman tuen vahvistaminen voi tulevaisuudessa lisätä perheen jälleenyhdistämisen edellytyksiä tai auttaa vanhempaa työstämään vanhemmuuttaan ja rooliaan silloinkin, kun lapsi jatkaa perhehoidossa.

Sijaisvanhempien tulisi edistää monen tasoisia, ylisukupolvisiakin suhteita ja toimia ison verkoston ja usean perhesysteemin kanssa. Heiltä odotetaan erityistä kykyä 'luovia' lapsen ja hänen perheidensä ihmissuhteissa ja systeemeissä. Sijaisvanhemman tehtävään monitoimijainen tiimi tarjoaisi esimerkiksi paljon kaivattua perheterapeutista apua (Uusijärvi ym. 2018) ja ymmärrystä.

Ongelmakeskeisyydestä voimavaroihin

Systeeminen työote kiinnittää aiempaa enemmän huomiota vuorovaikutussuhteisiin ja hyvä(ä)n kohtaamiseen. Olennaista on siirtyminen ongelma-keskeisyydestä lasten ja perheiden vahvuuksiin ja voimavaroihin. Lasta tai hänen käyttäytymistään, vanhempia tai sukua ei nähdä ongelmana, vaan osana systeemejä (Lahtinen ym. 2017) ja suhteita. Aina nämä suhteet eivät kehity toimiviksi. Leve ym. (2012) mukaan jopa 2/3 sijoituksista päättyy ensimmäisten parin vuoden aikana ihmissuhteiden toimimattomuuden tai lastensuojelujärjestelmän toiminnan vuoksi (Valkonen & Janhunen 2016, 50–53). Sijoitetulle lapselle ihmissuhteiden laatu on erityisen tärkeä, koska hänen tärkein kehitystehtävänsä on turvallisen kiintymyssuhteen muodostaminen. Perhehoidossa lapsen edusta huolehtiminen edellyttää aina muun muassa lapsen ihmissuhteiden jatkuvuuden vaalimista ja koko perheen kanssa työskentelyä (Valkonen & Janhunen 2016, 8). Kaikkien hyvinvointia edistää, jos suhteet saadaan toimimaan.

Systeeminen työote ja tiimi perhehoidossa

Perhehoidon sosiaalityössä korostuvat vuorovaikutus- ja suhdetyö. Sosiaalityöntekijöiltä vaaditaan kykyä ymmärtää lasten ja vanhempien välisiä suhteita ajassa muuttuvina ja arvioida niitä lapsen edun kannalta (Eronen 2013, 10). Työntekijöiden tulee pystyä luomaan luottamuksellisia suhteita monen eri tahon kanssa. Lisäksi heidän on tasapainoitava näiden suhteiden verkostoissa ja joskus jännitteissä. Tällä hetkellä perhehoidossa juuri tähän vuorovaikutus- ja kohtaamistyöhön koetaan olevan liian vähän aikaa.

Perhehoidon työntekijöillä on yksilöllisiä tapoja arvioida lapsen etua ja ratkaista erilaisia työssä syntyviä jännitteitä. Systeeminen työote pyrkii avaamaan työtapoja ja auttaa työntekijöitä oppimaan

yhdessä. Vastuu ei ole vain yhdellä työntekijällä, vaan tiimi vastaa yhdessä tarvittavien tukien järjestämisestä kaikille osapuolille. Tämä asettaa lapset ja perheet yhdenvertaisempaan asemaan.

Myös LAPE-ohjelman perhehoidon mallinnustyöryhmän mukaan perhehoitoon tarvitaan moniammatilliset tiimit, joilla on riittävät toimintavaltuudet perhehoidon ja lasten tarvitsemien tukipalvelujen järjestämiseksi. Työnjako maakunnan ja kunnan välillä ei saa muodostua esteeksi yhteistoiminnalle. Tiimien tulee saada myös riittävät toimintaresurssit. Työryhmä päätyikin esittämään, että perhehoidon johtamiselta edellytetään jatkossa vahvaa osaamista sekä sitoutumista systeemiseen työskentelyyn ja lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaamiseen. (Heino & Säles 2017, 60, 96.)

Kohti systeemistä ja suhdeperustaista perhehoitoa – esimerkkejä maakunnista

Edellä on kuvattu systeemisen lastensuojelun keskeisiä periaatteita sekä pohdittu systeemisen työotteen soveltuvuutta perhehoitoon. Seuraavaksi avaamme kolmen eri maakunnan perhehoidon kehittämistyötä ja kuvaamme, mitä näkökulmia systeeminen työote voi tarjota lastensuojelun perhehoidon kehittämiseen.

Systemisyys Pohjois-Savon maakunnallisen perhehoidon mallinnuksessa

Pohjois-Savon maakunnallista perhehoidon ohjausmallia on kehitetty osana YHDESSÄ!-ohjelmaa. Kehittämistyö toteutettiin yhdessä maakunnan toimijoiden ja kokemusasiantuntijoiden kanssa. Eri tahoja kutsuttiin mukaan yhteisiin kehittämisfoorumeihin ja iltatapaamisiin. Prosessin aikana tarkasteltiin perhehoidon kokonaisuutta päämäärien tunnistamisesta aina perhehoidon päättämiseen saakka. Keskiössä oli lapsi yksilöllisine tarpeineen, vaikka perhehoidon suunnittelua ja toteuttamista tarkasteltiin muistakin näkökulmista.

Pohjois-Savon systeemisen lastensuojelun pilotointi keskittyi avohuoltoon, ja vasta syksyllä 2018 suunniteltiin pilotointia myös perhehoitoon. Perhesysteemien merkitys nousi usein esiin keskusteluissa. Kehittämistyön punaisena lankana voidaan pitää sitä, että kaikki lapsen ympärillä olevat osapuolet haluttiin mukaan kehittämiseen. Erityisesti lapsen vanhempien tukeminen ja osallistaminen perhehoitoon siirryttäessä ja sen aikana sekä osallisuutta lisäävät keinot olivat perhehoidon maakunnallisen mallin luomisessa vahvasti mukana. Pohdittaessa perhehoidon sosiaalityön erityisiä osaamisvaateita sijaisvanhemmat nostivat esille suhdetyön. Lapsen suhteita hänelle tärkeisiin ja läheisiin ihmisiin on tuettava. Suhteet eivät välttämättä aina ole helppoja ja ne ovat monenlaisten tunteiden värittämiä. Lapsi, vanhemmat ja sijaisvanhemmat tarvitsevat tukea suhteiden rakentamiseen ja ylläpitämiseen. Sosiaalityöntekijä puolestaan tarvitsee aikaa kohtaamisiin sekä tukea ja reflektiota omalle työlleen voidakseen itse tukea eri osapuolia.

Systemisesti toimivien tiimien toivotaan tukevan yksittäisiä perhehoidon työntekijöitä yhdenmukaisempiin toimintatapoihin ja toisaalta auttavan monimutkaisten tilanteiden ratkaisemisessa. Perheet asuvat Pohjois-Savossa pitkien välimatkojen päässä, eikä lasten tai perheiden haluta joutuvan nykyistä enempää viettämään aikaa autossa. Siksi eri osapuolet toivoivat, että apu ja tuki tulee lähiverkostoon ja sinne, missä lapsi ja perhe asuvat. Lähityöntekijät tarvitsevat vahvan tuen, ja systeemisesti perhehoidon tiimit voisivat vastata tähän tarpeeseen. Tämä edellyttää kuitenkin perheterapeuttisen osaamisen lisäksi myös psykologin työpanoksen saamista tiimiin. Tiimien kokoonpanojen tulee rakentua joustavasti lapsen ja perheiden tarpeiden mukaisesti. Asiaksmäärien tulee laskea sellaisiksi, että kaikki sijoitetut lapset voivat saada apua systeemisesti tiimiltä.

Perhehoitoon sijoitettujen lasten kanssa tehtävä työ on vaativaa lastensuojelutyötä. Suurin haaste ja samalla toive on rakentaa lapselle katkeamattomia prosesseja, kannatella siirtymiä ja saada oikea-aikaisesti tukea. Toimijoita on nykyisellään paljon ja tiimien tarkoituksenmukainen organisointi on suuri haaste.

Systeeminen työote Satakunnassa

Systeemisen maaperän rakentaminen

Satakunnassa maakunnallisen lastensuojelun perhehoidon yhteistyön juuret ovat vuosituhannen alussa. Tästä yhteistyöstä syntyneen Satakunnan lastensuojelun kehittämissyksikön työskentelyn peruskiviä on alusta asti ollut ymmärrys lapsen oman verkoston tärkeydestä. Yksikössä on vuosien saatossa järjestetty perhehoitoon sijoitettujen lasten perhekuntien Toivo- ja Ilona -leirejä ja oltu valtakunnallisia edelläkävijöitä kehitettäessä läheissijaisvanhempien valmennusta ja tukea. Toimintakentän laajennuttua on jouduttu luopumaan leiritoiminnoista, mutta niistä on jäänyt elämään mm. Perhekuntakukka⁸. Sen avulla lapsi voi itse määrittellä, keitä hän kokee läheisimmiksi tai etäisemmiksi perheenjäsenikseen. Kukkaa on käytetty myös sijaisvanhempien valmennuksessa.

Systeemisen lastensuojelun pilotointi

Satakunnan lastensuojelun kehittämissyksikön yhtenä tehtävänä on lisätä lastensuojelun sosiaalityön osaamista maakunnassa. Tärkeä väylä tässä ovat työntekijöiden vertaistapaamiset. Niissä levitettiin Hackneyn-mallin ajatuksia keväällä 2014, kun Pesäpuu ry:n Lähemmäs-hankkeen⁹ kumppanina saatiin tietoa mallista. Myös esimiehille kerrottiin systeemisyydestä. Rauma ja Nakkila lähtivät tuolloin miettimään mallin soveltamismahdollisuuksia omissa kunnissaan, ja mukaan innostuivat myös Rauman lastensuojelun perheterapeutit. Maaperän muokkaus tuotti tulosta: Lape-hankkeen (Satula) pilotointiin lähti maakunnan kaksi suurinta kaupunkia ja kaksi pienempää kuntaa. Esimiesten tuki mahdollisti sen, että kouluttajat saavat käyttää työaikaansa muidenkin kuntien työntekijöiden kouluttamiseen. Yhdessä esimiesten, kouluttajien ja Lape-hankkeen työntekijöiden kanssa luotiin suunnitelma, miten systeemisen työotteen koulutus ja sen käyttöönoton tukeminen järjestetään maakunnallisesti. Koulutettujen tiimien asiakkaista osa on nyt sijaishuollon asiakkuudessa.

Perhehoito on systeemien ’runsaudensarvi’

Satakunnan kunnissa toimii ns. erityisen tuen perheitä, jotka ovat antaneet kodin sellaisille teini-ikäisille lapsille, joiden sijoitukseen liittyy suuria haasteita. Perheen toiselta vanhemmalta edellytetään vähintään toisen asteen soveltuvaa ammattitutkintoa ja kotona oloa. Perheiden tukeen kuuluvat säännölliset, ohjatut vertaistapaamiset kehittämissyksikössä. Tapaamisissa on kerrottu systeemisestä lastensuojelusta ja keskusteltu sen soveltuvuudesta perhehoitoon. Erityisen tuen perheiden arjessa on iso määrä eri viranomaissysteemejä ja monia sijoitettujen lasten systeemejä. Lasten systeemien ”ennätys” yhdessä erityisen tuen perheessä on 14 perhesysteemiä ja yksi ’laitossysteemi’. Tähän lukuun ei sisälly esimerkiksi isovanhempien omia systeemejä. Perheessä on usean kunnan sijoittamia lapsia, joiden vanhemmat ovat eronneet ja joiden sisarukset asuvat eri sijaishuoltopaikoissa. Lapsia tulee tukea ylläpitämään läheissuhteitaan (LsL 54 §), mutta käytännön tilanteet edellyttävät melkoista venymistä. Perhehoitoa voikin kuvata systeemien ja suhteiden ’runsaudensarveksi’.

Katse lapsen systeemeihin

Satakunnassa on aloitettu systeemisen työn mallintaminen perhehoitoon yhdessä erityisen tuen perheiden kanssa. Heille on suunnitteilla koulutus, jossa käsitellään systeemisyyden perusasioita, lisätään perheterapeutista ymmärrystä ja vahvistetaan suhdeperustaista työtettä. Koulutukseen osallistuvat osittain myös ne lastensuojelun vastuusosiaalityöntekijät, joilla on sijoituksia näissä perheissä.

⁸ Perhekunnalla viitataan yleensä perhehoidossa olevan lapsen moniin perheisiin ja perhesuhteeseen. Perhekuntakukka on työväline näiden suhteiden näkyväksi tekemiseen ja ymmärtämiseen. Lisätietoa: Mikkola, Katja & Vaahtera, Minna (2006) "Perhekunnasta voimaa sijoitetulle lapselle" -raportti lasten ja perhekuntien toiminnan suunnittelusta perhekuntaleireille. Opinnäytetyö. DIAK, Porin yksikkö.

⁹ Lisätietoa Lähemmäs-hankkeesta <https://pesapuu.fi/materiaalit/lahemmas-projektin-materiaalia/>

Syksystä 2018 alkaen tietoa suhdeperustaisesta työotteesta viedään myös perhehoidon mentorien ja vastaanottoperheinä toimivien sijaisvanhempien koulutuksellisiin vertaistapaamisiin. Keskeistä on nähdä lapsi osana systeemejään. Koulutus ja tietoisuuden lisääminen ovat tärkeä osa toimintakulttuurin muutosta ja perusta yhteiselle arvopohjalle.

Lähemmäs-hankkeen aikana 2013–2016 Satakunnassa luotiin hyvää maaperää lapsen kohtaamiseen ja perhehoidon kokonaisuuden ymmärtämiseen lapsen näkökulmasta. Lapsi- ja perhelähtöisyys on hyvä pohja systeemille ajattelulle perhehoidossa. Se auttaa kiinnittämään huomion lapsessa ja hänen ihmissuhteissaan olevaan hyvään ja siihen, miten lapsen systeemit ja ihmissuhteet myös kannattelevat.

Satakunnan lastensuojelun kehittämissyksikön sosiaalityöntekijät ovat olleet kiinteästi mukana LAPE-työskentelyssä. Kuntien sosiaalityöntekijöiden tietoisuutta systeemisestä työotteesta on kyetty lisäämään parityöskentelyssä. Myös Satanuorilla¹⁰ (kokemusasiatuntijakehittäjät) on LAPE-työn myötä tietoa systeemisen ja suhdeperustaisen työmallin lähtökohdista. Yksi Satanuorista muistutti, miten tärkeää on luoda nuoren luottamusta tiimiin, kun on useampi ammatti-ihminen kohtaamassa. Lisäksi sijaisperheiden PRIDE-ennakkovalmennuksessa ohjataan perheitä ajattelemaan tulevaa rooliaan osana lapsen tiimiä.

Systeemisyys kolmen lapsen elämässä

Seuraavassa tarkastellaan systeemisyyttä kolmen saman perheen lapsen kannalta, jotka asuvat kukin omassa sijaisperheessä.¹¹ Lapset ovat olleet jo ennen sijoitusta avohuollon systeemisen tiimin asiakkaina. Huoli on vakava ja lapset on sijoitettu vastaanottoperheisiin. Huostaanottoa valmistellessa kaikille lapsille löydettiin erityistarpeita vastaavat sijaisperheet. Systeemistä ajattelua hyödyntäen sosiaalityöntekijä pohti, miten lasten tapaamisia, ihmissuhteita ja kokonaisuutta voidaan ymmärtää ja hoitaa, kun lapset on sijoitettu kolmeen eri perheeseen. Yksi lapsista jäi tutuksi tulleeseen vastaanottoperheeseen, yksi asuu sijaisperheessä ja vanhin lapsista erityisen tuen perheessä. Lasten yksilöllisten tarpeiden vuoksi heitä ei voitu sijoittaa samaan paikkaan.

Sijaishuoltoa toteutettaessa pohdittiin, miten lasten omaa perhekulttuuria ja samalla sijaisperheiden sisällä olevia kulttuureja voidaan huomioida, kun työskentelyssä on mukana kolme lasta ja kahdeksan vanhempaa. Sijaishuollon tavoitteena oli myös biologisten sisaruussuhteiden tukeminen. Sisaruussuhde on elämänmittainen ja yleensä ihmisen pisin ihmissuhde. Se vaikuttaa vahvasti itsetuntoon, tunne-elämään, minäkuvaan ja tapaan kohdata maailmaa. (Kaulio & Svennevig 2006.) Elinikäiset ihmissuhteet ovat tärkeitä lapsen identiteetin kehitykselle ja turvaavat lapsen elämässä jatkuvuutta. Tämän lisäksi pyrittiin tukemaan sijoitettujen lasten ja sijaisperheiden muiden lasten vuorovaikutussuhteita. Kiinnostavaa oli, miten vanhemmat kykenivät tekemään yhteistyötä ja toisaalta miten yhteinen ymmärrys löytyy haasteellisessa elämäntilanteessa, jossa vanhemmat käyvät läpi luopumisen tunteita ja sijaisvanhemmat käsittelevät lapsen kiinnittymistä perheisiin. Tilanne oli uusi kaikille. Lasten traumataustan vuoksi heillä oli laaja palvelutarve ja asiakkuuksia monissa palveluissa.

Keskustelussa vastaavan sosiaalityöntekijän ja -ohjaajan kanssa todettiin, että alussa tärkeää on lasten mahdollisuus asettua perheisiin ja kokonaistilanteen hahmottaminen. Tässä hyvänä työkaluna voivat olla systeemisten tiimien käyttämät sukupuu ja verkostokartta. Lapsille ja perheille varmistettiin tiivis alkuvaiheen tuki: kehittämissyksikkö tuki erityisen tuen perhettä, jolla oli jo tietoa systeemisyydestä koulutuksellisten vertaistapaamisten ja perhekohtaisen tuen kautta, toisen sijaisperheen kohdalla toteutettiin vahvaa alkuvaiheen tukea ja järjestettiin tiivistä kiintymyskeskeistä mentoritukea. Kiintymyskeskeinen mentorointi on koko perheen ammatillista ja terapeutista tukea, jonka keskiössä on lapsi. Mentori on sijaisperheelle jo ennestään tuttu. Kolmas perhe, aiemmin lapsen vastaanottoperheenä toiminut, sai vahvaa sosiaalityön ja -ohjauksen tukea. Myös yhteistyötä biologisten vanhempain kanssa tuettiin. Työntekijät

¹⁰ Lisätietoa Satakunnan lastensuojelun kokemusasiatuntijakehittäjistä Satanuorista: <https://www.pori.fi/sosiaali-ja-terveys/sosiaali-ja-perhepalvelut/maakunnalliset-lastensuojelun-valmennus-ja-4>

¹¹ Tunnistamisen estämiseksi esimerkki on yleisluontoinen ja asianosaisten suojaamiseksi yksityiskohtia on poistettu tai muutettu.

halusivat olla kaikkien sijaisperheiden tavoitettavissa. Vuorovaikutus oli välitöntä ja myös onnistumiset jaettiin yhdessä.

Lasten sijaisperheisiin siirtymisen jälkeen järjestettiin yhteinen tuettu tapaaminen puistossa. Mukana oli neljä äitiä ja yksi isä, kehittämysyksikön sosiaalityöntekijä sekä lapsille tuttu avohuollon systeemisen tiimin sosiaalityöntekijä. Osa vanhemmista ei tuntenut toisiaan ennestään. Yhdessä keskustellen päätettiin järjestää yhteinen tapaaminen sijaisvanhempien kesken, jossa pohditaan erityisesti sisarusuhteiden tukemista. Sovittiin, että tavataan ja prosessoidaan tilannetta yhdessä. Työskentelyssä käytettiin systeemistä työotetta muodostamalla tiimi, joka ei ole ainoastaan yhden lapsen, vaan koko systeemin tiimi. Kaikki pitivät ajatusta hyvänä. Sijaishuollon lasten asioista vastaava sosiaalityöntekijä koordinoi tapaamisen ja työskentely jatkui yhteisenä prosessina. Yhteinen reflektointi kutsui myös sijaisvanhempia pohtimaan toimintaansa monitoimijaisen tiimin jäsenenä.

Edellä esitetty esimerkki kuvaa hyvin, miten systeemisyiden periaatteita voidaan toteuttaa joustavasti ja luovasti. Samalla kun puhutaan huostaanotosta ja sen jälkeisestä tuesta, puhutaan muuttuvista ja uudelleen rakentuvista suhteista. Näin perhehoidon keskeinen tehtävä – lapsen turvallisen kasvun ja hänen tärkeiden ihmissuhteidensa tukeminen toteutuu yksilöllisesti. Tässä esimerkissä sijaishuollon sosiaalityöntekijän tehtävänä on saattaa tiimin jäsenet yhteen. Kenelläkään tiimin jäsenellä ei ole vielä kokemusta näiden lasten suhteiden uudelleen järjestämisestä, mutta tiimin yhteinen tavoite on saada suhteet toimimaan jaetun tiedon ja kokemuksen pohjalta. Kolmen lapsen kohdalla on päätetty työskennellä jatkossakin suhdeperustaisen työn periaatteiden mukaan.

Pääkaupunkiseudun lastensuojelun perhehoidon kokeiluja

Lapsen paras – yhdessä enemmän – Pääkaupunkiseudun LAPE-hankkeen erityis- ja vaativan tason palveluissa on pilotoitu lastensuojelulain mukaisen lapsen vastuusosiaalityön ja perhehoitolain mukaisen perhehoitajan vastuu- ja tukityön eriyttämistä. Nykymuodossa lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä huolehtii sekä lapsen että perhehoitajan sosiaalityöstä ja tuesta. Pilotissa on haluttu vahvistaa molempia perhehoidon alueita. Käytännössä on testattu, kuinka toimii se, että perhehoitoon sijoitetun lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä huolehtii lapsen ja vanhemman asiakassuunnitelmasta ja perhehoidon vastuutyöntekijä vastaa tuen järjestämisestä perhehoitajalle. Mallia on kokeiltu Helsingissä ja Vantaalla. (Gripenberg 2018; Asikainen 2018; Lapsen paras... 2017.)

Pääkaupunkiseudulla on hyödynnetty Perhehoitoliitto ry:n Keinumallia ja kehitetty vanhempien kanssa työskentelyä. Esimerkiksi Vantaan perhehoidossa on kokeiltu Lapsen päivä -mallia, jossa perhehoidossa asuva lapsi, sijaisvanhempi, syntymävanhempi, perhehoitajan vastuutyöntekijä ja lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä tapaavat perhekuntoutuskeskuksessa. Tavoitteena on varmistaa, että sijoitus lähtisi alusta alkaen hyvin käyntiin. Tapaaminen sisältää ruokailua, lapsen ikätasoista yhteistä toimintaa ja kahvit. Keskeisin etu lapsen kannalta on se, että hän näkee kaikkien vanhempiensa ja monien perhe- ja auttamissysteemiensä toimivan yhdessä. Vapaamuotoinen ja ohjattu yhdessä oleminen ja tutustuminen sijaisperheen, syntymäperheen ja työntekijöiden kesken on koettu hyväksi. Lapsen päivän on koettu myös helpottavan ja parantavan yhteistyötä. (Gripenberg 2018; Immonen ym. 2018.)

Tulevaisuuden maakunnallinen perhehoito

Perhehoito on vahvasti suhdeperusteista työtä – työtä suhteissa ja suhteiden kanssa. Edellä esitetyt esimerkit osoittavat, että systeemiselle toimintamallille ja perheterapeuttiselle orientaatiolle olisi paljon käyttöä perhehoidossa. Systeemisyydestä on hyötyä erityisesti perhehoidossa asuville lapsille ja nuorille, mutta myös syntymävanhemmille, sijaisvanhemmille, työntekijöille, perhehoidon organisaatioille ja perhehoidon monille yhdyspintatoimijoille. Systeemisyys tukee laadukkaan perhehoidon tavoitteita. LAPE-ohjelmassa on tavoiteltu systeemistä, asiakkaan ympärille rakentuvaa lastensuojelun kokonaisuutta, joka on osallistavaa, lapsi- ja perhelähtöistä, ihmissuhdeperustaista, monitoimijaista, systeemistä, lasten oikeuksia vahvistavaa ja lasten ja nuorten turvallisuutta ja hyvinvointia vahvistavaa (Eriksson 2018).

Mitä perhehoidon siirtyminen systeemiseen malliin sitten edellyttäisi maakunnallisella päätöksentekojä ja politiikkatasoilla? Edellytyksenä on, että organisaatiolla on selkeä kokonaiskäsitelmä laadukkaasta perhehoidosta ja sitä ohjaavista periaatteista. Tämä edellyttää laajaa arvokeskustelua ja sitoutumista valittuihin arvoihin kaikissa lapsi- ja perhepalveluissa kunnissa ja maakunnissa, mutta myös aikuisten palveluissa.

Työntekijöillä on oltava systeemiseen perhehoitoon tarvittavat tiedot ja taidot sekä riittävät edellytykset hankkia uudessa systeemisessä perhehoidossa tarvittavaa asiantuntemusta, esimerkiksi perheterapeuttista osaamista tiimiin. Perheterapeuttisen työotteen vahvistuminen antaa työntekijöille työvälineitä kohdata perhehoidon eri toimijoita entistä paremmin. Perheterapeuttinen orientaatio merkitsee, että lapsi ja hänen monet perheensä ja verkostonsa otetaan mukaan työskentelyyn entistä enemmän. Työssä korostuvat empaattisuus, avoimuus, selkeät tavoitteet sekä, vuorovaikutus- ja suhdetyö. Tätä ovat toivoneet myös asiakkaat.

Tällä hetkellä työntekijöillä ei ole riittävästi aikaa tavata perhehoidossa olevia lapsia ja perheitä. Työaika syövä suuret asiakasmäärät ja esimerkiksi matkustaminen. Sijaihuollon sosiaalityö on vaativaa asiantuntijatyötä, jossa työntekijän pitää pystyä luomaan luottamuksellinen suhde monen eri tahon kanssa. Systeeminen lastensuojelu pyrkii siihen, että sosiaalityöntekijällä on riittävästi aikaa pysähtyä ja tutustua lapsen, nuoren ja tämän perheen arkeen ja elämään. Lähtökohtana on työntekijän ja asiakkaan aito kohtaaminen asiakkaan elinympäristössä. Tämän lisäksi työntekijällä tulee olla edellytyksiä reflektoida työtään ja saada tukea tiimistä. Systeeminen työote mahdollistaa nykyistä paremmin myös monitoimijaisen tiimityön.

Tulevaisuudessa kiinnitetään yhä enemmän huomiota perhehoidon valvontaan. Suhdeperustaisella työllä, jossa työntekijät tuntevat lapset ja perheet, on parhaat edellytykset varmistaa lapsen hyvinvointia ja turvallisuutta perhehoidossa. Systeeminen malli voi parhaimmillaan luoda yhtenäisiä ja läpinäkyviä toimintatapoja perhehoitoon ja asettaa lapset ja perheet yhdenvertaisempaan asemaan.

Opit ja suositukset

Jos laadukkaan perhehoidon keskeisimmäksi tehtäväksi nousee lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaaminen, systeeminen toimintakulttuuri tarjoaa sen toteuttamiseen erinomaisen alustan. Myös Pendryn (2012, 29) mukaan systeeminen lähestymistapa soveltuu erinomaisesti lastensuojeluun. Systeemisen lastensuojelun toimintamallin kokeiluja suomalaisen perhehoitoon on aloitettu, mutta toistaiseksi tutkimus systeemisen työotteen vaikutuksista perhehoidon kontekstissa puuttuu. Edellä esitettyjen esimerkkien valossa ja kokonaisvaltaisuutensa vuoksi rohkenemme kuitenkin esittää, että systeeminen toimintamalli soveltuu hyvin laadukkaan ja suhdeperusteisen perhehoidon ja sen maakunnallisen kehittämisen lähtökohdaksi. Samoin kuin kaikissa lapsi- ja perhepalveluissa, myös perhehoidossa systeemisyiden tulee toimiakseen läpäistä sen eri osa-alueet: arvot, strategian, organisaatorakenteen ja systeemin sekä työntekijät taitooneen ja työtapooneen. Kyse on paitsi perhehoidon rakenteista ja resursseista, myös asenteiden ja toimintakulttuurin muutoksesta ja osaamisen vahvistamisesta. Hallinnollisilla järjestelyillä ja yhteensovittavalla johtamisella voidaan poistaa esteitä ja edesauttaa yhteisöllisyyttä ja monitoimijuutta.

Uudistuvat sosiaali- ja terveydenhuollon rakenteet sekä maakuntauudistus tarjoavat kiinnostavan mahdollisuuden rakentaa uudenlaista, systeemistä, eri osapuolet tasavertaisemmin huomioivaa perhehoidon toimintakokonaisuutta, jossa jaetaan osaamista ja rakennetaan yhteistä ymmärrystä. Perhehoito on hyvin tuettuna ja systeemisesti johdettuna on parasta sijoitettujen lasten hyvinvoinnin edistämistä ja integrointia yhteiskuntaan.

Lähteet

- Asikainen, Anna (2018) Suullinen tiedonanto 22.3.2018.
- Eriksson, Pia (2018) Lastensuojelun systeminen toimintamalli osana erityispalveluiden uudistamista. Diaesitys. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Eronen, Tuija (2013) Viisi vuotta huostaanotosta. Seurantatutkimus huostaanotettujen lasten institutionaalisista poluista. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Raportti 4/2013.
- Gripenberg, Pia (2018) Suullinen tiedonanto 10.8.2018.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi lastensuojelulain 50 §:n, perhehoitajalain ja omaishoidon tuesta annetun lain muuttamisesta HE 331/2010 vp ja Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön mietintö 55/2010 vp.
- Heino, Tarja & Säles, Emilia (2017) Lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaava perhehoito. Kohti perhehoidon laadun vahvistamista. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpäpaperi 20/2017.
- Hytönen, Kirsi-Maria; Malinen, Antti; Salenius, Paula; Haikari, Janne; Markkola, Pirjo; Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön raportteja ja muistioita 2016: 22.
- Immonen, Anniina & Uusijärvi, Alli & Vihersalo, Mervi (2018) Perhehoidon uuden toimintamallin pilotointi Helsingissä ja Vantaalla. Puheenvuoro Valtakunnallisilla lastensuojelun perhehoidon päivillä 7.11.2018.
- Kaulio, Pia & Svennevig, Hanna (2006) Sisaruus: rakkautta, vihaa, kateutta. Minerva Kustannus Oy.
- Lahtinen, Pia (2017) Hackneysta apua Suomeen? Kohti systemistä lastensuojelua. Kellokas 1/2017, 22-25.
http://www.asiantuntijapaivat.fi/files/6323/Kellokas1_17_valmi_s.pdf [viitattu 26.3.2018]
- Lahtinen, Pia & Männistö, Leena & Raivio, Marketta (2017) Kohti suomalaista systemistä lastensuojelun toimintamallia. Keskeisiä periaatteita ja reunaehtoja. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpäpaperi 7/2017.
- Lahtinen, Pia & Särkiö, Hanna (2016) Lapsen läheissuhteiden vahvistaminen lastensuojelussa. Opas esimiehille ja työntekijöille. Opas- ja käsikirjat 3/2016. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Kuparinen, Milla & Lahtinen, Pia (2017) Suhteita ja systemisyyttä: ”Se on tunnin tapaaminen ja kiitos hei!” Blogi-kirjoitus Pesäpuu havinaa –sarjassa 10.3.2017. <https://bit.ly/2fenV9D> [viitattu 29.3.2018]
- Lapsen paras - yhdessä enemmän. Pääkaupunkiseudun LAPE-hanke.
http://www.socca.fi/kehittaminen/lapsen_paras_-_yhdessa_enemman_hanke [viitattu 13.9.2018]
- Lastensuojelu 2017 (2018) Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos. Tilastoraportti 17/2018.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/136409/Tr17_18_LASU.pdf?sequence=5&isAllowed=y [viitattu 13.9.2018]
- Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.
- Leve, D. L., Harold, G. T., Chamberlain, P., Landsverk, J. A., Fisher, P. A., & Vostanis, P. (2012) Practioner Review: Children in foster care – vulnerabilities and evidence-based interventions that promote resilience processes. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 53, 12, 1197–1211.
- Nuorten haastattelut systeemisestä lastensuojelusta (2017) Julkaisematon aineisto.
- Pendry, Nick (2012) Systemic Practice in a Risk Management Context. Teoksessa *Social Work Reclaimed. Innovative Frameworks for Child and Family Social Work Practice*. Toim. Steve Goodman ja Isabelle Trowler. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Pohjois-Savon maakunnallisen perhehoidon ohjausmallin kehittäminen (2018) Julkaisemattomat muistiinpanot.
- Uusijärvi, Alli ym. (2018) Helsingin perhehoidon koonti. Sähköpostitiedonanto, julkaisematon.
- Valkonen, Leena (2014) Sijaisvanhemmat. Jyväskylä: Perhehoitoliitto ry.
- Valkonen, Leena & Janhunen, Tarja (2016) Tutkimustietoa perhehoidon kehittämiseksi – Katsaus kansainvälisiin tutkimuksiin 2010–2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpäpaperi 45/2016.

Yhdessä eteenpäin! Perhesijoituksen alkuvaiheen systeeminen malli Salossa

Tiina Laiho, perheterapeutti, sijaishuollon ohjaaja, Salon kaupunki
Johanna Lehtola, johtava sosiaalityöntekijä, VTM, KM, Salon kaupunki
& Reetta Lindfors, sosionomi (amk), YTM, sosiaalityöntekijä, Salon kaupunki

Johdanto

Lapsen ensimmäinen vuosi perhehoidossa on usein kaoottinen. Sijaisperheen perhesysteemissä tapahtuu muutos, joka vaikuttaa niin vanhemmuuteen, parisuhteeseen, sisaruuteen kuin sukulais- ja läheissuhteisiin. Perhesuhteet muuttuvat myös määrällisesti: uusia suhteita rakentuu sijoitetun lapsen ja sijaisperheen, lapsen omaisten ja lukuisten yhteistyötahojen välille. Jokainen joutuu miettimään ja hakemaan omaa paikkaansa uudelleen. Esiin nousee kysymyksiä siitä, miten vuorovaikutus uuden yhteisön jäsenen kanssa rakentuu ja miten vanhat vuorovaikutuskuviot muokkautuvat.

Sijoituksen avulla on tarkoitus luoda lapselle mahdollisimman normaalit, vakaat ja turvalliset olosuhteet. Tavoitteena on helpottaa lapsen oireita perusarjen ja huolenpidon avulla sekä eheyttää lapsen mieltä uusien ja korjaavien kokemusten avulla (mm. Poijula 2016). Olennaista on ymmärtää sijoitetun lapsen historia ja hänen elämässään tapahtuneiden asioiden merkitys ja vaikutus, mutta myös huostaanoton ja sijoituksen aiheuttama trauma. Lapselle pyritään luomaan ennakoitava arki ja ympäristö sekä tarjoamaan hänelle lähiaikaiset, joihin voi luoda turvallista kiintymystä. Sijaishuollossa turvallisuus tarkoittaa keskeisesti lapsen tunteiden hyväksyntää, liittyvätpä ne positiivisiin asioihin tai pettymyksiin. Lapselle halutaan mahdollistaa pysyvät ihmissuhteet, joiden avulla hän saa korjata kiintymyssuhteitaan. Muun muassa näiden tavoitteiden saavuttamista tuetaan Salossa tiiviillä alkuvaiheen tuella lapselle, vanhemmille ja sijaisvanhemmille.

Heino ja Säles (2017) ovat Hallituksen kärkihankkeen Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelman (LAPE) asettamassa työryhmässä keskittyneet lasten perhehoidon kehittämiseen ja mallintamiseen. Perhehoito-ryhmän tuottama malli ”Lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaava laadukas perhehoito” perustuu dialogiseen, kaikki perhehoidon osapuolet huomioivaan yhteiseen työskentelyyn. Mallin tavoitteena on luoda lasten ja perheiden yksilöllisiin ja muuttuviin tarpeisiin vastaava toimintakokonaisuus ja sen kautta tuottaa osallisuuden, jatkuvuuden ja turvallisuuden kokemuksia kaikille perhehoidon osapuolille ja erityisesti perhehoitoon sijoitetuille lapsille. Salossa perhehoidon alkuvaiheen työskentelymallia on kehitetty suunnitelmallisesti jo ennen LAPE:a käytännön havaintojen ja tarpeiden perusteella vuodesta 2012 alkaen. Rinnakkain kehittämisen kanssa on kulkenut kaupungin sosiaalipalveluiden tavoitteellinen laatutyö. Mielenkiintoista on ollut tavoittaa kehittämistyön kansalliset (mm. Heino & Säles 2017; Lahtinen ym. 2017; Valkonen & Janhunen 2016) ja seudulliset yhteneväisyydet perhehoidon kehittämistarpeiden ja toteuttamisen osalta. Tuen riittävyys, yksilöllisyys ja laadukkuus sekä lapselle että perheelle ovat teemoja, jotka ovat nousseet esiin sekä kansallisessa tutkimuksessa että omassa kehittämistyössämme. Kiinnostava havainto on se, että sijoituksen alkuvaiheen merkityksen erityisyys on tunnistettu, mutta asiaa ei juurikaan ole tutkittu (mm. Enroos ym. 2016).

Tässä artikkelissa esittelemme Salon kaupungin lastensuojelun sijaishuollossa kehitettyä perhehoidon alkuvaiheen työskentelymallia. Artikkelin etenee työskentelyn teoreettisista lähtökohdista kohti työmallin esittelyä. Artikkelin lopussa kerromme kokemuksiamme ja päätelmiämme systeemisen työskentelyn hyödyistä osana perhehoitoa.

Perheterapeuttinen ajattelu ja traumatietoisuus työskentelyn lähtökohtina

Lapsen huostaanotto ja sijoittaminen kodin ulkopuolelle on aina kriisi kaikille osapuolille. Huostaanotto tuo lapsen elämään suuria muutoksia. Turvallinen kasvuympäristö, hyvä arki ja lapsen yksilöllisten tarpeiden ja elämäntilanteen huomioiminen ovat pohjana lapsen laadukkaalle hoidolle ja kasvatukselle. Tärkeää on tunnistaa lapsen yksilökehitykseen vaikuttaneet riski- ja suojatekijät, mutta samalla ymmärtää perheen ylisukupolviset siirtotaakat, traumakierteet ja perhedynamiikan ilmiöt. Tämä edellyttää vahvaa tietoa, taitoa ja on ammatillisesti vaativaa (Pasanen 2017, 125). Lastensuojelun näkökulmasta sijaishuollossa tulee olla nopeasti mahdollisuus hyödyntää ja käyttää moniammatillista yhteistyötä sijoitetun lapsen hyväksi. Lastensuojelun työskentelyn rinnalla kulkevat usein lasten ja nuorten psykiatrinen ja muu lääketieteellinen tutkimus ja hoito. (Timonen-Kallio ym. 2017, 13–14.) Jotta sijaishuollossa voidaan asettaa pitkäjänteisiä tavoitteita, arvioida niiden saavuttamista ja myös tarvittaessa muuttaa tavoitteita, tarvitaan terapeuttista ja kasvatuksellista tietoa sekä menetelmien osaamista (Heino & Säles 2017).

Sijoituksen alkuvaiheen työskentely perustuu systeemiseen työskentelyyn eri osapuolten kanssa (mm. Fagerström 2016, 13; Lahtinen ym. 2017, 16). Salossa lastensuojelun avohuollon toiminta perustuu systeemiseen lähestymistapaan. Sijaishuollon työntekijät liittyvät lapsen asioissa toimivaan systeemiin mahdollisimman pian, kun tieto lapsen mahdollisesta huostaanoton valmistelusta tulee tiimiin. Tavoitteena on tutustua lapsen tilanteeseen ja itse lapseen sekä hänen vanhempiinsa nopeasti prosessin siirtymävaiheessa, mutta myös pohtia yhdessä niin avohuollon tiimin, kuin lapsen ja hänen vanhempiensa kanssa lapselle sopivaa sijaishuollon muotoa. Systeeminen ja suunnitelmallinen työskentely niin lapsen, vanhempien kuin muidenkin läheisten kanssa turvaa myös lapsen etua, osallisuutta ja kuulluksi tulemistä sijaishuollossa. Terapeuttinen, voimaannuttava ja toinen toistaan kuuleva ja kunnioittava työskentelymalli mahdollistaa lapselle ja hänen perheelleen laadukkaat palvelut. Tämä on myös edellytys kohti lastensuojelulain tavoitetta perheen jälleenyhdistämisestä (ks. myös Lahtinen ym. 2017, 17). Systeemiseen työskentelyyn kuuluvat osana perheterapeuttiset menetelmät. Tukemalla sekä yksilön että koko systeemin voimavaroja ja työstämällä samalla systeemissä olevia haitallisia vuorovaikutuskuvia pyritään saavuttamaan muutoksia, jotka edesauttavat lapsen suotuisaa kasvua ja kehitystä. Työntekijä on osa vuorovaikutuskuvia, jonka avulla asioille löydetään yhdessä uusia merkityksiä. Reflektiivinen lähestymistapa on keskeinen osa systeemistä toimintaa. (Esim. Aaltonen & Rinne 1999; Fagerström 2016, 16–17.)

Perhehoidon alkuvaiheen työskentelyn systeemistä toimintamallia täydentää traumatietoisuus. Traumatietoinen työskentely perustuu turvallisuuteen, luottamukseen, jakamiseen ja voimaantumiseen (Levenson 2017, 108–109). Usein sijoitettavan lapsen elämään on kuulunut jo ennen huostaanottoa monenlaisia traumaattisia elämäkokemuksia. Pelkästään yksittäiset traumaattiset kokemukset ovat kohdistuessaan lapsiin vakavia, mutta lastensuojelun sijaishuoltoon päätyvien lasten osalta taustalla on usein kumuloitunut ja ylisukupolvinen traumatisoituminen. Lapselle psyykkisesti traumaattisinta on perheen sisällä tapahtuva pitkäkestoinen trauma, kuten vanhempien välinen väkivalta, lapsen toistuva pahoinpitely, seksuaalinen hyväksikäyttö tai henkinen väkivalta ja monenlainen lapseen kohdistuva laiminlyönti (mm. Suokas-Cunliffe 2006, 9). Trauma-aiheuttajia ovat myös kiusaaminen, perheenjäsenen kuolema, sairaus sekä kodin sijaintiin ja köyhyyteen liittyvät tekijät (Levenson 2017, 105). Sijaishuollon näkökulmasta muun muassa vanhemman tunneperäinen laiminlyönti, poissaolevuus tai päihteiden väärinkäyttö ovat juuri sellaisia traumatekijöitä lapselle, joiden selvittäminen vaatii aikaa ja monipuolista kehityspsykologista ymmärrystä sekä sosiaalityöntekijältä että sijaishuoltopaikalta.

Kiintymyssuhdeteoria tarkastelee varhaisen vuorovaikutuksen ja hoivaavan vanhemman psykososiaalisia ongelmia sekä niiden välistä yhteyttä. Kiintymyssuhteen näkökulmasta kiinnittyminen hoivaajaan voi toteutua monin eri tavoin ja yleensä vauvan ja hoivaajan välillä on jonkinlainen kiintymyssuhde. Vanhemman omat ”eväät” vuorovaikutukseen ja kiintymyssuhteeseen voivat kuitenkin olla rajoittuneita hänen elämänsä historian, terveydentilansa tai muun rajoittavan tekijän vuoksi. Hoivakokemuksen puutteet voivat aiheuttaa vauvalle varhaisia traumoja, jotka voivat pahimmillaan estää luonnollisia kemiallisia reaktioita ja näin myös aivojen ja hermoston luonnollisen kehityksen (mm. Poijula 2016; Sinkkonen 2004, 1866). Kahden ensimmäisen ikävuoden aikana muodostuva kiintymyssuhdeperusta vaikuttaa elimistön kaikkiin toimintoihin immuniteetista tunteiden ilmaisuun ja säätelyyn, keskushermoston

joustavuuteen, kommunikaatiokykyyn, älykkyyteen, itsesäätelymekanismeihin ja jopa ruumiinlämpöön ja hormonituotantoon (mm. Levenson 2017, 106; Poijula 2016; Schulman 2006; Viheriälä ja Rutanen 2010, 2671). Myös vastoinikäymisten, pettymysten, häpeän, kateuden ja omistamishaluisten yllykkeiden hallitsemiskyvyn peruselementit omaksutaan kahden ensimmäisen elinvuoden aikana (Schulman 2004, 150).

Sijaishuollon alkuvaiheen työskentelyssä huomioidaan keskeisesti kiintymyssuhteisiin liittyvät asiat, jotta sijaishuollossa korostuisivat korjaavat kokemukset ja välttyttäisiin toistamasta traumahistoriaa yhä uudelleen. Traumatietoisuuden avulla voidaan tunnistaa sellaisia neurokehityshäiriöitä, jotka vaikuttavat oleellisesti lasten hyvinvointiin. On osoitettu, että perheen sisäiselle toimintahäiriölle, kaltoinkohtelulle tai pahoinpitelylle altistuvien lasten vanhempien toimintamallit ovat epäjohdonmukaisia, mikä vaikuttaa lasten tapaan rakentaa ihmissuhteita myöhemmin. Laiminlyönnit vaikuttavat lasten kiinnittymismalleihin, kognitiivisiin kykyihin, emotionaaliseen säätelyyn sekä subjektiivisten rajojen tunnistamiseen. Tutkimukset ovat osoittaneet, että varhaisen vuorovaikutuksen häiriöt korreloivat myöhäisemmässä vaiheessa itsesäätelyn vaikeuksien, katkenneiden ihmissuhteiden sekä mielenterveyden häiriöiden kanssa. (mm. Levenson 2017, 106.) Asia on merkittävä sijaishuollon onnistumisen näkökulmasta.

Sijoituksen alkuvaiheen tuki

Salossa käytettävä alkuvaiheen tuen malli voidaan jakaa kahteen osioon. Ensimmäinen osio sisältää sijoitusta edeltävän vaiheen ja sijoituksen ensimmäisten viikkojen aikaisen toiminnan kuvauksen. Toinen osio sisältää teema-alueita, joita työskentelyssä käytetään lapsen, hänen vanhempiansa ja sijaisperheen tarpeista riippuen. Taulukossa 1 (Sijoituksen alkuvaiheen ensimmäinen vaihe) on kuvattu perhehoidon alkuvaiheen työskentelyprosessin alkuvaihe, joka alkaa huostaanoton valmistelusta. Kunnissa on erilaisia toimintamalleja lastensuojelun prosessien toteuttamiseksi. Salossa lastensuojelu on jaettu avohuollon ja sijais- ja jälkihuollon tiimeihin. Prosessin mukaisesti avohuollon työntekijät konsultoivat sijaishuollon tiimiä mahdollisimman aikaisessa vaiheessa, kun harkintaan tulee huostaanotto. Tällöin pohditaan yhdessä sijoitettavan lapsen tulevaa sijaishuollon muotoa ja mahdollisia edellytyksiä tai esteitä sijaishuoltopaikan valinnalle. Samalla valitaan sijaishuollon sosiaalityöntekijä, joka tulee avohuollon sosiaalityöntekijän työpariksi huostaanoton ja sijaishuollon valmisteluun. Sijaishuollon tiimissä lapsen ja perheen ympärille muodostetaan työryhmä, johon liittyy sosiaalityöntekijän lisäksi ohjaaja ja/tai perhetyöntekijä. Parhaimmillaan mukana kulkee myös lapselle tai perheelle tuttu avohuollon työntekijä, jotta kaikki työntekijät eivät vaihdu kerralla. Tarvittaessa prosessissa hyödynnetään myös perhesosiaalityön psykologia. Käytännössä ensimmäinen vaihe on ajallisesti nopeampoinen. Työ keskittyy huostaanoton valmisteluun, sopivan sijaishuoltopaikan valintaan ja sijaishuollon käynnistymiseen.

Taulukko 1. Sijoituksen alkuvaiheen ensimmäinen vaihe

	LAPSI	VANHEMMAT	SIJAISPERHE	SIJAISHUOLLON TYÖRYHMÄ
Ennen sijoitusta	<p>Lapselle nimetään asioista vastaava sosiaalityöntekijä sijaishuollon tiimissä</p> <p>Työntekijät tutustuvat lapseen ja hänen asiakirjoihinsa</p> <p>Lapsi tutustuu sijaishuoltoapaikkaan</p>	<p>Työntekijät tutustuvat vanhempiin</p> <p>Vanhemmat tutustuvat sijaishuoltoapaikkaan</p>	<p>Työntekijät tutustuvat valittuun sijaisperheeseen; perheen kokoonpano, historia ja läheisverkosto, sijaisvanhemmuuden historia, toiveet ja rajoitukset sijoitukselle</p> <p>Annetaan tietoa lapsesta: arki, erityistarpeet, huostaanoton perusteet ja tavoitteet</p> <p>Sijaisperhe tutustuu lapseen ja vanhempiin sekä työntekijöihin</p>	<p>Lapsen tilanteen ja tarpeiden arviointi sijoituksen alussa</p> <p>Sijaishuoltoapaikan valinta lapsen ja perheen tarpeiden mukaisesti, huomioidaan erityisesti mahdollisuus sijoituksen aikaiseen yhteydenpitoon</p> <p>Lapsen ja perheen osallistaminen prosessiin</p> <p>Lapsi, vanhemmat ja sijaisperhe saavat tietää sijaishuollon työntekijän ja saavat mahdollisuuden tutustua häneen etukäteen.</p> <p>Vanhemmille ja sijaisperheelle annetaan riittävästi tietoa lapsen tilanteesta</p>
Sijoitus	<p>Lapselle mahdollisuus ottaa mukaan hänelle tärkeitä asioita</p> <p>Kriisiyöskentely</p> <p>Ajantasaisen tiedon antaminen lapselle asioiden etenemisestä</p>	<p>Mahdollisuus saattaa lapsi sijaishuoltoon</p> <p>Kriisiyöskentely</p> <p>Ajantasainen tiedotus asioiden etenemisestä</p>	<p>Kiinnitetään huomiota lapsen vastaanottamiseen ja luodaan lapselle turvalliset puitteet</p> <p>Ajantasainen tiedotus asioiden etenemisestä</p>	<p>Huolehditaan lapsen suunnitelmallisesta siirtymisestä sijaishuoltoon</p> <p>Kriisiyöskentely</p>
Ensimmäiset viikot	<p>Arjen muutokset; koti, perhe, hoiva, päivähoito/koulu, harrastukset, ystävät</p> <p>Uuden kodin ihmiset, ilmapiiri ja säännöt</p> <p>Lapsen yhteydenpito vanhempiin ja muihin läheisiin</p>	<p>Arki ilman lasta</p> <p>Vanhemman oikeudet ja velvollisuudet uudessa tilanteessa</p> <p>Vanhempien yhteydenpito lapseen</p> <p>Vanhemmuus sijoituksen aikana</p>	<p>Lapselle riittävästi aikuisen huomiota ja aikaa</p> <p>Lapsen arki uudessa perheessä; hoiva, lepo, ravinto, vuorokausirytm, lapsen ohjaaminen ja rajoittaminen</p> <p>Lapsen asettuminen perheeseen ja kodin säännöt</p> <p>Lapsen yhteydenpito vanhempiin ja muihin läheisiin</p>	<p>Tiivis yhteydenpito kaikkiin asianosaisiin</p> <p>Sijaisperheen kaikkien perheenjäsenten tukeminen muuttuneessa tilanteessa</p> <p>Tarvittavien kriisipalveluiden järjestäminen</p> <p>Tarvittavat palvelut ja hankinnat, muut käytännön asiat</p>
Asiakassuunnitelma	<p>Lapsen asiakassuunnitelma</p>	<p>Lapsen asiakassuunnitelma</p> <p>Vanhemman oma asiakassuunnitelma</p>	<p>Lapsen asiakassuunnitelma</p>	<p>Lapsen asiakassuunnitelma</p> <p>Tarvittavien tukipalveluiden järjestäminen eri osapuolille</p> <p>Osallistuminen vanhemman asiakassuunnitelmaan</p>

Sijoituksen ensimmäisten viikkojen aikana on tärkeää kuunnella jokaista asianosaista. Lapsen ja perheen elämäntilanteessa tapahtuneet isot muutokset nostavat esiin kysymyksiä ja ajatuksia, joita on syytä pohtia yhdessä. Lapsen voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta ottaa esille sijaishuoltoapaikassaan arkeen liittyviä ihmettelyn aiheita. Uuden kodin arki, ihmiset, säännöt ja tavat tarvitsevat sanoittamista puolin ja toisin. Mahdolliset koulu- tai päivähoitokuviot mietittyvät ja ehkä pelottavatkin, samoin ero ystävistä ja harrastuksista. Yhteydenpito vanhempiin ja mahdolliset rajoitukset mietittyvät. Lastensuojelun työntekijöiden on huomioitava jokaisen asianosaisen avun ja tuen tarve. Ajantasainen tiedotus niin lapsen,

hänen vanhempiensa kuin perhehoitajien kanssa ehkäisee väärinkäsityksiä, lisää luottamusta ja yhteistyötä. (Mm. Gerring ym. 2008, 27; Heino & Säles 2017; Laakso 2016.)

Lapsen kanssa työskentely

Tavoitteena on, että sijaishuollon työntekijät tutustuvat lapseen mahdollisimman nopeasti, kun tieto huostaanoton valmistelusta ja sijaishuoltoon siirtymisestä varmistuu. Työntekijät tutustuvat myös lapsen asiakirjoihin. Uuteen sijaishuoltoon tutustuminen pyritään toteuttamaan lapsen, vanhempien sekä avo- ja sijaishuollon työntekijöiden yhteisenä käyntinä (ks. myös Heino & Säles 2017, 59). Tämä on yhteisen matkan alku, jolloin uusia asioita voidaan ihmetellä yhdessä ääneen ja tehdä epätietoisuutta helpommaksi sietää. Lapsen tulee olla osallisena alusta saakka prosessissaan. Hänen tarpeensa ja toiveensa pyritään huomioimaan mahdollisuuksien mukaan. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä keskustelee ikä- ja kehitystasoisesti lapsen kanssa häntä koskevista päätöksistä ja niiden oikeusvaikutuksista. Lapselle annetaan tietoa hänen oikeuksistaan ja kannustetaan kertomaan kokemuksistaan ja havainnoistaan sijaishuollossa.

Muutto vieraaseen paikkaan lapselle tuntemattomien ihmisten keskelle voi aiheuttaa lapselle ahdistusta ja pelkoa. Epätietoisuus uuden sijaishuolto paikan säännöistä, tavoista ja arjen sujumisesta aiheuttaa epävarmuutta. Huoli kotiin jäävistä vanhemmista, sisaruksista ja muista läheisistä voi estää lasta sopeutumasta ja kiinnittymästä uuteen ympäristöön (mm. Valkonen & Janhunen 2016, 41). Kaiken edellä mainitun lisäksi lapsi kantaa mukanaan elämänhistoriaansa sekä tapahtumia, jotka johtivat huostaanottoon. (Mm. Laakso 2016.)

Tutustumisvaiheessa keskustellaan myös lapselle läheisistä ihmisistä sekä lapsen että vanhempien kanssa mahdollisen yhteydenpidon näkökulmasta. Sosiaalityöntekijä arvioi, miten lapsen ja vanhemman yhteydenpito voi toteutua. Alkuvaiheessa tapaamiset usein toteutetaan tuettuina tai valvottuina (vrt. Laakso 2016, 173). Yhteydenpitoa arvioitaessa tulee huomioida, miten epäselvät ja kaoottiset perheympäristöt vaikuttavat lasten ongelmien pahenemiseen (ks. Levenson 2017, 106). Tuettujen tapaamisten avulla voidaan varmistua siitä, että lapselle mahdollistuu niin psyykkisesti kuin fyysisesti turvalliset puitteet kohdata vanhempiaan ja samalla työntekijä saa tietoa syy-seuraussuhteiden vaikutuksista lapsen käyttäytymiseen (Petterson 2011b, 6). Säännöllinen yhteydenpito vanhempiin lisää myös perheen jälleenyhdistämisen mahdollisuutta (Valkonen & Janhunen 2016, 40). Yhteydenpidosta ja tapaamisten muodosta sovitaan lastensuojelulain mukaisessa asiakassuunnitelmassa (Lastensuojelulaki 417/2007, 30 §). Salossa sijaishuollon ensimmäinen asiakassuunnitelma laaditaan yhdessä avo- ja sijaishuollon työntekijöiden kanssa, mikä lisää myös luottamusta ja turvaa sekä lapselle että vanhemmille. Suunnitelmaan kirjataan yhteydenpidon lisäksi mm. sijaishuollon tarkoitus ja tavoitteet sekä tuen ja avun järjestäminen lapselle, vanhemmille ja perhehoitajille.

Vanhempien kanssa työskentely

Lapsen huostaanotto ja sijoitus ovat vanhemmille kriisi. Vanhemmat tarvitsevat tukea käsitelläkseen huostaanottoa ja sen herättämiä tunteita. Erityisesti häpeä ja syyllisyys ovat voimakkaita. Vanhempien omat ongelmat voivat olla esteenä työskentelylle. Joskus vanhemmat saavat lapsen huostaanotosta syyn heittäytyä ongelmiensa vietäväksi. (ks. Gerring ym. 2008, 6; Valkonen & Janhunen 2016, 41.) Sijoituksen aikana tehtävä suunnitelmallinen työ vanhempien kanssa vähentää lapsen huostaanoton aiheuttamia kielteisiä vaikutuksia ja näin ollen vahvistaa edellytyksiä sijoituksen onnistumiselle.

Kun vanhempi pystyy hyväksymään lapsen sijoituksen ja ymmärtää realistisesti oman vanhemmuutensa haasteet sekä sen rajallisuudet, pystyy hän usein myös hyväksymään jaetun vanhemmuuden. Tällöin saadaan aikaan positiivinen kierre (ks. myös Gerring ym. 2008,10). Sijaishuollossa jaettu vanhemmuus voimaannuttaa vanhempia ja voi nopeuttaa vanhemman kuntoutumista. Erityisen tärkeä on sijoituksen alkuvaihe. Kun vanhempi saa kokemuksen toimivasta yhteistyöstä, on todennäköistä, että se jatkuu sijoituksen edetessä. Vanhemman on helpompi motivoitua rakentamaan yhteistyöhön auttajatahojen kanssa, kun hänelle tulee kokemus kuulluksi tulemisesta ja osallisuudesta (Pitkänen, 2011, 16). Onnistunut yhteistyö antaa myös lapselle mallin, miten toimia vaikeissa tilanteissa. (Heino & Säles 2017, 41; Lahtinen ym. 2017, 18; Timonen-Kallio ym. 2017, 22–23.)

Työskentelymallissamme on huomioitu biologisten vanhempien osallisuus ja työskentely heidän kanssaan. Huostaanoton jälkeen vanhemmilla voi olla epäluuloja ja vihamielisyyttä viranomaisia kohtaan. Kysymys on normaalista suojautuvuudesta, kun perhettä on haavoitettu (ks. Levenson 2017, 107). Byrokraattisten toimien (esim. hallintolain mukainen kuuleminen) ohella työntekijöiden tulee tutustua vanhempiin ja kohdata heidän tunteitaan liittyen lapsen sijoitukseen. Vanhemmille tulee antaa aikaa ja mahdollisuus kertoa, millaista tukea ja apua he itse tarvitsevat. (mm. Gerring ym. 2008.)

Vanhemmalle lapsen siirtyminen sijaishuoltoon tuo mukanaan suuria muutoksia. Lapsesta erilleen joutuminen voi johtaa itsetuhoiseen käyttäytymiseen, päihteiden käytön lisääntymiseen tai muuhun psyykkistä ja fyysistä terveyttä vaarantavaan käyttäytymiseen. Taloudelliset ongelmat saattavat korostua erilaisten tukien poistumisen myötä. Sosiaalityöllä on tärkeä rooli vanhemman kohtaamisessa ja hänen ongelmien kartoittamisessa ja ratkaisujen löytämisessä. Vanhemmalle laaditaan tarvittaessa yhdessä aikuissosiaalityön ja muiden tarvittavien viranomaisten kanssa lastensuojelulain 30 §:n mukainen asiakassuunnitelma (Lastensuojelulaki 417/2007). Tiivis viranomaisverkosto, joka oli tukena ja kontrollina ennen huostaanottoa, voi kadota huostaanoton jälkeen vanhemman ympäriltä lähes kokonaan. Sosiaalityöntekijä, joka voisi apua tarjota, mahdollisesti torjutaan, koska hän voi olla sama, joka oli toteuttamassa lapsen huostaanottoa. Työntekijävaihdos huostaanoton tehneistä avohuollon työntekijöistä sijaishuollon työntekijöihin vaatii tutustumista puolin jos toisin. Kokemuksiemme mukaan muutos on usein vanhemmille suotuisa, koska tällöin huostaanoton tehneet työntekijät vaihtuvat (ks. myös Heino & Säles 2017, 60). Aina työntekijöiden vaihtuminen ei kuitenkaan ole ratkaisu tai välttämättömyys työskentelyn jatkumiseksi. Tiivis yhteistyö vanhempien kanssa on sijoituksen onnistumisen kannalta keskeistä. Yhteistyön ja yhteydenpidon tarkoituksena on turvata lapsen huollon jatkuvuus. Yhteistyöllä mahdollistetaan myös lapsen yhteydenpito hänelle tärkeisiin ihmisiin. (Araneva 2016, 315–316.)

Sijaisperheen kanssa työskentely

Salossa sijaisperheiden valikoituminen toteutuu Sijaishuoltoyksikkö Tammen kautta. Sijaishuoltoyksikköön toimitetaan esitiedot sijoitettavasta lapsesta ja hänen tilanteestaan. Sijaishuoltoyksikkö kartoittaa ennakkovalmenneet ja lapselle sopivat sijaisperhevaihtoehdot. Avohuollon ja sijaishuollon työntekijät käyvät tutustumassa sijaisperheisiin yhdessä perheen valmentaneen työntekijän kanssa. Tutustumiskäynnillä keskustellaan sijaisperheen tilanteesta, valmennuksen aikana esille tulleista asioista sekä sijaisperheen voimavaroista ja mahdollisista sijoituksen riskeistä (ks. mm. Valkonen ja Janhunen 2016, 33). Sijaisperheelle annetaan myös mahdollisimman kattavaa tietoa sijoitettavan lapsen tilanteesta. Mahdollisista sijaisperhevaihtoehdoista kerrotaan lapselle ja vanhemmille. Tavoiteltavaa on, että lapsi ja vanhemmat voivat tutustua vaihtoehtoihin (ks. myös Heino & Säles 2017, 59). Sijaisperheitä on valitettavan vähän ja toivottavaa on, että vaihtoehtoja olisi nykyistä enemmän.

Lapsen, vanhempien sekä sijaisperheen tutustumiseen pitää varata riittävästi aikaa. Työskentelyn aloittaminen perhehoitajien kanssa jo ennen varsinaista lapsen sijoitusta luo turvallisuutta kaikille osapuolille. Tavoitteena on tukea ja vahvistaa sijaisperhettä ja mahdollistaa sijoitetulle lapselle paikka sijaisperheen systeemissä. Sijaisperhettä valmistellaan monin tavoin ennen sijoitusta. Tiedon antaminen lapsesta sijaisperheelle on tärkeää käynnistyvän yhteistyön näkökulmasta. Sijaisperheen tulee saada riittävästi tietoa lapsen taustasta, erityistarpeista sekä sijoituksen syistä ja tavoitteista. Lapsen oma biologinen verkosto tulee pitää esillä keskustelussa, koska se vaikuttaa merkittävästi sijaisperheen systeemiin. (mm. Kekoni ym. 2017, 12.)

Sijaisperheiden osalta työskentely ulottuu sijaissisaruksiin. Sijaisperheen omat lapset ja mahdolliset muut sijoitetut lapset joutuvat suhteiden myllerrykseen uuden sijaislapsen tullessa. Jokainen lapsi etsii uudelleen paikkaansa systeemissä (ks. myös Enroos 2016, 251; Heino & Säles 2017, 65; Valkonen & Janhunen 2016, 43). Lähtökohtana on, että sijaisperheen lapset saavat ikätasoisesti kuulla siitä, kuka perheeseen on muuttamassa ja miksi, mutta myös siitä, millaisia erityistarpeita uudella lapsella on. Tätä keskustelua jatketaan sijoituksen käynnistyttyä.

Työntekijän rooli

Huostaanoton tullessa vireille avo- ja sijaishuollon työntekijät työstävät yhdessä sitä, millaisesta sijaishuolto paikasta lapsi hyötyy ja mikä on lapsen edun ja tarpeiden mukaista sijaishuoltoa. Prosessissa hyödynnetään myös muiden tahojen, kuten päivähoidon tai koulun, tietoja lapsen tilanteesta.

Sijaishuoltoon sijoittamista valmistelevat työntekijät perehtyvät suunniteltuun sijaishuoltopaikkaan huolellisesti. Perhehoidossa tarkastelun kohteena on sijaisperheen kokoonpano, historia ja läheisverkosto. Keskustelua käydään sijaisvanhemmuudesta ja mahdollisista aiemmista sijoituskokemuksista. (mm. Valkonen & Janhunen 2016). Sijaisperheen valinnasta tulee käydä tiivistä keskustelua työntekijöiden välillä. Kokemuksen ja tiedon kautta syntyvät intuitiiviset ajatukset tulee käsitellä reflektiivisesti työntekijöiden kesken ja palata niistä nouseviin ajatuksiin mahdollisen sijaisperheen kanssa (ks. Lahtinen ym. 2017, 17). Tämä vahvistaa työntekijöiden ajatuksia sijaisperheen voimavaroista, mutta luo myös avoimen ja rehellisen keskustelun kautta luottamusta sijaisperheen ja sosiaalityöntekijän välille.

Systeemissä työskentelyssä merkittävässä roolissa ovat työntekijöiden vuorovaikutuskyvyt ja – taidot. Asiakkaan kohtaamisessa keskeistä on kunnioitus, empatia ja vahvuuksien korostaminen. Tämä vahvistaa toimivien ihmissuhdetaitojen ja selviytymistaitojen rakentumista vuorovaikutustilanteissa. (mm. Levenson 2017, 106; Gerring ym. 2008, 9.) Yhteistyön tulee olla rakentavaa ja luottamuksellista. Työntekijöillä tulee olla mahdollisuus käydä keskenään keskustelua asiakkaan tilanteesta ja tarkastella tilannetta kriittisen reflektion avulla. (Lahtinen ym. 2017, 17.) Reflektoivan työotteen avulla tiimi muodostaa monipuolisemman kuvan asiakkaan tilanteesta ja muutosta voidaan ohjata tietoisemmin. Työnjaollisesti voidaan hyödyntää jokaisen osaamista ja kykyjä tarpeen mukaan.

Sijoituksen alussa sosiaalityöntekijällä on merkittävä rooli tiedonantajana myös suhteessa lapsen muihin verkostoihin, kuten lapsen päivähoitoon ja kouluun. Lastensuojelulla on salassapidon ja vaitiolon maine, joka helposti myös saa lapsen muut toimijat tuijottamaan vain omaa ”pesäänsä” (ks. Leppäkoski ym. 2017, 201). Alkuvaiheen työskentelymallin mukaisesti lapsen edun mukaista on, että sosiaalityöntekijä antaa lapsen asioista tietoa tarpeellisille tahoille, jotta lapsi saa osakseen riittävästi ymmärrystä ja tukea myös kodin ulkopuolella.

Alkuvaiheen työskentelyssä käsiteltävät teema-alueet

Sijaishuollon suunnitelmallinen ja tavoitteellinen alkuvaiheen työskentely turvataan sopimalla säännölliset tapaamiset eri osapuolten kanssa. Aluksi tapaamiset ovat lähes viikoittaisia, mutta työskentelyn edetessä työntekijät sopivat työnjaosta ja aikatauluista eri osapuolten kanssa. Alkuvaiheen työskentely uuden sijoituksen parissa kattaa ajallisesti sijoituksen alusta noin vuoden eteenpäin.

Sijaishuoltoon siirryttäessä asiakassuunnitelmaneuvoittelu pidetään mahdollisimman pian ja alkuvaiheen työskentely tiivistyy ja syventyy. Lapsen, vanhempien ja sijaisperheen kanssa käsiteltäviä teemoja ovat mm. kuulluksi tuleminen ja osallisuus, ihmissuhteet, tunteet, kasvatuskumppanuus, minun elämäni, läheisverkosto, huostaanotto ja parisuhde. Tavoite on, että ensimmäisen sijoituksen jälkeisen vuoden aikana kaikki teema-alueet käydään läpi eri osapuolten kanssa. Käsiteltävät teemat nousevat osapuolten tarpeista, eikä niitä määritellä työntekijälähtöisesti. Tarkoitus on, että teemoihin voidaan palata uudelleen ja työstää eteenpäin sijaishuollon prosessin aikana. Taulukko 2 (Työskentelyn teema-alueet) tiivistää ensimmäisen vuoden aikana työstettävät teema-alueet ja sisällöt.

Taulukko 2. Työskentelyn teema-alueet

TYÖSKENTELYN TEEMAT	LAPSI	VANHEMMAT	SIJAISPERHE	SIJAISHUOLLON TYÖRYHMÄ
Kuulluksi tuleminen ja osallisuus	<p>Mahdollisuus kertoa toiveita ja mielipiteitä</p> <p>Mahdollisuus antaa palautetta</p> <p>Mahdollisuus vertaistukeen</p>	<p>Vanhempien mielipiteiden ja toiveiden kuuleminen</p> <p>Mahdollisuus antaa palautetta</p> <p>Mahdollisuus vertaistukeen</p>	<p>Vuorovaikutuksen ja kuulumisten merkitys</p> <p>Mahdollisuus antaa palautetta</p>	<p>Eri osa-puolten, erityisesti lapsen, mielipiteiden ja toiveiden kuuleminen</p> <p>Osapuolten kannustaminen, palautteen antaminen onnistumisissa</p>
Ihmissuhteet	<p>Erossa oleminen vanhemmista ja uuteen perheeseen asettuminen</p> <p>Lojaliteettiristiriidat</p> <p>Oikeus rakastaa omia vanhempia ja lupa kiintyä sijaisvanhempiin</p> <p>Lapsi sijaishuoltopaikan jäsenenä</p> <p>Muut ihmissuhteet</p>	<p>Erossa oleminen lapsesta</p> <p>Kiintymyssuhde; teoria ja käytäntö</p> <p>Lojaliteettiristiriidat</p> <p>Oikeus rakastaa omaa lastaan ja antaa lupa lapselle kiintyä sijaisvanhempiin</p> <p>Vanhemmuus sijoituksen aikana</p> <p>Lapsi sijaishuoltopaikan jäsenenä</p>	<p>Kiintymyssuhde; teoria ja käytäntö</p> <p>Kiintymys-/kiinnittymisluvan antaminen itselleen, itselleen ja muille perheenjäsenille</p> <p>Lojaliteettiristiriidat</p> <p>Lapsi sijaishuoltopaikan jäsenenä</p> <p>Sijaissisaruus</p>	<p>Kiintymyssuhde; teoria ja käytäntö; keskustelut eri osapuolten kanssa lapsen kehityksen osa-alueista</p> <p>Kaikkien perheenjäsenten, myös sijaissisarusten, huomiointi työskentelyssä</p>
Tunteet	<p>Lapsen tunteiden tunnistaminen ja sanoittaminen</p>	<p>Huostaanottoon liittyvien tunteiden käsitteleminen; syällisyys, häpeä, katkeruus, helpotus, ym.</p> <p>Lapsen ja sijaishuoltopaikkaan liittyvät tunteet</p>	<p>Sijoitetun lapsen ja hänen vanhempansa aiheuttamien tunteiden työstäminen</p> <p>Systeemiin tulleiden muutosten aiheuttamien tunteiden käsittely; sisaruskateus, sijaisvanhemman suhde omiin lapsiin</p>	<p>Tunnetyöskentely</p>
Kasvatuskumppanuus	<p>Kaikkien aikuisten merkitys lapsen hyvinvoinnin turvaajana</p>	<p>Vanhemmuus sijoituksen aikana; roolin uudelleen muotoutuminen Kasvatuskumppanin tukeminen</p> <p>Kasvatukselliseen yhteistyöhön kannustaminen ja tukeminen</p>	<p>Sijoitetun lapsen vanhempana toimiminen yhdessä hänen vanhempiansa kanssa</p> <p>Kasvatuskumppanin tukeminen</p> <p>Kasvatukselliseen yhteistyöhön kannustaminen ja tukeminen</p>	<p>Tukee aikuisia kasvatuskumppanuuteen lapsen asioissa</p> <p>Kasvatuskumppanuuden ulottaminen myös lapsen elämäntilanteeseen kuuluvien muille aikuisille, kuten päivähoito, koulu jne.</p>
Läheisverkosto	<p>Sukupuut</p> <p>Yhteydenpito läheisiin</p>	<p>Sukupuut</p> <p>Vanhemmalle tärkeitä ja tukevat ihmiset</p>	<p>Sijaisperheen lähiverkoston suhtautuminen sijoitukseen</p> <p>Lapselle tärkeiden ihmissuhteiden tukeminen ja ylläpitäminen</p>	<p>Auttaa lasta ylläpitämään suhteita läheisverkostoon ja tärkeisiin ihmisiin.</p> <p>Tukee läheisverkostoa ymmärtämään tilannetta</p>

Minun elämäni	Elämänjanan työstäminen Menetykset, sairaudet, traumat ja kriisit	Elämänjanan työstäminen Menetykset, sairaudet, traumat ja kriisit	Sijoituksen merkitys Muuttunut systeemi	Auttaa osapuolia hahmottamaan ja rakentamaan lapsen elämäntarinaa.
Parisuhde		Vanhempien keskinäisen tai uusien parisuhteiden merkitys sijoitetulle lapselle Parisuhteiden aiheuttamat ristiriidat vanhemmuuteen Parisuhde voimavarana	Sijoituksen vaikutukset parisuhteeseen Sijoitetun lapsen aiheuttamat muutokset sijaisvanhemmissa ja heijastuminen parisuhteeseen Sijaisvanhempien parisuhteen merkitys sijoitetulle lapselle Parisuhde voimavarana	
Huostaanotto	Huostaanoton perusteiden käsittely	Huostaanoton perusteiden käsittely Sijoituksen tavoitteet ja odotukset vanhemmalle	Huostaanoton perusteiden käsittely Sijoituksen tavoitteet ja odotukset sijaisvanhemmalle	

Kuulluksi tuleminen ja osallisuus

Lapsen kuuleminen ja osallisuus nousee tärkeäksi kehittämisen alueeksi lastensuojelun kentällä (mm. Laakso 2016, 158; Saarikko 2018). Työntekijältä edellytetään herkkyyttä ja tarkkaavaisuutta kuulla lasta ja lapsen sanomaa. Lapsen tutustuminen vaatii aikaa ja kykyä heittäytyä hetkeen. Lasta pyritään tapaamaan niin sijaisperheessä kuin arkiympäristössään päivähoitossa tai koulussa. Tärkeäksi koetaan myös muu lapsen kanssa vietetty aika, esimerkiksi leikkipuistoretki. Lapsen kanssa olemista ei pidä pelätä. Lapsen kanssa voi puhua lähes kaikesta, kun luottamus on saavutettu ja lasta pystytään kannattelemaan vuorovaikutussuhteessa. Työntekijän tulee huomioida lapsen tunteita ja kokemuksia, jotka näkyvät vuorovaikutuksen osalta kehonkielessä, eleissä, ilmeissä ja puheissa. Turvallisen kokemuksen avulla lapsi voi muodostaa suhteen työntekijään, joka osaltaan on merkittävässä roolissa lapsen kuulluksi tulemisen ja osallisuuden lisäämisen kannalta (ks. Helavirta 2016, 190). Tapaamisten lisäksi lapsen kanssa työskennellessä voidaan hyödyntää tietotekniikkaa. Salossa on kokeiltu sosiaalityöntekijän ja sijoitettujen lasten yhteydenpitoa menestyksekkäästi tablettitietokoneiden avulla osana Lupa Auttaa -hanketta.

Tärkeä osa kuulluksi tulemistä ja osallisuutta on palaute, jota kerätään eri osapuolilta säännöllisesti sijaishuollon alkuvaiheessa. Myös vertaistuki koetaan tärkeäksi. Perhehoitajilla saattaa olla useampi sijaislapsi, jolloin lapselle mahdollistuu vertaistuki sijaisperheessä. Vuodesta 2015 saakka Salossa on ollut säännöllisesti sijoitetuille lapsille ja nuorille suunnattua Salapoliisi Mäyrä -toimintaa (Pesäpuu ry). Vanhempien osalta vertaistuki mahdollistuu vuonna 2016 käynnistyneen Voikukkia-toiminnan avulla.

Ihmissuhteet

Sijoituksen myötä lapsen ja perheen ihmissuhteissa tapahtuu isoja ja konkreettisia muutoksia. Kaikki perhesysteemit muuttuvat. Osapuolet tarvitsevat aikaa ja tukea rakentaessaan uudenlaisia ihmissuhteita. Lapsi käy samanaikaisesti läpi eroa vanhemmistaan ja tutustuu sijaishuoltopaikan ihmisiin ja siellä olemassa oleviin ihmissuhdekuvioihin. Vanhemmat hakevat muuttuneessa tilanteessa uudenlaista vanhemmuutta ja suhdetta lapseensa. Työntekijöiltä muutosprosessin tukeminen vaatii rohkeutta mennä riittävän lähelle lasta ja vanhempia sekä sanoittaa heille asioita näkyviksi. Toimiva vuorovaikutus, henkilökohtainen kohtaaminen, keskinäinen kunnioitus ja tunteiden läsnäolo työskentelyssä ovat keskeisiä elementtejä asiakkaan ja työntekijän välisessä suhteessa. Kuntoutumiseen tarvitaan keskeneräisyyden sietoa ja rauhaa. (Geiger ym. 2017, 31–32; Pitkänen 2011, 23–24.)

Lasta tuetaan ihmettelemällä yhdessä kaikkea tapahtunutta sanoittamalla hänen ajatuksiaan ja tunteitaan. Esimerkiksi verkostokarttaa piirtämällä lapsi voi kertoa ajatuksistaan ja toiveistaan hänelle tärkeistä ihmisistä. Samaan karttaan voi pikkuhiljaa hahmotella uusia, syntyviä ihmissuhteita ja niiden merkityksiä. Vanhempien kanssa on tärkeää keskustella siitä, että he ovat vanhempia huostaanotosta huolimatta. Vanhemmuuden roolikarttaa (Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymä) voidaan käyttää apuna, kun mietitään lapsen tarpeita muuttuneessa tilanteessa.

Tunteet

Alkuvaiheessa sijoitetun lapsen voi olla vaikeaa kertoa ja kuvailla kokemuksiaan sanallisesti. Lapsen aistit saattavat olla virittyneet herkimmillen ja arki defenssien värittämiä. Lapsen oireet ja toimintatavat voivat näyttäytyä uusissa oloissa monenlaisina käytöksen- ja tunne-elämän pulmina. Sijaisperheen voi olla yksin vaikeaa ymmärtää lapsen tunnemaailmaa ja tähän pyritään vastaamaan tiiviillä alkuvaiheen työskentelyllä. (mm. Enroos 2016, 251–252; Geiger ym. 2017, 31.) Lasten traumakokemukset palautuvat usein yllättäen mieleen ja purkautuvat huonona olona ja tunnereaktioina. Kokemukset saattavat tulla esille epäsuorasti esimerkiksi leikin, piirustusten tai elokuvien kautta (mm. Petterson 2011a, 77; Poijula 2016). Traumatisoitunut lapsi voi muistuttaa neurologisesti oireilevaa lasta, jonka oireet helpottavat, kun lapsi ja perhe saavat riittävästi tukea.

Alkuvaiheen työskentelyn avulla lasta tuetaan muodostamaan uusia tunne- ja kokemusmalleja, jotta hän pystyy yhdistämään mieleessään menneen ja nykyisen eroja. (ks. mm. Petterson 2011b, 6.) Työskentelyn avulla pystytään ennakoimaan myös sijaisvanhempien uupumusta, joka saattaa ilmetä traumasiirtymän vaiheessa (n. 4–6 kk sijoituksesta). Perhettä tuetaan tarjoamaan lapselle tunnepitoisia kokemuksia, joiden kautta hän voi harjoitella ja vahvistaa uusia taitoja ja toimintatapoja. Työskentelyn avulla tuetaan sijaisperheen vuorovaikutustapoja, jotka ovat keskeisiä pysyvien muutosten aikaansaamiseksi. Samalla seurataan muuttuneen perusarjen vaikutusta lapsen hyvinvointiin ja tuetaan korjaavien kiintymyssuhteiden muodostusta perhehoitajien ja lapsen välillä. (ks. Joensuu & Sutinen 2017, 72.)

Myös vanhemmat tarvitsevat tukea käsitelläkseen sijoituksen aiheuttamia tunteita. Syyllisyys, häpeä, katkeruus ja myös helpotuksen tunteet voivat pahimmillaan lamaannuttaa vanhemman. Tilanne voi näyttäytyä ulospäin päihteiden käytön lisääntymisenä tai muunlaisena itsetuhoisena käyttäytymisenä. Vanhemmille tarjotaan mahdollisuutta kohtaavaan ja dialogiseen työskentelyyn, jotta vanhemmat voisivat tukea lasta sijoituksen aikana. Vanhemmille tarjottavat palvelut ovat osa lapsen sijaishuollon aikaista työskentelyä.

Kasvatuskumppanuus

Kasvatuskumppanuus terminä liitetään usein varhaiskasvatukseen. Työskentelymallissamme kasvatuskumppanuus laajennetaan sijoitetun lapsen asioissa tehtävään kasvatustyöskentelyyn niin vanhempien, sijaisperheen, sosiaaliviranomaisten kuin päivähoiton ja koulun kanssa. Kumppanuuden syntymistä erityisesti vanhempien, sijaisperheen ja työntekijöiden välillä toteutetaan säännöllisillä tapaamisilla. Lapsella tulee olla kokemus ja ymmärrys siitä, että kaikilla aikuisilla on samankaltaiset ajatukset ja tavoitteet lapsen arjessa tarjottavasta hoiivasta ja kasvatuksesta (mm. Enroos 2016, 248–251).

Lapsen oireilu ei rajaudu kotiympäristöön, vaan näkyy kaikissa lapsen kasvuympäristöissä. Lapsen arkea ja rutiineja on tärkeää tukea myös muualla kuin sijaishuoltopaikassa. Tiedon jakaminen kasvuympäristöille lapsen varhaisvaiheista antaa lapsen arjessa toimiville aikuisille ymmärrystä lapsen toiminnasta ja käytöksestä. Lapsen oireilu ei katso aikaa eikä paikkaa. Koska traumamuistuttajia voi olla missä vain, esim. opettajalla on hyvä olla tietoa asioista (vrt. Petterson 2011b, 6). Sosiaalityöntekijä osallistuu esimerkiksi lapsen päiväkotij- ja koulunkäynnin tueksi pidettäviin verkostotapaamisiin ja antaa salassapidon estämättä muille viranomaisille riittävän määrän tietoa (ks. mm. Heino & Säles 2017, 63; Helavirta 2016, 220). Salossa on oma sovellus Pesäpuun Sisukas-toimintamallista (ks. Sijoitettu lapsi koulussa - Sisukas-malli, Pesäpuu ry). Lastensuojelun ja varhaiskasvatuksen välillä on jo pitkään ollut käytössä yhteistyömalli, jossa varmistetaan riittävä yhteistyö ja tiedonvaihto lapsen asioissa.

Läheisverkosto

Sijoitettujen lasten elämänhistoria on usein monimutkainen ja he ovat eläneet pitkään vahingollisissa ja vaurioituneissa perhesysteemeissä. Laiminlyönnistä tai kaltoinkohtelusta huolimatta biologiset vanhemmat ovat usein lapselle tärkeimpiä ihmisiä. Tavallista on, että lapsi suojaa psyykkistä tasapainoaan identifioimalla pahantekijän hyväksi. (ks. Joensuu & Sutinen 2017, 64.) Sijoituksen jälkeen lapsi tarvitsee varmuuden siitä, että vanhempia tuetaan ja että he eivät ole yksin (Heino & Säles 2017, 68; Pitkänen 2011, 16).

Lapsen kanssa keskustellaan vanhemman tilanteesta ja heille tarjottavista tukimuodoista. Lapset kantavat usein syyllisyyttä vanhempiensa ongelmista. Lapselle on tärkeää korostaa, että vanhemman ongelmat eivät johdu lapsesta. Sijoituksen jälkeen lapsi ja vanhemmat tarvitsevat apua suhteen uudelleen luomiseen tai sen vahvistamiseen. Lapsen ja vanhemman suhde on ainutlaatuinen ja siihen kohdistuva tuki voi vahvistaa sijoituksen tavoitteiden toteutumista. (Kekoni ym. 2017, 11; Pitkänen 2011, 94–95.) Työskentelyä vaatii myös suhde siihen vanhempaan, joka ei ole konkreettisesti laiminlyönyt lasta, mutta on mahdollistanut toisen vanhemman laiminlyövän käytöksen. Lapsi voi olla todella pettynyt vanhempiinsa ja asian käsittely voi viedä aikaa (vrt. Laakso 2016, 174–175). Lapsen ja vanhemman suhdetta voidaan tukea esim. tuettujen tapaamisten avulla.

Sijoitetun lapsen läheisverkostoon voi kuulua vanhempien lisäksi sisarusia, isovanhempia tai muita sukulaisia. Tärkeää on huomioida myös lapsen ystävyysuhteiden merkitys (vrt. Laakso 2016, 175, 177). Lapsen merkitykselliset ihmissuhteet ja läheisverkosto on kartoitettu jo avoimuuden aikana. Lapsen sijoitus kodin ulkopuolelle voi olla vaikea asia myös läheisverkostolle. Sijoituksen jälkeen lapsen yhteyttä läheisverkostoon ja ystäviin pyritään edelleen tukemaan. Alkuvaiheen työskentelyn aikana työntekijät pyrkivät tapaamaan niitä, jotka ovat olleet lapsen elämässä aktiivisesti mukana. Lapsen itsensä voi olla hankalaa toivoa tai kertoa toiveistaan tavata läheisiään (ks. myös Heino & Säles 2017, 66). Läheisten tukeminen roolissaan on tärkeää, jotta lapsi saa tuntea jatkuvuutta ja olla osana sukuaan.

Minun elämäni

Sijoitetulla lapsella voi olla ristiriitaisia muistikuvia omasta historiastaan. Joskus hyvin vahvat uskomukset näyttäytyvät faktoina, jotka ohjaavat lapsen mielipiteitä ja käsitystä itsestään ja vanhemmistaan. Joidenkin lasten elämäntarinassa tulee esille ”selviytyjä”, joka voi selittyä lapsen persoonaan liittyvillä ominaisuuksilla tai yhdellä merkityksellisellä ihmissuhteella (ks. Heino & Säles 2017, 62; Valkonen & Janhunen 2016, 49–50). Asia tulee huomioida työskentelyssä, koska lapsen tarina voi näyttäytyä lapsen tai vanhemman kertomana hyvin erilaiselta kuin mitä viranomaisten tiedossa on.

Työskentelyssä lapsen kanssa tuotetaan hänen omaa elämäntarinaansa esim. elämänjanaa piirtämällä. Lapsen historian läpikäyminen on tarpeen myös vanhemman kanssa. Parhaimmillaan elämänjanoja voidaan tarkastella yhdessä niin lapsen, vanhempien kuin sijaisperheen kanssa. Jokaisen henkilökohtaisia kokemuksia kunnioittavassa ilmapiirissä voidaan tarkastella vanhemman ja lapsen yhteistä historiaa sekä ymmärtää omaa ja toisen kokemusta. Mallissamme asioiden työstäminen tapahtuu eriytetystä yhteiseen. Ensin asiat käsitellään lapsen ja vanhemman kanssa erikseen. Tavoitteena on yhdistää elämäntarinat ja kokemukset sekä tukea molempia ymmärtämään tilannetta (vrt. Petterson 2011a, 80). Työskentelyn avulla puretaan vääriä uskomuksia, mikä parhaassa tapauksessa tukee lapsen minän eheytymistä. Työskentelyn lisäksi lapsella on käytössään yhdessä sijaisvanhempien kanssa täytettävä ”Minun kirjani” (ks. Pesäpuu).

Parisuhte

Parisuhteen merkitystä vanhemmuuteen pidetään esillä sekä sijais- että biologisten vanhempien kanssa. Keskustelun ylläpitäminen parisuhteen merkityksestä on työntekijöiden vastuulla. Työntekijöillä on oltava rohkeutta ja valmiuksia ottaa puheeksi parisuhteeseen liittyvät asiat (voimavarat, roolitus, seksuaalisuus) ja sijoituksen vaikutukset siihen. Perhehoitajien parisuhteen merkitys sijoitetulle lapselle tulee tehdä näkyväksi. Avoin ja luottamuksellinen suhde sijaisvanhempiin tukee heitä puhumaan rehellisesti tunteistaan, mutta ennen kaikkea jaksamisestaan sijaisvanhempina. Sijaisvanhempien kanssa voidaan käyttää esimerkiksi parisuhteen roolikarttaa (Varsinais-Suomen lastensuojelukuntayhtymä). Sen avulla sijaisvanhemmat voivat saada näkyväksi omia voimavarojaan puolisona ja toisaalta parisuhteen

ongelmakohtia. Luottamuksellinen ja kunnioittava ilmapiiri tukee sijaisvanhempien pohdintaa siitä, millaisen mallin sijoitettu lapsi tarvitsee hyvästä ja toimivasta parisuhteesta.

Biologisten vanhempien osalta parisuhde voi olla kantavana voimavarana vanhemman kuntoutumisessa, mutta se voi olla myös esteenä vahvemmalle vanhemmuudelle. Pitkänen (2011) toteaa, että lapsen huostaanottoon ei päädytä ilman perheen elämään liittyviä haasteita. Vanhemman näkökulmasta nämä haasteet liittyvät yllättäviin tragedioihin, suuriin menetyksiin sekä koskettaviin elämäntilanteisiin. Joillekin vanhemmille haasteita toivat päihderippuvuus, sairaudet, päällekkäiset kriisit, väkivalta ja ihmissuhteisiin liittyvät vaikeat ristiriidat. (Pitkänen 2011, 99, 102.) Vanhempien kanssa parisuhdetta voidaan niin ikään pohtia parisuhteen roolikartan avulla. Jos parisuhde on ollut kovin ristiriitainen tai se on päättynyt, sen vaikutuksia vanhemmuuteen voidaan tarkastella myös elämänjanan äärellä.

Huostaanotto

Huostaanottoon liittyvien asioiden läpikäyminen lapsen kanssa koetaan tärkeänä työkaluna. Huostaanottoon johtaneiden syiden ja elämäntilanteen sekä elämänhistorian läpikäymistä työestetään lapsen kanssa sijoituksen jälkeen hänen itsensä tahdittamana. Tavoite on, että lapsi saa työstää hänelle tapahtuneita asioita yhdessä hänelle tutun ja turvallisen työntekijän kanssa. Keskeistä on käydä lävitse lapsen elämänhistoriaa ja huostaanottoon johtaneita asioita auttamalla lasta näkemään tilannetta, mutta samalla kunnioittaa lapsen ajatuksia ja muistikuvia siitä, mitä hänelle on tapahtunut. (ks. mm. Côté ym. 2018; Petterson 2011b, 6; Joensuu & Sutinen 2017, 64).

Huostaanottoon liittyvät asiat tulevat esille jo pientenkin lasten kanssa tehtävässä työssä. Työskentelyssä huomioidaan huostaanoton kokonaisvaltaisuus: asioita ei käsitellä pelkästään negatiivien kautta, vaan lapsen kanssa pohditaan myös sitä, mikä on muuttunut hyväksi huostaanoton ja lapsen sijaisperheeseen muuton vuoksi. Vaikka huostaanotto on aina kriisi myös lapselle, se voi olla myös helpotus (ks. Laakso 2016, 183). Työskentelyn punaisena lankana on, että lapsi tietää koko sijoituksen ajan iän ja kehitystason mukaisella tavalla sijoituksen perusteet.

Työskentelymallin yleisiä edellytyksiä ja käytännön kokemuksia työskentelystä

Systeeminen työskentely lastensuojelussa laajenee kovaa vauhtia Suomessa. Yliruka ym. (2018, 66) ovat tuoneet esille, että sosiaalityötä tukevien työskentelymallien ”tulisi perustua sosiaalityön ja sosiaalihuollon erityisyyden huomioivalle, tutkimusperustaiselle ja samalla monitieteiselle ja moninäkökulmaiselle työskentelyotteelle”. Systeeminen ja monitoimijainen tarkastelu sekä asiakaslähtöinen ja osallistava lähestymistapa ovat edellytyksiä sille, että sosiaalityön palvelukokonaisuuksia voidaan uudistaa.

Sijaishuollon työ vaatii erityistä osaamista, joka kohdentuu laajojen kokonaisuuksien hahmottamiseen ja ydinongelmien tunnistamiseen. Kysymys on asioiden ja ilmiöiden kietoutumisesta ja muovautumisesta suhteessa toisiinsa ja monien erilaisten tekijöiden keskinäisistä vaikutussuhteista. Erityisesti tämä näkyy perhehoidossa. Työntekijöillä tulee olla riittävä ymmärrys ja tietoisuus lapsen ympärillä olevista systeemeistä, jotta lasta voidaan auttaa. Ymmärrystä tarvitaan erityisesti kodin arkeen ja vertaissuhteisiin (mm. Laakso 2016, 186–187). Riittävä ymmärrys edellyttää systeemistä työskentelyotetta, jotta työntekijät tulevat osaksi systeemiä ja muokkautuvat sen mukana uudenlaisten työtapojen löytämiseksi. (Geiger ym. 2017, 31; Hingley-Jones & Ruch 2016, 236; Yliruka ym. 2018, 9.)

Systeeminen työskentelyote vaatii työntekijän lisäksi organisaation muovautumista. Työlle tulee mahdollistaa tiimirakenne, joka mahdollistaa työn läpinäkyvyyttä, vahvuuksien jakamista ja kriittistä reflektiota (ks. myös Fagerström 2016, 39). Lastensuojelun sosiaalityössä keskeisimmät haasteet liittyvät suuriin asiakasmääriin, työntekijöiden kuormittumiseen, kustannusten kasvuun sekä pirstaloituneen palvelujärjestelmän aiheuttamiin yhteistyövaikeuksiin. Yksin tehtävä, ongelmakeskeinen sekä valtaan ja arvostukseen nähden pienipalkkainen työ vaikuttaa myös työntekijöiden pysyvyyteen ja työn haluttavuuteen. (Gerring ym. 2008, 6; Hingley-Jones & Ruch 2016, 245; Lahtinen ym. 2017, 11.) Parhaimmillaan perhehoidon onnistuminen on yhteistoimintaa kaikkien asianosaisten kesken ja erilaisten suhdemerkitysten tunnistamista arjen keskellä. Moniammatillinen osaaminen, yhteistyö ja

asiakaslähtöisyys jakavat vastuuta ja osaamista, joka parhaimmillaan luo uusia käytäntöjä ja juurruttaa niitä työyhteisöjen toimintatavoiksi. (ks. Pasanen 2017, 133; Pärnä 2012).

Alkuvaiheen työskentelyn näkökulmasta huostaanottoa ja sijaishuoltoa ovat viime vuosina leimanneet hallinnollisen työn ja päätöksentekovallan korostuminen. Vielä on kuitenkin paljon tehtävää, jotta tiivis työskentely sijaishuollon alkuvaiheessa nähdään arvokkaana, vaikuttavana ja merkityksellisenä (ks. Leppäkoski ym. 2017, 202). Nykyisellään työntekijöiden aika työstää asioita lasten sekä sijaisvanhempien kanssa voi jäädä vähäiseksi runsaan asiakas- ja työmäärän keskellä ja sijaishuollossa myös välimatkojen vuoksi (mm. Hoikkala ym. 2017, 37–38). Hytösen ym. (2016, 162, 173–174) kokoaman selvityksen mukaisesti tämä on toivottavasti asia, joka yhteiskunnallisesti pystytään muuttamaan sijaishuollon epäkohtien korjaamiseksi ja vaikuttavuuden parantamiseksi.

Työskentelymallin avulla olemme halunneet murtaa lastensuojelun toimintatapoja ja lisätä asiakasperheiden osallisuutta. Malli tukee ja vastaa sijaishuollon valvontavelvoitteeseen tiiviillä perhehoitajien kotona tehtävällä työllä (ks. Helavirta 2016, 194; Hoikkala ym. 2017, 14). Työskentely vastaa myös lain velvoitteeseen lapsen osallisuuden ja kuulemisen osalta. Työskentelymallista on koottu palautetta Salon perhehoitajilta, lapsilta ja vanhemmilta. Palaute kertoo alkuvaiheen työskentelyn merkityksellisyydestä sijoituksen onnistumista tukevana tekijänä. Lapset ovat kokeneet työskentelyyn sisältyvät tapaamiset tärkeinä ja parhaimmillaan voidaan puhua aidosta suhteesta työntekijöiden, lapsen, perhehoitajien ja vanhempien välillä (vrt. Geiger ym. 2017, 23–24). Vanhempien osallisuutta vahvistava työskentely ja kannattelu on ollut onnistunutta niiden osalta, joille työskentelyä on pystytty tarjoamaan ja ketkä sitä ovat pystyneet vastaanottamaan. Tulevaisuuden tavoitteena on laajentaa mallia myös laitoshuollon puolelle.

- Tutkimusten mukaan sijoituksen alkuvaiheeseen panostaminen kannattaa (esim. Gerring ym. 2008). Salossa kehitetty sijoituksen alkuvaiheen työskentelymalli perustuu kohtaavaan ja dialogiseen systeemiseen lähestymistapaan.
- Sosiaalityöntekijä tarvitsee ympärilleen systeemisen moniammatillisen tiimin, jonka avulla lapselle, vanhemmille ja sijaisperheelle pystytään tarjoamaan riittävästi tukea sijoituksen alkuvaiheessa.
- Traumatietoisuus sijaishuollon alkuvaiheessa auttaa työntekijöitä ymmärtämään ja tavoittamaan monet lapsen elämässä olevat ongelmat sekä työstämään ylisukupolvisia lastensuojeluongelmia.
- Lapsen, vanhempien, sijaisvanhempien ja verkostojen yhteistyö vaatii suhdeperustaista työskentelyotetta. Tavoitteena on kokemus lapselle siitä, että kaikki tekevät yhdessä työtä hänen hyvinvointinsa eteen.
- Systeminen ja kohtaava työskentely edellyttää riittäviä resursseja sijaishuollon sosiaalityössä.

Lähteet

- Aaltonen, Jukka & Rinne, Raili (1999) (toim.) Perhe terapiassa. Perhe terapiassa – vuoropuhelua vuosituuhannen vaihtuessa. Suomen Mielenterveysseura ry. Jyväskylä: Gummerus.
- Araneva, Mirjam (2016) Lapsen suojeleminen. Toteuttaminen ja päätöksenteko. Käsikirja lapsen asioista päättävälle. Helsinki: Talentum Pro.
- Côté, Sylvana M. & Orri, Massimiliano & Marttila, Mikko & Ristikari, Tiina (2018) Out-of-home placement in early childhood and psychiatric diagnoses and criminal convictions in young adulthood: a population-based propensity score-matched study. *The Lancet. Child & Adolescent Health*. September 01, 2018.
- Enroos, Rosi (2016) Lapsen tulo julkiseen kotiin: Huostaanoton ensi vaiheet sijaishuoltoapaikkojen toimijoiden näkökulmasta. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Juvenes Print Oy. 224–260.
- Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (2016) (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Juvenes Print Oy.
- Fagerström, Kaarina (2016) Hackneyn malli ja systeeminen käytäntö lastensuojelutyössä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Työpaperi 42/2016.
- Geiger, Jennifer M. & Piel, Megan Hayes & Julien-Chinn Francie J. (2017) Improving Relationships in Child Welfare Practice: Perspectives of Foster Care Providers. *Child and Adolescent Social Work Journal*. 34(1), 23-33.
- Gerring, Charyl E. & Kemp, Susan P. & Marcenko, Maureen O. (2008) The Connections Project: A Relational Approach to Engaging Birth Parents in Visitation. *Child Welfare Vol 87*, 6.
- Helavirta, Susanna (2016) Lapsen asioista vastaaminen huostaanoton jälkeen sosiaalityöntekijöiden kuvaamana. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Juvenes Print Oy. 188–223.
- Heino, Tarja & Säles, Emilia (2017) Lasten ja perheiden yksilöllisiin tarpeisiin vastaava perhehoito. Kohti perhehoidon laadun vahvistamista. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 20/2017. Helsinki: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.
- Hingley-Jones, Helen & Ruch, Gillian (2016) 'Stumbling through'? Relationship-based social work practice in austere times. *Journal of Social Work Practice*, 30:3, 235–248.
- Hoikkala, Susanna & Kojo, Raija & Tervo, Jaana & Aaltonen, Teija (2017) Sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan malli – Kohti lapsikeskeistä ja lapsenoikeusperustaista toimintatapaa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 19/2017. Helsinki: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22.
- Joensuu, Antti ja Sutinen, Jussi (2017) Perheen suojassa. Miten onnistua sijaisperheenä? Helsinki: BoD – Books on Demand.
- Kekoni, Taru & Miettinen, Janissa & Härkölä, Niina & Savolainen, Anssi (2017) Child development in foster family care – what really counts? *European Journal of Social Work*.
- Laakso, Riitta (2016) Huostaanotto ja muutokset lasten elämässä. Teoksessa Rosi Enroos, Tarja Heino & Tarja Pösö (toim.) Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Juvenes Print Oy. 157–187.
- Lahtinen, Pia & Männistö, Leena & Raivio, Marketta (2017) Kohti suomalaista systeemistä lastensuojelun toimintamallia. Keskeisiä periaatteita ja reunaehtoja. Työpaperi 7/2017. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.
- Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.
- Leppäkoski, Tuija & Koivuluoma, Minna & Perälä, Sami & Paavilainen, Eija (2017) Moniammatillisen yhteistyön muutokset ja kehittämistarpeet lasten ja nuorten auttamisessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2017):2.
- Levenson, Jill (2017) Trauma-Informed Social Work Practice. *Social Work* 62(2), 105-113. <https://academic.oup.com/sw/article/62/2/105/2937786> Luettu 15.5.2018.
- Pasanen, Timo (2017) Moniammatillisen yhteistyön haasteet ja mahdollisuudet. Teoksessa Timo Pasanen, Kati Katajamäki, Sinikka Martikainen, Maarit Valkonen & Leena Leppänen. Turvallista liikettä rajapinnoilla. Helsingin Diakonissalaitoksen intensiivihoidon s. 125–141.
- Petterson, Paula (2011a) Aikuisen trauma lapsen traumana. Teoksessa Suzette Boon, Kathy Steele & Onno Van der Hart. Traumaperäisen dissosiaatiohäiriön vakauttaminen Suomessa – taito-ohjelma potilaille ja terapeuteille. Traumaterapiakeskus. https://asiakas.kotisivukone.com/files/ttkeskus.palvelee.fi/tiedos/tot/aikuisen_trauma_lapsen_traumana_-_paula_petterson.pdf Luettu 3.6.2018.
- Petterson, Paula (2011b) Lapsi matkalla eheämmäksi ja elävämmäksi. https://asiakas.kotisivukone.com/files/ttkeskus.palvelee.fi/tiedos/tot/lapsi_matkalla_eheammaksi_ja_elavammaksi.pdf Luettu 10.6.2018.
- Pitkänen, Miia (2011) Vastuun paikka! Vanhempien tukeminen lapsen huostaanotossa. Helsinki: Soccan ja Heikki Waris-instituutin julkaisusarja 26.
- Pojjula, Soili (2016) Lapsi ja kriisi. Selviytymisen tukeminen. Helsinki: Kirjapaja.
- Pärnä, Katariina (2012) Kehittävä moniammatillinen yhteistyö prosessina. Lapsiperheiden tukemisen mahdollisuudet. Turku: Turun Yliopisto.

- Saarikko, Annika (2018) Lastensuojelun sijaishuolto muutoksessa. Dia-esitys 20.9.2018. Sosiaali- ja Terveysministeriö.
- Schulman, Gustav (2004) Väkivalta ja sietämättömien tunteiden kierrätys. Suomen Lääkärilehti 3/2004, 149–155.
- Schulman, Gustav (2006) Aiheutuvatko psykoosit sittenkin useammin lapsuuden traumaista kuin geeneistä? Psykoterapia 2006, 25(2), 83–97.
- Sijoitettu lapsi koulussa - Sisukas-malli, Pesäpuu ry. <http://sijoitettulapsikoulussa.fi/>
- Sinkkonen, Jari (2004) Kiintymyssuhdeteoria – tutkimus löydöksistä käytännön sovelluksiin. Duodecim 2004;120:1866–73.
- Suokas-Cunliffe, Anne (2006) Lapsuuden kompleksisen traumatisoitumisen seuraukset aikuisuudessa. Yleislääkäri 6/2006, 9–14.
- Timonen-Kallio, Eeva & Yliruka, Laura & Närhi, Pekka (2017) Terapeuttisen laitospalvelun mallinnus. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 23/2017.
- Valkonen, Leena & Janhunen, Tarja (2016) Tutkimustietoa perhehoidon kehittämiseksi. Katsaus kansainvälisiin tutkimuksiin 2010–2016. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 45/2016.
- Vihariälä, Liisa & Rutanen, Mervi (2010) Lapsen psyykkisen trauman hoito. Duodecim 126, 2671–7.
- Yliruka, Laura & Vartio, Riitta & Pasanen, Kaisa & Petrelius, Päivi (2018) Monimutkaiset ja erityistä osaamista edellyttävät asiakastilanteet sosiaalityössä. Valtakunnallisen kyselyn tuloksia. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 16/2018.

Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa – Miten ammattilaiset voivat tukea nuorta ja hänen vanhempiaan sijoituksen alkuvaiheessa?

Noora Aarnio, YTM, sosiaalityöntekijä, hanketyöntekijä Etelä-Pohjanmaan LAPE-hanke, Seinäjoen kaupunki

Johdanto

Kokemusasiantuntija Petra Karhu vertaa sijaishuoltoon tulemista suuronnettomuuteen. Sen lisäksi, että lapsi tai nuori on kokenut suuria vaikeuksia elämässään, hän kokee menettäneensä vanhempansa. Karhu pohtii, miksi onnettomuuksien uhrin saavat kriisiapua, mutta sijoitetuille lapsille ja nuorille sitä ei tarjota. (Karhu 2000, 107–121.) Sama tilanne koskee vanhempia, jotka kokevat lapsensa sijoituksen. Lapsen sijoitus on usein kriisi myös vanhemmalle, jolloin käynnistyvät syyllisyyden ja häpeän tunteet. (Sinko & Virokannas 2009; Vierula 2016.) Kriisin taustalla voi olla lisäksi palvelujärjestelmästä aiheutuneet ongelmat. Monet sijoitetut lapset ja heidän perheensä eivät ole saaneet tarvitsemiaan palveluita. (Heino ym. 2016.) Tämä luonnollisesti lisää pettymyksiä ja turhautumista. Olen toiminut noin 10 vuotta lastensuojelun sosiaalityöntekijänä ja pohdin edelleen samaa kuin Petra Karhu. Miksi emme lastensuojelussa huomioi riittävästi sijoituksen aiheuttamaa kriisiä?

Kun lapsi tai nuori sijoitetaan kodin ulkopuolelle joko väliaikaisesti avohuollon tukitoimin, kiireellisesti tai pidempiaikaisesti huostaan otettuna (Lastensuojelulaki 417/2007), on kyse hyvin erityisestä siirtymävaiheesta verrattuna esimerkiksi koulun aloittamiseen. Sijoitus on suuri muutos lapselle ja perheelle, mutta tutkimusta sijaishuoltoon tulemisesta ei ole kovin paljon. Sijoituksen vaikuttavuuden kannalta on tärkeää, että sijaishuoltopaikkaan tuleminen hoidettaisiin mahdollisimman hyvin. (Laakso & Enroos 2016.) Sijoituksen alkamisen kriisin lisäksi lastensuojelulaitoksiin sijoitetuilla nuorilla on usein traumakokemuksia tai ylipäättään vaikeita perhesuhteisiin liittyviä kokemuksia taustallaan (Heino ym. 2016; Laakso 2009). Sijoitetut lapset kokevat lisäksi muihin nähden enemmän koulun käymisen haasteita ja väkivaltakokemukset ovat yleisiä (Ikonen ym. 2017). Myös sijoitettujen lasten vanhemmilla on traumataustaa ja vaikeita elämäkokemuksia (Heino ym. 2016; Vierula 2016). Laadukkaan sijaishuollon toteutumiseksi tutkimuksessa puhutaankin kriisi- ja traumaosaamisen vahvistamisesta sosiaalityössä ja sijaishuollossa (esim. Baker ym. 2017; Levenson 2017). Traumaorientaatio lastensuojelussa tarkoittaa sitä, että sosiaalityöntekijät ja lastensuojeluyksiköiden työntekijät ottavat työssään huomioon traumakokemusten vaikutukset asiakkaiden elämässä ja ymmärtävät, millä tavoin ne voivat vaikuttaa tämänhetkisessä elämässä. Traumaorientaatio rakentuu turvallisuuden, luottamuksen, yhteistyön ja voimaantumisen elementtien varaan ja auttaa trauman kokijaa pääsemään irti epäterveistä toimintatavoista ja löytämään turvallisia vuorovaikutussuhteita. (Levenson 2017; SAMSHA 2014a; SAMSHA 2014b.) Vaikuttavuuden näkökulmasta on tärkeää nähdä sijoitettu lapsi, nuori sekä vanhemmat yksilöinä ja tarjota juuri heille räätälöityä tukea. Tämä vaatii joustavaa palvelujärjestelmää, riittävän mitoituksen ja tarvittavien palveluiden integroimisen laitoksen toimintaan. (Närhi ym. 2017.)

Tässä artikkelissa keskityn erityisesti sijoituksen alkuvaiheeseen. Tutkimusmenetelmänä hyödynnän prosessin aikana käytäntötutkimusta, joka liittyy uuden julkisen lastensuojelulaitoksen perustamiseen Seinäjoelle sekä Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman kehittämistyöhön. Haen tietoa sijoitetuilta nuorilta ja heidän vanhemmiltaan, ammattilaisilta ja tutkimuksesta. Palautan tietoa pitkin matkaa osapuolille ja kehitämme yhdessä. (Satka ym. 2016.) Tulevaa uutta laitosta varten kirjoitetaan käsikirja koko kehittämisprosessiin liittyen. Uuteen laitokseen tullaan sijoittamaan nuorisoikäisiä, minkä vuoksi

keskityn tässä artikkelissa nuoriin. Perusteluna on myös se, että nuorten sijoitukset erityisesti laitoksiin ovat jatkaneet kasvamistaan (Lastensuojelu 2017). Hyödynnän aineiston analyysissä sisällönanalyysiä (Tuomi & Sarajärvi 2002), jonka elementteinä käytän sijoituksen alkamiseen liittyvää kriisinäkökulmaa sekä mikrotasolla (henkilökohtainen elämä) ja makrotasolla (palvelupolut) tapahtuvia ilmiöitä sijoituksen alkaessa. Aluksi käsittelen sijoitettujen nuorten ja heidän vanhempiansa kehittäjäryhmissä tuotettua tietoa sekä ammattilaisten näkemyksiä. Seuraavaksi pohdin lastensuojelulaitosta erityisenä ympäristönä ja erilaisia orientaatioita, joita voidaan hyödyntää toiminnan jäsentämiseen. Lähdän selvittämään asiakkaiden ja ammattilaisten tuottaman tiedon sekä tutkimustiedon avulla millaisia tekijöitä sijoituksen alkuvaiheen kriisissä tulisi ottaa huomioon ja millaisia tekijöitä mikro- ja makrotasolla on läsnä.

Asiakkaan aktiivinen toimijuus ja osallisuus nähdään onnistumisen edellytyksenä sosiaalityössä (Laitinen & Niskala 2013, 9–16). Mikäli emme huomioi mahdollista sijoituksen alkuvaiheen monimuotoista kriisiä, voimme vaikeuttaa mahdollisuutta ottaa vastaan kuntouttavaksi tarkoitettua apua, sillä kriisitilanne voi estää aktiivisen toimijuuden toteutumista. Mutta miten voisimme huomioida entistä paremmin sijoituksen alkuvaiheessa läsnä olevat tekijät? On selvää, että meidän on kuunneltava nuoria ja perheitä. Ammattilaisille voi olla kuitenkin haaste jäsentää monimuotoisia yksilöllisiä tilanteita. Kehittämistyön pohjalta olen rakentanut sijoitetun lapsen subjektiivinen hyvinvointi -teorian (Wood & Selwyn 2017) ympärille Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa (TTV) -kysymyspatterin (Liite 1), jonka tavoitteena on tarjota sijaishuollon ammattilaisille tukea reflektiiviseen ajatteluun jokaisen lapsen ja nuoren yksilöllisessä tilanteessa. Kuvaan kysymyspatterin kokeiluja kahdessa lastensuojeluyksiköiden ryhmässä sekä sijaishuollon sosiaalityöntekijöiden ryhmässä. Kysymyspatteri on rakennettu sijoitettujen lasten subjektiivisesta hyvinvoinnista nousevien teemojen mukaan kysymysmuotoon: Miten työntekijä voi tukea? Tarkoituksena on kääntää keskustelu siihen, millä tavoin työntekijä voi omalla vuorovaikutuksellaan vaikuttaa nuoren ja hänen verkostoidensa tilanteeseen. Samalla, kun kuvaan kysymyspatterin toimivuutta sijoitettujen nuorten ja heidän vanhempiansa aktiivisen toimijuuden tukemiseen, tarkastelen tapauskuvauksia sisällönanalyysin avulla. Poimin niistä erilaisia mikro- ja makrotason ilmiöitä, joita sijoitettujen nuorten ja heidän vanhempiansa kompleksisissa tilanteissa on läsnä. Tarkastelen myös ammattilaisten reflektion jäsentymistä kysymyspatteriston avulla. Lopuksi vedän yhteen koko tutkimus- ja kehittämisprosessissa syntyneet tulokset ja artikkeli päättyy käytännön ohjeistukseen sijoituksen alkuvaiheessa. Tutkimuskysymyksenä on: Miten ammattilaiset voivat tukea laitokseen sijoitettua nuorta ja hänen vanhempiaan sijoituksen alkuvaiheessa?

Kriisinäkökulma sijoituksen alkuvaiheessa

Seinäjoella järjestettiin keväällä 2017 sijoitettujen nuorten ja vanhempien kehittäjäryhmät, joissa käsiteltiin sijaishuoltoon tuleamista, siellä olemista ja sieltä lähtemistä. Aineisto sisälsi kaikkein eniten mainintoja sekä nuorten että vanhempien ryhmässä sijoituksen alkuvaihetta koskien. Siksi päätin, että juuri sijoituksen alkuvaiheeseen liittyy eniten kysymyksiä ja kehitettävää. Seinäjoen kehittäjäryhmän vanhemmat korostivat erityisesti oman lapsen sijoituksen myötä nousevien tunteiden mm. häpeän ja syyllisyyden käsittelyn tärkeyttä (vrt. Boxall & Smeeton 2011; Vierula 2016). Kriisi- ja traumanäkökulmasta katsottuna oleellista on riittävän ajan tarjoaminen keskustelulle, huolenpidon tarjoaminen ja rauhoittelu (Hammarlund 2010, 62). Keskustelun ja tunteiden käsittelyn myötä voi mahdollistua toimijuuden uudelleen integroituminen (vrt. Hammarlund 2010, 98), jolloin vanhemmalla voi olla tosiasiallinen mahdollisuus asettaa tasavertaiseksi aktiiviseksi toimijaksi ammattilaisten rinnalle saatuaan riittävän tuen sijoituksen aiheuttamiin tunteisiin.

Riittävän ja oikean tiedon tarjoaminen kriisitilanteessa on myös tärkeää (Shives 2012, 164). Kehittäjänuoret korostivatkin tiedon tärkeyttä. He toivoivat saavansa riittävän tiedon sijoituksesta ja laitoksen toiminnasta. Myös laitoksen henkilökunnan tulee kysyä heistä itsestään riittävästi yksilöllisyyden varmistamiseksi. Kehittäjänuoret laativatkin haastattelulomakkeen, jossa he määrittivät tärkeät kysymykset ammattilaisten esitettäväksi. Esimerkkinä kysymys: Miten toivot, että sinua lohdutetaan, kun olet surullinen? Tiedon tulee siis kulkea molempiin suuntiin. Kriisitilanteen mahdolliseen komplisoitumiseen vaikuttaa se, saako kriisin kokija riittävästi tukea tilanteessaan (Shives 2012, 157–167).

On tärkeää, ettei ulkopuolelta määritellä liikaa, mistä tukea on saatavilla. Kehittäjänuoret korostivat esimerkiksi ystävien merkitystä omaan hyvinvointiin nähden (vrt. Laakso & Enroos 2016; Wood & Selwyn 2017). Sijoituksen alussa yhteyden katkaiseminen niihin, joilta saa tukea, voi lisätä yksin jäämisen kokemusta ja olla siten kriisin komplisoitumisen riski. Vanhemmat puolestaan toivoivat tukea erityisesti sekä laitoksen henkilökunnalta että sosiaalityöntekijältä.

Sijaishuollon ympärillä toimiville ammattilaisille järjestettiin kehittämispäivä syksyllä 2017, jossa jaettiin asiakkaiden tuottamaa tietoa ja käytiin läpi terapeutin orientaation peruskysymyksiä. Ammattilaisten tuottamassa tiedossa korostuivat erityisesti eri toimijoiden välinen yhteistyö, perheelle tarjottava tuki sijoituksen aikana, yksilöllisyys, tavallinen arki ja turvallisuus. Ammattilaiset näkivät myös tärkeänä kriisitilanteiden työskentelytavat sijaishuollossa, mutta sijoituksen alkuvaiheen merkitys ei ammattilaisten näkökulmista tullut yhtä voimakkaasti esille kuin asiakaskehittäjäryhmissä. Lastensuojelun ammattilaisten on tärkeä oivaltaa, että mikäli kriisin kokeva henkilö saa riittävän tuen ja hänellä on riittävät defenssit, tilanne normalisoituu. Päinvastaisessa tilanteessa sijoitus voi aiheuttaa traumakokemuksen ja tilanne voi komplisoitua yksilön taustaan liittyvien haavoittuvuuksien ja ulkopuolisen tuen puutteen vuoksi. Tällöin ei synny riittävää selviytymiskykyä (coping) sijoituksen alkuvaiheessa. (vrt. Aguilera 1998, 32–41.) Ammattilaisia haastaa se, että yksilöllisten tilanteiden jäsentäminen voi olla vaikeaa kompleksisten tilanteiden vuoksi. Tarvittaisiin työkaluja kompleksisuuden jäsentämiseen ja reflektiivisen pohdinnan mahdollistamiseen.

Lastensuojelulaitos kotina ja terapeutisena ympäristönä

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa lastensuojelulaitosten kehittämistä varten on kirjoitettu Lastensuojelun terapeutin laitospedagogian mallinnus, jonka keskiössä on suhteessa rakentuva lapsen hyvinvointi. Lapsen hyvinvointi rakentuu turvallisuuden, toimijuuden ja myönteisen minäkuvan muodostumisen varaan ja menneet kokemukset tulee ottaa huomioon. Toisaalta sijaishuollon sujuminen riippuu mm. siitä, miten perhe otetaan huomioon, miten koulu sujuu, miten ammattilaisten yhteistyö sujuu, miten suhteet muodostuvat laitoksessa ja sen ulkopuolella sekä miten sijoitus prosessina sujuu. Lopulta kyse on myös resursseista, johtamisesta ja kilpailutuksesta. Siitä, millaisen sijaishuollon viranomaiset ja luottamushenkilöt näkevät riittävän hyvänä sijoitetuille lapsille. Terapeutisella ei tarkoiteta mallinnuksessa terapiaa, vaan lapsen ja nuoren tukemista kaikki eri tekijät huomioon ottaen laitoksen arjessa. (Närhi ym. 2017.) Etelä-Pohjanmaalla Lastensuojelun terapeutin laitospedagogian mallinnuksen periaatteita on käsitelty lokakuuhun 2018 mennessä n. 80 ammattilaisen kanssa eri tilaisuuksissa. Eräs pitkään lastensuojelulaitoksessa työskennellyt työntekijä sanoi kehittämisprosessin aikana, ettei ole hyötyä käsitellä yleisellä tasolla sijaishuollon kysymyksiä, vaan niiden nuorten kautta, jotka juuri nyt tarvitsevat apua. Jäin pohtimaan, mitä tämä työntekijä kommentillaan tarkoitti.

Erilaisten orientaatioiden jäsentäminen voi tukea lastensuojelulaitosten toimijoita suuntaamaan omaa toimintaansa. Arjen rakenteet ovat erittäin tärkeitä ja samalla lastensuojelulaitoksessa tulee huomioida erityisyys, lasten taustaan liittyvät vaikeat kokemukset sekä itse sijoituksen aiheuttamat tunteet (Laakso 2009). Sosiaalipedagoginen orientaatio korostaa arjen sujuvuutta ja terapeutin orientaatio puolestaan tarkoittaa terapeutin elementtien tuomista lastensuojelulaitoksen arkeen (Eronen & Laakso 2016). Eräs vaihtoehto lastensuojelulaitoksessa erityisyyden huomioimiseen on traumaorientaatio (TIC, trauma-informed care), jolla tarkoitetaan traumaosaamisen tuomista vuorovaikutukseen työntekijöiden ja asiakkaiden välillä (Levenson 2017). TIC ei viittaa traumaterapiaan, eikä sen tarkoituksena ole käsitellä menneitä traumakokemuksia, vaan ottaa huomioon menneet tapahtumat kunkin asiakkaana olevan henkilön nykytilanteessa (Brown ym. 2012). Käytännössä tämä tarkoittaa mikrotasolla sitä, että sosiaalityöntekijät ja laitoksen työntekijät kohtelevat kaikkia nuoria ja perheitä ystävällisesti, kunnioittaen, kuunnellen, kiinnostuen ja myötätunnolla. Makrotasolla puolestaan tarvitaan kulttuurin muutos rakenteissa ja yksittäisten toimistojen käytännöissä. Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMSHA) on koonnut oppaan siihen, miten trauma-orientoitunutta hoitoa tarjotaan ja miten malli otetaan käyttöön. (SAMSHA 2014b.) TIC (trauma-informed care) on implementoitu lastensuojelulaitoksessa Kanadassa. Traumanäkökulman opettelu oli pitkäaikainen prosessi ja se vaati työskentelyä sekä laitoksen

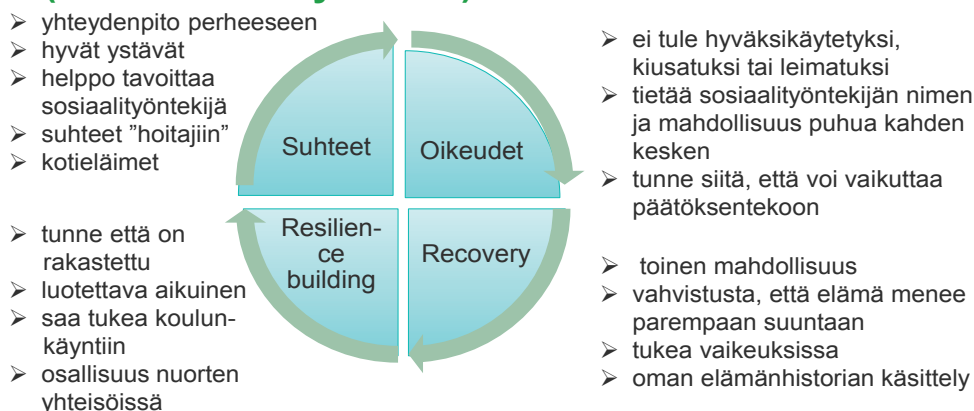
työntekijöiden että sosiaalityöntekijöiden kanssa. Implementaation tuloksena työntekijät kokivat suhteensa nuoriin parantuneen. He kertoivat suuresta muutoksesta nuorten käyttäytymisen hallinnasta nuorten tukemiseen ja hoitamiseen. Samoin he raportoivat suhteen parantuneen muihin sidosryhmiin nähden sekä laitoksen sisällä että sen ulkopuolella. Tutkijat suosittelevat tutkimuksen jatkamista siitä, miten lapset ja nuoret kokevat terapeutin hoidon vaikutukset laitoksen arjessa. (Baker ym. 2017.)

Terapeutin orientaation pääperiaatteita ovat seuraavat: 1. Turvallisuus ja toiminnan jatkuva arviointi, 2. Yhteistyö sijoitettujen lasten ja nuorten vanhempien kanssa, 3. Terapeutin tuen integrointi laitoksen arkiympäristöön, 4. Arjen jakamista sekä henkilökohtaisten ihmissuhteiden huomioiminen ja 5. Toiminnan kehittäminen tutkijoiden ja ammattilaisten yhteistyönä (Whittaker ym. 2016). Tärkeintä on sijoitettujen lasten ja nuorten sekä ammattilaisten välillä tapahtuva vuorovaikutus. Tietoa lastensuojelulaitosten arjesta ja siellä tapahtuvasta vuorovaikutuksesta on kuitenkin vähän ja lisätutkimusta näistä aiheista tarvitaan, jotta voidaan päästä myös lastensuojelun laitostoiminnan vaikuttavuuden äärelle. Toisaalta pientenkin vuorovaikutusta edistävien askeleiden avulla voisi löytyä mahdollisuuksia parantaa toiminnan vaikuttavuutta. (Eronen & Laakso 2016.)

Terapeutin orientaatio ja traumaorientaatio vaikuttavat tulevan lähelle toisiaan. Molemmissa keskiössä ovat vuorovaikutuksen merkitys, yksilöllisyys ja perheen mukana olo prosessissa. Painotuserona näyttäytyy se, että terapeutissa orientaatioissa korostetaan koko palvelujärjestelmän integroimista laitoksen arkeen, traumaorientaatioissa puolestaan menneiden kokemusten huomioon ottamista nykyhetkessä. Hyödynnän tässä artikkelissa termiä terapeutin orientaatio, joka pitää sisällään arjen sujuvuuden, menneiden kokemusten huomioimisen ja muiden toimijoiden tuen integroimisen lastensuojelulaitoksen toimintaan (Närhi ym. 2017). Työntekijät, joiden kanssa olen käsitellyt terapeutin orientaation kysymyksiä, ovat olleet siihen tyytyväisiä ja siitä kiinnostuneita. Minua jäi silti kiusaamaan mainitsemani rohkean työntekijän kommentti siitä, että meidän tulisi keskittyä juuri niihin nuoriin, jotka apuamme tarvitsevat. Lähdin kehittämään työkalua, jonka avulla voitaisiin pohtia yksilöllisesti kunkin nuoren tilannetta erikseen.

Kehittämistyön, Lastensuojelun terapeutin laitospäätöksen mallinnuksen ja sijoitetun lapsen subjektiivisen hyvinvoinnin teorian (Wood & Selwyn 2017) ympärille syntyi Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa –kysymyspatteri (TTV-kysymyspatteri), jonka tarkoituksena on tarjota tukea reflektiiviseen pohdintaan sijaishuollon työntekijöille. Olen kokeillut pienimuotoisesti TTV-kysymyspatteria kolmen erilaisen työntekijäryhmän kanssa: yhden lastensuojelulaitoksen työntekijöiden (2 tapausta), pienten lastensuojeluyksiköiden työnohjausryhmän (2 tapausta) ja sijaishuollon sosiaalityöntekijöiden (1 tapaus) kanssa. Seuraava kuvio on Riitta Laakson (2018, tulossa) laatima tiivistys Woodin ja Selwynin (2017) tutkimustulosten pohjalta sijoitetun lapsen subjektiivisesta hyvinvoinnista.

Sijoitettujen lasten subjektiivinen hyvinvointi (Wood & Selwyn 2017)

Kuvio 1. Sijoitetun lapsen hyvinvointi.

Olen muuntanut oheisessa kuviossa esillä olevat teemat kysymysmuotoon: Miten työntekijä voi tukea? Lisäksi olen lisännyt kehittämistyössä nousseita kysymyksiä mukaan. Kysymysmuodolla pyrin muuntamaan ongelmatilanteet mahdollisuuksiksi pohtia työntekijän omaa vuorovaikutusta juuri kyseessä olevan lapsen tai nuoren tilanteessa. Työntekijät valitsivat itse tilanteet, jotka he halusivat käsitellä kysymyspatterin avulla. En ollut määritellyt sitä, millaisessa tilanteessa kysymyspatteria voisi käyttää. Joissakin työryhmissä käytiin koko kysymyspatteri läpi, joissakin puolestaan työntekijät valitsivat erityisesti esillä olevat teemat, joita käytiin läpi reflektoiden. Esittelen seuraavaksi kaksi työntekijöiden tapauskuvausta ja reflektiota, joiden tarkoituksena on kuvata työntekijöiden ajattelun jäsentymistä kysymyspatterin avulla. Olen kirjoittanut ensin työntekijän tapauskuvauksen lyhyesti. Tämän jälkeen olen kirjannut työntekijäryhmän käymän keskustelun pohjalta olennaiset teemat, jotka olen palauttanut työntekijöille. Eettisyys huomioiden tässä esitellyt tapaukset ovat yhdistelmiä ja muunnelmia työntekijöiden esittämistä oikeista tilanteista.

Työntekijöiden tapauskuvaukset ja reflektiot kysymyspatterin avulla

Työntekijän kuvaus Santerin (13v) tilanteesta:

Sijoitettu laitokseen. Biologisia nuorempia sisarusia, jotka asuvat kotona tai muissa sijaishuoltopaikoissa. Kun Santerin ensimmäisen sisarus syntyi, biologinen isä hävisi eikä pitänyt yhteyttä. Äidille tuli uusi parisuhde ja seuraavat lapset syntyivät. Uusi isä oli väkivaltainen äitiä kohtaan ja myös ei-biologisia lapsiaan kohtaan. Sisarukset joutuivat ilmeisesti pärjäämään paljon omassa varassaan. Sijoituksen alussa Santerilla oli paljon kiukkua, vihaa, pelkoa. Pelokkuutta, ääriä, vapinaa, hahmojen näkemistä, painajaisia. Aamulla ei tiennyt yöllisistä kohtauksista. Hän ei kerro menneisyydestään paljoakaan. Kertonut yksin jäämisen kokemuksistaan: ”Aurinko oli korkealla, ajattelin, että pitää mennä kouluun”. Kertonut joskus hoitaneensa pikkusisaruksiaan, kun isäpuoli lähtenyt ”kioskille”. Santerin arki sujuu silloin hyvin, kun ei tarvitse ohjata missään asiassa. Kotitapaamisten jälkeen käytöksessä on haasteita. Omaehtoisuutta. Koulussa suuria vaikeuksia, saa ”kohtauksia”. Santeria ei saa ohjata, testaa erityisesti naisväen. Santeri on terapiassa, joka ei etene. Huutaa terapeutille tai on passiivinen. Pohdittu hyötyykö terapiasta, toisaalta terapian päättäminen saattaisi olla uusi hylkäämiskokemus?

Reflektio Santerin tilanteesta:

Laitoksen ja Santerin liittoa vahvistetaan. Edelleen pidetään tarkat rutiinit ja sama linja kaikkien aikuisten kesken. Toistoa, toistoa, toistoa. Joskus jopa vahvistetaan liittoa muiden ympäristöjen kustannuksella, jotta nuori pikkuhiljaa kokee lisää turvallisuuden tunnetta laitoksen aikuisiin. Selvitetään Santerille sääntöjen merkitys, hän on toiminut aikaisemmin pitkälle omassa varassaan. Muistetaan tavallinen oleminen, tavallinen arki, ei aina puhetta vaikeista asioista. Huomioidaan neuvotteluihin valmistautuminen hyvin. Santerin kanssa keskustellaan ennen neuvottelua ja toimitaan neuvottelussa hänen rinnallaan ja hänen äänenä. Vanhemmat ovat tasavertaisia aikuisia neuvottelussa. Vaikka ammattilaisten näkökulmasta tulisikin epärealistia toiveita (vrt. toisen vanhemman vakava alkoholiongelma), kuunnellaan mitä vanhempi ajattelee. Suunnataan perhetyötä siten, että ennen neuvotteluita pidetään perhetyön käynnit, jotta osapuolet saavat valmistautua neuvotteluun ja varmistetaan heidän äänensä esille tuleminen. Muodostetaan muissakin ympäristöissä liittoja. Laitos tekee lisäaloitteita koulun suuntaan, ”pyytävät apua koululta”. Tämä tarkoittaa sitä, että kannustetaan koulua edelleen ottamaan aina yhteyttä laitokseen, jos nuorella tulee raivostumista. Laitoksen työntekijä menee aina mukaan kouluun, kun kutsu käy.

Vahvistetaan Santerin näkökulmasta sitä, miten hyvässä yhteistyössä laitos ja äiti ovat. Vahvistetaan pojalle, että hän kuuluu tähän liittoon mukaan. Santeria kannustetaan mukaan neuvotteluihin, joihin hän ei tällä hetkellä halua osallistua. Näin voitaisiin pikkuhiljaa saada Santerin näkökulmasta hänen kaksi maailmaansa yhdistymään (koti ja lastensuojelulaitos). Järjestetään turvallisia tapaamisia isän kanssa. Pidetään kahvikestejä laitoksessa. Tapaamisilla on paikalla laitoksen henkilökuntaa. Monien

ihmissuhteiden kohdalla tuntuu olevan esteitä. Kenties Santeria tukevat ihmissuhteet eivät pääse toimimaan. Murretaan positiivisella tavalla omaehtoisuutta. Tehdään verkostokartta, jonka avulla kartoitetaan Santerin suhdetta koko sukuun ja pohditaan suhteiden merkitystä hänen kanssaan. Jätetään terapia toistaiseksi pois. Jätetään kuitenkin terapian mahdollisuus avoimeksi myöhemmin. Vahvistetaan Santerille, että terapia jatkuu sitten, kun hän on siihen valmis. Elämäntarinasta on vähän tietoa. Tehdään Santerin ja äidin kanssa pojan elämäntarina. Äidin hoitotaho kannustaa tapaamisten lisäämiseen äidin oikeuksiin vedoten. Muodostetaan äidin ja äidin hoitotahon kanssa liitto. ”Pyydetään jälleen apua”. Järjestetään neuvottelu äidin hoitotahon kanssa (jos mahdollista). Santerin kanssa keskustellaan tästä, sopiiko. Tuodaan neuvotteluun perheen tarina pojan näkökulmasta, joka sisältää paljon aukkopaikkoja. Saataisiinko lisätietoja tapahtumista, jotta Santerin käyttäytyminen tulisi aikuisille ymmärrettävämmäksi? Yritetään tuoda äidille ja tämän hoitotaholle tietäväksi tapaamisten vaikutukset poikaan. Ne lisäävät tällä hetkellä turvattomuutta, eikä Santeri ole niihin valmis. Pystyisikö äitikin ja äidin hoitotaho ymmärtämään, miksi tapaamiset olisi nyt hyvä järjestää siten, etteivät kaikki lapset ole yhtä aikaa paikalla? Käytetään terapeutista kieltä asian kertomiseen, kerrotaan myös äidille ja hoitotaholle siitä, että kyseessä on pojan näkökulmasta vakauttamisjakso, jonka tavoitteena olisi terapian mahdollistaminen myöhemmin.

Työntekijän kuvaus Nellin (16v) tilanteesta:

Sijoitettu laitokseen. Biologiset vanhemmat eronneet. Toisen vanhemman luona suuri huoli: päihteet ja väkivalta. Tapahtunut juuri kiireellinen sijaishuollon muutos sijaisperheessä olleiden vakavien huolien vuoksi. Tällä hetkellä rajattomuutta, yliseksuaalisuutta kohdistuu moniin ympärillä oleviin. Käyttäytyy provosoivasti. Käy nuorisopsykiatrialla, jonka näkökulmasta Nelli ei ole tällä hetkellä hoidettavissa. Omaehtoinen ja provosoiva tutkimuskäynneilläkin. Liittyykö traumakokemuksiin vai mistä on kyse? Biologisen perheen kautta riski seksuaaliselle hyväksikäytölle. Toisen vanhemman luona käy harvakseltaan, kuitenkin viikonlopun kerrallaan. On yhteydessä kaikkiin perheenjäseniin puhelimitse.

Reflektio Nellin tilanteesta:

Sanoitetaan, että nyt Nellillä on turvallisia aikuisia ympärillään. Vahvistetaan myös sosiaalityöntekijän roolia, yhteydenpitoa tapaamisten lisäksi puhelimitse. Sanoitetaan, että on lupa olla kriisissä, mutta aikuiset pitävät huolta. Sosiaalityöntekijä tapaa toista vanhempaa kahden kesken. Varmistetaan, ettei perheen ulkopuolinen henkilö (riski hyväksikäytölle) ole mukana tapaamisilla. Keskustellaan vanhempien kanssa Nellin aikaisemmasta vakavasta traumatisoitumisesta. Keskustellaan vanhempien, koulun ja sijaishuoltopaikan kanssa siitä, että Nelli tarvitsee tukea ja turvaa suhteiden muodostamiseen. On tärkeää, että sijaishuoltopaikassa, vanhempien taholta ja koulussa vahvistetaan positiivisesti sitä, että Nelli pitää sopivan etäisyyden muihin nuoriin ja aikuisiin. Toisaalta Nelli ottaa nuorempiin lapsiin nähden liiallistakin vastuuta. Vahvistetaan Nellille, että hän voi olla nuoren roolissa. Pohditaan, voisiko Nelliä tukea sopivan etäisyyden opetteluun eläinten kautta. Nelli on kiinnostunut eläimistä. Sosiaalityöntekijä kysyy nuorelta ajatuksia esim. sosiaalipedagogiseen hevostoimintaan liittyen. Myös muita harrastustoiveita kysytään, voisiko jokin mielenkiinnon kohteen löytyminen suunnata ajattelua iänmukaiseen käyttäytymiseen? Nellillä on vaikeuksia liittyä ikätovereihin ja aikuisiin. Hän vaikuttaa olevan ylikierroksilla. Onko kyseessä trauman aiheuttama ylivireystila? Kysytään nuorisopsykiatrialta neuvoa mahdollisen ylivireystilan tasaamiseen. Sosiaalityöntekijä keskustelee Nellin kanssa kehokuvan avulla yksityisyyden ja koskemisen rajoista. Sosiaalityöntekijä keskustelee Nellin kanssa myös hänen lähihistoriastaan ja muutoksista elämässä, käytetään visuaalisia keinoja, koska Nelli tarvitsee tukea hahmottamiseen (ja muutoksia on ollut paljon). Nelli voi valita tapaamispaikan. Pidetään nuorisopsykiatria prosessissa mukana, vaikka juuri nyt nuorella ei ole käyntejä. Voisiko nuorisopsykiatria tulla työpariksi tähän työskentelyyn? Samalla nuorisopsykiatria voisi arvioida terapian aloittamisen mahdollisuutta uudelleen. Sosiaalityöntekijä vahvistaa Nellille kaikissa puheissa sitä, että hänellä itsellään on oman polun valitsemisen mahdollisuus ja hänelle annetaan paljon positiivista palautetta onnistumisista.

Analyysi reflektioista terapeutiseen orientaatioon peilaten

Työntekijät valitsivat sellaiset tilanteet, joissa sijoitus oli juuri tapahtunut ensimmäistä kertaa tai nuori oli sijoitettu uuteen paikkaan sijaishuollon muutospäätöksellä. Yhdessä tilanteessa oli sijaishuollon muutoksen riski. Päätelin, että myös ammattilaiset painottivat sijoituksen alkamisen vaihetta kehittäjänurten ja -vanhempien tapaan. Työntekijöiden tapauskuvauksissa ja reflektioissa olivat läsnä useat erilaiset päällekkäiset ilmiöt. Mikrotasolla olivat läsnä lasten, nuorten ja vanhempien traumakokemukset (väkivalta, seksuaalisen hyväksikäytön riski ja päihteet) ja mahdollisesti uuden sijoituksen aiheuttama kriisi. Nuorten käyttäytymisessä oli haasteita, omaehtoisuutta ja sopeutumattomuutta. Vanhempien ja nuorten etu olivat osin ristiriidassa keskenään. Makrotasolla läsnä olivat sijaishuollon muutokset tai muutoksen riski sekä palveluiden kohdentamisen haasteet useiden päällekkäisten ilmiöiden vuoksi. Molemmissa tapausesimerkeissä nuoret ”eivät olleet hoidettavissa” terapian keinoin. Toisessa esimerkissä vanhemman hoito ja nuoren hoito olivat ristiriidassa keskenään.

Kaikissa reflektioissa oli läsnä lapsen tai nuoren turvallisuuden lisääminen ja yhteistyön virittäminen läheis- ja viranomaisverkostoon. Reflektiot sisälsivät yksityiskohtaisia pohdintoja siitä, millaista vuorovaikutusta nuori juuri nyt tarvitsisi ja millaisia teemoja hänen kanssaan tulisi käsitellä. Reflektioissa käsiteltiin eri tahojen kanssa tehtävää työtä ja elämäntarinan kautta esiin nostettavaa lapsen kokemusta muutoksista ja elämästä. Lapsikeskeisyys tulee reflektioissa esiin, sillä kysymyspatteri ohjaa ajattelemaan vuorovaikutusta juuri tämän nuoren kanssa ja hänen läheis- ja viranomaisverkostoissaan.

Santerin kohdalla erityisiksi pulmiksi keskusteluhetkellä määrittyvät koulun käymisen ongelmat ja terapiassa ilmenevä vastustus. Reflektion myötä ammattilaiset kiinnittävät huomiota Santerin luottamuksen saavuttamiseen ja eri ympäristöjen integroimiseen Santerin edun mukaisesti hänen elämäänsä. Reflektiossa näyttäytyvät sijaishuollon moninaiset ristiriidat eri palveluiden kesken, mutta työntekijät pohtivat vuorovaikutusta niin Santeriin, vanhempiin kuin muihin ammattilaisiin. Lapsikeskeisen keskustelun myötä reflektion sävy on ratkaisukeskeistä ja Santerin toipumista edistävää. Nellin kohdalla puolestaan ongelmana oli yliseksuaalinen käyttäytyminen ja siitä seuranneet vaikeudet sosiaalisissa suhteissa. Nelli oli jatkuvassa ylivirittyneessä tilassa eikä hänen terapiansa edistynyt. Reflektion myötä ammattilaiset pohtivat erityisesti omaa vuorovaikutustaan ja positiivista vahvistamista Nellin tilanteessa. Lisäksi pohdittiin positiivisia keinoja Nellin kuormittumisen vähentämiseen. Myös tässä tapauksessa esiintyi epä tietoisuus siitä, miten terapian kanssa tulisi toimia. Työntekijät päätyivät ehdottamaan yhteistyötä sosiaalityöntekijän ja terapeutin kesken. Myös tämä reflektio piti sisällään lapsikeskeisen ajattelun ja siinä tuli otetuksi huomioon myös vanhempien tukeminen ja muiden apurahojen integroiminen työskentelyyn.

On selvää, että työntekijöiden tilannekuvaukset ovat yksinkertaisia kuvauksia siitä, mihin ongelmaan juuri nyt kaivattaisiin muutosta. Kokemukseni mukaan lastensuojelutyössä on liian vähän aikaa reflektiolle, jolloin ratkaisuehdotukset voivat jäädä ohuiksi. Mikäli keskustelu lähtisi vain tapauskuvauksesta liikkeelle, siitä voisi jäädä unohduksiin työntekijöiden vuorovaikutuksen osuus ja mahdollisuus auttaa juuri tässä tilanteessa eteenpäin. Kysymyspatteriin on koottu lapsen ja nuoren näkökulmasta tärkeät elementit, jotka ohjasivat ammattilaisia ottamaan nämä huomioon siitä huolimatta, ovatko juuri ne asiat nuoren tilanteessa pulmallisia sillä hetkellä. Terapeutiseen orientaation peilaten työntekijöiden keskusteluissa olivat keskiössä positiivinen vuorovaikutus, yksilöllisyys, perheen tukeminen ja muiden tukitahojen integroiminen mukaan työskentelyyn. Lisäksi tapauskuvauksissa olivat läsnä menneiden tapahtumien huomioiminen nykyhetkessä. Reflektioiden perusteella uskallan väittää, että Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa –kysymyspatteri toimii hyvin sijaishuollossa valitsevien erilaisten henkilökohtaisten ja institutionaalisten prosessien huomioimiseen. Sen avulla huomio voidaan kiinnittää nuoren toipumista edistävään vuorovaikutukseen terapeutin orientaation mukaisesti.

Työntekijöiden kokemuksia TTV-kysymyspatterista

Työntekijät kokivat, että he saivat syvyyttä keskusteluihin nuorten tilanteista. Ne ryhmän jäsenet, joiden nuorten tilannetta ei käsitelty, kokivat saaneensa siltikin omaan työhönsä näkökulmia. Eräs pitkään sijaishuollossa toiminut terapiakoulutuksen omaava työntekijä kertoi: ”Mä aivan elin siellä lapsen maailmassa”. Ryhmäläiset kokivat, että tärkeää keskustelussa oli luottamuksellisuus ja se, että

kysymyspatteri toi jänteveyttä keskusteluun. Eräissä ryhmässä kysymyspatteria kokeiltiin myös ryhmän oman tiimin kesken. Tässä kokeilussa ryhmäläiset mielestä keskusteluissa ei ollut voimauttava sävy. Todettiin, että tiimi voi ottaa mallia systeemisen lastensuojelun mallista, jossa jokaisella tiimin jäsenellä on oma roolinsa (Fagerström 2016). Tämä voisi tarkoittaa sitä, että tiimi valitsee henkilön, joka fasilitoi keskustelua ja pitää yllä positiiviseen vuorovaikutukseen tähtäävää keskustelua kysymyspatterin avulla. Yhden tehtävänä on kirjata tapauskuvaus ja reflektio, jolloin keskustelusta syntyy dokumentaatio ja sitä voidaan käyttää ohjeena juuri kyseessä olevan nuoren tilanteessa.

Työntekijät kokivat, että kysymyspatteri monipuolisti omaa ajattelua ja antoi välineitä vuorovaikutukseen nuoren kanssa. Eräs työntekijä totesi: ”Mullahan on paljon työkaluja, voin keskittyä nuoreen.” Lapsi- ja perhekeskeisyys nousi esille, koska reflektio pysytteli nuoren näkökulmassa ottaen huomioon läheiset kysymyspatterin avulla. Työntekijä pohti: ”Jos tämän kelaa hyvin läpi, kohtelee nuoria ja perheitä hyvin.” Työntekijät saivat rohkeutta toimia omana itsenään ja samalla ammattilaisena vuorovaikutuksessa nuorten kanssa. Keskusteluissa ja reflektioissa oli positiivinen sävy: ”Emme olleet kuormittuneita tämän käsittelyn jälkeen.”

Yhteenveto

Lastensuojelutyö näyttäytyy kompleksisten tilanteiden ratkaisuyrityksinä, joiden lopputuloksesta ei ole varmuutta. Perheiden tilanteet ja palvelurakenne eivät aina kohtaa, tarvitaan räätälöintiä ja yksilöllistä huomioimista. (Devaney 2004.) Kun pohdimme sijaishuollon kysymyksiä yleisellä tasolla, parannamme sijaishuollon laatua yleisesti. Mutta yksittäisten perheiden monimutkaisiin tilanteisiin emme välttämättä saa vastauksia. Eräs pitkään sijaishuollossa toiminut ammattilainen sanoi: ”Vaikka olisi kuinka paljon kokemusta, ei siltikään voi tietää miten toimia. Jokainen on yksilö ja tulee yksilöllisestä tilanteesta.”

Tässä tutkimusprosessissa sijoitetut nuoret, heidän vanhempansa ja ammattilaiset korostivat sijoituksen alkamisen merkitystä. Alkuvaihe voi olla jo itsessään kriisi nuorelle ja vanhemmille, jolloin tarvitaan tunteiden käsittelyä ja tiedonkulun varmistamista toimijoiden välillä. Sijoituksen alkaminen pitää lisäksi sisällään henkilökohtaisen elämän ja palvelupolkujen risteämiä, mikä muodostaa tilanteesta usein kompleksisen. Nuorten ja vanhempien tarpeet sekä eri palveluiden tavoitteet voivat olla ristiriidassa keskenään. Mikrotasolla läsnä ovat sijoituksen aiheuttama kriisi sekä traumaattiset elämäkokemukset ja aikaisemmat kokemukset palveluista. Makrotasolla ovat läsnä lastensuojelulaitoksen toimintatavat, juridinen päätös (Laakso & Enroos 2016) sekä kompleksisista tilanteista johtuva palveluiden kohdentamisen haaste. Mikäli elämäkokemuksista ja palvelujärjestelmästä johtuva kriisi sekä sijoituksen alkamisesta aiheutuva kriisi eivät tule kohdatuksi, nuorten ja vanhempien aktiivinen toimijuus voi jäädä saavuttamatta eivätkä he voi toimia tosiasiallisesti tasavertaisina toimijoina ammattilaisten kanssa. Tällöin mahdollisuudet ottaa vastaan kuntouttavaksi tarkoitettua tukea voi estyä. Tämä mikro- ja makrotasojen vuorovaikutuksen kompleksisuus puolestaan tuo ammattilaiselle haasteen pohtia jokaisen nuoren ja vanhemman yksilöllisiä tarpeita. Me ammattilaiset tarvitsemme työkaluja jäsentämään kompleksisuutta ja keinoja kääntää ongelmat yksilölliseksi tueksi. Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa –kysymyspatteri ohjasi ajatukset sijoitetun nuoren tarpeisiin sekä ammattilaisten mahdollisuuksiin juuri nyt vaikuttaa omalla vuorovaikutuksellaan nuoreen sekä koko hänen läheis- ja viranomaisverkostoonsa.

Terapeuttisen orientaation tuominen lastensuojelun sosiaalityöntekijöille ja lastensuojelulaitoksen toimintaan saattaa olla pitkän muutostyön tulos. Jostakin on lähdettävä kuitenkin liikkeelle. Seinäjoen julkisten lastensuojelulaitosten osalta päädyttiin siihen, että kaikki laitoksen työntekijät ja sosiaalityöntekijät koulutetaan Pesäpuu ry:n toimesta terapeuttiseen orientaatioon pikkujulijaa aloittaen syksyllä 2018. Pienetkin liihakdukset voivat olla avaimia vaikuttavuuteen. Herkistyminen sijoituksen alkamiseen on yksi eettinen kannanotto sijaishuollon laadun parantamiseksi. Sijoituksen alkuvaiheessa olennaista on se, että me lastensuojelun ammattilaiset ymmärrämme lasten, nuorten ja vanhempien elämän ja palvelupolun taustojen vaikutuksia nykyhetkeen ja rakennamme yhdessä tämän ymmärryksen pohjalle toipumisen edellytyksiä. Sijaishuollon moninaisuuden huomioiva tuettu, kompleksisuutta jäsentävä reflektiivinen pohdinta antaa yhden mahdollisuuden kääntää monimutkaiset mikro- ja makrotason ilmiöt

lapsikeskeiseksi läheis- ja viranomaisverkoston huomioivaksi positiivista vuorovaikutusta edistäväksi toiminnaksi.

Kehittämiprosessissa syntyneet ohjeet sijoituksen alkuvaiheen huomioimiseen:

1. Sijoituksen aiheuttamien tunteiden käsittely vanhempien ja nuoren kanssa
2. Lämmin kuuntelu, ei arviointia
3. Kriisin huomioiminen myös neuvottelussa (tautukset, neuvotteluiden valmistelu ja jälkipuinti)
4. Tavoitteiden asettaminen yhdessä sitten, kun alkuvaiheen kriisi on ohi
5. Riittävän tiedon antaminen ja vastaanottaminen (kirjallisesti ja suullisesti, räätälöinti)
6. Laitoksesta yhteys vanhempiin tarvittaessa päivittäin sijoituksen alussa
7. Tiedonkulun ja vastuiden varmistaminen
8. Sijoitetun nuoren ja hänen vanhempiensa henkilökohtaisen taustan huomioiminen
9. Nuoren ja vanhempien palvelupolun vaikutusten ja nuoren taustalla olevien sijoitusten huomioiminen
10. Koko perheen ja läheisten huomioiminen (myös sisarukset)
11. Nuorelle yhteydenpito läheisiin ystäviin lisää turvallisuuden tunnetta sijoituksen alussa
12. Perhetyön käynnistyminen
13. Sosiaalityöntekijän tapaamiset sijoituksen aikana nuorille ja vanhemmille
14. Riittävän ajan mahdollistaminen työntekijöiden reflektoinnille ja reflektiota tukevien työkalujen käyttäminen (vrt. systeeminen lastensuojelu)

TOIPUMINEN TAPAHTUU VUOROVAIKUTUKSESSA

TTV -KYSYMYS-PATTERI

Kysymyspatteri on tarkoitettu sijaishuollossa toimivien ammattilaisten reflektion tueksi

Sijoitettujen lasten, nuorten ja heidän perheidensä taustalla on todettu olevan vaikeita elämäkokemuksia sekä myös traumahistoriaa. Lisäksi tuen kohdentaminen voi olla haasteellista erilaisten ristikkäisten intressien vuoksi. Tämän kysymyspatterin tavoitteena on tuoda ratkaisukeskeisiä ja terapeuttisia elementtejä sijoitetun lapsen tai nuoren tilanteen pohdintaan. Terapeuttisuus ei tässä yhteydessä tarkoita terapiaa vaan arjen työn kohdentamista positiiviseen vuorovaikutukseen sijoitetun lapsen tai nuoren tarpeet huomioiden.

Kysymyspatteri sopii erityisen hyvin sijoituksen alkuvaiheen pohdintaan tai muutosvaiheisiin. Tilanteessa saattaa olla paljon erilaisia tekijöitä, joiden jäsentämiseen ammattilaiset voivat saada tukea pohtimalla tilannetta sijoitetun lapsen tai nuoren sekä hänen verkostoidensa näkökulmasta.

Kysymyspatterin taustalla on sijoitetun lapsen subjektiivinen hyvinvointi teoreettinen viitekehys sekä Lape-hankkeessa tehty kehittämistyö. (Lähde: Selwyn, Julie & Wood, Marsha 2017. Looked after children and young people's views on what matters on their subjective well-being. Adoption and fostering 41 (1) 20-34. United Kingdom: Sage publications.)

Ohjeet kysymyspatterin käyttöä varten:

1. Kerro lapsen tai nuoren tilanteesta. (elämäntilanne, perhe, palvelupolku)
2. Käykää tiimissä yhdessä läpi kysymyspatterin kysymykset. Keskittykää kysymykseen: Miten työntekijä voi vaikuttaa?
3. Jakakaa roolit: Yksi vetää keskustelun, yksi kirjaa ja muut keskustelevat (vrt. systeeminen lastensuojelu). Mikäli on käytettävissä terapeuttista osaamista, se tukee pohdintaa.

1.1 TURVALLISUUS

Miten työntekijä voi edistää lapsen/nuoren turvallisuuden tunnetta sijaishuoltopaikkaan tullessa?
Sijaishuoltopaikasta lähtiessä?
Miten työntekijä huomioi vanhemmat, kun lapsi/nuori tulee sijaishuoltopaikkaan?
Lähtee sijaishuoltopaikasta?
Miten työntekijä voi edistää turvallisuuden lapsen/nuoren turvallisuuden tunnetta neuvotteluissa?
Entä vanhempien turvallisuuden tunnetta?
Miten mahdollinen kriisi huomioidaan neuvottelutilanteessa?

1.2 SUHTEET

Miten työntekijä voi tukea yhteydenpitoa perheeseen (ja läheisiin)?
Miten työntekijä voi tukea hyviä ystävyysuhteita?
Miten työntekijä voi tukea suhdetta sosiaalityöntekijään?
Miten työntekijä voi tukea lapsen/nuoren varhaiskasvatusta/koulun käyntiä?
Miten työntekijä voi edistää omaa vuorovaikutussuhdettaan lapsiin ja nuoriin?
Kotieläimet?

1.3 OIKEUDET

Miten työntekijä voi varmistaa, ettei lapsi/nuori tule hyväksikäytetyksi, kiusatuksi tai leimatuksi?
Miten työntekijä voi toimia edistääkseen suhdetta sosiaalityöntekijään?
(Lapsi/nuori tietää sosiaalityöntekijän nimen ja mahdollisuus puhua kahden kesken)
Miten lastensuojelulaitoksen käytännöissä voidaan huomioida se, että lapset ja nuoret voivat vaikuttaa päätöksentekoon omissa ja yhteisön asioissa?

1.4 RESILIESSIN RAKENTAMINEN

Miten työntekijä voi edistää nuoren tunnetta että hän on rakastettu?

Miten työntekijä voi osoittaa olevansa luotettava aikuinen?

Miten työntekijä voi tukea lapsen/nuoren koulunkäyntiä?

Miten työntekijä voi tukea osallisuutta nuorten yhteisöissä?

1.5 TOIPUMINEN

Miten työntekijä voi tukea lapsen tunnetta siitä, että hänellä on uusi mahdollisuus?

Miten työntekijä voi tukea nuoren vahvistumista siihen, että elämä menee parempaan suuntaan?

Miten työntekijä voi tukea vaikeuksissa?

Miten työntekijä voi tukea oman elämänhistorian käsittelyssä?

Lähteet

- Aguilera, Donna C. (1998) Crisis Intervention. Theory and Methodology. Missouri: Mosby Year Book.
- Baker, Courtney & Brown, Steven & Wilcox, Patricia & Verlenden, Jorge & Black, Corey & Grant, Billie-Jo (2017) The Implementation and Effect of Trauma-Informed Care Within Residential Youth Services in Rural Canada: A Mixed Methods Study. Julkaisussa: Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy. <https://urly.fi/X5X> Viitattu 30.4.2018.
- Boxall, Kathy & Smeeton, Joe (2011) Birthparents' perceptions of professional practice in child care and adoption proceedings: implications for practice. Child and Family Social Work 6:4,444–453.
- Brown, Steven; Baker, Courtney & Wilcox, Patricia (2012) Risking Connection Trauma Training. A Pathway Toward Trauma-Informed Care in Child Congregate Care Settings. Julkaisussa: Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy 5:4, 507–515. <https://urly.fi/X5Y> viitattu 30.4.2018.
- Devaney, John (2004) Relating Outcomes in objective Child Protection. Child & Family Social Work 9:1, 27–38.
- Eronen, Tuija & Laakso, Riitta (2016) Lastensuojelun laitoshoidon kasvatukselliset ja kuntouttavat orientaatiot ja niiden vaikuttavuus. Tutkimuskatsaus kansainvälisiin tutkimuksiin 2010–2016. Työpäpaperi 46/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Fagerström, Katarina (2016) Ihmissuhteita rakentava ja ylläpitävä lastensuojelu. Hackneyn malli ja systeminen käytäntö lastensuojelutyössä. Työpäpaperi 42/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hammarlund, Claes-Otto (2010) Kriisikeskustelu. Kriisituki, jälkipuinti, stressin ja konfliktin käsittely. Suom. Toivanen, Riikka & Sironen, Nana. Helsinki: Tietosanoma.
- Heino, Tarja & Hry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Kuronen, Mikko & Rajala, Rika (2016) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset. HuosTa -hankkeen päätulokset 2014–2015. Työpäpaperi 3/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Ikonen, Riikka & Hietämäki, Johanna & Laakso, Riitta & Heino, Tarja & Seppänen, Johanna & Halme, Nina (2017) Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi. Kouluterveyskyselyn tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 21/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-903-3> Viitattu 1.3.2018.
- Karhu, Petra (2000) Tuntemisesta tunnottomaksi. Teoksessa Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna & Janhunen, Tarja (toim.) Elämäni tarina. Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa ja perhehoidossa. Helsinki: Stakes, 107–121.
- Laakso, Riitta (2009) Arjen rutiinit ja yllätykset. Etnografia lastenkotityössä. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Laakso, Riitta & Enroos, Rosi (2016) Vierailta ovilla. Lapsen sijaishuoltopaikkaan tulo huostaanotettujen lasten ja sijaishuoltopaikkojen toimijoiden näkökulmasta. Yhteiskuntapolitiikka 81:5, 506–515.
- Laakso, Riitta (2018, tulossa) Loppuraportti. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laitinen, Merja & Niskala, Asta (2013) Sosiaalityön suhde asiakkuuteen. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 9-16.
- Levenson, Jill (2017) Trauma-Informed Social Work Practice. Social Work 62:2, 105-113. <https://bit.ly/2n0ygcx> luettu 2.5.2018.
- Närhi, Pekka & Timonen-Kallio, Eeva & Yliruka, Laura (2017) Lastensuojelun terapeutin laitospalvelun mallinnus. Työpäpaperit 23/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Satka, Mirja & Julkunen, Ilse & Kääriäinen, Aino & Poikela, Ritva & Yliruka, Laura & Muurinen, Heidi (2016) Mitä on käytäntötutkimus? Teoksessa Satka, Mirja & Julkunen, Ilse & Kääriäinen, Aino & Poikela, Ritva & Yliruka, Laura & Muurinen, Heidi (toim.) Käytäntötutkimuksen taito. Heikki Waris –instituutti ja Mathilda Wrede –institutet.
- Shives, Louise Rebraca (2012) Basic Concepts of Psychiatric-Mental Health Nursing. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Sinko, Päivi & Virokannas, Elina (2009) Rajallisia äitiysidentiteettejä. Huumeita käyttäneiden äitien kertomuksia lastensa huostaanotoista. Janus 17:2, 104–120.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2014a) SAMSHA's Concept for Trauma-informed approach. <http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=86ce96eb-419a-4ddd-9341-30e907cecdcf%40sessionmgr4007> viitattu 2.5.2018.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2014b) TIP 57: Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services. <https://store.samhsa.gov/shin/content/SMA14-4816/SMA14-4816.pdf> viitattu 2.5.2018
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2002) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Vierula, Tarja (2016) Huostaanoton käynnistämät suhteet ja prosessit vanhempien henkilökohtaisessa elämässä. Teoksessa Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (toim.) Huostaanotto –Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino.
- Whittaker, James K. & Holmes, Lisa del Valle & Ainsworth, Frank & Andreassen, Tore & Anglin, James & Bellonci, Cristoper & Berridge, David & Bravo, Amaia & Canali, Cinzia & Courtney, Mark & Curey, Laurah & Daly, Daniel & Gilligan, Robbie & Grietens, Hans & Harder, Annemiek & Holden, Martha & James, Sigrid & Kendrick, Andrew & Knorth, Erik & Lausten, Mette & Lyons, John & Martin, Eduardo & Mcermid, Samantha & McNamara, Patricia & Palareti, Laura & Ramsey, Susan & Sisson Kari & Small, Richard & Thoburn, June & Thompson, Ronald & Zeira, Anat (2016) Therapeutic Residential Care for

- Children and Youth: A Consensus Statement of the International Work Group on Therapeutic Residential Care. Residential treatment for children and youth 33:2, 89–106.
- Wood, Marsha & Selwyn, Julie (2017) Looked after children and young people's views on what matters on their subjective well-being. *Adoption and fostering* 1: 41, 20–34. United Kingdom: Sage publications.
- Muut aineistot:
- Lastensuojelulaki 13.4.2017/417.
- Lastensuojelu 2017. Tilastoraportti 17/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Systeeminen lastensuojelutiimi Vantaan lastensuojelun avopalveluissa – näkökulmana tiimin kouluttaminen ja toiminnan suunnittelu osana organisaatiota

Anne Kantoluoto, kehittämissuunnittelija, sosiaalityöntekijä, VTM, Lapsen paras – yhdessä enemmän. Pääkaupunkiseudun lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma

Johdanto

Sote-uudistus on todennäköisesti mullistamassa sosiaalityön toimintaympäristöä enemmän kuin mikään aiempi sosiaali-, terveys- ja sivistystoimea koskeva palvelujärjestelmän rakennemuutos. Sosiaalihuoltolakiin vuonna 2014 tehdyt uudistukset ovat jo siirtäneet palveluiden painopistettä viimesijaisista kevyempiin ja samalla lastensuojelun asiakkuuden kriteerit ovat tiukentuneet. Ammattilaisten toimintaympäristö on nopeassa muutoksessa myös asiakkaiden elämäntilanteiden ja ongelmien monimutkaistuessa. Ajoittain on ollut haastavaa seurata uudistusten yhä kiihtyvämmältä tuntuva tahtia ja hahmottaa yhteyksiä asioiden ja ilmiöiden ympärillä. (Sosiaalihuoltolaki, Lape-hankkeen kotisivut, Pääkaupunkiseudun lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman uusi hankesuunnitelma 2016–2018.)

Systeeminen lastensuojelu tuotiin Suomeen tilanteessa, jossa lastensuojelun kriisistä oli keskusteltu laajasti julkisuudessa. Vantaan kaupunki oli saanut vähintäänkin osansa keskustelussa, jossa tuotiin esille lastensuojelun epäkohtia. Kaikki lastensuojelun kuntatoimijat tuntuivat painivan samojen ongelmien kanssa. Selvityshenkilön arvioissa lastensuojelun henkilöstön riittävydestä (Kananoja 2018) nimettiin lastensuojelun suurimmiksi haasteiksi mm. lastensuojelutyön kuormittavuus, sosiaalityöntekijöiden rekrytointiin liittyvät vaikeudet ja varhaisen tuen ja ehkäisevän työn riittämättömyys.

Systeemisen sosiaalityön perusajatuksena on mahdollistaa moniammatillisen tiimin suhdeperustainen, asiakaslähtöinen asiakastyö, joka tukee asiakkaan osallisuutta. Asiakas nähdään osana luonnollisten suhteiden verkostoa ja työskentelyn ytimessä on avoin, luottamuksellinen työtapo, jossa asiakasta tuetaan hänen omien tavoitteidensa toteuttamisessa. Lisäksi ajatuksena on, että koko organisaation tulee asettua mahdollistamaan ja tukemaan tällaista työskentelyotetta monipuolisin keinoin. (Lahtinen ym. 2017; Fagerström 2016.)

Mistään aivan uusista ideoista ei ole kyse. Suhdeperustaisuus, systeemisyyt, luottamuksellisuus ja yksilön ymmärtäminen osana sosiaalista ympäristöä ovat olleet sosiaalityön ytimessä jo aivan sen alkujuurilta asti (Toikko 2005, 114, 194, 207–208). Marjo Alatalo (2018, 46) esittää lisensiaatintyössään sosiaalityön tiedonmuodostuksen paikantuvan ensisijaisesti vastavuoroiisiin vuorovaikutussuhteisiin lasten, nuorten, vanhempien ja työskentelyyn osallistuvien ammattilaisten kanssa. Lastensuojelun sosiaalityöntekijänä jaan näkemyksen, että kaikki mainitut tekijät ovat olennaisia onnistuneessa, asiakasta aidosti eteenpäin tukevassa yhteisessä työskentelyprosessissa.

Systeemisen tiimin suunnittelu, rekrytointi ja kouluttajien koulutus

Oli aurinkoinen, huhtikuinen päivä, tiistai 25.4.2017, kun istuimme valmistautumassa skype-kokoukseen, jossa me Vantaan systeemisen sosiaalityön kouluttajat, sosiaalityön esimies ja lastensuojelun palvelupäällikkö keskustelimme systeemisen sosiaalityön kouluttajien, Katarina Fagerströmin ja Pekka

Aarninsalon kanssa tulevasta. En tässä vaiheessa vielä tuntenut systeemistä perheterapiaa, puhumattakaan, että olisin osannut pohtia sen soveltamista lastensuojelun sosiaalityön käytäntöön. Olin kyllä tutustunut Hackneyn systeemiseen malliin pintapuolisesti, mutta mielessäni oli enemmän kysymyksiä kuin vastauksia: Mitä systeeminen malli olisi Suomessa? Millaisia valmiuksia minulla pitäisi sosiaalityöntekijänä ja kouluttajana olla, jotta pystyisin toteuttamaan koulutuksen? Sopiiko systeemisyyden ylipäättään lastensuojeluun? Mitä prosessi edellyttäisi koko perhepalveluiden organisaatiolta?

Olin kuitenkin vakuuttunut siitä, että tämä oli jotakin, missä halusin ehdottomasti olla mukana. Olin innostunut aiheesta jo aiemmin keväällä Helsingin yliopistolla järjestetyssä tilaisuudessa, jossa systeemisestä mallista oli ollut kuulemassa suuri joukko sosiaalialan ammattilaisia eri puolilta Suomea. Kuulemamme oli ollut virkistävää ja innostavaa. Mieleeni jäivät erityisesti ajatukset tiimin systeemisestä työskentelyprosessista, selkeät roolit ja toimiva yhteistyö muun palvelujärjestelmän kanssa.

Vantaalla systeeminen tiimi aloitti 4.2.2018. Tätä ennen tehtiin paljon valmistelevaa työtä. Esittelimme alkusyksystä 2017 perhepalveluiden johtoryhmälle kaksi vaihtoehtoista mallia, joiden olennainen ero oli työntekijöiden määrä ja se, mistä työntekijäresurssi tulisi. Ensimmäinen ehdotuksemme oli se, että tiimi rekrytoitaisiin uutena eli vakansseja tulisi lisää. Tällöin kokonaan uudet työntekijät työskentelisivät systeemisen toimintamallin mukaisesti pienemmän asiakasmäärän kanssa. Ehdotuksemme systeemisen tiimin sosiaalityöntekijöiden asiakasmääräksi oli 20 asiakaslasta/sosiaalityöntekijä, kuten THL suosittelee (Lahtinen ym. 2017, 21–22). Sosiaalityöntekijöiden asiakasmäärät olivat tiimin suunnittelun aikaan huomattavasti tätä suurempia.

Toinen ehdotuksemme oli yhden lastensuojelun avohuollon tiimin siirtyminen tekemään systeemistä sosiaalityötä. Tämä tarkoittaisi, että muille tiimeille jäisi vastaavasti enemmän asiakkaita, jos esittämästämme systeemisen tiimin tavoiteasiakasmäärästä pidettäisiin kiinni. Jälkimmäisen vaihtoehdon haasteena olisi ollut muiden tiimien asiakasmäärien kohtuuton nouseminen, jos tavoiteasiakasmäärästä pidettäisiin kiinni. Ensimmäisen pulma oli se, että niukkuuden todellisuudessa uusien vakanssien perustaminen vaatii erityistä harkintaa.

Perhepalveluiden johtoryhmä päätti esittää, että yksi vakanssi siirrettäisiin olemassa olevista lastensuojelun avohuollon viroista systeemiseen tiimiin ja loput perustettaisiin uusina vakansseina lisärahoituksella. Lautakunta ja kaupunginhallitus päättivät hyväksyä esityksen nopealla aikataululla. Tiimiin tulisi johtava sosiaalityöntekijä, kolme sosiaalityöntekijää, perheterapeutti ja koordinaattori. Kaksi jälkimmäistä palkattaisiin määräaikaisiksi lisärahoituksella ja koordinaattoriksi haettaisiin ehdotuksemme mukaisesti erityissosiaaliohjaajaa. Näin Vantaalla toteutettava systeemisen sosiaalityön pilotti toteutuisi THL:n mallinnuksen mukaisena (Lahtinen ym. 2017, 21–22).

Seuraavaksi suunnittelimme pilottitiimille seurantarakenteen ja pohdimme alustavasti raportointia. Niitä varten päätettiin perustaa operatiivinen työryhmä. Työryhmässä käsiteltäisiin ja tarvittaessa päätettäisiin tiimiin liittyvistä käytännöllisistä ja organisatorisista asioista ja muista mahdollisesti ilmenevistä aiheista sekä linjattaisiin perhepalveluiden johtoryhmälle ja sosiaali- ja terveystoimen johdolle raportoitavat asiat. Kevään 2018 jälkeen operatiivisen työryhmän kokoonpanon suunniteltiin laajenevan muihin toimintayksiköihin. Olimme kokeilleet samankaltaista rakennetta lastensuojelun virka-aikaisen päivystyksen sitemmin vakainastetussa pilotissa ja se oli osoittautunut toimivaksi.

Operatiivinen työryhmä kokoontuisi helmi-toukokuussa 2018 toteutettavan tiimin koulutusprosessin rinnalla ja sitä jatkettaisiin syksyllä 2018. Ensimmäisessä tapaamisessa helmikuussa 2018 sovittiin, että kokoonnumme noin kahden viikon välein. Tapaamisista toteutui suurin osa. Peruuntumisia tuli sekä organisatorisista että asiakasasioihin liittyvistä syistä.

Lastensuojelun avohuolto on Vantaalla jaettu Itä-Vantaan ja Länsi-Vantaan toimintayksiköihin, joista jompaankumpaan kaikki lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijät kuuluvat. Systeeminen tiimi sijoittui fyysisesti idän tiimin alueelle, asiakkaat tulisivat koko Vantaalta. Näin asiakashyöty kohdistuisi laajemmalle alueelle.

Operatiivisen työryhmän jäseninä toimivat lastensuojelun palvelupäällikkö, Itä- ja Länsi-Vantaan lastensuojelun esimiehet, systeemisen tiimin johtava sosiaalityöntekijä sekä yksi johtava sosiaalityöntekijä lastensuojelun avohuollon lännen toimipisteen tiimistä ja yksi johtava sosiaalityöntekijä lastensuojelun avohuollon idän toimipisteen tiimistä. Systeemisen tiimin perheterapeutti ja koordinaattori olivat aina

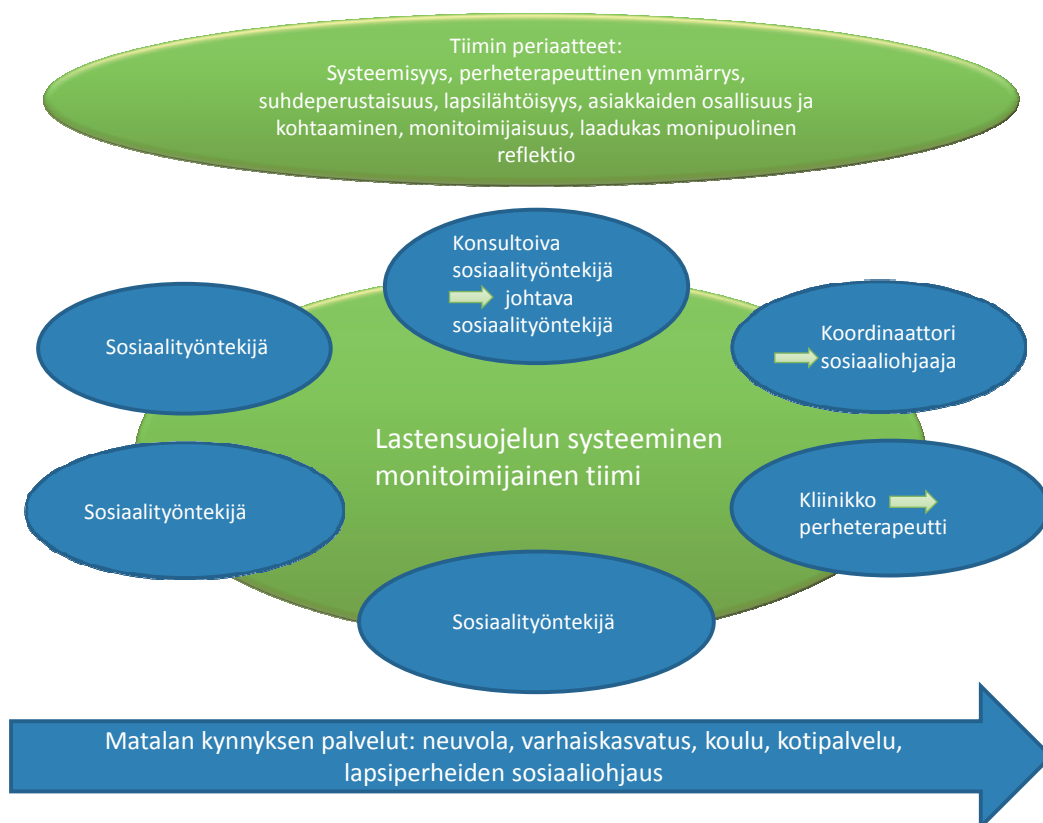
mukana tapaamisissa ja sosiaalityöntekijät vuorottelivat. Olin itse mukana sekä systeemisen tiimin kouluttajana, Lape-hankkeen kehittämissuunnittelijana, kokoonkutsujana ja sihteerinä.

Operatiivisen työryhmän rakenteella haluttiin taata se, että systeeminen tiimi olisi alusta asti tiivis osa lastensuojelun avohuoltoa ja tiimin kaikki ammattiryhmät olisivat mukana suunnittelussa ja kehittämisessä. Yhteys hankkeen valtakunnalliseen systeemisen työn kehittämiseen haluttiin myös varmistaa. Kokoonpanolla pyrittiin myös siihen, että kehittäminen tapahtuisi tiiviissä vuorovaikutuksessa käytännön tekemisen kanssa. Olimme näin askeleen lähempänä systeemistä johtamisen mallia, jossa osallistetaan työntekijöitä, asiakkaita, asiantuntijoita ja keskijohtoa (Salonen 2015, 52).

Päätös raportoitavista asioista jäi odottamaan tiimin aloittamista ja koulutusta. Tähän päädyimme siksi, että tiimin jäsenet olisivat arviomme mukaan parhaat henkilöt suunnittelemaan raportoitavia teemoja yhdessä muiden operatiivisen työryhmän jäsenien kanssa. Liian aikaisin lukkoon lyödyt teemat eivät välttämättä olisi parhaita mahdollisia.

Operatiivisessa seurantaryhmässä päätettiin maaliskuun 2018 aikana, millaisista asioista systeemisen tiimin ensimmäisen vuoden aikana raportoitaisiin. Tiimi keräisi tietoa ainakin seuraavista teemoista: sosiaalityöntekijöiden tekemän suoran asiakastyön määrä, perheterapeuttien menetelmien ja lähestymistavan käyttäminen (toteutunut/ei toteutunut), systeemisen tiimityön käyttäminen tukena asiakastyössä, asiakkaiden ohjautumisväylät ja asiakaslasten iät. Asiakaspalautetta kerättäisiin tiimissä harjoittelua tekevän opiskelijan avulla kesällä 2018.

Tiimin toivottiin ottavan kantaa myös siihen, mitkä lastensuojelun ja perhepalveluiden rakenteet tukevat systeemistä sosiaalityötä ja millaisia muutostarpeita he niissä näkevät. Tiimin toiminnasta saatavaa tietoa käytettäisiin sekä systeemisen tiimin toiminnan kehittämiseen että työskentelytavan levittämiseen.

Kuva 1. Vantaan systeemisen tiimin kokoonpano.

Tiimin asiakkaat ja työntekijät

Ennen kuin tiimi aloitti työskentelyn, operatiivisessa työryhmässä oli alustavasti tehty ehdotus siitä, miten asiakkaat ohjautuisivat tiimin asiakkaiksi. Ehdotukset vietiin johtavien sosiaalityöntekijöiden tapaamiseen, jossa niistä keskusteltiin yhdessä. Suunnittelimme aluksi, että asiakkaat valitaan paljon tukea ja verkostotyötä tarvitsevista asiakasryhmistä ja olimme aluksi sitä mieltä, että meidän kannattaisi keskittyä esimerkiksi Pääkaupunkiseudun Lape-hankkeen kohderyhmiin, eroperheisiin ja maahanmuuttajataustaisiin perheisiin.

Tämä näkökulma kuitenkin hylättiin yhteisen keskustelun jälkeen. Emme halunneet rajoittaa asiakkaita mihinkään tiettyyn ryhmään, koska siten emme saisi kerätyksi tietoa kuin erityisryhmien kanssa toimimisesta. Lisäksi lastensuojelu on viimesijainen palvelu, joten suurin osa asiakkaista tarvitsee intensiivistä tukea.

Asiakkaiden päätettiin lopulta ohjautuvan lastensuojelun avohuollon johtavien sosiaalityöntekijöiden tapaamisissa ammatilliseen arvioon perustuen. Perusteena perheiden ohjautumiselle olisi se, että tilanne edellyttäisi monipuolista osaamista ja perhe voisi ammatillisen arvion mukaan erityisesti hyötyä systeemisestä työskentelystä. Tiimiin ohjautui näin monenlaisia perheitä, joiden arvioitiin esitietojen perusteella hyötävän systeemisestä työskentelystä. Haasteena uusien asiakkuuksien tapauksessa oli se, että tiedot perheestä ovat vähäisiä, jos perheellä ei ole aiempaa asiakkuutta sosiaalipalveluissa tai lastensuojelussa. Arviota oli tästä johtuen ajoittain haastavaa tehdä.

Systeemisessä mallissa on kaksi uutta ammattiroolia, koordinaattori ja perheterapeutti. Tehtävään palkatuilla oli mahdollisuus vaikuttaa oman työnsä sisältöön. Joitakin käytännöllisiä kysymyksiä emme olleet osanneet ennakoida, kuten sitä, olisiko perheterapeutilla oikeudet terveydenhuollon järjestelmiin ja miten hän kirjaisi muistiinpanot lastensuojelun ATJ-näytöille (tuolloinen asiakastietojärjestelmä, josta luovuttiin Apotin tullessa). Osittain nämä ongelmat ratkesivat varsin helposti – lastensuojelussa on myös muita kuin sosiaalihuollon ammattiryhmiä, jotka tekevät asiakastyötä, joten käytännöt olivat jo olemassa. Ratkaisematta jäi se, mitä kanta-palveluihin voidaan kirjata, kun sosiaalihuolto ei toistaiseksi kirjaa sinne mitään, mutta asiakkaan etu saattaisi edellyttää kirjauksen tekemistä.

Systeemisen tiimin perheterapeutin työaika jaettiin siten, että hän konsultoi muita lastensuojelun avohuollon tiimejä noin puolet työajastaan. Systeemisessä tiimissä hän toimi myös sosiaalityöntekijöiden työparina, muihin tiimeihin hän osallistui vain konsultoivassa roolissa.

Perheterapeutilla on terveydenhuollon ammattihenkilönä mahdollisuus lähetetyöskentelyyn muiden terveydenhuollon asiantuntijoiden kanssa. Operatiivisessa työryhmässä tämä herätti runsaasti keskustelua toisaalta laaja-alaisen palvelun tärkeydestä, toisaalta asiakkaiden eriarvoistumisesta. Kun mahdollista perheterapian tarvetta pystyttäisiin arviomaan jo lastensuojelun asiakkuuden aikana, palvelun saaminen olisi jouhevampaa. Toisaalta kaikilla lastensuojelun asiakaslapsilla ei ollut mahdollisuutta saada tällaista palvelua.

Totesimme lopulta, että vaikka systeemisen tiimin perustehtävä on lastensuojelu, on perusteltua kokeilla erilaisia toimintatapoja luovasti. Kokeilemalla voimme saada tietoa esimerkiksi siitä, miten lähetteen laatiminen perheterapiaan soveltuisi lastensuojelun avohuollon kontekstiin. Perheterapeutti teki lähetetyöhön liittyvää arviointityötä sellaisten lasten ja perheiden kohdalla, joilla oli jo lasten- tai nuortenpsykiatrian asiakkuus. Lähetetyöskentely tapahtui yhteistyössä erikoissairaanhoidon kanssa. Yhden perheterapeutin työpanos ei riitä missään olosuhteissa kuin osalle perheitä, joten tasa-arvoisempi tilanne palveluiden saamisen suhteen edellyttäisi joka tapauksessa useamman perheterapeutin palkkaamista.

Perheterapeutti oli erittäin haluttu sekä työpariksi että konsultoimaan sosiaalityöntekijöitä tiimeihin. Työajan riittäminen vaatikin häneltä runsaasti suunnittelua. Perheterapeutilla ei ollut aluksi saatavilla kollegiaalista tukea, koska lastensuojeluun sijoittuvassa tiimissä hän edusti ainoana omaa ammattikuntaansa. Tältä osin suunnitteluprosessi olisi voinut onnistua paremmin. Kollegiaalinen tuki on ensiarvoisen tärkeää kaikille lastensuojelun työntekijöille. Perheterapeuttien tueksi olisi hyvä olla kunnassa sovittu rakenne, johon eri sektoreilla työskentelevät perheterapeutit voisivat liittyä. Yhteistyörakenne tulisi kehittää myös laajemmin Uudellamaalla ja muualla Suomessa systeemisissä tiimeissä toimivien perheterapeuttien työskentelyn tueksi ja työtapojen yhdenmukaisen linjan varmistamiseksi.

THL:n mallinnuksessa koordinaattorin rooliksi on määritelty mm. juoksevien asioiden ja paperitöiden tekeminen, tiimikokousten muistioiden kirjaaminen ja asiakasdokumenttien kerääminen, jotta sosiaalityöntekijöille jäisi enemmän aikaa asiakastyöhön. Koordinaattorilla tulisi olla ymmärrystä ja tietotaitoa lastensuojelusta, dokumentointitaitoa ja valmius kohtaavaan asiakastyöhön. (Lahtinen ym. 2017, 22.)

Suomessa koordinaattorin rooliin on palkattu kunnasta riippuen eri alojen ammattilaisia. Vantaalla koordinaattorin haluttiin olevan sosiaalialan ammattilainen ja tehtävään palkattiin erityissosiaalihoaja. Koordinaattorin tehtävät muotoutuivat kevään 2018 aikana ja ne painottuivat mallin mukaisesti osittain kirjallisiin töihin. Hän osallistui myös asiakkaiden tapaamiseen ja sosiaalityön suunnitelmien tekemiseen työparina sekä selvitti käytännön asioita, kuten asiakaslapsen päivähoitopaikkaa. Koordinaattori myös kehitti yhdessä johtavan sosiaalityöntekijän kanssa tiimin työskentelyn seuraamiseksi tarvittavan työvälineen.

Se, että koordinaattoriksi on palkattu eri koulutustaustoilla ja osaamisella varustettuja ammattilaisia, on sekä vahvuus että riski. Toisaalta koordinaattorin roolista saadaan laajempi käsitys kuin tiukkaan rajatussa mallissa, toisaalta työtehtävät voivat eriytyä siinä määrin, että vertailu tai yhteinen valtakunnallinen kehittäminen käy hankalaksi.

Sosiaalityöntekijöiden ja johtavan sosiaalityöntekijän roolit ovat vahvasti lakiperusteisia, joten niiden sisällöllinen kehittäminen oli vähäisempää kuin uusien ammattiroolien. Systeemisen toimintamallin mallinnuksessa (Lahtinen ym. 2017) kuvattua lapsen ja vanhemman työntekijä-mallia ei kokeiltu Vantaalla pilottivaiheessa.

Pilottitiimin koulutus

Koulutus

Toimin toisena tiimin kouluttajana työparinani sosiaalityöntekijä, perheterapeutti Jaana Kivistö. Osallistuimme THL:n järjestämään kouluttajakoulutukseen syksyllä 2017. Koulutus käsitti kaikkiaan kuusi koulutuspäivää. Koulutukseen osallistui tulevia kouluttajia ympäri Suomea. Kouluttajakoulutus oli vuorovaikutteista, keskustelevaa ja osallistavaa, mikä mahdollisti uuteen työkaveriin tutustumisen kuin huomaamatta. Laitoimme tämän kokemuksen korvan taakse, kun aloimme suunnitella Vantaan koulutusta.

Huomasimme pian, että koulutusprosessin sujuvuuden kannalta oli erittäin tärkeää, että edes toiselle meistä oli korvamerkitty aikaa sen suunnitteluun. Aikaa tarvittiin melko paljon, vaikka materiaali oli monelta osin valmista. Saamamme materiaalin muokkaaminen, täydentäminen ja aikataulutus olivat keskeisimpiä asioita suunnitteluprosessissa. Suuri apu koulutuspäivien suunnittelussa oli jo muutamia koulutuksia vetäneen perheterapeutin materiaali, joka oli muotoutunut koulutuskertojen välissä.

Vantaalla toteutettu koulutus käsitti kuusi kokonaista työpäivää, joiden sisältö oli karkeasti seuraava: ensimmäinen koulutuspäivä käytettiin systeemisen tiimin jäsenten tehtäviin ja uusiin tiimiläisiin tutustumiseen sekä arvokeskusteluun. Toisena päivänä tiimi teki alustavan tiimisopimuksen yhdessä valitsemiinsa arvoihin perustuen. Koska tiimi oli kokonaan uusi, tälle osuudelle oli osoitettu enemmän aikaa kuin muille.

Kolmantena koulutuspäivänä paneuduimme systeemisen teorian ja systeemisen terapian peruseräkkeisiin, hypoteeseihin ja sukupuoliyöskentelyyn sekä tiimin roolien pohtimiseen. Neljäntenä päivänä keskustelimme sosiaalityön auttamis- ja kontrollitehtävien suhteesta terapeutin työskentelyyn ja terapeutin orientaatiosta lastensuojelukontekstissa sekä jatkoimme hypoteesiteeman käsittelyä.

Viides päivä käytettiin alustettuun keskusteluun tunteista ja omasta persoonasta osana systeemiä ja jatkettiin tiimin jäsenten roolien määrittelyä. Kuudes päivä käytettiin tiimin toivomiin aiheisiin. Kuudentena päivänä keskustelimme erityisesti terapeutin orientaatiosta lastensuojelutyössä. Myös tunteet puhuttivat edelleen. Kaikkiin päiviin sisältyi käytännön harjoittelua, kuten sukupuun käyttämistä systeemisten hypoteesien muodostamisessa.

Koulutuspäivien jälkeen tapasimme tiimiä kolmessa konsultatiivisessa tapaamisessa, jotka kuuluivat koulutuksen runkoon. Ne kestivät kolme tuntia kerrallaan ja käsitelimme niissä asiakasasioita

systemisestä näkökulmasta käsin ja syvensimme aiempia teemoja. Asiakkailta oli saatu lupa asioiden käsittelyyn. Tarkoituksena oli tavata kertaalleen tiimin asiakasta, joka oli antanut meille luvan tulla mukaan tiimiin, mutta tapaaminen peruuntui harmillisesti sairastapauksen vuoksi.

Tiimin palaute koulutuksesta

Pidimme tiimin kanssa palautekeskustelun viimeisen konsultatiivisen tapaamisen jälkeen. Saimme tiimiltä positiivista palautetta siitä, että koulutuspäivät toteutettiin muualla kuin arkiympäristössä. Ajattelulle ja uuteen orientoitumiselle jäi tilaa, kun arjen kiireet eivät odottaneet aivan vieressä. Lastensuojelun arkitodellisuus näkyi koulutuksessa kuitenkin siten, että yllättäviä, tiimin jäsenten reagointia vaativia asiakasasioita ilmaantui koulutuspäivien aikana. Suunnittelimme tätä silmällä pitäen päivien aikataulut joustaviksi.

Teemoja, joita olisi pitänyt käsitellä koulutuksessa enemmän, oli useita. Tiimi toivoi, että olisimme voineet keskittyä enemmän perheterapeuttisen työskentelytavan syventämiseen. Sen omaksumiseksi toivottiin käytännöllistä, asiakastilanteisiin kytkeytyvää harjoittelua esimerkiksi systemisestä kysymyksenasettelusta, hypoteesien käyttämisestä ja systemisestä työskentelyotteesta verkostojen kanssa. Ylipäätään kaivattiin systemisyyden syvempää ymmärtämistä ja sen käytäntöön soveltamiseen liittyvää harjaantumista. Seuraavissa kappaleissa esittelen vielä tarkemmin teemoja, joiden käsittelyyn olisi ollut hyvä käyttää enemmän aikaa.

Systeeminen työskentelyorientaatio ja hypoteesit

Työntekijät toivoivat lisää harjoittelua systemiseen työskentelyyn ja kysymyksenasetteluun orientoitumisessa. Systemisessä asiakastyössä lähtökohtana ovat perheen itse asettamat tavoitteet, joita selvitetään perheen kanssa keskustellen. Lapsen, nuoren tai vanhemman tavoitteet eivät välttämättä vaikuta ammatillisesta näkökulmasta kaikkein keskeisimmiltä tai ylipäätään juuri lastensuojelun ekspertiisiä edellyttäviä asioita. Lähestymistavan perusajatus on kuitenkin se, että omat tavoitteensa määritellyt asiakas ja perhe sitoutuu työskentelyyn lastensuojelukontekstissa lapsen tilannetta vaarantamatta. (Fagerström 2016.)

Olen lastensuojelun sosiaalityöntekijänä tottunut siihen, että tavoitteet työskentelylle määritellään kovin usein tarjoamiemme palveluiden lähtökohdasta. Se, että asiakkaan tavoitteet ovat ensisijaisia, saattaa tuntua lastensuojelun kiireisessä arjessa hyvin haastavalta – olemme tottuneet siihen, että asioiden pitäisi edetä nopeasti ja selkeään, ammatillisesti perusteltuun suunnitelmaan pohjautuen.

Systeeminen lähestymistapa tuo tähän uuden kulman: tapaamisella voidaan keskustella sekä työntekijän että asiakkaan (lapsen, nuoren tai vanhemman) mielestä keskeisimmästä kysymyksestä. Jos asiakkaan omalle tavoitteelle voidaan varata lasta vaarantamatta tilaa, tämä voi antaa työskentelyprosessille ja ennen kaikkea asiakkaalle paljon. Tällainen työskentelyorientaation muutos ei kuitenkaan tapahdu hetkessä, vaan vaatii tietoista pyrkimystä ja harjoittelua.

Systemisessä sosiaalityössä käytetään yhtenä työskentelymenetelmänä useiden eri näkökulmien, hypoteesien käsittelyä asiakkaiden kanssa. Hypoteesit ovat työntekijöiden teoreettiseen tietoon, käytännön kokemukseen ja asiakkaiden jo esille tuomiin asioihin perustuvia näkemyksiä. Useiden erilaisten hypoteesien avulla pyritään laajentamaan näkökulmaa asiakkaiden elämästä ja tuomaan näiden oman ajattelun tueksi työntekijöiden ajatuksia siitä, mistä tilanteesta mahdollisesti on kyse tai millaisiin asioihin työskentelyssä tulisi kiinnittää huomiota. Eri näkökulmien avulla pyritään välttämään ”joko-tai” -ajattelua ja siirtymään ”sekä-että” -ajatteluun. (Fagerström 2016, 14–18.)

Hypoteesit eivät ole itsetarkoituksellisia, vaikka ennako-oletuksia onkin hyvä reflektoida (Fagerström 2016, 18). Niiden käyttäminen voi olla lastensuojelun laki- ja faktaperustaisessa maailmassa haastavaa. Hypoteesien käyttäminen edellyttää sekä työntekijöiden omaa ymmärrystä että asiakkaiden kanssa käytyä avointa keskustelua, jotta näkökulmat tarjoaisivat asiakkaille sellaista, mistä he aidosti hyötyvät. Hypoteesien käyttämisessä tarvitaan myös paljon herkkyyttä asiakkaan tilanteen ja voimavarojen suhteen.

Totesimme myös yhteisesti sen, että hypoteeseja tehdään kaikessa ammatillisessa asiakastyössä joka tapauksessa. Varmaa tietoa siitä, mikä esimerkiksi tukisi hyvin monimutkaisessa tilanteessa elävää

asiakasta, ei ole saatavilla, ja työskentelyn suuntaa joudutaan hakemaan joskus pitkänkin aikaa. Systeeminen lähestymistapa tekee työntekijöiden ajattelun avoimemmaksi ja jäsentyneemmäksi.

Tiimissä toivottiin lisää mahdollisuuksia harjoitella hypoteesien käyttöä ja ratkaista esimerkiksi se, mitä niistä kirjataan asiakkaan tietoihin. Kun lastensuojelu on vahvasti fakta- ja lainsäädäntöpohjaista, avointa pohdintaa sisältävien tapaamisten kirjaaminen edellyttää vahvaa harkintaa. Hypoteeseja totesimme voitavan käyttää esimerkiksi niin, että asiakkaan tietoihin kirjataan tapaamisen runko ja keskustelussa esitetyt hypoteesit kirjoitetaan kirjeeksi asiakkaalle. Tätä voidaan käyttää jatkossa työskentelyn tukena.

Perheterapeuttista osaamista olisi tiimin jäsenten mukaan hyvä hyödyntää jo aiemmassa vaiheessa lastensuojelun asiakkuutta. Tällöin systeemille, paneutuvalla asiakastyölle olisi enemmän tilaa. Toisaalta lastensuojelu on viimesijaista työskentelyä, joka tarkoittaa usein kiireellisyyttä ja lyhyttä aikajanaa.

Systeeminen työskentely verkostojen kanssa

Systeemisessä ajattelussa perhe nähdään osana sosiaalista ympäristöään ja tiimi osana sekä organisaatiota että laajempaa palveluverkostoa. Systeemisten tiimikäytänteiden edelleen vahvistaminen nähtiin palautteessa tärkeänä. Työntekijät kokivat, että tiimin systeemisten käytänteiden vakiintuminen osaksi jokapäiväistä toimintaa edellyttää harjoittelua ja keskustelua koulutuksen jälkeenkin.

Menetelmien käyttämiseen asiakastyön osana toivottiin lisää harjoittelua. Sukupuun käyttäminen oli tiimiläisille tuttua, mutta sen hyödyntämisen systeemisen näkökulman vahvistajana koettiin vielä jääneen hieman etäiseksi. Tiimi toivoi myös asiakkaiden mukaan ottamista yhteiskehittämiseen, kun tiimin työkäytänteitä ja asiakkaille annettavaa informaatiota kehitetään ja muokataan.

Yksi tiimin esiin nostamista haasteista oli se, että tiimi oli toistaiseksi ainoa laatuaan. Marjo Alatalon (2018, 44, 64) mukaan organisatoriset ratkaisut saattavat tuottaa katkoksia asiakkaan prosessiin. Vantaan tiimin kokemusten mukaan näin voi käydä myös systeemisessä työskentelyssä. Katkoksia asiakasprosesseihin aiheuttaa esimerkiksi lastensuojelun asiakkuuden pilkkominen osiin. Useita palveluita tarvitsevien asiakkaiden palvelut ovat usein päällekkäisiä ja pirstaleisia (Salonen 2015).

Erityisen haasteen systeemille tiimille aiheutti se, että tiimiin ohjautui perheitä, jotka eivät lopulta olleet lastensuojelun asiakkuuden tarpeessa. Tähän vaikutti uuden aikuissosiaalityön alle perustetun yksikön käynnistyminen. Uudessa yksikössä hoidetaan kaikkien lapsiperheiden palvelutarpeen arvioinnit riippumatta siitä, onko arviointi alkanut lastensuojeluilmoituksesta vai muulla tavoin. Yksikön toimintaa käynnistettiin samoihin aikoihin kuin systeemisen tiimin toimintaa, mikä aiheutti omat haasteensa arvioimisessa. Jatkossa yhteistyö arviointia tekevän yksikön kanssa on erityisen tärkeää asiakkaiden oikea-aikaisen siirtymisen varmistamiseksi.

Systeeminen tiimi oli saanut kerralla lähes kaikki asiakkaat uusina. Tämä saattoi vaikuttaa siihen, että vapaa keskustelu painottui koulutuksen aikana ajoittain melko paljon asiakkuuksiin liittyviin asioihin. Myös tiimin työkäytännöt ja -tavat nousivat tiheästi aiheiksi. Osan keskustelusta olisi voinut jättää operatiiviseen ryhmään tai tiimin muihin tapaamisiin. Toisaalta tiimiä puhuttamista teemoista on tärkeää puhua, johon kokoontuminen antoi mahdollisuuden.

Vaikka olimme käyttäneet koulutukseen ohjeen mukaisesti kuusi päivää ja lisäksi tavanneet tiimiä kolme kertaa näissä tapaamisissa, koimme, että olisimme kouluttajina voineet onnistua paremmin. Keskustelu tiimin kanssa vahvisti ajatuksiamme siitä, että systeemisen työotteen omaksuminen ei tapahdu lyhyessä ajassa. Systeemisyyden käytäntöön soveltamisen yhteinen, pitkäkestoinen, tietoinen prosessointi on erittäin tärkeää ammatillisen kehittymisen ja tiimin toiminnan muutoksen näkökulmasta.

Tiimin jäsenet olisivat voineet saada myös räätälöidymmän aineistopaketin omaan osaamiseensa pohjautuen – kaikille sopivaa koulutusmateriaalia ei edes voi olla valmiina, koska työntekijöiden työ- ja koulutustausta vaihtelee paljon. Olisin myös kouluttajana toivonut, että olisimme voineet painottaa asioiden käytännössä harjoittelua vielä enemmän ja jäsentyneemmin ja ottaa asiakkaita mukaan tapaamisiin. Nyt koulutus painottui ehkä turhankin paljon keskusteluun.

Pohdinta ja arviointi

Toukokuussa 2018 kokoonnuimme Espoon, Vantaan ja Turun systeemisten tiimien edustajien ja päälliköiden kanssa Vantaalle järjestettyyn tilaisuuteen. Ympyrä sulkeutui: olimme tavanneet edellisenä syksynä Turussa samalla kokoonpanolla ja esitelleet toisillemme sitä, miten aiomme pilotoida systeemiä mallia. Vaikka tiimit ja muut työtavan kokeilemisen muodot olivat olleet toiminnassa vain vähän aikaa ja olivat osittain vielä suunnitteilla, keskustelu kokemuksista oli vilkasta.

Systeemisessä työtavassa nähtiin paljon kehitettävää, mutta myös runsaasti sellaista, jota kannattaisi edelleen kehittää ja kokeilla. Esimerkiksi tiimien maakunnallinen ja valtakunnallinen verkottuminen on erittäin tärkeää systeemisen työskentelyotteen tasalaatuisuuden ja yhteisen kehittämisen linjan takaamiseksi.

Hallinnolliset asiat

Päätökset systeemisen tiimin kokoonpanosta tehtiin melko lyhyessä ajassa ja rekrytointi viivästyti henkilövaihdoksien vuoksi, mikä vaikeutti koulutuksen suunnittelua ja kalenterointia. Tältä osin tilannetta ei voinut ennakoida. Uusien tiimien käynnistämisympäristössä olisi hyvä jättää enemmän aikaa tiimin jäsenten rekrytoinnin ja tiimin muodostamisen sekä koulutusten aloittamisen välille. Toisaalta Vantaan pilottitiimi oli ainutlaatuinen ja kertaluonteinen – suurin osa tulevaisuuden systeemisistä tiimeistä lienee jo olemassa olevia työyhteisöjä.

Oli onnistunut päätös odottaa systeemisen tiimin aloittamista ennen kuin päätimme, millaista tietoa kerätään. Toisaalta aivan prosessin alkuvaiheessa olisi kannattanut olla yhteydessä mallia jo pilotoineeseen Mäntsälän kuntaan. Heidän kokemuksistaan olisimme voineet saada lisää ajatuksia siitä, mitä ja miten tiimin työskentelyn aikana kannattaisi seurata. Lisäksi raportoinnin aikaikkuna olisi kannattanut miettiä pidemmälle – puolen vuoden työskentelystä saamme vasta aivan alustavaa tietoa mallista.

Sekä Vantaan kaupungin että Pääkaupunkiseudun Lape-hankkeen arvioinnissa painopiste tulee lyhyen raportointiajan vuoksi olemaan työntekijöiden kokemuksissa ja työhyvinvoinnissa. Alustavat tulokset ovat kuitenkin lupaavia. Työntekijöiden kokemuksen mukaan systeemiseen työskentelyyn ei suurilla asiakasmäärillä ole mahdollisuutta täysipainoisesti. He olivat kuitenkin kokeneet systeemisen työskentelyn asiakkaiden osallisuutta lisäävänä ja omaa ajattelua laajentavana työtapanä.

Oli hyödyllistä, että tiimin koulutus, organisatoriset ratkaisut ja seuranta- ja raportointityöskentely olivat Vantaalla kaikki suunniteltu ja toteutettu yhteen nivoutuvana prosessina. Tämän artikkelin kirjoittaminen on mahdollista, koska olin laajasti mukana tiimirakenteen suunnittelussa, tiimin toiminnan arvioinnissa sekä lastensuojelun sisäisiin ja muihin toimijoihin liittyvien yhteistyötapojen ja -rakenteiden kehittämisessä.

Systeemisen tiimin työntekijöiden osallistuminen kehittämiseen ja suunnitteluun oli korvaamattoman tärkeää. Jos käytännön työn näkökulma olisi puuttunut, prosessi olisi jäänyt monelta osin vaille olennaista tietoa. Esimerkiksi lähetetyöskentely ja systeemistä työtä estävät rakenteet olivat tällaisia.

Koulutus

Koulutusprosessi oli pilotti kuten tiimikin. Huomioimme työparini kanssa monia asioita, joissa on kehittämisen varaa. Olisimme voineet painottaa asioiden käytännössä harjoittelua vielä enemmän ja jäsentyneemmin ja ottaa asiakkaita mukaan tapaamisiin suunnitelmallisesti.

Tiimiläisten olisi myös tärkeää perehtyä koulutuksen teemoihin hyvissä ajoin ja syventää ymmärrystään erilaisten artikkelien ja muun materiaalin kautta. Meillä oli käytössämme THL:n materiaali koulutusta varten, mutta sen käyttö olisi voinut olla jämäkämpää ja tiimille olisi voinut selkeämmin kertoa, mikä artikkeli tai materiaali tulisi kulloinkin olla luettuna mahdollisimman hyvän orientoitumisen takaamiseksi.

Systeemisen koulutuksen jälkeen työntekijöiden osaamista lastensuojelussa ja muualla perhepalveluissa tulisi tukea kaupungissa jo työskentelevien tai ulkopuolisina palkattujen perheterapeuttien tuella. Tämän lisäksi systeemisen sosiaalityön koulutuksen jatkuvuus tulisi taata myös uusille työntekijöille. Koulutus kannattaisi laajentaa myös muualle sosiaalipalveluihin.

Kouluttajan näkökulmasta tiimin työskentely siirtyi koulutuksen aikana selkeästi systeemisempään orientaatioon. Kasvokkaista sosiaalityötä tehtiin aiempaa enemmän ja asiakkaan kanssa voitiin suunnitella

työskentelyä lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Yhteistyö asiakkaan kanssa oli vahvistunut ja asiakkaat esimerkiksi soittivat työntekijöille aiempaa enemmän. Asiakkaiden kynnys lähteä mukaan yhteistyöhön oli madaltunut ja työntekijät olivat pystyneet rakentamaan luottamuksellisimpia suhteita. Oman työurani aikana lastensuojelun asiakastyö on ollut vahvasti palveluohjauspainotteista. Yhtenä hienoimmista asioista prosessin aikana näen sen, että systeemisen työtavan koettiin kirkastaneen sosiaalityön roolia ja sosiaalityöntekijän tekemän asiakastyön merkitystä.

Keskustelu tiimin kanssa vahvisti ajatuksiamme siitä, että systeemisen työtöiden omaksuminen ei kuitenkaan tapahdu lyhyessä ajassa. Se edellyttää ajattelun muuttumista ja vaatii aikaa (Salonen 2015, 36; Fagerström 2016, 20). Koulutus toimii siinä yhtenä askeleena, mutta ei yksinään saa aikaan muutosta. Tiimin oma toiminta koulutuksen jälkeen on tärkein tekijä systeemisen mallin muuttamisessa teoriasta käytäntöön. Jokapäiväisen asiakastyön ohella tulisi olla aikaa pysähtyä systeemisen ajattelun ja sen lastensuojeluun soveltamisen äärelle aiempaa suunnitelmallisemmin. Systeemistä työskentelyä tukeva työnohjaus, tukirakenteet ja tiimien yhteinen kehittäminen myös yli kunta- ja maakuntarajojen tukisivat ammattilaisia systeemisen ajattelun ja toiminnan ylläpitämisessä.

Tiimin työskentely verkostossa

Tiimin kohtaamat haasteet verkostotyössä kuvaavat hyvin nykyistä tilannetta: lainsäädäntö ohjaa eri hallinnonaloja tekemään yhteistyötä, mutta niiden välisiä johtamisrakenteita on vielä harvakseltaan (Salonen 2015, 10; Perälä ym. 2012, 21–23). Tämä luonnollisesti näkyy myös käytännön työssä. Systeemisen tiimin pilotointi Vantaalla onnistui siksi, että perhepalveluiden johtaja ja johtoryhmä tukivat mallin kokeilua yksimielisesti ja tiimin uusien vakanssien rahoitus hyväksyttiin.

Tiimi pohti tapaamisissamme sitä, miten olla systeeminen tiimi organisaatiossa ja verkostossa, jossa ajattelutapaan ei ole vielä perehtynyt kuin murto-osa organisaatiosta ja rakenteet olivat edelleen siilomaisia. Työntekijät luovivat tilanteessa ansiokkaasti, mutta on helppoa yhtyä Fagerströmin (2016, 19) ajatukseen siitä, että systeemisyyden tulisi olla koko organisaation lävistävä tapa ajatella ja orientoitua. Sen tulisi ulottua myös monitoimijaiseen ja -ammattillisen työtapaan siten, että kaikki toimijat pyrkisivät toimimaan systeeminä.

Luottamus toisen osaamiseen moniammatillisessa työssä voi olla haastavaa (Alatalo 2018, 50). Systeemisessä lähestymistavassa sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten yhteistyö ja toisiltaan oppiminen näyttivät luonnistuvan yllättävän kivuttomasti. Luova, kokeileva toimintatapojen muokkaaminen voisi myös laajemmassa mittakaavassa johtaa muutokseen toimintatavoissa (Salonen 2015, 39).

Moniammatilliset ja -toimijaiset kysymykset, joita tulee linjata, olivat pilotin aikana osin hyvin konkreettisia, kuten se miten psykiatrian lähetetyöskentely sopii lastensuojeluun. Lähetetyöskentely lienee jatkossakin pääasiassa muiden toimijoiden tehtävä.

Monitoimijaista työtä voitaisiin kehittää ja tukea pienin käytännöllisin askelin esimerkiksi yhdessä käytettävillä systeemisillä menetelmillä tai työtavoilla, jotka tukisivat asiakasta ja antaisivat työntekijöille konkreettisen mahdollisuuden yhdessä tekemiseen. Goodmanin (2013, 386–405) esittämä ”Transgenerational Trauma and Resilience Genogram” (TTRG) on terapiatyöskentelyyn kehitetty malli, joka tukee traumaattisia kokemuksia kohdanneen yksilön ja perheen kanssa työskentelyä. Sen ytimen muodostava ekosysteeminen sukupuu on mielenkiintoinen esimerkki menetelmästä, jota voitaisiin soveltaen käyttää sillanrakennuksessa eri alojen ammattilaisten välillä.

Goodmanin sukupuomallissa otetaan ylisukupolvisten, ydinperhettä laajempien sosiaalisten suhteiden lisäksi huomioon mm. etninen tausta ja identiteetti sekä ylisukupolvisesti lapsen elämään vaikuttavat traumaattiset tekijät, kun perheen traumaattista taustaa työstetään terapian aikana.

Sukupuu yhteisen työskentelyn runkona olisi erityisen hedelmällinen sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistyössä esimerkiksi silloin, kun lapsella tai nuorella on sekä lastensuojelun että psykiatrian asiakkuus. Eri alojen ammattilaisten tehtäviin kuuluu kartoittaa perheenjäsenten tarpeita ja suunnitella palveluita eri lähtökohdista. Näiden palveluiden tulisi toimia aiempaa paremmin yhtenäisesti. Esimerkiksi terapia psykiatrisissa palveluissa voi keskittyä traumaattisiin taustatekijöihin ja identiteettiin, sosiaalityössä tietoa saadaan sosiaalisista suhteista. Kun eri ammattilaisten asiakkaan kanssa kokoama tieto ja ymmärrys yhdistettäisiin asiakasta tukevaksi konkreettiseksi apuvälineeksi sukupuun avulla, se hahmottaisi

asiakkaalle visuaalisesti, mitä asioita kenenkin ammattilaisen kanssa erityisesti käsitellään. Samalla ammattilaisten yhteinen ymmärrys asiakkaan kanssa tehdystä työstä lisääntyisi ja eri palveluiden yhteensovittaminen helpottuisi.

Kaikkein vaikeimmissa tilanteissa olevat lapset ja perheet tarvitsevat moniammatillista ja -alaista tukea. Sen saaminen taattaisiin työtapojen kehittämisellä systemisemmiksi myös muualla kuin lastensuojelussa.

Jo tehtävää systeemistä työtä tulisi kehittää edelleen siten, että ammattilaisten olemassa olevia hyvä käytäntöjä systematisoitaisiin, vahvistettaisiin ja kehitettäisiin edelleen siten, että mukana olisi niin kokemusasiantuntijoita kuin toimijoita organisaation jokaiselta tasolta.

Niin lastensuojelussa kuin muissakin lapsiperheiden palveluissa työskentely painottuu kokemusteni mukaan vahvasti perheen tilanteen arvioimiseen ja heille sopivien palveluiden etsimiseen mahdollisimman nopeasti. Sosiaalityö painottuu monesti nimenomaan palveluohjaukseen ja asiakasprosessin hallintaan myös Alatalon (2018, 42) lisensiaatintyön mukaan. Systeemisellä, asiakkaan omia tavoitteita painottavalla työskentelytavalla ja hypoteeseja käyttämällä arvioinnista voidaan tehdä moniulotteisempaa ja asiakkaan omia voimavaroja kunnioittavampaa.

Mitä jatkossa?

Asiakkaiden osuus systeemisen työtavan kehittämisessä jäi vielä kovin ohueksi, mikä näkyy myös tässä artikkelissa. Pysyvien asiakasosallisuuden käytänteiden yhteiskehittäminen jää hankeajan jälkeen toteutettavaksi. Tulevan kehittämisen tuloksia tulisi jakaa sekä Uudenmaan laajuisesti että valtakunnallisesti.

Systeemisen mallin kokeilun, kehittämisen ja tutkimuksen tulisi olla valtakunnallisesti huomattavasti Lape-hanketta pidempi prosessi. Pidemmän aikavälin kehittämisestä systeemisesti ja monitoimijaisesti on olemassa positiivisia kokemuksia esim. psykoosien hoidossa Lapissa (Seikkula ym. 2011). Työntekijöiden koulutus oli Lapin mallissa kolmivuotinen, mikä antanee viitteitä tarvittavasta ajasta esim. Mäntsälän lastensuojelun kokemusten lisäksi. Niitä tulisi aktiivisesti hyödyntää, kun systeemistä mallia suunnitellaan tuleviin maakuntiin.

Jos systeemisen työskentelyn halutaan olevan tulevaisuuden tapa tehdä sosiaalityötä, sen tulisi olla osa sosiaalihuollon, ihanteessa so-te-si palvelunjärjestäjien strategiaa ja monialaista, yhteensovittavaa johtamista. Edwardsia (2012, 23) mukaillen näen hyvän johtamisen olevan enemmän puutarhurin kuin arkkitehdin työtä – kun kasvulle ja muutokselle annetaan tilaa ruohonjuuritasolla, sille on myös enemmän todellisia mahdollisuuksia.

Mitä tulee ottaa huomioon systeemisen tiimin koulutuksen, seurannan ja kehittämisen prosessissa?

- Tiimin koulutus on tärkeää suunnitella yhdessä tiimin kokoonpanon ja ohjausrakenteen kanssa.
- Ohjaus- ja seurantarakenne kannattaa suunnitella heti pidemmäksi ajaksi.
- Systeeminen tiimi kannattaa ottaa osaksi ohjaus- ja kehittämISRakenteita. Koko organisaatio hyötyy systeemisestä kehittämisestä, jossa ovat mukana myös ruohonjuuritason tekijät.
- Uusien tiimiläisten rekrytoinnin ja koulutuksen aloittamisen välille kannattaa jättää aikaa, jotta tiimi ehtii aloittaa työn yhdessä jo ennen koulutusta.
- Systeemisyyden on ennen kaikkea ajattelun ja sen myötä tapahtuvan toiminnan muutos, ei menetelmäpakki. Koulutuspäivien määrää ei kannata vähentää THL:n suosittelemasta kuudesta päivästä ja kolmesta konsultatiivisesta tapaamisesta, koska muutokselle ei lyhyen koulutuksen jälkeen synny välttämättä riittävästi maaperää.
- Koulutusprosessi kannattaa suunnitella riittävän pitkäksi, jotta työntekijöillä on riittävästi aikaa prosessoida koulutuksen sisältöä. Ensimmäisen ja viimeisen tapaamisen välillä kannattaisi olla ainakin 3kk.
- Systeemisen työskentelyn ylläpitäminen edellyttää tietoista toimintaa (työnohjaus, tiimin oma kehittäminen tms.). Koulutuksen jälkeen tulee pitää huolta siitä, että tiimillä on riittävästi mahdollisuuksia systeemisen asiakastyön ja tiimin toiminnan kehittämiseen.
- Systeeminen lastensuojelun tiimi tarvitsee tuekseen ja yhtenäisten työskentelytapojen takaamiseksi myös laajempia yhteistyörakenteita sekä kunnan sisällä että yli kuntarajojen.
- Tiimin jäsenten erilaiset ammattiroolit ja niihin perustuva tietojärjestelmien käyttäminen tulisi ratkaista ennen tiimin aloittamista.
- Perheterapeuttien ja koordinaattoreiden kollegiaaliseksi tueksi ja ammatillisen reflektoinnin varmistamiseksi tarvitaan selkeä, toimiva rakenne.
- Ylisektorinen työ tarvitsee nykyrakenteissa tuekseen eri toimialojen välillä jaettua ymmärrystä siitä, miten systeemisyyttä toteutetaan esimerkiksi yhteisten asiakkaiden kanssa työskennellessä.
- Systeemisten tiimien toiminta varmistetaan parhaiten kehittämällä systeemisesti toimivat organisaatiot, joita johdetaan yhteensovittavasti. Verkostomainen, systeeminen ja integroiva johtaminen tukee systeemisen mallin toteutumista asiakastasolla.

Lähteet

- Alatalo, Marjo (2018) Suhdeperustaisen tiedonmuodostuksen jännitteet lastensuojelun avoimuuden sosiaalisuudessa. Akateeminen lisensiaatintutkimus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Edwards, Anne (2012) The role of common knowledge in achieving collaboration across practices. *Learning, Culture and Social Interaction*, 1, 22–32.
- Fagerström, Katarina (2016) Ihmissuhteita rakentava ja ylläpitävä lastensuojelu. Hackneyn malli ja systeminen käytäntö lastensuojelutyössä. Työpäpaperi 42/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Goodman, Rachel D (2013) The Transgenerational trauma and resilience genogram. *Counselling Psychology Quarterly*. 26 (3-4), 386–40
- Kananoja, Aulikki (2018) Selvityshenkilön arvio lastensuojelun henkilöstön riittävydestä ja ratkaisuehdotukset kuormituksen vähentämiseksi.
<https://stm.fi/documents/1271139/6184550/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf/a489a36e-7c2f-4ac7-9372-6bb221d2705e/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf.pdf>
Ladattu 16.7.2018.
- Lahtinen, Pia & Männistö, Leena & Raivio, Marketta (2017) Kohti suomalaista systemisen lastensuojelun toimintamallia, työpäpaperi 7/2017, Helsinki, THL.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-827-2>
- Lapsen paras – yhdessä enemmän. Pääkaupunkiseudun lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman uusi hankesuunnitelma 2016–2018.
>http://www.socca.fi/files/5896/UUSI_Lapsen_paras_yhdessa_enemman_hankesuunnitelma_24.10.2017.pdf
Ladattu 16.7.2018.
- Perälä, Marja-Leena & Halme, Nina & Nykänen, Sirpa (2012) Lasten, nuorten ja perheiden palveluja yhteensovittava johtaminen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
>http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/90893/THL_OP_A019_2012web.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Ladattu 31.7.2018.
- Salonen, Markus (2015) Systeminen johtaminen julkisella sektorilla. Kokemuksia lasten ja nuorten hyvinvoinnin johtamisrakenteen levittämisestä. Helsingin kaupunki. Opetusviraston julkaisuja B1:2015.
>https://www.researchgate.net/publication/289189070_Systeminen_johtaminen_julkisella_sektorilla_Kokemuksia_lasten_ja_nuorten_hyvinvoinnin_johtamisrakenteen_levittamisesta
Ladattu 31.7.2018.
- Seikkula, Jaakko, Alakare, Birgitta, & Aaltonen, Jukka (2011) The comprehensive open-dialogue approach in western Lapland: II. Long-term stability of acute psychosis outcomes in advanced community care. *Psychosis*, 1–13.
- Sosiaalihuoltolaki.
><http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
Ladattu 18.7.2018.
- Toikko, Timo (2005) Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan. Tampere: Vastapaino.
- Julkaisemattomat lähteet/Vantaan kaupunki
Operatiivisen työryhmän muistiot
Systemisen lastensuojelun tiimin palaute koulutuksesta

Vuorovaikutuksen monet mahdollisuudet verkossa

Sonja Soini, hankesuunnittelija, sosiaalityöntekijä, YTM

& Tarja Kovanen, YTM, FM

Digitaalinen sosiaalityö lasten ja nuorten tukena, Pelastakaa Lapset ry

Johdanto

Kohtaamme toisiamme verkossa päivittäin, kun olemme yhteydessä läheisiimme, keskustelemme sosiaalisessa mediassa uusien tuttavuuksien kanssa tai saamme palvelua verkon välityksellä. Usein ajatellaan, että teknologia erottaa meitä toisistamme. Meidän on kuitenkin helppo tunnistaa omasta arjestamme Sakari Taipaleen ja kumppaneiden (2018) tutkimuksen tulos, jonka mukaan uudet vuorovaikutuksen kanavat ovat sekä lisänneet että monipuolistaneet perheiden sisäistä vuorovaikutusta. Sosiaalinen media ja erilaiset verkkopalvelut haastavat myös lapsiperheiden palvelut mukaan uusiin vuorovaikutuksen tapoihin. Ja miksipä ei, vuorovaikutuksen tapoja ja kanavia lisäämällä voimme tukea lapsia, nuoria ja perheitä yhä joustavammin heidän arkeensa sopivilla tavoilla.

Sosiaali- ja terveysministeriön kevään 2018 selvityksessä löydettiin sosiaalihuollosta lähes 200 sähköistä palvelua (Kauppila ym. 2018, 19). Näistä 42 kappaletta on lastensuojelussa ja 41 kappaletta lapsiperhepalveluissa (mt. 26). Määrä ei ole suuren suuri, mutta ilahduttavaa on se, kuinka paljon erilaisia palveluita jo löytyy. Kun kehittämisinto laajenee, on mahdollista seurata tienraivaajia. Toivommeekin tämän artikkelin tukevan orastavaa kehittämisintoa.

Hankkeemme Digitaalinen sosiaalityö lasten ja nuorten tukena alkoi lokakuussa 2017 ja ensimmäisen vuoden aikana on tullut selväksi, että kiinnostus sähköisiä palveluita kohtaan on jo merkittävää. Monelle on kuitenkin epäselvää, millaisia mahdollisuuksia digitalisaatio voi tarjota ja erityisen usein kysytään, voiko verkossa todella kohdata. Vuorovaikutus on sosiaalityön ja lastensuojelun keskeisin työväline, joten kysymys on tärkeä.

Tässä artikkelissa käsittelemme vuorovaikutusta verkossa tarkoituksenamme lisätä ymmärrystä sen monimuotoisuudesta ja siten tukea uusien toimintatapojen kehittämistä. Keskitymme erityisesti vuorovaikutukseen lasten ja nuorten kanssa lastensuojelun kontekstissa, mutta myös muiden kohderyhmien kanssa työskentelevät ammattilaiset toivottavasti löytävät tästä eväitä kehittämiseen. Väitämme, että lastensuojelun ammattilaiset ovat haastavan vuorovaikutuksen ammattilaisia ja se sama osaaminen on käyttökelpoista myös verkossa. Avain tämän osaamisen soveltamiseen on teknologian mahdollisuuksien ymmärtämisessä.

Kohtaamista lasten ja nuorten ehdoilla

Lähes kaikki lapset ja nuoret käyttävät verkkoa päivittäin, tai oikeastaan koko ajan (SoMe ja nuoret 2016). Lasten ja nuorten arjessa ei ole enää mahdollista erottaa niin sanotussa reaali maailmassa ja virtuaali maailmassa vietettyä aikaa, vaan ne lomittuvat toisiinsa. Miten olisikaan mahdollista määritellä, koska ollaan WhatsAppissa ja koska ei olla? Lapsille ja nuorille on luontevaa olla vuorovaikutuksessa myös verkossa. Vuorovaikutustaidot eivät ole synnynnäisiä taitoja, eikä lasten ja nuorten vuorovaikutus ole verkossakaan aina hyvää, mutta he oppivat siinä koko ajan paremmiksi. Verkon käyttäminen vuorovaikutukseen on kuitenkin itsestään selvää.

Mielenterveysseuran ylläpitämä Sekasin-chat on osoittanut, että nuoret haluavat hakea apua ja tulla kuulluiksi myös verkossa. Vuonna 2017 palvelussa käytiin yli 11 000 keskustelua. Palveluun jonotettiin yli 97 000 kertaa pääsemättä kuitenkaan läpi. (Mielenterveysseura 2018.) Avun tarve ei katso kellonaikaa, vaan nuoria saapuu jonottamaan palveluun heti, kun chat aukeaa aamuseitsemältä. Kaikista suurin tarve keskusteluavulle on kuitenkin ilta-aikaan eli silloin kun suurin osa palveluista on kiinni.

Nuorille tärkeitä elementtejä verkossa tarjottavassa avussa ovat muun muassa anonyymiyys, yksityisyys, tasa-arvoinen asetelma ja vallan tasaisempi jakautuminen. Nämä madaltavat avun hakemisen kynnyksiä. (Ylönen 2016.) Onkin ymmärrettävää, että vaikeassa asiassa on helpompi tehdä ensimmäinen avunpyyntö tai tiedustelu omasta huoneesta käsin nimettömästi. Olemme myös itse päivystäneet Sekasin-chatissa ja huomanneet, että monella nuorella on tarve pohtia sitä, onko heidän tilanteensa sellainen, johon edes pitäisi hakea apua. Sellaiseen keskusteluun anonyymi chat on helpoimmin tavoitettava ja helpoimmin lähestyttävä kanava.

Kokemusasiantuntijat ovat jo pitkään kritisoineet lastensuojelua siitä, että sosiaalityöntekijöitä on liian vaikea tavoittaa. Se on haaste paitsi lastensuojelun asiakkaille, myös palveluiden piiriin hakeutumiselle. Digitalisaatio on Sipilän hallituksen kärkihanke, jonka tarkoituksena on tuoda julkiset palvelut yhä joustavammin yhä useamman kansalaisen saataville (Valtiovarainministeriö 2018). Myös lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman tavoitteena on hyödyntää digitalisaation mahdollisuudet täysimääräisesti (Aula ym. 2016, 19). Tämä on hyvä tilaisuus uudistaa lastensuojelun toimintatapoja. Digitalisaatio antaa mahdollisuuden lisätä erilaisia vuorovaikutuksen tapoja ja kanavia, joista asiakas voi valita itselleen sopivan tavan. Nyt hiukan kärjistämme, mutta vielä kovin monessa paikassa käytössä olevat puhelinajat, faksi ja kirje ovat lapsille ja nuorille varsin vieraita vuorovaikutuksen tapoja.

Vuorovaikutusosaamisesta

Hyvä vuorovaikutus ei synny itsestään. Vuorovaikutus ei ole aina helppoa edes kasvokkain, mutta verkossa vuorovaikutus on vielä haastavampaa todennäköisesti siksi, että olemme vasta ryhtyneet harjoittelemaan sitä. Verkossa empatiataidot korostuvat. Empatia koostuu toisen asemaan asettumisesta, toisen tunteiden kokemisesta ja empaattisista teoista. Verkossa emme välttämättä näe toisen reaktiota, joten tunnetieto välittyy huonosti ja konflikteja syntyy helposti. Siksi vuorovaikutukseen täytyy kiinnittää erityisesti huomiota. (Huotilainen & Saarikivi 2018, luku Empatia.) Lastensuojelun ammattilaiset ovat koulutuksensa ja työkokemuksensa puolesta jo nyt haastavan vuorovaikutuksen erikoisosaajia. Väitämme, että tämä osaaminen on käännettävissä myös verkkovuorovaikutuksen osaamiseksi.

Lastensuojelun asiakastyö perustuu aina vuorovaikutukseen, tapahtuu se sitten kasvokkain, puhelimesta tai verkossa. Toimivassa vuorovaikutuksessa olennaisia eivät niinkään ole yksittäiset sanat ja teot, vaan se, miten tilanteeseen ja toiseen ihmiseen asennoidutaan (Mönkkönen 2018, 17, Hakoluoto 2016, 9). Tätä näkemystä vahvistaa tutkimustieto, jonka mukaan esimerkiksi yksittäisellä terapiamenetelmällä ei ole niin suurta vaikutusta kuin sillä, millainen suhde auttajalla asiakkaaseen syntyy. (Mönkkönen 2018, 17–18.)

Käytämme usein rinnakkain termejä vuorovaikutus, kohtaaminen ja dialogi. Niillä on kuitenkin hiukan eri painotukset. Vuorovaikutus on yläkäsite, joka kattaa kaikenlaisen kanssakäymisen, jossa vastavuoroisesti vaikutamme toisiimme. Vuorovaikutus ei käsitteenä ota kantaa kanssakäymisen tavoitteeseen, muuten kuin että tarkoituksena on vaikuttaa toiseen. Kohtaaminen on vuorovaikutusta, jossa tavoitteena on kokemus kuulluksi ja nähdyksi tulemisesta. Tämä kokemus voi syntyä, jos kohtaamme toisen kunnioittavasti, avoimesti, kuunnellen ja keskittyen. Dialogi vie vuorovaikutuksen vielä pidemmälle, sillä tavoitteena on yhteisen ymmärryksen luominen. (Ks. esim. Alhanen 2016, Hakoluoto 2016, Mönkkönen 2018.)

Aidosti yhteistä ymmärrystä voi syntyä vain, kun sen syntymiselle on vapaa tila, johon ei tuoda valmiita oletuksia tai jossa niitä ollaan ainakin valmiita tarkastelemaan kriittisesti yhdessä. Dialogin lähtökohtia ovat tasa-arvoisuus ja keskustelun etenemisen vapaus. (Alhanen 2016, 51–53, Hakoluoto 2016, 11–12.) Jotta jokainen osallistuja voi puhua vapaasti, tulee osapuolten voida luottaa siihen, ettei heitä tuomita sanomisistaan. Lastensuojelussa on aina läsnä erilaisia valta-asetelmia ja asiakkaan kanssa yhteisen pohdinnan äärelle asettuminen vaatii ammattilaiselta aktiivista hierarkian madaltamista ja luottamuksen ilmapiirin luomista. Ammattilaisella pitää olla rohkeutta olla tietämättä asioita etukäteen, kykyä reflektoida omia ajatuksiaan kriittisesti sekä taitoa osoittaa arvostusta ja kunnioitusta asiakasta ja hänen näkökulmaansa kohtaan. (Hakoluoto 2016, 13, Mönkkönen 2018, 31–37.)

Yksiselitteistä patenttiratkaisua vuorovaikutukseen, kohtaamiseen ja dialogiin ei ole, vaan olennaisinta on kyky heittäytyä ja tarkastella omaa toimintaansa kriittisesti. Avoimuus omista tunteista ja ajatuksista on

kuitenkin tehokas keino luottamuksen herättämiseen ja hierarkian purkamiseen. Sen tunnustaminen, että ei tiedä tai että on hämmentynyt, avaa tilaa yhteiselle pohdinnalle (Hakoluoto 2016, 15). Empatian aktiivinen osoittaminen kertoo toiselle osapuolelle, että hänestä välitetään. Empaattisella eleellä osoitamme ymmärtävämme, miltä toisesta tuntuu. Ele voi olla sanallinen, fyysinen ele tai vain äänenpaino, joka viestittää toiselle ymmärrystä. (Alhanen 2016, 137–139) Vahvistavalla palautteella on todettu olevan kasvokkaista kommunikaatiota suurempi merkitys verkkovuorovaikutuksessa, jos vuorovaikutuksessa ollaan kirjoittamalla ja kommunikaatiosta puuttuvat sanattomat vihjeet. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että verkkovuorovaikutuksessa on auttamistyön näkökulmasta olennaista käyttää empatiaa kuvaavia sanoja ja asiakasta voimauttavia ja vahvistavia ilmaisuja. (Rahikka 2013, 43.)

Verkkovuorovaikutuksen peruselementtejä

Verkkovuorovaikutuksen suuri mahdollisuus on, että se ei ole paikkaan sidottua. NykYTEKNOLOGIALLA voimme olla helposti yhteydessä lähes mihin päin maailmaa tahansa ja jopa kansainväliselle avaruusasemalle. Vuorovaikutuksen ei tarvitse olla myöskään aikaan sidottua, jos se ei ole erityisesti tarpeen. Ajan ja paikan esteiden murtaminen antaa vuorovaikutukseen paljon joustoa ja siten se antaa meille mahdollisuuden olla tarvittaessa entistä tiiviimmässä yhteydessä toisiimme. Verkkovuorovaikutuksen etuna on myös vallan tasaisempi jakautuminen asiakkaan ja ammattilaisen välillä. Nuoret ovat pitäneet hyvänä sitä, että verkossa heillä on parempi mahdollisuus määritellä, kuinka paljon he kertovat itsestään, mistä asiasta puhutaan ja kuinka kauan. (Ylönen 2016, 52–54.) Asiakkaan vallan kasvaminen haastaa ammattilaisia uudenlaiseen työtapaan, mutta vahvistaa asiakkaan osallisuutta ja toimijuutta.

Verkkovuorovaikutuksen esteenä voi olla se, että se on laitteisiin sidottua. Asiakkaalla pitää siis olla paitsi mahdollisuus käyttää laitetta, omaa tai lainattua, myös taitoja ja ymmärrystä sen käyttämiseen. Nämä eivät ole itsestään selviä asioita, eikä niitä voi sosiaalityön ja lastensuojelun kontekstissa sivuuttaa. On tärkeää tiedostaa, ettei laitteiden käyttö ja ymmärrys sisällöistä ole itsestään selviä taitoja myöskään lapsille. Diginatiiveja ei ole olemassakaan ja tämä trendikäs termi voi olla jopa vahingollinen, jos odotamme lapsilta ja nuorilta liikoa. Lapsikin oppii käyttämään nykyisiä laitteita nopeasti, sillä ne ovat intuitiivisia ja helposti käytettäviä, mutta se ei tarkoita, että he ymmärtäisivät verkon tarjoamia sisältöjä itsestään. (Vallinkoski 2017.) Mediakasvatuksen roolia ei voi liikaa korostaa lasten ja nuorten, eikä myöskään aikuisten kohdalla.

Verkossa tapahtuvaa vuorovaikutusta on perinteisesti hahmotettu vähemmän sosiaalisena, antinormatiivisempänä ja tehtäväkeskeisempänä kuin kasvokkain tapahtuvaa vuorovaikutusta. Toisaalta verkkovuorovaikutus on nähty myös kasvokkaista vuorovaikutusta vapaampana ja tasa-arvoisempänä. (Vanhanen 2011, 38.) Anne Rahikan (2013) mukaan vanha käsitys verkkovuorovaikutuksesta kasvokkaista vuorovaikutusta köyhempänä ja tehtäväorientoituneempänä ei enää nykyisen tutkimustiedon valossa pidä paikkaansa. Rahikka viittaa Joseph B. Waltherin tutkimuksiin, joiden mukaan verkkovuorovaikutuksessa viestin lähettäjä pystyy kasvokkaista kommunikaatiota paremmin kontrolloimaan viestin vastaanottajan käsitystä itsestään. Nonverbaalia viestintää korvataan verkkovuorovaikutuksessa kielellisillä vihjeillä, joilla viestin lähettäjä voi rakentaa itsestään haluamansa kuvan. (Rahikka 2013, 42–43.)

Rahikan esittämästä näkökulmasta tarkasteltuna nuorten tarve anonyymeille verkkopalveluille on entistä ymmärrettävämpi. Verkkopalvelu tarjoaa ajasta ja paikasta vapaata kommunikaatiota, johon nuori voi tulla omilla ehdoillaan. Verkkovuorovaikutuksessa nuori voi vapautua esimerkiksi kasvokkaisia kohtaamisia haittaavasta ujoudesta ja sanoittaa omia ajatuksiaan vapaammin.

Verkossa vuorovaikutuksen tapoja on monia

Verkko mahdollistaa vuorovaikutuksen erilaisissa kanavissa, erilaisilla tavoilla ja erilaisin tavoittein. Vuorovaikutus on aina tilanne- ja kanavasidonnaista ja siksi myöskään verkossa ei ole vain yhtä tapaa olla vuorovaikutuksessa. Voikin sanoa, että verkkovuorovaikutuksen haltuun ottamisessa olennaisinta on ymmärtää verkon tarjoamia mahdollisuuksia, osata valita niistä kulloiseenkin tavoitteeseen sopiva kanava

ja soveltaa sitä tarkoituksenmukaisesti. Lastensuojelussa tulee miettiä, mikä on lapsen ja hänen läheistensä tai ammattilaisten välisen yhteistyön kannalta käyttökelpoista. Tarvitaanko vuorovaikutusta, kohtaamista vai yhteisen ymmärryksen luomista? Vai onko kyse puhtaasti yksisuuntaisen informaation jakamisesta? Mikä on tarkoituksenmukaista hoitaa kasvokkain ja mikä verkossa?

Jos puhumme vain digitalisaatiosta tai sähköisistä palveluista, voi olla vaikea hahmottaa mistä kaikesta on tai voisi olla kyse. Yhdysvaltalaiset sosiaalityön yhteisöt julkaisivat jo vuonna 2005 teknologian käytön standardit sosiaalityössä. Tämä tapa jäsentää teknologian mahdollisuuksia auttaa ymmärtämään, kuinka monipuolisia sähköiset palvelut voivat olla. Julkaisun vuonna 2017 päivitetystä versiossa teknologian käytön mahdollisuudet jaetaan neljään osa-alueeseen: viestintä (suora käännös: informaation tarjoaminen), palvelujen muotoilu ja toteuttaminen, tiedonhallinta sekä sosiaalityön koulutus ja valvonta. (NASW ym. 2017.) Vuorovaikutus asiakkaiden kanssa on läsnä näissä kaikissa, joten seuraavaksi puramme tätä jäsenystä osiin vuorovaikutuksen näkökulmasta.

Ensinnäkin kehittyvä teknologia antaa uusia mahdollisuuksia kertoa palveluista lapsille, nuorille ja heidän läheisilleen sekä muille ammattilaisille. Viestinnän merkitys on suuri, kun halutaan madaltaa palveluihin hakeutumisen kynnystä ja mahdollistaa siten tuen tarjoaminen oikeaan aikaan. Lastensuojelun ja yleisemminkin sosiaalihuollon viestintää on usein kritisoitu byrokraattiseksi ja palveluista voi olla vaikea löytää tietoa. Tämä on alkanut muuttua, kun lastensuojelun toimijat Vantaa etunenässä ovat alkaneet hyödyntää sosiaalista mediaa omassa viestinnässään. On hienoa, että viestintää on ryhdytty suuntaamaan myös suoraan lapsille ja nuorille niissä kanavissa, joita he käyttävät. Seuraava vaihe voisi olla kohdennetun markkinoinnin hyödyntäminen lapsille ja nuorille suunnatussa viestinnässä. Sosiaalinen media antaa mahdollisuuden tavoittaa kohdennetusti vaikka koko kunnan yläasteikäiset tai pikkulapsiperheet.

Sosiaalinen media mahdollistaa viestinnän vuorovaikutteisuuden eri tavalla kuin ennen. Enää viestintä ei ole yksisuuntaista, vaan sosiaalinen media antaa mahdollisuuden kysyä, kommentoida ja antaa palautetta. Tämä auttaa kehittämään viestintää entisestään ja löytämään tehokkaan tavan tiedon antamiselle. Siksi viestinnän suunnitelmallisuus, analysointi ja seuranta on tärkeää. Toivottavaa onkin, että lastensuojelun viestintää tehtäisiin entistä tiiviimmässä yhteistyössä viestinnän ammattilaisten kanssa, sillä heillä on paras osaaminen viestinnän suunnitteluun. Yhteistyö mahdollistaisi myös entistä monipuolisemman tavan viestiä lastensuojelusta, puhutaan sitten sosiaalisesta mediasta, verkkosivujen kehittämisestä tai palveluiden markkinoinnista.

Toiseksi teknologia mahdollistaa nykyisten palveluiden monimuotoistamisen ja mahdollisesti tehostamisen, mutta myös aivan uusien palveluiden kehittämisen. Sähköisten palveluiden muotoilua ja toteuttamista voidaan jäsentää monesta eri näkökulmasta. Onko tarkoituksenmukaista tuottaa kokonaan sähköistä palvelua vai sulautuvaa palvelua, jossa yhdistyvät kasvokkainen kohtaaminen ja sähköiset mahdollisuudet (ks. Granholm 2017)? Mistä prosessin vaiheesta on kyse: mahdollisuudesta saada tukea anonyymisti, palveluun hakeutumisesta, arvioinnista, tutustumisesta, suunnitelmallisesta työstä vai palvelun seurannasta? Palveluita voi luokitella myös sen mukaan, millainen rooli teknologialla on. Onko teknologia väline, joka mahdollistaa asiakkaan ja ammattilaisen vuorovaikutuksen? Onko teknologia oleellinen osa itse interventiota? Vai onko kyse omahoidosta, jolloin ammattilainen suunnittelee palvelun, mutta asiakas on vuorovaikutuksessa vain ohjelmiston kanssa? (Chan & Holosko 2018.) Kaikissa näissä tavoitteena on, että asiakas kokee saavansa hänelle sopivaa palvelua. Jos asiakas ei koe palvelua omakseen, sähköinen palvelu jää käyttämättä.

Tavoitteen saavuttaminen vaatii erilaisia vuorovaikutuksen tapoja riippuen palvelun muodosta. Onko tarpeen olla vuorovaikutuksessa, luoda kokemus kuulluksi tulemisesta vai onko tavoitteena yhteisen ymmärryksen saavuttaminen? Joissakin tapauksissa vuorovaikutuksen voisi hoitaa chatbot, joissakin oppiva tekoäly ja joissakin tapauksissa tarvitaan välttämättä inhimillistä ymmärrystä ja empatiaa. Onko tarkoituksenmukaista olla vuorovaikutuksessa reaaliaikaisesti vai riittääkö niin sanottu viiveellinen viestittely eli se, että viestiin vastataan esimerkiksi seuraavana arkipäivänä tai kerran viikossa? Ollaanko vuorovaikutuksessa kirjoittamalla eli tekstien välityksellä tai lähettämällä kuvia? Vaihtoehtoina ovat myös puhelut ja videot tai vaikka verkkopelit, sillä myös niissä kaikissa on sekä reaaliaikaiset että viiveelliset mahdollisuudet. Kannattaa huomata, että verkkopelejä voi pelata myös vierekkäin istuen.

Kolmanneksi teknologia vaikuttaa, ja on jo vaikuttanut, tapaamme hallita tietomassoja. Tiedonhallinta tarkoittaa lastensuojelussa esimerkiksi erilaisia asiakastietojärjestelmiä, rekistereitä ja johtamisen järjestelmiä. Kyse on siitä, miten ja mitä tietoa tallennetaan, muokataan, varastoidaan ja hyödynnetään. Asiakkaiden osallisuus muokkaa myös tätä kenttää, kun tiedon ajatellaan olevan ensisijaisesti asiakasta varten ja hänellä on oikeus tietää, mitä hänestä kirjataan. Muutos on vielä kesken ja vielä voi tavata jälkihuoltonuoren, jolle on vasta jälkihuollossa selvinnyt, että hänestä kirjataan tietoja talteen.

Myös tiedonhallinta on vuorovaikutusta paitsi ammattilaisen ja asiakkaan välillä, myös ammattilaisten kesken, kun tietoa pystyy jakamaan entistä helpommin. Teknologia tulee muuttamaan tätä kenttää, kun erilaiset asiakastietojärjestelmien asiakasportaalit yleistyvät ja sosiaalihuollon asiakirjat tallennetaan myös Kanta-palveluun. (Ks. THL 2018.) Avoimuuden kasvaessa viestinnällisten näkökulmien ja vuorovaikutuksen merkitys kasvaa entisestään. Vielä tällä hetkellä asiakkailla ei ole mahdollisuutta tuottaa tietoa itse sähköisesti tai kommentoida ammattilaisten tuottamaa tietoa asiakasportaalissa, mutta sekin olisi jo teknologian puolesta mahdollista.

Neljänneksi teknologia voi muuttaa ammattilaisten kouluttamista ja valvontaa. Teknologia antaa paljon uusia mahdollisuuksia sosiaalityön ja lastensuojelun koulutukseen ja ammattitaidon ylläpitoon, mutta koska artikkelimme painopiste on vuorovaikutuksessa asiakkaiden kanssa, emme erittele sitä tässä enempää. Valvontaa teknologia voi tehostaa monin tavoin, mutta myös vuorovaikutus asiakkaiden kanssa liittyy siihen olennaisesti. Miten asiakkaat saavat tietää omista oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan puuttua epäkohtiin? Millaisia kanavia valitusten tekemiselle on? Entä niiden käsittelyn seuraamiselle? Millaista on asiakkaiden vuorovaikutus valvovien viranomaisten kanssa? Valvonnan kysymyksissä yhteen kietoutuvat viestinnälliset sävyt sekä kohtaamisen kokemus tilanteessa, jossa asiakas kokee tullessa väärin kohdelluksi. Tämä on aivan erityisen herkkä vuorovaikutuksen alue.

Palveluiden tulee vastata tarpeisiin

Esittelemämme jäsenys auttaa hahmottamaan, että sähköisiin palveluihin liittyy monenlaista viestintää ja vuorovaikutusta. Nämä voidaan jakaa kahteen osa-alueeseen: palveluiden avoimuus ja asiakastyö. Teknologia antaa mahdollisuuden entistä parempaan avoimuuteen, kun voimme helposti viestiä ja tarjota tietoa suoraan asiakkaille. Samalla heille avautuu mahdollisuus kysyä, kommentoida ja antaa palautetta yhtä helposti. Mehän itse asiassa jo toivomme, että asiakkaat olisivat aktiivisia omista asioissaan ja pystyisivät hoitamaan asioita omatoimisesti. Me emme vain ole vielä antaneet heille siihen kovinkaan käteviä välineitä. Tämän digitalisaatio voi muuttaa.

Asiakastyöllä tarkoitamme tässä kohdassa lastensuojelun ydintä eli yhteistä arviointia ja suunnitelmallista muutostyötä, joka perustuu vuorovaikutukseen. Teknologia mahdollistaa entistä monimuotoisemman sekä ajasta ja paikasta riippumattoman vuorovaikutuksen, jonka avulla palveluista voidaan saada joustavampia ja paremmin lasten, nuorten ja perheiden arkeen sopivia. Voimme tehdä työtä laadukkaammin ja tehokkaammin, kun meillä on isompi valikoima vuorovaikutuksen välineitä, joista voimme valita tavoitteeseen ja tilanteeseen sopivimman. On itsestään selvää, että tämän ei tarvitse poistaa valikoimasta perinteisiä ja nykyisin käytössä olevia vuorovaikutuksen tapoja ja välineitä.

Uusien toimintatapojen suunnittelussa ehdottoman tärkeää on tavoitteen määrittely ja lasten, nuorten ja perheiden tarpeiden ymmärtäminen. Ensin pitää kirkastaa tavoite vastaamalla kysymyksiin miksi ja kenelle. Vasta sen jälkeen valitaan väline, kanava tai tapa. Tarpeiden ymmärtämisessä on tärkeää hahmottaa, että tässä yhteydessä asiakkaan tarve on laajempi käsite kuin palvelutarve, jota kaikissa palveluissa arvioimme. Toimintoja suunniteltaessa on olennaista kiinnittää huomiota siihen, millaisessa muodossa palvelun tai tiedon tulee olla, jotta se voi vastata lasten, nuorten ja perheiden tarpeisiin. Mihin kellonaikaan palvelua tarvitaan tai se on asiakkaan tavoitettavissa? Missä tai millaisilla välineillä sen tulee olla tarjolla? Käyttääkö asiakas palvelua yksin vai täytyykö palvelussa huomioida myös läheisiä tai muita ihmisiä? Toisin sanoen, miten palvelut tai tieto istuu osaksi asiakkaan arkea niin, että se kokonaisuutena tukee asiakkaan hyvinvointia? Näihin kysymyksiin voi saada vastauksia vain kysymällä lapsilta, nuorilta ja perheiltä itseltään.

Sähköisten palveluiden ydin on osallisuuden vahvistamisessa

Lastensuojelussa tulisi kehittää sähköisiä palveluita, sillä tiedon avoimuus ja mahdollisuus vuorovaikutukseen ovat osallisuuden edellytyksiä. Mitä monipuolisemmin tietoa on tarjolla ja mitä erilaisempia vuorovaikutuksen kanavia on käytössä, sitä useamman lapsen ja nuoren voimme tavoittaa. Samalla saadaan lisättyä todennäköisyyttä sille, että apua ja tukea pystytään tarjoamaan riittävän ajoissa.

Me voisimme tarjota lapsille ja nuorille tietoa paitsi palveluista yleensä, myös heidän omista asiakasprosesseistaan paljon nykyistä avoimemmin ja monipuolisemmin. Silloin lapsi tai nuori voi itse päättää, miten hän haluaa tietoa saada. Tiedon tarjoamisessa voisimme hyödyntää niitä kanavia, joissa lapset ja nuoret on mahdollista tavoittaa eli mitä he jo käyttävät. Voisimme kohdentaa markkinointia heille niin, että tietoa on tarjolla, vaikeivät he itse sitä etsisikään. Omaan asiakasprosessiin liittyviin tietoihin lapsilla ja nuorilla tulisi olla pääsy sähköisesti koska tahansa. Toivottavaa on, että tulevat Kanta- ja Kansapalvelut sisältäisivät myös vuorovaikutuksellisia elementtejä ja mahdollisuuden asiakkaalle olla mukana tiedon tuottamisessa myös sähköisesti. Lisäksi tulee huolehtia, että sähköinen tunnistautuminen on yhdenvertaisesti kaikkien lasten ja nuorten saatavilla ja että tunnistautuminen on käytettävyydeltään lapsiystävällistä.

Myös vuorovaikutuksen kanavien tulisi olla lapsille ja nuorille luontevia. Olennaista on tuntee lasten ja nuorten tapoja hyödyntää verkkopalveluita ja sosiaalista mediaa. Palveluihin hakeuduttaessa vuorovaikutuksen kanavien tulee olla helposti nuorten saatavilla siellä, missä he jo ovat. Sijaishuollossa voisi puolestaan olla käytössä koulujen Wilman kaltainen järjestelmä, jonka välityksellä saisi yhteyden omaan sosiaalityöntekijään tai tarvittaessa valitusviranomaisiin turvallisella tavalla.

Jotta digitalisaation hyödyt saadaan mahdollisimman täysimääräisesti käyttöön myös lastensuojelussa, tarvitsemme lisää ymmärrystä digitalisaatiosta. Tämä artikkeli pyrkii avaamaan keskustelua vuorovaikutuksen näkökulmasta. Lisäksi olemme koonneet esimerkkejä jo olemassa olevista sähköisistä palveluista Sytykkeitä digisosaalityöhön -videosarjaan, joka löytyy Pelastakaa Lapset ry:n YouTube-kanavalta. Kehittämistyössämme tulemme tuottamaan aiheesta vielä lisää tietoa ja kokeilumme pyrkivät toimimaan innostavina esimerkkeinä. Tietoa ja keskustelua temasta löytyy verkosta tunnisteella #digisosaalityö.

Lähteet

- Alhanen, Kai (2016) Dialogi demokratiassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Aula, Maria-Kaisa & Juurikkala, Virva & Kalmari, Hanne & Kaukonen, Päivi & Lavikainen, Marjo & Pelkonen, Marjaana (2016) Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:29. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/74904/Rap_ja_muist_29_2016.pdf Luettu 15.10.2018.
- Chan, Chitat & Holosko, Michael (2018) Technology for social work interventions. https://www.researchgate.net/publication/323902837_Technology_for_social_work_interventions Luettu 6.9.2018.
- Granholm, Camilla (2017) Social work in digital transfer - blending services for the next generation. <https://aaltoodoc.aalto.fi/handle/123456789/28426> Luettu 6.9.2018.
- Hakoluoto, Tanja (2016) Nuoren kokonaisvaltainen kohtaaminen ja dialogisuus. Teoksessa Jaana Feodotoff, Heidi Leppäkari & Päivi Timonen (toim.) Koordinaatit nuorten tieto- ja neuvontatyöhön. Suuntaviivoja ammatilliseen osaamiseen. Oulu: Koordinaatti - Nuorten tieto- ja neuvontatyön kehittämiskeskus, Oulun kaupunki, 9–20.
- Huotilainen, Minna & Saarikivi, Katri (2018) Aivot työssä. Sähkökirja: Otava.
- Kauppila, Tarja; Kiiski, Kati & Lehtonen, Mari (2018) Sähköhelmenkalastus. Sosiaalihuollon sähköisten palvelujen nykytila ja kehittämistarpeet. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 14/2018. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160653/STM_rap_14_2018.pdf. Luettu 15.9.2018.
- Mielenterveysseura ry:n verkkosivut, Sekasin-chat. <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/tukea-netistä>. Luettu 6.9.2018.
- Mönkkönen, Kaarina (2018) Vuorovaikutus asiakastyössä: asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Gaudeamus.
- NASW, ASWB, CSWE & CSWA (2017) Standards for Technology in Social Work Practice https://www.socialworkers.org/includes/newIncludes/homepage/PRA-BRO-33617.TechStandards_FINAL_POSTING.pdf. Luettu 6.9.2018.
- Rahikka, Anne (2013) Dialogi auttavissa verkkopalveluissa – Sosiaali- ja terveysjärjestöjen ammattilaisten kertomuksia kommunikaatiosta. Helsinki: Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja.
- SoMe ja nuoret (2016) Verkkojulkaisu ebrand Suomi Oy. <http://www.ebrand.fi/somejanuoret2016/>. Luettu 15.9.2018.
- Taipale, Sakari; Petrovčič, Andraž & Dolničar, Vesna (2018) Intergenerational solidarity and ICT usage. Empirical insights from Finnish and Slovenian families. Teoksessa Taipale, Sakari; Wilska, Terhi-Anna and Gilleard, Chris (toim.) Digital Technologies and Generational Identity: ICT Usage Across the Life Course. London: Routledge.
- THL:n verkkosivut, Sosiaalihuollon Kanta-palvelut. <https://thl.fi/fi/web/tiedonhallinta-sosiaali-ja-terveysalalla/kanta-palvelut/sosiaalihuollon-kanta-palvelut> Luettu 6.9.2018
- Vallinkoski, Anu (2017) Mikä ihmeen diginatiivi? Yliopistolehti Y/02/17. <https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/opetus-ja-opiskelu/mika-ihmeen-diginatiivi> Luettu 15.9.2018.
- Valtiovarainministeriö. Julkisten palvelujen digitalistointi. <https://vm.fi/digitalisoidaan-julkiset-palvelut>. Luettu 6.9.2018.
- Vanhanen, Emma (2011) Vertaistuki verkkokeskustelussa – neuvottelevaa tukea ja autoritääristä auttamista. Janus vol. 19(1) 2011, 36–51.
- Ylönen, Katri (2016) Nuorten vuorovaikutuksellinen verkkoauttaminen – Systemaattinen kirjallisuuskatsaus. Lapin yliopisto.

Miten perhetyö uudistuu – vahvan perhetyön malli tulevaisuuden visiona

Elina Myllymäki, perheohjaaja, sosionomi (YAMK), Lastensuojelun perhetyö, Turun kaupunki

Johdanto

Tämä artikkeli on puheenvuoro laadukkaan perhetyön puolesta. Artikkelin kirjoittamiseen ovat motivoineet työvuoteni lastensuojelussa. Viimeisimmät niistä olen kulkenut perhetyön kentällä, tehnyt työtä ja pohtinut sen merkitystä. Eniten ovat opettaneet asiakkaat: lapset ja perheet, joiden elämässä olen saanut kulkea mukana lyhyemmän tai pidemmän matkan. Olen kantanut näitä kohtaamisia mukanani oivaltaen niistä toisinaan jotakin vielä vuosia myöhemmin. Tärkeitä vaikuttajia ovat olleet myös kollegat ja yhteistyökumppanit, joiden työtavoista ja ajatuksista olen poiminut palasia rakentaessani omaa käsitystäni perhetyöstä. Viimeaikoina kiinnostukseni on alkanut yhä enemmän kohdistua perhetyön rakenteiden kehittämiseen.

Erityisesti minua on pohdituttanut dilemma palvelusta, jota pelätään ja kritisoidaan, mutta silti toivotaan lisää. Yhteiskunnassamme on olemassa pelko, joka koskettaa koko lastensuojelua ja ulottuu perhetyöhön sen osana. Pimeä puoli, jota ei näy ja joka siksi on helposti kuviteltavissa pahaksi. Perhetyön kuviteltu pimeys on asia, joka vaatii selkeytystä: kehittämisen valoa, jolla palvelu muutetaan niin läpinäkyväksi, ettei keskustelupalstoilla tarvitse enää varoitella perhetyöntekijöiden olevan huostaanottosalapoliiseja tai esittää listoja siitä, mitä perhetyöntekijöille kannattaa sanoa, että pääsee heistä nopeasti eroon. Perhetyön ydin on näissä ajatuskuluissa jäänyt piiloon ja sen kirkastamiseksi tarvitaan työtä. Työtä, jossa on tärkeää kuulla niin asiakkaiden kuin työntekijöiden ääntä. Olennainen kysymys kuuluu: Miten perhetyö pitäisi toteuttaa, jotta se oikeasti auttaisi sekä lapsia että heidän perheitään?

Vuosina 2017–2018 toteutin Turun kaupungin perhe- ja sosiaalipalveluissa perhetyötä tekevien työntekijöiden kanssa perhetyön kehittämishankkeen, joka oli osa sosionomi (ylempi AMK) -opintojani. Kehittämishankkeen puitteissa työntekijöiden omaksumaa hiljaista tietoa yhdisteltiin perhetyön ajankohtaiseen tutkimus- ja kehittämistietoon. Perhetyötä pyrittiin näin tekemään näkyväksi Turussa meneillään olleessa organisaatiomuutoksessa ja samalla haettiin paikkaa perhetyölle systeemissä toimintamallissa, johon Turun perhe- ja sosiaalipalveluissa oltiin siirtymässä. Työskentelyssä oli vahva tulevaisuusnäkökulma, jonka ohjaamana visioitiin tulevaisuuden perhetyön elementtejä. Käytän tässä artikkelissa oman työkokemukseni lisäksi kyseisen kehittämishankkeen pohjalta syntyneitä ajatuksia ja ehdotuksia.

Hallituksen kärkihankkeena toteutettu Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma (LAPE) on luonut perhetyön kehittämislle jo pidempään kaivatut kehykset, jotka ovat ohjanneet sekä Turussa toteuttamaani kehittämishanketta että sen jälkeistä kehittämispohdintaa ja siten toimineet myös yhtenä tiedonlähteenä tälle artikkelille. LAPE:ssa laadittiin lastensuojelun perhetyön ja perhekuntoutuksen mallinnus (Alatalo ym. 2017), jossa jäseneltiin perhetyötä sisältöelementtien avulla ja korostettiin perhetyön monitoimijaisuutta. Perhetyö, etenkin varhaisen vaiheen palveluna, on ollut esillä myös perhekeskusmallin kehittämisessä. LAPE-ohjelman loppuvaiheilla perustettiin perhetyön kysymysten ympärille oma työryhmänsä, joka työskentelee yhdessä sosiaalihuollon porrasteisuutta pohtivan työryhmän kanssa. Ryhmän tehtävänä on perhetyön porrasteisuuden pohtimisen lisäksi tuottaa ehdotus perhetyön yhtenäiseksi kuvaamiseksi. Odotettavissa on tarpeellinen ja mielenkiintoinen matka perhetyön ytimeen. Muutosohjelman päättyessä on tärkeää pitää kiinni syntyneistä tuloksista ja verkostoista, jotta työtä voidaan jatkaa ja edetä kohti pysyvämpiä kehittämisrakenteita.

Tässä artikkelissa otan kantaa erityisesti perhetyön vahvan kehittämisrakenteen puolesta. Lisäksi haastan lukijan pohtimaan perhetyön tulevaisuutta. Artikkelin alussa luon katsauksen perhetyön laajaan ulottuvuuteen lapsi- ja perhepalveluiden verkostoissa. Tästä siirryn kuvailemaan perhetyön

kehittämistarpeita sekä sitä, miten perhetyötä on kehitetty ja mihin suuntaan kehittämisessä ollaan menossa. Jälkimmäisessä osiossa tuon esiin ratkaisuehdotuksia: turkulaisten perhetyöntekijöiden luoman vision tulevaisuuden perhetyöstä sekä pohdintaa perhetyön roolista ja paikasta systeemissä tiimissä. Esittelen Vahvan perhetyön mallin, joka on ehdotus perhetyön kehittämistrakenteiden luomiseksi. Toivon artikkelin herättävän ajatuksia perhetyön merkityksestä ja innostavan pitämään perhetyön näkökulmaa yllä sekä paikallisissa että laajemmalla ulottuvissa lapsi- ja perhepalveluita koskeissa keskusteluissa.

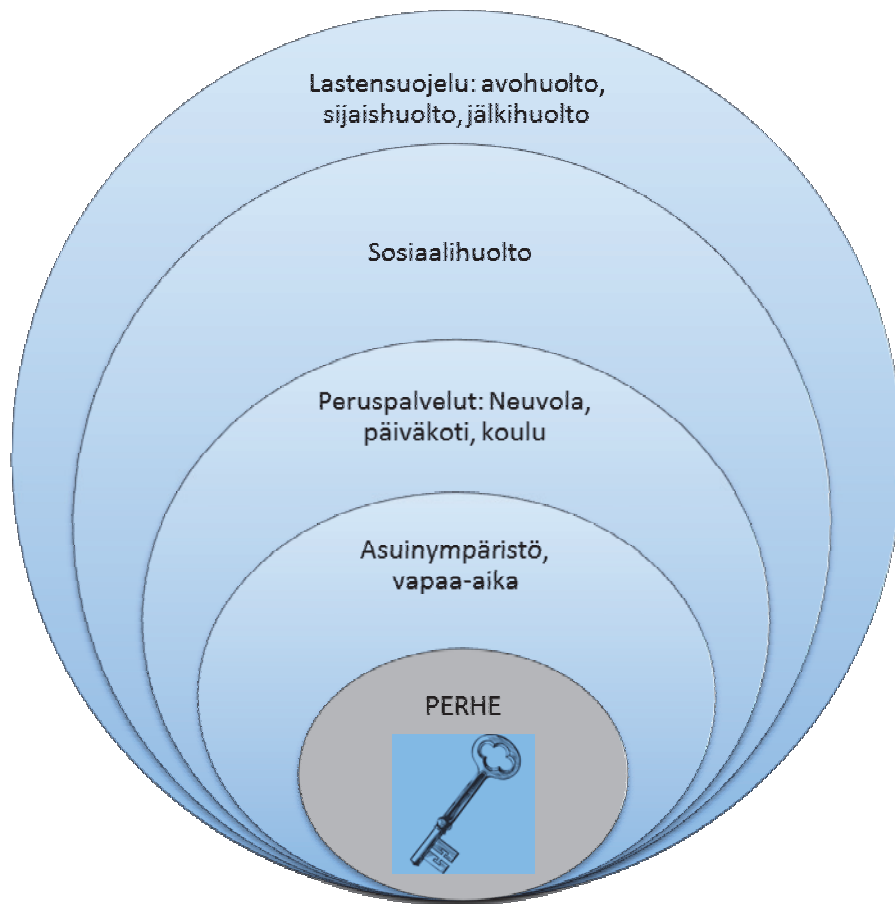
Perhetyö tänään

Perhetyö tavoittaa

Perhetyö käsitteenä on laaja ja monimerkityksinen ja sitä on aikojen kuluessa käytetty erilaisista työmuodoista. Tässä artikkelissa perhetyöllä tarkoitetaan sellaista suunnitelmallista ja tavoitteellista perhekohtaista, perheen arjessa tapahtuvaa työtä, jota kunnat tarjoavat lapsiperheille lasten hyvinvoinnin tukemiseksi. Perinteisesti tämä on tapahtunut sosiaalityön puitteissa, mutta 2010- luvulla enenevässä määrin myös neuvolan ja muiden peruspalveluiden yhteydessä.

Lastensuojelulakiin perhetyö kirjattiin vuonna 2007 (LSL 417/1007) ja vuonna 2015 sosiaalihuoltolain uudistuksessa perhetyö laajeni muidenkin kuin lastensuojelun asiakkaiden oikeudeksi (SHL 1301/2014). Samalla tehtiin lastensuojelulakiin muutos, jolla lastensuojelun avohuollon tukitoimiin lisättiin tehostettu perhetyö (Laki lastensuojelulain muuttamisesta 1302/2014). Näin ollen Suomessa on kaksi lakisääteistä perhetyön muotoa: perhetyö ja tehostettu perhetyö. Perhetyötä pyritään tarkastelemaan artikkelissa kokonaisuutena, joka sisältää nämä molemmat ja joka tavoittaa lapsiperheet peruspalveluista aina lapsi- ja perhekohtaiseen lastensuojeluun.

Perhetyön ensisijaisena tavoitteena on tukea lasten hyvinvointia heidän omassa kasvuympäristössään. Lapsen lähimpänä kasvuympäristönä on perhe, jonka kanssa työskentely on koko perhetyön avainmekanismi. Perhetyö pitää sisällään perustavanlaatuisen ajatuksen perheen merkityksestä lapsen hyvinvoinnille. Lapsen hyvinvointi on aina sidoksissa ihmissuhteisiin; siihen vuorovaikutussysteemiin, jonka keskellä hän elää.

Kuvio 1. Perhetyön pallo. Vyöhykkeet, jolla perhetyö toimii.

Lapsen kasvuympäristö laajenee perheen ulkopuolella käsittämään mm. asuinympäristön ja vapaa-ajan toiminnan, kuten yllä olevasta kuvioista käy ilmi. Tällä vyöhykkeellä lapsen on mahdollista saada merkittävää tukea hyvinvointiinsa luontaisista tukiverkostoista, kuten naapurustosta ja harrastuksista, mutta perhetyökin on läsnä ja saatavilla. Asuinalueilla toteutettavaa matalan kynnyksen perhetyötä tehdään Turussa perheryhmissä, joita on sekä avoimina että erilaisille kohderyhmille suunnattuina kiinteinä ryhminä. Ryhmiä toteutetaan erilaisilla yhteistyökuvioilla mm. kaupungin, seurakunnan, avoimen varhaiskasvatuksen ja Me-talon kesken.

Neuvola, päiväkoti ja koulu ovat ensimmäinen vyöhyke, jolla lähes jokainen lapsi on yhteiskunnallisten palveluiden piirissä. Äitiys- ja lastenneuvoloissa perhetyön mahdollisuudet varhaisen tuen tarjoajana on havaittu ja pikkulapsiperheille on useissa kunnissa tarjolla neuvolan perhetyön kotikäyntejä. Päiväkoti tavoittaa suurimman osan lapsiväestöstä, koulu lähes jokaisen suomalaisen lapsen. Peruspalveluihin kuuluvina palveluina niillä olisikin mahdollisuus toimia paikkoina, joiden kautta perhetyö tavoittaa tuesta hyötyvät lapset ja perheet. Päivähoidon ja koulun osalta mahdollisuuksiin on herätty pikkuhiljaa. Turun lähikunnissa ollaan jo pitkällä: Raisiossa ja Liedossa jokaiselle päiväkodille on nimetty oma perhetyöntekijä, joka on säännöllisesti tavoitettavissa. Kouluissa yhteistyö perhetyön kanssa on vielä harvakseltaan käytetty mahdollisuus. Ulottamalla työskentely kotiin ja perhesysteemiin voitaisiin löytää sitä kautta myös lapsen kouluhyvinvointia lisääviä ja ylläpitäviä tekijöitä.

Edellä kuvatut kaksi ensimmäistä vyöhykettä ja niillä tarjottu tuki riittävät useimmille lapsille. Jatkossa perhetyötä pitäisikin lisätä juuri näillä vyöhykkeillä, mutta toistaiseksi sen suurin toimintakenttä vasta alkaa, kun siirrytään peruspalveluista sosiaalihuollon puolelle. Tällöin lapsella on asiakkuus sosiaalihuollossa ja perhetyötä voi saada perustuen asiakassuunnitelmaan. Tätä mahdollisuutta onkin

kunnissa käytetty viime vuosina lisääntyneissä määrin, kun asiakkuuksia lastensuojelusta on ryhdytty purkamaan ja siirtämään sosiaalihuoltoon.

Lastensuojelun avohuollossa perhetyö on jo vakiintunut työmuoto. Lastensuojelun perhetyön voidaan katsoa Suomessa kehittyneen kotipalvelun tehostetun perhetyön pohjalta 1970-luvun puolivälissä, mistä se parissa vuosikymmenessä liukui lähes kokonaan lastensuojelun avohuollon tukitoimeksi (Satka 1994). Perhetyö onkin lastensuojelun tukitoimista laajin ja moninainen (Heino & Petrelius 2016). Perhetyön runsasta käyttöä on jopa kritisoitu siitä, että perhetyön kuvitellaan olevan ”yleislääke” kaikkiin perheen ongelmiin. Kritiikki on kuitenkin kohdentunut enemmän työn jäsentymättömyyteen kuin sen vaikuttavuuteen, sillä useassa eri yhteydessä perhetyön lisäämistä ja parempaa saatavuutta on pidetty yhtenä keinona lasten hyvinvoinnin lisäämiseen.

Perhetyötä tehdään myös lastensuojelun sijaishuollossa. Sijaishuoltopaikoissa työ on perinteisesti ollut yhteydenpitoa ja tapaamisia lapsen vanhempien kanssa sekä mahdollista kotiutustyöskentelyä. Uudempaa sijaishuollon perhetyön muotoa edustaa avo- ja sijaishuollon välimaastoon sijoittuva jalkautuva työ, jota Turussa on kehittänyt Mäntymäen perhetukikeskus. Jalkautuvassa työssä perheen kanssa työskennellään tiiviisti perheen kotona sekä ajoittain laitoksessa toteutettavilla koko perheen jaksoilla. Perhetyöksi luetaan usein myös perhekuntoutus, jota tehdään joko sijoittamalla perhe kuntoutuspaikkaan sovituksi ajanjaksoksi tai vaihtoehtoisesti perheen kotiin tehtävällä kuntoutustyöskentelyllä. Lastensuojelun jälkihuollossa perhetyö voi olla tukena mm. asiakkaana olevan nuoren tullessa itse vanhemmaksi.

Perhetyö kehittyy

Perhetyötä ei tarvitse enää keksiä eikä löytää. Perhetyötä on saatavilla joka kunnassa ja perhetyötä myös käytetään runsaasti. Sitä tuottavat julkisen sektorin lisäksi yksityinen ja kolmas sektori. Tarjontaa siis on. KehittämISRakenteet perhetyön ympärillä ovat kuitenkin jääneet vaillinaisiksi, minkä vuoksi palveluntuottajille on syntynyt omanlaisiaan malleja ja käytäntöjä, jotka saattavat poiketa toisistaan rajustikin. Asiakkaat ympäri Suomen saavat kyllä perhetyötä, mutta lähempi vertailu osoittaa, että sen sisältö on hyvin monimuotoista, eikä välttämättä asiakaslähtöisellä tavalla. Käytännöt ja toimintatavat vaihtelevat, eikä asiakas esimerkiksi asuinkuntaa vaihtaessaan voi tietää minkälaista palvelua saa, vaikka olisikin aiemmin ollut perhetyön asiakkaana.

Perhetyötä on tutkittu muutamissa lisensiaatintöissä ja väitöskirjoissa (mm. Hurtig 2003, Kaikko 2004, Korhokangas 2005, Hovi-Pulsa 2011, Rautio 2016). Perhetyötä on kehitetty myös lukuisissa hankkeissa, joista osa on ollut laajempia ja joissa perhetyötä on tarkasteltu yleisemmällä tasolla. Useimmissa hankkeissa on kuitenkin kehitetty jonkin tietyn organisaation perhetyötä ja tulosten sovellettavuus on siten jäänyt organisaation sisäiseksi hyödyksi. Aika ajoin perhetyön kokonaisuutta on tarkasteltu kattavammin (mm. Heino 2008).

Valtakunnan tasolla perhetyön kehittäminen on linkittynyt lastensuojelun kehittämiseen. Lastensuojelun kehittämisyksikköhankeiden yhtenä tavoitteena vuosina 2008–2009 oli kehittää ja yhtenäistää perhetyön käytäntöjä. Varsinais-Suomessa hankkeen tuloksena perustettiin perhetyötä edistävä yhdistys, joka toimi aktiivisesti ja sai paljon aikaan, mutta jonka toiminta on kuitenkin hiipunut, kuten suurimmalle osalle lastensuojelun kehittämisyksiköistäkin rahoituksen päättyessä tapahtui. Perhetyötä onnistuttiin yhtenäistämään alueiden sisällä, mutta tulokset ovat monin paikoin jo unohtuneet yhtenäisyyttä ylläpitävien rakenteiden puuttuessa. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa tätä työtä on tehty taas uudelleen ja perhetyötä tarkasteltu yhteisesti ja kokoavasti.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman yhtenä tavoitteena on ollut yhtenäistää perhetyön käytäntöjä. Ohjelman alkupuolella laadittiin tarkoitusta varten perustetussa työryhmässä lastensuojelun perhetyön ja perhekuntoutuksen mallinnus (Alatalo ym. 2017), jossa korostetaan perhetyön monitoimijaisuutta ja integroitumista muihin lapsi- ja perhepalveluihin. Mallinnusta voi soveltaa perhetyön sisällön tarkasteluun lastensuojelun lisäksi myös varhaisemman vaiheen perhetyössä.

Teoreettisena perustana monitoimijaisella perhetyöllä on lapsikeskeinen hyvinvointimalli (Fattore ym. 2009), jonka mukaan lapsen hyvinvoinnin keskiössä ovat emotionaalinen hyvinvointi ja ihmissuhteiden toimivuus. Tällä lapsen hyvinvoinnin korostamisella pyritään korjaamaan puute, jonka mm. Johanna Hurtig

(2003) ja Mirja Korhonen (2005) ovat tutkimuksissaan todenneet: lastensuojelun perhetyössä lapsi jää usein sivuun työskentelystä ja avun oletetaan tihkuvan hänelle vanhempien kanssa työskentelyn kautta.

Perhetyön sisältöä jäsenellään mallinnuksessa sisältöelementtien kautta. Lastensuojelun perhetyössä työskentelyä läpileikkaavat, aina läsnä olevat elementit, ovat lapsikeskeinen suojeleminen ja koko perheen kuntoutus. Suojelun elementti myös erottaa lastensuojelun perhetyön ja perhekuntoutuksen selkeimmin muusta perhetyöstä. Näiden kahden läpileikkaavan sisältöelementin lisäksi työryhmä määritteli viisi muuta perhetyön palvelujen sisältöä jäsentävää elementtiä: ohjauksen, konkreettisen avun, arvioinnin, hoidon sekä läheisten, vertaisten ja yhteisöllisen tuen elementit. (Alatalo ym. 2017.)

Edellä kuvailun mallinnuksen lisäksi perhetyö on ollut LAPE-muutosohjelmassa esillä perhekeskusmallin kehittämisen yhteydessä. Yhteistyö peruspalveluiden kanssa tulee toteutumaan luontevasti kehitteillä olevien perhekeskusten kautta, kunhan perhetyön palvelut on selkeästi tunnistettu ja määritelty. Perhetyö voi jatkossa olla saatavilla perhettä jo valmiiksi lähellä olevien palveluiden yhteydessä.

LAPE-ohjelman loppumetreillä otettiin vielä yksi askel lähemmäs perhetyön yhtenäisiä käsitteitä ja toimintamalleja. Sosiaalihuollon porrasteisuutta pohtivan työryhmän kanssa tiivistä yhteistyötä tekemään perustettiin perhetyön porrasteisuusryhmä, jonka tavoitteena on laatia jäsenitys asiakastarpeiden ryhmittelystä, perhetyön muodoista, käsitteistä, tavoitteista, työmenetelmistä, keskeisestä osaamisesta ja perhetyön yhteensovittamisesta muiden palveluiden kanssa. Kyseessä on siis varsin kokonaisvaltainen perhetyön näkyväksi tekeminen. Työryhmä kartoittaa miten perhetyön muotoja, käsitteitä ja porrasteisuutta on jäsenetty eri puolilla maata ja pyrkii työskentelyn tuloksena kuvaamaan perhetyön keskeisiä sisältöjä eri tasoilla. (THL 2018.)

Perhetyön tulevaisuus

Työntekijöiden visio tulevaisuuden perhetyöstä

Turun kaupungin perhe- ja sosiaalipalveluissa valmisteltiin vuosina 2017–2018 laajaa toiminnan ja organisaation muutosta. Turku toimi edelläkävijänä siirtyessään systemiseen työtapaan koko sosiaalityön alueella. Samalla uudistettiin perhe- ja sosiaalipalveluiden organisaatorakenne. Sosiaalityöntekijät jaettiin alueellisiin aikuis-, lapsiperhe- ja lastensuojelun sosiaalityön tiimeihin. Perhetyötä tekevät yksiköt lakkautettiin ja niiden työntekijät otettiin mukaan jakoon. Muutoksella pyrittiin uudistamaan työn sisältöä ja lisäämään sen vaikuttavuutta, lisäämään oman työn osuutta ja siten vähentämään ostopalvelukustannuksia, siirtymään toimistokeskeisestä toimintatavasta asiakkaiden laajempaan kohtaamiseen ja parantamaan kilpailukykyä tulevassa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakenteiden muutoksessa. (Turun kaupunki 2017.)

Keräsin perheohjaajien ja perhetyöntekijöiden ajatuksia muutosprosessin varrella ja sain heiltä arvokasta tietoa siitä, miten perhetyön tulevaisuus nähdään asiakasrajapinnassa. Työntekijät kokivat huolta perhetyön erityisosaamisen hajaantumisesta ja ammattitaidon kapenemisesta ilman omaa keskitettyä yksikköä ja perhetyön johtajaa. Perhetyöntekijöiden ja perheohjaajien jako alueellisiin tiimeihin sai osakseen kritiikkiä erityisesti siksi, ettei asiakkaiden koettu enää olevan tasa-arvoisessa asemassa heidän tarvitessaan tietynlaista perhetyön osaamista. Työntekijöiden esiin tuomaa hiljaista tietoa pyrittiin käyttämään hyväksi uudistuksen valmistelussa.

Työntekijät visioivat tulevaisuuden perhetyötä tulevaisuusryhmässä. Heidän ajatuksistaan nousi kuusi teemaa, jotka määrittelevät tulevaisuuden perhetyötä:

1. KOHTAAMINEN:
Aito, kunnioittava ja vaikuttava
2. SUUNNITELMALLISUUS JA SELKEYS:
Yhteiset säännöt, kommunikointi
3. AVOIMUUS JA LUOVUUS:
Hyödynnetään kokemusta, hiljaista tietoa, erilaisia menetelmiä
4. OSAAMINEN:
Täydennyskoulutusmahdollisuudet, palkan vastaavuus työn vaativuuteen
5. YHTEISTYÖ:
Jaetut vastuut, kunnioittava moniammatillisuus
6. ARVOSTUS:
Asiakkaiden ja kollegojen

Työntekijöiden visiossa näkyy asiakkaan arvostus ja ajatus siitä, että työllä on merkitystä lasten hyvinvoinnin edistäjänä. Systemisen työtavan perustavanlaatuiset arvot, asiakkaan arvostava kohtaaminen ja ratkaisujen etsiminen yhdessä ovat perhetyöntekijöiden ajatusmaailmassa vahvasti läsnä. Perhetyössä vaikuttavina käyttöteorioina ovatkin mm. systeemiteoria sekä perheterapeuttiset ajatusmallit (ks. esim. Myllärniemi 2007). Perhetyön siirtyminen systemiseen toimintamalliin tuntuu tämän pohjalta luontevalta ja työntekijät jo lähtökohtaisesti siihen valmiilta.

Perhetyön paikka systemisessä tiimissä

Systeminen toimintamalli on jalkautumassa LAPE-muutosohjelman myötä koko Suomeen ja sen sovittamiseksi suomalaiseen lastensuojeluun on tehty paljon työtä. Mallia on ehditty jo kokeilla ja kunnissa on tehty erilaisia ratkaisuja sen suhteen, miten perhetyöntekijät ja perheohjaajat systemisen mallin mukaiseen lastensuojelun tiimiin sijoitetaan. Ratkaisuja on jouduttu hakemaan melko yksin, sillä varsinaisissa systemistä mallia esittelevissä julkaisuissa ja koulutuksissa perhetyön rooli oli vielä jäänyt määrittelemättä. Tämä on oiva esimerkki siitä, miksi perhetyön kentällä on aktivoiduttava kehittämään. Lastensuojelun kokonaisuudessa sosiaalityöntekijätaustan omaavilla tutkijoilla ja kehittäjillä on kädet täynnä sosiaalityön näkökulman pohtimisessa ja näin perhetyö helposti unohtuu ja putoaa kyydistä.

Pia Lahtisen ym. (2017, 21) toimittamassa THL:n työpäpaperissa perhetyön osuutta on sivuttu mainitsemalla, että lastensuojelun systemiseen tiimiin voi Suomessa kuulua sosiaaliohjaaja ja/tai perhetyöntekijä. Heidän tehtävänsä arvellaan voivan liittyä esimerkiksi vanhempien tai perhesysteemin kanssa työskentelyyn. Monitoimijaista tiimiä esittelevässä kuvassa tiimin jäseneksi on piirretty sosiaaliohjaaja. Tähän julkinen pohdinta ennen toimintamallin jalkauttamista jäi. Toki kuvassa on haluttu havainnollistaa asia pelkistään. Joka tapauksessa näyttää siltä, että 1) perhetyöntekijöiden ja perheohjaajien roolia systemisessä tiimissä ei ole juurikaan suunniteltu ennen mallin käyttöönottoa ja 2) sosiaaliohjaajan ja perhetyötä tekevien työntekijöiden eriäviin työnkuviin on kiinnitettävä erityistä huomiota systemisen mallin käyttöönotossa.

Perhetyötä tekevien työntekijöiden osallistuminen systemiseen tiimiin voidaan toteuttaa monella tavalla. Perhetyön roolia tiimissä olennaisesti määrittelevä asia on, onko perhetyö jatkossa palvelu, josta tarvitaan päätös. Mikäli päätöstä ei tarvita, perhetyöntekijät ja perheohjaajat voivat kuulua sosiaalityön tiimeihin kiinteinä jäseninä ja tuoda asiakkaiden tilanteisiin perhelähtöistä ja sosiaalipedagogista näkökulmaa oman ammattitaitonsa pohjalta. Mikäli perheessä tarvitaan perhetyön vahvempaa tukea jollakin ajanjaksolla, perheen jo ennalta tuntevat työntekijät siirtyvät työskentelemään perheen

arkiympäristöön. Tällainen toimintatapa edustaisi Alatalon ym. (2017) ehdottamaa monitoimijaista perhetyötä, jossa perhetyö olisi nykyistä laajempi, moniammatillinen kokonaisuus. Tällaisessa toimintamallissa erityistä huomiota pitäisi kiinnittää ammattiryhmien erityisosaamisen säilymiseen, jotta asiakkaat edelleen saavat käyttöönsä kaiken mahdollisen ammattitaidon.

Mikäli perhetyö on edelleen viranhaltijapäätöksellä myönnettävä palvelu, perhetyön rooli sosiaalityön tiimissä on selkeärajaisempi. Mikäli asiakkaalla todetaan tarve perhetyön jaksolle, perhetyöntekijät/perheohjaajat liittyvät tiimiin. Toimintatapa vastaa pitkälti nykyistä sektoroitunutta rakennetta, jossa jokainen palvelu ja ammattiryhmä toimivat erillään. Tämä ei varsinaisesti edistä palveluintegraatiota. Toisaalta malli voisi toimia siten, että perhetyön asiantuntemusta tiimissä edustaisi tehtävään nimetty työntekijä, mahdollisesti alueen vastaava perheohjaaja. Tällöin tiimin käytössä olisi perhetyön osaaminen silloinkin, kun perheellä ei ole varsinaista perhetyön palvelua.

Kunnissa on otettu käyttöön kumpaakin toimintamallia. Kysymys lienee pitkälti resursseista ja työnjaollisista kysymyksistä, toisaalta myös uskalluksesta. Käyttöön jäävää toimintatapaa valittaessa suurin painoarvo tulisi luonnollisesti asettaa asiakkaiden kokemuksille. Toimivin malli voi löytyä myös jostakin kahden edellä esitellyn välimaastosta.

Konsultoivan sosiaalityöntekijän, lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän, koordinaattorin ja perheterapeutin tehtävät on systeemistä mallia kuvaavissa julkaisuissa hahmoteltu pääpiirteittäin (mm. Lahtinen ym. 2017). Samaa linjaa noudattaen perhetyöntekijän/perheohjaajan tehtävien kuvaus systeemisisä tiimimallissa voisi näyttää vaikka tällaiselta:

Perhetyöntekijä työskentelee lähellä perheen arkea, kulkien rinnalla ja tukien lasta ja perhettä. Työskentelyn keskiössä on lapsen hyvinvointi. Perhetyöntekijä vastaa perhetyön prosessista yhdessä lapsen ja perheen kanssa.

Perhetyöntekijä tutustuu perheen arkeen ja perheenjäseniin ja laatii heidän kanssaan saavutettavissa olevia osatavoitteita sekä työskentelysuunnitelmia näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Perhetyön suunnitelma pohjautuu lapsen asiakassuunnitelmaan. Perhetyön tavoitteita ja niiden saavuttamista arvioidaan säännöllisesti lapsen, perheen ja muun tiimin kanssa.

Perhetyöntekijä vastaa perhetyön dokumentoinnista ja mahdollistaa asiakkaan osallistumisen siihen.

Se, mitä uutta asiakas systeemisen tiimimallin myötä voisi perhetyöltä saada, on ainakin työskentelyn vahvempi moniammatillinen reflektointi ja perhetyöntekijän/perheohjaajan mahdollisuus kulkea mukana perheen muutoksessa jatkumollisesti silloinkin, kun perheellä ei ole perhetyön jaksoa. Tiimin jäsenenä perhetyöntekijä/perheohjaaja on mukana tukiverkostossa ja voi toimia linkkinä perheen arjen ja tiimissä tapahtuvan tukemisen välillä.

Vahvan perhetyön malli

Perhetyötä on lisättävä; sen on tuoreeltaan todennut mm. Aulikki Kananoja (2018) selvityksessään lastensuojelutyön kuormittavuuden vähentämisestä. Perhetyön lisäämisen ohella pitäisi kiinnittää huomiota myös laatuun. Pelkkä määrällinen lisääminen ei ole ratkaisu tilanteessa, jossa perhetyön on todettu olevan sisällöltään ja käsitteiltään jäsentymätöntä. Perhetyön saatavuutta lapsiperheiden arkiympäristöissä tulee lisätä, mutta samalla on tarkasteltava huolellisesti sitä, miten kokonaisuutta koordinoidaan.

Ratkaisuna toimivan kehittämisrakenteen aikaansaamiseksi voisi olla esimerkiksi tässä esittelemäni Vahvan perhetyön malli. Malli syntyi alun perin puheenvuorona Turun kaupungin perhe- ja sosiaalipalveluiden organisaatiouudistuksen valmisteluun, jossa se toimi perhetyötä tekevien työntekijöiden ehdotuksena perhetyön järjestämiselle Turussa (Myllymäki 2018). Malliin voidaan kuitenkin lisätä

organisaation ulkopuolelle laajenevia ulottuvuuksia, jolloin sen avulla voidaan hahmottaa kenttää laajemmin ja siten edesauttaa perhetyöltä puuttuvien kansallisesti yhtenäisten rakenteiden aikaansaamista.

Mikä tekee mallista vahvan?

1. Aidosti vaikuttava perhetyö, asiakasosallisuus, ammattitaitoiset työntekijät ja perhetyön riittävä saatavuus
(Asiakasulottuvuus)
2. Koordinoitu perhetyön kokonaisuus kaikilla palvelutasoilla
(Kunnallinen/maakunnallinen ulottuvuus)
3. Valtakunnalliset linjaukset ja yhteiset kehittämisrakenteet
(Valtakunnallinen ulottuvuus)

Taulukko 1. Vahvan perhetyön malli

ULOTTUVUUS	KESKEISET SISÄLLÖT	TOIMIJAT
Asiakasulottuvuus	-Vaikuttavuus ja saatavuus -Yhtenäiset käsitteet ja sisältö -Asiakasosallisuus	Asiakkaat, työntekijät
Kunnallinen / maakunnallinen ulottuvuus	-Perhetyön kokonaisuuden koordinointi -Lapsi- ja perhelähtöinen yhteensovittava johtaminen	Perhetyön johtajat, kehittäjätyöntekijät, OT -keskukset
Valtakunnallinen ulottuvuus	-Pysyvä kehittämisrakenne -Laatukriteerit -Perhetyön koulutuspolku	THL, maakuntien edustajat

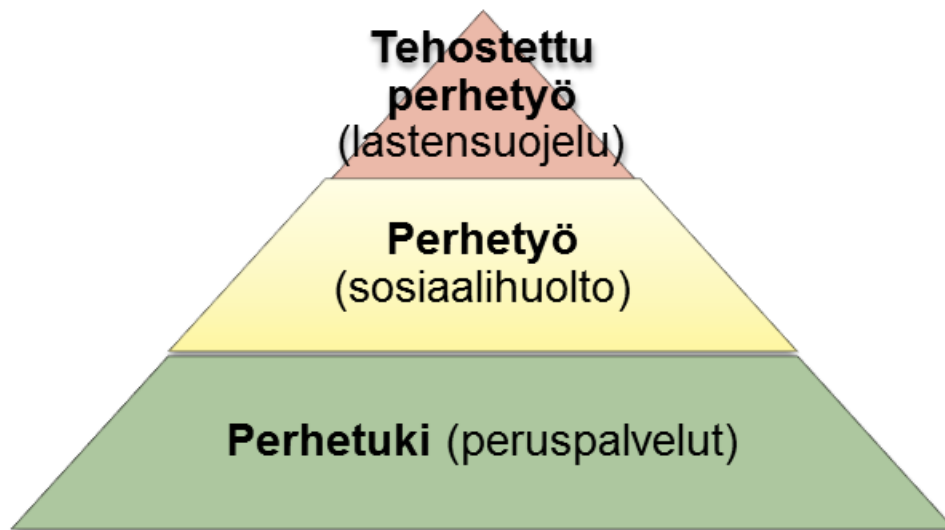
Asiakasulottuvuus

Laadukasta perhetyötä toteuttavat koulutetut ja osaavat perhetyöntekijät ja perheohjaajat, joiden toimintaa ohjaavat perhetyön yhteiset perusarvot ja periaatteet. Laadukasta työtä tukevat perhetyöhön perehtyneet esimiehet ja monitoimijainen yhteistyö.

Systeemisen työtavan mukaisesti palvelut viedään asiakkaan luo. Perhetyö on vahvasti edustettuna perhekeskuksissa ja sosiaali- ja terveyskeskuksissa ja työntekijöitä toimii neuvoloissa, päiväkodeissa, kouluissa ja perheryhmissä. Työntekijät osallistuvat asiakstiimeihin sekä lapsiperhesosiaalityössä että lastensuojelussa ja tuovat niihin asiantuntemuksensa. Perhetyön prosessit suunnitellaan ja toteutetaan lasten ja perheiden arjessa. Perhetyön ulottuvuudet ovat laajat ja läpäisevät perhepalvelut ennaltaehkäisevistä korjaaviin ja kuntouttaviin.

Perhetyötä koskevia käsitteitä selkiytetään, jolloin palvelut näyttäytyvät myös asiakkaille selkeämpinä. Perhetyön palvelut jaetaan vahvan perhetyön mallissa kolmeen tasoon: 1) perhetukeen 2) perhetyöhön ja 3) tehostettuun perhetyöhön. Perhetuki on peruspalveluiden yhteydessä tarjottavaa ohjauksellista tukea, johon mallissa osoitetaan nykyistä laajemmin resursseja. Perhetyö on sosiaalihuoltolain mukaista palvelua erityistä tukea tarvitseville lapsille ja heidän perheilleen. Tehostettu perhetyö on lastensuojelun asiakkaina oleville lapsille ja heidän perheilleen kohdennettua, lastensuojelulakiin perustuvaa vahvasti

muutosorientoitunutta työskentelyä. Perhetyön jakaminen kolmeen tasoon mahdollistaa samanaikaisesti kunkin perhetyön muodon sisäisen kehittymisen ja yhteisen selkiytymisen. Näin kaikkien perhetyön tasojen piirissä olevat lapset ja perheet saavat tarpeidensa mukaista palvelua.

Kuvio 2. Perhetyön tasot vahvan perhetyön mallissa.

Perhetuki, perhetyö ja tehostettu perhetyö vaativat jokainen oman määrittelynsä, joka riittävän selkeästi tuo esiin työn sisällön ja erityispiirteet verrattuna muihin perhetyön muotoihin. Löytyvätkö erottelevat tekijät työskentelyn kestosta, intensiteetistä, sisällöstä vai näistä kaikista? Mikä merkitys on asiakassegmentoinnilla, eli voidaanko palvelujen eroja kuvata eriävillä asiakastarpeilla? Mikä tekee tehostetusta perhetyöstä tehostettua? Pohdintaa vaatii myös, tulisiko sosiaalihuollon asiakkuudessa tarjottavalle perhetyölle keksiä erottelevampi nimi, jotta kaikkia muotoja voitaisiin ilman sekaannuksen vaaraa kutsua yhteisesti perhetyöksi.

Kunnallinen / maakunnallinen ulottuvuus

Mikäli maakuntauudistus toteutuu suunnitellun kaltaisena, osa perhetyön palveluista siirtyy kunnilta maakuntien vastuulle. Tämä on herättänyt huolta perhetyön kokonaisuuden hajaantumisesta entisestään. Maakunnilla on suuri vastuu palveluiden lapsi- ja perhelähtöisessä yhteensovittamisessa (Hanhinen & Hyvärinen 2017). Perhetyön kokonaisuutta tulee koordinoita joko kuntatasolla (isot kaupungit) tai alueellisessa yhteistyössä. Vahvan perhetyön mallissa kokonaisuuden koordinoinnista vastaa kunnan tai yhteistyöalueen perhetyön johtaja.

Perhetyön johtaja hallitsee paitsi perhetyön substanssin myös työn kehittämisen ja yhteensovittavan johtamisen. Verkostojen merkitys on olennainen. Taitavalla osaamisen johtamisella kaikkien palveluntuottajien erityisosaaminen on käytettävissä yhtäläisesti koko toiminta-alueella. Perhetyön johtajalla on hallinnassaan alueen perhetyön palvelukokonaisuus sekä kunnan ja maakunnan että yksityisen ja kolmannen sektorin osalta. Perhetyön johtaja huolehtii myös siitä, että kaikessa toiminnassa noudatetaan valtakunnallisia linjauksia.

Perhetyön johtajat ja mahdolliset kehittäjätyöntekijät ovat vahvan perhetyön mallissa maakunnallisesti verkostoituneet ja kehittäminen on yhteistä. Jokaisessa kunnassa saa samansisältöistä perhetyötä, jonka yhteisen viitekehyksen sisällä on toki sijaa alueiden ja työntekijöiden persoonalliselle ja olosuhteisiin

sovitetulle tyylille tehdä työtä. Onhan kyseessä kuitenkin suhdeperustainen, ihmisenä ihmisten kanssa tehtävä työ, jota ei koskaan voi täysin standardoida. Tietyt linjat kuitenkin ovat yhteiset. Tehtäväkuvauksia ei tarvitse keksiä joka kunnassa uudelleen, vaan ne on laadittu yhdessä. Asiakkaat ovat vahvasti mukana kehittämässä esimerkiksi asiakasraatien ja tulevaisuudessa toivottavasti kehiteltävien uusien osallistumismallien kautta.

Maakunnallinen kehittäminen voidaan linkittää esimerkiksi osaamis- ja tukikeskusten (OT-keskusten) toimintaan, mikäli nämä toteutuvat suunnitellun kaltaisina. Perhetyötä on kuitenkin kehitettävä omana palvelukokonaisuutenaan. LAPE-ohjelman päättyessä on tärkeää sovittaa perhetyö mukaan maakunnallisiin ja valtakunnallisiin kehittämismallisiin, jotta tutkimuksessa ja kehittämisessä voidaan hyödyntää aiempia tuloksia ja syntyneitä verkostoja.

Valtakunnallinen ulottuvuus

Maakuntatasolta on oltava välitön yhteys valtakunnalliseen kehittämiseen, jota LAPE-muutosohjelman puitteissa on käynnistetty ja jota jatkossa esimerkiksi Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos voisi koordinoita. Maakuntien edustajat muodostavat yhteisen kehittämismallin, jonka puitteissa perhetyölle on mahdollista mm. luoda laatuvaatimukset ja perhetyön koulutuspolku. Kehittäminen on tutkimusperustaista ja sitä tehdään laajassa yhteistyössä korkeakoulujen kanssa. Korkeakouluissa tehtävät perhetyön tutkimus- ja kehittämishankkeet kiinnittyvät kokonaisuuteen, eivätkä jää sirpaleiseksi ja itseään toistavaksi ns. nollakehittämiseksi.

LAPE-muutosohjelman aikana olemme saaneet nähdä, miten yhteiskehittäminen tällä vuosikymmenellä toimii. Tälle toiminnalle pitäisi ohjelman päättyessä olla välitön jatkosuunnitelma. Muutoin olemme taas toistamassa samaa kaavaa, jota mm. Sirkka Rousu (2018) äskettäin tuskasteli todistaneensa jo kolmekymmentä vuotta. Lastensuojelun kehittämisen rakenteille on olemassa vankka pohja ja valtion vastuulle perustelut, mutta silti työ valuu hankkeiden jälkeen hukkaan. Yksi LAPE-muutosohjelman konkreettisista tuloksista voisi hyvin olla perhetyön kehittämismallin luominen ja vakiinnuttaminen. Jatkossa tämä olisi luontevaa sitoa yhteen lastensuojelun kehittämismallin kanssa.

Lopuksi

Alussa esittämäni kysymystä siitä, miten perhetyö tulisi toteuttaa, jotta se oikeasti auttaisi lapsia ja perheitä, on pohdittu nyt lähinnä rakenteellisesta näkökulmasta. Työntekijöiden ääntä tuotiin esiin Turussa toteutetussa kehittämishankkeessa. Lasten ja perheiden näkökulma olisi tärkeää saada vahvemmin esiin ja sitä selvitetäänkin mm. perhetyön porrasteisuustyöryhmässä. Laajamittaisempi ja monipuolisempi lasten ja perheiden osallistuminen kehittämiseen on edellytyksenä sille, että perhetyöstä saadaan toimiva ja vaikuttava palvelumuoto, jonka piiriin ei jouduta vaan päästään.

Toivon artikkelin toimivan keskustelun ylläpitäjänä ja askeleena kohti yhtenäistä perhetyön palveluiden määrittelyä. Toivon, että keskustelu vie kohti perhetyön tunnistamista omaksi, erityiseksi ammattialakseen ja sen vahvistamista ja selkiytymistä omana kolmitasoisena kokonaisuutenaan. Tätä kautta perhetyön on mahdollista kehittyä osana peruspalveluita, sosiaalihuoltoa ja lastensuojelua.

Perhetyön suurimpana haasteena on olla saatavilla lapsi- ja perhepalveluiden verkostossa luontevasti ja joustavasti. Kyse on koordinoinnista ja riittävän vahvasta tuki- ja kehittämismallista. Sen sijaan, että perhetyötä on irrallisena eri hallinnon aloilla, perhetyön tulisi olla hallittu kokonaisuus. Kaiken perhetyön ei ole välttämätöntä olla hallinnollisesti yhtä, mutta nykyistä laajamittaisempi yhteistyö toisi palvelulle selkeyttä ja laatua. Selkeys ja laatu lisäisivät perhetyön vaikuttavuutta ja perhetyön vaikuttavuus puolestaan perheiden hyvinvointia.

Lähteet

- Alatalo, M. & Lappi, K. & Petrelius, P. (2017) Lapsikeskeinen suojeleminen ja perheen toimijuuden tukeminen lastensuojelun perhetyössä ja perhekuntoutuksessa. Kohti monitoimijaisia, yhteistä perhetyötä. Työpaperi 21/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Fattore, T., Mason, J. & Watson, E. (2009) When Children are Asked About Their Wellbeing: Towards a Framework for Guiding Policy. *Child Indicators Research* 2 (1), 57–77.
- Heino, T. (2008) Lastensuojelun avohuolto ja perhetyö: kehitys, nykytila, haasteet ja kehittämisehdotukset. Selvitys Lastensuojelun kehittämissuunnitelmalle. Työpapereita 9/2008. Helsinki: Stakes.
- Heino, T. & Petrelius, P. (2016) Lastensuojelu. <https://www.thl.fi/documents/2616650/2646346/Lastensuojelu.pdf/e09efa65-c1a3-4e65-8039-6d716e63cdf0>. Viitattu 1.10.2018.
- Hanhinen, S. & Hyvärinen, S. (2017) Lastensuojelu sotessa. Selvitys sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksen perusteista ja vaikutuksista lastensuojeluun. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto. https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/LSKL_sote_julk_0351_LR.pdf. Viitattu 1.10.2018
- Hovi-Pulsa, R. (2011) Arkilähtöinen perhetyö. Strukturoitua avoimuutta. Lisensiaatintyö. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Hurtig, J. (2003) Lasta suojelemissa –etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Väitöskirja. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kaikko, K. (2004) Lastensuojelun avoperhetyön kuntoutumista tukevat elementit. Lisensiaatintyö. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kananoja, A. (2018) Selvityshenkilön arvio lastensuojelun henkilöstön riittävydestä ja ratkaisuehdotukset kuormituksen vähentämiseksi. <http://stm.fi/documents/1271139/6184550/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf/a489a36e-7c2f-4ac7-9372-6bb221d2705e/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf.pdf>. Viitattu 1.10.2018
- Korkiakangas, M. (2005) Perheen voimavaroja etsimässä – tapaustutkimus asiakaslähtöisistä työorientaatioista lastensuojelun perhetyössä. Lisensiaatintyö. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lahtinen, P. & Männistö, L. & Raivio, M. (2017) Kohti suomalaista systeemistä lastensuojelun toimintamallia. Keskeisiä periaatteita ja reunaehtoja. Työpaperi 7/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Laki lastensuojelulain muuttamisesta 1302/2014. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141302>
- Lastensuojelulaki 417/2007. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20070417>
- Myllymäki, E. (2018) Perhetyön paikkaa etsimässä. Muutos systeemiseen toimintamalliin Turun perhe- ja sosiaalipalveluissa. Opinnäytetyö. Turun Ammattikorkeakoulu.
- Myllärniemi, A. (2007) Lastensuojelun avohuollon perhetyö ammattikäytäntönä – jäsenyyksiä perhetyöstä toimintatutkimuksen valossa. Socca:n ja Heikki Waris-instituutin julkaisusarja.
- Rautio, S. (2016) Neuvolan perhetyö vanhemmuuden varhaisena tukena ja yhteistyönä. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rousu, S. (2018) Uusi lastensuojelu kehittyi monien kulttuurien ristipaineissa. https://www.metropolia.fi/fileadmin/user_upload/TK/Julkaisu/pdf/2018_Rousu_uusi_lastensuojelu_kehittyi_monien_kulttuuri_en_ristipaineissa_AATOS.pdf. Viitattu 14.9.2018.
- Satka, M. (1994) Hyvinvointivaltion rakentajat. Teoksessa Jaakkola, J., Pulma, P., Satka, M. & Urponen, K. (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisen sosiaaliturvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto. 301–330
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301>
- THL (2018) Perhetyön porrasteisuustyöryhmä. 1. tapaaminen. Muistio 15.8.2018. https://thl.fi/documents/605877/0/Perhetyo%CC%88n%2Bporraisteisuustyo%CC%88ryhma%CC%88_muistio%2B14.8.2018_netisivut.pdf/cfd91ac9-37f2-48b2-a50e-5241c80c88d6 Viitattu 1.10.2018
- Turun kaupunki (2017) Toiminnallinen ja organisaatiomuutos 2018. Turun kaupungin perhe- ja sosiaalipalvelut. Tiedotustilaisuuden materiaalia. Julkaisematon.

III Ammattilaisten yhteistoiminta

Sisukas pärjää aina? – koulun ja lastensuojelun yhdyspinnoilla

Christine Väliavaara, psykologi, kehittämisspäällikkö, Pesäpuu ry

Sijoitettujen lasten elämään sisältyy muutoksia, menetyksiä ja haavoittavia kokemuksia. Useilla lastensuojelun piirissä olevilla lapsilla on haasteita oppimisessa ja koulunkäynnissä. Lasten psyykinen oireilu on lisääntynyt. Koulu ja varhaiskasvatus ovat sijaishuoltopaikan ohella keskeisiä korjaavia kokemuksia tarjoavia turvapaikkoja. Oikea-aikaisella tuella voidaan tutkitusti tukea lasten selviytyvyyttä. Toimiva tuki edellyttää monialaista yhteistyötä ja avointa dialogia koulun, sijaishuoltopaikan, lastensuojelun ja terveydenhoidon ammattilaisten kanssa. Sisukas-toiminta tarjoaa tähän hyvän käytännön.

Sijoitettujen lasten koulupolku katkeaa useammin kuin muilla

Sijoitetuilla lapsilla on moninkertainen riski koulunkäynnin vaikeuksiin sekä psykososiaalisiin ongelmiin. Laajassa kansainvälisessä tutkimuskatsauksessa (O’Higgins ym. 2015) todetaan, että sijoitetut lapset jäävät ryhmänä ikäisistään jälkeen useilla koulusuoriutumisen mittareilla eikä sijaishuolto sinällään näytä kohentavan lapsen koulumenestystä. Sijoitettujen lasten koulunkäyntiin ja hyvinvointiin liittyy tutkitusti monenlaisia riskejä: alisuoriutuminen koulussa, heikot arvosanat, koulunkäynnin keskeytyminen, ammattitutkintoa vaille jääminen, teinivanhemmuus, riippuvuudet sekä itsetuhoisuus (mm. Heino & Johnson 2010; Vinnerljung & Sallnäs 2008). Koulupolku jää monilla katkonaiseksi ja kesken, mikä on vakava riski työelämään kiinnittymiselle ja aikuisuuden hyvinvoinnille. Kääriälän (2018) tekemässä pohjoismaisessa vertailututkimuksessa seurattiin 1987 syntyneiden suomalaisten lasten koulupolkua. Tutkimustulosten mukaan 66 % teini-ikäisinä sijoitetuista jää ilman toisen asteen tutkintoa. Hieman varmemmin kouluttautuvat alle 13-vuotiaana sijoitetut. Yli vuoden sijoitettuina olleista kouluttautui noin 50 %, kun muista nuorista noin 86 % suorittaa toisen asteen opinnot. Tilanne Ruotsissa ja Tanskassa on samansuuntainen. Tutkijat pitävät tätä vakavana uhkana syrjäytymiskehitykselle ja peräänkuuluttavat toimivien interventtioiden kehittämistä sijoitettujen lasten koulunkäynnin tukemiseksi.

Kokemuksia koulusta ja monialaisesta yhteistyöstä

Kouluterveyskyselyssä (Ikonen ym. 2017) tiedusteltiin ensimmäistä kertaa sijoitetuilta lapsilta heidän kokemuksiaan kouluhyvinvoinnista. Vastauksissa esiintyi muita enemmän kokemuksia kiusaamisesta ja väkivallasta. Psyykkisen hyvinvoinnin ongelmat ovat sijoitetuilla lapsilla ja nuorilla vanhempansa kanssa asuvia ikätovereita yleisempiä. Pesäpuu ry:n sijoitettujen lasten ja nuorten foorumeissa sekä fokusryhmissä viime vuosina on kuultu kokemuksia leimatuksi tulemisesta, kiusaamisesta ja yksinäisyydestä koulussa. Moni on kertonut jääneensä vaille tarvitsemaansa tukea. Koulupalavereita nuoret ovat kuvanneet ahdistaviksi ja turhauttaviksi. Osallisuus on näennäistä, kun ammattilaiset tuntuvat päättäneen asiat jo ennakolta. Tiedonkulun kerrottiin myös ontuvan eri toimijoiden välillä. Nuorten mielestä koulussa tulisi olla enemmän tietoa ja ymmärrystä lastensuojelusta sekä sijoitetun lapsen kokemusmaailmasta.

Pesäpuu ry:n LAPE-yhteistyönä toteuttamiin työpajoihin ja koulutusprosesseihin eri puolilla Suomea osallistuneet ammattilaiset ja sijaisvanhemmat tuottivat samoja asioita kuin nuoret. Lastensuojelun ja koulun yhdyspinnoilla nähtiin monia pulmia. Ongelmina koettiin tiedonkulun puutteet, epäselvät roolit monialaisessa yhteistyössä, tiedonpuute sekä salassapitovelvollisuuden ja lakien erilaiset tulkinnat. Nopeisiin ratkaisuihin pyrkiminen verotti lasten ja vanhempien osallisuutta. Lapsen koettiin jäävän palavereissa aikuisten ongelmapuheen alle. Koettiin, ettei kukaan tahdo viime kädessä kantaa vastuuta

haasteellisesti käyttäytyvän lapsen kokonaistilanteesta. Riittävää tukea lapselle ei ollut tarjolla, ja alueelliset erot tukimuotojen tarjonnassa olivat suuret. Täydennyskoulutusta ja lisäresursseja toivottiin.

Ihmeet tapahtuvat arjessa luottamusta rakentamalla

Koulunkäynnin sujumisen tiedetään olevan tärkeä sijoitetun lapsen hyvinvointia suojaava tekijä myös aikuisuudessa. Pohjoismaiset kouluinterventiot ovat olleet tuloksekkaita (Tideman ym. 2011; Havik 2013; Tordön ym. 2014). Sijoitetuilla lapsilla on lain mukaan oikeus terveydentilan selvittämiseen (LsL § 51), opetukseen ja tarvitsemaansa tukeen. Tämä edellyttää aina toimivaa vuoropuhelua sivistys-, sosiaali- ja terveystoimen yhdyspinnoilla. Varhainen auttaminen ja sijoitettujen lasten tukeminen koulunkäynnissä on tärkeää, jotta lapset pystyvät saamaan koko potentiaalinsa käyttöön. Varhaiset myönteiset kokemukset koulusta vahvistavat positiivista suhtautumista koulunkäyntiin jatkossakin. Silloin, kun perustason palvelut eivät riitä, tuki on tuotava lähelle lasta. Lapsen siirtäminen pois omasta ympäristöstä esim. sairaalakoulujaksolle ei kanna hedelmää, jos mikään ei muutu arjessa. Konsultoivat työntekijät voivat saattaen vahvistaa lapsen ympärillä olevien lähiaikuisten osaamista ja ammatillista kehittymistä. Tästä hyötyvät viime kädessä kaikki oppilaat.

Koulun ja sijaishuollon henkilöstöllä tulee olla riittävästi ymmärrystä ja osaamista kohdata traumatisoitunut lapsi arjessa. OKM:n ja STM:n tuella tulisi toteuttaa henkilöstön ammatillista täydennyskoulutusta osaamisen vahvistamiseksi. Kuntien tulisi myös tarjota työntekijöilleen mahdollisuus osallistua työnohjaukseen ja konsultaatioihin. Asenteeltaan hyväksyvä, aidosti kiinnostunut, empaattinen ja hyväntahtoisen leikkisä aikuinen luo haavoittuneelle lapselle turvallista tilaa rakentaa myönteistä minäkuvaa oppijana. Luottamussuhteen luomiseen, kiintymyskeskeisyyteen, jatkuvuuteen ja ennakoitavuuteen satsaaminen luovat sijoitetulle lapselle kannattelevan oppimisympäristön. Lapsi tarvitsee ympärilleen aikuisia, jotka tunnistavat hänen vahvuutensa ja uskovat hänen kyvykkyyteensä. Struktuuri ja johdonmukaisuus luovat turvaa. Rankaisevuus ja sanktiot sen sijaan lisäävät sijoitetun lapsen usein jo ennestään voimakasta häpeän ja arvottomuuden tunnetta. Luonnolliset seuraamukset ja mahdollisuus korjata erehdykset auttavat lasta löytämään rakentavia tapoja toimia. Lapsi voi tarvita lukuisia toistoja oppiakseen luottamaan aikuisen hyvään tahtoon. Aikuisten osaaminen ja jaksaminen voivat tällöin joutua koetukselle. Silloin on tärkeää ymmärtää ottaa tukea koko monialaisesta verkostosta ja erilaisista osaamisista.

Lastensuojelun toimijoiden on tärkeää olla tietoisia siitä, mitä tietoja päivähoito ja koulu tarvitsevat opetuksen järjestämiseksi. Salassapitosäädöksiä tulkitaan usein liian tiukasti. Lastensuojelun tulisi myös kyetä hyödyntämään varhaiskasvatuksen, koulun ja sijaishuoltopaikan tarjoamaa lapsen arjen tuntemusta. STM:n tukemaa täydennyskoulutusta tarvitaan lastensuojelussa lakien soveltamisesta, traumatisoituneen lapsen kehityksestä ja kohtaamisesta sekä monialaisesta dialogisesta työotteesta. Toimiva monialainen yhteistyö on järkevää resurssien käyttöä. Avoimet ja osallistavat dialogit muodostavat turvaverkon paitsi lapsille myös aikuisille. Vain turvallisessa tilassa voi oppia uutta ja toisaalta aikuisetkin ovat parhaimmillaan työympäristössä, jossa on tarjolla johdon ja verkoston systeemistä tukea. Meneillään olevassa sote-uudistuksessa onkin tavoitteena, että erityistason palveluita keskitetään maakunnan alueella ja jalkautetaan liikkuvien, konsultoitavien tiimien avulla lähelle lasta. Vaativia erityistason palveluita ollaan myös kokoamassa viiteen osaamis- ja tukikeskukseen, joihin on tarkoitus integroida jo olemassa oleva koulunkäyntiä tukeva osaamiskeskustoiminta, VIP-verkosto (mm. Valteri-, Elmeri- ja sairaalakoulut, koulukodit, erityiskoulut). Myös Sisukas-toiminta on mukana VIP-verkostossa.

SISUKAS-interventiosta tutkitusti hyötyä sijoitettujen koulupolulle

SISUKAS-interventio tarjoaa toimintamallin alakouluikäisten sijoitettujen lasten koulunkäynnin varhaiseen tukemiseen, suojaavien tekijöiden vahvistamiseen sekä monitoimijaisen yhteistyön haasteisiin. Toiminta on kehitetty pohjoismaisena yhteistyönä Pesäpuu ry:ssä 2012–16. Esikuvana on ollut Ruotsiin juurtunut Skolfam-malli (Skolfam-manual 2016). Mallista on myönteisiä kokemuksia Tanskassa sekä Norjassa (Havik 2013) ja myös Hollanti on ottamassa mallin kokeiluun. Suomessa interventiota on testattu ja

arvioitu Keski-Suomen alueella 2012–2016. Vaikuttavuustutkimuksen tulokset ovat rohkaisevia (Oraluoma & Väливаара 2015; Oraluoma & Väливаара 2017). SISUKAS-toiminta palkittiinkin Talentian hyvänä käytäntönä 2016 ja se sijoittui toiseksi THL:n TERVESOS-palkintokilpailussa.

Opetus- ja kulttuuriministeriön nimeämä vaativan erityisen tuen kehittämissyryhmä kiinnitti huomiota tilanteisiin, joissa lastensuojelulain nojalla sijoitetun oppilaan oikeus saada perusopetusta ei ole toteutunut perusopetuslain mukaisesti. Suurimmat haasteet sijoitettujen lasten opetuksen järjestämisessä johtuvat selvityksen mukaan lasten vaativan erityisen tuen tarpeesta ja siitä, että heidän ongelmistaan ei saada vastaanottavan kunnan opetustoimeen riittävästi tietoa. Myös lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa on kiinnitetty huomiota samaan asiaan. Kehittämissyryhmä esittää loppuraportissaan, että sijoittavan ja vastaanottavan kunnan yhteistyön kehittämisessä voidaan hyödyntää Pesäpuu ry:n SISUKAS-mallia (Vaativa erityinen tuki esi- ja perusopetuksessa 2017).

Sijaishuollon systemaattinen ja systeeminen SISUKAS-toimintamalli

Sisukas rakentaa konsultoivan työotteen kautta siltaa vaativien erityispalvelujen ja perustason palvelujen välille. Pääroolissa ovat sijoitettujen lasten yksilölliset tarpeet, osallisuus ja voimavarakeskeisyys. Sisukas-mallissa sijoitettujen lasten vahvuudet ja tuen tarpeet kartoitetaan systemaattisesti luotettavin menetelmin jo koulupolun alkuvaiheessa. Monialaisen kartoituksen perusteella räätälöidään lapsen tarpeista lähtevä yksilöllinen tuki ja seuranta yhteistyössä systeemisen verkoston kanssa. Tuen vaikuttavuutta seurataan ja arvioidaan. Kaksivuotisen intervention jälkeen seuranta jatketaan yli nivelvaiheiden peruskoulun loppuun saakka. (Sisukas käsikirja 2015.)

Toimintamallissa muodostetaan alueellinen konsultoiva tiimi, joka koostuu psykologista, erityisopettajasta ja koordinoivasta sosiaalityöntekijästä. Tiimi voi sijoittua vaihtoehtoisesti sivistystoimen tai sijaishuollon hallinnon alle. Alueellisella tiimillä voi olla kerrallaan kahden vuoden intervention piirissä n. 20–25 sijoitettua alakouluikäistä (6-12-v.) sijoitettua lasta verkostoinen. Tiimi varmistaa jatkuvuuden, tiedonkulun ja systeemisen työotteen jalkauttamisen.

Konsultoivilla työntekijöillä on ohjaava rooli. Tiimin psykologi ja erityisopettaja tekevät kartoitukset sijoitetuille lapsille, mutta tuki toteutetaan lapsen lähikoulussa ja sijaisperheessä/laitoksessa tiimin konsultoidessa tarvittaessa. Työote on systeeminen ja avoimia dialogeja hyödyntävä. Tämä tarkoittaa sitä, että monialaiset toimijat antavat parhaan osaamisensa lapsen lähiverkoston käyttöön. ”Tietäjän viitat” riisutaan ja lapsen tilannetta kartoitetaan tasavertaisessa hengessä lasta ja (sijais)vanhempia osallistaen voimavarakeskeisten keskusteluiden avulla. Yhteiseen pöytään ei tulla valmiiden ratkaisujen kanssa, vaan asianosaisten omaa toimijuutta tuetaan. On tärkeää ensin huolellisesti kuunnella, jotta voisi ymmärtää.

Sisukas-toiminta käynnistyy tiimin koordinoivan sosiaalityöntekijän yhteydenotolla alueen esi- ja alakouluikäisten lasten asioista vastaaviin sosiaalityöntekijöihin. Nämä informoivat asiakaslapsiaan, vanhempia ja sijaishuoltopaikkaa alkavasta interventtiosta. Tämän jälkeen tiimin koordinoiva sosiaalityöntekijä kokoaa aloitustapaamisiin kunkin sijoitetun lapsen lähiverkoston; lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän, (sijais)vanhemmat, opettajan, rehtorin ja muita toimijoita tarpeen mukaan. Alkutapaamisessa tullaan tutuiksi, käydään läpi kunkin roolit yhteistyössä ja koululle annetaan pieni opas Sijoitettu lapsi koulussa, Pesäpuu ry. Lisäksi kuullaan lapsen ja (sijais)vanhempien koulunkäyntiin liittyviä toiveita sekä sovitaan tilannekartoituksen aloittamisesta.

Lapsen tilanteen kartoittamiseksi lapsen asioista vastaavat sosiaalityöntekijät antavat konsultoivalle psykologille ja erityisopettajalle koulunkäynnin järjestämisen kannalta tarvittavat taustatiedot. Tiimin psykologi ja erityisopettaja kartoittavat sijoitetun lapsen vahvuudet ja tuen tarpeet luotettavin haastattelu- ja testimenetelmin. Voimavarakeskeinen palaute annetaan lapselle ja verkostolle oppimissuunnitelman laatimiseksi yhdessä. On tärkeää, että lapsi näkee tapaamisissa aikuisten toimivan samaan suuntaan ja että tavoitteet sekä kunkin vastuut kirjataan oppimissuunnitelmaan. Lapsen lähiverkosto toteuttaa suunnitelmallisesti kaksivuotiset tukitoimet. Tiimi auttaa ja konsultoi tarvittaessa. Seurantatapaamisia järjestetään neljä kertaa vuodessa, joiden yhteydessä tavoitteita päivitetään. Vaikuttavuutta arvioidaan kahden vuoden päästä toteutettavalla uusintakartoituksella, josta annetaan palaute jatkoa varten. Seuranta jatkuu peruskoulun loppuun, mutta tapaamisia on harvemmin. Konsultoiva tiimi on mukana nivelvaiheissa.

Sisukas-interventio Keski-Suomessa

Sisukas-mallia pilotoitiin Keski-Suomessa 2012–2016. Kokeiluun osallistui 20 perhehoitoon tai ammatilliseen perhekotiin sijoitettua lasta (6–12-v.) yhdeksästä kunnasta, seitsemän lapsen asioista vastaavaa sosiaalityöntekijää, 16 koulua ja 6 päiväkotia. Lapset olivat keskimäärin 8-vuotiaita ja asuneet sijaisperheissä keskimäärin 4,5 vuotta. (Oraluoma & Väliavaara 2016; Pirttimaa & Väliavaara 2018.)

Lapsille tehtiin alku- ja loppukartoitus psykologien ja erityisopettajien yleisesti käyttämällä, luotettavilla mittareilla. Psykologi tutki lasten psykososiaalista hyvinvointia Vahvuudet ja vaikeudet (SDQ) -kyselyn (Goodman 2001) sekä Achenbach Child Behaviour Checklist (CBCL)-kyselyn (Achenbach & Rescorla 2001) avulla. Lisäksi tutkittiin kognitiivisia kykyjä (WISC-IV, Wechsler 2010) ja opettaja-oppilassuhdetta sekä opettajan (Student-Teacher Relationship Scale, Pianta 2001) että lasten näkökulmasta (VAS-mittari, Aitken 1969). Erityisopettaja arvioi lukutaidon ja luetun ymmärtämisen (Ala-asteen lukutesti ALLU, tekninen lukeminen ja luetun ymmärtäminen, Lindeman 2005), kirjoitustaidon (Perusopetuksen kirjoitustestit, seulontaosa, Poussu-Olli & Saarni 1998) sekä matematiikan (MAKEKO, Ikäheimo, Putkonen & Voutilainen 2002) keskeisen aineksen hallintaa.

Alkukartoituksen jälkeen lapsi ja hänen verkostonsa kokoontui suunnittelemaan saatujen tietojen pohjalta lapsen tarpeita vastaavaa tukea. Lapsi sai kertoa, mihin hän haluaisi apua ja verkosto mietti yhdessä, vastaako tämänhetkinen tuki lapsen tarpeita sekä miten hän saa vahvuutensa harjoittelussa käyttöön. Sovittiin, mitä lapsi tekee ja miten vastuut jaetaan aikuisten kesken.

SISUKAS-oppimissuunnitelmaan kirjattiin kaikki sovitut tukitoimet, vastuuhenkilöt ja aikataulut. Suunnitelmasta saattoi tulla laajempi, kuin koulun tehostetun tai erityisen tuen oppimissuunnitelmasta, sillä siihen saattoi sisältyä myös kotiin ja vapaa-aikaan liittyviä tukimuotoja. Tästä eteenpäin verkosto kokoontui 2–3 kuukauden välein noin kahden vuoden ajan arvioimaan tukitoimia ja päivittämään oppimissuunnitelmaa. Kaksi vuotta alkukartoituksesta uusittiin mittaukset tuen vaikuttavuuden arvioimiseksi. Työskentely päättyi tapaamiseen, jossa juhlistettiin lapsen sinnikästä työskentelyä, yhteistyötä, muisteltiin SISUKAS-taipaleen vaiheita sekä keskusteltiin uusintakartoituksen tuloksista. Samalla lapsi ja hänen verkostonsa valmisteltiin jatkamaan säännöllistä seuranta peruskoulun loppuun.

Kokeilun vaikuttavuuden arvioinnin tulokset

SISUKAS-intervention vaikuttavuuden arvioinnissa tulokset olivat samansuuntaisia Ruotsin Skolfamin® tulosten kanssa. Sisukas-toiminnassa mukana olleiden lasten ja aikuisten palaute oli erittäin myönteistä. Lapset ja sijaisvanhemmat kokivat tulleeensa kuulluiksi. Tiedonkulku parani, verkoston osaaminen vahvistui ja monialainen yhteistyö tiivistyi. Molemmissa kokeiluissa kehitystä tapahtui erityisesti lasten akateemisissa perustaidoissa. (Oraluoma & Väliavaara 2016.)

Lukeminen, kirjoittaminen ja matematiikka. SISUKAS-lapset kehittyivät intervention aikana ryhmänä tilastollisesti merkitsevästi ($p < 0.05$) matematiikan taidoissa MAKEKO:lla mitattuna. Oikeinkirjoitustaidot ja luetun ymmärtäminen olivat monen lapsen vahvuus jo alkukartoituksessa. Tuolloin löytyi kuitenkin myös lapsia, joille suunniteltiin näihin taitoihin tukitoimia. Lapset kehittyivät myös oikeinkirjoituksessa tilastollisesti merkitsevästi ($p < 0.05$) intervention aikana. Luetun ymmärtäminen pysyi vahvuutena usealla lapsella, mutta lukemisen sujuvuutta harjoitettiin intervention aikana useiden kanssa ja se pysyi haasteellisena monelle.

Kognitiiviset kyvyt. Alkukartoituksessa SISUKAS-lapsista yksi suoriutui yli ikätason keskitason (ÄO yli 115), 12 lasta keskitasoisesti (ÄO 85–115) ja kuusi alle ikätason keskitason (ÄO alle 85). 14 lapsella tapahtui kehitystä verrattuna muihin ikätovereihin ainakin yhdellä testistön osa-alueella. Useimmiten kehitystä tapahtui kielellisessä ja näönvaraisessa päättelyssä sekä työmuistissa.

Opettaja-oppilassuhde. Opettajan STRS-kyselymittarissa vuorovaikutussuhteen laatua kuvataan tarkastelemalla lämpimyyttä ja ristiriitoja. Suurimmalla osalla lapsista oli kyselyiden perusteella läheinen suhde opettajaan ja suhde säilyi hyvänä opettajanvaihdoksista huolimatta. Myös lasten kokemus suhteestaan opettajaan säilyi myönteisenä: alkukartoituksessa lasten vastausten keskiarvo oli 7,6 (asteikoilla 1-10) ja loppukartoituksessa 7,2.

Psykososiaalinen hyvinvointi. Lapsen psykososiaalisen hyvinvoinnin arviointiin osallistuivat lapsi, hänen sijaisvanhempansa ja luokanopettajansa. Jokaiselta lapselta löytyi vahvuutta ainakin yhdellä arvioidulla osa-alueella harrastuksissa, koulumenestyksessä tai kaverisuhteissa. Ongelmakäyttäytymistä tarkasteltaessa SISUKAS-lapset näyttäytyivät kuitenkin oireineen keskimääräistä enemmän huolta herättävänä ryhmänä. Yleisimpiä haasteita olivat aggressiivinen ja sääntöjä rikkova käyttäytyminen sekä tarkkaavuuden ongelmat. Tuen tarpeiden muutos interventiojaksolla oli hyvin yksilöllistä. Viidellä lapsella tapahtui myönteistä muutosta ja neljällä lapsella kielteistä, yli puoli keskihajontaa suurempaa muutosta mittareissa. Vahvemman tuen tarpeessa olevat lapset saatettiin avun piiriin: neljä aloitti yksilöterapian lastenpsykiatrisen arviointijakson jälkeen ja kuusi työskentelyn perheneuvolassa.

Kokeilun aikana kävi ilmi lasten haasteiden pitkäkestoisuus. Muutokset edellyttävät pitkäjänteistä ja kärsivällistä työskentelyä. Näyttää siltä, että pedagoginen tuki akateemisten perustaitojen harjoitteluun on koulusysteemissä ja suomalaisessa palvelujärjestelmässä paremmin saatavilla ja toteutettavissa kuin psykososiaalinen tuki. Kuitenkin nämä sijoitetut lapset tarvitsisivat tukea identiteetin ja minäkuvan kehittämiseen tasapainoisen aikuisuuden turvaamiseksi.

SISUKAS-toiminta osoitti, että määrätietoisella työllä on mahdollista tukea sijoitettujen lasten oikeuksien toteutumista koulussa. Lasten oppimisen ja psykososiaalisen hyvinvoinnin myönteiset muutokset ovat ennaltaehkäisemässä sijoitettujen lasten riskikehitystä sekä lisäämässä heidän selviytyvyyttään ja suojaavia tekijöitä elämässä. Sisukkaan on laskettu Skolfam-toiminnan tapaan tuovan merkittäviä taloudellisia säästöjä, kun lasten tuen saanti, edellytykset kiinnittyä peruskouluun ja sen jälkeisiin jatko-opintoihin sekä työelämään paranevat.

LAPE-muutosohjelmasta vauhtia Sisukas-toiminnan levittämiseen

SISUKAS-toiminnan levittäminen, juurruttaminen ja jatkokehittäminen Suomessa on jatkunut Veikkauksen tuella Pesäpuu ry:n ja LAPE:n yhteistyönä Keski-Suomen lisäksi, Etelä- ja Pohjois-Savossa, Satakunnassa, Etelä-Pohjanmaalla, Varsinais-Suomessa ja Uudellamaalla. Pesäpuu ry on mukana alueellisessa kehittämistyössä ja osaamisen vahvistamisessa. Käytännössä tämän on tarkoittanut koulutusprosesseja, jotka on suunnattu monitoimijaiselle osallistujajoukolle. Niihin on sisältynyt monialaisia alueseminaareja, kokemusasiantuntijapuheenvuoroja, yhteistoiminnallisia työpajoja sekä käytännön asiakastyönkokeiluja, joihin on tarjottu konsultaatioita. Sisukas-toiminnan käyttöönottoa helpottamaan on Pesäpuussa tuotettu myös nettipohjainen tietopankki, verkkoluentoja, käsikirja, oppaita, elokuvia ja lasten materiaaleja. (www.sijoitettulapsikoulussa.fi; www.pesapuu.fi)

Sisukas-toiminnassa on noussut erityisesti esiin lasten psyykkisen hyvinvoinnin haasteet. Lasten psyykkisen oireilun lisääntyminen on lisännyt tarpeita löytää työkaluja ahdistuneiden, pelokkaiden, alakuloisten ja vihaisten lasten kohtaamiseen arjessa. Lasten tunne- ja itsesäätelytaitojen vahvistamiseen onkin tuotettu tutkitusti vaikuttava psykologisen ensiavun materiaali, Älyä tunteet – ajattelun apukäsi. Norjalainen materiaali perustuu kognitiiviseen käyttäytymisterapiaan ja soveltuu käytettäväksi koulussa, oppilashuollossa, terapiatyössä, mutta myös kotona ohjatusti lasten oma-apuvälineenä. Älyä tunteet – materiaali (lyhytelokuvat, kuvakirja, nuket, lehtiö) vahvistaa lasten myönteistä sisäistä puhetta ja auttaa kohtaamaan haastavia tilanteita ja tunteita.

Varsinais-Suomen LAPE:n, LUPA AUTTAA -hankkeessa ollaan lähdössä kokeilutoimintaan oman konsultoivan Sisukas-tiimin kanssa. Monialaisten seminaarien ja työpajojen rinnalla tehdään myös sijaishuollon sosiaalityön kokeilut, jossa sijoitetuille alakouluikäisille tarjotaan Sisukas-mallin mukainen kouluinterventio. Interventioon on tarkoitus liittää myös tutkimusta liittyen toimintakulttuurin muutokseen prosessin aikana. Toimijoita perehdytetään työpajoissa myös Älyä tunteet- materiaalin käyttöönottoon sekä muihin lapsilähtöisiin menetelmiin, joita voi hyödyntää palavereissa lapsen osallisuuden lisäämiseksi.

Maakuntaudistus ja toimintakulttuurin muutos

Lastensuojelujärjestö Pesäpuu ry toimii Veikkauksen tuella Sisukkaan kotipesänä. Pesäpuu ry tekee vaikuttamistyötä, kouluttaa, ylläpitää verkkomateriaalia, oppaita ja jatkokehittää toimintamallia

pohjoismaisena yhteistyönä. Sisukas-mallin käyttöönotto edellyttää tulevaisuudessa maakuntarakenteissa johdon sitouttamista, konsultoivan ja liikkuvan Sisukas-tiimin (koordinoiva sosiaalityöntekijä, psykologi ja erityisopettaja) palkkaamista alueelle sekä henkilöstön perehdyttämistä toimintamallin käyttöönottoon. Merkittävin haaste tuntuu tällä hetkellä olevan tiimin palkkaus. Sote-uudistuksen ollessa kesken rakenteisiin vieminen on haastavaa. Kunnat eivät uskaltaneet maksumiehiksi, kun maakuntamalliin siirtymistä odotellaan. Kunnat voivat kuitenkin hakea tämällytyypisille sosiaalisille investoinneille Sitran SIB-rahoitusta (Social Impact Bond). SIB-rahoitusmallin hyödyntäminen tarkoittaa tulosten ostamista suoritteista maksamisen sijasta. (Lisätietoja: www.sitra.fi/hankkeet/sib-rahastot) Tulevat alueelliset osaamis- ja tukikeskukset ja vaativan erityisen tuen VIP-verkostot voisivat myös olla Sisukas-tiimien tukikohtia.

Ruotsissa lastensuojelun perhehoidon Skolfam-mallin levitystä ja juurruttamista koordinoi Allmänna Barnhuset -säätiö. Säätiö ylläpitää ja jatkokehittää verkkomateriaalia, järjestää koulutusta, ohjausryhmätapaamisia sekä vuosittain työkokouksia Skolfam-tiimeille. Se tuottaa myös seuranta tutkimusta. (www.skolfam.se)

Tällä hetkellä konsultoivia Skolfam-tiimejä on Ruotsissa 40, yhteensä 25 kunnassa, osa sivistystoimen ja osa sosiaalitoimen palkkalistoilla. Tiimejä ollaan siirtämässä kunnista maakuntiin. Intervention läpikäyneitä lapsia on 500 ja 900 lapsen prosessi on meneillään. Vuodesta 2005 alkaen Skolfam-lasten alku- ja loppukartoituksen tuloksia on koottu systemaattisesti yhteen intervention vaikuttavuuden seuraamiseksi. Skolfam-tiimit kirjaavat lasten psykologisten kartoitusten ja oppimiskykymittausten tulokset sähköiseen tietokantaan. Rikard Tordön (2018) valmistelee aiheesta väitöskirjaa ja alustavat vaikuttavuustulokset ovat erittäin rohkaisevia. Skolfamiin osallistuneiden lasten kelpoisuus ja kiinnostuminen toisen asteen jatko-opintoihin on lisääntynyt merkittävästi ja lähenee valtavirran lasten tilannetta.

Ruotsissa on vuonna 2014 laskettu, että Skolfam-toiminnan ja konsultoivan tiimin myötä sosiaalitoimen kustannuksissa on viiden seuranta vuoden aikana koitunut säästöä yhtä lasta kohden 18 370 e ja 22 lasta kohden 400 000 e. Suomessa yksi syrjäytynyt nuori maksaa yhteiskunnalle 1,1 miljoonaa euroa. Sisukas-toiminta on kannattava sosiaalinen investointi. Jos jokainen interventioon osallistuneista riskiryhmään kuuluvista lapsista suorittaa peruskoulun loppuun, opiskelee ammatin ja sijoittuu työelämään, säästöt ovat merkittävät paitsi taloudellisesti myös inhimillisestä näkökulmasta katsoen. Koulussa pärjääminen on tärkeä tekijä syrjäytymisen ehkäisyssä. Myönteinen koulukierre luodaan kannustamalla ja tukemalla lasta oikea-aikaisesti jo oppimisen alkuportailta ja nivelvaiheissa.

Sisukas- ja Skolfam-toiminnan vaikuttavuudesta on Pohjoismaissa vahvaa tutkimusnäyttöä, mutta se ei ole vielä tutkitusti näyttöön perustuva käytäntö. Sijoitettujen lasten koulunkäynnin ja hyvinvoinnin tukemiseen tähtäävässä pohjoismaisessa yhteistyössä onkin vahva pyrkimys ottaa käyttöön yhtenäisiä, vertailukelpoisia menetelmiä, jotta vaikuttavuutta voitaisiin paremmin tutkia suuremmissa populaatioissa, vahvemmillä tutkimusasetelmilla ja kontrolliryhmillä. Suomessa tämä tarkoittaa jatkossa Sisukas-toiminnan levittäytyessä datan keruun systemaattista organisointia.

Lähteet

- Havik, T. (2013) Å styrke fosterbarns læring. Teoksessa E. Backe-Hansen, T. Havik & A. B. Grønningsæter (toim.) Fosterhjem for barns behov. Rapport fra et fireårig forskningsprogram. Rapport nr 16/13. Norsk Institutt for Forskning om Oppvekst, Velferd og Aldring.
- Heino, T. & Johnson, M. (2010) Huostassa olleet lapset nuorina aikuisina. Teoksessa U. Hämäläinen & O. Kangas (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 266–293.
- Ikonen, R.; Hietamäki, J.; Laakso, R.; Heino, T.; Seppänen, J. & Halme, N. (2017) Sijoitettujen lasten ja nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia. Helsinki: THL.
- Kääriälä, A. J.; Berlin, M.; Lausten, M.; Hiilamo H. T. & Ristikari, T. (2018) Early school leaving by children in out-of-home care: A comparative study of three Nordic countries, *Children and Youth Services Review*. 2018, 10.
- O’Higgins, A., Sebba, J. & Luke, N. (2015) What is the relationship between being in care and the educational outcomes of children? An international systematic review. Oxford: Rees Centre.
- Oraluoma, E. & Väливаara, C. (2016) Sijoitetun lapsen koulunkäynnin tukeminen. SISUKAS-työskentelymallin vaikuttavuuden arviointi. Jyväskylä: Tutkimuksia 2/2016, Pesäpuu ry.
- Oraluoma, E. & Väливаara, C. (2017) Sisukas pärjää aina? Moniammatillinen tukimalli sijoitetun lapsen koulunkäyntiin. NMI-bulletin 1/2017, Pieni opas sijoitetun lapsen koulunkäynnin tueksi. Sijoitettu lapsi koulussa. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Pirttimaa, R. & Väливаara, C. (2018) Education intervention planning for children in foster care in Finland: a case study. *Journal of Inquiry and Action in Education* 9(2), 237–246.
- Sisukas-käsikirja (2015) Työskentelymalli perhehoitoon sijoitetun lapsen koulunkäynnin tueksi. Jyväskylä: Pesäpuu ry.
- Skolfam-manual (2016) Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Tideman, E., Vinnerljung, B., Hintze, K & Isaksson, A. (2011) Improving foster children’s school achievements. Promising results from a Swedish intensive study. *Adoption & Fostering*, 35, 44–56.
- Tordön, R., Vinnerljung, B. & Axelsson, U. (2014) Improving foster children’s school performance: a replication of the Helsingborg study. *Adoption & Fostering*, 38, 37–48.
- Tordön, R. (2018) Julkaisematon käsikirjoitus. Effects and school results from the Skolfam intervention on children in out-of-home care 2005 to 2018.
- Vaativa erityinen tuki esi- ja perusopetuksessa. Kehittämissryhmän loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:34, 28.
- Vinnerljung, B. & Sallnäs, M. (2008) Into adulthood: a follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens. *Child & Family Social Work*, 13 (2), 144–155.

Traumaattisista oloista tulleiden lasten ja perheiden auttaminen koulun, terveydenhuollon ja lastensuojelun yhteisenä työnä

*Marjo Alatalo, Kehittämissuunnittelija, YTL, lapsi- ja nuorisosiaalityön erikoissosiaalityöntekijä
Lapsen paras – yhdessä enemmän. Pääkaupunkiseudun lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma.*

*Anne Kantoluoto, Kehittämissuunnittelija, VTM, sosiaalityöntekijä
Lapsen paras – yhdessä enemmän. Pääkaupunkiseudun lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma.*

Johdanto

Pääkaupunkiseudun Lapsen paras, yhdessä enemmän -hankkeessa monikulttuurisuutta huomioivien palvelujen kehittäminen on asetettu kaikkia LAPE-muutosohjelman osakokonaisuuksia lävistäväksi painopisteeksi. Eräänä kehittämiskohteenä on ollut traumaattisista oloista maahan tulleille lapsille ja perheille suunnatut kokonaisvaltaista tukea tarjoavat palvelut. Kulttuurisensitiiviseen palvelutarjontaan ja osaamiseen panostaminen on tärkeää pääkaupunkiseudulla, jossa on suhteellisesti eniten eri syistä, kuten pakolaisena tai turvapaikanhakijoina, maahan tulleita asukkaita koko maan tilanteeseen verraten. Niin sivistys-, sosiaali- kuin terveystoimen näkökulmasta on keskeistä, että palvelut saadaan vastaamaan tämän väestöryhmän tarpeisiin nykyistä paremmin.

Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden hyvinvointiin keskeisesti vaikuttava tekijä on se, että he voivat saada itselleen merkityksellisiä tekemisen ja osallistumisen mahdollisuuksia uudessa kotimaassaan (Carlsson ym. 2006; Adjukovic ym. 2013; Ingvarson ym. 2016). Tämä orientaatio toimii kehittämistyömme perustana.

Viimeaikaisen tutkimustiedon perusteella vakauttava ja traumakeskeinen hoito tulisi nähdä jatkumona, jossa selkeästi tunnistettuun tarpeeseen järjestettävää, kulttuurisensitiivisesti toteutettua hoitointerventiota edeltää työskentely, joka tähtää riittävään turvallisuuden tunteen aikaansaamiseen ja vahvuuksien tukemiseen (Pottie ym. 2011).

Kokonaisvaltaisen, jatkumollisen työskentelyn periaate on ohjannut muun muassa suomalaista TASA-tutkimushanketta¹², jossa kehitetään alaikäisyksiköihin soveltuvaa traumahoidon mallia. Vastaavanlaista lähestymistapaa suositellaan myös Hagmanin (2017) kokoamassa selvityksessä (mt., 42–46; 59).

Kokonaisvaltaista lähestymistapaa suosittleva tutkimuskirjallisuus sekä tutkimus- ja kehittämishankkeet rajautuvat kuitenkin tarpeettoman kapea-alaisesti hoidon tai mielenterveyden näkökulmaan. Esimerkiksi sosiaalisen toimintakyvyn vahvistamista tarkastellaan yleisimmin hoitointervention tai mielenterveyden tukemisen osana, eikä sosiaalityön ja -ohjauksen tutkimusperustaisia erityisosaamista edellyttävänä osa-alueena. Tutkimus on kiinnittynyt monitieteisyyden sijasta valtaosin lääke- ja hoitotieteeseen.

Pakolaisina ja turvapaikanhakijoina tulleiden perheiden palveluiden tutkimusperustaisessa kehittämisessä tulisikin mielestämme siirtyä pääasiallisesti yksilökohtaisen hoidon viitekehykseen rajautuvasta tarkastelemisen tavasta monen eri alan erityistä osaamista joustavasti yhdistävään,

¹² <https://research.uta.fi/tasa/tasa/>

kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin viitekehykseen (Masocha & Simpson 2011, 439–440; Ginwright 2017; Castaneda ym. 2018, 117–122).

Tässä artikkelissa ja PKS-LAPE:n työryhmän työskentelyssä keskustelua ja toimintamallien kehittelyä pyritään avaamaan edellä mainittuun suuntaan: Lähestymistapana on sivistys-, sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten joustavasta, kokonaisvaltaisesta ja moniammatillisesta työotteesta rakentuva yhteinen työ (ks. myös Alatalo ym. 2017).

Kokonaisvaltainen lähestymistapa on suunnannut sitä, missä merkityksessä käytämme käsitteitä traumatietoisuus, kulttuurisensitiivisyys ja vakauttaminen tai vakauttava työote. Traumatietoisuudella tarkoitamme ammattilaisen ja organisaatioiden kykyä hyödyntää ja tukea viimeaikaisen tutkimuksen suosittelemaa kokonaisvaltaista, arjen turvallisuutta, voimavaroja ja toimijuutta vahvistavaa lähestymistapaa työskentelyssä traumaattisia kokemuksia läpikäyneen lapsen, vanhemman sekä perheen kanssa (Pottie ym. 2011; Krause ym. 2018, 117–118; Ginwright 2017). Traumatietoisessa työskentelyssä traumatisoivien tapahtumien käsittelyyn ryhdytään vain, jos niistä kertomiseen on voitu luoda tarpeeksi turvallinen, trauman kokeneen omaa toimijuutta ja vaikeasta kokemuksesta selviytyjän identiteettiä vahvistava tila (White 2005).

Kulttuurisensitiivisyydellä ymmärrämme ammattilaisen kulttuurisesti kunnioittavia vuorovaikutustaitoja ja arvostavaa sanallista ja sanatonta viestintää ammattilaisen ja asiakkaan välillä. Kulttuurisensitiivisessä vuorovaikutuksessa kaikille osapuolille jätetään tilaa ja oikeus oman kulttuurinsa ilmaisuun ja sen kanssa hyväksytyksi ja kuulluksi tulemiseen. (Castaneda ym. 2018, 113.) Toisin sanoen, kulttuurisensitiivisesti toimiva suomalainen ammattilainen ymmärtää muun muassa palvelujärjestelmään, ammattiin ja asiantuntijuuteen sekä käyttäytymistapoihin kietoutuvan kulttuurisidonnaisuuden ja ottaa tämän huomioon, välttämällä kategorisoivia tai normatiivisia suhtautumistapoja. Suomalaisen työntekijän käsitys kunnioittavan kohtaamisen tunnusmerkeistä voi esimerkiksi olla erilainen kuin toisenlaisesta kulttuurista tulevan lapsen, nuoren tai vanhemman.

Emme käsittele tässä artikkelissa traumaspesifeihin hoitointerventioihin sisältyvien vakauttavien menetelmien tai psykoterapian sisältöjä. Sen sijaan viittaamme vakauttamisella tai vakauttavalla työotteella niin ikään kokonaisvaltaiseen ja jatkumolliseen lähestymistapaan. Tässä merkityksessä vakauttavaa on kaikki lapsen, nuoren ja perheen arkeen turvallisuuden tunnetta, ennakoitavuutta, rakennetta ja voimavaroja lisäävä ammatillinen tuki sekä vireystilan ja tunteiden käsittelyn valmiuksia vahvistavien menetelmien käyttäminen ohjauksellisesti (esim. mindfulness). Siten hyvin monimuotoiset ja käytännönläheisetkin tuen muodot, tietoisesti hyödynnettyinä, ovat useimmiten tärkein tai riittävä apu traumaattisia tapahtumia kokeneelle. Lisäksi ne voivat luoda edellytyksiä onnistuneelle hoitointerventiolle.

Traumatisoituminen monialaisen työskentelyn haasteena

Lähtökohtamme on, että lasten ja perheiden arkeen asti yltävä, tarpeeksi kokonaisvaltainen auttaminen on mahdollista, kun hoidosta vastuussa olevat terveydenhuollon ammattilaiset tekevät yhteistyötä sosiaali- ja sivistystoimen ammattilaisten kanssa. On mentävä tekemään perheiden toimijuutta vahvistavaa yhteistä työtä sinne, missä lasten, nuorten ja perheiden arki on: kotiin, varhaiskasvatukseen ja kouluun. LAPE-työryhmän sosiaali-, terveys- ja sivistystoimen edustajien kokemukset palvelujärjestelmän nykytilanteesta tukevat tätä näkemystä (ks. myös Traumatisoituneiden pakolaislasten hoitoa selvittänyt työryhmä 31.5.2017).

Työryhmässä tuotiin monipuolisesti esiin lasten ja perheiden tiedon tarpeita. Ensinnäkin tietoa tulisi antaa palvelujärjestelmästä kokonaisuutena ja eri ammattilaisten rooleista sen sisällä. Opettajan tai muiden koulun ammattilaisten kanssa ei yleensä koeta olevan mahdollista keskustella koti-asioista. Tämän vuoksi perheiden kanssa olisi tärkeää käydä läpi, miten ja miksi Suomessa toimitaan tilanteessa, jossa lapsella on vaikeuksia koulussa. Näin ehkä voitaisiin saada perhe mukaan tukemaan lapsen koulunkäyntiä ja varmistaa lapsen koulurauha.

Sosiaalityö sekä sosiaalityöntekijän johdolla tehtävän palvelutarpeen arvioinnin perusteella saatavissa olevat palvelut mielletään usein pikemminkin kontrolloivaksi viranomaiseksi kuin tukea tarjoavaksi toimijaksi. Esimerkiksi lastensuojelun tehostetun perhetyön sisältö ja tarkoitus ei ole välttämättä ollut

perheen näkökulmasta ymmärrettävää, vaikka työntekijät ovat sen tiedostaneet ja pyrkineet selkeyttämään omaa rooliaan perheille.

Toinen tiedon tarpeen osa-alue on erilaisten mielenterveyden pulmiin liittyvien stigmojen purkaminen kulttuurisensitiivisesti. Koulun edustajat nostivat tässä yhteydessä esiin havainnon koulumenestyksen merkityksellisyydestä vanhemmille ja siihen herkästi kytkeytyvistä suoriutumisen paineista. Pakolaisina maahan tulleilla vanhemmilla ja lapsen suvulla on yleensä suuret odotukset lapsen koulumenestyksestä väylänä perheen parempaan elämään uudessa kotimaassa. Lapselle tämä saattaa näyttäytyä kotona sekä koulunkäyntiin kannustamisena että painostuksena. Kouluun kohdistuvien suorituspainoiden takia vanhempien voi olla vaikea käsitellä sitä, ettei koulunkäynti heti alakaan sujua mallikkaasti. Melko tavallista on, että kun lapsen pulmia aletaan ottaa puheeksi, ajaututaan itseään vahvistavaan, kielteiseen noidankehään sen sijaan, että päästäisiin vuoropuheluun ratkaisuihin.

Koulun ammattilaisten havaintojen mukaan vanhemmilla saattaa olla epä tietoisuutta siitä, miten pitäisi toimia silloin, kun lapsi on esimerkiksi käyttäytynyt levottomasti tai jopa väkivaltaisesti koulussa. Epätietoisuus on esimerkiksi saattanut johtaa siihen, että lapsen käytökseen on reagoitu kotona lasta rankaisemalla. Tämän seurauksena lapsen vointi voi entisestään heikentyä ja heijastua oireilun voimistumisena koulussa. Ilman tietoa esimerkiksi postraumaattisista trauma oireista vanhemmat saattavat kokea vahvaa häpeän tunnetta ja avuttomuutta, kun lapsi käyttäytyy koulussa heidän mielestään poikkeavasti.

Lasten, nuorten ja vanhempien näkökulmaan asetuvien havaintojen lisäksi työryhmässä käsiteltiin ammattilaisten kokemia vaikeuksia traumaattisista oloista maahan tulleiden perheiden tuen tarpeisiin vastaamisessa.

Lastensuojelun edustajat toivat esiin, että työskentelyä saattaa olla vaikeaa edistää jäsenyteen, koska työntekijät eivät osaa arvioida trauman vaikutuksia vanhemman tai lapsen toimintakykyyn ja sen myötä lapsen hyvinvointiin ja turvallisuuteen. Lastensuojelun työntekijöillä on usein epä tietoisuutta siitä, miten oireita tulee tulkita ja mikä on riittävää lapsen suojelun tarpeen näkökulmasta. Tämä on saattanut johtaa työskentelyn jumittumiseen tilannetta seurailevaksi tai siihen, että perheenjäsenten vointia on lähdetty selvittämään tarpeettoman laajasti suhteessa työntekijän osaamiseen ja koulutukseen.

Työryhmässä todettiin, että traumakokemuksista haastattelemisen tarvetta tulisi arvioida kriittisesti, suhteuttaen sitä eri palveluissa työskentelevien osaamiseen. Lastensuojelun toimijoiden mukaan heillä tulisi aina tarvittaessa olla yhteiseen suunnitelmaan perustuva mahdollisuus yhteistyöhön perhettä tuntevan terveydenhuollon ammattilaisen kanssa. Näin voitaisiin hyödyntää kunkin ammattilaisen käytössä olevaa osaamista tarkoituksenmukaisesti ja välttää työskentelyn päällekkäisyyttä.

Lastensuojelun ammattilaisten tuottama arvio osaamisen kehittämisen ja monialaisen yhdistelemisen tärkeydestä saa tukea kokemusasiantuntijapalautteesta, jonka mukaan ammattilaisten lähestymistapa traumaattisiin kokemuksiin voi painottua liian seikkaperäiseen tiedon keruuseen. Traumakokemuksista kyseleminen saattaa jopa tuntua ammattilaisen tietovarantoa kartuttamaan pyrkivältä, tarpeettomalta utelemiselta, jos kartoittaminen ei johda kunnolliseen tilanearvioon ja konkreettisiin johtopäätöksiin työskentelystä.

Työryhmän erikoissairaanhoidon edustajien mukaan hoidon saatavuus ei ole keskeinen kehittämistä vaativa osa-alue tämän asiakasryhmän kohdalla. Traumaspesifiä hoitoa on mahdollista järjestää tarvittaessa, mutta hoidon aloittaminen ei aina ole mahdollista tai tarkoituksenmukaista lapsen ja perheen tilanteessa. Trauman hoidossa ei voida edetä, jos lapsi, nuori tai vanhempi ei ole siihen valmis. Käytännössä on osoittautunut, että tällaisessa asetelmassa lapsi, nuori tai perhe saattaa jäädä kokonaan ilman riittävän osaavaa omaa vointiaan tai tilannetta helpottavaa apua. Tästä syystä työryhmässä nähtiin tärkeänä, että hoitointerventioiden yhteydessä toimintatapa olisi nykyistä kokonaisvaltaisempi. Kokonaisvaltaisuuden tarvetta perusteltiin niin, että yksinomaan jollekin perheenjäsenelle kohdennettuna hoito ei ole perheiden monimutkaisissa tilanteissa riittävä tuen muoto. Laaja-alaista yhteistyötä tarvittaisiin kohdennettuna ja määräaikaisten hoitointervention rinnalla ja jälkeen.

Terveydenhuollon näkökulmasta korostettiin myös kulttuurisensitiivisen hoitotyön ymmärryksen merkitystä. Kulttuurisensitiivisessä hoitotyössä ammattilainen on varautunut unohtamaan länsimaisen lääketieteen käsitykset ja neuvottelemaan ongelmat ja oireet perheen omilla sanoilla. Tämä voi esimerkiksi

tarkoittaa valmiutta lähteä perheen toiveen mukaisesti hoitamaan heille langetettua kirousta. Kulttuurisensitiivisessä hoitotyössä perheen sanoittamaa lähtökohtaa hoitoon ei torjuta tai korjata, vaan siihen suhtaudutaan kunnioittavasti. Työryhmän jäsenten havaintojen mukaan neuvoteltu tavoite yleensä kantaa, koska tällä tavalla kohdattu ja kuulluksi tullut maahanmuuttajaperhe uskaltaa aidosti pyytää ammattilaiselta apua. Työryhmässä arvioitiin, että kulttuurisensitiivisen hoitotyön osaamista olisi tarpeen vahvistaa terveydenhuollossa.

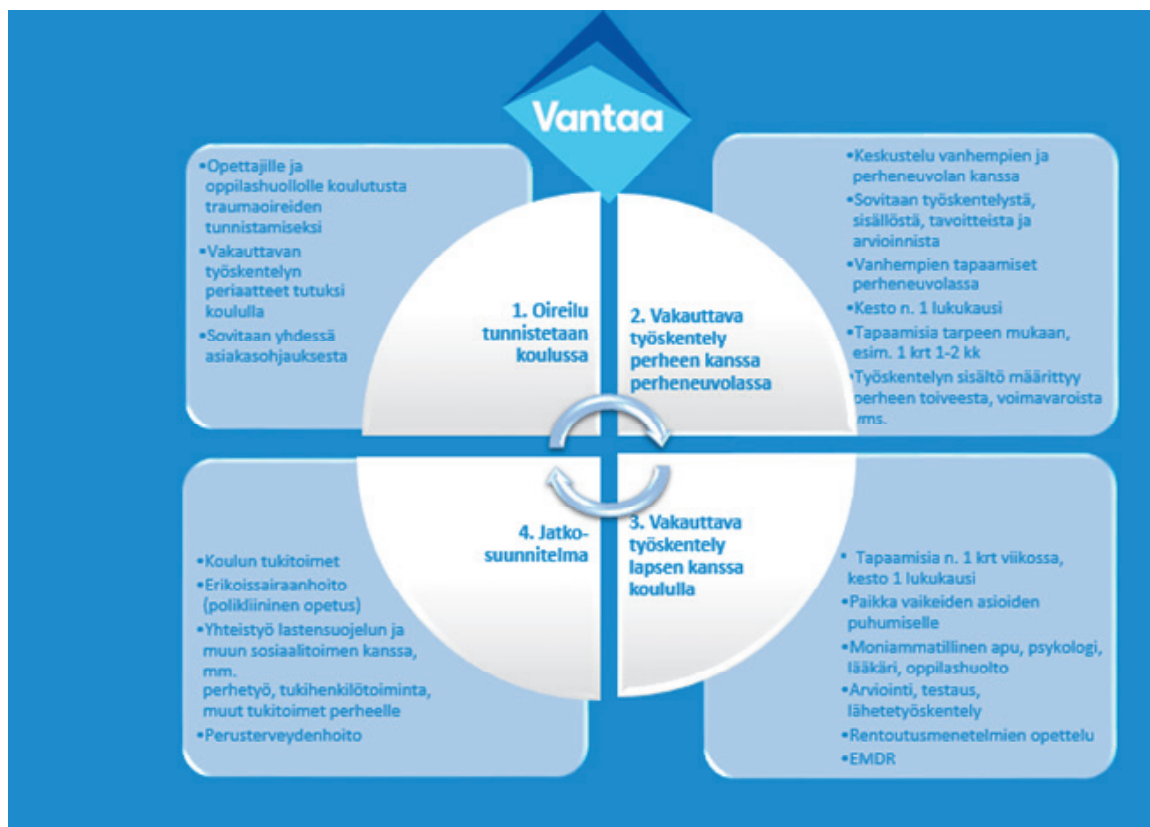
Monialaisen työryhmän yhteisinä, arjen työssä toistuvasti kohdattuina haasteina mainittiin yhteisen kielen puuttuminen ja tulkkauksen laadun vaihtelut.

Kokoavasti voi todeta, että keskeiset kehittämistä vaativat osa-alueet työryhmän arvion mukaan ovat tiedon antaminen perheille palvelujärjestelmästä ja mielenterveydestä, kaikkien ammattilaisten traumatietoisuuden ja kulttuurisensitiivisen osaamisen vahvistaminen sekä eri toimijoiden tarjoamien palvelujen yhteensovittaminen kokonaisvaltaiseksi tueksi (ks. myös Yliruka ym. 2018, 22–23).

Työryhmässä nähtiin ensiarvoisen tärkeänä kehittää toimintamalleja, joilla saataisiin estettyä perheiden tippuminen tiukkarajaisiin interventioihin ja kohdennettuihin palveluihin jakautuneen järjestelmän siilojen väleihin. On tarpeen lisätä ammattilaisten edellytyksiä tuloksekkaaseen auttamiseen myös silloin, kun on tarve työskennellä eri tahojen tarjoamien palveluiden välimaastossa.

Vantaan kokeilun lähtökohdat, keskeiset osa-alueet ja toteuttamisen tapa

LAPE-työryhmän kehittämistyön pohjana on käytetty Vantaalla kokeiltua monialaista toimintamallia. Malli koostuu neljästä lapselle ja perheelle kohdentuvasta osa-alueesta. Niitä ovat mahdollisen posttraumaattisen oireilun tunnistaminen koulussa, vanhempien ja koko perheen kanssa työskentely perheneuvolassa, työskentely lapsen kanssa koulussa ja jatkosuunnitelma. Osa-alueet eivät muodosta vaiheittain etenevää prosessia, vaan toteutuvat limittäisinä koko työskentelyn ajan. Toimintamallin osa-alueet on kuvattu alla olevassa kuviossa (Kuvio 1).

Kuvio 1. Vantaan kokeilussa kehitetyn toimintamallin osa-alueet.

Vantaalla kokeillun toimintamallin ydintoimijoita ovat olleet perheneuvolan psykologi ja kunkin lapsen oma opettaja sekä koko kouluyhteisö. Psykologilla on ollut konsultatiivisena työparina perheneuvolan lastenpsykiatri.

Vantaan kokeilun keskeisenä ajurina oli perheneuvolan ja koulun yhdessä tunnistama tarve etsiä uudenlaisia keinoja turvapaikanhakijoina tai pakolaisina maahan tulleiden lasten, nuorten ja perheiden auttamiseksi. Vantaalla kokeiluun osallistuneissa kouluissa oli paljon vastikään maahan tulleiden perheiden lapsia. Osa lapsista valikoitui toimintamalliin postraumaattiseen oirehdintaan viittavan käytöksen perusteella. Lasten vaikeudet koulussa näyttäytyivät ylivireytenä, keskittymisen, oppimisen ja tunteiden säätelyn vaikeuksina sekä ongelmina vuorovaikutuksessa muiden lasten kanssa. Lapset saattoivat myös aika ajoin mainita muille lapsille tai koulun aikuisille traumatisoitumiseen viittaavista kokemuksistaan.

Yksilö- ja perhekohtaisen työn lisäksi toimintamalliin on sisällytetty yhteistyötä tukevia koulutuksellisia ja palveluohjauksellisia osioita. Ennen kuin työskentely lasten ja perheiden kanssa on aloitettu, psykologi on kouluttanut toimintamalliin osallistuneen koulun henkilökuntaa traumaoireiden tunnistamiseen sekä vakauttavan ja kulttuurisensitiivisen työskentelyn periaatteisiin. Koulutusten yhteydessä on sovittu koulukohtaisesti yhteistyökäytännöistä, muun muassa asiakasohjauksesta ja konsultaatiosta.

Lapsi- ja perhekohtainen työskentely on käynnistynyt koulun yhteydenotosta vanhempiin. Koulussa on nähty mielekkäänä, että yhteistyötä perheneuvolan kanssa on voitu ehdottaa vanhempien ja opettajan yhteisessä tapaamisessa.

Tämän jälkeen työskentelystä, sisällöistä ja arvioinnista on sovittu koulun edustajien, perheneuvolan ja perheen yhteisessä tapaamisessa. Toimintamallin keskeinen toimintaperiaate on ollut kulttuurisensitiivinen työskentelytapa, jonka ydintä on ollut työskentelyn sisällön ja yhteistyöhön liittyvien ammattilaisten määrittäminen lapsen ja vanhempien määrittelemässä tahdissa ja heidän itsensä sanoittamien toiveiden perusteella.

Lapsille on järjestetty kahdenkeskisiä tapaamisia psykologin kanssa noin kerran viikossa. Tapaamiset ovat olleet lapselle tärkeä paikka vaikeista asioista puhumiselle. Psykologille ne ovat mahdollistaneet lapsen tuen ja tilanteen arvioimisen ja lapsen omaa toimijuutta vahvistavan ohjauksellisen työskentelyn. Arvioinnissa on tarvittaessa käytetty tilanteeseen soveltuvia testejä. Lapsen kanssa on harjoiteltu tunteiden ja oireiden tunnistamista ja niiden kanssa pärjäämistä kotona, koulussa ja vapaa-ajalla. Lasten tunnetaitojen ohjauksessa psykologi on hyödyntänyt soveltaen lähinnä hallitsemaansa EMDR-terapiaa. Hänen mukaansa lasten kanssa työskentelyssä voisi käyttää myös muita rentoutumista, tunteiden tunnistamista ja hallintaa tukevia lähestymistapoja, kuten mindfulness -menetelmää. Oleellista on, että lasta ohjaava ammattilainen tutustuu lapseen ja käyttää itselleen tuttua menetelmää. Tämän ansiosta ammattilainen kykenee ohjaamaan lasta tarpeeksi konkreettisesti ja lapsi voi oppia soveltamaan menetelmää itsenäisesti.

Kahdenkeskisten lasten tapaamisten lisäksi lapsille on saatettu järjestää myös ohjattua vertaisryhmätoimintaa. Ryhmiä ei koottu systemaattisesti tai säännöllisen aikataulun mukaan. Ryhmätoimintaa voitiin käynnistää melko spontaanistikin, silloin kun se näyttäytyi kyseessä olevan koulun ja toimintamallissa mukana olleiden lasten ja perheiden tilanteessa tarkoituksenmukaiselta. Ryhmät ovat vahvistaneet ja tukeneet yksilökohtaista lapsen omaa toimijuutta ja vointia edistävää työskentelyä. Lapset ovat voineet jakaa samankaltaisia kokemuksiaan ja esimerkiksi harjoitella rauhoittumisen taitoja yhdessä.

Kunkin lapsen yksilökohtaisten tapaamisten ohella psykologi on osallistunut lapsen opetustilanteisiin luokassa. Opetukseen luokassa osallistumisen oleellinen lisäarvo on ollut mahdollisuus arvioida lapsen oppimista yhdessä opettajien kanssa. Keskeistä on ollut eritellä, onko luokkatilanteissa ja oppimisessa näkyvien pulmien taustalla traumakokemusten lisäksi tai sijasta oppimisen ja kehityksen pulmia. Näin on voitu edetä lapsen tarvitseman tuen ja hoidon määrittelemisessä tarpeeksi täsmällisesti.

Vanhempien kanssa on sovittu tapaamisia tarpeen mukaan, keskimäärin kerran kuukaudessa. Tapaamiset ovat olleet luonteeltaan kulttuurisensitiivisiä ja ohjauksellisia, vanhemmuutta ja vanhemman omaa vointia tukevia keskusteluja. Kulttuurisensitiivisyys tässä tarkoittaa esimerkiksi liittymistä vanhempien käyttämään kieleen ja etenemistä vanhempien määrittelemässä tahdissa. Keskiössä on usein ollut mielenterveyteen liittyvien tabujen purkaminen. Haasteeksi on osoittautunut aikuisten mielenterveyspalvelujen saatavuus. Joidenkin vanhemman kanssa on onnistuttu etenemään siihen, että

omasta voinnista voi puhua ja siihen voi saada apua. Näissä tilanteissa on ollut turhauttavaa huomata, ettei apua välttämättä ole lainkaan tai kohtuullisessa ajassa saatavilla.

Kahdenkeskisten lapsen ja psykologin sekä vanhempien sekä lasten ryhmätapaamisten lisäksi psykologi on ollut ennakkoon sovitun aikataulun mukaan saatavilla koululla. Koululla ollessaan psykologi on ollut perheiden tavattavissa välitunneilla sekä ennen ja jälkeen koulupäivän.

Jos on tarvittu lähetettä erikoissairaanhoidon, läheteen valmistelu on tehty vuorovaikutteisesti. Tämä on ehkäissyt tarpeettomia hoitoon ohjauksia ja jos hoidon tarvetta ei ole ollut, on voitu sopia konsultatiivisesta yhteistyöstä.

Perheneuvolan mukaan lastensuojelun toimijoiden kanssa on tehty yhteistyötä lähes poikkeuksetta. Perheitä on esimerkiksi työskentelyn aikana ohjattu lastensuojelun tukitoimena ympärivuorokautiseen perhekuntoutukseen tai heille on tarjottu tehostettua perhetyötä.

Kehittämistyön arviointia ja johtopäätöksiä monitoimijaisen yhteisen työn näkökulmasta

Mallin kehittämisessä on hyödynnetty Lape-muutosohjelman yhteydessä valmisteltua lastensuojelun perhetyön ja -kuntoutuksen mallinnusta (Alatalo ym. 2017). Mallinnuksessa jäsennetään perhetyötä sekä sosiaalihuollon järjestämänä palveluna että monitoimijaisena yhteisenä työnä. Mallinnuksessa nostetaan esiin perhetyötä lävistävinä elementteinä *suojelu ja muutokseen tähtäävä kuntoutus*. Muita sisältöelementtejä ovat *arviointi, ohjaus, vertaisten ja yhteisön tuki, konkreettinen apu sekä hoito*. Elementtejä ei voi erotella tarkkarajaisesti toisistaan käytännön työssä, mutta ne toimivat hyvin näkökulmina sekä yksittäisen palvelun että monen toimijan yhteisen työn sisällön erittelyyn.

Tarkastelemme toimintamallia mallinnuksen näkökulmien ja vastaavanlaisista kehittämishankkeista tehtyjen tutkimusten tulosten valossa. Emme käsittele yksityiskohtaisesti eri ammattilaisten työkäytäntöjä tai käyttämiä menetelmiä. Sen sijaan pyrimme kuvaamaan sitä, miten eri toimijoiden yhteistoiminta on toimintamallissa on toteutunut ja arvioimaan erilaisen tiedon ja taidon yhdistelyn hyötyjä lapselle, nuorelle ja perheelle.

Mahdollisimman kokonaisvaltainen *arviointi* on ollut keskeinen osa toimintamallia. Vantaan kokeilussa on tehty monen eri toimijan tietoa ja näkökulmaa yhdistävää arviointia lapsen tilanteesta ja tuen tarpeesta. Yhteiseen arviointiin ovat osallistuneet ensisijaisesti kouluun jalkautunut psykologi ja lapsen opettaja sekä perheneuvolan lastenpsykiatri ja erikoissairaanhoidon toimijat konsultatiivisesti. Arvioinnin kokonaisvaltaisuutta on tukenut psykologin säännöllinen työskentely vanhempien kanssa. Perheen ja useamman ammattilaisen vuoropuhelussa, lähellä lapsen ja perheen arkea tekemä arviointi on tuottanut paremman käsityksen kuin erilliset arviot, joita yleensä tehdään eri ammattilaisten toimesta perinteiseen vastaanottotyöskentelyn keinoin (ks. myös Nelson ym. 2014, 574). Arkeen viety yhteinen arviointi on ehkäissyt keskeiseksi palvelujärjestelmätason ongelmaksi tunnistettua päällekkäistä ja keskenään jopa ristiriitaisiin johtopäätöksiin päätyvää arviointia ja sen seurauksena ilmenevää ”pois lähettelyä” (Määttä 2016; Alatalo 2018, 74–83; 100–101; Hujala & Lammintakanen 2018).

Ohjauksellisessa työssä lasten kuntoutumisen kannalta on ollut oleellista, että lapsi on voinut ottaa haltuun postraumaattisia oireitaan helpottavia taitoja psykologin kanssa kahden kesken ja ryhmissä sekä opettajan johdolla luokassa ja muissa koulun arjen tilanteissa. Yhteistyön myötä yhteisesti toteutettavan ohjauksellisen tuen mahdollisuus on opittu hyödyntämään tietoisemmin kuin aikaisemmin.

Koulussa on havaittu, että opettajien on tärkeää tiedostaa oman ohjauksellisen toimintatavan tärkeys ja mahdollisuudet lasta vakauttavana tukena. Opettajien opetustilanteissa taitavasti käyttämät pedagogiset keinot tuovat lapsen arkeen ennakoitavuutta ja rakennetta. Ne ovat lasta vakauttavia ohjauksellisia keinoja, koska ne vahvistavat lapsen kokemusta arjen turvallisuudesta ja omasta pärjäämisestä. Kaikki opettajat eivät ole osanneet nimetä omaa työskentelyään lasta vakauttavaksi. Toimintamallin myötä tässä on edistytty.

Opettajan näkökulmasta mallissa on ollut oleellista että samalla kun opettaja pysyy opettajan roolissa, hän tiedostaa että oppimisen tueksi voidaan tarvita laaja-alaista, lapsen ja perheen muihin elämän osa-alueisiin kohdistuvaa tukea. Opettajan työtä helpottaa kyky suhteuttaa oppimisen tavoitteita yksilölliseen

tilanteeseen ja elämän kokonaisuuteen. Opettajan vahvempi tietoisuus näistä tärkeistä asioita välittyi siihen, miten hän on suhteessa lapseen ja millaista vuorovaikutus lapsen ja opettajan kesken on. Ja tällä puolestaan on merkitystä oppilaan vointiin ja oppimiseen.

Opettajien ja koko koulun henkilöstön on tärkeää tiedostaa lasten erityistarpeita ilmiäytöksen taustalla. Esimerkiksi ymmärrys ylivireän ja traumatisoituneen lapsen kyvystä muistaa ja oppia ehkäisee opettajan turhautumista ja ylimitoitettuja oppimisen tavoitteita, jotka voivat johtaa negatiivisesti sävyttyneen vuorovaikutuksen kehään. Pientenkin onnistumisten huomaaminen ja oppilaan vahvuuksien varaan rakentaminen kannattelee opettajan ja oppilaan myönteistä vuorovaikutusta. Toimintamallin myötä kouluun ja osaksi opetusta on tuotu vahvemmin lapsen kohtaaminen yksilönä. On esimerkiksi havaittu, että lapselle järjestetty kahdenkeskinen tukiovetuksen tuokio saattaa heijastua koko kouluviikkoon myönteisesti.

Toimintamallissa on hyödynnetty ammattilaisen ja asiakkaan välisen ohjauksellisen työskentelyn rinnalla *vertaistuen ja yhteisön tuen* tarjoamia kuntouttavia mahdollisuuksia. Lasten vertaisryhmät ovat tukeneet kahdenkeskistä ohjauksellista työskentelyä, koska lapset ovat voineet jakaa kokemuksiaan ja harjoitella uusia tunteiden hallinnan taitoja yhdessä. Vantaan kokeilussa toteutuneet ryhmät ovat olleet onnistuneita. Psykologin mukaan niissä korostui lasten suuri tarve saada puhua omista traumaattisista kokemuksistaan muiden samanlaisia asioita kokeneiden kanssa. Lasten puhetulva on ollut valtava ja kokemusten jakamisesta koitunut helpotus käsin kosketeltava.

Koulussa on panostettu kulttuurisensitiivisesti valveutuneeseen yhteisöllisyyteen ja hyväksyvään ilmapiiriin. Koulun merkitys lapsen arkea vakauttavana arjen toimintaympäristönä on nostettu tietoisemmin näkyväksi. On ymmärretty, että lapselle ja perheelle koulun ennakoitava arki ja rutiinit ovat itsessään tärkeä, arkea vakauttava tuen muoto. Lisäksi on alettu huomaamaan ennakoitien merkitys luokkatilanteiden lisäksi koulun arjen yhteisöllisissä tilanteissa. Ennakointiin satsaamalla vältetään useimmiten yllättäviä käännteitä, jotka ovat huonosti voivalle oppilaalle erityisen haastavia. Jos tässä ei kuitenkaan ole onnistuttu, lapsen kanssa on käyty tapahtunutta läpi ja harjoiteltu tunteiden hyväksymistä, tunnistamista, nimeämistä ja niiden kanssa selviämistä. Näin koulun ammattilaiset ovat yhteisönä alkaneet ottaa yhdessä vastuuta lapsen toimijuuden tukemisesta.

Kouluyhteisön merkitystä on hyödynnetty myös psykologin työn tukena. Osallistamalla säännöllisesti kouluarjen tavallisiin rutiineihin psykologi on voinut vahvistaa luottamuksen rakentamista lapsiin ja vanhempiin. Lapset ja vanhemmat ovat voineet muodostaa käsitystä heille uudesta ihmisestä ja lähestyä häntä itselle sopivassa tahdissa. Keskustelu-yhteyttä on voitu rakentaa vähitellen ja luontevasti spontaaneissa kohtaamisissa koulupäivän alkaessa, päättyessä ja välitunneilla. Saatavilla olon ansiosta mieltä painavia asioita on voitu ottaa puheeksi ajantasaisesti. Tämä on helpottanut erityisesti vanhempia, joiden ei ole tarvinnut jäädä odottamaan kenties usean viikon päähän sovittua tapaamista perheneuvolassa.

Hyvin toimivassa monitoimijaisessa yhteistyössä myös lapsen turvallisuutta varmistava ja hänen omaa toimijuuttaan vahvistava *suojelu*, silloin kun sitä tarvitaan, on ammattilaisten yhteinen tehtävä. Vantaalla tähän ei ole pyritty tietoisesti, mutta toimintamallista voi silti tunnistaa pyrkimyksen kohti lapsen turvallisuutta varmistavaa yhteistyötä. On pyritty ottamaan aiempaa jaetummin vastuuta hankalien asioiden työstämisestä ja tavoiteltu avoimempaa tiedonkulkua. Lapsen omaa toimijuutta vahvistava työskentely ja lapsilähtöinen vanhempien tukeminen on ollut toimintamallin lasta suojelevaa ydintä.

Samojen, yhteistä suojelua vahvistavien ja aiempaa yhteistoiminnallisempien käytäntöjen varassa toimintatavasta on parhaimmillaan voinut rakentua lapsen ja perheen kokonaisvaltaista *kuntoutumista* edistävä kokonaisuus. Aiempaa joustavammin toteutettu yhteistyö ja taitava kulttuurisensitiivisen työtteen hyödyntäminen ovat tukeneet perheen oman osallisuuden ja toimijuuden vahvistamista. Perheiden on ollut helpompaa ottaa vastaan ammattilaisen apua, kun työskentelyssä on lähdetty liikkeelle heidän itsensä määrittelemistä lähtökohdista. Näin on voitu parhaimmillaan edetä kohti tavoitteellista kuntoutumiseen tähtäävää työskentelyä.

Maininnan arvoista on, että koulun edustajien kertoman mukaan toimintamallissa opittu uudenlainen toimintatapa ja -kulttuuri on jäänyt osaksi koulun arkea työskentelyjakson jälkeenkin. Toimintamallissa on siten toteutunut LAPE-muutosohjelmassa tavoiteltava perustason vahvistaminen (Aula ym. 2016).

Vantaan kokeiluista karttuneen ammattilaisten kokemustiedon perusteella arvioituna toimintamallista on ollut apua posttraumaattisen oireilun lievittämisessä. Koulun ja perheneuvolan työntekijöiden havaintojen

mukaan lasten oirehdinta on rauhoittunut ja perheiden toimintakyky vahvistunut yhteistyön ansiosta. Koulussa on päästy etenemään kriisiluonteisesta työstä pitkäjänteisempään, kannattelevaan ja tavoitteelliseen työskentelyyn lasten kanssa. Tämä on onnistunut, kun oikeanlaisten toimintatapojen löydyttyä painopisteenä ei ole ollut toistuva reagoiminen akuutteihin hankaliin tilanteisiin koulun arjessa.

Kokoavasti voi arvioida, että toimintamallin keskeisin, hyötyä lapsille, nuorille ja perheille tuottava ydin, on ollut eri toimijoiden joustava yhteistoiminta lapsen ja perheen auttamisessa. Eri alojen asiantuntijat ja ammattilaiset eivät ole pitäneet kiinni tarkkaan rajatusta työnjaosta. Kunkin ammattilaisen erityisosaamista ja perustehtävää on kunnioitettu ja samalla on ymmärretty tarve osallistua lapsen ja perheen tuen kokonaisuuteen. Vastikään ilmestyneessä PALOMA -käsikirjassa suositellaan vastaavanlaista kokonaisvaltaista ja kapeat asiantuntijarajat ylittävää lähestymistapaa pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden auttamiseen (Castaneda ym. 2018, 118).

Edellä kuvattu toimintamalli ja tekemämme havainnot sen hyödyistä saavat tukea tutkimuksesta. Snoubarin (2016, 676–678) mukaan keskeistä pakolaisena maahan tulleen lapsen sosiaalityössä ja traumakokemusten käsittelyssä onnistumisen kannalta on koulun merkityksen ja kulttuurisen taustan huomioiminen sekä moniammatillinen yhteistyö. Yhdysvalloissa toteutetun, kouluun paikantuvan psykososiaalisen palvelun projektissa puolestaan tarjottiin traumakokemuksiin liittyvän terapian lisäksi perheille suunnattua ohjausta, neuvontaa ja tukea (Beehler ym. 2012, 155–168). Tavoitteena oli, että perhe pystyisi tukemaan lapsen koulunkäyntiä. Kerkkäsen ja Säävälän (2015, 52–55) mukaan kulttuuritietoiset ohjauspalvelut ja niiden kautta rakennettu luottamus on perheiden työskentelyyn sitoutumisen kannalta olennaista. Oxfordiin sijoituvassa Fazelin ym. (2009, 297–309) tutkimuksessa tarkasteltiin koulussa tarjottavan mielenterveyspalvelun vaikutuksia pakolaislapsiin. Lapset tapasivat opettajaa ja mielenterveystyöntekijää viikoittain ja tapaamisten perusteella saatettiin myös käynnistää terapiatyöskentely tai esimerkiksi perhetyö. Kun lapsella oli saatavilla sekä terapeuttinen tuki että tapaamiset koulussa opettajan ja mielenterveystyöntekijän kanssa, lasten tunnetason häiriöt ja hyperaktiivisuus vähenivät.

Toimintamallista voi tunnistaa myös systeemiseen toimintatavan piirteitä. Systeemisessä mallissa lähtökohtana on se, että lapsen kehitystarpeet, vanhempien voimavarat ja lapsen kasvuympäristö ovat kaikki suhteessa toisiinsa. Yksilö nähdään osana sosiaalista verkostoaan ja siten myös ratkaisuja etsitään laajemmin kuin pelkästään yksilöön keskittyen. Näin ollen toimintamallissa ajatellaan, että vastaukset ja vastuu ovat luonnollisissa verkostoissa elävillä ihmisillä, perheenjäsenillä, ystävillä ja sukulaisilla. Goodmanin (2013, 386–405) mukaan systeeminen työote sopii hyvin traumaattisista kokemuksista kärsivien lasten ja perheiden parissa työskentelyyn. Esimerkiksi vanhemman traumaattiset kokemukset eivät vaikuta vain vanhempaan, vaan ne heijastuvat väistämättä ylisukupolvisesti myös lapsen ja koko perheen elämään. Kokemusten käsittely koko perheen kanssa on tästä syystä tärkeää. Traumoja tulisi Goodmanin (mt.) mukaan käsitellä ekosysteemisesti, painottaen samanaikaisesti sekä yksilön että hänen perheensä ja laajemmin lähiyhteisön voimavaroja. Työkaluksi hän esittää muun muassa sukupuuta, jota käytettäessä voidaan tarvittaessa huomioida esimerkiksi etninen tausta ja identiteetti.

Suhdeperustaisuutta korostavan lähestymistavan ohella systeemisyttä toimintamallissa on ammattilaisten pyrkimys liittyä perheen tilanteeseen systeeminä sekä jakaen edellä kuvatusta tavasta työskennellä lapsen ja perheen tilanteessa. Kuvatussa toimintamallissa systeemisyys on näyttäytynyt yhteistoiminnallisena työotteena ja toimijoiden kykyinä rakentaa perheen tueksi ammattilaisista ja perheen omasta luonnollisesta verkostosta rakentuva kokonaisuus.

Systeemisen toimintamallin yhteydessä on painotettu, että sen sisäistämisen tulisi ulottua työntekijöiden ammattikäytäntöjen lisäksi myös organisaatioon ja johtamiseen (Fagerström 2016, 19–28; Lahtinen ym. 2017, 18–19). Vantaalla toimintamalliin sitoutumista ja kokeilun onnistumista tuki oleellisesti Vantaan koulutoimen johdossa aiemmin tehty linjaus, jonka mukaan oppilaita ei siirretä koulusta pois haastavassakaan tilanteessa, vaan tukea pyritään saamaan koululle. Vaikka tätä linjausta ei tehty tietoisesti toimintamallia ajatellen, linjaus tuki hyvin mallin toteutusta. Toinen edistävä tekijä oli perheneuvolan johdon antama tuki asiakastyötä tekevien asiantuntijoiden omatoimiseen kehittämistyöhön. Kokemuksen perusteella organisatoristen ratkaisujen ja johtamiskäytäntöjen sekä asiakastyön käytäntöjen tietoinen

yhteensovittaminen voisi edesauttaa uudenlaisten työkäytäntöjen pysyvämpää ja onnistuneempaa ”juurruttamista”.

Keskeiset opit ja seuraavat askeleet

Vantaan kokeilusta karttuneet kokemukset ovat rohkaisevia. Kokeilussa on opittu paljon uutta siitä, mikä on toimivaa ja tuloksellista monen toimijan yhteisessä työssä traumaattisista oloista maahan tulleiden perheiden parissa. Mutta kyseessä ei olisi uutta luova kokeilu, jos ”sukan varteen” ei olisi jäänyt myös parannettavaa. Yhtenä keskeisimpänä panostamista vaativana osa-alueena haluamme nostaa esiin lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden toimintamallin kehittämiseen. Se on toistaiseksi jäänyt ohueksi.

Lastensuojelun rooli jäi Vantaan kokeiluissa irralliseksi koulun ja perheneuvolan yhteistyöstä. Tämä on ymmärrettävää sen vuoksi, että kokeilua oli alun pitäen lähdetty toteuttamaan siten, että ydintoimijoita olivat koulun ja perheneuvolan ammattilaiset sekä erikoissairaanhoidon vuorovaikutteisen lähetekäytännön kautta. Lastensuojelun edustajat liittyivät yhteistyöhön tarvittaessa eikä heidän osallistumisestaan ollut sovittu systemaattiseksi.

Tämän vuoksi toinen keskeinen kehittämistä vaativa osa-alue jatkossa on sosiaalityön ja -ohjauksen osaamisen hyödyntäminen osana toimintamallia. Sosiaalityön ja -ohjauksen erityisosaamisen avulla voidaan vahvistaa perheiden omaa toimijuutta, arjen elämän hallintaa ja turvallisuutta, jonka on todettu olevan tärkeä osa tuloksekasta työskentelyä traumaattisista oloista maahan tulleiden perheiden parissa (Hagman 2017; Castaneda ym. 2018). Tuloksekasta voisi olla esimerkiksi toimintatapa, jossa terapeutissa keskusteluissa sosiaalityöntekijän tai psykologin kanssa esille tulleita päivittäiseen arkeen tarkoitettuja uudenlaisia toimintamahdollisuuksia voitaisiin ottaa haltuun perhetyön tuella.

Sosiaalityöllä on paljon annettavaa monialaisen yhteisen työn kokonaisvaltaisuuden edistämiseen. Sosiaalityön keskeistä osaamista on kyky tarkastella traumaattisista oloista tulevien perheiden tilannetta suhteessa nykyiseen toimintaympäristöön ja sen tarjoamiin mahdollisuuksiin, sen sijaan, että näkökulmaksi rajautuu vain yksilön traumaoireet ja traumatisoivat elämäntapahtumat (Masocha & Simpson 2011, 439; Nelson ym. 2014, 578; Ostrander ym. 2017, 71–72).

Jatkokehittämisessä on lisäksi keskeistä pyrkiä täsmentämään, kuinka suurella volyyymilla tällaiselle toimintamallille on tarvetta ja miten toimintamallin toteutus ja tarvittavan osaamisen resursointi tulisi järjestää osana sosiaali- ja terveydenhuollon erityisen ja vaativan tason palveluiden kokonaisuutta. Esimerkiksi terveydenhuollon osajia työskentelee tällä hetkellä perusterveydenhuollon ja erikoissairaanhoidon ohella sivistystoimissa koulupsykologeina sekä sosiaalihuollossa perheneuvoloissa ja lastensuojelussa.

Yhteistyötä tulisi jatkossa kehittää sivistys-, sosiaali-, ja terveystoimen ammattilaisten erilaista osaamista tasapainoisesti ja joustavasti hyödyntävänä, systeemiseen ajattelutapaan nojautuvana yhteisenä työnä. Toimintamallissa on tarpeen sopia muun muassa resurssien käyttöä koskevista reunaehdoista ja yhteisistä sisällöllisistä toimintaperiaatteista. Niiden lisäksi selkeyttävän pohjan yhteiselle työlle antaisi toimijoiden yhdessä tekemä lapsi- ja perhekohtainen tilannearvio ja suunnitelma. Tilannearvion ja suunnitelman tekemisen yhteydessä olisi mahdollista huomioida kunkin lapsen, nuoren ja perheen yksilöllistä tilannetta, kuten PALOMA –käsikirjassa suositellaan (Castaneda ym. 2018, 118).

Vantaan kokeilujen pohjalta jatkokehittämistyöhön ryhdytään Helsingissä syksyllä 2018 osana Lapsen paras, yhdessä enemmän -hanketta. Hankeajan päätyttyä kokeilua on tarkoitus jatkaa Helsingin sosiaali- ja terveystoimialan, opetustoimialan ja sairaanhoitopiirin (HUS) yhteisenä kehittämistyönä.

Kokeilevan kehittämisen jatkaminen tarjoaa mahdollisuuden tuottaa arviointi- ja tutkimustietoa toimintamallin hyödyistä ja vaikutuksista lapsille ja perheille. Tavoitteena on täsmentää tavoitteita ja sopia siitä, millä tavalla niiden toteutumista arvioidaan. Tarkoituksenmukaista voisi olla hyödyntää tiedon tuottamisessa monenlaisia, asiakashyötyjä tarpeeksi laaja-alaisesti huomioivia lähestymistapoja (Snellman ym. 2018). Tarpeellisia voivat olla asiakkaiden posttraumaattisten oireiden lievittymistä valottavat strukturoidut mittarit. Jotta tuloksellisuuden arviointi ei jää tarpeettoman kapea-alaiseksi, oireita tarkastelevien mittareiden lisäksi tarvitaan tietoa perheiden kokemista hyödyllisistä muutoksista omassa

kokonaistilanteessaan. Tämän lisäksi mielekästä olisi sisällyttää arviointiasetelmaan työntekijöiden yhteisen työn tekemisessä karttuneiden oppimiskokemusten tarkasteleminen.

Lähteet

- Adjukovic, Dean & Adjukovic, Dea & Bogic, Marija & Franciskovic, Tanja & Galeazzi, Gian & Kucukalic, Abdulah & Lecic-Tosevski, Dusica & Schutzwohl, Matthias & Priebe, Stefan (2013) Recovery from Posttraumatic Stress Symptoms. A Qualitative Study of Attributions in Survivors of War. *PLoS ONE* 8 (8), e770579.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0070579>
- Alatalo, Marjo (2018) Suhdeperustaisen tiedonmuodostuksen jännitteet lastensuojelun avohuollon sosiaalityössä. Akateeminen lisensiaatintutkimus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Alatalo, Marjo & Lappi, Kari & Petrelius, Päivi (2017) Lapsikeskeinen suojeleminen ja perheen toimijuuden tukeminen lastensuojelun perhetyössä ja perhekuntoutuksessa. Kohti monitoimijaisia, yhteistä perhetyötä. Työpäpaperi 21/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Aula, Maria Kaisa & Juurikkala, Virva & Kalmari, Hanne & Kaukonen, Päivi & Lavikainen, Marjo & Pelkonen, Marjaana (2016) Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:29.
- Beehler S. & Birman D. & Campbell R. (2012) The effectiveness of cultural adjustment and trauma services (cats): Generating practice-based evidence on a comprehensive, school-based mental health intervention for immigrant youth. *American Journal of Community Psychology* 50 (1-2), 155–168.
- Carlsson, Jessica M. & Mortensen, Erik L. & Kastrup, Marianne (2006) Predictors of mental health and quality of life in male tortured refugees, *Nordic Journal of Psychiatry*, 60:1, 51–57, DOI: 10.1080/08039480500504982
- Castaneda, Anu.E. & Mäki-Opas, Johanna & Jokela, Satu & Kivi, Nina & Lähtenmäki, Minna & Miettinen, Tanja & Nieminen, Satu & Santalahti, Päivi & PALOMA-asiantuntijaryhmä. (2018) Pakolaisten mielenterveyden tukeminen Suomessa. PALOMA-käsikirja. Ohjaus, 5/2018. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen julkaisuja.
- Fagerström, Katarina (2016) Ihmissuhteita rakentava ja ylläpitävä lastensuojelu. Hackneyn malli ja systeminen käytäntö lastensuojelutyössä. Työpäpaperi 42/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Fazel M. & Doll H. & Stein A. (2009) A school- based mental health intervention for refugee children: an exploratory study. *Clinical Child Psychology & Psychiatry*. 14 (2), 297–309.
- Ginwright, Shawn (2017) The Future of Healing: Shifting From Trauma Informed Care to Healing Centered Engagement. Medium. <https://medium.com/@ginwright/the-future-of-healing-shifting-from-trauma-informed-care-to-healing-centered-engagement-634f557ce69c>
- Goodman, Rachel D. (2013) The Transgenerational trauma and resilience genogram. *Counselling Psychology Quarterly*. 26 (3–4), 386–405
- Hagman, Sandra (2017) ”Työ on varmasti vielä lapsenkengissä”. Selvitys traumatisoituneiden pakolaislasten ja –nuorten hoidosta.
- Hujala, Anneli & Lammintakanen, Johanna (2018) Paljon Sote-palveluita tarvitsevat ihmiset keskiöön. Kunnallissalan kehittämissäätö julkaisu 2018: 12.
- Ingvarsson, Lilja & Egilson, Snaefridur & Skaptadottir, Unnur (2016) ”I want a normal life like everyone else”: Daily life of asylum seekers in Iceland. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy* 26 (6), 416–424.
<https://doi.org/10.3109/11038128.2016.1144787>
- Kerkkänen, Hannu & Säävälä, Minna (2015) Maahanmuuttajien psyykkistä hyvinvointia ja mielenterveyttä edistävät tekijät ja palvelut. Systemaattinen tutkimuskatsaus. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja, Konserni 40. Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Lahtinen, Pia & Männistö, Leena & Raivio, Marketta (2017) Kohti suomalaista systeemistä lastensuojelun toimintamallia: Keskeisiä periaatteita ja reunaehtoja. Julkaisussa Erityis- ja vaativan tason palvelujen työpajaprosessin raportit. Osana Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmaa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpäpaperi 26/2017, 122–148.
- Lapsen paras – yhdessä enemmän. Pääkaupunkiseudun lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman uusi hankesuunnitelma 2016–2018.
- Lapsen paras – yhdessä enemmän -hankkeen kotisivu sosiaali- ja terveysministeriössä
<https://stm.fi/hankkeet/lapsi-ja-perhepalvelut> Luettu 10.7.2018.
- Masocha, Shepard & Simpson, Murray K. (2011) Developing mental health social work for asylum seekers: A proposed model for practice. *Journal of Social Work* 12, 423–443.
- Määttä, Anne (2016) Palveluintegraatio ja moniasiakkaat sote-uudistuksessa. Teoksessa Jorma Niemelä (toim.) (2016) Sote sosiaalisen kestävyuden vahvistajana. Diakonia – ammattikorkeakoulu. Diak puheenvuoro 2. Helsinki, 51–76.
- Nelson, Deborah & Price, Elizabeth & Zubrzycki, Joanna (2014) Integrating Human Rights and Trauma Frameworks in Social Work with People from Refugee Backgrounds, *Australian Social Work*, 67:4, 567–581, DOI: 10.1080/0312407X.2013.777968
- Ostrander, Jason & Melville, Alysse & Berthold, S. Megan (2017) Working with Refugees in the U.S.: Trauma-Informed and Structurally Competent Social Work Approaches. *Advances in Social Work* 18, 66–79.
- Pottie, Kevin & al. (2011) Evidence-based clinical guidelines for immigrants and refugees DOI:10.1503/cmaj.090313
- Snellman, Olli & Seikkula, Jaakko & Wahlström, Jari & Kurri, Katja (2018) Aikuisten turvapaikanhakija- ja pakolaisasiakkaiden terapeuttisissa keskusteluissa kuvaamat hyödylliset muutokset. *Janus Sosiaalipolitiikan Ja Sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti*, 26(3), 228–246.

<https://doi.org/10.30668/janus.68918>

Snoubar, Yaser (2016) Problems Faced By Refugee Children and Social Work Practices.

https://www.researchgate.net/publication/309313151_Problems_Faced_By_Refugee_Children_and_Social_Work_Practices

Luettu 22.7.18

Traumatisoituneiden pakolaislasten hoitoa selvittänyt työryhmä.
Julkaisematon työryhmän yhteenveto ja muistiot: 31.5.2017.

White, Michael (2005) Children, trauma and subordinate storyline development. *The International Journal of Narrative Therapy and Community Work* 2005 Nos. 3 & 4, 10-21.

Yliruka, Laura & Vartio, Riitta & Pasanen, Kaisa & Petrelius, Päivi (2018) Monimutkaiset ja erityistä osaamista edellyttävät asiakastilanteet sosiaalityössä. Valtakunnallisen kyselyn tuloksia. Työpaperi 16/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Koulu hyvinvointia tukevana yhteisönä

*Terhi Pippuri, kehittämiskoordinaattori, YTL, erikoissosiaalityöntekijä
Lapsen paras – Yhdessä enemmän, pääkaupunkiseudun LAPE-hanke*

Koulussa edistetään koko kouluyhteisön hyvinvointia

Peruskoulu tavoittaa Suomessa lähes kaikki ikäluokan lapset. Koulussa on erinomaiset mahdollisuudet edistää lasten ja nuorten hyvinvointia. Samalla se on näköalapaikka tunnistaa ne lapset, jotka tarvitsevat apua ja tukea. Koulu jäsentää lapsen tai nuoren arkea ja mahdollistaa kohtaamisia ikätovereiden ja koulun aikuisten kanssa. Miten koulu voisi onnistua lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämisessä paremmin? Entä miten varmistetaan, ettei kenenkään avun tarve jää huomaamatta tai tuen saaminen kestä liian kauan? Näistä kysymyksistä käynnistyi pääkaupunkiseudun LAPE-kehittäminen, jossa itse koordinoitiin kuntien yhteistä varhaiskasvatuksen, koulujen ja oppilaitosten hyvinvointityön kehittämistä. LAPEssa varhaiskasvatuksen, koulun ja oppilaitosten roolia vahvistetaan lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämisessä. Yhteisöllisen ja yksilökohtaisen hyvinvointityön sisältöjä ja toimintatapoja syvennetään ja kehitetään.

Hyvinvointi koulussa koostuu lapsen tai nuoren omasta aktiivisuudesta, koulun toimintakulttuurista ja koko kouluyhteisön ilmapiiristä. Hyvinvointi luo perustan oppimiselle. Hyvinvointia tuetaan kiinteässä yhteistyössä kotien kanssa. Koulussa lapsilla ja nuorilla on yhdenvertainen oikeus saada ohjausta ja tukea oppimiseensa ja kehitykseensä sekä yksilöinä että ryhmän jäsenenä. Opiskeluhollosta on tullut yhä tärkeämpi osa koulun perustoimintaa. Se liittyy kiinteästi koulun kasvatus- ja opetustehtävään. Opiskeluhollo on kaikkien kouluyhteisössä työskentelevien ammattilaisten tehtävä. Opiskeluhollo palveluja koulussa ovat psykologi- ja kuraattoripalvelut sekä kouluterveydenhuollon palvelut. Koulun rooli hyvinvoinnin edistämisessä liittyy laajemmin kunnan tehtävään edistää kuntalaisten hyvinvointia, mikä korostuu entistä enemmän, mikäli sosiaali- ja terveyspalvelut siirtyvät maakuntien järjestettäväksi.

Perusopetuksen tavoitteena on taata kaikille lapsille tarpeelliset tiedot ja taidot sekä innostaa oppimaan. Uudistetussa opetussuunnitelmassa hyvinvointi on huomioitu aiempaa enemmän. Tavoitteena on rakentaa kouluihin toimintakulttuuria, joka edistää oppimista, osallisuutta, hyvinvointia ja kestäväää elämäntapaa (Opetushallitus 2014). Toimintakulttuurin luomiseen osallistuvat kaikki kouluyhteisön jäsenet. Myös vanhemmat halutaan siihen mukaan. Kodin ja koulun yhteistyöllä voidaan vahvistaa oppilaan, luokan ja koko kouluyhteisön hyvinvointia.

Hyvinvoinnin edistäminen on myös osa opetusta. Opetuksessa voidaan edistää terveitä elintapoja ja hyvinvointia, kuten päihteettömyyttä, liikunnallista elämäntapaa tai hyvää vuorokausirytmää. Opettaja vaikuttaa pedagogisilla ratkaisuilla ja ohjausotteella opetusryhmänsä toimintaan, oppimiseen ja hyvinvointiin. Mikäli lapsi tai nuori tarvitsee tukea oppimiseensa, tukea on annettava heti, kun tarve ilmenee. Oppilaan saama oppimisen ja koulunkäynnin tuki jaotellaan yleiseen, tehostettuun ja erityiseen tukeen. Opettajalla on lisäksi velvollisuus ohjata lapsi tai nuori tarvittaessa opiskeluhollo palveluihin.

Ensisijaisesti yhteisöllistä, tarvittaessa yksilökohtaista opiskeluholloa

Opiskeluholloa toteutetaan ensisijaisesti yhteisöllisenä ja ehkäisevänä työnä, jonka kohteena on koko koulun hyvinvointi. Yhteisöllinen opiskeluhollo tarkoittaa toimintakulttuuria ja toimia, joilla edistetään lasten ja nuorten oppimista sekä terveyttä ja hyvinvointia. Yhteisöön kohdistuvalla työllä vahvistetaan lasten ja nuorten kehitystä ja hyvinvointia suojaavia tekijöitä kuten hyviä tunne- ja vuorovaikutustaitoja. Kouluyhteisön tulee edistää jokaisen siihen kuuluvan voimavaroja ja mielenterveyttä. Tavoitteena on lasten ja nuorten sosiaalinen vastuullisuus, hyvä vuorovaikutus ja osallisuuden vahvistaminen. Terveysteen, hyvinvointiin ja turvallisuuteen liittyvät näkökohdat otetaan huomioon kaikessa koulun arjen toiminnassa. Yhteisöllisessä opiskeluhollossa tunnustetaan ja poistetaan kasvun ja oppimisen esteitä koulun

toimintatavoista ja näin ennaltaehkäistään ongelmia. Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (1287/2013) keskeisenä tarkoituksena on vahvistaa ja lisätä yhteisöllistä opiskeluhuoltoa, jolloin pitkällä aikavälillä yksilökohtaisen työn tarve vähitellen vähenee (Perälä ym. 2015, 78).

Lapsilla ja nuorilla on oikeus yksilökohtaiseen opiskeluhuoltoon, mikä tarkoittaa yksittäiselle oppilaalle annettavia kouluterveydenhuollon palveluja, psykologi- ja kuraattoripalveluja sekä monialaista yksilökohtaista opiskeluhuoltoa. Huoltajalla ei ole oikeutta kieltää alaikäistä käyttämästä opiskeluhuollon palveluja. Koulussa kuraattori, psykologi, terveydenhoitaja ja lääkäri ovat läsnä lasten ja nuorten arjessa. Lakisääteisillä määrärajoilla pyritään varmistamaan, että oppilas saa tarvitsemansa tuen viivytyksettä. Lapsen tai nuoren on päästävä keskustelemaan kuraattorin tai psykologin kanssa seitsemän koulupäivän kuluessa tai kiireellisessä asiassa samana tai seuraavana päivänä. Terveydenhoitajan vastaanotolle lapsen tai nuoren tulee päästä myös ilman ajanvarausta. Koulupäivien aikana tulee olla mahdollisuus saada välittömästi yhteys kouluterveydenhuoltoon. Yksilökohtainen opiskeluhuolto perustuu aina oppilaan sekä tarvittaessa huoltajan suostumukseen. Hakeutuminen opiskeluhuollon palveluihin halutaan tehdä mahdollisimman matalaksi. Kuraattorien asiakkuuksista noin seitsemän prosenttia alkaa oppilaiden omalla yhteydenotolla. Erityisesti yläkoululaiset tytöt hakeutuvat keskustelemaan oma-aloitteisesti. (Pippuri 2015, 53.)

Kansallinen koulutuksen arviointikeskus (Karvi) julkaisi keväällä 2018 arvioinnin oppilas- ja opiskelijahuoltolain toimeenpanosta. Sen mukaan yhteisöllisen opiskeluhuollon painoarvo oli lisääntynyt ja järjestäminen tehostunut kaikilla koulutusasteilla, vaikka opiskeluhuollon painopiste ei ollut vielä kovin vahvasti siirtynyt yksilökohtaisesta yhteisölliseen opiskeluhuoltoon (Summanen ym. 2018, 4). Jotta opiskeluhuolto olisi tehokasta ja toimivaa, sen tulee olla riittävästi resursoitua. Näin ei kaikkialla ole. Esimerkiksi psykologipalvelut puuttuivat kokonaan tai niiden saatavuudesta ei ollut tietoa 12 prosentissa kouluista lukuvuonna 2014–2015. Vaikka kouluissa tulee ensisijaisesti painottaa yhteisöllistä opiskeluhuoltoa, se ei ainakaan vielä näy opiskeluhuoltopalvelujen henkilöstön työssä, joka on edelleen kohdentunut enemmän yksilökohtaiseen työhön. Psykologit ja kuraattorit käyttivät lukuvuonna 2014–2015 yhteisölliseen työhön keskimäärin 20 prosenttia ja terveydenhoitajat 15 prosenttia työajastaan. Lääkäreiden työaika sisälsi ainoastaan yksilökohtaista työtä. (Wiss ym. 2017, 7-8.) Opettajilla on koulutuksensa perusteella valmiudet aineenhallintaan ja didaktiikkaan, muttei aina riittävästi käytännön valmiuksia hyvinvoinnin edistämiseen. Opiskeluhuollon asiantuntijoiden tuki on siinä merkittävä.

LAPE-kehittämisessä vahvistetaan osallisuutta ja yhteisöllisyyttä

Pääkaupunkiseudun LAPE-kehittämisessä lähdettiin liikkeelle siitä, että opiskeluhuollossa on käytössä hyviä toimintamalleja, mutta niiden toteuttaminen vaihtelee paljon koulujen ja kuntien välillä. Myös kansallisessa tarkastelussa on todettu, että yhteisöllisen opiskeluhuollon toimintatavat vaihtelevat suuresti kouluittain (Summanen ym. 2018, 336). Lasten ja nuorten yhdenvertaisuuden näkökulmasta on tärkeää, että koulujen opiskeluhuoltoa toteutetaan laadukkaasti ja yhdenmukaisesti. Tarve yhtenäisiin ja tasalaatuisiin toimintatapoihin oli lähtökohtana pääkaupunkiseudun LAPE-kehittämisessä. Mukaan kutsuttiin kehittämismyönteisiä esiopetusyksiköitä, perusopetuksen kouluja ja toisen asteen oppilaitoksia. Yhteensä 57 oppilaitosta pääkaupunkiseudun kunnista (Helsinki, Espoo, Vantaa, Kerava, Kauniainen, Kirkkonummi) lähti mukaan kehittämistyöhön. Oppilaitoksista 14 oli ruotsinkielisiä.

Kehittämistä ohjasivat oppilaitosten tarpeet ja toiveet. Opiskeluhuollon nykytila kartoitettiin syksyllä 2017, jolloin oppilaitoksilta kysyttiin, mikä opiskeluhuollossa toimii hyvin ja missä tarvittaisiin kehittämistä. Opiskeluhuollon toimintamalleja kerättiin hankekunnista. Niitä arvioitiin, mallinnettiin ja pilotointien kautta edelleen kehitettiin. Oppilaitokset valitsivat toimintamallit, joiden pilotointiin he halusivat osallistua. Yhteisöllisessä opiskeluhuollossa tavoitteena oli saada kouluihin yhtenäisiä osallisuutta ja yhteisöllisyyttä vahvistavia toimintamalleja.

Yksi kehitetyistä toimintamuodoista oli opiskeluhuollon vuosikello. Yhteisöllisen opiskeluhuollon toimintaa ohjaavat oppilas- ja opiskelijahuoltolaki sekä kansalliset opetussuunnitelman perusteet, jotka antavat yhtenäisen pohjan paikallisille kunta- ja koulukohtaisille opetussuunnitelmille. Yhteisöllisen työn tulisi olla suunnitelmallista, tavoitteellista ja sitä tulisi arvioida. Keskeinen toimija koulujen yhteisöllisessä

työssä on monialainen opiskeluhoitoryhmä, johon kuuluu opetushenkilöstön lisäksi kouluterveydenhuoltoa sekä psykologi- ja kuraattoripalveluja edustavia jäseniä. Ryhmän keskeinen tehtävä on koulun yhteisöllisyyden edistäminen. Alkukartoituksen perusteella opiskeluhoitoryhmien toiminta vaihtelee paljon. Esimerkiksi kokousten määrä vaihteli 1-38 kertaa/lukuvuosi (mediaani 8). Vuosikellossa on huomioitu muun muassa lasten, nuorten ja huoltajien osallisuus. Opiskeluhoillon vuosikello ohjaa opiskeluhoitoryhmiä suunnittelemaan säännölliset kokoukset lukuvuoden kierron mukaan. Koulun opiskeluhoillon toimintaa ohjaa koulukohtainen opiskeluhoiltosuunnitelma. Käytännössä vuosikelloon merkitään opiskeluhoiltosuunnitelmassa sovittuja asioita yksityiskohtaisemmin ja tarkemmin aikataulutettuna.

Toinen kehitetty toimintamalli olivat ryhmäkeskustelut, joissa opiskeluhoillon toimijat tapaavat kaikki uudet 7. luokan ja lukion 1. vuosikurssin opiskelijat. Pohjana olivat nuorten toiveet saada säännöllisiä ja systemaattisia tapaamisia opiskeluhoillon toimijoiden kanssa. Ryhmäkeskustelujen tavoitteena on opiskeluhoiltopalveluiden esittely ja tutustuminen opiskeluhoillon työntekijöihin. Näin voidaan madaltaa kynnystä hakea tarvittaessa apua ja lisätä opiskeluhoillon näkyvyyttä koulussa. Yksilökohtaisen opiskeluhoillon lisäksi kerrotaan koulun yhteisöllisestä hyvinvointityöstä ja keskustellaan nuorten kanssa siitä, miten jokainen voi omalla toiminnallaan vaikuttaa ryhmän ja yhteisön hyvinvointiin.

Ryhmäkeskustelu on mahdollista toteuttaa yhden oppitunnin aikana. Keskustelussa hyödynnetään Suomen Mielenterveysseuran Mielenterveyden käsi -mallia, joka auttaa nuoria arvioimaan omaa mielenterveyttään ja omia mahdollisuuksiaan vaikuttaa siihen. Toimintamallin pilotoinnissa palautetta keskusteluista pyydettiin oppilailta, opiskelijoilta ja ammattilaisilta. Nuorten palautteiden (n=232) mukaan keskustelujen kouluarvosana oli 8-. Vastaajista 74 % oli sitä mieltä, että keskustelut kannattaisi ottaa vakituiseksi käytännöksi. Nuorten kehittämisehdotuksina oli mainittu muun muassa se, että keskustelussa otettaisiin puheeksi myös päihteet. Nuoret myös toivoivat, että keskustelujen toteutuksessa huomioidaan, etteivät kaikki halua puhua omista henkilökohtaisista asioistaan ryhmässä. Kuraattorien ja psykologien palautteissa todettiin, että keskustelu pienissä ryhmissä mahdollistaa paremmin keskittymisen asiaan myös niillä opiskelijoilla, joilla isossa luokassa on keskittymisvaikeuksia.

Yksilökohtainen opiskeluhoito paremmin vastaamaan lasten ja nuorten tarpeisiin

LAPEn alkukartoituksessa 42 % kouluista vastasi, ettei opiskeluhoilosta kerätty lainkaan asiakaspalautetta. Tätä varten LAPEssa kehitettiin yhteisöllisen ja yksilökohtaisen opiskeluhoillon asiakaspalautekyselyt oppilaille, huoltajille ja koulun henkilökunnalle. Oppilailta kysytään esimerkiksi heidän näkemyksiään, ehkäistäänkö koulussa riittävästi kiusaamista tai puututaanko poissaoloihin. Kyselyt voidaan toteuttaa säännöllisesti ja vertailla koulutasolla palautetta aiempiin kyselyihin. Koulut ja kunnat voivat myös toteuttaa kyselyn esimerkiksi alueellisesti tietynä ajankohtana ja saada näin alueellisesti opiskeluhoillon asiakaspalautetta. Monissa kyselyissä, kuten Kouluterveyskyselyssä, lapsilta ja nuorilta kerätään opiskeluhoiltoon liittyviä kokemuksia. Kyselyissä ei kuitenkaan ole kattavasti ja tarpeeksi laajasti kysytty yhteisöllisen ja yksilökohtaisen opiskeluhoillon teemoista. Asiakaspalautemallissa myös huoltajat pääsevät antamaan palautetta, mitä ei ole aiemmin juurikaan tapahtunut. Saadun palautteen perusteella koulun opiskeluhoiltoa voidaan kehittää suunnitelmallisesti.

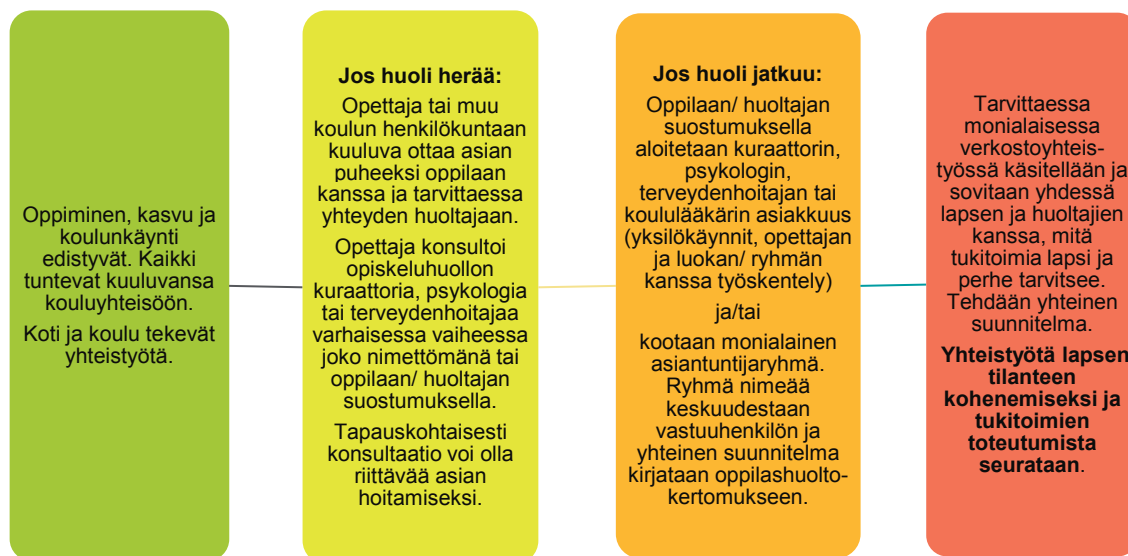
Kuraattorin tai psykologin yksilötyö on ennaltaehkäisevää, mutta myös korjaavaa. Se on aina lapselle tai nuorelle vapaaehtoista. Kuraattori tekee oppilaiden ja heidän perheidensä kanssa muutostyötä, jolla pyritään poistamaan hyvinvoinnin ja koulunkäynnin esteitä. Työ sisältää kahdenkeskisiä tapaamisia oppilaiden kanssa sekä tarpeen mukaan verkostotyötä. Kuraattori on sosiaalialan sekä sosiaalisen vuorovaikutuksen osaaja, kun taas psykologi lapsen ja nuoren psyykkisen hyvinvoinnin sekä oppimisen psykologian asiantuntija. Psykologi tekee psykologisia arviointeja, konsultoi ja antaa neuvontaa. Oppilas voi hakeutua psykologille esimerkiksi kärsiessään jännityksestä tai peloista. Sekä kuraattorin että psykologin työssä erityistä on se, että kouluympäristö mahdollistaa oppilaan auttamisen luontevasti myös osana yhteisöä kuten koululuokkaa. Tämä on tärkeää erityisesti silloin, kun lapsen tai nuoren pulmat liittyvät sosiaalisiin suhteisiin kuten yksinäisyyteen.

LAPeessa haluttiin yhtenäinen toimintatapa asiakastyön arviointiin, jotta saadaan palautetta kuraattorin ja psykologin työstä ja oppilaan kokemasta hyödyistä. Karvin arvioinnissa psykologi- tai kuraattoripalveluja käyttäneistä oppilaista joka neljäs koki, että heidän saamastaan palvelusta oli ollut joko vähän tai ei lainkaan hyötyä (Summanen ym. 2018, 231). Tämän arvioinnin tekemiseen ei aiemmin ole ollut systemaattista tapaa. LAPeessa kehitetyssä arviointimallissa lapsi tai nuori arvioi omaa hyvinvointiaan asiakkuuden alkaessa ja päättyessä. Näin tulee näkyväksi, millaisia muutoksia asiakkuuden aikana on tapahtunut. Arviointi toteutetaan yhdessä lapsen tai nuoren ja tarvittaessa muiden toimijoiden kanssa. Arvioitavat teemat ovat koulunkäynti ja oppiminen, ihmissuhteet (koti- ja kaverisuhteet), mielen hyvinvointi, terveys ja arjen hallinta. Työntekijä esittelee oppilaalle jokaisen arvioinnin kohteena olevan teeman lyhyesti ja tarvittaessa hyödyntää apukysymyksiä. Esimerkiksi arjen hallintaa avataan kysymyksillä ”millainen vuorokausirytmisi on” ja ”viekö jokin asia, kuten pelaaminen tai sosiaalinen media liikaa aikaa”. Arvioinnin on tarkoitus toimia työvälineenä kuraattoreiden ja psykologien suunnitelmallisissa asiakasprosesseissa. Suositeltavaa on kuitenkin käyttää arviointivälinettä jokaisella käynnillä. Tällöin voidaan tarvittaessa tarkemmin seurata etenemistä ja kiinnittää huomiota lapsen tai nuoren kannalta olennaisiin asioihin.

Lisäksi kehitettiin jokaisella kuraattorin tai psykologin tapaamisella toteuttava käyntiarvio, jossa lapsi tai nuori ikätasoisesti arvioi käytyä keskustelua, vuorovaikutusta työntekijän kanssa ja käytettyjä menetelmiä. Tavoitteena on vahvistaa lapsen tai nuoren kokemusta asiakaskäyntien hyödyllisyydestä ja varmistaa, että keskusteluja ja työtä suunnataan juuri niihin asioihin, joihin lapsi tai nuori itse muutoksia haluaa. Kehitetyillä asiakaspalautemalleilla halutaan lasten ja nuorten oma ääni ja kokemukset vahvemmin mukaan opiskeluhuollon toteuttamiseen ja kehittämiseen.

Opettajien tehtävä koulussa on lapsen tai nuoren avun ja tuen tarpeen riittävän varhainen huomaaminen ja puheeksiotto. Mikäli opettajalla herää huoli oppilaastaan, se tulee ottaa hänen kanssaan puheeksi ja tarvittaessa olla yhteydessä huoltajiin. Säännöllinen kodin ja koulun yhteistyö voi helpottaa asioiden hoitamista ongelmatilanteissa. THL:n Luo luottamusta – suojele lasta -opas ja verkkokoulutus ovat hyvä tapa lisätä osaamista kunnioittavassa huolen puheeksiottamisessa ja vuorovaikutuksessa. Mikäli opettaja havaitsee tilanteen, jossa lapsi tai nuori tarvitsee kuraattori- tai psykologipalvelua, ohjaus näihin palveluihin on tehtävä viipymättä. Kaikessa toiminnassa tulee huomioida lapsi- tai nuorilähtöisyys. Yhteydenotto opiskeluhuollon toimijoihin tulee tehdä yhdessä lapsen tai nuoren kanssa, tai hänelle on vähintään kerrottava asiasta.

Tarvittaessa opettaja saa opiskeluhuollosta konsultatiivista tukea. Varsinkin pienten koululaisten osalta on usein hyödyllisempää, että opettaja saa konsultaatiota ja osaa näin itse toimia, kuin että lapsi ohjattaisiin opiskeluhuollon asiakkuuteen. Eräs kehitetyistä toimintamalleista on opiskeluhuollollinen polku, joka alkaa huolen puheeksiottamisesta (kuvio 1). Polun tarkoituksena on varmistaa kaikkien lasten ja nuorten tuen saanti oikea-aikaisesti ja yhdenmukaiset toimintatavat. Se antaa opettajille selkeät ohjeet, miten tulee toimia tilanteessa, jossa herää huoli lapsen tilanteesta.

Kuvio 1. Pääkaupunkiseudun LAPE-hankkeessa kehitetty opiskeluhoollollinen polku.

Mikäli lapsen tai nuoren tilanne herättää huolta, jonka selvittämiseen ja hoitamiseen tarvitaan eri alojen asiantuntijoita, voidaan koota monialainen asiantuntijaryhmä. Silloin lapsen, nuoren ja usein hänen huoltajansa avuksi kootaan eri alojen ammattilaisista koostuva ryhmä, joka arvioi tuen tarvetta, etsii sopivia tukimuotoja ja järjestää tarvittavan tuen. Ryhmään voidaan nimetä jäseniä vain lapsen, nuoren tai hänen huoltajansa suostumuksella. Lapsen tai nuoren tilannetta tarkastellaan kokonaisvaltaisesti huomioiden yksilö-, perhe- ja koulu yhteisöntaso. Tarvittaessa lapsen tai nuoren tilanteen auttamiseksi voidaan työskennellä myös hänen luokassaan.

Poissaolot ovat peruskoulussa merkittävä asia, sillä kaikilla Suomessa vakituisesti asuvilla lapsilla on lakiin perustuva oppivelvollisuus. Koulupoissaolot on yksi yleisimpiä yksittäisiä syitä kuraattorien asiakkuuteen (Pippuri 2015, 56). Poissaolojen taustalla voi olla moninaisia syitä, esimerkiksi masennusta, vuorokausirytmien sekoittumista ja some-maailmaan uppoutumista. Poissaolojen ehkäisemisessä tärkeää on, että yhteisöllisen opiskeluhoollon keinoin lisätään oppilaiden osallisuutta ja yhteisöllisyyttä. Kaikilla lapsilla ja nuorilla tulisi olla koulussa tunne hyväksytyksi tulemisesta ja ryhmään kuulumisesta, mikä kiinnittää luokkayhteisöön ja osaltaan vähentää poissaoloja.

Poissaolojen seuranta ja niihin puuttuminen on vaihdellut koulujen välillä. LAPEssa kehitettiin yhtenäinen poissaolojen seurannan ja puuttumisen malli, joka alkaa opettajan puheeksi ottamisella (kuvio 2). Tilanteessa tehdään jatkuvaa yhteistyötä lapsen tai nuoren ja hänen perheensä kanssa. Tarvittaessa tehdään sosiaalihuoltolain mukainen yhteydenotto palvelutarpeen arvioimiseksi ja tilannetta arvioidaan monitoimijaisesti. Vaikka poissaolomallissa on määritellyt poissaolomäärät, joiden perusteella lapsen tai nuoren saama tuen määrä lisääntyy, tulee tuen ja auttamisen aina olla joustavaa ja yksilöllistä.

Kuvio 2. Pääkaupunkiseudun LAPEssa kehitetty poissaoloihin puuttumisen malli perusopetuksessa.

Kehittämistyössä on haettu kokemuksia koulupoissaoloja koskevasta kyselystä, jolla pyritään selvittämään poissaolojen taustalla olevia syitä. Lapsen tai nuoren kannalta on tärkeää, että poissaolot otetaan puheeksi mahdollisimman varhain ja kiinnitetään esimerkiksi huomiota siihen, jos poissaoloja kertyy toistuvasti samoina päivinä tai oppitunneilla. Poissaolojen seurannan ja puuttumisen malli tulee olla kaikkien oppilaiden ja huoltajien tiedossa, jotta yhtenäisesti sovittu toimintatapa ei tule kenellekään yllätyksenä. Poissaolojen syiden selvittämisessä ja sopivien tukimuotojen rakentamisessa tulee huomioida systemisyys ja koko perheen elämän kokonaisuus. Oleellista on luottamuksellinen yhteistyö lapsen tai nuoren ja hänen perheensä kanssa sekä heidän vahvuuksiensa ja voimavarojensa etsintä.

Painopisteenä maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten erityistarpeet

Pääkaupunkiseudun LAPE-hankkeessa kulttuurinen moninaisuus ja maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten erityistarpeet olivat erityisenä painopisteenä. PISA-tulosten perusteella nuorten lukutaito on heikentynyt ja heikosti koulussa pärjäävien määrä lisääntyy. Osaamiserot kantaväestön ja maahanmuuttajanuorten välillä ovat merkittäviä. (Tuure ym. 2018, 5.) Oppimistulosten lisäksi huolta aiheuttaa maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten hyvinvointi. Vuoden 2017 kouluterveyskyselyn tulosten mukaan ulkomaista syntyperää olevien nuorten hyvinvointi ja terveys poikkeavat suomalaista syntyperää olevien hyvinvoinnista. Ulkomailla syntyneet nuoret kokevat terveytensä useammin heikommaksi ja heillä esiintyy enemmän ahdistuneisuusoireilua kuin muilla ryhmillä. He ovat muita nuoria useammin ilman ystäviä ja kokevat useammin toistuvaa koulukiusaamista ja fyysistä väkivaltaa. Kiusaamista tapahtuu usein ihonvärin, kielen tai ulkomaalaistaustan vuoksi. (Halme ym. 2017.)

Kehittämistyössä on etsitty keinoja kaventaa osaamis- ja hyvinvointieroja maahanmuuttajaoppilaiden ja kantasuomalaisten välillä. Maahanmuuttajataustaisten lasten koulunkäynnin aloitus halutaan tehdä

mahdollisimman sujuvaksi. Myös yhteistyötä heidän huoltajiensa kanssa halutaan vahvistaa. Tätä varten kehitettiin Tervetulo! -tapaamiset, joissa koulussa aloittavan maahanmuuttajataustaisen oppilaan ja hänen huoltajansa kanssa tavataan kaksi kertaa koulun alettua. Tapaamiset on tarkoitettu juuri kuntaan ulkomailta muuttaneille, maahanmuuttajien valmistavasta opetuksesta yleisopetukseen siirtyville sekä tarpeen mukaan muillekin. Ensimmäinen tapaaminen järjestetään mahdollisimman pian oppilaan aloitettua koulussa ja toinen noin 1–3 kuukautta ensimmäisen tapaamisen jälkeen. Tapaamisissa käydään läpi koulunkäyntiin liittyviä asioita sekä lapsen tai nuoren vahvuuksia ja tuen tarpeita. Yhdessä huoltajien kanssa keskustellaan, miten he voivat tukea lastaan koulunkäynnissä. Tapaamisiin valmistellut keskustelurungot saivat pilotoinnissa opettajilta hyvää palautetta. Keskustelussa kysytään huoltajilta, mitä he tietävät suomalaisesta koulujärjestelmästä, puhutaan lasten kasvatuksesta Suomessa ja muualla sekä käydään läpi odotuksia ja toiveita tulevaisuuden suhteen. Tervetulo! -tapaamisten tavoitteena on lisätä koulun henkilökunnan ja maahanmuuttajataustaisten huoltajien välistä yhteisymmärrystä ja luottamusta. Parhaimmillaan vanhempien ja opiskelijoiden osallisuus ja aktiivisuus suomalaisessa koulutus- ja palvelujärjestelmässä lisääntyvät.

Tervetulo! -tapaamisten lisäksi kehittämistyössä on mallinnettu ja pilotoitu alueellisia monitoimijaisia vanhempainiltoja, joissa kerrotaan suomalaisesta koulujärjestelmästä, oman äidinkielen opetuksesta sekä laajasti lasten ja perheiden palveluista ja harrastusmahdollisuuksista. Vanhempainiltoja kokeiltiin neljällä alueella ja ne kokosivat suuren joukon vanhempia paikalle. Alitolppa-Niitamo ym. (2005) ovat jaotelleet esteitä maahanmuuttajien tarpeenmukaisille palveluille. Esteitä palveluiden saannille voidaan purkaa tiedottamalla opiskeluhuollon palveluista ja niiden paikasta osana laajempaa lasten ja perheiden palveluiden kokonaisuutta. Maahanmuuttajataustaisille lapsille, nuorille ja perheille on tärkeää kertoa, että opiskeluhoito on kaikkien saatavilla oleva peruspalvelu, jota käyttävät yleisesti myös kantasuomalaiset. Yksilökohtaisia opiskeluhoitojen palveluja esitellessä tai niitä tarjottaessa on tärkeää pyrkiä lievittämään mahdollista pelkoa ja epäluottamusta ja korostaa palveluiden luottamuksellisuutta ja esimerkiksi salassapitovelvollisuutta.

Integraatiota edistävä toiminta koulun ja opiskeluhoitojen kontekstissa

Opiskeluhoitoa toteutetaan lakisääteisesti sosiaali-, terveys- ja opetustoimen yhteistyönä. Lasten, nuorten ja perheiden tilanteet voivat edellyttää useiden opiskeluhoitojen ammattilaisten, koulun ulkopuolisten tahojen (perus- tai erityispalvelut) ja muiden tahojen yhteistyötä. Noin kolme neljästä yksilökohtaisen opiskeluhoitojen asiakkuudesta hoituu koulun omin keinoin, ja neljäsosalle tarvitaan koulun ulkopuolista asiantuntijuutta (Pippuri 2015, 86). Tukea tarvitsevan lapsen tai perheen ei tulisi joutua hajanaisten palvelujen sekamelskaan, joissa on paljon odottelua ja pompottelua palvelujen välillä. Kehittämistyössä on haluttu lisätä ja vahvistaa eri palvelujen välistä integraatiota. Tämä oli keskeinen LAPE-kehittämisen tavoite. Ei riitä, että yksittäisten palvelujen laatu ja asiakaskokemus paranevat, vaan eri palvelujen tulee pelata entistä paremmin yhteen ja muodostaa toiminnallisia kokonaisuuksia. Lapsen, nuoren ja perheen näkökulmasta palvelukokonaisuuden tulee olla ymmärrettävä ja ennakoitavissa oleva.

LAPE-ohjelmassa tavoitteena on ollut lisätä palveluita lasten ja nuorten kasvuympäristössä, lisätä ja vahvistaa eri toimijoiden välistä yhteistyötä sekä peruspalveluja. Erityistason palvelut halutaan tukemaan perustason palveluja siten, että lapsen, nuoren tai perheen näkökulmasta apu ja tuki muodostavat eheän kokonaisuuden. Näihin pyritään integraatiota lisäämällä. Yhteistyön tulee toteutua perheen kokonaistilanne huomioiden. Opiskeluhoitojen käytännöissä ja työtavoissa yhteistyökumppaneiden kanssa on ollut epäyhtenäisyyttä. Käsitteenä integraatio on epäselvä ja monitulkintainen. Työskentelyssä integraation määriteltiin tarkoittavan:

- **Eri toimijoiden yhteistä työskentelyä** tilanteessa, jossa lapsen tilanteessa tarvitaan monen eri toimijan osaamista ja tukitoimia.
- **Asiakastyöhön liittyvää konsultaatiota**, jolloin saadaan toiselta asiantuntijalta tukea ja konkreettisia keinoja oman työskentelysi tueksi.

- **Ilmiöpohjaista konsultaatiota**, kun tarvitaan toisen ammattilaisen osaamista tilanteen ymmärtämiseksi ja sopivien tukitoimien löytämiseksi.
- **Koulutusta**, kun tarvitaan lisäosaamista ja ymmärrystä tietyn aiheen ympärillä.
- **Asiakastyötä toisen toimijan toimipisteessä** eli mahdollistetaan asiakastyö lapsen ja perheen kannalta mahdollisimman sujuvaksi ja tuki heille sopivimpaan paikkaan.

Koulujen näkökulmasta onnistunut integraatio on tärkeää. Koulu on tärkeä arkiympäristö myös niille lapsille ja nuorille, jotka ovat lastensuojelun tai erikoissairaanhoidon asiakkaina. Esimerkiksi lastenpsykiatrisessa hoidossa tai kuntoutuksessa olevan lapsen kohdalla tiedon tulee kulkea eri toimijoiden välillä. Näin hoito ja kuntoutus voi integroitua osaksi lapsen koulupäiviä, mikä lisää hoidon tai kuntoutuksen vaikutuksia. Lisäksi kuntoutus- ja hoitotahon on tärkeää saada ajankohtaista tietoa lapsen ja nuoren arkiympäristöstä ja arjen toimintakyvystä, jotta kuntoutus ja hoito voidaan kohdentaa oikein tukemaan esimerkiksi koulussa ilmeneviä haasteita. Integraation ja eri ammattilaisten yhteistyön vahvistamiseksi on luotu muun muassa koulun ja erikoissairaanhoidon läheteprosessi. Kyseessä on toimintamalli, jonka tavoitteena on tiivistää yhteistyötä koulun ja erikoissairaanhoidon välillä. Prosessi korostaa hoitoonohjauksen avaamista lapselle ja motivointia. Näin on haluttu madaltaa lapsen, nuoren ja perheen kynnystä ottaa tarjottu tuki vastaan.

LAPE-hanke päättyy – kehittäminen jatkuu

Sosiaali- ja terveystalouden uudistuksen tavoitteena on peruspalveluiden saatavuuden parantaminen, ennaltaehkäisevän työn tukeminen ja asiakaslähtöisyyden vahvistaminen. Ennaltaehkäisyä tai varhaista puuttumista oli painotettu myös LAPE-kehittämisessä. Tavoitteena on ollut palvelujen painopisteen siirtäminen mahdollisimman varhaiseen tukeen ja lähelle lapsen ja nuoren kehitysympäristöä. Tämä merkitsee opiskeluhoollon toimijoiden näkökulmasta, että samaan aikaan tulisi yhä vahvemmin kehittää ja toteuttaa sekä yhteisöllistä että yksilökohtaista opiskeluhoollon. Tavoitteena on esimerkiksi auttaa mielenterveyteen liittyvissä pulmissa yhä varhaisemmin ja lähellä lapsen tai nuoren arkea eli kouluissa tai oppilaitoksissa. Mikäli painopistettä aidosti halutaan siirtää varhaisempaan suuntaan, sen tulisi näkyä resurssien allokoinnissa. Tarvittaisiin rohkeutta panostaa taloudellisesti ennaltaehkäisyyn ja varhaiseen tukeen. Käytännössä yhteisöllisen opiskeluhoollon tehokas toteuttaminen ja sen kaikkien mahdollisuuksien hyödyntäminen ei toteudu, mikäli opiskeluhoollon toimijoiden työaika kuluu vain lakisääteisen yksilökohtaisen opiskeluhoollon toteuttamiseen (ks. Summanen 2018, 336).

Lastensuojelun kuormituksen näkökulmasta olennaista on, että kaikissa peruspalveluissa kuten neuvolassa, varhaiskasvatuksessa ja koulussa tunnistetaan perheen elämäntilanteeseen liittyvät lapsen kasvun riskitekijät ja apua ja tukea tarjotaan varhain. Perhetyön ja kotipalvelun lisääminen ovat tärkeinä pidettyjä keinoja apua tarvitsevien perheiden näkökulmasta, mutta jos halutaan tavoitella lasten ja perheiden hyvinvoinnin lisäämistä, tulisi perheiden hyvinvoinnin vahvistamista tarkastella huomattavasti laaja-alaisemmin (vrt. Kananoja 2018, 19). Haasteena palvelujen kokonaisuuden ja resurssien tarkastelussa on monihallintokuntaisuus. Lasten ja perheiden palveluja tulisi kehittää ja johtaa kokonaisuutena. LAPE-ohjelma on toteutettu kahden ministeriön ohjauksessa. Opetus- ja kulttuuriministeriö on vastannut varhaiskasvatuksen, koulun ja oppilaitosten hyvinvointityön kehittämisestä ja sosiaali- ja terveysministeriö muista LAPE-hankekokonaisuuksista. Jatkossa kehittämistä tulee yhä vahvemmin johtaa kokonaisuutena ja pitkäjänteisemmin. Valmisteilla oleva kansallinen lapsistrategia tulee osaltaan antamaan suuntaviivoja yhteiselle kehittämiselle. Kuntatasolla lasten ja nuorten hyvinvointisuunnitelma luo puitteet yhteisten tavoitteiden valmistelulle ja yhteensovittavalle johtamiselle.

Opiskeluhoollon ei tunneta kovin hyvin. Jopa koulujen henkilöstön tietämys opiskeluhoollon vaihtelee (Summanen 2018, 338). Osa henkilöstöstä on hyvin perillä opiskeluhoollon asioista, mutta osalla tietämys on vähäistä. Erityisesti yhteisöllistä opiskeluhoollon ja sen sisältöä ei kovin laajasti tunneta. Opiskeluhoollon edustajana LAPE-ohjelman kehittämistyössä olen havainnut, ettei yhteistyötahoille aina ole selvää opiskeluhoollon toimijoiden rooli etenkin yhteisöllisessä opiskeluhoollon. Kuraattorin, psykologin ja terveydenhoitajan nähdään tekevän vain yksilökohtaista asiakastyötä. Vaikka oppilas- ja

opiskelijahuoltolaki yhtenäisti opiskeluhoillon käsitteitä, ne eivät edelleenkään ole lasten ja nuorten näkökulmasta selkeitä ja helposti ymmärrettäviä. Opiskeluhoito voisi olla paremminkin *koulun hyvinvointityötä*, jolloin olisi helpommin ymmärrettävissä myös yhteisöllisen opiskeluhoillon laajuus ja merkitys.

LAPE-kehittämistä on kritisoitu siitä, että siinä sekoitetaan opetushenkilöstön ja sosiaali- ja terveyspalvelujen henkilöstön rooleja (Misukka 2018). Toisaalta yhteiskunnan muuttuessa ymmärretään yhä paremmin koulun hyvinvointitehtävä opetuksen ohella. Kun haluamme systemaattisesti vaikuttaa tulevien aikuisten hyvinvointiin, se onnistuu parhaiten koulussa, missä kaikki lapset ja nuoret ovat. Koulussa on näköalapaikka tunnistaa lapsen tai nuoren omaa riskikäyttäytymistä tai hänen elinolosuhteisiinsa liittyvää tuen tarvetta. On kuitenkin huomioitava, että koulun tärkeimmät tehtävät ovat kasvatus ja opetus. Kouluissa tulee avoimesti avata ovet yhteistyölle paitsi muiden lapsi- ja perhepalveluiden kanssa, myös järjestöille, jotka voivat tarjota arvokasta tukea vanhemmille. Järjestöillä on osaamista esimerkiksi ehkäisevässä päihdetyössä, mitä koulut voisivat yhä systemaattisemmin hyödyntää.

Koulussa ei ole keinoja vaikuttaa kaikkiin asioihin. Esimerkiksi lapsiperheköyhyys on yhteiskunnallinen ongelma, joka näkyy kouluissa, mutta johon tulee ensisijaisesti hakea ratkaisuja yhteiskunnan muilla alueilla. Perheen taloudellinen tilanne on yhteydessä lasten ja nuorten terveyteen ja hyvinvointiin. Nuoren kokemus perheen huonosta taloudellisesta tilanteesta on yhteydessä oireiluun ja kokemuksiin omasta terveydestä (Wiss ym. 2017, 2). Laadukas ja turvallinen lähikoulu kaventaa osaltaan tunnistettuja hyvinvointi- ja terveyseroja ja edistää yhdenvertaisuutta, mutta esimerkiksi lapsiköyhyyden kohdalla ongelman juurisyihin tulisi hakea ratkaisuja johdonmukaisella yhteiskuntapolitiikalla. Koulujen opiskeluhoillon tehtävänä on turvata kaikille lapsille terve, turvallinen ja hyvinvointia edistävä kouluyhteisö. Opiskeluhoilossa on jatkossa tärkeää tarttua niihin kehittämiskohteisiin, joita lapset ja nuoret itse tuovat esille kuten kouluviihtyvyys, turvataidot, kiusaamiseen puuttuminen ja psyykkisen terveyden edistäminen (Summanen 2018, 218, 222).

Lähteet

- Alitolppa-Niitamo, Anne & Moallin, Mohamed & Novitsky, Anita (2005) Välittävä perhetyö: kokemuksia ja ajatuksia Väestöliiton Kotipuu -projektista. Teoksessa Anne Alitolppa-Niitamo, Ismo Söderling & Stina Fågel (toim.) Olemme muuttaneet - Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin. Helsinki: Väestöliitto, 84–95.
- Halme, Nina & Kanste, Outi & Klemetti, Reija & Kuusio, Hannamaria & Rajala, Rika & Seppänen, Johanna (2017) Ulkomaista syntyperää olevien nuorten hyvinvointi Kouluterveyskyselyssä vuonna 2017. Tutkimuksesta tiiviisti 26. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.
- Kananoja, Aulikki (2018) Selvityshenkilön arvio lastensuojelun henkilöstön riittävydestä ja ratkaisuehdotukset kuormituksen vähentämiseksi.
<https://minedu.fi/documents/1271139/6184550/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf/a489a36e-7c2f-4ac7-9372-6bb221d2705e/Selvityshenkil%C3%B6n+arvio+lastensuojelun+kuormitus+FINAL+050318.pdf.pdf> Viitattu 30.7.2018.
- Misukka, Heljä (2018) Opettajien tehtävä ei ole kysellä kaljankulutuksesta. Blogikirjoitus.
<https://www.verkkouutiset.fi/opettajien-tehtava-ei-ole-kysella-kaljankulutuksesta/> Viitattu 2.8.2018.
- Opetushallitus (2014) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet.
https://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf Viitattu 23.7.2018.
- Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki (1287/2013 vp.)
- Perälä, Marja-Leena & Hietanen-Peltola, Marke & Halme, Nina & Kanste, Outi & Pelkonen, Marjaana & Peltonen, Heidi & Huurre, Taina & Pihkala, Jussi & Heiliö, Pia-Liisa (2015) Monialainen opiskeluhoito ja sen johtaminen. Opas 36. Tampere, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Pippuri, Terhi (2015) Koulun sosiaalityön asiakkuudet ja asiakasprosessit – Kvantitatiivinen tutkimus espoolaisista peruskoululaisista kuraattoripalveluissa. Ammatillinen lisensiaatin tutkimus, Tampereen yliopisto.
- Summanen, Anna-Mari & Rumpu, Niina & Huhtanen, Mari (2018) Oppilas- ja opiskelijahuoltolain arviointi esi- ja perusopetuksessa sekä lukiokoulutuksessa. Julkaisut 4, Kansallinen koulutuksen arviointikeskus.
- Tuure, Herttaliisa & Tenojoki, Anna-Maria & Pekkarinen, Elina & Myllyniemi, Sami (2018) Johdanto. Teoksessa Elina Pekkarinen & Sami Myllyniemi (toim.) Opin polut ja pientareet. Nuorisobarometri 2017. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto, Opetus- ja kulttuuriministeriö, 5–7.
- Wiss, Kirsi & Halme, Nina & Hietanen-Peltola, Marke & Ståhl, Timo (2017) Perusopetuksen opiskeluhoillon tilannekuva 2017 – Yhdenvertaisuus haasteena sekä yksilökohtaisessa että yhteisöllisessä työssä. Tutkimuksesta tiiviisti 23, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Lapsen etu ja vanhemman vankeus – lapsen edun toteutumisen ja vanhemmuuden tukemisen haasteet vankilan ja lastensuojelun viranomaisyhteistyössä

***Tytti Lassila, sosiaalityöntekijä, YTM, Rikosseuraamuslaitos
& Mari Suonio, yliopisto-opettaja, YTM, Itä-Suomen yliopisto***

*Tuomio: 1v ja 3 kk vankilaa
Nimi: Isi*

Useat vangit ovat vanhempia. Osalla vanhemmuus on jo ennen tuomiota ollut merkityksellistä, osalla vanhemmuus herää eloon vankilassa ja osa on vanhemmuudessaan niin epävarma, ettei halua ajatella koko asiaa. Vanhemman vankeus on pahimmillaan tragedia, joka aiheuttaa inhimillistä kärsimystä vangin lapsille, vangille itselleen ja hänen läheisilleen. Vankeuteen liittyy mielikuvia, ennakkoluuloja ja tietämättömyyttä, myös viranomaisilla. Miten sovittaa lapsen etu tähän kuvioon? Lastensuojelun ja vankilan yhteistyölle on selkeä tarve silloin, kun vangin lapsella on lastensuojeluasiakkuus tai huoli lapsen tilanteesta herää.

Johdanto

*Vankilan sosiaalityöntekijä: Asiakkaananne olevan lapsen isä on meillä täällä suorittamassa tuomiotaan. Millaisia toiveita teillä on yhteistyölle?
Lastensuojelun sosiaalityöntekijä: Pitäkää hänet mahdollisimman kauan siellä.*

Lapsiasianeuvottelukunta on jo vuonna 2011 kiinnittänyt huomiota siihen, ettei Suomessa ole tutkittu perusteellisesti niiden lasten oikeuksien toteutumista, joiden vanhempi on vankilassa. (Lapsiasianeuvottelukunta 2011.) Tavoitteenamme on tehdä näkyväksi niitä kysymyksiä, haasteita ja näkökulmia, joita tähän kohderyhmään kuuluvien palveluihin liittyy erityisesti lastensuojelun ja vankiloiden välisessä viranomaisyhteistyössä. Molemmissa viranomaisrooleissa on samoja tavoitteita vanhemmuuden tukemiseksi, mutta selkeää yhteistyön kulttuuria tavoitteiden edistämiseksi ja saavuttamiseksi ei ole syntynyt. Pyrimme artikkelissamme vastaamaan siihen, miten viranomaisyhteistyössä toimintaa voi kehittää niin, että se tukee parhaiten lapsen etua ja vanhemmuutta vankilassa. Tämä kysymys on myös Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa vahvasti mukana, koska yhtenä vaativan tason palveluna muutosohjelmassa pidetään rikosseuraamusten piiriin joutuneiden palveluiden järjestämistä (Heinonen ym. 2018, 68, 90–93). Tarkastelemme aihetta sekä käytännön että aiempien tutkimusten näkökulmista. Ovatko käytännöt yhteensovitettavissa ja mitä lapsen etu tarkoittaa silloin, kun sitä katsotaan näistä kahdesta eri organisaatiosta käsin? Tuetaanko vankilaorganisaatiossa riittävästi vanhemmuutta ja osataanko sitä sovittaa lapsen etuun? Uskomme, että pohjoismainen humaani, normaalisuusperiaatteeseen ja kohtuullisiin rangaistuksiin nojaava rikosseuraamusjärjestelmä luo hyvät mahdollisuudet lapsen edun ja vanhemmuuden tuen yhteensovittamiseen vankilakontekstissa ja edellä esitettyjen kysymysten ratkaisemiseen.

Koska rikosseuraamusten piirissä olevien vanhempien joukko on laaja, keskitymme tässä tarkastelemaan vankeutta. Lisäksi olemme päätyneet tarkastelemaan aihetta sakko- ja vankeusvankien näkökulmasta ja rajanneet siten tutkintavangit pois. Tämä siksi, että sakko- ja vankeusvangeille laaditaan suunnitelma rangaistuksen sisällöksi. Suunnitelman tehtävä on ohjata vankia työskentelyyn sekä sitoa rangaistuslaitosta suunnitellun tehtävän toteuttamiseen (Riitinen 2013). Tarkastelemme osin näiden suunnitelmien kautta niiden vankien vanhemmuuden tukemiseen liittyviä yhteistyökysymyksiä, joiden lapsi on lastensuojelun asiakkuudessa. On huomioitavaa, että lapsi ja lapsen perhe voivat olla myös sosiaalihuollon (perhe)palveluiden piirissä, jolloin kumppanuutta etsitään sieltä. Pääpaino tässä artikkelissa on kuitenkin lastensuojelun näkökulmassa, koska tarkastelussa on lapsen edun kysymykset. Artikkelissa ei myöskään oteta kantaa huoltajuuteen, vaan tarkastelussa on vanhemmuus riippumatta huoltajuusjärjestelyistä, vaikka tiedostamme juridisen eron huoltajuus- ja vanhemmuuskäsitteissä.

Virallista tilastotietoa siitä, kuinka montaa lasta vanhemman vankeus Suomessa koskettaa, ei ole saatavilla. Arviot vankien lasten lukumäärästä vaihtelevat paljon. Poikkileikkaustilaston mukaan 2.5.2018 Suomen vankiloissa oli 2956 vankia. Tilaston mukaan 1080 vangilla oli yhteensä 1909 ilmoitettua alaikäistä lasta. 1477 vangilla ei ollut ilmoitettuja lapsia ja 400 kohdalla tieto puuttuu (Rikosseuraamuslaitoksen erillistilasto). Näin ollen joka kolmannella vankilassa olevalla vangilla on vähintään yksi alaikäinen lapsi. Kriminaalihuollon tukisäätiön (Krits) vuonna 2010 tekemän vankien kyselytutkimuksen mukaan vanhemman vankeus koskettaa 8000–10000, jopa 12500 alaikäistä lasta (Ryyänen & Suomela 2011, 36). Tietojen laaja haarukka selittyy osin sillä, että vankitietojärjestelmään siirtynyt tieto voi perustua ainoastaan vangin omaan ilmoitukseen. Tulkinnanvaraa voi olla siitä, tarkoitetaanko lapsilla pelkästään biologisia lapsia vai myös uuden parisuhteen myötä syntyneitä sosiaalisen vanhemmuuden suhteita ja läheissuhteita ylipäänsä, kuten edellä mainitussa Kritsin tutkimuksessa tulkitaan. Myös kansainvälisesti määrän arviointi on haastavaa. Esimerkiksi Tanskan osalta on arvioitu, että alaikäisiä lapsia on noin 1,13 vankia kohti. On kuitenkin huomioitava, että arviot perustuvat myös Tanskassa vankien itse ilmoittamiin lukuihin, joten esimerkiksi lastensuojelun pelossa kaikki eivät välttämättä ilmoita vankilaviranomaisille lastensa määrää. (ks. Enroos 2015, 37–39; Smith 2015, 150–153.) Euroopan tasolla määräksi on arvioitu 800 000 lasta (Jones & Wainaina-Woz'na 2013). Tiedossa ei ole, millainen joukko vankien lapsista tai perheistä on lastensuojelun tukitoimien piirissä.

Artikkelin taustoitusta varten lähetimme vankiloiden lapsi- ja perhetyön yhdyshenkilöille pienimuotoisen sähköpostikyselyn, jossa tiedustelimme avoimilla kysymyksillä kokemuksia lastensuojelun kanssa tehdystä yhteistyöstä sekä pyysimme vastaajia arvioimaan, millaisissa asioissa lastensuojelun kanssa tehtävä yhteistyö olisi tarkoituksenmukaista ja millainen tavoitetilä yhteistyöllä voisi olla. Lisäksi pyysimme arvioimaan, millaiset asiat ovat saattaneet vaikeuttaa yhteistyön toteuttamista. Kyselyn vastaukset analysoimme sisällönanalyysilla. Taustoitukseksi laitoimme myös Facebookin Sosiaalityön uraverkostoon, joka on suljettu sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön opiskelijoiden sivusto, keskustelunavauksen vastaavista aiheista lastensuojelun näkökulmasta. Saimme kyselyyn vastauksen yhteensä yhdeksältä vankilasta (Suomessa on vankiloita yhteensä 26) eli noin kolmasosasta vankiloista ja joitain kommentteja Sosiaalityön uraverkoston kautta. Lastensuojelusta saatujen vastausten vähyden vuoksi pyysimme artikkeliin kommentteja kahdelta lastensuojelutaustaiselta sosiaalityöntekijältä. Heidän näkemyksensä täydentävät aineistoa. Lisäksi pyysimme tekstiin kommentteja kahdelta vankien rangaistusajan suunnitelmia laativalta virkamieheltä.

Kyselyn vastaukset vahvistavat ennakkokäsitystämme yhteistyössä ilmenevistä ongelmista ja organisaatioiden erillisyydestä vanhemmuuden tuen kysymyksissä. Ennakkokäsityksen pohjalla ovat käytännön työssä saadut kokemukset yhteistyössä ilmenevistä haasteista. Lisäksi aiheen näkymättömyys yleisessä lastensuojelua (ja vankiloita) koskevassa keskustelussa on antanut osviittaa paitsi aiheen marginaalisuudesta, myös tunnistamattomuudesta. Yhteistyöstä on toki olemassa myös hyviä esimerkkejä, mutta yhteisesti neuvoteltua toimintamallia yhteistyölle ei ole olemassa. Myös tieto toimintatavoista rajautuu pääasiassa oppaisiin eikä työskentelyn tueksi juurikaan ole kansallista tutkittua tietoa. Tämä heijastuu väistämättä lapsen edun arviointiin ja toteutumiseen.

Vanhemmuuden tukeminen vankilassa

Vanki: Haluan päästä avotuloon, jotta voin pitää paremmin yhteyttä perheeseeni. Olen aina pitänyt säännöllisesti yhteyttä lapseeni enkä halua yhteyden nyt katkeavan. Hän reagoi herkästi muutoksiin. Haluan vanhemmuuden tukemisen myös tavoitteekseni tuomioni ajalle. Erikoissuunnittelija (Rikosseuraamusalueen arviointikeskus): Sinulla on edellisellä tuomiolla luvaton poistuminen avolaitoksesta, esitän tuomion suorittamisen aloittamista suljetussa vankilassa. Ja rangaistusajan suunnitelmaa voidaan täydentää tuomion aikana vanhemmuuden osalta, jos sijoituslaitoksessa katsotaan se tarpeelliseksi.

Lastensuojelulla voidaan nähdä kolme perustehtävää: vaikuttaminen lapsen yleisiin kasvuolosuhteisiin, vanhempien tukeminen heidän kasvutehtävässään sekä varsinainen lapsen suojelu (Thl 2016; Lastensuojelulaki 417/2007). Näistä lastensuojelun perustehtävistä keskitymme vanhempien tukemiseen lapsen edun mukaisesti. Vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena puolestaan on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja yhteiskuntaan sijoittumista. Lisäksi tavoitteena on estää rikoksen tekeminen vankeusaikana. (Vankeuslaki 767/2005.) Siinä, missä lastensuojelun keskiössä on lapsi ja lapsen hyvinvointi, vankeinhoidossa keskiössä on rikosentekijä ja rikosten uusimisriskiin vaikuttaminen. Tämä johtaa siihen, että vankeinhoidossa tarkastelunäkökulma liittyy rikosten uusimisen ehkäisyyn, ei lähtökohtaisesti perheeseen tai lapsiin. (ks. Enroos 2012, 47). Toisaalta rikoksista irtaantumista koskevissa tutkimuksissa on tunnistettu vanhemmuuden ja vanhemmuuteen liittyvän vastuun merkitys rikosten uusimisen ehkäisyyn (esim. Savolainen 2009). Vaikka rikoksettoman elämän tuki on vankila-ajan kuntouttavien toimenpiteiden keskiössä, siviilissä olevaa perhettä tai lasta ei saa työskentelyssä unohtaa edes silloin, kun yhteys lapseen näyttäisi kapealta. Vankeus voi olla myös mahdollisuus, joka lapsen edun nimissä voi olla tärkeä hyödyntää. Näistä lähtökohdista käsin tässä artikkelissa pääpaino on vanhemmuuden tukemisessa, joskin vankila-aikaisilla toimilla voi olla parhaimmillaan vaikutusta myös lapsen kasvuolosuhteisiin sekä lapsen suojelullisiin tehtäviin lastensuojelun toteuttamana.

Rosi Enroos (2015) on tutkinut erityisesti vankiäitien vanhemmuus- ja perhesuhteita sekä niistä käytyjä neuvotteluja. Tutkimuksissa käy ilmi, että työntekijät käyttävät moraalista järkeilyä merkittävällä tavalla osana perheitä koskevaa päätöksentekoa. Lapsen etu ja sen arviointi ei näy päätösten perusteluissa. Moraalisella järkeilyllä tarkoitetaan neuvottelua esimerkiksi hyvästä vanhemmuudesta ja sen tukemisen keinoista. (em., 111–114.) Vankilassa saattaa henkilökunnan osalta olla ajattelua, jonka mukaan rikoksiin syyllistyneelle ja päihteitä käyttävälle vangille vanhemmuus on automaattisesti vähemmän tärkeä asia eikä suhdetta lapseen ole tarkoituksenmukaista tukea. Tai vastaavasti rikosten tekeminen tai päihteidenkäyttö kytketään huonoon vanhemmuuteen eikä vanhemmuutta suhteena välttämättä huomioida tai katsota lapsen näkökulmasta. Uskomme, että haitallinen moraalinen järkeily saattaa korostua tilanteissa, jossa vanhemmuuden taustasta ja siten lapsen edusta ei ole tarkempaa tietoa. Tästä huolimatta viranomaisyhteistyö on tarkoituksenmukaista silloinkin, jos motivaatio vanhemmuuteen on tai näyttää olevan vankilassa olevalla vanhemmalla heikompi. Yhteistyö itsessään ei tarkoita tapaamisten tai muun yhteydenpidon järjestämistä lapsen kanssa, vaan joskus yhdessä tehty tilannearvio ja -päivitys saattaa riittää työskentelyksi. Tärkeää on, että vanhemmuus suhteena ja identiteettinä irrotetaan muusta toiminnallisesta käyttäytymisestä ja sen arvioiminen perustuu tosiasiallisiin tietoihin juuri vanhemmuudesta.

Hansen (2018, 208) on tutkinut isyyttä tukevia ohjelmia Norjassa ja hän tuo esiin, että vangit kaipaivat enemmän tietoa ja tukea perhe-elämään liittyvistä ongelmista. Tutkimuksessa todetaan, että perheillä on epävarmuutta siitä, millaista tukea perhe voi saada toisen vanhemman ollessa vankilassa. Leimaantumisen pelossa lapset saattavat myös välttää keskustelemasta asiasta esimerkiksi oppilashuollossa. Hansen (emt.) peräänkuuluttaakin kokonaisvaltaisempaa tukea perheille, joissa toinen vanhempi on vankilassa. Kyselyaineistossamme kokonaisvaltaisen tuen tarve tuli esiin esimerkiksi siinä, että vankilassa tulisi olla enemmän tietoa siviilistä lapsen tilanteesta sekä vankilassa olevan vanhemman vanhemmuuden taidoista ennen vankeustuomiota. Mikäli tämä tieto on käytettävissä, vanhempaa voidaan tukea kokonaisvaltaisemmin.

Vanhemman vankeuden vaikutuksia lapseen on tutkittu melko vähän. Vanhemman vankeuden on todettu nostavan riskiä lapsen mielenterveyden ongelmiin, erityisesti vanhempien, yli 11-vuotiaiden lasten kohdalla. Vankeus aiheuttaa lapselle surua, erosta johtuvaa ahdistusta, alentaa itseluottamusta ja vaikeuttaa tunteiden sääntelyä. (Jones & Wainina-Woz'na 2013, 262–294.) Kyselyaineistossa nousi esiin, että vankilan ja lastensuojelun yhteistyössä tulisi ottaa huomioon myös lapsen osallisuus, lapsen tukeminen vanhemman vankeuden aiheuttamissa tekijöissä, ja näiden kautta mahdollinen ylisukupolvisuuden katkaiseminen. Tapauskohtaisessa työskentelyssä on tärkeää huomioida myös vankivanhemman osallisuus ja rooli lapsen arjessa, jotta vaikutuksia pystytään kokonaisuudessaan arvioimaan.

Silloin, kun puhutaan vanhemmuudesta vankilassa, tarkastelussa on useimmiten äitiys tai yleisemmin vanhemmuus. Keskustelu isyydestä on marginaalissa. Usein todetaan, että naisvangit ovat perustellusti erityisasemassa vankilassa esimerkiksi äitiyteen liittyvien erityistarpeiden vuoksi (mm. Moe & Ferraro 2007). Kuitenkin vanhemman ero lapsestaan ja tapaamisten puuttuminen vähentää vankilassa olevan vanhemman hyvinvointia, tuottaa ahdistusta ja myös muita mielenterveydellisiä ongelmia kaikilla vanhemmilla (Roxburgh & Fitch 2014). Lisäksi Krüger ym. (2017) ovat todenneet, että vankeusaikainen erossa olo lapsista lisää vanhempien itsemurhariskiä. Vankila-ajan tuottamaan katkokseen vanhemmuudessa liittyy monitahoisia inhimillisiä riskejä.

Etsittäessä yhteistä väylää vanhemmuuden tukemiselle vankila- ja lastensuojeluinstituutioiden rajanpinnoilta tarkastelu on syytä aloittaa lainsäädännön tasolta. Vankeuslaissa (767/2005) säädellään lapsen asemaa ja vangin perhesuhteiden tukemista vankilassa. Vankeuslakiin on kirjattu vangin oikeus yhteydenpitoon ja tapaamisiin läheistensä kanssa. Lisäksi Vankeuslaissa säädellään alaikäisten vankien asemaa. Kolmas, ja tämän artikkelin kannalta keskeisin velvoite liittyy vangin rangaistusajan suunnitelman mukaiseen toimintaan tukemiseen sekä sijoitteluun, joka tulee pyrkiä tehdä muun muassa perhesuhteet huomioiden. Vangin lapsen sijoittamisesta vankilan perheosastolle yhdessä vanhemman kanssa säädetään puolestaan lastensuojelulaissa (417/2007 13a§). Vankeuslain (767/2005) mukaisesti jokaiselle sako- ja vankeusvangille tulee laatia yksilöllinen rangaistusajan suunnitelma, johon tulee kirjata muun muassa suunnitelma vankeusaikaisesta toiminnasta. Suunnitelma laaditaan pääsääntöisesti joko Rikosseuraamuslaitoksen arviointikeskuksessa tai yhdyskuntaseuraamustoimistossa. Suunnitelma laaditaan yhdessä vangin kanssa, mutta vankeuslaki edellyttää tarvittaessa yhteistyön tekemistä esimerkiksi kunnan sosiaalitoimen kanssa, tosin tuomitun suostumuksella. (Em.)

Rangaistusajan suunnitelmat laaditaan rikoksettomuuden tuen näkökulmasta, joka heijastuu myös suunnitelmien tavoitteisiin. Vuonna 2017 vapautui yhteensä noin 4400 sako- ja vankeusvankia ja heistä yhteensä 146 vangin rangaistusajan suunnitelmassa oli tavoite vanhemmuuden tukemiseksi, tosin rangaistusajan suunnitelmissa käytetään tavoitekäsitettä vastuullinen vanhemmuus. (Tilastollinen vuosikirja 2017, 33; Rikosseuraamuslaitoksen erillistilasto.) Jos joka kolmannella vapautuneella on vähintään yksi lapsi, heistä vanhemmuuden tukemiseen liittyvä tavoite on ollut vain noin joka kymmenellä vanhemmalla virallisesti suunnitelmissa. Näin katsottuna vanhemmuuden tukeminen nähdään Rikosseuraamuslaitoksen sisällä marginaalisena työskentelyalueena ja se osoittaa yhdenlaista moraalista järkeilyä vanhemmuuteen liittyen. Huomioitava on, että vankeus- ja sakkovankien rangaistusajan suunnitelmissa vuonna 2017 noin joka kolmannella oli esimerkiksi päihteidenkäytön lopettamiseen, vähentämiseen, hoitoon motivoitumiseen tai päihteettömänä pysymiseen liittyvä tavoite. Myös näiden teemojen voidaan katsoa kytkeytyvän (vastuulliseen) vanhemmuuteen ja ylipäätään elämänhallinnan tukeminen elämän eri osa-alueilla voidaan laajasti ajateltuna nähdä tukevan myös vanhemmuutta ja vanhemmuuden taitoja. Kun ottaa huomioon tiedossa olevat vanhemman vankeuden vaikutukset lapsiin, rangaistusajan suunnitelmissa ei kuitenkaan näy vanhemmuuden tukeminen suhteena tai vanhemmuuden identiteetin näkökulmasta. Toisaalta on huomioitava se, että poikkileikkaustilastot eivät havaitse kaikkea tehtyä arviointia vanhemmuudesta ja sen tukemisen tarkoituksenmukaisuudesta, joten tilastoiden tarkastelu yksinomaan ei kuvaa vanhemmuuden huomiointia rangaistusajan suunnitelmien laatimisessa.

Lastensuojelulaki (417/2007) puolestaan edellyttää, että lastensuojelun asiakkaana olevalle lapselle tulee tehdä asiakassuunnitelma, johon kirjataan myös hänen perheensä tuen tarve sekä ne palvelut ja keinot, joilla tuen tarpeeseen vastataan. Lisäksi huostaanotetun lapsen vanhemmille tulee laatia oma asiakassuunnitelma vanhemmuuden tukemiseksi. (Em.) Kolmantena lakina sosiaalihuoltolaki (1301/2014)

velvoittaa riittävien palveluiden ja toimien turvaamiseen kasvatuksen tukemisessa. Näin ollen sekä vankeus-, lastensuojelu- että sosiaalihuoltolain toimilla on yhtymäkohtia ja mahdollisuutta, jopa velvoittavuutta rakentaa yhteistä tukea vanhemmuuteen sekä siviilissä että vankilassa.

Yhtenä nykytilan ongelmana voidaan pitää sitä, että laaditut suunnitelmat eivät kommunikoi keskenään eivätkä tue toisiaan, vaikka useissa suunnitelmissa tavoitteet voivat olla yhtenäisiä. Tai vastaavasti yhteistyön puuttumisen vuoksi työskentely saattaa kohdistua väärin taustatekijöihin. Keräämämme vankiloiden tehdyn kyselyaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että vankiloissa toivotaan lastensuojelulta aktiivisempaa roolia vankivanhempien vanhemmuuden tukemiseen. Vankiloissa koetaan, että yhteistyöhön aloite tehdään pääsääntöisesti vankilasta käsin. Useimmiten yhteistyö näyttäytyy lasten tapaamisten, yhteydenpidon ja lomien valmistelujen yhteydessä niin, että lastensuojelulta tiedustellaan näihin lapsen edun näkökulmaa. Vankiloilta saaduissa vastauksissa yhteistyötä lastensuojelun kanssa leimaa satunnaisuus ja käytännön asioiden hoitamiseen liittyvä tarve. Lisäksi vankiloissa nähdään, että vanhemmuuden tukemiseen tulisi panostaa enemmän erityisesti vapautumisvaiheessa.

Keräämässämme aineistossa molempien osapuolten toiveena oli yhteistyön aloittaminen mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Lastensuojelun puolelta painotettiin, ettei heille automaattisesti tule tietoa vanhemman vankeudesta, jonka vuoksi vankiloiden aktiivisuus yhteistyön käynnistämisestä on keskeistä. Vankiloissa ja arviointikeskuksissa tulee olla aktiivisuutta asian kartoittamiseen ja vankivanhemman yhteistyötahdon selvittämiseen lastensuojelun kanssa tehtävään yhteistyöhön vanhemmuuden tukemiseksi.

Pohdimme, millainen rooli mielikuvilla on näiden kahden instituution suhtautumisessa toisiinsa ja kuinka se heijastuu yhteistyön tekemiseen. Vankiloista tulleissa vastauksissa korostui epäily siitä, ettei lastensuojelulla ole välttämättä tietoa vankilassa toimivien henkilöiden ammatillisista valmiuksista vastata perhetyön vaativiin kysymyksiin. Vastaavasti sosiaalityöntekijöiden uraverkoston sivustolla pohdittiin, että vankeihin saatetaan suhtautua varauksellisesti ja se osaltaan voi heijastua yhteistyöhön. Toisaalta vastauksista ja kommentteista käy ilmi, että tahtoa yhteistyölle on molemmilla osapuolilla.

Lapsen edun toteuttaminen lastensuojelun ja rikosseuraamuslaitoksen yhteistyönä

Vankilan sosiaalityöntekijä: No, millainen olo sulle jäi tosta (puhelin)keskustelusta?

Vanki: Kerrankin oli hyvä keskustelu lapsen (sosiaali)työntekijän kanssa. Jotenkin ensimmäistä kertaa kuunteli minua ja huomioi minut isänä. Uskon, että nää solmut alkaa aukeamaan. Onhan vikaa ollut minussakin, mutta oon ollut melko eksyksissä, päihteet on vieny.

Vankilan sosiaalityöntekijä: No hyvä. Aloitetaanko siis yhteistyö?

Vanki: (peukku)

Rikosseuraamuslaitoksen lapsi- ja perhetyön linjauksissa (2013, 21) todetaan, että Rikosseuraamuslaitosten virkamiesten on YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 18 artiklan mukaisesti tuettava rangaistusta suorittavan vanhemman vanhemmuutta, jos se on lapsen edun mukaista. Linjauksessa korostetaan, että *vanhemmuuden tukeminen ei voi lähteä ainoastaan asiakkaan toiveesta vaan virkamiehen on arvioitava, onko vanhemmuus tukemisen arvoista ja otettava tässä arvioinnissa huomioon lapsen etu.* (Em., 21.) Linjaustekstissä ei ole avattu sitä, millaiset seikat puhuvat sen puolesta, ettei vanhemmuus ole *tukemisen arvoista* ja missä tilanteissa vanhemman oikeutta ja velvollisuutta vanhemmuuden toteuttamiseen tulee tukea. Myöskään lapsen etuun ja sen arviointiin liittyviä näkökulmia ei tekstissä ole tarkalleen avattu. Lähtökohtaisesti vanhemmuuden tuen arviointi näyttää näyttyä tässä normatiivisena, joskin se antaa väljyyttä työntekijän ammatilliselle harkinnalle. Vaarana on toisaalta, että lapsen edun arviointiin liitetään tilannesidonnaista moraalista järkeilyä (ks. Pösö 2012, 91). Ajattelemme, että vanhemmuus on laajempi identiteettiin liittyvä kysymys eikä auttajatahon tulisi lähtökohtaisesti arvottaa tuen arvoista vanhemmuutta. Monelle vanhemmuus voi olla itsessään omaa identiteettiä määräävä tekijä, vaikei kontaktia omaan

lapsen olisikaan. Tuolloinkin vanhemmuuden tuki kulloiseen vanhemmuuteen on tärkeä, vaikka tavoitteena ei olisikaan konkreettiset toimenpiteet esimerkiksi lapsen tapaamiseen, perhe-elämään tai yhteydenpitoon liittyen. Tuolloin keskeistä on esimerkiksi tukea lapsesta käytännössä erkaantuneen vanhemman koettua vanhemmuutta ja vanhemmuuden identiteettiä – vanhempana olon merkityksellisyyttä omassa elämänsäkulussa.

Lähtökohtana pidämme, että vanhemmuus on aina tukemisen arvoista. Käytännön keinot on puolestaan arvioitava yksilöllisesti. Psykopatiapiirteisten ja antisosiaalisia piirteitä omaavien vankivanhempien mahdollisen tuen arvioinnissa on erityisesti syytä käyttää moniammatillista arviointia yhteistyössä lastensuojelun kanssa. Esimerkiksi Rikosseuraamuslaitoksen linjauksissa (2013, 10) perhetyö on jaettu kolmeen muotoon: yhteydenpitoon vangin ja perheen välillä, perhesuhteiden hoitoon sekä kuntoutus- ja vaikuttamistyöhön. Perhesuhteiden hoito sisältää vuorovaikutusta edistävää työtä, kuten yksilö-, pari- ja perhetyötä sekä arjen taitojen vahvistamista. Kuntoutus- ja vaikuttamistyön tehtävänä on uusintarikollisuuteen vaikuttaminen esimerkiksi parisuhteen ja vanhemmuuden taitojen vahvistamisen kautta sekä lähisuuhdeväkivaltaan puuttuminen. Kokonaisuudessaan linjauksissa painotetaan verkostotyön merkitystä (em.). Lisäksi vangeille on tarjolla vanhemmuusteemaisia perheleirejä, lapset puheeksi -keskusteluita ja muuta tarkoituksenmukaiseksi katsottua työskentelyä. Esimerkiksi rikosten tekemistä ja päihteidenkäyttöä tarkastellaan usein myös lasten ja perheen näkökulmasta. Joissain vankiloissa on myös psykologeja, jotka osaltaan voivat tukea vanhemmuuden taitojen kehittämisessä sekä lapsen edun ja lapsen aseman huomioimisessa. Edellä mainitut keinot ovat leirejä lukuun ottamatta lähtökohtaisesti mahdollisia kaikkien vankivanhempien kanssa.

Jotta vanhemmuuden tukeminen pystytään tekemään tarkoituksenmukaisesti, se edellyttää mahdollisimman selkeitä yhteistyön käytäntöjä. Kyselyaineiston perusteella käytäntöjen yhteensovittaminen vaatisi avoimuutta ja rohkeampaa yhteistyötä molemmiin puolin. Vankiloiden työntekijät (esim. sosiaalityöntekijät, sosiaalityön erityisohjaajat, perhetyön ohjaajat) kokevat, että lastensuojelulla saattaa olla korkea kynnyksensä ottaa yhteyttä vankilaan. Toisaalta ongelmia voi aiheuttaa taas salassapidettävät asiat puolin ja toisin. Kyselyaineiston perusteella epäselvyyttä vaikuttaa olevan myös siitä, tuleeko vankilasta tehdä aina lain sosiaalihuollon asiakkaan aseman ja oikeuksien (812/2000) mukaan tulkittu ilmoitus lastensuojeluun vanhemman vankeudesta. Sama epäselvyys automaattisesta ilmoituksesta koskee myös sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) ilmoitettua velvollisuutta vankeutta suorittamaan tulevan vanhemman lapsen hoidon ja tuen tarpeen selvittämiseksi. Rikosseuraamuslaitoksen ohjeistuksen mukaan ilmoituksia ei automaattisesti tehdä, vaan ilmoituksen taustalla tulee olla perusteltu syy.

Nykyinen yhteistyö lastensuojelun kanssa kuvautui käytännöllisinä päätöksinä, tapaamisiin liittyvien asioiden järjestelyinä ja joko virka-avun antamisena tai niin sanottuna aitona yhteistyönä. Useampi vastaaja toi myös esiin sitä, että pääasiassa vankila on aloitteellinen yhteydenpidossa ja silloin kun lastensuojelu ottaa yhteyttä, kyseessä on lähinnä lastensuojelua avustava rooli. Rikosseuraamuslaitoksen (2013, 8–9) lapsi- ja perhetyön linjauksissa painotetaan yhteistyötä perheen kanssa lapsen etu huomioiden ja sitä, että kaikessa lasta koskevassa työssä ja päätöksenteossa tulee arvioida lapsen etua Lastensuojelulain 4§ mukaisesti. Edellä mainittu näyttäytyi kyselyaineistossa ylipäättään työalueena, jota pidetään tärkeänä.

Vankiloissa on todella haasteellista toteuttaa rikosseuraamuslaitoksen linjauksia perhetyöskentelyn osalta mikäli työskentelymuotojen ja -alueiden arvioinnissa on käytettävissä vain rikosseuraamuslaitoksen omien virkamiesten arviot. Näin ollen myös työskentelyn vaikuttavuudessa voi ilmetä ongelmia ja jopa ristiriitoja lapsen edun näkökulmasta. Lastensuojelulta toivottaisiinkin ponnekkaammin kannanottoja vanhemmuuden tukemisen kysymyksiin, yhteydenpidon toteuttamiseen ja lapsen edun huomiointiin ylipäänsä. Yleisesti ottaen kyselyn mukaan yhteistyötä tulisi tehdä aina, kun vangin lapsella on lastensuojeluasiakkuus tai jos huoli lapsesta syystä tai toisesta herää vankilasta käsin. Vapautumisen valmistelussa toivottiin myös lastensuojelun mukana oloa.

Arkikieleen vakiintuneen lapsen etu -käsitteen tulkinnanvaraisuus on haastavaa lastensuojelun toimijoille. Lapsen edun käsite voidaan nähdä lapsen oikeuksien ja näkökulman tapaan niin moninaisena, ettei niiden pohjalta ole mahdollista laatia yksiselitteisiä toimintaa ohjaavia ohjeita lastensuojelun moninaisiin tilanteisiin. (Mm. Pösö 2012, 91.) Enroos (2008, 55) toteaa, että lapsen edun periaate on vankeinhoidossa niin ikään yhtä aikaa selkeä ja hämärä ohjenuora, joka näkyy muun muassa tarkan

säännöstön puuttumisena sekä välillisinä kannanottoina lapsen edun toteuttamiseen. Vankeuslaissa termiin *lapsen etu* on viitattu kerran: *Suljetussa vankilassa vangille voidaan myöntää lupa alle 15-vuotiaan lapsen tapaamiseen siihen soveltuvassa tilassa, jos tapaaminen on tarpeen vangin ja lapsen yhteyksien ylläpitämiseksi eikä tapaaminen ole lapsen edun vastaista* (Vankeuslaki 767/2005). Vankila-arjessa tulee usein vastaan kysymys siitä, onko vankilassa olevan vanhemman tapaaminen lapsen edun mukaista. Lähtökohtaisesti vanhemman tapaaminen on lapsen oikeus ja siten sitä on pidettävä lapsen edun mukaisena, ellei tiedossa ole painavia perusteita toimia toisin (esim. YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus). Tällöin kyseessä ovat lähinnä tilanteet, jossa vanhempi on syyllistynyt rikokseen lastaan kohtaan tai toimivaltainen viranomaisena on tehnyt yhteydenpitoa koskevan rajoittamispäätöksen. Näissä kysymyksissä yhteistyö lastensuojelun kanssa on välttämätöntä. Ellei lapsella ole lastensuojelun asiakkuutta, korostuu vankilan sosiaalityöntekijän tai kyseistä tehtävää hoitavan virkamiehen asiantuntijuus lapsen edun arvioinnissa.

Rikosseuraamuslaitoksen lapsi- ja perhetyön linjauksissa korostetaan kuntien sosiaalitoimien kanssa tehtävää yhteistyötä sekä painotetaan vanhemman mahdollisuutta osallistua lapsen huoltajuuteen liittyviin asioihin (Rikosseuraamuslaitos 2013, 21–22; 34). Linjauksissa tullaan astuneeksi lastensuojelun ja ylipäätään sosiaalitoimen kanssa yhteiselle toiminta-alueelle ja instituutioiden yhdyspinnat tulevat näkyviksi. Tämä tarkoittaa myös perheen muuttumista ylijarjaiseksi, mikä näkyy perheen linkittymisenä sekä vankilan että mahdollisesti lastensuojelun käytänteisiin (ks. Enroos 2015, 119).

Lapsen edun toteutuminen vanhemmuutta kunnioittaen tarvitsee monitoimijaista ja saumattomasti toimivaa yhteistyötä, jossa ylijarjaisesti vankilan sosiaalisen tuen palvelut ja lapsen asioissa työskentelevät siviilitahot toimivat yhteen. Yhtenä tärkeänä toimijana virkatoimijoiden rinnalla ovat erityyppiset järjestöjen tarjoamat hankkeet, yhtenä esimerkkinä Ensi- ja turvakotien liiton hanke "Vanhempi vankilan porteilla", joka pyrkii tuomaan näkyväksi lasta ja hänen tarpeitaan (Hellstén & Kotkamo 2017). Myös kyselyaineistossa peräänkuulutettiin hankkeita matalan kynnyksen toimijoina ja sillanrakentajina lastensuojelun ja vankilan välillä.

Pullonkaulat – lapsen edun ja vanhemmuuden tuen yhteensovittaminen vankila-aikana

Isi, älä tee enää tyhmyyksiä. Etkö halua olla minun kanssa, kun teet typeryyksiä niin usein. Onko sinulla siellä omaa sänkyä. Tulethan sitte synttäreille, ei ole pakko olla iso lahja. Kun minusta tulee iso, kasvatan sua ettei tule enää vankilaa.

Lapsen edun ja vanhemmuuden tuen yhteensovittamisessa näyttää olevan pullonkauloja, jotka ovat kriittisiä tekijöitä myös siinä, onnistuuko yhteistyö lastensuojelun ja vankilan välillä. Kyse on ikään kuin kahden eri tavoin auktoriteettiasemassa olevan organisaation tavoitteiden ja etujen yhteensovittamisesta. Asiaa saatetaan siirrellä lastensuojelussa työntekijältä toiselle ja toisaalta taas vankilassa saattaa olla jäykkiä käytäntöjä siinä, ettei siviiliin liittyvät asiat kuulu vankeusaikaan. Kirjavuutta tiedostetaan myös kyselyaineiston mukaan siinä, kuinka paljon vanhemmuuden tukea tunnustetaan osaksi rangaistusajan suunnitelmia. Ongelmalliseksi nähdään myös se, että lastensuojelussa voi olla sellaista asennetta, että perheen "ongelmavanhempi" on poissa kuvioista eikä sen vuoksi ole halua edes ottaa vankilassa olevaa vanhempaa mukaan lapsen asioihin.

Yleisesti ottaen näyttää siltä, että vaikka lastensuojelulaissa määritelty vankilan perheosasto toimii hyvin ja saumattomasti läheisessä yhteistyössä lastensuojelun kanssa, muilla osastoilla ja muissa vankiloissa yhteistyön lisäämisen ja yhtenäistämisen tarvetta on. Kyselyaineistossamme keskeisimpinä yhteistyön suoranaisten esteinä oli lastensuojelun vaikea tavoitettavuus, tiedonkulun puutteet tai katkokset sekä lastensuojelun asenteellisuus vankilaa tai vankilassa olevaa vanhempaa kohtaan. Osassa vastauksissa tuotiin myös esiin suoranaista pelkoa vankeja kohtaan. Lisäksi vangeilla voi olla kielteisiä asenteita lastensuojelun kohtaan, jolloin vankilan työntekijä joutuu sovittelijan rooliin lastensuojelun ja vangin välillä.

Tiedustelimme vankiloille lähetetyssä kyselyssä myös sosiaalityön osaamisen laajuudesta vankiloissa. Kartoitimme sosiaalityöntekijöiden nimikkeellä toimivien virkamiesten ja muuta sosiaalialan koulutusta omaavien määrää sekä sitä, millaisilla taustoilla perhetyötä ylipäänsä tehdään vankiloissa. Vastausten mukaan sosiaalityöntekijän nimikkeellä toimivia oli kolmessa vankilassa. Totuus on, että perhetyötä tehdään vankiloissa kirjavilla taustoilla. Mitä vähemmän vankiloissa on sosiaalityön ydinosaaamista, sitä suurempi merkitys siviilitoimijoilla tulee olla. Toisaalta on huomionarvioista, että vankiloissa on myös osaamista pitkäjänteiseen työskentelyyn vanhemmuuden tukemiseksi. Vastausten perusteella vankilan työntekijät kokevat nykyisellään toimivan liiaksi vain virka-avun antajina, ei tasaveroisena yhteistyökumppanina yhteisten tavoitteiden saavuttamisessa lastensuojelun kanssa.

Vanhemman vankeuden aiheuttamat vaikutukset voivat olla lapselle hyvin tuntevia. Asia on tiedostettava ja tarvittaessa viranomaisyhteistyössä on pystyttävä vastaamaan lasten ja vanhempien tuen tarpeeseen huolimatta organisaatioiden lähtökohtaisesti erilaisesta työskentelyfokuksesta. Vanhemman vankeusaika voi kestää pitkään, mikä mahdollistaa tavoitteellisen ja suunnitelmallisen työskentelyn vanhemmuuden tukemiseksi ja lasten näkyväksi tekemisen. Kyselyn vastauksissa koettiin tarkoituksenmukaisena tehdä yhteistyötä aina, kun vangin lapsella on voimassa oleva lastensuojeluasiakkuus. Lisäksi tiiviin yhteistyön viranomaisten kanssa uskotaan vähentävän vangin vastuuta asioiden tiedottamisesta, sillä hän saattaa usein olla tietämätön perheeseen kohdistuneista tukitoimenpiteistä.

Vankivanhempien suhteet lapseen tai lapsiin saattavat olla moninaiset. Vanhempi on ennen tuomiota saattanut elää lapsen kanssa ja siten vanhemman vankilassaolo on konkreettinen muutos perheen ja lapsen arjessa. Toisaalta vankivanhemman yhteydenpito lapsen kanssa on saattanut olla ennen tuomiota hyvinkin epäsäännöllistä ja ehkä lähinnä puhelimitse tapahtuvaa. Vanhemman poissaolo ei siten välttämättä vaikuta lapsen arkeen. Jollakin tapaamiset ovat siviilissä toteutuneet säännöllisesti joko valvomatta tai valvotusti ja vankeus vaikuttaa suoraan tapaamisten toteuttamiseen. Yksi ryhmä on myös ne vanhemmat, joilla ei ole yhteyttä lapseen syystä tai toisesta, mutta jotka silti kokevat vanhemmuuden identiteetin merkitykselliseksi. Yleisesti ottaen vankivanhemmat kokevat, että mahdollisuudet yhteydenpitoon lapsen kanssa ovat rajalliset ja jopa huonot vankeusaikana (Ryynänen & Suomela 2011, 39), joten vanhemmuuden tukeminen ja vahvistaminen olisi olennaista myös suhteiden ylläpidon kannalta.

Yksi pohdinnanaihe vankivanhempien kohdalla liittyy siihen, missä määrin vankilassa tulisi tehdä vanhemmuuteen houkuttelua, jolla tarkoitetaan kannustusta pitää yhteyttä lapseen, vaikka yhteydenpito olisikin katkennut kokonaan tai osittain (ks. Laakso 2012, 38–40). Tämä tuli esiin selkeänä toiveena siitä, että lastensuojelulla olisi annettavaa vankilassa olevan vanhemman kanssa työskentelyyn vanhemmuuden tukemiseksi. Lisäksi esiin tuli, että vanhemmuudessa olisi monesti tarpeen tukea sitä, miten olla etävanhempi tai millaiset oikeudet lapsella on vanhempaansa, vaikkei yhteinen perhe-elämä olisikaan tavoitteena.

Johtopäätökset ja suositukset

Lape-muutostyössä korostuu toimivien yhdyspintojen luominen nykyisten rajapintojen sijaan (Heinonen ym. 2018, 92). Näyttää siltä, että lastensuojelun ja vankiloiden välissä on tällä hetkellä selkeä rajapinta, jossa ongelmina nähdään yhteistyön selkiytymättömyys, satunnaisuus ja tiedonkulun ongelmat puolin ja toisin. Yhdyspinnat siis puuttuvat näistä kriittisistä kohdista. Huomionarvioista oli myös se, ettei aihe herättänyt juurikaan keskustelua lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden keskuudessa, vaikka yritimmekin herätellä sitä Sosiaalityön uraverkosto -sivustolla. Näin ollen artikkelissa painottuu vankiloiden näkemykset, koska emme toteuttaneet vastaavaa kyselyä lastensuojeluun.

Kyselyaineisto nosti esiin ehdotuksia lastensuojelun kehittämiseksi, jotta se vastaa paremmin niiden perheiden tarpeisiin, joissa toinen vanhempi on vankilassa. Vankilan työntekijät näkivät, että lastensuojelussa tulee olla enemmän tietoa rikostaustaisten kanssa työskentelystä, yhteistyön tulee olla tiiviimpää ja sisältää enemmän yhteisiä tavoitteita ja menetelmiä. Yhteistyön ongelmista kertoo esimerkiksi se, että lastensuojeluun liittyvien asioiden tieto on liikaa vangin vastuulla. Lisäksi vanhemmuuden tukemista tulisi toteuttaa yhdessä niin lastensuojelun kuin perhetyön kanssa. Asenneilmapiiriä tulisi myös

kehittää siinä mielessä, että ennakkoluuloja organisaatioiden rajapinnassa saadaan pienemmäksi ja sitä kautta rakennettua luottamusta näiden kahden viranomaistoimijan välillä.

Vankiloissa tiedostetaan velvoite perhetyöhön. Se mielletään koko henkilöstön tehtäväksi (lapsi- ja perhetyön linjaukset), mutta kolikon kääntöpuolena saatetaan samalla kadottaa sosiaalityön ydinosaaminen perhetyössä ja tuolloin yhteistyö lastensuojelun kanssa voi myös vaikeutua. Lapsen edun arviointi on haasteellista ja puutteellista, mikäli vankiloissa ei ole ymmärrystä kokonaistilanteesta. Katsomme, että lastensuojelu vahvana organisaationa on se taho, joka oikeutetusti voi tuoda ja jonka pitää tuoda asiantuntijuutensa lapsen edun kysymyksissä ja siten ohjata toimintaa ja työskentelyä myös vankilassa. Tämä korostuu erityisesti silloin, jos riittävää sosiaalityön asiantuntemusta ei ole saatavilla vankilassa.

Vankiloiden käytänteet esimerkiksi soittojen ja tapaamisten mahdollistamiseksi lapsen kanssa on luotu sujuvan arjen varmistamiseksi. Lapsen etu ja tarpeet eivät kuitenkaan välttämättä automaattisesti tule huomioituiksi. Meneillään oleva muutosohjelma sisältää mahdollisuuden nykytilan tarkasteluun molempien tahojen konkreettisissa käytänteissä lapsen edun takaamiseksi unohtamatta vanhemmuuden tukemista. Valtakunnalliset ja maakunnalliset ohjeistukset ovat tarpeen vankivanhempien sekä heidän lastensa valtakunnallisesti yhdenvertaisen kohtelun ja yhdenvertaisten palveluiden takaamiseksi.

Suosituksia yhteistyön kehittämiseksi:

Organisaatiotasolla

- Lastensuojelun tekemät suunnitelmat vanhemmuuden tukemiseksi tulee huomioida jo rangaistusajan suunnitelmien laatimisvaiheessa.
- Asenneilmapiirin tarkastelu työyhteisötasolla molemmissa organisaatioissa.
- Vankiloiden on varmistettava riittävä osaaminen perhetyön vaativiin kysymyksiin.

Yhteistyötasolla

- Vankiloiden tulee aktiivisemmin selvittää lapsen etuun liittyvät näkökulmat yhteistyössä viranomaisten kanssa.
- Molemminpuolisen vuorovaikutuksen lisääminen (yhteis)työskentelysuhteessa tapaus kerrallaan.

Käytännöissä

- Lastensuojelun työntekijöillä tulee olla enemmän tietoa rikollisuuden taustatekijöistä ja vaikutuksista sekä rikostaustaisten kanssa työskentelystä.
- Jos lastensuojelulla on tiedossa vanhemman siirtyminen vankilaan, tulee lastensuojelun olla aktiivinen osapuoli yhteistyön aloittamisessa. Lastensuojelun on otettava kantaa lapsen edun kysymyksiin koskien vanhemmuuden tukemista sekä vanhemman ja lapsen yhteydenpidon tukemista/rajaamista.
- Vankiloiden tulee aktivoida ja motivoida vankivanhempia lastensuojelun kanssa tehtävään yhteistyöhön lapsen edun varmistamiseksi.

Kehittämisen- ja tutkimustarpeita

- Maakuntatasoinen tai sote-alueiden sisällä tapahtuva yhteistyöverkostojen luominen. Jokaisella kaavaillulla sote-alueella sijaitsee sekä suljettu että avoin vankila.
- Käytänteiden yhtenäistäminen pitkällä aikavälillä.
- Tutkimuksen tekeminen niiden lasten olosuhteista, määrästä, elämäntilanteesta ja tuen tarpeesta, joiden vanhempi on vankilassa.
- Monitieteisesti oikeus- ja yhteiskuntatieteellistä tutkimustietoa lasten edun kysymyksistä tilanteissa, joissa vanhempi on vankilassa.

Lähteet

- Enroos, Rosi (2008) Vankila lapsuudessa – lapset vankilassa. Tutkimus lapsista, joiden elämää äidin vankeus värittää. Rikosseuraamusviraston julkaisu 1/2008.
- Enroos, Rosi (2012) Perhe vankeinhoidon arviointikäytäntöjen ja moraalisen järjestyksen kohteena. Teoksessa Forsberg, Hannele & Autonen-Vaaraniemi, Leena (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järjestyminen ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 45–74.
- Enroos, Rosi (2015) Vankila, vanhemmuus ja lapsi – näkökulmia perhekäytäntöihin. Acta Poenologica 2. Tampere: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus.
- Hansen, Gunnar Vold (2018) Does Fatherhood training in Prison Improve Fathering Skills and Reduce Family Challenges? Child Care in Practice 24 (2), 198–211.
- Heinonen, Olli-Pekka; Ikonen, Anna-Kaisa; Kaivosoja, Matti & Reina, Timo (2018) Yhdyspinnat yhteiseksi mahdollisuudeksi. Selvitys lapsi-, nuoriso- ja perhepalveluiden toteuttamiseen liittyvistä yhdyspinnista muuttuvassa toimintaympäristössä. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Hellstén, Sari & Kotkamo, Pirjo (2017) Vanki on usein myös isä tai äiti. Saatavilla osoitteessa <https://ensijaturvakotienliitto.fi/blogi/vanki-usein-myos-isa-aiti/> Luettu 28.3.2018
- Jones, Adele D & Wainaina-Woz'na, Angnieszka (toim.) (2013) Children of Prisoners. Interventions and mitigations to strengthen mental health. University of Huddersfield. <http://childrenofprisoners.eu/wp-content/uploads/2013/12/COPINGFinal.pdf>
- Krüger, Sinja; Priebe, Stefan; Fritsch, Rosemarie & Mundt, Adrian P. (2017) Burden of Separation and suicide risk of prisoners with minor children. International Journal of Law and Psychiatry 52, 55–61.
- Laakso, Riitta (2012) Vanhempien kanssa tehtävä työ ja moraalikysymykset lasten kodissa. Teoksessa Hannele, Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järjestyminen ja sosiaalityö. Vastapaino, 25–44.
- Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.
- Lapsiasianeuvottelukunta (2011) Lapsiasianeuvottelukunnan aloite vankiperheiden lapsen oikeuksien huomioimisesta. 14.3.2011.
- Lastensuojelulaki 417/2007.
- Moe, Angela M. & Ferraro, Kathleen J. (2007) Criminalized Mothers. Women & Therapy, 29:3–4, 135–164.
- Pösö, Tarja (2012) Lapsen etu, oikeudet ja näkökulmat moraalisiin kannanottoihin. Teoksessa Hannele Forsberg & Leena Autonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järjestyminen ja sosiaalityö. Vastapaino. 75–97.
- Riitinen, Liisa (2013) Vankien arviointi pohjautuu monen tieteenalan osaamiseen. Haaste 1/2013. <http://www.haaste.om.fi/fi/index/lehtiarkisto/haaste12013/vankienarviointipohjautuunentieteenalanosaamiseen.html>. Luettu 3.4.2018.
- Rikosseuraamuslaitos (2013) Lapsi- ja perhetyön linjaukset. Rikosseuraamuslaitos 2013.
- Rikosseuraamuslaitoksen erillistilasto (julkaisematton).
- Roxburgh, Susan & Fitch, Chivon (2014) Parental Status, Child Contact, and Well-Being Among Incarcerated Men and Women. Journal of Family Issues. 35(10), 1394–1412.
- Ryynänen, Hannakaisa & Suomela, Maarit (2011) Lähelle - Selvitys yhteydenpitokäytännöistä ja niiden mahdollisista esteistä vankien ja heidän läheistensä välillä. Kriminaalihuollon tukisäätiö. Raportteja 1/2011. Helsinki. https://www.krits.fi/wp-content/uploads/2018/04/lahelle_raportti.pdf Luettu 28.6.2018
- Savolainen, Jukka (2009) Work, Family and Criminal Desistance: Adult Social Bonds in a Nordic Welfare State. The British Journal of Criminology. 49(3), 285–304.
- Smith, Peter Scharff (2015) Children of Imprisoned Parents in Scandinavia: Their Problems, Treatment and the Role of Scandinavian Penal Culture. Law in Context. 32, 147–168.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- THL (2016) Mitä on lastensuojelu? Lastensuojelun käsikirja. Päivitetty 25.1.2016.
- Tilastollinen vuosikirja. Rikosseuraamuslaitos. Tilastoja 2017. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisu-tilastollinenvuosikirja/xD59k9cWF/RISE_Tilastoja_2017.pdf
- Vankeuslaki 767/2005.
- Vanhempi vankilan porteilla –hanke (2017) <http://www.kuopionensikoti.fi/vanhempi-vankilan-porteilla-hanke/> Luettu 15.5.2018

IV Muuttuva palvelujärjestelmä ja johtaminen

Perheiden tarpeista lähtevän auttamistyön johtaminen

Liisa Jokinen, kehittämissuunnittelija, VTM, SOS-Lapsikylä
Elina Stenvall, kehittämissuunnittelija, HT, SOS-Lapsikylä
& Kati Palsanen, kehitysjohtaja, VTM, SOS-Lapsikylä

Johdanto

Lastensuojelun asiakkaana olevien lasten elämäntilanteita kuormittavat useat samanaikaiset ongelmat. Paradoksaalisesti yksi näitä lapsia ja heidän perheitään kuormittava tekijä on sektoroitunut ja toiminnassaan jäykkä sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmä. Haasteita ilmenee erityisesti niissä tilanteissa, joissa lapset ja perheet tarvitsevat useita palveluita samanaikaisesti. (ks. Yliruka ym. 2018, 59, 63.) Lasten ja perheiden palveluissa toimijoita integroiva työote onkin muodostunut keskeiseksi kehittämiskohteeksi sekä kansainvälisesti että kotimaassa, esimerkiksi LAPE-hankkeessa (Frost & Stein 2009, 315; Oliver ym. 2010, 8; Green & McDermott 2010, 2415; Martin & Sturmberg 2005, 106). SOS-Lapsikylä on ryhtynyt etsimään ratkaisuja paljon palveluita tarvitsevien lasten ja perheiden kysymykseen kuntien ja maakuntien kanssa toteutettavassa SOS-kumppanuudessa.

Perheen näkökulmasta palveluiden koordinoimattomuus vaikeuttaa eri palveluiden ja asiantuntijoiden roolien hahmottamista. Perheen kanssa tehtävät palvelusuunnitelmat voivat olla päällekkäisiä tai jopa keskenään ristiriitaisia. (Sloper 2004, 572.) Tarkkoihin asiakasrajauksiin perustuvien palveluiden heikkoutena on, että monimutkaisissa tilanteissa perheiden tarpeet asettuvat erikoistuneiden toimenkuvien välimaastoon, eikä tilanteeseen muotoutuvaa kokonaisvaltaista apua onnistuta tarjoamaan (Frost & Stein 2009, 316; Yliruka ym. 2018, 59). Kysymys palveluiden toimivasta koordinoinnista kytkeytyy näin ollen asiakaslähtöisyyden ja resurssien tarkoituksenmukaisen yhteensovittamisen kysymyksiin.

Käytämme artikkelissamme paljon palveluita tarvitsevista lapsista ja perheistä nimitystä yhteisasiakkaat (ks. Hujala & Lammintakanen 2018, 16). Artikkelissa esitämme, että yhteisasiakkaiden auttamiseksi palvelukohtaisten ja lineaaristen palveluprosessien johtamisen sijaan tulisi julkisissa palveluissa pyrkiä määrätietoisemmin systeemiseen monimuotoisten ilmiöiden johtamiseen sekä esimiestyön että strategisen johtamisen tasolla. Johtamisen kysymykseksi konkretisoituu, miten organisaatiot edesauttavat omalla johtamisen toiminnallaan uudenlaisen sektori- ja palveluiden rajapinnat ylittävän asiantuntijuuden ja työkuulttuurin rakentumista.

Olemme SOS-Kumppanuudessa kuntien kanssa todenneet, että aiheeseen liittyvän keskustelun käymiseen tarvitaan teoreettista jäsenystä, joka auttaa hahmottamaan, minkälaisissa tilanteissa lineaarisesta ajattelutavasta on siirryttävä systeemiseen. Tähän tarkoitukseen kompleksisuusteoria tarjoaa mielestämme hyvän välineen ja auttaa myös luomaan tarvittavia suuntaviivoja muutokselle. Esittelemme artikkelimme aluksi aiheeseen soveltamaamme kompleksisuusteorian piiriin kuuluvaa Cynefin mallia, jonka jälkeen esitämme tarpeelliseksi havaitsemiamme ratkaisuja yhteisasiakkaiden tarpeisiin vastaavan toimintakulttuurin rakentamiseksi.

Miten voimme jäsentää tarvittavaa johtamistavan muutosta?

Julkiset organisaatiot elävät suuressa muospaineessa. Palveluita tulisi pystyä tuottamaan vaikuttavammin, mutta myös pienenevin resurssein. Laajemmin katsottuna muutoksen moottorina nostetaan esiin yhteiskunnallinen murros, jota kuvaavat nopeasti ja ennustamattomasti muuttuvat tilanteet sekä monimutkaistuvat yhteiskunnalliset ilmiöt. (Benington & Hartley 2010, 187; Frost & Stein 2009, 316; Green & McDermott 2010, 2415; Snowden & Boone 2007, 71, 74; Martin & Sturmberg 2005, 106). Johtamistieteissä on alettu etsiä osviittaa tarvittaviin ratkaisuihin systeemisyyden ja kompleksisuuden

teorioista. Toteuttaakseen systeemistä näkökulmaa käytännössä julkisen sektorin johtajan on omassa työkentässään ymmärrettävä, miten eri politiikan ja hallinnon tasot, julkisen-, yksityisen-, sekä 3. sektorin toiminta sekä epävirallisten yhteisöjen rooli kytkeytyvät toisiinsa laajana ekosysteeminä. (Benington & Hartley 2010, 187–190.) Kompleksisuusteoriaa on hyödynnetty muun muassa useita eri näkökulmia ja laajaa perspektiiviä vaativan uuden asiantuntijatyön teoreettisena orientaationa (ks. Green & McDermott 2010, 2423–2428; Yliruka ym. 2018, 64).

Jäsenämme artikkelissamme yhteisasiakkaisiin liittyvän johtamisen muutostarvetta kompleksisuusteoriaan perustuvan Cynefin mallin sovelluksen avulla. Malli on alun perin kehitetty johdon apuvälineeksi organisaatioiden toimintaympäristön analysoimiseen ja johtamisstrategian valintaan (Snowden & Boone 2007, 70, 76). Sovellamme mallia erilaisten asiakastilanteiden ja tarvittavien työtapojen tunnistamiseen Cynefin mallin neljän toimintakentän avulla, jotka ovat yksinkertainen, monimutkainen, vaikeaselkoinen ja kaottinen (Kuva 1). Alkuperäisessä mallissa on myös viides toimintakenttä, epäjärjestys, joka kuvaa tilannetta, jossa tilanteen luonnetta ei vielä ymmärretä. Mallin sovelluksessa ei ole kyse asiakassegmenttien jaottelusta, vaan asiakkaiden muuttuvia tilanteita jäsentävästä työkalusta, jossa tilanteen eläessä siirrytään toimintatavasta toiseen. Johtamistyössä tulisi varmistaa, että siirtyminen eri tilanteiden vaatimaan työtapaan on työntekijöille mahdollista (ks. myös Salonen 2015; Snowden & Boone 2007, 74 – 75).

DIALOGI

<p style="text-align: center;">Vaikeaselkoinen</p> <p style="text-align: center;"><i>Muotoutuvat käytännöt</i></p> <p style="text-align: center;">Ymmärrys syntyy interventioiden avulla.</p>	<p style="text-align: center;">Monimutkainen</p> <p style="text-align: center;"><i>Hyvät käytännöt</i></p> <p style="text-align: center;">Ymmärrys syntyy systemisesti eri alojen asiantuntijoiden analyysin avulla.</p>
<p style="text-align: center;">Kaottinen</p> <p style="text-align: center;"><i>Ennennäkemättömät ratkaisut</i></p> <p style="text-align: center;">Arkijärjellä ratkaisut välittömästi ratkaistaviin ongelmiin.</p>	<p style="text-align: center;">Yksinkertainen</p> <p style="text-align: center;"><i>Parhaat käytännöt</i></p> <p style="text-align: center;">Ohjeistetut lineaariset toimintaprosessit</p>

MONOLOGI

Kuva 1. Cynefin malli lasten ja perheiden palveluiden toimintatapojen jäsentäjänä (mukailien Snowden & Boone 2007; Salonen 2015, 15).

Yksinkertaisessa asiakastilanteessa yhden ammattilaisen on helppoa ratkaista palvelutarve omassa palvelussaan ja ennalta määritetyn toimintaohjeen mukaisesti, koska samanlaiset tilanteet toistuvat palvelussa rutiininomaisesti. Kaikkiin asiakastyössä kohdattaviin tilanteisiin ei kuitenkaan pystytä löytämään sopivaa ratkaisua yhden toimijan palveluprosessilla, vaan tilannetta on analysoitava yhdessä eri alojen asiantuntijoiden kanssa. Esimerkiksi toiminta- ja puheterapiaa saavan lapsen tuki on jäsennettävä yhdessä päivähoiton suunnitelman ja neuvolan seurannan kanssa. Tässä *monimutkaisessa asiakastilanteessa* on, sen monimuotoisuudesta huolimatta, mahdollista muodostaa yhteisesti jaettu systeeminen käsitys tilanteesta ja tehdä asiantuntijoiden välinen työnjako, koska tilanteen syy-seuraussuhteet ovat nähtävissä yhdessä tehdyn analyysin perusteella. Tähän prosessiin voidaan antaa ennalta joitakin suuntaa-antavia toimintaohjeita, koska tilanteen etenemisessä voidaan arvioida olevan ennustettavuutta ja samankaltaisuutta jo aiemmin toteutettuihin asiakasprosesseihin. (Snowden & Boone 2007, 2–4; Glouberman & Zimmerman 2002, 2; Salonen 2015, 13–14.)

Vaikeaselkoisissa, eli kompleksisissa, asiakastilanteissa tilanne on niin monesta elementistä koostuva ja epäselvä, että kokonaiskuvaa ja siihen liittyviä syy-seuraussuhteita on mahdotonta hahmottaa (Snowden & Boone 2007). Laura Yliruka kirjoittajakumppaneineen (2018, 65) kuvaa, kuinka lastensuojelun kompleksisissa tapauksissa on kokonaiskuvan epämääräisyyden ja toisiinsa kietoutuvien osatekijöiden vuoksi haasteena päästä eri palveluiden kanssa yhteisymmärrykseen työnjaosta. He ovat tunnistaneeet kompleksisiksi kysymyksiksi mm. pitkittyneet eroriidat, koulunkäyntivaikeuksista kärsivät lapset ja palveluiden vastaanottamiseen kielteisesti suhtautuvat perheet (emt., 60–61). Keskeistä vaikeaselkoisessa tilanteessa on ymmärtää, että sitä ei ole mahdollista jäsentää olemassa olevia havaintoja analysoimalla, sillä tilanteeseen liittyy liian monia tuntemattomia osatekijöitä ja vaikuttimia. Eri tekijöiden väliset suhteet voidaan havaita vasta, kun tilanteeseen aletaan hakea muutosta käytännön interventioiden avulla, erilaisia hypoteeseja testaten ja niistä oppien. (Snowden & Boone 2007, 5.) Kompleksisessa tilanteessa perheelle sopivan tuen kehittämisen tulisi siksi olla kokeellinen toimijoiden räätälöimä jatkumo, jossa ymmärrys ilmiön ekosysteemistä jäsentyy toiminnan avulla. Mallin neljännessä kentässä, *kaottisessa asiakastilanteessa*, tärkeintä on ns. tulipalon sammuttaminen, jonka jälkeen tilannetta on mahdollista ryhtyä analysoimaan tarkemmin. Cynefin mallin keskeisenä strategisen ajattelun ohjeena on, että ongelmia ei ole mahdollista ratkaista toimintatavoilla, jotka eivät vastaa ongelman olemusta. (Salonen 2015, 13–14; Snowden & Boone 2007.)

Yhteisasiakkuuksiin liittyen monimutkaisen ja vaikeaselkoisen kentät ovat keskeisimpiä, sillä monialainen yhteistyö toteutuu näissä tilanteissa (Salonen 2015, 15). Esitämme, että yhteisasiakkaiden tilannetta vastaavan ratkaisun löytämiseksi on välttämätöntä tiedostaa, että nämä tilanteet vaativat keskenään eroavia monialaisen työn toimintatapoja. Etenkin vaikeaselkoinen ongelma edellyttää asiantuntijoiden totunnaisista rooleista ja työnjaosta luopumista (ks. myös Isoherranen 2012, 101–102). Prosessien yksinkertaistaminen ja rationalisointi kompleksisuuden hallinnan keinona ei ole järkevää (Ashmos ym. 2002, 190). Pohdimme tätä asiantuntijaroolin muutostarvetta artikkelimme seuraavassa osassa.

Asiantuntijan uusi rooli

Kompleksisuusteoria korostaa organisaatioiden ruohonjuuritason työntekijöiden kyvykkyyttä ja usein hyödyntämätöntä tietopotentiaalia kompleksisten ilmiöiden ratkaisussa. Jotta organisaatio pystyy reagoimaan nopeasti ja kaikilla tasoilla omaan toimintaansa vaikuttaviin ilmiöihin, on tärkeää luoda toimivat viestintäkanavat ja -käytännöt, joiden avulla asiakaspinnassa toimivat työntekijät voivat raportoida toimintaympäristössään havaitsemistaan muutoksista ja palveluprosesseissa ilmenevistä vaikeuksista johdon tasolle. (Hoff 2003, 4–6; Snowden & Boone 2007, 71, 75; Jones 2011, 27.) Työntekijöillä on myös paljon hiljaista tietoa asiakaspinnassa kohdattavista ilmiöistä, jota on vaikeaa kommunikoida eteenpäin johdon tasolle. Työntekijöille tulisi tästä johtuen taata riittävä autonomia ja mahdollisuus itseorganisoitua yhteistyöhön tarvittavien kumppanien kanssa. On tärkeää, että työlle on kuitenkin määritetty riittävät ja yhdessä määritetyt rakenteet. (Jones 2011, 7–8, 21; Daniels 2007, 534–535; Hujanen & Lammintakanen 2018, 18; Booker 2012, 401.) Kompleksisten ilmiöiden johtamisessa ja ratkaisemisessa vallitsee paradoksi;

organisaatiossa tulisi olla yksinkertaisia periaatteita, jotka voivat monimutkaistaa organisaation sisäistä toimintaa, mutta samanaikaisesti mahdollistaa yksilölliset ratkaisut asiakkaiden tilanteisiin (Ashmos ym. 2002, 190). Voisiko esimerkiksi periaatteellinen ohje ”Tarjoamamme tukimuodot muokkautuvat asiakkaan tilanteen vaatimalla tavalla” olla organisaation kaikkea palvelutoimintaa poikkileikkaava ohje, jota sovellettaisiin eri tavoin asiakastilanteissa?

Kun kompleksisiin tilanteisiin tarjottu tuki ei määrityäkään palvelun ennalta sovittujen toimintatapojen, vaan asiakkaan tilanteen vaatimalla tavalla, perinteisen selkeärajaisen asiantuntijuuden on kehityttävä monen eri alan teoriapohjaa soveltavaksi ”hybridiasiantuntijuudeksi”. Tämä laaja-alainen asiantuntijuus kehittyi, kun eri alojen asiantuntijat oppivat toisiltaan asiakaslähtöisen perspektiivin ja yhteisten kokeilujen avulla (Booker 2012, 402; Frost & Stern 2009, 316; Daniels 2007, 532; Kangas 2017, 118). Tässä orientaatioissa ammatillisen identiteetin ja osaamisen tulee olla toisaalta selkeä, mutta selkeärajaisesta tehtävänkuvasta on kyettävä tarvittaessa luopumaan uuden oppimiseksi ja yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi (Booker 2012, 401; Daniels 2007, 532; Oliver ym. 2010, 8). Monialaisessa yhteistyössä tulee ratkaistavaksi tilanteita, joissa asiantuntijan professionaalinen identiteetti ja asiakkaan tarvitsema työskentelyn taso eivät välttämättä kohta. Esimerkiksi geneerisemmän roolin ottaminen voi asiantuntijasta tuntua oman osaamisen hukkaamiselta. (Rose & Norwich 2014, 68–69; Oliver ym. 2010, 9; Kangas 2017, 122.) Kompleksisissa tilanteissa joustava roolin muokkaaminen ja työmuotojen yhdistäminen voi kuitenkin olla edellytys vaikuttavan intervention löytämiselle (ks. myös Castaneda ym. 2018, 117–118).

Eri ammattiryhmien sijoittaminen tekemään työtään samoissa tiloissa ja lähellä toisiaan voi edesauttaa hybridiasiantuntijuuden syntymisessä. Kokemuksellisen oppimisen, eli toisen ammattilaisen työn seuraamisen merkitys, on asiantuntijuuden laajentumisessa tärkeää. (Jones 2011, 27; Kangas 2017, 116–118, 121.) Kaukana toisistaan toimivissa yksiköissä yhteistyö jää usein tietojärjestelmien välillä tapahtuvaksi. Siksi myös virtuaaliset työkalut voivat tarjota uusia mahdollisuuksia ammattilaisten välisiin kohtaamisiin ja luottamuksen kasvattamiseen, esimerkiksi konsultoinnin muodossa. Mahdollisuuksia eri tavoin toteutuviin kohtaamisiin tulee edelleen kehittää. (Heikkilä ym. 2014, 74; Rose & Norwich 2014, 65; Kangas 2017, 116–118.) Työkalut ovat tärkeitä, mutta ennen kaikkea yhteisen työn tekeminen on asennekysymys ja vaatii asiantuntijoilta paljon vuorovaikutustaitoja (Kangas 2017, 117; Isoherranen 2012, 141).

On tiedostettava, että uudenlainen joustava työskentely edellyttää työntekijältä itseohjautuvuutta, mikä voi olla uusi rooli siilomaisessa organisaatiossa toimivalle ammattilaiselle. Pelkoja voi nousta myös oman työtaakan kasvamisesta. Tutkimustulokset kuitenkin osoittavat, että onnistuessaan monialainen yhteistyö lisää työn palkitsevuutta, osaamisen laajentumista ja työhyvinvointia (Booker 2012, 401; Oliver ym. 2010; 9 Isoherranen 2012, 145). Kun työntekijöille tehdään mahdolliseksi itseohjautuva oman työnsä kehittäminen, he myös sitoutuvat paremmin toimintakulttuurin muutokseen (Jones 2011, 7–8; Senge 2006, 3–4). Vastavuoroisesti uupumuksesta ja tyytymättömyydestä johtuva työntekijöiden jatkuva vaihtuvuus vaikeuttaa joustavan ja toisten toimijoiden työn tuntemiseen perustuvan työnjaon muotoutumista (Kangas 2017, 116). Siksi myös työntekijöiden työhyvinvointiin liittyvät kysymykset on nähtävä keskeisenä osana yhteisasiakkuuksiin liittyvää johtamista. Seuraavaksi pohdimme tarkemmin lähiesimiehen roolia toimivan monialaisen yhteistyön rakentajana.

Esimies uuden suunnan jäsentäjänä

Esimiehen keskeisenä tehtävänä on sanallistaa organisaation arvot ja toimintaperiaatteet työntekijöille. Etenkin johdettaessa muutosta, uudenlaisen työtavan, tavoitellun muutoksen ja sen tuomien mahdollisuuksien sanoittaminen on tärkeää. (Jones 2011, 28; Goss & Tarplett 2010, 274–275.) Siksi näemme tarpeelliseksi myös esimiestyön uudenlaisen orientaation, kun kyse on monimutkaisten ja kompleksisten ilmiöiden johtamisesta. Perinteisesti organisaatioissa esimiestyö on ollut etupäässä oman ammattiryhmän edustajien työn johtamista. Uudessa orientaatioissa esimiehen roolin tulisi muotoutua ennen kaikkea monimuotoisten ilmiöiden jäsentäjäksi. Tärkeäksi osaamisalueeksi muodostuu kyky asettua tarkastelemaan tilannetta useasta eri näkökulmasta ja prosessoida työryhmässä eri professioiden välisiä näkemyseroja (Senge ym. 2015; 28 & Jones 2011, 24). Tukiessaan tätä prosessia ammatillinen esimies tai

monialaista tiimiä koordinoiva henkilö voi toimia luottamuksen ja professionarajoja ylittävän työidentiteetin muodostumisen sillanrakentajana (Sloper 2004, 576; Kivisaari ym. 2009, 42).

Toisten ammattilaisten työhön liittyvän ymmärryksen rakentumisen tukeminen on esimiehen tärkeä rooli. Eri ammattiryhmät tuntevat sosiaali- ja terveystalveissa toistensa työn sisältöä ja osaamista sekä toimintaa ohjaavaa lainsäädäntöä puutteellisesti. Yhteistyötä värittävät toiseen ammattiryhmään kohdistuvat oletukset, ennakkoluulot ja lausumattomat odotukset. (Kangas 2017, 116; Hujala & Lammintakanen 2018, 23, 33; Daniels 2007, 533; Hakanen ym. 2016, 51.) Keskinäistä ymmärrystä on tärkeää rakentaa, sillä ymmärryksen myötä kasvava ammattilaisten keskinäinen luottamus on keskeinen yhteistyön onnistumisen elementti (Jones 2011, 8; Harisalo & Miettinen 2010, 13).

Luottamus muodostuu paitsi toisen työn tuntemisen, myös positiivisten yhteistyökokemusten vahvistavan vaikutuksen myötä. Esimiehen on mahdollista rakentaa positiivisten kohtaamisten kokemuksia organisoimalla tilanteita, joissa asiantuntijat kohtaavat toisiaan kasvotusten. Esimerkiksi toisen palvelun asiantuntijoiden kutsuminen konsultatiiviseen asiakastilanteita pohtivaan työpajaan voi olla rakenne, joka mahdollistaa yhteistyön rakentumisen monella tasolla. Osana yhteistyön kokemuksia myös epäformaali kohtaaminen ja jutustelu tukevat yhteishengen ja luottamuksen kehittymistä (Harisalo & Miettinen 2010, 34–35; Christopher ym. 2008, 1400–1402; Hakanen ym. 2016, 51). Kasvokkainen kohtaaminen arjessa on tärkeää, sillä se edesauttaa persoonatasolla toisiin tutustumisen ohella sekä formaalin että hiljaisen tiedon vaihtamisen käytäntöjä (Yang & Maxwell 2011, 170; Annison & Wilford 1998, 5–11; Hakanen ym. 2016, 51). Nämä keskinäisen ymmärryksen ja tiedon vaihtamisen käytännöt ovat keskeisiä myös strategisen johtamisen kysymyksinä, joita pohdimme seuraavaksi.

Kumppanuus keinona ratkaista sektorit ylittäviä kysymyksiä

Yksikään palvelu tai organisaatio ei kykene ratkaisemaan kompleksisia ongelmia yksin, joten ratkaisujen löytämiseen tarvitaan kumppanuuksia. (Hujanen & Lammintakanen 2018, 58; Jones 2011, 5, 21; Senge 2006, 3–4; Green & McDermott 2010, 2425, 2428; Grint 2010, 171; Geddes ym. 2007, 98.) Esimerkiksi Iso-Britanniassa on 2000-luvulla perustettu paikallisia strategisia kumppanuuksia (Local Strategin Partnerships), joiden tarkoituksena on edistää sektoroituneiden ja siiloissa toimivien julkisten palveluiden, järjestöjen, yritysten ja alueen asukkaiden yhteistyötä sektorit ylittävissä kysymyksissä (Goss & Tarplett 2010, 263; Johnson & Osborne 2003, 147–148; Benington & Hartley 2010, 190–191). Esitämme, että myös Suomessa tulisi koota verkostoja alueellisesti toteutettuun lasten ja perheiden hyvinvointia rakentavaan strategiatyöhön, joiden avulla systeemisen johtamisen kokonaisuus mahdollistuu. Lasten ja perheiden palveluissa esimerkiksi perhekeskusmalli tarjoaa alueellisen foorumin kuntien, maakuntien ja 3. sektorin yhteistyölle, jonka puitteissa yhteinen strategiatyö on mahdollista käynnistää.

Toimivassa kumppanuudessa yhdessä luotu kirjallinen strategia on ensiarvoisen tärkeä, sillä se jäsentää kokonaisuutta ja tavoitteita sekä sitouttaa toimijat yhteisiin prosesseihin. Yhteisten laajaa tilannekuva ja strategiaa prosessoivien tapaamisten ohella strategiatyö muodostuu palvelutoiminnan arjesta, jossa opitaan ja jäsenetään tietoa yhdessä tekemällä ja kasvatetaan myös keskinäistä luottamusta. Luottamus on yhdessä sovittujen tavoitteiden ohella merkittävä tekijä kumppanuuden onnistumisessa. (Hakanen ym. 2016, 48; Heikkilä ym. 2014, 73–75; Goss & Tarplett 2010, 263.) Organisaatioiden johdolla on tärkeä rooli luottamuksen rakentumisen edesauttamisessa esimerkiksi toimivan viestinnän ja omalla esimerkillä johtamisen keinoin (Hakanen 2017, 36–38; Hakanen & Häkkinen 2015, 254). Kumppanuuden rakentamiseksi on siksi tärkeää rakentaa verkostoon viestintäkanavat ja -rakenteet, joiden avulla tieto kulkee toimijoiden välillä.

Dialogitaidot ovat kumppanuutta rakentavalle johtajalle tärkeitä, sillä kompleksisissa kysymyksissä sekä ongelma että ratkaisut voidaan konstruoida monella eri tavalla (Jones 2011, 16). Kukin toimija arvioi myös kumppanuuteen liittyviä hyötyjä ja riskejä omasta näkökulmastaan (Heikkilä ym. 2014, 73–75). Kompleksisiin kysymyksiin liittyvässä yhteistyössä on hyväksyttävä se tosiasia, että kokonaisvaltaisen konsensuksen saavuttaminen eri toimijoiden välillä ei ole realistista. Yhteistyössä on siksi tyydyttävä pyrkimykseen paikantaa ne tekijät ja tavoitteet, joista toimijat, tai ainakin enemmistö heistä, ovat samaa mieltä ja edetä ratkaisuisissa tältä pohjalta. (Grint 2010, 177.) Kompleksisten ongelmien ratkaiseminen vaatii

ennen kaikkea empatiaa ja kykyä asettua näkemään oman toiminnan vaikutukset muille toimijoille (Grint 2010, 185; Benington & Hartley 2010, 187, 189; Stroh 2015; Kangas 2017, 117; Jones 2011, 24).

Yhteistä yhteiskunnallista tavoitetta kohti etenevä kehitys saadaan aikaan laajassa ekosysteemissä monimuotoisten tekojen ja panostuksien verkostona. Yhteinen strategiatyö voidaan mieltää yhteistä tavoitetta kohti pyrkiväksi yhteiskehittämisen prosessiksi. (Heliskoski ym. 2018, 6–7.) Koska palveluissa tehtävät ratkaisut kytkeytyvät toisiinsa, myös vaikuttavuuden arvioinnissa tulisi siirtyä organisaatiokohtaisista tavoitteista ja mittareista kohti arviointikäytäntöjä, jotka tukevat sektorirajat ylittävien ja yhdessä sovittujen strategisten periaatteiden toteutumista omassa toiminnassa (Jones 2011, 27). Myös kumppanuuteen kohdennettu budjetointi ja rahoituksen rakenteiden kehittäminen systeemisiä tavoitteita tukevaksi on osa yhteisen strategian toteuttamista (Perälä ym. 2012, 14, 48; Benington & Hartley 2010, 192).

Kumppanuuden monet areenat

Lasten ja perheiden osallisuus palveluiden kehittämisessä on tärkeää. Mitä paremmin yhteisasiakkaat voivat olla mukana palveluiden kehittämisessä ja tuen muotoilussa, sitä paremmin he luottavat auttajatahoihin ja auttamistyön onnistumisen edellytykset paranevat. Asiakkaiden näkemyksen hyödyntäminen palveluiden arvioinnissa on organisaation keskeinen kyvykkyyden mittari, sillä vain käyttäjätiedon perusteella pystytään toteamaan, mikä oli toimivaa, missä tilanteessa ja miksi. (Jones 2011, 32; Daniels 2007, 527.) Hyvin haavoittuvassa asemassa olevien lasten ja perheiden kanssa työskennellessä on tiedostettava, että kaikilla asiakkailla ei ole kapasiteettia tai resursseja osallistua aktiivisesti dialogiin palveluiden kehittämisessä, joten kohtaamisiin tulisi kehittää myös muita kuulemisen keinoja. On myös tiedostettava toimijoiden välisten voimasuhteiden vaikutukset kohtaamisiin. Näitä haasteita voidaan ratkaista esimerkiksi järjestötoimijoita ja asiakastyön rajapinnassa muodostuvaa empiiristä tietoa hyödyntämällä. Kompleksisissa ilmiöissä ymmärrys paikallisista erityisyyksistä on keskeinen voimavara. (Jones 2011, 23, 44.)

Paikallisia ja uudenlaisia ratkaisuja on mahdollista löytää myös avoimien innovaatioiden prosessien avulla. Julkisen sektorin tulisikin enenevässä määrin kehittää foorumeita, joissa organisaatiot voivat oman sisäisen kehittämistyönsä sijaan hyödyntää tehokkaammin laajan toimijajoukon tietoa ja ideoita, esimerkiksi joukkoistamisen keinoin (ks. Chesbrough 2003, 36–38). Julkisella sektorilla on otettava huomioon myös muut kumppanuuksiin liittyvät kehityssuunnat. Liike-elämässä laajaa kiinnostusta herättävä alustatalous muokkaa tulevaisuudessa myös julkisten palveluiden toimintaa, vaikka aihetta koskeva lainsäädäntö ja aktiivinen pohdinta toiminnan mahdollisuuksista on vielä alkutekijöissään (Naumanen 2018).

Kumppanuudessa uudenlaisesta palveluiden kehittämisestä muodostuu parhaassa tapauksessa ”hyvän kehä”, joka innostaa myös muita toimimaan samassa hengessä (Sebba ym. 2017, 72). Ammattilaisten yhteisen työn tulisi kuitenkin alkaa jo opintojen aikana ja myös työnantajien tulisi panostaa yhteisasiakkuuksiin liittyvän koulutuksen kehittämiseen ja järjestämiseen (Hujala & Lammintakanen 2018, 58; Oliver ym. 2010, 8). Myös monitieteellinen tutkimus tulee kytkeä kumppanuuksien kehittämiseen, sillä tarvitsemme lisää tutkimustietoa siitä, minkälainen palveluita ja toimijoita integroiva työ on vaikuttavinta ja millaisiin näkökulmiin tulisi työn organisoinnissa kiinnittää huomiota. Toistaiseksi monialaisen yhteistyön vaikuttavuudesta ei ole tieteellistä näyttöä. (Glisson & Hemmelgarn 1998, 402; Sloper 2004, 571; Oliver ym. 2010, 5–9.) Tavoite asiakaslähtöisen työotteen kehittämiseen yhteisasiakkaiden kohdalla ei kuitenkaan ole perusteeton, sillä asiakaslähtöisyys ja vaikuttavuus kytkeytyvät palveluissa yhteen hyvin perustavanlaatuisella tavalla. Palvelut tuotetaan vuorovaikutuksessa asiakkaan kanssa. Mikäli tarjottu tuki ei ole asiakkaan näkökulmasta ymmärrettävää tai mielekäästä, myös sitoutuminen palveluun ja vaikuttavuuden saavuttaminen on varsin epätodennäköistä.

SOS-Lapsikylä kumppanuuden rakentajana

Olemme artikkelissamme esittäneet johtamiseen liittyviä ratkaisuja, joiden avulla asiakaslähtöinen ja resursseja järkevällä tavalla hyödyntävä yhteisasiakkaiden auttamistyö mahdollistuu. Tärkeäksi lähtökohdaksi nostimme tarpeen tunnistaa nykyistä vahvemmin yhteisasiakkaat omanlaistaan ja tilanteen mukaan muotoutuvaa työtettä vaativaksi asiakasryhmäksi. Korostimme myös joustavasti muotoutuvan ja laajenevan asiantuntijuuden merkitystä sekä tarvetta luoda tätä kehitysprosessia tukevia esimiestyön ja strategisen johtamisen toimintatapoja. Johtamistavassa keskeistä on toimintaympäristön ja eri näkökulmien ekosysteemin tiedostaminen sekä uudenlaisen yhteistyön tavoitteen sanallistaminen ja käsittely organisaatiossa.

Kuvaamamme muutos edellyttää määrätietoista työskentelyä, jota SOS-Lapsikylä haluaa olla mukana rakentamassa. Olemme kehittämässä yhteiselle strategiatyölle toimintamallia, joka koostuu systeemistä ajattelua toimijoiden kesken rakentavista koulutustilaisuuksista, asiakasrajapinnan tiedon keräämisestä sekä fasilitoidusta työpajatyöskentelystä, jossa pyritään sektorit ylittävän tilannekuvan sekä yhteisten tavoitteiden ja ratkaisujen luomiseen. Jotta toimijoille rakentuu monimuotoinen käsitys kohdattavasta ilmiöstä, on yhteisissä tapaamisissa ja koulutustilaisuuksissa pyrittävä luomaan mahdollisuudet eri perspektiivien kuulemisella ja käsittelyllä, pyrkimättä suoraan varsinaisiin ratkaisuihin. Keskeistä on, että eri toimijat ymmärtävät, miten heidän omat ratkaisunsa ja toimintatapansa vaikuttavat toisiin toimijoihin. Esimerkiksi keräämällä eri ammattiryhmien kokemuksia näistä tilanteista ja käsittelemällä niitä yhdessä, voidaan rakentaa jaettua ymmärrystä. Nopeita ratkaisuja ei ole, sillä kumppanuuksien muodostaminen ja yhteisten tavoitteiden jäsentäminen on pitkä prosessi. (Goss & Tarplett 2010, 267; Stroh 2015, 74–75.)

Yhteisen työskentelyn tavoitteena on luoda yhteistä ymmärrystä systeemisestä kokonaisuudesta, jonka avulla on mahdollista muodostaa pitkän aikavälin tavoitteita ja mekanismeja tavoitteiden seurantaan (Stroh 2015, 76–78). Kehitämme koulutusta, työtapoja ja tiedonkeruuta yhdistävää prosessia SOS-kumppanuudessa, tukien maakunnallisia ja kunnallisia toimijoita muun muassa perhekeskustoiminnan käynnistämässä. Vuosille 2018–2019 on tähän työhön käytettävissä myös hankerahoitusta.

Lähteet

- Annisson, Michael, H. & Wilford, Dan, S. (1998) Trust Matters: New Directions in Health Care Leadership. Jossey-Bass.
- Ashmos, Donde, P & Duchon, Dennis & McDaniel, Reuben R. & Huonker, Jr John W. (2002) What a Mess! Participation as a Simple Managerial Rule to 'Complexify' Organizations. *Journal of Management Studies* 39, 2. 189–206.
- Benington, John & Hartley Jean (2010) Knowledge and Capabilities for Leadership Across the Whole Public Service System. Teoksessa Stephen Brookes & Keith Grint (toim.) *The New Public Leadership Challenge*. Palgrave Macmillan. 187–197.
- Booker, Roger (2012) Leadership in Children's Services. *Children & Society* 26. 394–405.
- Castaneda, Anu E. & Mäki-Opas, Johanna & Jokela, Satu & Kivi, Nina & Lähtenmäki, Minna & Miettinen, Tanja & Nieminen, Satu & Santalahti, Päivi & PALOMA-asiantuntijaryhmä. (2018) Pakolaisten mielenterveyden tukeminen Suomessa. PALOMA-käsikirja. Ohjaus, 5/2018. THL.
- Chesbrough, Henry W. (2003) The Era of Open Innovation. *MIT Sloan Management Review*, Spring. 35 – 41.
- Christopher, Suzanne & Watts, Vanessa & Knows, Alma & McCoimick, Gun & Young, Sara (2008) Building and Maintaining Trust in a Community-Based Participatory Research Partnership. *American Journal of Public Health* 98, 8. 1398–1406.
- Daniels, Harry & Leadbetter, Jane & Warmington, Paul & Edwards, Anne & Martin, Deirdre & Popova, Anna & Apostolov, Apostol & Middleton, David & Steve Brown (2007) Learning in and for multi-agency working. *Oxford Review of Education* 33, 4. 521–538.
- Frost, Nick & Stein, Mike (2009) Editorial: Outcomes of Integrated Working with Children and Young People. *Children & Society* 23. 315 – 319.
- Geddes, Mike & Davies, Jonathan & Fuller, Crispian (2007) Evaluating Local Strategic Partnerships: Theory and practice of change. *Local Government Studies* 33, 1. 97–116.
- Glisson A., Hemmelgarn C. (1998) The effects of organisational climate and interorganizational co-ordination on the quality and outcomes of children's services systems. *Child Abuse and Neglect* 22. 410–422.
- Glouberman, Sholom & Zimmerman, Brenda (2002) Complicated and Complex Systems: What Would Successful Reform of Medicare Look Like? Commission on the Future of Health Care in Canada, Discussion Paper 8.
- Goss, Sue & Tarplett, Paul (2010) Partnerships: Rhetoric or Reality? Teoksessa Stephen Brookes & Keith Grint (toim.) *The New Public Leadership Challenge*. Palgrave Macmillan. 263–280.
- Green, David & McDermott, Fiona (2010) Social Work from Inside and Between Complex Systems: Perspectives on Person-in-Environment for Today's Social Work. *The British Journal of Social Work* 40, 8. 2414–2430.
- Grint, Keith (2010) Wicked Problems and Clumsy solutions: The Role of Leadership. Teoksessa Stephen Brookes & Keith Grint (toim.) *The New Public Leadership Challenge*. Palgrave Macmillan. 169–186.
- Hakanen, Mila & Häkkinen, Mia (2015) Management possibilities for interpersonal trust in a business network. Case: Health-, exercise- and wellbeing markets. *Nordic Journal of Business* 64, 4. 249–265.
- Hakanen, Mila & Kossou, Leila & Takala, Tuomo (2016) Building Interpersonal Trust in Business Networks: Enablers and Roadblocks. *Journal of Business Models*, 4, 1. 45–62.
- Hakanen, Mila (2017) The Development and Management of Interpersonal Trust in a Business Network in Health, Exercise, and Wellbeing Markets. *Jyväskylän yliopisto*.
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (2010) Luottamus: Pääomien pääoma. *Tampereen yliopisto*.
- Heikkilä, Marikka & Solaimani, Sam & Soudunsaari, Aki & Hakanen, Mila & Kuivaniemi, Leni & Suoranta, Mari (2014) Performance Estimation of Networked Business Models: Case Study on a Finnish eHealth Service Project. *Journal of Business Models*, 2, 1. 71–88.
- Heliskoski, Jonna & Humala, Heidi & Kopola, Riina & Tonteri, Anna & Tykkyläinen, Saila (2018) Vaikuttavuuden askelmerkit. Työkaluja ja esimerkkejä palveluntuottajille. *Sitran selvityksiä* 130.
- Hujala, Anneli & Lammintakanen, Johanna (2018) Paljon sote-palveluja tarvitsevat ihmiset keskiöön. *Kunnallissalan kehittämissäätiön Julkaisu* 12. <https://kaks.fi/wp-content/uploads/2018/01/paljon-sote-palveluja-tarvitsevat-ihmiset-keskioon.pdf>
- Hoff, Timothy J. (2003) The Power of Frontline Workers in Transforming Healthcare Organizations. *The Upstate New York Veterans Healthcare Network*.
- Isoherranen, Kaarina (2012) Uhka vai mahdollisuus - moniammatillista yhteistyötä kehittämässä. *Helsingin yliopisto*.
- Johnson, Carole & Osborne, Stephen, B. (2003) Local Strategic Partnerships, Neighbourhood Renewal, and the Limits to Co-governance. *Public Money and Management* 23, 3. 147–154.
- Jones, Harry (2011) Taking responsibility for complexity. How implementation can achieve results in the face of complex problems. *Working Paper 330*. London: Overseas Development Institute.
- Kangas, Heli (2017) Asiantuntijoiden välinen luottamus ja sosiaalinen työnjako julkisen terveydenhuollon organisaatioissa. Fenomenografinen tapaustutkimus fysioterapeuttien ja lääkäreiden luottamus- ja työnjakokäsityksistä kahdessa kuntaorganisaatioissa. *Itä-Suomen yliopisto*.
- Kivisaari, Sirkku & Kokkinen, Lauri & Lehto, Juhani & Saari, Eveliina (2009) Sosiaali- ja terveydenhuollon systeemisen innovaation johtaminen. Kahden tapaustutkimuksen opetuksia. *VTT*.

- Martin, Carmel, M. & Sturmberg, Joachim, P. (2005) General practice – chaos, complexity and innovation. *Medical Journal of Australia* 183, 106–109.
- Naumanen, Mika (2018) Alustatalous avaa uusia mahdollisuuksia. *HS Vieraskynä* 23.7.18. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000005765865.html>
- Oliver, Christine & Mooney, Ann & Statham, June (2010) *Integrated Working: A Review of the Evidence*. London: Children's Development Workforce Council.
- Perälä, Marja-Leena & Halme, Nina & Nykänen, Sirpa (2012) Lasten, nuorten ja perheiden palveluja yhteensovittava johtaminen. THL.
- Rose, Jo & Norwich, Brahm (2014) Collective commitment and collective efficacy: A theoretical model for understanding the motivational dynamics of dilemma resolution in inter-professional work. *Cambridge Journal of Education* 44, 1. 59–74.
- Salonen, Markus (2015) *Systeeminen johtaminen julkisella sektorilla. Kokemuksia lasten ja nuorten hyvinvoinnin johtamisrakenteen levittämisestä*. Helsingin kaupungin opetusvirasto.
- Sebba, Judy & Nikki, Luke & McNeish, Di & Rees, Alun (2017) *Children's Social Care Innovation Programme. Final Evaluation Report*. University of Oxford.
- Senge, Peter (2006) *The Fifth Discipline. The Art & Practice of The Learning Organization*. New York: Crown Business.
- Senge, Peter & Hamilton, Hal & Kania, John (2015) The Dawn of Systemic Leadership. *Stanford Social Innovation Review*, Winter. 27–33.
- Sloper, Patricia (2004) Facilitators and barriers for co-ordinated multi-agency services. *Child: Care, Health & Development* 30, 6. 571–580.
- Snowden, David, J. & Boone, Mary, E. (2007) A Leader's Framework for Decision Making. *Harvard Business Review* November 2007.
- Stroh, David (2015) *Systems thinking for social change: A practical guide to solving complex problems, avoiding unintended consequences, and achieving lasting results*. Chelsea Green.
- Yang, Tung-Mou & Maxwell, Terrence, A. (2011) Information-sharing in public organizations: A literature review of interpersonal, intra-organizational and inter-organizational success factors. *Government Information Quarterly* 28, 2. 164–175.
- Yliruka, Laura & Vartio, Riitta & Pasanen, Kaisa & Petrelius, Päivi (2018) *Monimutkaiset ja erityistä osaamista edellyttävät asiakastilanteet sosiaalityössä. Valtakunnallisen kyselyn tuloksia*. Helsinki: THL.

Kompleksisuus sosiaalihuollon vaativuuden määrittelijänä

*Noora Aarnio, YTM, sosiaalityöntekijä, hanketyöntekijä Etelä-Pohjanmaan LAPE-hanke, Seinäjoen kaupunki
& Nanna Miettunen, YTM*

Sosiaalihuollon porrasteisuus ja vaativuuden arviointi

Sosiaalihuoltoa ollaan muuttamassa kolmiportaiseksi terveydenhuollon kolmiportaisuuden tapaan. Tulevassa jäsennyksessä lapsiperheiden sosiaalipalvelut jakaantuvat seuraavasti: sosiaalihuollon palvelut, lastensuojelu sekä lasten, nuorten ja perheiden vaativimmat palvelut.

Vuonna 2015 voimaan tulleen sosiaalihuoltolain myötä sosiaalipalvelut tulivat matalammalla kynnyksellä saataville ilman lastensuojelun asiakkuutta ja järjestelmä muuttui kaksiportaiseksi. Tavoitteena oli turvata riittävät ja laadukkaat palvelut, edistää asiakaslähtöisyyttä ja asiakkaan osallisuutta sekä parantaa yhteistyötä sosiaalihuollon ja kunnan muiden toimialojen välillä (Sosiaalihuoltolaki 1301/2014). Lakimuutoksesta huolimatta lasten¹³ ja perheiden sosiaalipalveluissa on monin paikoin edelleen käytössä työtapa, jossa samat työntekijät ovat vastuussa sekä sosiaalihuollon että lastensuojelun asiakkuuksista. Tämä ei ole antanut mahdollisuutta siihen, että sosiaalityöntekijät voisivat erikoistua tiettyihin tehtäväalueisiin. Samalla on voinut hämärtyä se, millaista osaamista vaativissa tilanteissa tarvitaan. Suuremmissa kunnissa sosiaalihuollon ja lastensuojelun tiimit on eriytetty, mutta asiakkuuksien jakaminen sosiaalihuollon ja lastensuojelun asiakkuuksiin on ollut haasteellista, koska selkeitä ja yksiselitteisiä kriteereitä lastensuojelun tarpeeseen on vaikea antaa.

Sosiaalihuoltolain taustalla on Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön Toimiva lastensuojelu -työryhmän työskentely ja raportti. Työryhmän tavoitteena oli toimenpiteiden laatiminen lastensuojelun laadun parantamiseksi. Painopisteiksi työryhmä nosti sosiaalihuollon palveluiden saamisen matalammalla kynnyksellä sekä vuorovaikutuksellisen työskentelyn lisäämisen asiakkaiden kanssa. Tulevaisuuden tavoitteeksi asetettiin lastensuojelun erityisosaamisen turvaaminen perustamalla vaativimpia palveluita varten osaamis- ja tukikeskukset (OT-keskus). (Kananoja ym. 2013.) Työryhmän näkemyksiä nostettiin sosiaalihuoltolain lisäksi myös Lape-hankkeen tavoitteiksi. Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa palvelujärjestelmää ollaan uudistamassa siten, että ennaltaehkäisevien ja varhaisen vaiheen palveluiden merkitystä vahvistetaan muodostamalla moniammatillisesti toimivia perhekeskuksia, joihin myös lapsiperheiden perustason sosiaalihuollon palvelut sijoittuvat. Muutoksen toivotaan myös mahdollistavan sen, että lastensuojelussa pystyttäisiin keskittymään intensiivisempään työskentelyyn. Lastensuojelussa pilotoidaan laajasti koko maassa systemistä lastensuojelua, joka pohjautuu suhddepohjaiseen työhön sekä eri ammattilaisten ja asiakkaiden yhteiseen tiedonmuodostukseen (ks. esim. Alho ym. & Civil & Mäki-Fossi & Lindholm tässä julkaisussa).

Sosiaalihuollossa vaativuutta aiheuttavat kompleksiset tilanteet, joihin kietoutuu asiakkaan tilanteen monimutkaisuus, palvelujärjestelmän pirstaleisuus ja moniammatillisen yhteistyön haasteet. Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden roolina on toimia yhteistyön vetureina joskus vastakkaisiin suuntiin vievien ilmiöiden tai tavoitteiden risteämissä. (Yliruka ym. 2018.) Viidelle yhteistyöalueelle yliopistollisten sairaaloiden yhteyteen perustettavien OT-keskusten avulla pyritään varmistamaan apu niille lapsille, nuorille ja perheille, joiden tilanne vaatii harvinaisuutensa ja kompleksisuutensa takia kaikkein vaativinta

¹³ Tässä artikkelissa tarkoitamme lapsi-käsitteellä kaikkia alle 18-vuotiaita henkilöitä. Emme siis puhu erikseen nuorista, vaikka tiedostammekin, että nuorten palvelutarpeet ovat monella tavalla erilaisia, kuin pienempien lasten. Tämän artikkelin aiheen kontekstissa lapsia ja nuoria ei kuitenkaan ole tarpeen erottaa omiksi ryhmikseen.

erityisosaamista ja monialaista työskentelyä. OT-keskusten on tarkoitus palvella sekä asiakkaita että työntekijöitä. Työmuotoina olisivat erilaiset konsultaatiot, konkreettinen asiakastyö sekä tutkimusperustainen kehittämistyö ja näyttöön perustuvien menetelmien implementointi. Tarkoitus on luoda toimintamalleja sellaisiin ilmiöihin ja tilanteisiin, joihin ei ole olemassa olevalla palvelujärjestelmällä tällä hetkellä pystytty vastaamaan.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman aikaansaama integraatiokehitys eri palveluiden välillä tuo yhä enemmän näkyviin terveydenhuollon ja sosiaalihuollon toimintalogiikoiden erilaisuuden. Ennen kuin integraatio syvenee, on tärkeää nostaa näkyväksi sosiaalihuollon arvioinnin näkökulmia. Miten sosiaalihuollon kolmiportaisuus asettuu yhteen terveydenhuollon kolmiportaisuuden kanssa? Vaativimman tason yliopistosairaaloihin tai harvemmalle kuin viidelle alueelle keskitettävistä potilasryhmistä on olemassa keskittämisasiasetus (Valtioneuvoston asetus erikoissairaanhoidon työnjaosta ja eräiden tehtävien keskittämisestä 582/2017). Terveydenhuollon pitkät perinteet omaava diagnoosijärjestelmä on rakennettu siten, että sairaus ja sen vaatima hoito on määriteltävissä ja porrastettavissa eri vaativuustasoille (Tapiola ym. 2017, 105). Sosiaalihuollon kolmiportainen järjestelmä on vasta muotoutumassa eikä sosiaalihuollon ja lastensuojelun asiakkuuksien kriteeritkään ole vielä aivan yksiselitteisiä. Sosiaalityön toivotaan omaksuvan intuitiivisen arvioinnin sijaan näyttöön perustuvia (evidence-based) menetelmiä, kuten terveydenhuollossa (Munro 2002). Eräs näkyvä evidence-based työskentelytapa sosiaalihuollossa on määrämuotoisen kirjaamisen lisääntyminen, jolla tavoitellaan myös arvioinnin tasalaatuisuutta (Gilligham 2011; Parton 2008; Huuskonen ym. 2010).

Sosiaalityön tietoperustan vahvistamisen tarve on ilmeistä, mutta näyttöön perustuvien menetelmien käytössä on kuitenkin rajoituksensa. Sosiaalityön metodit tulisi rakentaa yhdistellen erilaisia työtapoja, jotka huomioivat arvioinnin arvopohjan. (Munro 2002.) Systeeminen ajattelutapa ottaa huomioon toimijoiden ja tilanteiden vaikutukset toisiinsa ja se toimii hyvin kompleksisten ilmiöiden hahmottamisessa (Caffrey & Munro 2017). Systeeminen lastensuojelu korostaa asiakkaan kunnioittamista ja reflektiivistä ajattelua. Arvopohjan lisäksi tarvitsemme kompleksisten tilanteiden jäsentämiseen työkaluja. Tässä artikkelissa käsittelemme ensin kompleksisuuden käsitettä sosiaalihuollossa, jonka jälkeen pohdimme, voisiko kompleksisuuden avulla täsmentää kriteereitä asiakkaan tilanteen vaativuuden arvioimisessa. Olemme luoneet yksinkertaiset visuaaliset mittarit lastensuojelun ja OT-asiakkuuden tarpeen arviointiin, joita olemme testanneet kuudessa erikokoisessa kunnassa sosiaalityöntekijöiden sekä moniammattillisten tiimien kanssa. Tavoitteenamme on tehdä näkyväksi sosiaalihuollon arvioinnin erityisyyttä sekä luoda työkalu sosiaalihuollon vaativuuden määrittelyyn.

Miten vaativuutta jäsennetään sosiaalihuollossa?

Sosiaalihuollossa asiakastilanteiden vaativuus ei rakennu kuten terveydenhuollossa. Terveydenhuollossa vaativuuteen liittyy ilmiöiden harvinaisuus ja erikoistumisen tarve, sosiaalihuollossa puolestaan vaativuus kytkeytyy usein tilanteiden kompleksisuuteen. Sosiaalityöntekijät liittävätkin asiakastilanteen vaativuuden useiden samanaikaisten tarpeiden, epävarmuuden, perheen ominaisuuksien, palvelurakenteen ja siitä johtuvien viiveiden aiheuttamiin haasteisiin. (McAlinden ym. 2013; Yliruka ym. 2018.) Suomessa sosiaalityöntekijät kokevat vaativuuden liittyvän lisäksi omiin osaamisvajaisiin ja yhteistyöhön asiakkaan kanssa (Yliruka ym. 2018). Kompleksisille ilmiöille on ominaista, että tilanteeseen liittyy useita eritasoisia muuttujia ja niiden yhteenkietoutumista siinä määrin, että niiden vaikutuksesta syntyvä muutos voi olla hyvinkin yllättävä. Kompleksisissa tilanteissa kausaliteetti muuttujien välillä on vaikea hahmottaa. Yhteenkietoutumisesta syntyvä muutos ei ole aina ennakoitavissa, koska muutos ei tapahdu lineaarisesti. Emergenssin käsitettä käytetään kuvaamaan eritasoisten ilmiöiden seurauksena syntyviä uusia ilmiöitä, jotka eivät ole palautettavissa alkuperäisiin lähteisiin, vaan aiheuttavat uudelleenmuotoutumista. Kompleksisuus lisääntyy sitä mukaa, mitä enemmän tilanteeseen liittyy toisiaan vahvistavia ja toistensa kanssa kilpailevia muuttujia (Hanén 2017, 146; Israel & Wolf-Branigin 2011.)

Evidence-based menetelmät eivät sovellu yksinään kompleksisten tilanteiden arviointiin, sillä nämä menetelmät eivät ota huomioon auttamisjärjestelmän ja asiakkaan tilanteen kompleksisuuden yhteisvaikutuksia. Kyse on asiakkaan ja ammattilaisten liikkeessä olevan yhteistyön, perusteluiden ja

päätösten kudelman sovittamisesta staattiseen arviojärjestelmään, joka ei ota huomioon liikkeessä olevia inhimillisiä ja ammatillisia prosesseja. (Hood 2014.) Asiakasperheiden useat samanaikaiset tarpeet aiheuttavat sen, että auttajia ja osaamista tarvitaan eri sektoreilta. Eri alojen ammattilaiset toimivat kuitenkin omien lakien ja ohjeiden alaisuudessa. Koordinoinnin puutteet ja erilaiset konfliktit työnjako- ja vastuukysymyksiin liittyen voivat hidastaa ja vaikeuttaa asiakkaan tilanteen edistymistä. Mitä vaativampi ja kompleksisempi tilanne on, sitä suurempi on tarve monitoimijaiselle yhteistyölle, jossa eri alojen osaajat pyrkivät muodostamaan yhteistä näkemystä. Samalla monitoimijuus lisää kompleksisuutta, kun toimijoiden määrä lapsen ja perheen tilanteen ympärillä lisääntyy. Jos sosiaali- ja terveydenhuollon integraatio johtaa siihen, että terveydenhuollon menetelmät otetaan annettuina sosiaalihuoltoonkin, saatamme päätyä mittaamaan tarkkarajaisesti kompleksisia tilanteita, jolloin arvioinnin tulos ei kohtaa asiakasta ja haavoittuvimmassa asemassa olevat lapset ovat vaarassa jäädä ilman apua (Hood 2014).

Sosiaalihuollon arvioinnin jäsentämiselle ja näkyväksi tekemiselle on silti tarvetta ja asiakkaiden tulee saada tietoa arvioinnin perusteista. Sosiaalityössä tapahtuvasta toimintakyvyn mittaamisesta on annettu suositus, jossa todetaan, että asiakkaan tulee aina tietää käytössä olevista mittareista, ammattilaisella tulee aina olla riittävä koulutus mittarin käytöstä, eikä niitä voi käyttää yksin arvioinnin välineinä (Manssila ym. 2018). Toimintakyvyn mittauksesta annetut eettiset suositukset sekä edellytykset reflektiivisen ajattelun mahdollisuuteen tulee ottaa huomioon myös sosiaalihuollon vaativuutta arvioitaessa. Näistä eettisistä pohdintoista tietoisina lähdimme kokeilemaan löytyisikö sosiaalihuoltoon lasten ja perheiden tilanteen vaativuuden määrittelyyn sellainen väline, jonka avulla voitaisiin arvioida, tarvitaanko sosiaalihuollon (perustason palvelu), lastensuojelun (erityistason palvelu) vai OT-tason (vaativat palvelut) asiakkuus. Tavoitteena on lisätä sosiaalihuollon itseyttä ja selkiyttää yhteistyökumppaneille sekä asiakkaille sosiaalihuollon vaativuuden arvioinnin olennaisia tekijöitä kuten kompleksisuuden vaikutusta.

Mittarit lastensuojelun ja OT-keskuspalveluiden tarpeen määrittelyyn

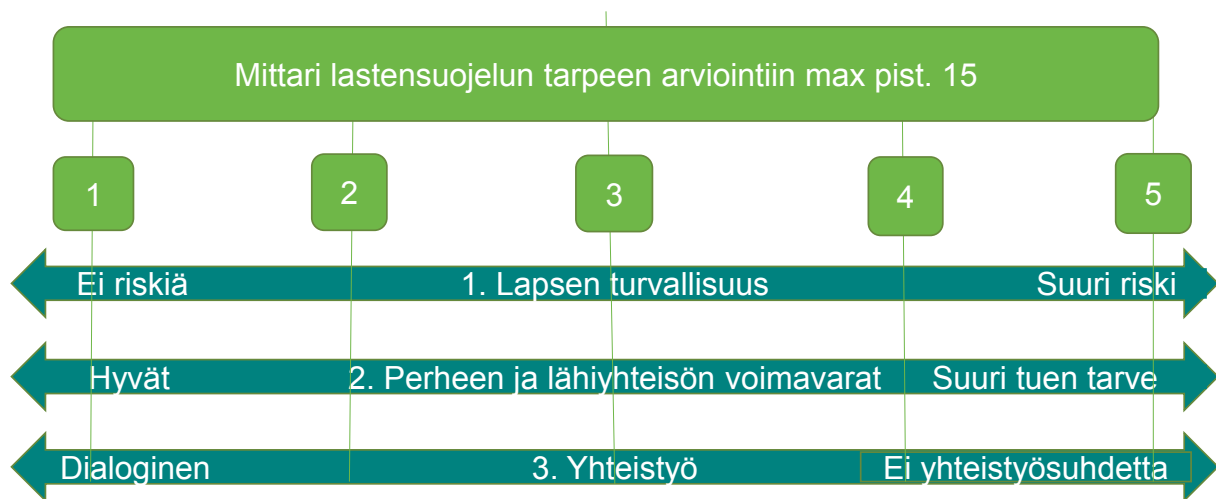
Sosiaalihuollossa porrastamisen haasteena on, että monet sosiaalihuollon kohtaamista ongelmista (esim. päihteet, väkivalta, elämän kriisitilanteet yms.) eivät ole asetettavissa eri vaativuustasoille. Erilaisia sosiaalisia ongelmia kohdataan niin perus- kuin erityistasonkin palveluissa. Aina julkisia sosiaalihuollon palveluita ei tarvita näiden ongelmien ratkaisemiseksi, vaan apu voi löytyä esimerkiksi järjestöjen tarjoamasta tuesta. Miten siis arvioidaan, onko esimerkiksi päihdeongelma perheyhteisössä niin vakava, että tilanne vaatii sosiaalihuollon palveluita tai että tilanteessa tarvitaan lastensuojelun toimenpiteitä? Kuinka usein tapahtuvaa tai kuinka vakavaa väkivallan täytyy olla, että asian selvittämiseen ja hoitamiseen tarvitaan OT-keskuksen palveluita? Mietittäessä vastauksia edellä oleviin kysymyksiin huomataan, ettei porrasteisuutta voida jäsentää yksittäisen ongelman syvyyden kautta, vaan pohtimalla miten ko. ongelma kietoutuu yhteen muiden asiakkaan elämäntilanteessa vaikuttavien tekijöiden kanssa. Lasten, nuorten ja lapsiperheiden kohdalla tuen tarpeen arvioinnissa on otettava huomioon niin riskit kuin voimavaratkin eli vanhempien ja lähiyhteisön toiminta suhteessa lapsen tarpeisiin. Esimerkiksi lapsen vakava psykiatrinen diagnoosi ei automaattisesti tuota lastensuojelun asiakkuutta, mikäli perheen voimavarat ovat hyvät ja he pystyvät hyödyntämään olemassa olevia palveluita, eli tässä tapauksessa huolehtimaan asianmukaisesti lapsen psykiatrisesta tutkimuksesta, hoidosta ja kuntoutuksesta. Tarvittaessa arjen tuki voidaan toteuttaa matalan kynnyksen palveluissa esim. järjestön tarjoaman vertaistuen tai tukihenkilötoiminnan muodossa.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman osana tehtiin sosiaalityöntekijöille valtakunnallinen kysely, joka tarjosi näkökulmia lasten ja lapsiperheiden sosiaalihuollon kompleksisuuden jäsentämiseen. Kyselyn tuottamaan aineistoon perustuen rakentui ajatus OT-seulasta, jonka ulottuvuuksiksi muodostuivat 1) ongelmien kasaantuminen/vaativuus/harvinaisuus 2) lapsen turvallisuuteen kohdistuvan riskin suuruus 3) juridis-hallinnollinen ulottuvuus 4) vuorovaikutussuhteen laatu ja 5) yhteistyöverkostojen moninaisuus. Seulana ajatuksena oli, että mikäli kaikki ulottuvuudet painottuvat asteikon vaativimpaan suuntaan, on kyseessä OT-tason asiakkuus. (Yliruka ym. 2018, 61–62.) Tampereen OT-keskus valmistelun yhteydessä on työstetty sosiaalihuollon porrasteisuutta Pirkanmaan, Etelä-Pohjanmaan ja Kanta-Hämeen toimijoista kootussa työryhmässä. Työryhmän työskentelyn aikana lähdimme kehittämään OT-seulaa eteenpäin ja rakensimme sen rinnalle toisen mittarin lastensuojelutarpeen arviointia varten. Mittareissa on otettu

huomioon lastensuojelulain määritelmät lastensuojelun asiakkuuden perusteista. Lisäksi on huomioitu THL:n antama ohjeistus palvelutarpeen arvioinnin tietosisällöstä¹⁴.

Mittarit on tarkoitettu käytettäväksi palvelutarpeen arvioinnin apuvälineenä oikean tasoisen palvelun valitsemiseen. Mittarit eivät korvaa palvelutarpeen arviointia, vaan täydentävät sitä. Mittarit eivät kartoita lapsen elämäntilannetta laajasti, vaan toimivat synteisin tekemisen välineenä arvioitaessa lapsen tilanteen haastavuutta kokonaisuutena. Mittaria voidaan käyttää myös ennen kuin palvelutarpeen arviointi on valmistunut (LS- tai OT-asiakkuus voi alkaa tarvittaessa ennen arvioinnin valmistumista, jos tarve käy ilmeiseksi). Ajatuksena on, että ennen vaativimman tason palvelutarpeen määrittelyä OT-mittarin avulla määritellään aina ensin lastensuojelun tarve lastensuojelun mittarin avulla. Huomioitavaa on, että osaamis- ja tukikeskuksen asiakkuuden tarve voi olla myös ilman lastensuojelun asiakkuutta, esimerkiksi erityisen vaativissa kehitysvammahuollon tilanteissa.

Lastensuojelun mittarin ulottuvuudet ovat: Lapsen turvallisuus, Perheen ja lähiyhteisön voimavarat ja Yhteistyö. OT-mittarin ulottuvuudet ovat: Tilanteen harvinaisuus, Järjestelmän toimivuus ja Juridishallinnollinen monimutkaisuus.

Kuva 1.

Lapsen turvallisuus (1–5 pistettä) Tämä sisältöalue pitää sisällään palvelutarpeen arvioinnin osa-alueista seuraavat: lapsen arki ja elinympäristö (koulu, päivähoito, harrastukset, kotielämä, kaverit), lapsen terveys ja hyvinvointi, vanhempien terveys ja hyvinvointi, vanhempien toimeentulo

Perheen ja lähiyhteisön voimavarat (1–5 pistettä) Tämä sisältöalue pitää sisällään palvelutarpeen arvioinnista seuraavat osa-alueet: vanhemmuuden valmiudet suhteessa lapsen hoidon ja kasvatuksen toteutumiseen, läheisverkoston mahdollisuudet tukea lasta ja perhettä

Yhteistyösuhde (1–5 pistettä) Tämä osa-alue pitää sisällään palvelutarpeen arvioinnista seuraavat osa-alueet: Käyntien toteutuminen, lapsen tarpeet ja kyky ottaa tukea vastaan, vanhempien tarpeet ja kyky ottaa tukea vastaan

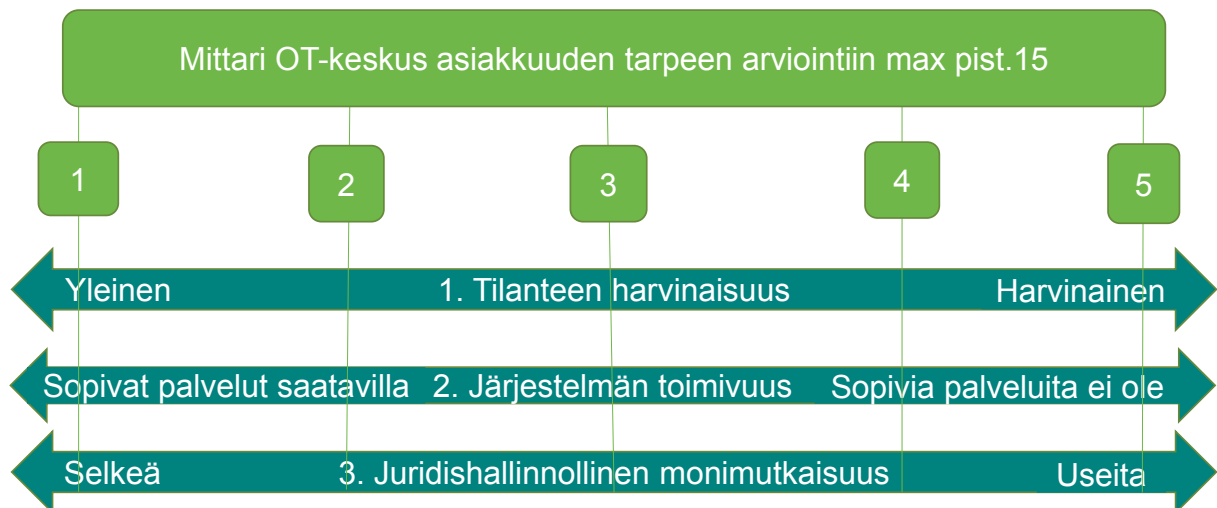
¹⁴ <https://thl.fi/fi/web/tiedonhallinta-sosiaali-ja-terveysalalla/kanta-palvelut/sosiaalihuollon-kanta-palvelut/asiakastietojen-maarittelyt/asiakirjarakenteet>

Yhteistyösuhteen toimivuutta arvioitaessa on huomioitava, että kyseessä ei ole työntekijän ja asiakkaan henkilökohtaisiin ominaisuuksiin liittyvät toimivan yhteistyön edellytykset. Työntekijän velvollisuus on kuitenkin aina (kaikilla tasoilla) pyrkiä työskentelemään hyvän, luottamuksellisen asiakassuhteen rakentamiseksi sekä asiakkaan motivoimiseksi kuntoutumista tukevien palveluiden käyttöön. Lastensuojelukaan ei välttämättä tuo lisäarvoa asiakkaalle, mikäli vastustus palveluihin on muodostunut.

Pisteiden tulkinta:

6–9 pistettä: sosiaalihuollon asiakkuus

10–15 pistettä: lastensuojelun asiakkuus

Kuva 2.

Tilanteen harvinaisuus (1–5 pist): Harvinaisuudella tarkoitetaan tilanteita tai ilmiöitä, joita esiintyy suhteellisen harvoin, eikä asiaan liittyvää erityisosaamista näin ollen voida edellyttää olevan kaikilla työntekijöillä. Esimerkkejä tällaisista harvinaisista tilanteista voidaan mainita monikulttuurisuuteen liittyvät kysymykset (esim. kunniakulttuuriin liittyvät), pitkittyneet huoltoriidat, poikkeuksellisen vaativa traumatisoituminen tai ylisukupolvinen, kasautunut huono-osaisuus. Harvinaiseksi tapaus voidaan luokitella myös sillä perusteella, että kyseessä on harvinaisen kompleksinen tapaus, jossa riskitekijöitä on poikkeuksellisen useita yhtä aikaa. Lapsen ja hänen perheensä tilanteessa voi olla esim. yhtäaikaan kehitysvammaisuutta, päihderiippuvuutta ja psyykkisiä ongelmia.

Järjestelmän toimivuus (1–5 pist): Tässä osa-alueessa arvioidaan palveluiden saatavuutta ja niiden toimivuutta kokonaisuutena. Lähtökohtaisesti järjestelmän tietysti tulee toimia, eikä tässä arvioida sitä, onko tietyllä alueella saatavilla tarvittavia lakisääteistä palvelua. Selitteessä tarkoitetaan erityisen vaativaa tilannetta, johon on vaikea löytää sopivaa palvelua. Usein tällaisessa tapauksessa on kyse uudesta ilmiöstä, johon ei ole vielä luotu toimivaa auttamismallia. Tämän uusiin ilmiöihin reagoimisen on ajateltu olevan yksi OT-keskusten keskeisiä tehtäviä.

Juridishallinnollinen monimutkaisuus (1–5 pist): Tämän osa-alueen arvioinnissa otetaan huomioon tapauksen kompleksisuus liittyen eri hallinnonaloihin ja juridiikkaan. Esimerkiksi vaativia kansainvälisiä kysymyksiä sisältävät asiat on järkevää keskittää OT-keskuksiin, jotta ajantasainen juridinen tieto on saatavilla kutakin maata koskien.

Mittarit on tarkoitettu sosiaalihuollon ammattilaisen käyttöön ja niiden tulokset ovat viitteelliset. Oleellista on se, että mittarin tulosten perusteella voidaan arvioida, onko tarpeen vähintään konsultoida lastensuojelun

tai OT-keskuksen työntekijää. Mittareita on kokeiltu kuviteltujen ja oikeiden asiakastapausten kanssa erilaisissa LAPE-hankkeen työryhmissä, jotka ovat olleet joko moniammatillisia tai vain sosiaalihuollon edustajien työryhmiä. Lisäksi aloitettiin kokeilut kuudessa erikokoisessa kunnassa keväällä ja syksyllä 2018. Tavoitteena oli lähteä kokeilemaan, voisivatko mittarit tuoda apua sosiaalihuollon porrasteisuuden määrittelyyn. Kaikkiin kokeilukuntiin lähetettiin kysely mittareiden käyttämisestä. Lisäksi muutamissa kunnissa käytiin kokeilun jälkeen päätöskeskustelu.

Kaksi tapausesimerkkiä lastensuojelun ja OT-mittarin kokeiluista

Tapaus 1:

Perheeseen kuuluvat äiti, isä ja 1-vuotias lapsi. Vanhemmat ovat nuoria. Äidillä on diagnosoitu vakava ahdistuneisuushäiriö, epävakaata persoonallisuutta ja dissosiaatio-oireilua. Vointi romahti lapsen syntymän jälkeen, jolloin mukaan tuli itsetuhoisuus. Itsemurhayrityksiä on ollut yksi. Äiti on ollut pitkään osastohoidossa ja hänelle on tullut lisäksi muistiongelmia ja syömishäiriö. Äidin hoito ei ole edennyt, hänellä ei ole näyttänyt olevan tahtoa pohtia omia toimintatapojaan ja tilanne on jumiutunut. Äiti on tämän vuoksi kotiutumassa. Isän vanhemmuudesta ei ole huolta, hän on huolehtinut lapsesta isovanhempien tuella hyvin. Kodin ilmapiiri on lämmin, mutta äidin kotilomien aikana tunnelma kiristyy. Lapsi on kiinnittynyt isäänsä hyvin. Palveluina perheellä on tällä hetkellä aikuispsykiatria, lastenpsykiatria (vuorovaikutuksen tuki), perhetyö sosiaalihuollosta ja päivähoito. Palvelut toimivat, koska isä toimii hyvin yhteistyössä eri tahojen kanssa.

Työryhmän pohdintaa lastensuojelun mittarin avulla:

Työryhmän näkemyksen mukaan tilanteessa oli paljon hyviä elementtejä, mm. isän vanhemmuus, isovanhempien tuki ja toimiva palvelujärjestelmä. Lapsi voi hyvin, hänestä ei ole esitetty huolta päivähoitosta ja hän on kiintynyt isäänsä. Isä on sitoutunut lastenpsykiatrian ja sosiaalihuollon tukeen. Toisaalta äidin tilanne herätti suurta huolta ja hänen tilanteensa vaikutukset perheessä ovat huomattavat kotiutumisen myötä.

Lapsen turvallisuus: 3

Perheen ja lähiyhteisön voimavarat: 3

Yhteistyö: 3

Yhteensä 9 pistettä: sosiaalihuollon asiakkuus.

Työryhmän näkemyksen mukaan asiakkuutta voidaan vielä jatkaa sosiaalihuollossa. Äidin kotiutumisen myötä perhetyötä tiivistetään ja tilannetta seurataan lähes päivittäin. Isän kanssa keskustellaan siitä, miten äidin tilanteen epävakaas voi vaikuttaa lapseen. Pohditaan, pystyisikö isä laittamaan lapsen edun äidin edun edelle. Lisäksi pohditaan voisiko äiti saada paikan psykiatrisesta asumisyksiköstä, jolloin hänen vointinsa vaihtelut eivät vaikuttaisi niin paljon lapsen kasvuun ja kehitykseen. Mikäli tilanne muodostuu lapsen kasvua ja kehitystä vakavasti vaarantavaksi äidin kotiuduttua, eikä isä kykene laittamaan lapsen etua äidin edun edelle, tulee asiakkuus siirtää lastensuojeluun.

Tapaus 2:

Perheen vanhemmat ovat eronneet. Heillä on kaksi lasta, 11- ja 13-vuotiaat. Lapset asuvat vuoroviikoin vanhemmillaan, joilla on molemmilla uudet puoliset ja pienempiä lapsia. Isovanhemmat ovat mukana lasten hoidossa. Vanhemmilla on meneillään huoltoriitatilanne. Molemmat vanhemmat halusivat lapset asumaan luokseen. Vanhemmat ja puoliset ovat aggressiivisia sosiaalityöntekijöitä kohtaan. Yhteistyö ei suju. Vanhemmat vaativat lähes päivittäin jotakin, mutta aivan tarkkaa ymmärrystä ei ole syntynyt, mitä he toivovat. Myös isovanhemmat ovat usein yhteydessä viranomaisiin. Vanhemmat ja isovanhemmat ovat tehneet useita lastensuojeluilmoituksia toisesta vanhemmasta: aiheena on ollut väkivalta ja seksuaalinen hyväksikäyttö. Lapset ovat kokeneet useita poliisitutkintoja, mutta ne eivät ole edenneet esitutkinnasta

eteenpäin. Lisäksi molemmilla vanhemmilla on asianajajat, jotka ovat usein yhteydessä. Tilanteessa on ollut useita oikeudenkäyntejä huollosta, tapaamisesta ja asumisesta. Asumisjärjestelyitä on muutettu oikeudenkäyntien myötä. Molemmat vanhemmat ovat kuvanneet lapsia ja lähettäneet erilaisia videoita lasten kertomista asioista sosiaalityöntekijöille. Lapsilla on ollut perheneuvolan asiakkuus. Käynnit ovat toteutuneet, mutta käynneistä ei ole ollut suurta hyötyä, koska vanhemmat eivät ole nähneet huoltoriidalla olevan vaikutusta lasten tilanteeseen. Koulusta ei ole esitetty huolta lapsista. Lapset ovat vakavan ja surullisen oloisia. Tukimuotona perheessä on valvotut vaihdot. Niissä ja järjestetyissä neuvotteluissa on pidettävä vartija mukana vanhempien aggressiivisuuden vuoksi.

Työryhmän pohdintaa lastensuojelun mittarin avulla:

Työryhmä pohtii tilanteen vaikutusta lasten turvallisuuden tunteeseen. Lapsilla ei ole mahdollisuutta tavanomaiseen lapsuuteen. Kaikkea heidän sanomaansa voidaan käyttää toista vanhempaa vastaan. Tilanne on eskaloitunut entisestään ja huoltoriita on jatkunut jo useita vuosia. Missä vaiheessa lasten terveys heikkenee? Toisaalta lasten perustarpeista huolehditaan ja heillä on harrastuksia. Koulu sujuu. Koulu näyttäytyy neutraalilta maaperältä, eikä sieltä ole esitetty huolta. Läheisten ja asianajajien verkosto aiheuttaa suurta huolta. Vanhemmat riitelevät vuodesta toiseen ja asianajajat puhuvat vain vanhempien oikeuksista. Vanhempien ja isovanhempien kyky toimia yhteistyössä auttavien tahojen kanssa on ontuvaa. Toisaalta lapset ovat käyneet perheneuvolassa, mutta mikäli on tullut esille jotakin, mistä vanhemmat ovat olleet eri mieltä, lapset ovat jälleen joutuneet riidan välikappaleiksi. Lapset ovat joutuneet käymään läpi useita tutkintoja väkivallasta ja kerran myös seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Millainen kuva heille maailmasta syntyy? Onko se turvallinen?

Lapsen turvallisuus: 3

Perheen ja lähiyhteisön voimavarat: 4

Yhteistyö: 4

Pisteet 11: Lastensuojelun asiakkuus.

Työryhmän pohdintaa OT-mittarin avulla tapauksesta 2:

Tilanne ei ole kovin harvinainen huoltoriitatilanne lastensuojelussa. Toisaalta vanhempien aggressiivisuus viranomaisia kohtaan sekä oikeudenkäyntien ja erilaisten tutkintapyyntöjen määrä alkaa olla pitkäaikaisuutensa vuoksi monimutkaistava tekijä. Lisäksi asianajajien ja isovanhempien poikkeuksellisen vahva rooli vaikuttaa tilanteessa. Palveluiden kohdentaminen on ollut jatkuvasti haasteellista. Vanhemmat toivovat lastensuojelulta jotakin, mutta lastensuojelu ei osaa tarjota oikeanlaista tukea. Lapsille tarjottu tuki ei ole vastannut tarkoitustaan, koska lapset ilmaisivat siellä vanhempien näkökulmasta asioita, jotka eivät pitäneet paikkaansa. Monenlaista sovittelua on tarjottu, mutta se on haasteellista vanhempien aggressiivisuuden vuoksi. Vartija neuvotteluissa estää tilanteen eskaloitumisen, mutta varsinaista keskusteluyhteyttä ei ole saatu aikaan. Laki lapsen huollosta, tapaamisesta ja asumisesta sekä lastensuojelulaki ovat ristiriidassa keskenään. Jatkuvat lastensuojeluilmoitukset rasittavat lasten tavallista arkea. He joutuvat erilaisiin prosesseihin osapuoliksi mukaan tahtomattaan. Lapsen oikeuksien näkökulma ei pääse ristiriidassa esille ja tilanne jatkuu edelleen.

Tilanteen harvinaisuus: 3

Palveluiden saatavuus: 4

Juridishallinnollinen monimutkaisuus: 3.

Pisteitä yhteensä 10: konsultaatio OT-keskuksesta.

Mittareiden kokeilujen arviointia

Tapausesimerkeissä tulee esille tilanteiden kompleksisuus ja erilaisten ristiriitaisten tarpeiden läsnäolo. Ensimmäisessä esimerkissä äidin tilanne vaikutti erittäin haasteelliselta, mutta siitä huolimatta päädyttiin sosiaalihuollon asiakkuuteen. Työntekijöiden arvioinnissa tuli esille toisen vanhemman ja lähiverkoston

positiiviset vaikutukset lapseen, jolloin lapsen turvallisuudesta ei syntynyt suurta huolta. Kuitenkin nähtiin, että äidin vaikutukset perheessä saattaisivat vaarantaa lapsen turvallisuutta äidin mielenterveyden ollessa niin suuresti järkkynyt. Toisessa esimerkissä lapset eivät itse (ainakaan vielä) oireilleet voimakkaasti eikä heistä ollut vielä kovin suurta huolta, mutta nähtiin, että nykyisessä tilanteessa heidän kasvunsa ja kehityksensä uhkaavat vaarantua. Tämän vuoksi ammattilaiset arvioivat lapsilla olevan lastensuojelun asiakkuuden tarve. OT-mittarillakin katsottuna tilanne määrittyi haasteelliseksi ja nähtiin konsultaatiotuen tarvetta, koska tilanne oli jatkunut niin kauan. Lasten asiakkuus olikin jo aiemmin käynyt vaativimman tuen tasolla seksuaalisen hyväksikäytön epäilyn vuoksi. Tässä tapausesimerkissä tuli hyvin esiin erilaisten läheis- ja viranomaisverkostojen vaikutusten yhteenkietoutuminen.

Ammattilaiset saivat itse valita tapausesimerkit, joita he halusivat mittareiden avulla käsitellä. Tapaukset olivat poikkeuksetta sellaisia, joiden kohdalla oli haasteellista arvioida, tarvitaanko sosiaalihuollon vai lastensuojelun asiakkuus. Mittarit vaikuttivat toimivan hyvin tämän rajapinnan selkiyttämiseen. Kaikissa tapauskäsittelyissä ammattilaiset arvioivat hyvin samalla tavalla tapausten vaativuutta riippumatta siitä, mistä päin Suomea he olivat tai tekivätkö he yhdennetysti tai eriytetysti sosiaalityötä. Pisteissä ei muodostunut juurikaan heittoa ja pisteet vastasivat hyvin intuitiiviseen arvioon siitä, minkä tasoinen sosiaalihuollon asiakkuus tarvittaisiin. Pistemäärä 10 ja sen yli näytti asettuvan hyvin yhteen työntekijän intuitiiviseen arvioon siitä, että tarvitaan lastensuojelun asiakkuus.

OT-mittarin kohdalla tuli esiin, että tilanteen harvinaisuutta arvioitiin eri tavalla riippuen siitä, kuinka paljon vaativia tilanteita työntekijät ylipäättään olivat kohdanneet. OT-mittarin kokeiluissa tapausesimerkit olivat kuitenkin pääsääntöisesti sellaisia, joissa tapausta oli jo käsitelty vaativissa palveluissa (esim. sijoitus koulukotiin, seksuaalisen hyväksikäytön tutkimukset, erityishuollon asiakkuus). Sosiaalityöntekijöillä oli siis jo etukäteen näkemys siitä, millaisiin tilanteisiin OT-keskuksen tuki on tarpeen. Myös OT-mittarin kohdalla pistemäärä 10 näytti vastaavaan siihen, että tarvittaisiin tukea OT-tasolta.

Mittareista saatiin palaute tiimien ja johtavien sosiaalityöntekijöiden kanssa käytyjen keskusteluiden sekä kokeilukuntiin lähetetyn kyselyn avulla. Kyselyyn vastasivat Seinäjoki, Salo ja Lempäälä. Sosiaalityöntekijöiden näkemysten mukaan mittari antoi tukea reflektiiviselle ajattelulle ja kokonaistilanteen jäsentämiselle. Tiimissä käytettynä pistemäärä antoi suunnan, jota keskustelussa vietiin eteenpäin. Mittarin käyttö vahvisti luottoa omaan ammatilliseen osaamiseen ja arviointikykyyn. Työntekijät kokivat, että välineestä oli apua sekä työntekijän oman arvioinnin muodostamiseen että yhteisen ymmärryksen rakentamiseen työparin tai tiimin kanssa. Muiden alojen edustajat, joita joissakin työryhmissä oli mukana, kertoivat mittareiden selkiyttäneen heille sosiaalihuollon arvioinnin perusteita.

Mittareita on kokeiltu asiakkuuksien eri vaiheissa mm. vireilletulovaiheessa, palvelutarpeen arvioinnissa, huostaanoton purkamisessa ja sijaishuollon muutoksessa. Palvelutarpeen arvioinnin aikana mittarin kerrottiin vahvistavan ja tukevan omia päätelmiä asiakkuuden tarpeesta sosiaalihuollossa tai lastensuojelussa. Mittarin koettiin jäsentävän tilannetta hyvin myös muissa asiakkuuden vaiheissa. Sen koettiin myös antavan vahvistusta omalle ja työparin ajatuksille siitä, milloin asiakkuutta ei tarvita lainkaan.

Osa vastaajista kaipasi pisteytykseen laajempaa skaalaa tai mahdollisuutta antaa puolikkaita pisteitä. Yksi vastaaja pohti, pitäisikö lasten ja vanhempien osioita erottaa, koska esimerkiksi vanhempi voi ottaa tukea vastaan, mutta lapsi ei. Nykyisten pisterajojen todettiin mahdollistavan eroavaisuuksien syntymisen. Aivan ensimmäisten kokeilujen aikana todettiin, että eroavaisuuksia pistemäärissä ei synny, mikäli muuttujia on kovin paljon ja skaala on laaja. Myös vanhemman ja lapsen osien erottamista pohdittiin. Tähän ei kuitenkaan päädytty siksi, että sosiaalihuollon arvioinnissa on oleellista arvioida lapsen tarpeiden sekä vanhempien ja lähiyhteisön voimavarojen välistä suhdetta.

Terveystuon ammattilaisilta tuli viestiä siitä, että mittarin tulisi sisältää enemmän lapsen tilannetta kartoittavia osa-alueita. On kuitenkin huomioitava, ettei mittareita ole tarkoitettu lapsen tilanteen laajan kartoittamisen välineeksi. Tällainen kartoitustyö tulee tehdä osana palvelutarpeen arviointia tai esimerkiksi osana lastensuojelun systeemisen tiimin tekemää asiakkuuden aikaista arviointia. Mittarit on tarkoituksellisesti luotu hyvin yksinkertaiseksi ja selkeiksi. Niiden avulla työntekijä voi tehdä synteisiä palvelutarpeen arvioinnissa tai muussa laajemmassa arvioinnissa kootuista tiedoista asiakastilanteen haastavuuden määrittämiseksi.

Yksi vastaajista oli kokeillut mittaria nuoren kanssa. Tämä kokeilu ei toiminut niin hyvin, koska käsitteet olivat ammattilaisten kielellä ja kokonaisuudet olivat laajoja. Asiakastyössä ulottuvuudet tulisikin pilkkoa pienemmiksi kokonaisuuksiksi. Sosiaalityöntekijät kuitenkin näkivät, että välinettä voisi käyttää asiakastyössä, mutta kielen tulisi olla asiakasystävällistä ja konkreettista. Ammattilaisten käyttöön mittarin todettiin olevan hyvä ja kaivattu työkalu. Salossa lastensuojelun mittari on jäänyt käyttöön palvelutarpeen arvioinnissa määrittelemään sitä, tarvitaanko sosiaalihuollon tai lastensuojelun asiakkuus. Mittari on selventänyt tiimien välistä keskustelua ja sen avulla työntekijät ovat saaneet jäsenettyä epämääräiseltä tuntuvaa huolta.

Mittarit saivat yllättävänkin hyvän vastaanoton. Vastaajista lähes kaikki kokivat mittarista olevan pelkkää hyötyä. Pohdintaa käytiin kuitenkin siitä, että haittaa voi syntyä, mikäli mittaria käytettäisiin liian suppealla katseella. Mittarin jatkokehittämisessä voidaan tarkentaa pisteiden skaalausta ja muuttujien suhdetta toisiinsa. Kuitenkin näillä yksinkertaisilla pisterajoilla näytti siltä, että kokonaispisteet vastasivat hyvin työntekijöiden ennakoarviota siitä, miten vaativasta tilanteesta on kyse.

Pohdintaa sosiaalihuollon ja terveydenhuollon porrastuksen yhdistämisestä

Sosiaali- ja terveydenhuollon integraation edetessä on tärkeää huomioida, ettei porrasteisuutta voida määritellä järjestelmälähtöisesti. Asiakkaan tarpeen tulee määritellä minkä tason palveluita käytetään. Sydänleikkaus hoidetaan yliopistollisessa sairaalassa, mutta leikkauksesta toipumisen aikaiseen arjen tukeen etsitään apu matalan kynnyksen sosiaalipalveluista. Vakavat mielenterveyden ongelmat hoidetaan edelleen erikoissairaanhoidossa, mutta arjen tuki kotiin voi olla tarkoituksenmukaista järjestää sosiaalihuoltolain mukaisena perhetyönä. Puheterapiaa saadaan edelleen perusterveydenhuollossa, vaikka vakavat arjen hallinnan vaikeudet samassa perheessä vaatisivat lastensuojelua. Tavoitteena ei siis voi olla yhdenmukainen arviointijärjestelmä ja porrasteisuuden jäsentämisen tapa sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Oleellista on löytää tapa yhdistää eritasoiset palvelut asiakkaan tilanteeseen soveltuvaksi kokonaisuudeksi.

Sosiaali- ja terveydenhuollossa asiakkaiden jaottelua on viime vuosina yritetty selkiyttää erilaisilla asiakassegmentointimalleilla, joissa on hyödynnetty erilaisia toimintakyvyn mittareita. Eräs asiakassegmentoinnin väline on Suuntima¹⁵. Siinä keskeistä on huomioida asiakkaan toimintakyky suhteessa hänen haasteisiinsa, esim. sairauden vaatimaan hoitoon. Arvioinnissa huomioidaan myös läheis- ja viranomaisverkostojen olemassaolo ja toimivuus. Asiakassegmentointia perustellaan ajatuksella, että kullekin asiakkaalle turvataan juuri hänelle sopiva palvelupolku. Segmentointimallien taustalla on kuitenkin usein myös tarve kohdentaa palvelujärjestelmän resursseja oikein siten, että vähemmän tarvitsevat asiakkaat hoituvat kevyemmällä tuella. Näin vaativimpiin tilanteisiin säästyy vahvin osaaminen ja myös suurin ajallinen panostus. Asiakassegmentoinnista puhuttaessa nousee usein kysymys, onko eettisesti oikein lokeroida asiakkaita, eikö se ole leimaavaa. Onko vaarana, että asiakkaan kerran saama arviointi ohjaa muuttuneessakin tilanteessa sitä, mihin ryhmään hän ja hänen perheensä kuuluu? Pitäisikö mieluummin ajatella, että sosiaalihuollossa ei segmentoida asiakasryhmiä vaan asiakastilanteita? Samankin lapsen ja perheen tilanne voi edellä mainittujen mittareiden avulla määrittyä jossakin tilanteessa lastensuojelun tukea tarvitseväksi, vaativaksi tai perustason tuella ratkottavaksi tilanteeksi. Arvioinnin tulee olla jatkuvaa. Asiakkaan tilanteen muuttuessa on syytä arvioida myös asiakkuusstrategia tai palvelun tarve uudelleen.

Ammattilaiset ovat ottaneet mittarit kiitollisina vastaan, vaikka niiden kehittäminen on alkuvaiheessa. Mittarin käyttötapoja eri asiakkuuksien vaiheissa kannattaa edelleen kehittää. Esimerkiksi eräissä kunnassa ammattilaiset olivat hyödyntäneet mittaria systeemisen lastensuojelun tiimissä ja käyttäneet sitä sukupuutyöskentelyn yhteydessä. Olemme pohtineet muun muassa, voitaisiinko jatkokehittämisessä hyödyntää sellaista sosiaalisen verkostanalyysin menetelmää (esim. Israel & Wolf-Branigin 2011), joka huomioi läheisverkostojen lisäksi viranomaisverkostojen vaikutukset tilanteen kehittymiseen. Tällöin

¹⁵ <https://www.suuntima.com/>

ammattilaiset voisivat jäsentää paremmin verkostojen vaikutusten yhteenkietoutumista. Mittareiden jatkokehittämisessä tulee huomioida myös käsitteiden selkeys, jotta arviointi saadaan läpinäkyväksi myös asiakkaille. Lastensuojelun mittaria voi käyttää jo nyt laajemman arvioinnin osana työntekijöiden reflektiivisen pohdinnan tukena. Myös OT-mittaria voidaan hyödyntää, vaikka OT-keskuksia ei vielä ole olemassa. OT-mittarin avulla voidaan tuoda esiin minkä verran työntekijällä on vaativimpia asiakkuuksia, jolloin resurssien käyttöä voidaan kohdentaa tarpeen mukaisesti.

Suuntima-työkalu ja siihen perustuvat palveluketjut (esim. lasten ja nuorten mielenterveystyön palveluketju) ovat jo askel kohti sosiaali- ja terveydenhuollon porrastamisen yhdistämistä. Suuntima ei kuitenkaan vielä ota huomioon läheis- ja viranomaisverkostojen yhteenkietoutumisesta johtuvia epälineaarisia vaikutuksia eli kompleksisuutta. Joskus pieneltä vaikuttava takaisku asiakkaan elämässä voi johtaa tilanteen eskaloitumiseen. Joskus puolestaan suuressakin katastrofissa ihmiset selviävät hyvin. Edellä kuvattujen lastensuojelun ja OT-mittareiden etuna on ollut se, että ne eivät ole liiaksi kahlinneet ammattilaisten ajattelua. Kokeilujen perusteella mittarit ovat toimineet ammattilaisten ajattelun jäsentäjinä ja ne ovat kirkastaneet läheis- ja viranomaisverkostojen yhteisvaikutuksia perheen tilanteessa. Mittareiden avulla näyttää mahdolliselta määritellä, miten kompleksisesta tilanteesta on kyse sekä miten tiivistä tukea ja laaja-alaista osaamista tarvitaan.

Lähteet

- Caffrey, Louise & Munro, Eileen (2017) A Systems Approach to Policy Evaluation. *Evaluation*. 23:4, 463-478. <https://doi.org.ezproxy.utu.fi/10.1177/1356389017730727>
Viitattu 10.9.2018.
- Gillingham, Philip (2011) Computer-based Information Systems and Human Service Organisations: Emerging Problems and Future Possibilities, *Australian Social Work*, 64:3, 299-312 <http://dx.doi.org/10.1080/0312407X.2010.524705>
Viitattu 5.2.2018.
- Hanén, Tom (2017) Yllätysten edessä. Kompleksisuusteoreettinen tulkinta yllättävien ja dynaamisten tilanteiden johtamisessa. *Maanpuolustuskorkeakoulu julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 11. Akateeminen väitöskirja.* http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/130810/Hanen2016_MPKK%20%28final_verkkoversio%29.pdf?sequence=2&isAllowed=y Viitattu 1.9.2018.
- Hood, Rick (2014) Complexity and Integrated Work in Children's Services. *British Journal of Social Work*, 1:44, 27-43. <http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=8afeb578-0208-4356-8060-1503510f2b77%40pdc-v-sessmgr03> Viitattu 5.9.2018.
- Israel, Nathaniel & Wolf-Branigin, Michael (2011) Nonlinearity in Social Service Evaluation: A Primer on Agent-Based Modeling. *Social Work Research*. 35:1, 20-24. EBSCOhost, search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=sih&AN=59266785&site=ehost-live Viitattu 14.9.2018.
- Huuskonen, Saila & Korpinen, Johanna & Ritala-Koskinen, Aino (2010) Lastensuojelun avohuolto ja seurannan selonteot. Teoksessa: *Sosiaalityö, tieto ja teknologia*. Pohjola, Anneli & Kääriäinen, Aino & Kuusisto-Niemi, Sirpa (toim.) Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kananoja, Aulikki & Lavikainen, Marjo & Oranen, Mikko (2013) Toimiva lastensuojelu. Selvitystyöryhmän raportti. *Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita* 2013:19. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3611-9> Viitattu 1.9.2018.
- Manssila, Jaana & Rahikka, Anne & Sjöblom, Stina (2018) Suositus toimintakykykymittareiden yhdenmukaisen ja eettiseen käyttöön sosiaalialalla. Helsingin yliopisto: TOIMIA <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2018070427037> Viitattu 5.9.2018.
- McAlinden, Fiona & McDermott, Fiona & Morris, Jo (2013) Complex Patients: Social Workers' Perceptions of Complexity in Health and Rehabilitation Services. *Social Work in Health Care*, 52:10, 899-912. DOI: 10.1080/00981389.2013.834032 Viitattu 6.9.2018.
- Munro, Eileen (2002) The Role of Theory in Social Work Research. *Journal of Social Work Education*, 38:3, 461-470, DOI: 10.1080/10437797.2002.10779110 Viitattu 1.9.2018.
- Parton, Nigel (2008) Changes in the Form of Knowledge in Social Work: From the 'Social' to the 'Informational'? *British Journal of Social Work*, 38:2, 253-269. doi:10.1093/bjsw/bcl337 Viitattu 14.9.2018.
- Tapiola, Mia & Oranen, Mikko & Ranta, Klaus & Känkänen, Päivi & Tenhunen, Tiina (2017) Vaativan tason palvelujen ja palvelurakenteiden uudistaminen. Teoksessa: *Erytys- ja vaativan tason palvelujen työpajaprosessin raportit. Osana Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelmaa*. Työpäpaperi 26/2017, 98-119. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Yliruka, Laura & Vartio, Riitta & Pasanen, Kaisa & Petrelius, Päivi (2018) Monimutkaiset ja erityistä osaamista edellyttävät asiakastilanteet sosiaalityössä. Valtakunnallisen kyselyn tuloksia. Työpäpaperi 16/2018. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.
- Muut aineistot:
- Lastensuojelulaki 417/2007
Sosiaalihuoltolaki 1301/2014
Valtioneuvoston asetus erikoissairaanhoidon työnjaosta ja eräiden tehtävien keskittämisestä 582/2017
Suuntima: <https://www.suuntima.com/>

Koulukotien asema muuttuvassa palvelukentässä

Elina Pekkarinen, VTT tutkimuspäällikkö (ma.), Nuorisotutkimusverkosto & Noora Hästbacka, tutkija, VTM, Nuorisotutkimusverkosto

Johdanto

Suomalaisen lastensuojelun erityispiirre on, että järjestelmä vastaa pienten lasten lisäksi teini-ikäisten, 13–17-vuotiaiden lasten, suojelun tarpeisiin. Erityiseksi käytännön tekee se, että myös nuoren oman käyttäytymisen ongelmat – koulunkäynnin laiminlyönti, sääntöjen rikkominen, päihteidenkäyttö, karkailu ja rikollisuus – ovat perusteita suojelutoimenpiteiden käynnistämiseksi. Useissa muissa maissa tällaiset nuoret ovat muiden kuin lastensuojelun, esimerkiksi nuorisotuomioistuinten tai erityisen nuorisohuollon piirissä. Tästä pohjoismaisesta erityispiirteestä johtuen lastensuojelun palveluissa on huomattava joukko teini-ikäisiä nuoria. Etenkin tämänikäisten kiireelliset sijoitukset ovat lisääntyneet ja yhä useampi nuori tulee jossain vaiheessa sijoitetuksi (Lastensuojelu 2017, 3).

Koska nuoret ovat lastensuojelun piirissä, on Suomeen aikojen saatossa rakentunut erilaisia lastensuojelun rakenteita, joiden puitteissa heidän tarpeisiinsa vastataan. Nuorille tarkoitetut avohuollon tukitoimet ovat kuitenkin pitkään olleet vajaita (Heino ym. 2016a), vaikka niiden kustannukset ovat vuodesta toiseen kasvaneet (Heino 2016b). Tuoreessa huostaanottoja koskevassa tutkimuksessa todettiin, että erityisesti nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelut ovat riittämättömiä. Yllättävän usein nuorelle ei pystytty järjestämään tarvittavaa tukea, koska sellaista ei ollut saatavilla. Ongelmalliseksi todettiin myös nuorten kieltäytyminen tarjotusta tuesta. (Heino ym., 2016a.) Nuorisoiikaisille ei kaikissa kunnissa ole tarjolla tarkoituksenmukaisia avohuollon tukitoimia, ja vaikka tukea olisikin, nuoren käyttäytyminen voi olla niin vaikeaa, ettei häntä voida pitää kotiolosuhteissa vankankaan tuen turvin. Tällöin joudutaan turvautumaan nuoren lyhyt- tai pitkäaikaiseen sijoitukseen. Koska nuorten ongelmat ovat usein sen laatuaisia, ettei heidän tarpeisiinsa voida vastata perheissä, on Suomeen perustettu erilaisia lastensuojelulaitoksia, joihin nuorisoiikaisia sijoitetaan. Koulukodit ovat näistä pitkäikäisimpiä ja ehkä tunnetuimpia laitoksia, joihin kuitenkin sijoitetaan vain murto-osa teini-ikäisistä lastensuojelun asiakkaista.

Nuorisotutkimuksen piirissä koulukodit ovat olleet tutkimuskohde jo pitkään. Tässä luvussa kerromme kolmen tuoreen tutkimuksen avulla, miten koulukotien antamaa huolenpitoa ja kasvatusta voidaan parantaa. Tutkimukset on toteutettu osana eri tutkimushankkeita, mutta kunkin hankkeen perimmäinen tavoite on ollut kehittää koulukotityötä. Tutkimuksista ensimmäinen avaa näkökulman koulukotien arkeen sieltä aikuistuneiden kahdeksan nuoren näkökulmista (Pekkarinen 2016, 2017b ja 2017c). Toinen tutkimuksista tarkastelee koulukotien asemaa ja tehtävää suomalaisessa lastensuojelujärjestelmässä koulukotien johdon näkökulmasta (Pekkarinen 2017a). Kehittämistarpeita tarkastellaan koulukotien ohjauksen ja rakenteiden, toimintakäytäntöjen ja työn sisältöjen, yhteistyöverkoston ja lopulta työn vaikuttavuuden kannalta. Tutkimuksista kolmas tarkastelee koulukotien yhteistyötä psykiatrisen ja rikosseuraamusjärjestelmän kanssa koulukotien henkilöstön ja yhteistyökumppaneiden näkökulmista (*Fostering Alternative Care for Troubled Minors – FACT for Minors*) (Hästbacka & Pekkarinen 2018). Kaikista mainituista tutkimuksista nostamme esiin etenkin havainnot, jotka ovat oleellisia kehitettäessä erityisen ja vaativan tason sijaishuollon palveluita. Ensimmäiseksi kuitenkin kiinnitämme koulukodit suomalaiseen lastensuojelun palvelurakenteeseen.

Koulukotien erityispiirteistä

Tarja Pösö (1993, 39–45) on nimittänyt pohjoismaista tapaa vastata nuorten ongelmakäyttäytymiseen huoltomalliksi erotuksena angloamerikkalaisissa maissa omaksutulle oikeusmallille. Järjestelmien

erilaisuus valettiin jo 1800-luvun lopussa. Tuolloin Norjaan asetettiin maailman ensimmäinen lastensuojelulaki vuonna 1896 ja Yhdysvaltoihin Illinoisin nuorisotuomioistuin vuonna 1899. Norjassa pahantapaiset lapset ohjattiin kunnallisten kasvatustalokuntien ohjaukseen, kun Illinoisissa tehtävä annettiin tuomioistuimelle. Molempien järjestelmien ideologia oli huollollinen, vaikka järjestelmät hallinnollisesti poikkeavat toisistaan paljon. (Mt.)

Suomessa jo vuoden 1889 rikoslaissa määrättiin, että 7–14-vuotiaat rikoksenteijät tuli sijoittaa kasvatustaloksiin. Suomeen perustettiin useita kunnallisia, yksityisiä ja valtion omistamia kasvatustaloksia. Valtion omistamat kasvatustalokset toimivat aluksi vankeinhoidon ja myöhemmin sosiaaliministeriön alaisina ja toisen maailmansodan jälkeen niitä ryhdyttiin kutsumaan koulukodeiksi. (Pulma 1987, 96–114, 179–182.) Koulukotien ja niihin sijoitettujen lasten määrät ovat vuosikymmenien saatossa vähentyneet. Vuonna 1945 yksityisiin ja valtion omistamiin koulukoteihin oli sijoitettu 1300 lasta, kun lukumäärä 1980-luvulle tultaessa oli enää 300. (Mt., 227.) Koulukoteihin sijoitettujen lasten määrä on tämän jälkeen pysynyt melko vakaana. Vuonna 2018 valtion omistamia koulukoteja on toiminnassa viisi – Sairilan koulukoti Mikkelissä, Sippolan koulukoti Kouvolassa, Lagmansgårdenin koulukoti Pedersöressä, Vuorelan koulukoti Vihdissä ja Limingan koulutuskeskus Limingassa, minkä lisäksi toiminnassa on kaksi yksityistä koulukotia – Perhekuntoutuskeskus Lauste Turussa ja Koulukoti Pohjolakoti Muhoksella.

Historian saatossa koulukotien asema suomalaisessa palvelujärjestelmässä on vaihdellut. 1900-luvun alussa ne edustivat edistyksellistä tapaa järjestää nuorten kasvatusta ja hoitoa. 1960-luvulla koulukodit kohtasivat ankaraa kritiikkiä, joka on jatkunut näihin päiviin asti. Tuore selvitys lastensuojelun sijaishuollossa vuosina 1936–1984 eläneistä lapsista paljasti karuja kokemuksia koulukodeissa kasvaneiden kertomina. Väki- ja mielivalta olivat lastensuojelun sijaishuollon arkea ja koulukodeissa väkivaltaa koettiin myös toisten nuorten taholta (Hytönen ym. 2016). Selvitys johti valtiovalan anteeksipyyntöön ja lupaukseen siitä, ettei tilanne tule toistumaan. Tuore oikeusasiamiehen suorittama valvonta koulukoti Pohjolakotiin kertoo kuitenkin edelleen epäkohdista ja paljastaa kiireellisen toimintakäytäntöjen uudistamisen sekä valvonnan vahvistamisen tarpeen (Eduskunnan oikeusasiamiehen... 2018). Näihin uudistamisen tarpeisiin vastaamme tässä tekstissä.

Koulukodeista on vuosikymmenien saatossa tehty useita selvityksiä ja tutkimuksia (yhteenvetona ks. Kihlman & Rautiainen 2010; Pekkarinen 2017a). On tiettyjä piirteitä, jotka erottavat koulukodin muista lastensuojelulaitoksista. Koulukoti toimii normeja rikkoneiden nuorten parissa, joilla on monipolvinen lastensuojeluhistoria ja joiden kohdalla aiemmat lastensuojelusijoitukset ovat epäonnistuneet (Pösö 2004, 122–124). Koulukodeilla on keskenään samankaltainen historia, hallinnolliset ja fyysiset rakenteet, henkilöstön osaamisvaatimukset ja hoidon sisällöt. Lisäksi kaikilla koulukodeilla on oman opetusluvan nojalla toimiva peruskoulu, joka antaa erityisopetusta. Lisäksi koulukodeille on tyypillistä, että ne tasapainoilevat psykiatrisen hoitojärjestelmän, päihdehuollon, kriminaalihuollon, perhetyön ja erityisopetuksen yhtymäpinnoilla, jolloin nuorten tarpeisiin vastaaminen edellyttää moniammatillista lähestymistapaa. (Pekkarinen 2017a; Pösö 2004.) Laitokset, jotka vastaavat yhteiskunnan marginaaliin joutuneiden nuorten vaativasta hoidosta ja kasvatuksesta, ovat asemassa, jossa ne voivat katkaista syrjäytymisen kierteen tai vahvistaa sitä entisestään. Seuraavissa luvuissa annetaankin suosituksia siitä, miten koulukotien antaman huolenpidon laatua voidaan nykyisestä kehittää.

Koulukotien todellisuutta tutkimassa – aineisto ja menetelmä

Aineistomme koostuu kolmessa eri tutkimushankkeessa kerätyistä haastatteluista, havainnoista ja asiakirjamateriaalista. Tutkimushankkeista ensimmäisessä tutkittiin koulukodeista aikuistuneiden nuorten kokemuksia lastensuojelun toimenpiteistä. Hankkeessa haastateltiin kahdeksaa koulukodissa sijoitettuna ollutta nuorta aikuista, kuutta naista ja kahta miestä, jotka haastatteluajankohtana olivat iältään 22–28-vuotiaita. Haastattelut toteutettiin Irving Seidmanin (2015) fenomenologisen haastattelun menetelmällä ja aineisto analysoitiin sisällönanalyysia ja grounded theory -menetelmää soveltaen. Haastatteluista kuusi osallistui Valtion koulukotien Kokemuksista voimaa -hankkeeseen, joka toteutettiin Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen aloitteesta vuosina 2014–2016. Elina Pekkarinen osallistui kahden vuoden aikana yhteensä yhteentoista ryhmätapaamiseen, joissa kokemusasiantuntijoiden ja ohjaajien yhteisten

keskusteluiden ja ryhmätöiden avulla pyrittiin tuomaan konkreettisia muutosehdotuksia koulukotien arkeen. Tämä haastateltavien valikoituvuus – osallistuminen koulukotien toimintaa kehittävään ryhmätoimintaan – on huomioitava haastatteluaineistoa lukiessa. Haastatellut olivat erittäin motivoituneita parantamaan koulukotityötä ja tuomaan näkemyksensä esiin. (Pekkarinen 2016; 2017a ja b.)

Tutkimushankkeista toinen käynnistyi hallituksen kärkihankkeen LAPE:n sekä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen aloitteesta koulukotien aseman ja tehtävän selkiyttämiseksi tulevassa sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksessa. Kaikissa viidessä valtion alaisessa koulukodissa, Vuorelan, Lagmansgårdenin, Sippolan ja Sairilan koulukodissa sekä Limingan koulutuskeskuksessa, ja kahdessa yksityisessä koulukodissa, Pohjolakodissa ja Perhekuntoutuskeskus Lausteella, suoritettiin syksyllä 2016 haastattelut, joihin johtajien lisäksi osallistui erityistyöntekijöitä (Pekkarinen 2017a). Lisäksi haastateltiin erikseen Pohjolan koulun ja Satulavuoren koulun rehtorit, Valtion koulukotien koordinoiva rehtori ja Valtion koulukotien toiminnasta vastaava johtaja. Yhteensä haastattelukertoja oli yksitoista ja niihin osallistui seitsemäntoista koulukoteja edustavaa henkilöä. Haastatteluiden lisäksi selvitys sisälsi runsaan asiakirjamateriaalin, joka koostui mm. koulukotien toimintakertomuksista ja -suunnitelmista, henkilöstö- ja tilastrategioista, tilastoista, toimintatapojen kuvauksista, järjestyssäännöistä ja koulutuskuvauksista. (Pekkarinen 2017a.)

Tutkimushankkeista kolmas on Euroopan unionin Rights, Equality, and Citizenship (REC) -ohjelman rahoittama viiden maan yhteishanke (*FACT for Minors*), jonka tavoitteena on kehittää huolenpitoa niiden nuorten kohdalla, joilla on yhtäaikaista rikollista käyttäytymistä ja mielenterveyden häiriöitä. Tavoitteena oli tuottaa tietoa erityisesti vaihtoehtoisista huolenpidon muodoista¹⁶. Suomen osalta hankkeeseen valittiin kolme uudentyyppistä nk. hybridimallista koulukotiosastoa – yksi Sairilasta ja kaksi Perhekuntoutuskeskus Lausteelta – joissa on erikoistuttu psykiatriasta tukea tarvitsevien nuorten huolenpitoon. Yhteensä ryhmä- ja yksilöhaastatteluita tehtiin Lausteella kymmenen ja Sairilassa viisi, minkä lisäksi haastateltiin kahta konsultoivaa psykiatria ja yhtä psykiatriasta sairaanhoitajaa sekä yhtä sijaishuollon erityisasiantuntijaa. Tämän lisäksi järjestettiin fokusryhmähaastattelu Monitieteisen lastensuojelututkimuksen kansallisessa asiantuntijaryhmässä. Yhteensä haastattelukertoja oli siis yhdeksäntoista. Aineisto käsiteltiin Italiasta tulleen protokollan mukaisesti teemoittain etsien eri teema-alueiden (strategiat, organisaatorakenne, teoriat, käytännöt, moniammatillinen yhteistyö) vahvuuksia, heikkouksia ja kehittämisen tapoja. (Hästbacka & Pekkarinen 2018.)

Seuraavissa luvuissa käsittelemme saatuja kehitysehdotuksia rakenteiden, toimintakäytäntöjen, moniammatillisen yhteistyön ja työn vaikuttavuuden kannalta.

Rakenteet ja ohjaus

Suomalainen lastensuojelun sijaishuollon rakenne on kuluneiden kahden vuosikymmenen ajan ollut valtavassa muutoksessa. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä on noussut 1990-luvun alun 6058 lapsesta 15 237 lapseen vuonna 2017 (Lastensuojelu 2017). Teini-ikäisenä sijoitetuista yli 70 % sijoitetaan laitoshoitoon perhehoidon sijaan (Ristikari ym. tulossa). Koulukotien paikkamäärä on säilynyt melko samana aina 1990-luvulta alkaen, mutta yksiköihin tulevien nuorten tarpeissa ja tulehmissa on tapahtunut muutoksia. Koulukodit ovat aina asemoituneet erityisen vaativan tason huolenpitoa ja kasvatusta tarjoavina laitoksina, mikä on aiheuttanut niiden ajautumisen viimesijaisiksi sijoituspaikoiksi. Koulukotien johtajien mukaan tulkinta voi johtaa sijoituksen viivästymiseen tilanteissa, joissa koulukodin tarjoama tuki auttaisi nuorta jo varhaisemmassa vaiheessa. Tällä hetkellä Valtion koulukoteihin sijoitettavien nuorten keskimääräinen tuloikä on 15 vuotta.

¹⁶ Muissa hankkeisiin osallistuneissa maissa nuoret määrättiin koulukotien kaltaisiin instituutioihin määrääjäksi tuomarin päätöksellä. Suomessa vastaavaa käytäntöä ei ole, vaan koulukoteihin sijoittaminen tapahtuu sosiaaliviranomaisten tai tahdonvastaisen huostaanoton kyseessä ollessa hallinto-oikeuden ratkaisuna. Käräjäoikeuden tuomarin päätöksellä voidaan määrätä seuraamusluonteisesti vain ehdollista tai ehdotonta vankeusrangaistusta, joka suoritetaan vankeinhoidon alaisuudessa. Suomessa tämä merkitsee tuomion suorittamista aikuisten vankilassa. Prosessuaalisista eroista huolimatta maiden välillä ilmeni runsaasti yhtäläisyyksiä, joita kuvataan tarkemmin raportissa Hästbacka & Pekkarinen 2018.

Viime vuosina on tullut lapsia, joilla voi olla toistakymmentäkin sijaishuoltopaikkaa takanaan. On ollut perhesijoituksia, erilaisia vaativia yksiköitä, monia tämän tyyppisiä eri puolilta Suomea. (–) On lapsia, joista uskallan sanoa, että he ovat lastensuojelujärjestelmän traumatisoimia tässä suhteessa. (Koulukotijohtajan haastattelu)

Euroopan unionin hankintalainsäädäntö on 1990-luvulta asti ohjannut palveluiden järjestämistä ja tuottamista, mikä lastensuojelun kentällä on näkynyt yksityisten toimijoiden nopeana lisääntymisenä (Porko ym. 2018). Koulukodeissa kilpailun lisääntyminen on merkinnyt osin tervetullutta toimintakäytäntöjen tehostamista, mutta myös epätarkoituksenmukaista taloudellista niukkuutta, mikä säteilee suoraan nuorten valikoitumiseen. Kuntien päätöksenteossa kilpailutussopimukset ja tarjolla olevien paikkojen niukkuus voivat ohjata sijaishuoltopaikan valintaa lapsen etua enemmän. Valikointi ei koske kuitenkaan vain sijoitettavia tahoja, vaan myös sijaishuoltopaikat joutuvat venyttämään lastensuojelulain periaatteita. Osastojen käyttöaste on pidettävä korkeana silloinkin, kun se ei lapsen tarpeiden, lapsiryhmän dynamiikan tai osaston muun tilanteen kannalta ole järkevää.

Eli meillä on todella moninaista lasta ja me joudumme talouspaineessa taipumaan siihen. Itsekin joudun johtajana tekemään välillä päätöksiä, jotka eivät ole mielekkäitä. Saatan ajatella, ettei nyt ehkä kannattaisi tuohon yksikköön ottaa, mutta meidän on pakko, koska talousluvut ovat taas tulossa. (Koulukotijohtajan haastattelu)

Tulevaisuutta ajatellen olisikin tärkeää, että koulukotien asema suhteessa muihin palveluntarjoajiin selkeyttäisiin ja niiden osaamisen vahvuudet tunnistettaisiin. Voimakkaasti ja monin tavoin oirelevien nuorten tulisi päästä vankan huolenpidon piiriin nykyistä varhaisemmassa vaiheessa, jotta päihde- ja rikoskierre voidaan katkaista ja peruskoulutus turvata. Kilpailutussopimukset eivät saa muodostua esteeksi koulukotisijoitukselle. Suomessa esimerkiksi valtion mielisairaalat ja vankeinhoito eivät ole samalla tavoin kilpailutuslainsäädännön piirissä kuin valtion koulukodit. Tulevassa sosiaali- ja terveydenhuollon reformissa on korkea aika selkeyttää koulukotien asemaa lastensuojelun pirstaleisessa palvelukentässä.

Koulukotien ohjaukseen liittyy vahvasti myös valvonta, joka oikeusasiamiehen tarkastuksen yhteydessä on noussut kritiikin keskiöön. Toisin kuin julkisuudessa on annettu ymmärtää, koulukodeissa – myös Pohjolakodissa – valvonta koettiin aukottomaksi ja tiiviiksi.

Nyt ollaan jo melkoisessa kulminaatiopisteessä, että voiko valvontaa enää enempää lisätä. Ei täällä ole sellaista kiveä, mitä ei olisi viime vuosien aikana käännetty. (Koulukotijohtajan haastattelu)

Valvontaa pidetään myönteisenä asiana, mutta koska valvovia viranomaisia on monta, se aiheuttaa myös ristiriitaisia ohjeita. Laitosten toimintaa valvovat niin sijoitettujen lasten asioista vastaavat sosiaalityöntekijät, kuntien sijoittavat viranomaiset, aluehallintovirasto kuin oikeusasiamiehen kanslia. Syksyllä 2016 aluehallintovirastoista ja eduskunnan oikeusasiamiehen kansliasta saadun tiedon mukaan koulukodeissa ei ollut käynnissä ulkopuolisten kantelusta johtuvaa valvonta- tai selvitysmenettelyä. Sen sijaan oikeusasiamiehen omasta aloitteesta oli käynnistetty kolme selvitystä Pohjolakodissa. (Pekkarinen 2017a.) Valvontaa peräänkuuluttivat myös koulukodeissa kasvaneet nuoret. He olivat kokeneet valvonnan puutetta, eivät vain koulukodeissa, vaan myös muissa laitoksissa ja sijaisperheissä. Osalla oli traumatisoivia kaltoinkohtelun kokemuksia eri sijaishuoltopaikoista, eivätkä sosiaalityöntekijät uskoneet heidän kertomuksiaan. Haastatelluista nuorista monella oli myös kokemus, ettei sosiaalityöntekijä voinut tavata kahden kesken. Seuraava nuori kertoo myös puheluiden kuuntelusta koulukodissa.

E: Mut sä sanoit että ohjaajat kuunteli ne puhelut, niin etkö sä tavannut sosiaalityöntekijöitä kahden kesken? Kävikö ne koskaan kattomassa sua?

V: (tauko) Ne kävi palaverissa, ei ne, ei. Yhtään kertaa ei tuu mieleen, että olis sosiaalityöntekijä tullut muuten vaan.

E: Käynyt sun kanssa kävelyllä? (V: ei). Käynyt sun huoneessa? (V: ei)

V: Palaverit on ainoat koulukotiajasta mitä on sitten. (Ote koulukodissa kasvaneen nuoren haastattelusta)

Sopii toivoa, että valvonta on kertojan kokemuksista parantunut, ettei puheluita enää kuunnella ja että kaikilla sijoitetuilla lapsilla ja nuorilla on sosiaalityöntekijänsä yhteystiedot ja mahdollisuus tavata häntä säännöllisesti myös kahden kesken.

Valvonnallakaan ei kuitenkaan kyetä ehkäisemään kaikkia väärinkäytöksiä, joista osa johtuu vinoutuneista toimintakulttuureista, vääristyneestä tavasta ymmärtää oman työn tarkoitusta ja henkilöstön kuormittuneisuudesta. Jotta tällaisia rakenteellisia epäkohtia voidaan ehkäistä, tulee työntekijöitä tukea työssään ja ohjauksen olla muutoinkin kirkasta ja johdonmukaista. Tällä hetkellä huolenpidon ja kasvatuksen keinot esimerkiksi voimakkaan väkivaltaisesti käyttäytyvien nuorten kohdalla ovat puutteelliset. Myös vakavien päihde- ja mielenterveyden häiriöiden kohtaamiseen ja hoitoon lastensuojelun laitoshuollossa tarvitaan nykyistä selkeämpiä ja toimivampia käytäntöjä. Lastensuojelun kannalta vaatimukset ovat ristiriitaisia: yhtäältä tuhoisasti itseään tai toisia kohtaan käyttäytyviä nuoria vaaditaan pidettäväksi poissa kaduilta, toisaalta laitoksille ei anneta keinoja pitää heitä siellä turvallisesti.

Koulukodissa täytyy olla tiukat säännöt, koska käytöshäiriön ydinpiirre on se, että ei osaa säädellä omia toimintojaan, ei käyttäytymistä, tai vuorovaikutussuhteita, ei keskittymistä, ei mielialoja. Sillä tavalla olen eri mieltä kun lastensuojelulain tuomat uudet säädökset näiden rajoitusten vähentämisestä. (Nuorisopsykiatrin haastattelu)

Seuraavassa kappaleessa käsitelläänkin erilaisia käytäntöjä, jotka koulukotien sisältä on koettu toimiviksi, turvallisuutta lisääviksi toiminnoiksi.

Toimintakäytännöt

Edellä kuvattiin, miten nuorten sijoitus koulukoteihin usein kulkee monivaiheisen sijoituspolun kautta. Tämä rakenteellinen ongelma heijastuu suoraan koulukotien työskentelyyn, sillä sijoitettavien nuorten fyysinen ja psyykinen kunto on koulukotiin tultaessa usein hyvin heikko. Samalla koulukotisijoituksen kestot ovat lyhentyneet, mikä vaikeuttaa luottamussuhteen rakentamista ja kuntouttavan kokonaisuuden luomista. Juuri näistä elementeistä – vuorovaikutuksesta, turvallisesta arjen struktuurista ja jatkuvuudesta – koulukodin kasvatuksen ja huolenpidon katsottiin rakentuvan.

Kulmakiviajatus on arjen vakauttaminen. [--] Se on sitä että on selkeät rakenteet ja struktuurit, mikä tuo psyykkisesti oireilevalle nuorelle turvan ja varmuuden, miten asiat menee. Pakko olla sellaiset elämisen normit, muuten homma leviää käsiin eikä se toimi. (Nuorisopsykiatrin haastattelu)

Koulukotien sisällöissä ja toiminnassa on erityistä se, että osastoarkeen voidaan liittää tarpeitten mukainen erityinen tuki sekä erityisopetus. Koulukotien henkilöstön lisäkoulutukseen kuuluu mm. perhetyökoulutus, psykiatrinen lisäkoulutus, monikulttuurisuuskoulutus, seksuaalirikoksiin liittyvä SERI-koulutus, päihdetyön koulutus sekä menetelmälliset koulutukset, kuten ART (*Aggression Replacement Training*), AVEKKI (toimintatapamalli väkivaltatilanteiden ehkäisyyn ja hallintaan) ja Lapset puheeksi -perheinterventio. Etenkin perhetyöhön koulukodeissa on panostettu paljon, mikä on merkittävä muutos aiempien vuosikymmenten tilanteeseen (Pösö 1993, 2004). Koulukotihenkilöstön haastatteluissa lisäkoulutusten saatavuudesta ja henkilöstön mahdollisuuksista sitoutua niihin kannettiin kuitenkin huolta. Lisäksi henkilöstön vaihtuvuus vaikeuttaa tilannetta.

Koulukotiselvityksessä (Pekkarinen 2017a) todettiin, että koulukotien käytännöissä on eroja niin fyysisiin puitteisiin ja kokoon kuin erilaisiin arjen käytäntöihin liittyen. Vaikka arjen rakenne kussakin koulukodissa on kutakuinkin sama – säännölliset päiväohjelmat, koulunkäynti, harrastukset ja omaohjaajatunnit – eroja normaaliksi tulkittujen kasvatukseen liittyvien rajoitteiden välillä ilmeni jopa koulukotien osastojen välillä. Osassa koulukoteja tai koulukotiosastoja esimerkiksi puhelimet kerättiin yöksi toimistoon, kun osassa nuoret saivat pitää ne itsellään. Eroja ilmeni myös liikkumisessa. Kun joillain osastoilla nuoret saivat liikkua normaalielämänsä kotiintuloaikojen puitteissa vapaasti ulos ja sisään, oli liikkuminen osassa koulukoteja tai niiden osastoja rajoitettu vain aikuisen seurassa tapahtuvaksi. Tähän liikkumisen vapauden rajoittamiseen myös apulaisoikeusmiehen raportti kiinnittää huomiota (Eduskunnan oikeusasiamiehen... 2018). Lapsen edun kannalta kysymys liikkumisen vapaudesta on viheliäinen.

Liikkumisvapauden rajoittaminen on hankala, koska sitä ei voida ketjuttaa, ja joidenkin nuorten kohdalla se olisi ainut keino pitää nuori hengissä. Jos nuorella on riippuvuus jotakin ainetta kohtaan, riippuvuutta voidaan hoitaa vain pitämällä nuori tässä lähellä. Me näemme aineen himon ja liikkumisvapaudesta koituvan hyödyn, mutta emme voi rajoittaa hänen liikkumistaan enää 30 päivän jälkeen. Miten väärin se on tätä lasta kohtaan. (Koulukotijohtajan haastattelu)

Koulukodeissa siis koettiin ristiriitaa lainsäädännön, sijoitavien kuntien ja valvontaviranomaisten vaatimusten ja toisaalta lasten tarpeiden välillä. Selvää onkin, että lastensuojelun laitoshuoltoon tulee luoda käytäntöjä, joilla voidaan vastata avoimesti aggressiivisten, itsetuhoisten, päihteitä käyttävien, toistuvasti karkaavien tai vakavia rikoksia tekevien nuorten vaatimiin huolenpidon haasteisiin. Näiden käytäntöjen puute on havaittu myös muissa Euroopan maissa (Hästbacka & Pekkarinen 2018).

Koulukoteihin sijoitettujen nuorten taustalla piilevät usein traumatisoivat ja vaikeat lapsuudenkokemukset, jotka yhdessä erilaisten psyykkisten, neuropsykiatristen, kognitiivisten tai sosiaalisten erityisvaikeuksien kanssa tekevät käyttäytymisen säätelystä erityisen vaikeaa. Koulukotimuotoisen huolenpidon erityinen haaste on, että samaan tilaan sijoitetaan useita samanlaisen taustan omaavia nuoria. Ryhmädynamiikan ongelmista puhuttiinkin niin työntekijöiden kuin johtajien haastatteluissa paljon. Vaikka nuoret kertoivat saaneensa koulukodeista pitkäaikaisia ystäviä, kokivat he koulukodin vertaisryhmän voittopuoleisesti joko yhdentekeväksi tai pahimmillaan erittäin traumatisoivaksi. Pahimmillaan kokemukset ryhmästä muodostuivat painajaiseksi, joka kertasi ja syvensi aiempia kiusatuksi tulemisen kokemuksia.

V: Mä jouduin (koulukodissa), tota, aika rajun kiusaamisen uhriks (E: Taas?). Kyllä (E: Hmm). Ja päivästä toiseen mä kuuntelin sitä jatkuvaa, et mä oon niin huono, koska mä olen mä. Ja siis kun mä jouduin käyttää erityisoppikirjoja, niin mä olin vammaan ja siis ihan kaikkee. Ja se oikeestaan rauhottu siinä kohtaa, kun se yks (nuori) lähti pois siitä.

E: Ja oliko se nimenomaan siellä intensiivisen hoidon osastolla?

V: Kyllä. Kyllä.

E: Ja toisten nuorten taholta?

V: Kyllä.

E: Mites aikuiset?

V: No, jos sattuvat jäämään kiinni, niin ehkä saivat jotain, mutta ku se ei monesti, niinku, vaikka mä menin sanomaan, et taas tapahtuu, niin ei siihen oikeen mun mielestä noteerattu tarpeeks. (Koulukodista aikuistuneen nuoren haastattelu)

Nuorisotutkijoina kiinnitimme huomiota siihen, ettei vertaisryhmän mahdollisuuksia osana kuntouttavaa koulukodin arkea nostettu esiin haastatteluissa. Muutamia terapeutteja ryhmätoimintamuotoja oli koulukodeissa suunnitteilla, mutta pääosin vertaisryhmistä puhuttiin riskinä nuorten terveydelle. Koulukodeissa tulisikin edistää erilaisten ryhmämuotoisten menetelmien osaamista sekä niiden soveltamista. Esimerkiksi yhteisöllisestä taidetoiminnasta on saatu erinomaisia tuloksia

koulukotikontekstissa (Känkänen 2013) ja vertaisryhmätoimintaa on kehitetty myös lastensuojelun avohuollon palveluihin (Pekkarinen 2006). Koulukodeissa yksittäisten työntekijöiden kautta jo olemassa oleva sosiaali- ja yhteisöpedagoginen osaaminen tulisi saattaa koko henkilöstön voimavaraksi.

Toimintakäytäntöjen kehittämisistä mahdollisesti kiireellisissä ja kriittisissä liittyy nuorten kuulemiseen ja tiedon välittämiseen. Lastensuojelun piirissä olevat lapset kokevat toistuvasti niin tutkimuksissa kuin kehittämissäryhmissä, ettei heitä ole kuultu, eikä heille ole selitetty asioita ymmärrettävällä tavalla. (esim. Varjo ym. 2012, 53; Pekkarinen 2017b.) Sijointu eri laitoksiin on voinut tapahtua yllättäen, eikä tulevista suunnitelmista ole keskusteltu nuoren kanssa. Myös koulukotien johtajat ja työntekijät korostivat suunnitelmallisen sijoituksen ja sijoituksen lopettamisen tärkeyttä. Silti edelleen ilmenee tilanteita, joissa sosiaalityöntekijät ”tilaavat” koulukodin työntekijät noutamaan nuoren esimerkiksi putkasta. Johtajat pitivät tällaisia tilanteita kohtuuttomina. Nuoren kokemusmaailmaan yllättäen tapahtuvat sijoitukset jättävät pitkäkestoisia muistijälkiä.

E: Muistat sä sitä ensimmäistä kertaa ku sossun kaa jouduit olemaan tekemisissä?

V: Mmm.

E: Voit sä kertoa siitä?

V: Mie olin kotona silloin ja äiskä sano, että tänään et lähe mihinkään ja tänään pitää olla kotona. Mä vähän ihmettelin, että mistä nyt, minkä takii pitää olla kotona, kuka tänne on tulossa ja mitä on tapahtumassa. Mut kuitenkin jäin kotiin ja sit, sit kävi, tota, kello soimaan ovessa ja sit siel olikin, tota, kaks tätii oottamassa ulkona ja sano, et se on nyt, se on nyt mennyttä, lähetään. (Koulukodista aikuistuneen nuoren haastattelu)

Suomalaisessa lastensuojelutyössä lasten ja nuorten kuuleminen saatetaan tulkita juridisena ja teknisenä toimenpiteenä, jonka kokemuksellisiin ulottuvuuksiin ei riittävästi kiinnitetä huomiota. Sama tulkinta välittyy tiedon jakamisesta. Olisikin ensiarvoisen tärkeää luoda lastensuojeluun toimintakäytäntöjä, joilla varmistetaan siitä, että lapset ja nuoret todella ymmärtävät heitä koskevat asiat, ja että heitä todella kuullaan siten, että kuulluksi tuleminen kantaa paitsi päätöksentekoon ja kirjauksiin myös nuorten omiin kokemuksiin asti.

Moniammatillinen yhteistyö

Idea moniammatillisuudesta pohjautuu tiedemaailmaan, jossa erotetaan monitieteinen, tieteidenvälinen ja poikkitieteinen lähestymistapa. Monitieteisyydessä eri alat ovat rinnakkain ja työskentely on näitä näkökulmia kokoavaa. Tieteidenvälisessä lähestymistavassa keskitytään alojen näkökulmien sijaan itse ilmiöön, jonka tarkasteluun eri alojen näkökulmat järjestelmällisessä prosessissa tuodaan. Tällöin niiden väliset rajat voivat hämärtyä, mutta eivät kadota. Poikkitieteellisessä lähestymistavassa taas pyritään tekemään käsitteellistä ja metodologista yhteistyötä ja luomaan uusia teoreettisia viitekehyksiä. (Isoherranen 2012, 17.) Sosiaalihuollon moniammatillisesta yhteistyöstä puhuttaessa on usein epäselvää, millaiseen yhteistyön paradigmaan pyritään. Selvitysten perusteella koulukodeissa pyritään paitsi lisäämään jokaisen työntekijän ymmärrystä eri lähestymistavoista, myös panostamaan eri ammattialojen rekrytointiin ja tukeutumaan koulukotien ulkopuolelta tulevaan palveluntarjontaan. Etenkin psykiatrisen osaamisen vahvistaminen ja sen soveltamisen mahdollistaminen on kriittinen kehittämisen paikka.

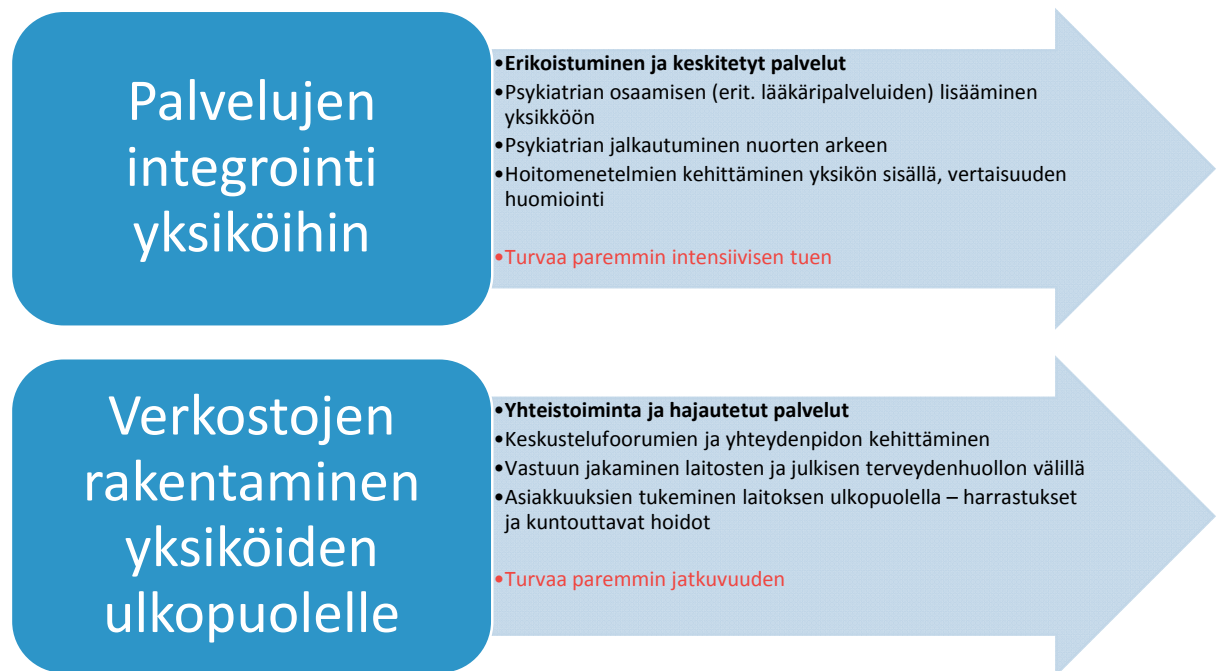
Entistä enemmän ajatellaan, että psykiatrian pitäisi päästä eroon osastojaksoista ja psykiatrian pitäisi jalkautua lähelle lapsia ja perheitä sekä sijaishuoltopaikkoja. Palvelu tulisi sinne kasvuympäristöön. (Koulukodin työntekijän haastattelu)

On selvää, ettei lastensuojelun sosiaalityö voi yksin ratkaista lasten, nuorten ja lapsiperheiden ongelmia. Etenkin lastensuojelun vaativan erityistason sijaishuollossa moniammatillisen yhteistyön välttämättömyys on itsestään selvää. Koulukotien toiminta edellyttää niin sosiaalityön, psykiatrian ja päihdehuollon, kuin erityis-, yhteisö- kuin sosiaalipedagogiikan tietoa. Moniammatillisuus tulisikin muovata aidosti

poikkiammatilliseksi yhteistyöksi sen sijaan, että ammattikunnat tekevät työtä toisistaan irrallaan. Yhteistyön haasteina nähtiin kuitenkin yhteisen kielen, käsitteiden ja ajan puute. Ammattilaisten haastatteluissa keskusteltiin erityisesti siitä, että ammattilaiset eivät tunne riittävästi toistensa työtä, eivätkä ymmärrä siksi toisen tekemiä ratkaisuita. Psykiatrian käsitteet ja diagnoosit eivät aina avaudu sosiaalialan ammattilaisille ja koulukodin ja nuoren arki on puolestaan tuntematonta yksiköiden ulkopuolella työskenteleville.

Koulukotihenkilöstön ja heidän kanssa työskentelevien asiantuntijoiden haastatteluissa esitettiin kahdenlaisia vaihtoehtoja moniammatillisen yhteistyön kehittämiseksi: palveluiden tuominen yksiköiden sisään tai kumppanuuksien luominen yksiköiden ulkopuolelle. Emme tulkitse näitä vaihtoehtoja toisiaan poissulkeviksi, vaan rinnakkaisiksi ja täydentäviksi. Nuoren kannalta palvelun integroiminen yksikköön voi olla sijoituksen alku- tai kriisivaiheissa välttämätöntä, mutta tilanteen ja kunnan parantuessa ohjaaminen yksikön ulkopuolelle palvelee pidemmän aikavälin tarpeita ja tuen jatkumista myös sijoituksen päättyessä. Erilaisten tukimuotojen ja ammattiosaamisen tuominen arkiympäristöön on tärkeää, koska monet nuoret eivät ole motivoituneita käymään yksikön ulkopuolella hoidossa, esimerkiksi psykoterapiassa. Samalla ammattilaisten haastatteluissa nousi esiin huoli siitä, mitä nuorille tapahtuu intensiivisen koulukotiajan jälkeen, kun kaikki tutut ohjaajasuhteet päättyvät. Hoitosuhteiden luominen yksikön ulkopuolelle voisi tukea kuntoutumisen jatkumista ja siirtymävaihetta.

Se on periaatteessa ihan tärkeätä että heillä on se hoitokontakti muualla. Kun ei he oo tuolla laitoksessakaan kun tietyn jakson. Et olennaista olisi se että heillä olisi joku, jopa myönteinen kokemus psykiatrian polilla käynnistä. Silloin voisi ajatella että se taito siirtyisi nuoren mukana, kun hän lähtee [koulukodista]. (Nuorisopsykiatrin haastattelu)

Kuva 3. Koulukotien moniammatillisen yhteistyön rinnakkaiset väylät.

Oman haasteensa moniammatilliseen yhteistyöhön tuo nuorten haluttomuus sitoutua annettuihin tukitoimiin. Lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian kirjallisuudessa ns. pakkomotivointi nähdään hyödyttömänä ja jopa haitallisena.

Monen nuoren kohdalla, joiden kohdalla mietitään kuinka motivoituneita on hoitoon, niin heidän kohdalla ongelmana on ne työskentelyn tavoitteet, jotka ei ole heistä itsestään lähtöisin. Päästäis jotenkin siitä, että me tiedetään täällä parhaiten mitä teidän pitäisi elämällänne tehdä. Se jos jokin saa aikaiseksi vastustusta ja luottamuksen puutetta. (Sairaanhoidajan haastattelu)

Olisikin korkea aika kehittää lastensuojelun, psykiatrian, päihdehuollon ja rikosseuraamuksen yhtymäpinnoilla liikkuville asiakkaille sellaisia tuen muotoja, joihin he itse katsovat haluavansa sitoutua.

Lopuksi

Ideaalimaailmassa jokaisen perheen ongelmat ehkäistään ennalta, jokainen lapsi saa elää rakastavien vanhempien kasvattamana, eikä kenenkään tarvitse muuttaa pois kotoaan. Tosielämä on kuitenkin ennakoimatonta, epäonnista ja kovaakin. Vuonna 1997 Suomessa syntyneitä koskeva kohorttitutkimus osoittaa (Ristikari ym. tulossa), että kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten vanhemmista yli 60 prosentilla on mielenterveyden ongelmia, yli puolella on toimeentulon vaikeuksia, korkeintaan keskiasteen koulutus ja koettu avioero. Peräti neljännes lapsista, jotka ovat pitkäaikaisesti sijoitettuina ennen teini-ikää, on kokenut vanhempansa kuoleman. (Mt.) Niin kauan kuin maailmassa on eriarvoisuutta, sairautta, kyvyttömyyttä ja pahuutta, lapsia joutuu muuttamaan kotiensa ulkopuolelle, ja osalle heistä perhettä parempi vaihtoehto voi olla lastenkoti, nuorisokoti tai koulukoti.

Kun lapsi siirtyy sijaishuoltoon, vastuu hänen hyvinvoinnistaan siirtyy viranomaisille ja yhteiskunnalle. Sijaishuollon tehtävä on tarjota hänelle tasapainoiset olosuhteet, hyvinvointia ja jatkuvat ihmissuhteet. Lapsen on saatava osakseen ymmärrystä ja hellyyttä sekä valvontaa ja huolenpitoa, koulutusta, turvaa, ja henkistä sekä ruumiillista koskemattomuutta. Sijaishuollossa on kyettävä tukemaan häntä itsenäistymiseen ja vastuuseen sekä tarjottava hänelle mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen omilla asioillaan. Hänen kielellistä, kulttuurista ja uskonnollista taustaansa on kunnioitettava. Nämä kaikki vaatimukset ovat meidän lastensuojelulain neljännessä pykälässä, ja ne sitovat viranomaistoimintaa ehdoitta.

Olemme tässä tekstissä tukeutuneet kolmeen tutkimushankkeeseen ja aiempaan tutkimukseen. Olemme antaneet äänen niin koulukotien johdolle, työntekijöille kuin nuorille itselleen. Näin toimien olemme tuoneet esiin joitakin seikkoja, joita erityisen vaativan tason sijaishuollon järjestämisessä tulee etenkin koulukotikontekstissa huomioida.

Ohjaus ja valvonta on saatava kuntoon. Pelkkä lainsäädäntö ei riitä, vaan lisäksi on laadittava selkeät sijaishuollon laatukriteerit, joiden toimeenpanoa myös valvotaan. Valvontaan on saatava lisää resursseja ja selkiytettävä vastuunjako niin lainsäädäntötoimin kuin erillisten täytäntöönpano-ohjeiden avulla. Sijaishuollon markkinat on otettava haltuun ja Suomeen on perustettava ajantasainen rekisteri, josta ilmenevät palveluja tarjoavat tahot, niiden osaaminen ja niihin sijoitetut nuoret. Nuoren sijoittaminen ei saa perustua kunnan kilpailutussopimuksiin, vaan lapsen etuun, ja jokaiselle lapselle on kyettävä tarjoamaan hänen tarpeitaan vastaava sijaishuoltopaikka. Tällaista tilannetta ei voida saavuttaa voittoja maksimoivien markkinoiden avulla, eikä puutteellisen osaamisen varassa. Kunnissa ja tulevissa maakunnissa myös palveluiden hankintaosaamista on kehitettävä. Sijaishuollon markkinoiden selkiyttäminen kytkeytyy saumattomasti nuorten palvelupolkujen muotoon. Näitä polkuja on järkevöitettävä, eikä lainsäädäntö tai paikkatilanne saa pakottaa sosiaalityöntekijöitä valitsemaan nuorille epätarkoituksenmukaisia sijaishuoltopaikkoja. Tarvittaessa nuoren sijaishuoltopaikkaa on kuitenkin voitava vaihtaa.

Kaikki tutkimukset osoittivat, että monin paikoin on muutettava myös työkuultureja ja uskallettava avata ovet aidosti erilaiselle osaamiselle, jonka tulisi läpäistä lastensuojelulaitosten arkinen työ. Huonosti toimivista työtavoista on osattava sanoutua irti ja on varmistettava jokaisen työntekijän jaksaminen ja osaaminen. Tämä edellyttää niin taloudellisia kuin ajallisia ja johtamisen resursseja.

Viimeisenä, ja ehkä tärkeimpänä, nostamme kehittämisen kohteeksi lasten ja nuorten osallisuuden vahvistamisen vaativan erityistason lastensuojelussa. Palveluiden piirissä olevia lapsia ja nuoria on aidosti kuultava sekä otettava mukaan suunnitteluun. Jotta huolenpito olisi mahdollisimman hyvää, on kaikki saatavilla oleva ammattiapu järjestettävä myös sijaishuollon aikana tarvittaessa lastensuojelusektorin

ulkopuolelta. Kaikki edellä mainitut kehittämisen paikat velvoittavat niin laitosten työntekijöitä, kuntien sosiaalityöntekijöitä, kuntien ja maakuntien johtoporrasta, lastensuojelun resursseista vastaavia päättäjiä kuin valtiohallinnon ylimpiä virkamiehiä. Vain nämä tekijät korjaten voimme tulevaisuudessa olla ylpeitä lastensuojelu- ja koulukotityöstä.

Lähteet

- Eduskunnan oikeusasiamiehen tarkastus Nuorten Ystävät – Palvelut Oy:n Koulukoti Pohjolakotiin 17.–18.4.2018 (2018) EOAK/1353/2018. Helsinki: Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia.
<https://www.oikeusasiamies.fi/fi/ratkaisut/-/eoar/1353/2018> (5.10.2018.)
- Heino, Tarja & Hyry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Kuronen, Marjo & Rajala, Rika (2016a) Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset. HuosTa-hankkeen (2014–2015) päätulokset. Raportti 3/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (Haettu 5.10.2016.)
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/130536/URN_ISB_N_978-952-302-644-5.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Heino, Tarja & Hyry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Linnosmaa, Ismo & Kuronen, Mikko & Rajala, Rika (2016b) Lastensuojelun kustannukset ja palvelujen hinnat - HuosTa-hanke 2014–2015. Työpäpaperi 11/2016. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/130540/URN_ISB_N_978-952-302-646-9.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Haettu 5.10.2018.)
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937 - 1983. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 22/2016. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Hästbacka, Noora & Pekkarinen, Elina (2018) EU-Project “FACT for Minors. Fostering Alternative Care for Troubled minors”. Suomen väli­raportti. Työpäpaperi.
https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/fact_for_minors_report_from_finland_april_2018.pdf (Haettu 19.9.2018.)
- Isoherranen, Kaarina (2012) Uhka vai mahdollisuus – moniammatillista yhteistyötä kehittämässä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37493/isoherranen_vaitoskirja.pdf (Haettu 19.9.2018.)
- Kihlman, Sami & Rautiainen, Tomi (2010) Koulukodit esiripun takana. Koulukodit ammattilehdissä ja tieteellisissä tutkimuksissa. Erityispedagogiikan pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Känkänen, Päivi (2013) Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa. Helsinki: THL.
- Lastensuojelu 2017 (2018) Tilastoraportti 17/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/136409/Tr17_18_LASU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (Haettu 5.10.2018.)
- Pekkarinen, Elina (2006) Murrosikäisten tyttöjen kokemukset lastensuojelun ryhmätoiminnasta. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö – Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Tampere: PS-Kustannus, 99–128.
- Pekkarinen, Elina (2016) Arjen ja elämänhallinnan ongelmat lapsuudenperheessä - lastensuojelun näkökulma. Teoksessa Sami Myllyniemi (toim.) Arjen jäljillä. Nuorisobarometri 2015. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto & Nuora, 163–179.
https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2016/01/Nuorisobarometri_2015_ISSUU.pdf (Haettu 29.9.2017.)
- Pekkarinen, Elina (2017a) Koulukoti tapaustutkimuksen kohteena. Teoksessa Rosi Enroos & Mikko Mäntysaari & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) Mielekäs tutkimus - näkökulmia sosiaalityön tutkimuksen missioihin. Tampere: Tampere University Press, 163–192.
http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/102465/Enroos_ym_Mielekas_tutkimus.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Pekkarinen, Elina (2017b) ”Mä oon ollut tässä asiakirja muitten joukossa” - Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.) Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, 173–198.
- Pekkarinen, Elina (2017c) Positions of young people in child welfare - "TMSA" in research practice. In Monica Kjørstad & May-Britt Solem (toim.) Critical Realism for Professions. Oxford: Routledge, 118–144.
- Porko, Petta & Heino, Tarja & Eriksson, Pia (2018) Selvitys yksityisistä lastensuojelun yksiköistä. Työpäpaperi 21/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/136436/URN_ISB_N_978-952-343-131-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Haettu 5.10.2018.)
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Helsinki: Stakes.
- Ristikari, Tiina & Keski-Säntti, Markus & Sutela, Elina & Haapakorva, Pasi & Kiilakoski, Tomi & Pekkarinen, Elina & Kääriälä, Antti & Aaltonen, Mikko & Huotari, Tiina & Merikukka, Marko & Salo, Jarmo & Juutinen, Aapo & Pesonen, Anna & Gissler, Mika (tulossa) Suomi lasten kasvuympäristönä – Kahdeksantoista vuoden seuranta vuonna 1997 syntyneistä. Helsinki: Nuorisotutkimusseura & Nuorisotutkimusverkosto, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Maakunnallistuva lastensuojelu tienristeyksessä – tienviittoja systeemisen lastensuojelun implementointiin

Satu Mäki-Fossi, hankekoordinaattori, sosiaalityöntekijä, Etelä-Pohjanmaan LAPE-hanke, Etelä-Pohjanmaan sote- ja maakuntauudistus, Seinäjoen kaupunki

Lars Lindholm, EL, yleislääketieteen ja psykiatrian erikoislääkäri, Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri, tohtorikoulutettava, Tampereen yliopisto

Johdanto

Etelä-Pohjanmaalla systeemistä lastensuojelua ollaan tuomassa koko maakunnan kattavaksi toimintamalliksi jo ennen maakuntauudistusta. Valmius tähän on perustunut STM:n ja kuntien rahoittamaan LAPE-hankkeeseen ja nykyisten organisaatioiden tahtotilaan kouluttautua systeemiseen lastensuojeluun. Systeeminen lastensuojelu on tutkimusten mukaan tapa organisoida lastensuojelun työtä suoraan vuorovaikutustyöhön painottuvaksi. Malli parantaa lastensuojelun laatua, alentaa pitkällä tähtäimellä kustannuksia ja saa työntekijät viihtymään työssään. Se luotiin tilanteessa, jossa 250 000 asukkaan Itä-Lontoossa Hackneyn lastensuojeluorganisaation piti luoda uudenlainen tapa vanhan, toimimattoman lastensuojelua tuottavan systeemin tilalle. (Bostock 2017; Cross ym. 2010; Forrester ym. 2013.)

Hackneyn kehittämistyötä edeltäneessä tilanteessa on paljon samaa kuin suomalaisessa lastensuojelussa: suuret asiakasmäärät, yksin tekemisen kulttuuri, työntekijöiden uupuminen ja vaihtuvuus, perheiden tuen saaminen liian myöhään sekä tehottomat suositukset lastensuojelutilanteen korjaamiseksi ovat esimerkkejä niistä tekijöistä, joiden kanssa painittiin myös Hackneyssä ennen vuotta 2008. Traagisimpia syyksiä muutokselle olivat lasten kuolemaan johtaneet tilanteet, joissa katse kääntyi palvelujärjestelmään. (Forrester ym. 2013, 10–11.) Mallista puhuttaessa huomio kiinnittyy herkästi itse tiimimalliin ja työntekijöiden kouluttamiseen. Implementointitutkimusten mukaan pelkkä kouluttaminen ja tiimimalli eivät kuitenkaan ole riittäviä uudistuksen läpiviemiseksi. *Miten maakunnassa tulisi edetä, jotta systeeminen lastensuojelu saadaan vakiinnutettua pysyväksi maakunnalliseksi toimintamalliksi?*

Kun yhdeksästä tulee yksi

Kuntaliiton lastensuojelua koskevan selvityksen (Puustinen-Korhonen 2018a) mukaan Suomessa on tällä hetkellä yhteensä 180 kuntaa, kuntayhtymää ja vastuukuntien yhteenliittymää, jotka järjestävät lastensuojelua. Vuoden 2021 jälkeen organisaatioita tulee olemaan 18, kun maakunnat aloittavat toimintansa. Parhaillaan valmistelussa olevien maakuntaorganisaatioiden tulee linjata lastensuojelun organisointitapa. Kansallisella tasolla on valmisteilla maakuntien toimintaa linjaava lastensuojelun tiekartta (STM). Jo tässä vaiheessa tiedetään, että Suomessa lastensuojelu tulee muuttumaan tiimiperustaiseksi työksi, mitä tukee myös edellä mainittu Kuntaliiton lastensuojelun selvitys. Selvityksestä ilmenee myös, että lastensuojelun tilanne Suomessa on vaikeutunut entisestään viimeisen viiden vuoden aikana.

Etelä-Pohjanmaalla on 18 kunnan alueella yhteensä yhdeksän varsin itsenäisesti toimivaa lastensuojelua järjestävää kuntaa ja kuntien yhteenliittymää, joista muodostetaan vuoden 2021 alussa yksi lastensuojelun maakunnallinen järjestäjätaho. Maakunnassa vuosina 2017–2018 systeemisen lastensuojelun pilotointi on käynnistynyt tai käynnistymässä kuudessa lastensuojelun tai yhdennettyä lapsiperheiden sosiaalityötä toteuttavassa tiimissä. Tämä tarkoittaa lähes 70 ammattilaisen kouluttamista. Näiden toteutuessa vuodelle 2019 jää koulutettavaksi kolme lastensuojelutiimiä. Pilotointia tehdään epävarmassa toimintaympäristössä:

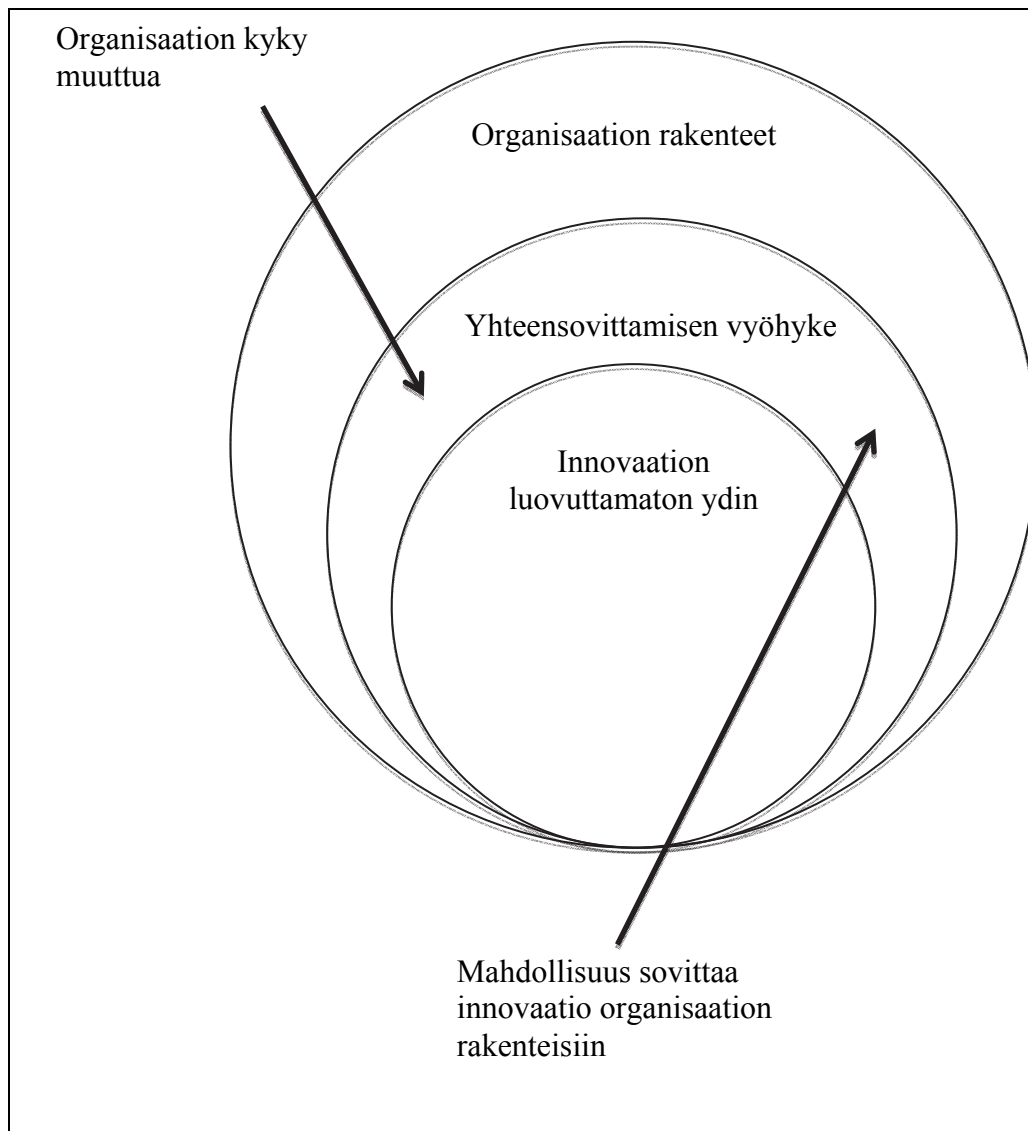
pilotointien ollessa käynnissä nykyiset lastensuojelua järjestävät tahot valmistautuvat ajamaan organisaatioitansa alas sosiaali- ja terveyspalveluiden siirtyessä vuoden 2021 alussa maakunnan järjestämistä vastuulle.

Etelä-Pohjanmaa näyttäytyy selvityksessä maakuntana, jossa on muihin maakuntiin verrattuna keskimääräistä enemmän haasteita mm. sosiaalityöntekijöiden rekrytoimisessa, uudistuneen sosiaalihuoltolain toimeenpanossa sekä lasten mielenterveyspalveluihin pääsyssä (Puustinen-Korhonen 2018b). Lisäksi maakunnallisessa kehittämistyössä on tunnustettu, että Etelä-Pohjanmaalla työntekijäkohtaiset asiakasmäärät ovat paikoin hyvin korkeat verrattuna muihin maakuntiin. Viimeisimmän THL:n lastensuojelutilaston (2017) mukaan Etelä-Pohjanmaa onnistui heikoiten saattamaan palvelutarpeen arvioinnit valmiiksi kolmen kuukauden aikarajan puitteissa. Kierros kuntaorganisaatioiden lautakuntien pöytäkirjoihin (v. 2017–2018) kertoo, että joissakin organisaatioissa AVI on käynnistänyt seuranta-aikarajajalitysten johdosta. Osassa työntekijöiden lisäresursointia suunnitellaan omaehtoisesti tuleville vuosille ja yhdessä lautakunnassa on käsitelty lastensuojelun kehittämissuunnitelmaa. Edellä mainittujen ja Etelä-Pohjanmaan maakunnallisen lapsiperheiden sosiaalityön ja lastensuojelun yhteisen työpajapäivän (15.1.2018) perusteella syntyy vaikutelma, että lastensuojelun etulinjan työntekijöiden keskuudessa on selvää muutospainetta ja nimenomaan systeemisen lastensuojelun edustamaan suuntaan.

Implementoinnin osaprosessien tunnistamisella kohti pysyvää muutosta

Termi implementaatio viittaa niihin aktiivisiin toimiin organisaatiossa, joilla pyritään juurruttamaan jokin työtapana osaksi normaalia arkityötä (Ogden & Fixsen 2014). Systeemisen lastensuojelun juurruttamiseen tähtäävät osaprosessit esitellään taulukossa 1 Normalization Process Theoryn (NPT) mukaan jaoteltuina (May & Finch 2009). Systeemisen lastensuojelun työtavan juurruttamiseen tähtäävässä hankkeessa Suomessa on nähtävissä sekä ylhäältä alas johdetun hankkeen että alhaalta ylös versoavan kehittämistyön piirteitä (Greenhalgh ym. 2004). Terveyden ja hyvinvoinnin laitos on esitellyt systeemisen lastensuojelun mallin Suomessa ja se on valikoitunut osaksi STM:n hallinnoimaa LAPE-hanketta. Lastensuojelun etulinjan työntekijät ja lähiesimiehet ovat laajasti kiinnostuneet mallista. Tähän väliin jäävät ylin virkamies- sekä poliittinen johto, joiden keskuudessa malli on vähemmän tunnettu.

Kehittämishankkeissa tavoitteena on pysyvän muutoksen aikaan saaminen. Mitä perustavampaa laatua olevaa muutosta tavoitellaan, sitä laajemmin myös koko organisaation rakenteen ja toiminnan on uudistuttava (May & Finch 2009; May ym. 2016). Palvelujärjestelmätasoinen lastensuojelun uudistushanke, kuten systeeminen lastensuojelu, sisältää muutoshasteita monille organisaatorakenteille, arvoille ja käytänteille. Nämä haasteet ovat näkyneet hyvin Englannissa tehdyissä systeemisen lastensuojelun kehittämishankkeissa. Suomessa pysyvän muutoksen saavuttamisen kannalta kriittisenä kysymyksenä voidaan pitää kunnallisen virkamies- ja poliittisen johdon vakuuttuneisuutta systeemisen työtavan välttämättömyydestä ja sen edellyttämistä rakenteellisista muutoksista. Mallin kehittäjien Isabelle Trowlerin ja Steve Goodmanin (2012b, 14–15) mukaan Hackneyssä (ja sittemmin muualla) organisaation muutostyössä on hyödynnetty organisaatioteoriaa, jonka mukaan organisaatio rakentuu seitsemästä elementistä. Ns. kovia elementtejä ovat strategia, rakenteet ja järjestelmät (strategy, structure, systems) ja ns. pehmeitä elementtejä ovat jaetut arvot, taidot, henkilöstö ja tyyli (shared values, skills, staff, style). Näiden ja tiimitasolle paikantuvien elementtien avulla varmistetaan menetelmän ”luovuttamattoman ytimen” säilyminen (kuva 1) (Greenhalgh ym. 2004; May & Finch 2009; May ym. 2016).

Kuva 1. Menetelmän ja organisaation yhteensovittaminen. Uuden kompleksisen työmenetelmän onnistunut vakiinnuttaminen edellyttää sekä organisaation rakenteiden että menetelmän sovittamista toisiinsa. Menetelmän vaikuttava ydin tulee säilyttää, jotta halutut edut saavutetaan.

Jaettujen arvojen on tarkoitus toimia koko organisaation toimintaa ohjaavina periaatteina, siis lastensuojelua laajemminkin. Mallin kehittäjien mukaan 'kovat elementit' ovat siirrettävissä organisaatioon helpoiten, sillä toimintaa ohjaavien strategioiden, tiimimallin ja esimerkiksi tietojärjestelmien muotoileminen tukemaan uutta toimintamallia ovat sellaisia, joihin johto pystyy helposti vaikuttamaan. 'Pehmeiden elementtien' siirtäminen osaksi toimintaa nähdään haastavampana, sillä esimerkiksi jaetut arvot ovat sidoksissa ympäröivään kulttuuriin eikä niitä voi fyysisesti nähdä. (Trowler & Goodman 2012b, 14–15.) Taulukossa 1 on kuvattu mallin mukaisten uusien työtapojen juurruttamisen kannalta keskeiset prosessit NPT:n mukaisesti. Taulukko perustuu sekä maakunnallisen kehittämistyön pohjalta kertyneisiin kokemuksiin ja edellä kuvattujen organisaation osien huomioimiseen.

Muutosprosessit vaativat useimmiten myös taloudellisia panostuksia, joiden arvioidaan maksavan itsensä takaisin myöhemmin. Goodmanin (2017) sanoin kompromissit eivät ole systeemisen lastensuojelun istuttamisessa organisaatioon toimivia ratkaisuja, sillä kun päädytään tekemään jokin helppo ratkaisu, usein jätetään tekemättä ne vaikeimmat ratkaisua edellyttävät asiat. Hackneyssä tehtiin investointeja, jotka kohdistuivat mm. massiiviseen koulutuskoneiston käynnistämiseen ja uusien työntekijöiden palkkaamiseen

(Trowler & Goodman 2012b, 24; 2012c, 166–167). On tärkeää huomioida, ettei systeemisen toimintamallin vain joidenkin osien käyttöönotto ole tuonut säästöjä, vaan toivotut taloudelliset vaikutukset ovat liittyneet koko organisaation muutokseen. Erityisen pulmallista on, mikäli organisaatio olettaa pelkän tiimimallin tuovan kustannussäästöjä itsessään (Cooper 2013). Englannissa on raportoitu kolme vuotta kehittämisen käynnistyttyä lastensuojelun kustannusten laskeneen 5 %, työntekijöiden työskentelyn muuttuneen laadukkaammaksi verrattuna ei-koulutettuihin tiimeihin, sijoitusten vähentyneen 40 %, työntekijöiden sairauspoissaolojen puolittuneen sekä asiakassuhteiden pituuden ja uudelleen ohjautuvien asiakkuuksien vähentyneen (mm. Goodman & Trowler 2012a, 169 ja b, 18; Bostock 2017, 14; 32). Näin ollen voidaan olettaa, että mallin kokonaisvaltaisella käyttöönotolla myös Suomessa voitaisiin saada kustannussäästöjä aikaan. Alkuvaiheen mahdollisista kustannusten kasvusta huolimatta uuden työmenetelmän käyttöönotto voidaan nähdä investointina, jolle asetetaan jokin tuotto-odotus tulevaisuudessa.

Taulukko 1. Systeemisen lastensuojelun implementointi organisaatioon Normalization Process Theory:n mukaisesti

Osaprosessi	Yleinen kuvaus	Systeemisen lastensuojelun implementointi	Maakuntavalmistelussa huomioitavaa
Käyttöönotto (implementation)	Prosessit, jotka johtavat uuden toimintatavan edellyttämien taitojen omaksumiseen ja ensiaskeliin sen käyttämisessä arkityössä	<p>Tiimien riittävän pitkäkestoinen koulutus (ml. täydennyskoulutukset)</p> <p>Systeemisen tiimin muodostaminen, refleктоiva viikkokokous, perhepsykoterapeutin ja koordinaattorin riittävä työpanos, kohtuullinen asiakasmäärä, asiakasosallisuus</p> <p>Yhteistyötahojen tiedottaminen ja selkeät yhteistyömallit</p> <p>Työvälineet</p>	<p>Koulutussuunnitelma sekä maakunnan kouluttajapankin muodostaminen. Koulutuksien koordinointi yhteistyössä lastensuojelun johdon ja henkilöstöhallinnon kanssa</p> <p>Maakunnallinen linjaus tiimirakenteesta ja missä toimintamalli otetaan kokonaisuudessaan käyttöön ja missä sen osia. Linjaus työntekijäkohtaisesta asiakasmäärästä. Työnkuvien kirjallinen määrittely (huomioiden tietosuoja).</p> <p>Linjaus perhepsykoterapeutin työpanoksesta ja koordinaattorin työnkuvasta. Linjaus mallin sijoittumisesta erityispalveluiden ja lapsiperheiden palvelukokonaisuudessa.</p> <p>Sosiaalityöntekijöiden ja perhepsykoterapeuttien saatavuuden sekä asiakasosallisuusrakenteen varmistaminen</p> <p>Lastensuojelun viestintämateriaalien päivittäminen vastaamaan nykyisiä työkäytäntöjä, tiedottamissuunnitelma organisaation sisällä sekä asiakkaille ja sidosryhmille. Systeemistä työotetta tukevista yhteistyökäytänteistä sopiminen</p> <p>Tarvittavien työvälineiden (esim. fläppitaulu sukupuutyöskentelyyn) ja asiakastietojärjestelmän päivittäminen tukemaan työskentelyä</p>
Juurruttaminen (embedding)	Prosessit, joiden myötä uuden toimintatavan käyttö muuttuu rutiiniluonteiseksi organisaatiossa.	<p>Johdon suunnalta sitoutumisen tuki/varmistaminen ja työntekijän sitoutuminen</p> <p>Työnohjaus ja mentorointi</p>	<p>Menetelmäkoulutuksen edellyttäminen vanhoilta ja uusilta lastensuojelun työntekijöiltä. Sosiaalihuollon työntekijöiden sijoittaminen joko lastensuojeluun tai lapsiperheiden sosiaalihuoltoon (mikäli eriytetään) työntekijän oman kiinnostuksen mukaan.</p> <p>Systeemistä työtapaa tukeva koulutuksellinen työnohjaus, esim. ensimmäiset 1,5 vuotta. Mentorointijärjestelmän luominen ja jatkuva mahdollisuus käyttää mentoria.</p>

		Täydennyskoulutus	
Integrointi (integration)	Toimenpiteet, jotka varmistavat toimintatavan pysyvyyden pitkällä tähtäimellä mm. henkilökunnan vaihtuessa.	Johdon päätös käyttöönotosta ja tuki mallin käytölle.	Implementointisuunnitelman laatiminen (3-5 v.) sekä riittävän valtuuksin varustettujen vastuuhenkilön ja monialaisen toimeenpanoryhmän nimeäminen. Tarvittavat analyysit ja laskelmat. Välttämättömien muutostarpeiden esittely poliittiselle johdolle ja tarvittavien toimenpiteiden valmistelu ja toimeenpano
		Arvojen ja strategioiden ja organisaatorakenteen yhteensovittaminen työtappaa mahdollistavaksi	Järjestäjän, poliittisen johdon ja ylimmän virkamiesjohdon muodollinen päätös toimintamallin käyttöönotosta koko lastensuojeluorganisaation kattavana mallina. Johdon vahva ymmärrys toimintamallin periaatteista. Lapsi- ja perhepalveluiden kokonaisarkkitehtuurin ja arvopohjan muotoutuminen toimintamallia ja suhdeperustaisuutta tukeväksi (työntekijävaihdojen minimointi).
		Johdon erillinen koulutus ja valmennus osana organisaation koulutusprosessia	Mallin sisällyttäminen palvelustrategiaan, järjestämissuunnitelmaan, sektorikohtaiseen henkilöstöstrategiaan sekä kilpailutusten laatuksiteereihin (jatkumollisuus). Strategioiden ja arvojen jalkauttaminen läpi koko organisaation.

Tapausvinjetti. Onnistunut systeemisen lastensuojelun implementaatioprosessi eräissä eteläpohjalaisessa kuntayhtymässä ja siihen kohdistuva uhka tulevassa sote-muutoksessa

Eräissä eteläpohjalaisessa kuntayhtymässä perhepalvelujen organisaatio muotoiltiin systeemisen lastensuojelun tarpeista lähtien heti pilotoinnin käynnistyessä. Lastensuojelu ja sosiaalihuoltolain mukainen lapsiperheiden sosiaalityö eriytettiin eri tiimeille.

Perhepalveluita koskevaan strategiaan kirjattiin työntekijäkohtaisen asiakasmäärän kohtuullistaminen systeemistä työskentelyotetta tukeväksi. Sen perusteella lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden virkoja perustettiin lisää siten, että yksittäisellä työntekijällä on hallittava kokonaisuus eli 20–30 asiakasta tammikuusta 2018 alkaen entisen reilun 60 asiakkaan sijaan. Lisäksi perustettiin perhepsykoterapeutin täysipäiväinen toimi osaksi lastensuojelun tiimiä.

Niin ikään käynnistettiin lastensuojelun avopalveluita tarjoava perhetukiyksikkö, joka tarjoaa mm. perhekuntoutusta ja tukiperhetoimintaa. Kyseisessä organisaatiossa kehittämistyön pohjalla on perheiden sosiaali- ja terveyspalveluiden kymmenen vuoden mittainen systemaattinen vahvistaminen.

Ennen maakunnallisen sote-organisaation aloittamista vuoden 2020 kuluessa tulee ratkaistavaksi, mitä uusi maakunta päättää lastensuojelun ja lapsi- ja perhepalveluiden resursoinnista. Vaihtoehtojen ääripäät ovat, että maakunta omaksuu joko vahvasti resursoidun strategian tässä vinjetissä mainitun kuntayhtymän mallin mukaisesti tai organisaatio rakennetaan vanhakantaisesti ja tiimit palaavat painimaan vanhojen ongelmien kanssa. Mikä tahansa välimuoto on myös mahdollinen. Vuodet 2018–2020 ovat keskeisiä lopputuloksen syntymisessä. Lastensuojelu on totisesti tienristeyksessä.

Käyttöönotto

Etelä-Pohjanmaalla systeemisen mallin käyttöönottoa on tukenut kaikkien lähiesimiesten ja tiimien halukkuus kouluttautua systeemiseen lastensuojeluun. Se, että koulutuksiin on osallistuttu myös vanhempainvapailta, vuosilomilta ja virkavapailta, kertoo työnantajan ja työntekijöiden vahvasta sitoutumisesta ja sitoutumisesta. Niin Suomessa kuin Englannissakin organisaatioissa on aiemmin kiinnitetty vain hyvin vähän huomiota siihen, miten perheiden kanssa työskennellään ja keskitytty enemmän suoritustehoon, kuten lakisääteisissä aikamääreissä pysymiseen (Forrester ym. 2013, 10–11).

Kertyneen kokemuksen pohjalta toimintamallin käyttöönotossa systeemisten tiimien kouluttaminen on kohtalaisen helposti toteutettavissa. Uuden toimintatavan omaksuminen vie kuitenkin aikaa työntekijöiltä ja työyhteisöiltä (Bostock 2017, 59; Lahtinen ym. 2017, 27–28; Trowler & Goodman 2012c, 162). Myös Etelä-Pohjanmaalla koulutetut tiimit ja esimiehet ovat kertoneet olevan haastavaa irrottautua vanhasta asiantuntijuutta korostavasta roolista tilaan, jossa ei ole valmiita vastauksia, eikä prosessia suunnitella kuukausiksi eteenpäin (pl. välttämättömät pakkotoimet). Työn jatkumollisuuden varmistamiseksi lastensuojelun lisäksi koulutuksiin on osallistuttu perhesosiaalityöstä ja perhetyöstä. Suurin osa maakunnan viidestä kouluttajasta toimivat kuntien palveluksessa ja he kouluttavat oman virkatyönsä puitteissa yli nykyisten organisaatorajojen, vaikka Etelä-Pohjanmaa ei vielä edes toimi kuntayhtymäpohjalla. Oman virkatyön ohella kouluttaminen edellyttää myös kouluttajalta ja taustaorganisaatiolta sitoutumista toimintamallin levittämiseen. Kouluttajista on muodostettu maakunnallinen kouluttajajoukko. Etelä-Pohjanmaalla on laadittu koulutussuunnitelma mallin maakunnallisesta levittämisestä vuosille 2019–2020.

Nykyinen Suomessa kehitetty koulutusprosessi eroaa ajallisesti ja painotuksiltaan Englannissa toteutuneista koulutuksista. Nykyiseen koulutusmalliin ei ole sisällytetty kouluttajien roolia organisaatiotason muutostyön tukijoina, mutta siihen suuntaan osaa koulutuksia on suunnattu jonkin verran. Kuusi kuukautta kestävä koulutusmalli on lyhyt aika täysin uuden tyyppisen työmallin sisäistämiseksi. Tiimien on syytä käyttää myös koulutuspäivien ulkopuolista aikaa etukäteismateriaaliin perehtymiseen ja uudesta toimintatavasta keskustelemiseen, jotta oppimisprosessi tuottaisi toivottua tulosta. Tämän vuoksi osassa pilotteja koulutusaikaa onkin pidennetty. Englantilaisesta systeemistä perhepsykoterapiaa ja systeemistä koulutusta käsittelevästä teoksesta ilmenee, että Hackneyssä työntekijät käyvät kolmen vuoden koulutuksen ja koulutus on porrasteinen (AFT 2015, Lahtinen ym. 2017, 23 mukaan). Toisessa koulutusohjelmassa koulutus kestää vuoden ja kouluttaja on vuoden ajan myös organisaation valmentajana koulutuspäivien ulkopuolella. Kouluttajia on useita ja yksi kouluttajista varmistaa mm. johdon kanssa organisaation käytänteitä ja rakennetta mallia tukevaksi. (Bostock 2017, 13–14, 57–58).

Etelä-Pohjanmaalla lähiesimies on poikkeuksetta osallistunut menetelmäkoulutukseen tiimensä kanssa. Seuraavan johtotason osallistuminen koulutuksiin on vaihdellut. Ensimmäiseen infoon on kuitenkin osallistuttu aina myös lähiesimiestä seuraavalta johtoportaalta. Osassa koulutuksia myös terveydenhuollon esimiehet ovat osallistuneet koko koulutukseen, koska he ovat nähneet merkitykselliseksi kyetä johtamaan myös alaisiaan (esim. kouluterveydenhoitajia, koulupsykologeja) toimintamallia tukevasti. Englannissa johdon kouluttamiseen on panostettu erityisen voimakkaasti. Hackneyssä koko johto koulutetaan systeemisen työtavan johtamiseen erillisissä johtajuus- ja organisaatiokoulutuksissa (AFT 2015, Lahtinen ym. 2017, 24 mukaan). Suomessa työntekijät kokevat jäävänsä kovin yksin organisaatioon kohdistuvien epäkohtien ratkaisemisessa. He eivät aina tiedä, mitä johto on asioille tekemässä – vai tehdäänkö niille mitään.

Uudenlaisten mallin mukaisten tiimien muodostaminen on sujunut varsin kivuttomasti nykyisissä organisaatioissa. Maakunnallisessa organisaatiossa on kuitenkin tärkeää, että tiimit muotoillaan alusta alkaen systeemisen mallin mukaisesti ja esim. koordinaattorin ja terapeutin työnkuva muodostetaan mallin tarpeiden pohjalta. Mikäli tiimissä on ollut entuudestaan perhepsykoterapiakoulutuksen käynyt sosiaalityöntekijä tai sosiaaliohjaaja, on uudenlainen organisoituminen ajanut pohtimaan työntekijän mahdollisuutta jatkaa asiakkaan asioista vastaavana työntekijänä. Systeemisen työskentelyn mahdollistamiseksi kaksoisrooleja tulisi välttää. Kokemusten valossa tiimin muodostaminen on sitä helpompaa, mitä pienemmässä organisaatiossa työskennellään (poikkeuksena hyvin pienet yksiköt). Isossa organisaatiossa, esimerkiksi 60 000 asukkaan kaupungissa, tiimin muodostaminen ei ole yhden esimiehen päätettävissä, vaan tarvitaan ylisektorista, yhteensovittavaa johtamista – jopa taivuttelua, jotta eri

hallinnonalan osaaja (usein perhepsykoterapeutti) saadaan tiimin käyttöön. Hackneyssä roolit ovat myös johtotasolla selkeät: tulosalueen vastuuhenkilön tehtävä on varmistaa, että tiimit voivat suoriutua parhaalla mahdollisella tavalla tehtävässään (Trowler & Goodman 2012b, 20).

Vaikuttaa siltä, että pilottitiimit siirtyvät systeemiseen työskentelyyn sitä hitaammin mitä suurempi asiakasmäärä heillä on. Mallia tarkastelleissa tutkimuksissa ja raporteissa (esim. Forrester ym. 2013, 180; Lahtinen ym. 2017, 30) on vahvasti nostettu esiin, ettei systeemistä lastensuojelun työskentelyä voida toteuttaa liian suurilla asiakasmäärillä ja asiakasmäärä on rajattava jo koulutuksen käynnistyessä. Etelä-Pohjanmaalla yhtä pilotoivaa tiimiä (ks. tapausvinjetti) lukuun ottamatta työntekijöillä on 40–60, jopa 80 asiakasta. Esimerkiksi 60 asiakkaan kanssa työskentelevä pystyy irrottamaan ehkä yhdelle asiakkaalle aikaa systeemisen työtavan harjoitteluun. Sen vuoksi uusi työskentelytapa ei vielä juuri näy Etelä-Pohjanmaalla laajasta kouluttamisesta huolimatta asiakkaiden tai yhteistyökumppaneiden suuntaan. Malliin koulutettujen tiimien työntekijät ja esimiehet ovat tuoneet esiin työntekijöiden vaihtuvuuden ja liian suurten asiakasmäärien olevan keskeisiä mallin implementointia vaikeuttavia tekijöitä. Systeeminen työote on suhdeperustainen, mikä edellyttää luottamuksen rakentamista asiakkaan ja työntekijän välille sekä tiivistä työskentelyä. Tämä edellyttää työntekijöiden pysyvyyttä. Lisäksi asiakasperheelle on kyettävä antamaan aiempaa enemmän aikaa ja tämä puolestaan pakottaa organisaation rakenteen tarkasteluun systeemiseen työtapaan siirryttäessä.

Lahtisen (ym. 2017, 30) esiin nostama uhkakuva siitä, että malli jää pelkälle tiimirakenteen tasolle, on tunnistettu ainakin työntekijöiden tasolla myös Etelä-Pohjanmaalla (15.1.2018). Uhka on vaarassa toteutua, mikäli mallin välttämättömiä reunaehtoja ei huomioida organisaatiossa. Tähän mennessä vain yhdessä Etelä-Pohjanmaan kuntayhtymässä on vuosien 2017–2018 aikana lastensuojelun systeemistä tiimiä selkeästi vahvistettu uusilla, pysyvillä työntekijäresursseilla rajaten aikaisemman 60 asiakkaan määrää 20–30 asiakkaaseen ja palkkaamalla kokoaikainen perhepsykoterapeutti (ks. tapausvinjetti). Korkea asiakasmäärä heikentää myös asiakasosallisuuden toteutumista, joka on oleellinen mallissa toteutettavaa työskentelyä. Asiakkaiden palautteiden systemaattinen kerääminen, arviointi ja hyödyntäminen tulisi kytkeä osaksi systeemisen lastensuojelun käyttöönottoa (Lahtinen ym. 2017, 31). Asiakasosallisuuden vahvistamiseksi Etelä-Pohjanmaa on allekirjoittanut aiesopimuksen Pesäpuu ry:n kanssa vuosille 2019–2021 haettavasta systeemisen lastensuojelun tiimien osallisuutta tukevasta kehittämiskumppanuudesta. Hankkeen tarkoituksena on luoda lastensuojeluun osallisuutta tukeva rakenne. Avustuspäätös ilmoitetaan joulukuussa 2018.

Pilotoivissa tiimeissä perhepsykoterapeuttien tiimikohtaisen käytettävissä olevan työpanoksen määrä vaihtelee kuukausitasolla merkittävästi ollen 8h–75,5h. Suuri vaihtelu selittyy sillä, että Etelä-Pohjanmaalla perhepsykoterapeutin toimia on vähän ja nykyiset perhepsykoterapeutit osallistuvat tapausvinjetissä mainittua esimerkkiä sekä erästä toista organisaatiota lukuun ottamatta tiimeihin muun vastaanottotyön ohella. Bostockin (2017) tutkimuksen mukaan terapeutin mukanaolo on yksi systeemisen lastensuojelun avaintekijöistä. Terapeutin mukanaolon ja laadukkaan, viikkotiimissä käydyn refleктоivan keskustelun ja sitä kautta lastensuojelutyön laadun on tutkittu korreloivan vahvasti keskenään. (Bostock 2017, 46–47.) Etelä-Pohjanmaalla perhepsykoterapeutteja on vähän ja tähän Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri on vastannut käynnistämällä syksystä 2018 alkaen 25 sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiselle suunnatun maksuttoman pari- ja perhepsykoterapeuttikoulutuksen yhteistyössä Jyväskylän yliopiston kanssa.

Maakunnallisessa työpajatyöskentelyssä (15.1.2018) nostettiin esiin viestintä- ja yhteistyötahojen tiedottaminen systeemisen lastensuojelun työskentelyperiaatteista. Osassa koulutetuissa tiimeistä uhkakuvaksi toimintamallin käyttöönotolle nousi yhteistyötahojen painostus palata asiantuntijaroolia korostavaan, valmiita toimintasuunnitelmia esittelevään työskentelyyn. Tältä välttyttäisiin, mikäli yhteistyötahoille tarjottaisiin myös mahdollisuutta pureutua mallin keskeisiin periaatteisiin ja yhteistyökäytännöt linjattaisiin. Malliin liittyvä tiedottamisen syvyys vaihtelee malliin kouluttautuneissa organisaatioissa. Vaihteluväli on työntekijältä toiselle siirtyvästä satunnaisesta tiedottamisesta systemaattiseen, esim. koko lapsiperhepalveluiden verkoston tiedottamiseen päivän mittaisen infotilaisuuden muodossa. Yhdenkään yksikön nettisivuilla systeemisestä lastensuojelusta tai uudesta tiimirakenteesta ei ole toistaiseksi mainintaa. Haasteelliseksi tiedottamisen tekee artikkelin kirjoittamishetkellä se, että suurten asiakasmäärien vuoksi tosiasiallisesti mallin piirissä olevia perheitä on

tällä hetkellä vain kourallinen, joten siirtymävaiheessa hämmennyksen välttämiseksi tiedotuksessa tulisi edelleen kannatella myös ”vanhan mallin” mukaisia työskentelytapoja.

Juurruttaminen

Hankkeiden tulokset ovat suuressa riskissä haihtua ilman aktiivisia juurruttamisstrategioita (May & Finch 2009; Proctor ym. 2011; Davies & Edwards 2013; Karlin & Cross 2014). Sellainen johtaa herkästi eri osapuolten turhautumiseen, hankeväsymykseen ja on myös tehotonta ja kallista. Ottaen huomioon pilotointiin työntekijöiden ja kouluttajien käyttämän työajan toimintamallin juurruttaminen pysyväksi osaksi organisaation toimintaa on erityisen tärkeää myös talousnäkökulmasta.

Koulutuksen jälkeen pilottiorganisaatioihin on kouluttajien toimesta järjestetty ns. koulutuksellisia konsultaatioita kolmesta viiteen kertaan per tiimi. Niiden tarkoitus on varmistaa koulutuksen jälkeen tiimin – ei siis laajemmin organisaation – siirtyminen mallin mukaiseen toimintaan ja sen muuttuminen rutiiniluonteiseksi. Alustavien kokemusten valossa kolme konsultaatiotapaamista tiimeille on ollut määrällisesti riittämätön. Systemisesti orientoituneeseen työnohjaukseen olisi syytä siirtyä pian koulutuksen jälkeen. Etelä-Pohjanmaan maakunnallisessa sosiaalihuollon työpajassa (15.1.2018) työntekijät nostivat mentoroinnin tärkeäksi systemisen lastensuojelun ylläpitämisessä. Toistaiseksi maakunnallista mentorointijärjestelmää ei ole lähdetty luomaan, mutta se olisi työskentelyotteen haltuunottamisen jälkeen perustellusti seuraava kehitysaskel.

Etelä-Pohjanmaalla, kuten pääosin koko Suomessa, pilotointiin osallistuvat tiimit ovat jo vanhastaan olemassa olleita ja vakiintuneita tiimejä, joita on täydennetty koordinaattorilla ja perhepsykoterapeutilla. Koordinaattorin ja perhepsykoterapeutin työnkuvaan tulee kirjata tiimeihin osallistuminen, jotta tietojen luovuttamista sääntelevät lait tulevat asianmukaisesti huomioiduksi (Tervo 2017). Hackneyssä lastensuojelun tiimit on perustettu kokonaan uudelleen ja itse rekrytointiprosessi on kuvattu erittäin vaativaksi työntekijän näkökulmasta (Clayton 2012, 136; Trowler & Goodman 2012b, 23–24). Henkilökunnan rekrytoinnissa on edellytetty työntekijän sitoutumista systemisen työtavan periaatteisiin. Etelä-Pohjanmaalla on tällä hetkellä useita lastensuojelun sosiaalityöntekijän vakansseja täyttämättä työntekijöiden heikon saatavuuden vuoksi.

Integrointi

Systemisen työmenetelmän säilyminen lastensuojelun mallina pidemmän päälle edellyttää sen aktiivista ja vahvaa integroimista organisaation rakenteisiin. Organisaatiolla ja koko johdon tuella on suuri merkitys koko prosessissa toimintamallin käyttöönotosta sen ylläpitämiseen. Vaikka tiimien lähiesimiehet ovat priorisoineet koulutuksen ykköseksi ja osaltaan viestineet koulutuksen merkitystä työntekijöille ja seuraava johtoporras on antanut hyväksynnän koulutukselle, ei ylimmän virkamiesjohdon ja poliittisen johdon mukanaoloa ole varmistettu kaikissa piloteissa siinä määrin kuin se mallin implementoinnin kannalta olisi perusteltua. Systemisen lastensuojelun istuttamisessa organisaatioihin on nostettu selkeästi esiin poliittisen johdon mukaan ottamisen merkitys mallin onnistuneen implementoinnin kannalta. Esimerkiksi Goodman (2014; Lahtinen ym. 2017, 19 mukaan) on kertonut Hackneyssä haastavinta olleen juuri poliittisten päätöksentekijöiden sitouttaminen yhteisiin arvoihin. Tämän vuoksi on suositeltu, että muutoksen tulisi käynnistyä yhteisen arvopohjan luomisella yhdessä työntekijöiden, virkamiesjohdon kuin poliittisten päättäjien kanssa (Lahtinen ym. 2017, 18–19).

Hackneyssä kehittämishanketta dokumentoineiden Goodmanin & Trowlerin (2012b, 17) mukaan muutosprosessin on kerrottu kestävän kolmesta viiteen vuotta, joten Etelä-Pohjanmaalla matka on vasta alussa. Jotta systemisen lastensuojelun tyyppinen kompleksinen innovaatio (complex innovation) saadaan onnistuneesti integroitua rutiiniluonteiseen käyttöön, sen tulee istua sujuvasti organisaatorakenteeseen (kuva 1) (Greenhalgh ym. 2004; May ym. 2016). Johdon tuen merkitys korostuu erityisesti siitä syystä, ettei systemistä lastensuojelua ole mahdollista istuttaa nykyisen kaltaisiin organisaatorakenteisiin. Onnistuakseen tällainen yhteensovittaminen edellyttää yhteistä näkemystä ja keskenään linjassa olevia ponnisteluja organisaation jokaisella tasolla (Brooks ym. 2011; De Vries ym. 2016; Hickey ym. 2018).

Systeeminen lastensuojelu on nostanut esiin eteläpohjalaisissa tiimeissä myös suhdeperustaista työtä haittaavia organisaatorakenteita. Maakunnallisessa työpajassa jaettiin esimerkiksi laajasti näkemys, että lastensuojelussa työntekijävaihdoksia tulisi välttää avo-, sijais- ja jälkihuollon välillä (15.1.2018). Tällä on merkitystä myös sekä työntekijöille että asiakkaille henkilövaihdoksista aiheutuvan henkisen kuorman minimoimisessa.

Etelä-Pohjanmaalla maakuntatasoisen lastensuojelun johdon informointi on hankeaikana ollut mahdoton toteuttaa, sillä lastensuojelun tai sosiaalihuollon järjestämisestä vastaavaa maakunta-soten valmistelijaa ei vuosien 2017–2018 aikana ole ollut nimettynä. Myöskään keskeisiä tulevan maakuntaorganisaation tulosaluejohtajia ei ole valittu, mikä on luonnollista ottaen huomioon sote- ja maakuntauudistuksen viivästyminen entisestään. Tiivis yhteistyö kuntien johtavien viranhaltijoiden kanssa on tietysti toteutunut. Avainhenkilöiden puuttumisesta aiheutuvien haittojen minimoimiseksi toimintamallin maakuntatason eteenpäin vieminen on pyritty LAPE-hankkeen aikana varmistamaan keskeisiin maakuntaa ohjaaviin asiakirjoihin. Parhailaan valmistelussa on vuodelle 2019 maakunnallinen systeeminen lastensuojelun juurruttamishanke, johon kaikki Etelä-Pohjanmaan kunnat ovat ilmaisseet kiinnostuksen.

Tulevan maakunnallisen organisaation on syytä muodostaa laaja-alainen ja riittävin valtuuksin varustettu toimeenpanoryhmä, jolla on myös muodollinen vastuu systeeminen lastensuojelun mallin istuttamisesta organisaatioon. Tarve vahvan toimeenpanoryhmän muodostamiselle nousee useassa englantilaisessa organisaatiossa muodostuneista kokemuksista ja sitä hyödynnettiin myös Hackneyssä (Bostock 2017, Trowler & Goodman 2012c, 165). Esimiestasolla ilmeni vaihtelua erityisesti siinä, miten ja millä asteella esimiehet kokivat vastuuta mallin eteenpäin viemisestä sekä siitä, kenen tehtävä mallia oli ylipäättään viedä eteenpäin. Mallin implementointia vaikeutti myös yksittäisten esimiesten vaihtumiset ja sen myötä radikaalisti muuttuneet suunnitelmat istuttaa mallia organisaatioon. (Bostock 2017, 59; 64.) Ryhmän tulee nojautua edellä mainittuihin maakuntaa ohjaaviin asiakirjoihin ja toimenpidesuosituksien.

Vastaavaa toimeenpanoryhmää kokeiltiin eräässä toisessa yhteydessä ja organisaatiossa. Monipuolisesti eri alojen edustajista, mm. esimiehistä ja taloushallinnon osaajista, muodostetun ryhmän jäsenet ottivat asetetut tavoitteet ja niiden mittaamisen vastuulle. Ryhmä kokoontui tiiviisti ja fokus oli koko ajan tavoitteiden saavuttamisessa ja ongelmia poistavien ratkaisujen hakemisessa. Toimintatavan on kuvattu tiivistäneen eri yksiköiden yhteen hiileen puhaltamista ja tavoitteiden saavuttamista kyseisessä organisaatiossa. (Barnas & Addams 2017, 94–99.)

Maakunnallisen organisaation tulee työstää ja muotoilla maakunnallisen organisaation arvot ja strategia alusta alkaen itse, ne eivät ole siirrettävissä. Mikäli nykyisissä pilottiorganisaatioissa ei mallista ole viestitty poliittiselle johdolle riittävästi, tulee mallin reunaehtoihin perehtymiseen varata riittävästi aikaa. Systeeminen lastensuojelu on hyvin linjassa LAPEssa tehdyn yhdyspintaraportin kunta-maakunta-yhdyspintoja koskevien suositusten kanssa (Heinonen ym. 2018). Suunnitteilla olevia LAPE-akatemiaa olisi siten perusteltua hyödyntää yhteisen arvopohjan luomisessa. Arvotyöskentelyllä tarkoitetaan tässä yhteydessä suoraan toimintaan, kuten talousarvionsuunnitteluun, liitettyä työskentelyä, ei pelkkää puhetta. Strategian ja arvojen jalkauttamiseen tulee panostaa joka tasolla sekä viestinnässä ottaen huomioon, että hälyttävän pieni joukko organisaation henkilökunnasta johtotasa myöten todellisuudessa tiedostaa organisaationsa strategian ja arvot (Talouselämä 6.2.2017).

Käytännön suosituksia

Taulukossa 1 sekä tässä luvussa kuvataan ne maakuntatason toimet, joita uudistus edellyttää.

Systeemisen lastensuojelun tuominen koko maakunnan kattavaksi työtavaksi edellyttää huolellista käyttöönotosuunnitelmaa, jonka elementtejä tutkimustiedon ja kirjoittajien kokemusten perusteella ovat:

1. Laaja palvelun järjestäjän ja virkamiesjohdon tuen varmistaminen maakuntavalmistelussa (ml. poliittinen johto) ja muodollinen päätös mallin käyttöönotosta.
2. Mallin sisällyttäminen keskeisiin maakunnan toimintaa ohjaaviin asiakirjoihin: maakunnan järjestämissuunnitelmaan ja palvelulupaukseen, palvelustrategiaan ja sektorikohtaiseen henkilöstöstrategiaan.
3. Koko lapsi- ja perhepalveluiden kokonaisarkkitehtuurin läpäisevän strategian luominen ja ratkaisujen hakeminen siihen, miten lastensuojelutyö organisoidaan (ml. tiimimalli) ja resursoidaan systemistä mallia tukeväksi.
4. Maakunnallisen avainhenkilön ja toimeenpanoryhmän nimeäminen, joilla on riittävät valtuudet.
5. Strategia tarvittavan osaamisen varmistamiseksi, jossa keskeisimpinä sosiaalityöntekijöiden ja perhepsykoterapeuttien saatavuuden varmistaminen.
6. Maakunnallisen kouluttajapankin perustaminen. Riittävän pitkä koulutus sekä työntekijöille että esimiehille. Uusien työntekijöiden ohjaaminen menetelmäkoulutukseen.
7. Maakunnallisten lapsiperhepalveluiden arvojen työstäminen toimintatapaa tukeväksi laajasti yhdessä uutta mallia pilotoineiden organisaatioiden, työntekijöiden ja poliittisen johdon kesken, mukaan lukien kuntien sivistystoimen ja oppilashuollon toimijat.
8. Lastensuojelun sekä lasten- ja nuorisopsykiatrian välisen suhteen tarkastelu ja uudistaminen systemistä työtettä tukeväksi. Perhepsykoterapeuttien työpanoksen jakaminen lastensuojelun ja psykiatrisen erikoissairaanhoidon kesken voisi edistää yhteistyösuhteen jalostamista sekä turvata psykologista jatkuvuutta asiakkuussuhteessa ainakin joissakin tapauksissa.
9. Tuen varmistaminen uuteen työtapaan siirtyville työyhteisöille tapauskonsultaatiotyypillisellä työnohjauksella ja arkityössä helposti saavutettavalla mentoroinnilla.
10. Muutosviestintä (ml strategian ja arvojen jalkauttaminen) organisaation sisällä, sidosryhmille ja asiakkaille. Viestintäsuunnitelman laatiminen ja viestintämateriaalien päivittäminen.

Suositus koulutus- ja valmennusohjelmaksi

Systeemisen lastensuojeluun kouluttautuminen edellyttää maakuntien ja kansallisen tason keskinäistä yhteistyötä sekä maakunnan sisäistä koordinaatiota. Taulukkoon 2 on koottu kirjoittajien suositukset toimintamalliin siirtymistä tukevasta ja ylläpitävästä kouluttamisesta.

Taulukko 2. Suositukset systeemisen lastensuojelun koulutus- ja valmennusohjelmaksi

Koulutusosio	Vastuutaho	Kuvaus
Kouluttajien kouluttaminen	THL	Kouluttajakoulutusryhmien käynnistyminen alkuvaiheessa esim. 1-2 krt/vuodessa, sen jälkeen esim. kolmen vuoden välein.
Tiimien kouluttaminen <ul style="list-style-type: none">• Maakunnallinen kouluttajapankki• Maakunnallinen koulutussuunnitelma	Maakunnan lastensuojelujohto ja henkilöstöhallinto	<p>Alun koulutusaallon jälkeen esim. 1 krt/v (riippuen organisaation koosta ja työntekijöiden vaihtuvuudesta). Koulustarpeen seuranta henkilöstöhallinnon ohjelmiston avulla → merkintä suoritetusta koulutuksesta työntekijän rekisteritietoihin.</p> <p>3-4 kouluttajasosiaalityöntekijä-perhepsykoterapeutti-paria (riippuen kouluttamistarpeesta) maakunnassa turvaa asiantuntemuksen säilymisen pitkällä tähtäimellä. Kouluttajat kouluttavat oman käytännön työn ohella.</p> <p>Koulutuksen kokonaisajoittuminen vuoden ajalle on realistinen nykyisen puolen vuoden sijaan huomioiden uuden toimintatavan omaksumiseen tarvittava aika työntekijöiltä ja työyhteisöiltä (Bostock 2017, 59; Lahtinen ym. 2017, 27–28; Trowler & Goodman 2012a, 162).</p>
Täydennyskoulutus	THL	<p>Esim. 1-2 krt/v samansisältöisenä, johon osallistuvat sekä kouluttajat, esimiehet sekä tiimin työntekijät.</p> <p>Tasalaatuisen osaamis pohjan varmistamiseksi alkuvaiheessa olisi suositeltavaa, että THL koordinoisi täydennyskoulutuksia</p>
Mentorointijärjestelmän luominen ja koordinointi	Maakunta	<p>Jatkuvaa</p> <p>Mentorointijärjestelmän luomisella voidaan vastata uusien, mallia vasta opettelevien työntekijöiden uuden menetelmän käytön sekä jo kokeneempien työssäjaksamisen tuen tarpeeseen. Organisaatiotason mentoroinnin ja myös kapea-alaisemman tapauskonsultaatio-tyyppisen ohjauksen on osoitettu tehostavan oleellisesti uusien työtapojen omaksumista kautta koko sote-linjaorganisaation (Beidas & Kendall 2010; Beidas ym. 2012; Edmunds ym. 2014; Gagliardi ym. 2014).</p>
Johdon erillinen valmennus	Maakunta ja THL osana tiimien koulutusten koordinointia	<p>Koulutusmallia kehitettäessä on tarpeen laajentaa tiimikouluttajan roolia myös organisaatiotason muutoksen tukijaksi. Huomioiden tehtävän vaativuus, tulisi tämä toteutua yhteistyössä THL:n kanssa.</p> <p>Huomioiden systeemisen lastensuojelun ja Lean-kehittämishankkeiden samankaltaisuus (mm. asiakastyytyväisyyden ja laadun parantaminen, johdon koko johtamisjärjestelmän läpileikkaava, henkilöstön osaamiseen nojautuva strategia), systeemiseen toimintamalliin perehtymisen rinnalla Lean-johtamisfilosofiaan kouluttautuminen voisi tukea organisaation esimiesten valmiuksia viedä näin mittavaa uudistamishanketta eteenpäin. (Ks. esim. Barnas & Addams 2017, Modig & Åhlström 2017).</p>

Kansalliseksi malliksi?

Mikäli systemisen lastensuojelun mallista tavoitellaan kansallista toimintamallia, tulee lastensuojelun tiekartassa (STM) maakuntia velvoittaa siirtämään mallin jatkovalmistelu edelleen sote- ja maakuntavalmisteluun tehtäväksi ja huomioimalla tämä myös maakunnan valmistelua koskevassa resursoinnissa ja tehtävänkuvissa. Esimerkiksi kansallisella ohjauksella lastensuojelun asiakasmitoituksiin olisi mahdollista tukea systemiseen lastensuojeluun siirtymistä. Pilottiorganisaatioissa tehdyn kehittämistyön tulokset eivät siirry uusiin maakunnallisiin organisaatioihin ilman aktiivisia toimenpiteitä.

Lopuksi

Maakuntatason toimien sekä kansallisen kouluttaja- ja täydennyskoulutuksen lisäksi tarvitaan kansallisella tasolla tutkimustietoon perustuvia suosituksia ja jopa velvoittavaa ohjausta systemisen lastensuojelun mallin toteutuksen ja toimeenpanon tueksi. Kun kyseessä on uusi toimintatapa, tarvitaan myös systemaattista tiedon kartuttamista mallista pitkäjänteisen implementaatio- ja vaikuttavuustutkimuksen avulla.

Mallia pilotoineissa tiimeissä matka on vasta alkanut, kun horisontissa jo hämmöittää eri suuntiin viittova tienristeys. Maakuntauudistus sekä lapsi- ja perhepalveluiden uudelleen organisoiminen luovat mahdollisuuden ottaa tarkasteluun lapsi- ja perhepalveluiden kokonaisuus. Kriittisimmät kysymykset suunnan valinnassa tulevat olemaan poliittisen ja ylimmän virkamiesjohdon mukaan saaminen ja tahtotila taloudellisiin, aikanaan kustannussäästöjä tuoviin ratkaisuihin, sekä asialle omistautuneiden avainhenkilöiden nimeäminen. Kansallisella tasolla kriittisimmäksi kysymykseksi nousee kansallisen ohjauksen velvoittavuuden toteutuminen ja sen taso.

Tapausvinjetin pahimman skenaarion välttämiseksi maakunnalta edellytetään sitoutumista mallin jatkovalmisteluun nykyisten organisaatioiden ponnisteluiden jatkuvuuden turvaamiseksi. Etulinjan työntekijöiden ja lähiesimiesten innostus systemisen lastensuojelun käyttöönottoon on arvokas pääoma. Siihen panostamalla on mahdollista saavuttaa nykyistä laadukkaampi ja mahdollisesti myös panos- tuotossuhteeltaan parempi lastensuojelun organisaatio.

”Tee ensin se, mikä on tärkeää ja sitten se, mikä on mahdollista, niin pian teet senkin, mikä on mahdotonta.” – Franciscus Assisilainen

Lähteet

- AFT (2015) The Association for Family Therapy and Systemic Practice in the UK. The Blue Book. Training Standards and Accreditations. 4th edition. Saatavilla osoitteessa: http://www.aft.org.uk/SpringboardWebApp/userfiles/aft/file/Training/AFTBlueBook_Final_PDF.pdf Luettu 1.6.2018.
- Barnas, Kim & Addams, Emily (2017) Enemmän kuin sankareita. Lean-ajattelun mukainen terveydenhuollon johtamisjärjestelmä. Tallinna: Duodecim. (Alkup. teos Beyond Heroes, 2014).
- Beidas, Rinad S. & Edmunds, Julie M. & Marcus, Steven C. & Kendall, Philip C. (2012) Training and Consultation to Promote Implementation of an Empirically Supported Treatment: A Randomized Trial. *Psychiatric Services* 63(7), ss. 660–665. doi: 10.1176/appi.ps.201100401.
- Beidas, Rinad S. & Kendall, Philip C. (2010) Training therapists in evidence-based practice: A critical review of studies from a systems-contextual perspective. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 17(1), ss. 1–30. doi: 10.1111/j.1468-2850.2009.01187.x.
- Bostock, Lisa (2017) Scaling and deepening the Reclaimin Social Work model: evaluation report. University of Bedfordshire and University of Cardiff.
- Brooks, Helen & Pilgrim, David & Rogers, Anne (2011) Innovation in mental health services: what are the key components of success? *Implementation science* 6(1), s. 120. doi: 10.1186/1748-5908-6-120.
- Clayton, Charlie (2012) The Unfolding Story of Reclaiming Social Work Through the Eyes of a Children’s Practitioner Charlie Clayton. Teoksessa Trowler, Isabelle, & Goodman, Steve (toim.) (2012). *Social Work Reclaimed: Innovative Frameworks for Child and Family Social Work Practice*. London: Jessica Kingsley Publishers, 134-159.
- Cooper, Judy (2013) Stress-busting Hackney model under threat from cherry picking councils. July 16, 2013 Social care leaders <http://www.communitycare.co.uk/2013/07/16/stress-busting-hackney-model-under-threat-from-cherry-picking-councils/> Luettu 5.9.2018.
- Cross, Steve & Hubbard, Alison & Munro, Eileen (2010) *Reclaiming Social Work*. London Borough of Hackney, Children and Young People’s Services.
- Davies, Barbara & Edwards, Nancy (2013) Sustaining knowledge use. Teoksessa Sharon E. Straus & Jacqueline Tetroe & Ian D. Graham (toim.) *Knowledge Translation in Health Care*. 2nd ed. West Sussex, UK: John Wiley & Sons Ltd., ss. 237–248.
- Edmunds, Julie M. & Read, Kendra L. & Ringle, Vanesa A. & Brodman, Douglas M. & Kendall, Philip C. & Beidas, Rinad S. (2014) Sustaining clinician penetration, attitudes and knowledge in cognitive-behavioral therapy for youth anxiety. *Implementation Science* 9(1), s. 89. doi: 10.1186/s13012-014-0089-9.
- Etelä-Pohjanmaan maakunnallisen lastensuojelun ja lapsiperheiden sosiaalihuollon systeemisen lastensuojelun työpajojen tuotokset (15.1.2018). Julkaisematon.
- Forrester, Donald & Westlake, David & McCann, Michelle & Thurnham, Angela & Shefer, Guy & Glynn, Georgia & Killian, Mike (2013) *Reclaiming Social Work? An Evaluation of Systemic Units as an Approach To Delivering Children’s services*. Final report of a comparative study of practice and the factors shaping it In three local authorities. Tilda Goldberg Centre for social work and socialcare. University of Bedfordshire. <http://uobrep.openrepository.com/uobrep/bitstream/10547/594517/1/finalreport-systemicunits.pdf>
- Gagliardi, Anna R. & Webster, Fiona & Perrier, Laure & Bell, Mary & Straus, Sharon (2014) Exploring mentorship as a strategy to build capacity for knowledge translation research and practice: A scoping systematic review. *Implementation Science* 9(1), ss. 1–10. doi: 10.1186/s13012-014-0122-z.
- Goodman, Steve (2017) Seminaari-esitelmä. LAPE-muutosohjelman II konferenssi – Lasten hyvinvointi Suomessa: mitä opittavaa meillä on muista maista? Helsingissä 26.10.2017. <https://thl.fi/documents/605877/3623206/TO+14.+Goodman+Helsinki+Presentation+October+2017+v1.pdf/6259136d-0112-479b-bc5e-00127b3e8c94> (Luettu 21.7.2018)
- Greenhalgh, Trisha & Roberts, Glenn & MacFarlane, Fraser & Bate, Paule & Kyriakidou, Olivia (2004) Diffusion of Innovations in Service Organizations: Systematic Review and Recommendations. *The Milkbank Quarterly* 82(4), ss. 581–629.
- Hickey, Grainne & McGilloway, Sinead & O’Brien, Morgan & Leckey, Yvonne & Devlin, Maurice & Donnelly, Michael (2018) Strengthening stakeholder buy-in and engagement for successful exploration and installation: A case study of the development of an area-wide, evidence-based prevention and early intervention strategy. *Children and Youth Services Review* 91(January), ss. 185–195. doi: 10.1016/j.chilyouth.2018.06.008.
- Karlin, Bradley E. & Cross, Gerald (2014) From the laboratory to the therapy room: National dissemination and implementation of evidence-based psychotherapies in the U.S. Department of Veterans Affairs Health Care System. *American Psychologist* 69(1), ss. 19–33. doi: 10.1037/a0033888.
- May, Carl & Finch, Tracy (2009) Implementing, embedding and integrating practices: an outline of Normalization Process Theory. *Sociology* 43(3), ss. 535–554. doi: 10.1177/0038038509103208.
- May, Carl & Johnson, Mark ja Finch, Tracy (2016) Implementation, context and complexity. *Implementation Science* 11(1), ss. 1–12. doi: 10.1186/s13012-016-0506-3.

- Ogden, Terje & Fixsen, Dean L. (2014) Implementation Science. Zeitschrift für Psychologie 222(1), ss. 4–11. doi: 10.1027/2151-2604/a000160.
- Proctor, Enola & Silmere, Hiie & Raghavan, Rames & Hovmand, Peter & Aarons, Greg & Bunger, Alicia & Griffey, Richeard & Ensley, Melissa (2011) Outcomes for implementation research: Conceptual distinctions, measurement challenges, and research agenda. Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research 38(2), ss. 65–76. doi: 10.1007/s10488-010-0319-7.
- Puustinen-Korhonen, Aila (2018a) Lastensuojelun kuntakyselyn tuloksia 1. osaraportti. Helsinki: Suomen kuntaliitto. https://www.kuntaliitto.fi/sites/default/files/media/file/180110_1_iiteaineisto_Kuntaliiton%20uusien%20lastensuojelun%20kuntakysely%20%20selvitysty%C3%B6n%20tukena.pdf Luettu 4.5.2018.
- Puustinen-Korhonen, Aila (2018b) Maakunnallistuva lastensuojelu 2.osaraportti. Helsinki: Suomen kuntaliitto. <https://www.kuntaliitto.fi/sites/default/files/media/file/Maakunnallistuva-lastensuojelu-2-osaraportti.pdf> Luettu 1.8.2018.
- De Vries, Hanna & Bekkers, Victor & Tummers, Lars (2016) Innovation in the public sector: A systematic review and future research agenda. Public Administration 94(1), ss. 146–166. doi: 10.1111/padm.12209.
- Talouselämä (2017) Organisaatioiden määritellyt arvot eivät todellisuudessa ohjaa monenkaan kunnan toimintaa. Talouselämä (6.2.2017). <https://www.talouselama.fi/uutiset/organisaatioiden-maaritellyt-arvot-eivat-todellisuudessa-ohjaa-monenkaan-kunnan-toimintaa/13bf1d13-8d66-3560-a40a-633764ee1ea3> Luettu 7.8.2018.
- Tervo, Jaana (2017) Sähköposti tietosuojalainsäädännön huomioimiseen liittyen.
- Trowler, Isabelle & Goodman, Steve (toim.) (2012a) Social Work Reclaimed. Innovative Frameworks for Child and Family Social Work Practice. London: Jessica Kingsley publishers.
- Trowler, Isabelle & Goodman, Steve (2012b) A Systems Methodology for Child and Family Social Work. Teoksessa Isabelle Trowler & Steve Goodman (toim.) (2012) Social Work Reclaimed: Innovative Frameworks for Child and Family Social Work Practice. London: Jessica Kingsley Publishers, 14–25.
- Trowler, Isabelle & Goodman, Steve (2012c) Conclusion and Reflections on Our Journey. Teoksessa Isabelle Trowler & Steve Goodman (toim.) (2012) Social Work Reclaimed: Innovative Frameworks for Child and Family Social Work Practice. London: Jessica Kingsley Publishers, 160–169.

Tiivistelmät

Lasten, nuorten ja perheiden osallisuus monitoimijaisen yhteistyön mahdollisuuksina ja haasteina

Kati Kallinen, Merja Laitinen, Lauri Lantela, Jaana Leinonen, Anna Nikupeteri, Henna Nurmi & Tuija Turunen

Tarkastelemme artikkelissa lasten, nuorten ja perheiden osallisuutta monitoimijaisessa yhteistyössä ja sitä tukevaa johtamista ehkäisevän lastensuojelun kontekstissa. Etsimme vastausta kysymyksiin, mitä lasten, nuorten ja perheiden osallisuus edellyttää sekä millaisia mahdollisuuksia ja haasteita osallisuuteen liittyy monitoimijaisessa yhteistyössä. Jäsennämme osallisuuteen liittyviä kysymyksiä lasten, nuorten ja vanhempien sekä ammattilaisten näkökulmista sosiaalityön, kasvatustieteen ja hallintotieteen vuoropuhelussa. Hyödynnämme tarkastelussa Lapin LAPE-hankkeen "Perhekeskustoimintamalli Lappiin – integroidut monitoimijaiset palvelut perheille" osahankkeessa kerätyjä laadullisia ja määrällisiä aineistoja. Aineistojen perusteella osallisuuden edellytyksinä ovat tieto, osallistumisen väylät, kannustaminen ja perhelähtöisyys. Meneillään olevan lastensuojelun kehittämistyön ja osallisuuden edistämisen tavoitteiksi määritämme lasten, nuorten ja perheiden kohtaamisen ja yhdenvertaisuuden. Tulokset osoittavat, että johtajat voivat tukea yhdenvertaisen, asiakkaiden osallisuutta arvostavan toimintakulttuurin rakentumista. Tämä tarkoittaa yhteistyötä tukevien rakenteiden, puitteiden ja tahtotilan ylläpitämistä. Lisäksi osallisuuden toteutuminen vaatii monitoimijaista lähestymistapaa ja monitieteistä tiedontuotantoa.

”Ehkä se yhdessäolo ja puhuminen ja niinku kuunteleminen...” Osallisuutta ja vuorovaikutussuhteita tukevia kohtaamisia lastenkotien retkillä

Jenni Lahtinen

Artikkelissa tarkastellaan lastenkotien yhteisöllisten retkien aikaisia nuorten ja aikuisten välisiä kohtaamisia. Retkillä tiivis yhdessäolo kehystää aikuisten ja nuorten välisiä suhteita muodostaen erityisen areenan valta-asetelmiltaan tasavertaisemmille kohtaamisille. Kokemukset vuorovaikutussuhteessa ja yhteisössä tasavertaisena, arvostettuna jäsenenä olemisesta vahvistavat nuorten osallisuutta lastensuojelun institutionaalisuuden määrittämässä todellisuudessa. Artikkelissa aikuisten ja nuorten väliseen vuorovaikutukseen kietoutuvia retkien merkityksiä käsitellään osallisuuden, suhteiden tiivistämisen sekä kuulluksi tulemisen kautta.

Lastensuojelu on suhdeperustaista työtä, jossa oleellista on luottamuksellisen ja korjaavaan suhteen rakentuminen työntekijän ja lapsen välille. Artikkelissa tehdään näkyväksi niitä vuorovaikutuksen ja kohtaamisen mekanismeja, joiden kautta osallisuus, suhteiden tiivistyminen sekä kuulluksi tuleminen voivat institutionaalisessa suhteessa toteutua. Artikkelin pohjautuu tutkimushankkeeseen, jonka aikana tutkija on osallistunut kahden lastenkodin yhteisöllisille retkille ja havainnoinut ohjaajien ja nuorten sekä vertaisten välistä vuorovaikutusta ja kohtaamisia, sekä haastatellut retkille osallistuneita nuoria ja aikuisia.

Vuorovaikutustilanteita kuvataan *yhteensointuvien ja mutkattomien* kohtaamisten kautta, joiden aikana nuoren asema oman elämänsä subjektina on kiistaton. Nämä kohtaamiset ovat valtasuhteiltaan tasavertaisempia, toista kunnioittavia ja avoimia. Käsitteiden läpi tulkittuna retkien aikainen vuorovaikutus ilmenee potentiaalisesti osallisuutta, suhteiden tiivistämistä sekä kuulluksi tulemistä tukevana.

Lastenkotien retkitoiminnan ylläpitäminen ja kehittäminen on välttämätöntä hyvän hoidon sekä lasten ja nuorten hyvinvoinnin ja oikeuksien takaamiseksi. Mielekkäästi toteutetun, säännöllisen retkitoiminnan kautta lasten ja nuorten osallisuus ja hyvinvointi sekä ihmissuhdeperustainen työote vahvistuvat. Lastenkotien retket tarjoavat aikaa ja tilaa kohtaamiselle, kertomiselle ja erilaisten äänien kuulemiselle.

Minunkin näkemyksilläni on merkitystä – sijoitetun vammaisen lapsen oikeus tulla kuulluksi

Riitta Laakso, Susanna Helavirta, Leena Seppälä, Merja Penders & Niina Krohns

Artikkelissa tarkastellaan sijoitettuina olevien vammaisten lasten ja nuorten kokemusten kuulemiseen liittyviä haasteita ja kuulemisen käytäntöjä. Artikkelin pohjautuu viiden vammaisen nuoren haastatteluun ja näissä kohtaamisissa saatuihin kokemuksiin. Vammaisuus tarkoittaa haastateltavien kohdalla kommunikaatioon, omien näkemysten ilmaisemiseen, puheen tuottamiseen ja ymmärtämiseen liittyviä haasteita sekä neurologisia ongelmia ja kehitysvammaisuutta. Haastateltavat olivat 14–17-vuotiaita, neljä tyttöä ja yksi poika ja he kaikki asuivat lastensuojelulaitoksissa. Haastattelijoina toimi kaksi Lapin ammattikorkeakoulun sosionomi-opiskelijaa.

Tarkastelumme pohjalta vammaisten lasten ja nuorten kokemusten kuulemisessa keskiöön nousee eri merkkijärjestelmien erojen tunnistaminen. Lastensuojelun kuulemisen käytännöissä puheella ja sitä tukevilla välineillä on varsin keskeinen asema. Harvemmin mietitään merkkijärjestelmien erojen merkitystä vuorovaikutuksessa. Merkkijärjestelmien näkökulmasta kommunikaatiossa on kolme eri tasoa: esikielellinen, kielellinen ja puheeseen perustuva. Sanalliseen vuorovaikutukseen tottuneen henkilön on usein vaikea asettua kommunikoimaan itseään olemuskielellä ilmaisevan henkilön kanssa. Tämä edellyttää työntekijältä paitsi merkkijärjestelmien erojen tunnistamista ja niihin liittyvien erojen hyväksymistä myös valmiutta ja rohkeutta asettua itselle vieraaseen vuorovaikutustilanteeseen.

Merkkijärjestelmien erojen tunnistamisen ohella tarkastelumme haastaa sosiaalityössä yleisesti keskeisenä pidettyä ajatusta ja ehtoa tavata lapsi kahden kesken sekä kuulla asiasta lapsen itsensä kertomana. Puhetta vaikeasti tai niukasti tuottavan vammaisen lapsen ilmaisun ymmärtäminen edellyttää usein lapsen elekielen tuntemista. Ensitapaamisella toinen toisilleen vieraiden ihmisten kesken elekieleen pohjautuva vuorovaikutus ei välttämättä onnistu. Se voi johtaa jopa virheellisiin tulkintoihin tai sen toteamiseen, ettei lapsen kanssa voi kommunikoida. Tällöin kolmannen osapuolen läsnäolo on tilanteessa välttämätöntä, joskaan ei ongelmatonta.

Sijoitettuina olevat vammaiset lapset ovat lastensuojelussa, lasten kuulemisen käytäntöjen kehittämisessä ja lastensuojelututkimuksessa varsin näkymättömiä. Heidän marginaalisen ja erityisen haavoittuvan aseman vuoksi olisi kuitenkin äärimmäisen tärkeää nostaa sijoitettuina olevien vammaisten lasten ja nuorten kuulemisen käytännöt nykyistä näkyvämmiin esiin lastensuojelussa ja sijaishuollon kehittämistyössä.

Sijaisperheiden sisarussuhteet: lasten tarpeista, oikeuksista – ja nakeista

Emilia Säles & Riikka Airo

Tietoisuus sisarussuhteiden tärkeydestä perhehoidossa voi lisätä sekä sijoituksen vakautta että sijoitettujen lasten ja sijaissisaruksien hyvinvointia. Siksi Perhehoitoliitto ry:n Meidän sakkii -hankkeessa (2018–2021) kehitetään sijaisperheiden sisarussuhteiden tukea erityisesti pitkäaikaista perhehoitoa ajatellen. Hankkeessa muun muassa kuullaan lasten ja nuorten kokemuksia ja saadaan heiltä eväitä sisarussuhteiden tukemiseen sekä etsitään yhdessä sijaisvanhempien verkoston kanssa keinoja tukea sijaisvanhempia sisarussuhteiden vahvistamisessa ja lasten keskinäisen tasa-arvon lisäämisessä.

Sijaisperheiden lapset muodostavat keskenään merkityksellisiä ihmissuhteita ja kiintymyssuhteita, jotka palkitsevat ja haastavat. Sijaissisaruus herättää ylpeyden tunnetta ja kasvattaa sopeutumiskykyä, oma-aloitteisuutta ja vastuunottoa. Haasteita sijaisperheiden sisarussuhteisiin tuovat muun muassa sijoitettujen lasten aiemmat vaikeat kokemukset, sijaisvanhempien rajallinen aika ja ammattilaisten taipumus työskennellä yhden perheenjäsenen kanssa koko perheen huomioimisen asemesta. Myös sijaisperheen kanssa yhteistyötä tekevät monet vanhemmat ja lapsen läheisverkot voivat tuottaa sijaisperheen lasten välille epätasa-arvoa muun muassa kulttuuristen ja uskonnollisten tekijöiden ja niihin liittyvien tapojen kautta. Eriarvoisuus voi koskettaa ketä tahansa sijaisperheen lasta riippumatta siitä, miten hän on perheeseen tullut.

Lasten oikeudet kuuluvat kaikille lapsille, myös sijaissisaruksille. Jotta lasten oikeuksien toteutuminen voidaan varmistaa, ammattilaisten ja viranomaisten on työskenneltävä koko sijaisperheen kanssa. Systemisen sosiaalityön ajattelutavan ja käytäntöjen yleistyessä on kiinnitettävä huomiota siihen, että myös sijaisperhe on systeemi, jossa yhden jäsenen hyvin- tai pahoinvointi vaikuttaa kaikkiin muihin perheenjäseniin. Myös sijaissisarukset tarvitsevat perhehoidon aikana tietoa esimerkiksi traumojen vaikutuksesta käyttäytymiseen ja keinoja selviytyä haastavista vuorovaikutustilanteista. On hyödyksi myös sijoitetuille lapsille, että perhe yhdessä hakee merkityksiä ja ymmärrystä koetuille tunteille, asioille ja tapahtumille. Tällä hetkellä vaitiolovelvollisuuden ahtaat tulkinnat saattavat estää perheen lapsilta riittävän tiedon, joka kuitenkin voisi auttaa heitä sopeutumaan ja myös molemmin puolin ymmärtämään paremmin sisarusten ehkä oudoltakin tuntuja toimintatapoja tai tarpeita.

Lapset ovat herkkiä erityisesti perheen sisällä havaitsemalleen epätasa-arvolle. Niin lasten keskinäisen tasa-arvon ja lasten oikeuksien toteutuminen kuin perhehoidon laadun varmistaminen edellyttävät muutoksia suomalaiseen lastensuojeluun. Lakien, sijaishuoltojärjestelmän ja ammattilaisten toiminnan on mahdollistettava sijaisvanhemmille sijaisperheen lasten tasa-arvoinen kohtelu ja koko sijaisperheelle mielekäs, sijoitetun lapsen tilannetta edistävä arki. Sijaisperheen jäsenten asiaan osallisuuden tunnustaminen, koko perheen huomioiminen ja jatkuva tuki ovat tässä ratkaisevia askeleita.

Muutosta ja voimaa – lasten ja nuorten kokemusasiantuntijuus osaksi maakunnallista kehittämistyötä

Helena Inkinen

Palveluiden ja tuotteiden yhteiskehittäminen kohderyhmän kanssa yleistyy Suomessa huimaa vauhtia. Lastensuojelussakin on vähitellen uskallettu enemmän avata mahdollisuuksia ottaa kokemusasiantuntijoita mukaan kehittämään lastensuojelua ammattilaisten ja muiden asiantuntijoiden rinnalle. Lastensuojelun kokemusasiantuntijuus nykyisessä muodossa on varsin uutta valtakunnallisesti.

Pesäpuu ry:ssä lastensuojelun nuorten kokemusasiantuntijatoimintaa on kehitetty vuodesta 2008 asti. Kehittämistyön tehtävänä on ollut yhteisten ajatusten, kokemusten ja syntyneiden ideoiden kokoaminen jäsennellysti, eettisesti ja kunnioittavasti yhteen. Takana oleva kymmenen vuoden kehittämistyö on tarkoittanut toiminnan ja arvojen avaamista, sekä realistisen kuvan antamista siitä, mitä kaikkea kehittäjäryhmätoimintaan liittyy.

Sittenkin kokemusasiantuntijuutta lastensuojelussa on käytetty mm. osana Hallituksen kärkihanke Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) sijaishuollon kehittämiskohteita sekä valtakunnallisella tasolla että maakunnallisessa kehittämistyössä muun muassa Pohjois-Savossa ja Keski-Suomessa. Pohjois-Savossa ja Keski-Suomessa tehdystä kehittämistyöstä nostan esiin muutaman esimerkin myöhemmin tässä artikkelissa.

Artikkeli kuvaa ajatuksia ja huomioita osana vuosikymmenen ajan tehtyä kehittämistyötä, niin kokemusasiantuntijoina kuin kokemusasiantuntijuuden kehittäjänä ja eteenpäin levittäjänä. Artikkeli nostaa esiin erityisesti kokemusasiantuntijuuteen liittyvät eettiset näkökulmat, sekä pyrkii tarjoamaan toimivia ja turvallisia toimintatapoja lasten ja nuorten kanssa yhdessä kehittämiseksi tulevissa maakunnissa. Artikkeli pohjautuu Pesäpuu ry:n Muutosvoimaa – kohti nuorten kokemusasiantuntijuutta oppaaseen (Barkman ym. 2017).

Vertaisarviointi nuorten tukena sijaishuollossa

Onni Westlund

Vertaisarviointi lastensuojelun sijaishuollossa on uudenlainen asiakaspalautemalli, joka korostaa nuorten osallisuutta omassa asuinympäristössään. Kyse on siitä, millaisia kokemuksia nuorilla on arjen ja palvelujen toimivuudesta ja laadusta. Miten he pystyvät niitä arvioimaan ja antamaan palautetta sekä vaikuttamaan omaan asuinympäristöönsä. Vertaisarvioinnin toteuttavat itsekin sijaishuollossa asuneet ja tehtävään valmentautuneet jo aikuistuneet nuoret.

Vertaisarvioinnin mallit lastensuojelun laitos- ja perhehoitoon on kehitetty ryhmissä yhdessä sijaishuollossa kasvaneiden nuorten kokemusasiiantuntijoiden, sosiaalityöntekijöiden, maakunnallisten lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman hanketyöntekijöiden sekä Pesäpuu ry:n asiantuntijoiden kanssa. Kommentteja ja palautetta kehittämistyöstä on saatu myös muilta alan asiantuntijoilta kehittämistyön eri vaiheissa.

Vertaisarvioinnin avulla nuoret pääsevät itse arvioimaan oman sijaishuoltoapaikkansa arkea, antamaan omaa hyvinvointiaan koskevaa palautetta ja siten vaikuttamaan omaan asuinympäristöönsä. Vertaisarviointi lisää läpinäkyvyyttä sijaishuollon eri toimijoiden välillä ja tuottaa tärkeää laadullista tietoa sijaishuollosta. Tarkastelun kohteena ovat mm. yhteydenpitoon, palavereihin, tunteiden ilmaisuun ja yhteiseen tekemiseen liittyvät käytännöt, ei nuorten omat elämäntarinat. Nuorten antama palaute kootaan yhteen ja kerrotaan niin nuorille itselleen kuin laitosten työntekijöille, sijaisvanhemmille, nuorten asioista vastaaville sosiaalityöntekijöille kuin valvontaviranomaisille. Vertaisarvioinnin tavoite on vahvistaa lapsen oikeuksien toteutumista, ennaltaehkäistä kaltoinkohtelua sijaishuollossa, tuottaa nuorille vertaisuuden kokemuksia, vahvistaa osallisuutta tukevan toimintakulttuurin lisääntymistä sijaishuollossa ja lisätä merkityksellisyyden kokemusta niin vertaisarvioitsijoina toimivien kuin arviointiin osallistuvien nuorten elämässä.

Kokemukset vertaisarvioinnista ovat olleet positiivisia. Jo kehittämistyöhön osallistuminen ja siinä mukana oleminen on ollut nuorten mukaan erittäin palkitsevaa. Vertaisarvioitsijoina toimineet nuoret ovat kuvanneet toiminnan olleen heille erityisen merkityksellistä, sekä tuoneen taloudellista hyötyä arkeen. Vertaisarviointeihin osallistuneet nuoret ovat pitäneet sitä toimivana mallina heidän arjen kokemustensa selvittämiseksi. Erityisen hyvänä on koettu se, että arviointia on toteuttamassa itsekin sijaishuollossa asuneet nuoret. Myös ammattilaisten kokemukset vertaisarvioinnista ovat olleet hyviä. Palaute nuorten arjesta heidän asioistaan vastaaville sosiaalityöntekijöille on ollut hyvä tapa saada tietoa.

”Tutkitaan yhdessä mikä oikeasti auttaa” – kokemuksia perhetyön kehittämisestä yhdessä asiakaskehittäjien kanssa Kouvolassa

Riikka Mauno

Artikkeli käsittelee sitä, miten Kouvolan lapsiperheiden sosiaalipalveluissa lähdettiin syksyllä 2017 käynnistämään asiakaskehittäjätoimintaa lastensuojelun perhetyön piirissä asiakkaana olevien lasten vanhemmille. Kuvattu asiakaskehittäjäryhmän toiminta on osa Kymenlaakson maakunnallista Lape-työskentelyä ja Kouvolan lapsiperheiden sosiaalipalveluiden perhetyön kokonaisuuden kehittämistä. Ryhmään ei etsitty varsinaisia kokemusasiantuntijoita, vaan lastensuojelussa asiakkaana olevien lasten vanhempia, joilla oli perhetyöstä omakohtainen kokemus ja joista osa oli parhaillaankin lastensuojelun perhetyön asiakkaina. Tästä syystä artikkelissa käytetään ryhmän jäsenistä käsitettä asiakaskehittäjät. Kuvaan artikkelissa, miten asiakaskehittäjäryhmä muodostettiin, miten se lähti toimimaan ja millaisia asioita ryhmässä käsiteltiin. Artikkelin lopussa kuvaan sitä, miten asiakaskehittäjien ajatuksia ja näkemyksiä perhetyöstä on hyödynnetty osana koko Kymenlaakson maakunnallista perhetyön ja perhekuntoutuksen sisällöllistä kehittämistä. Kuvattu ryhmä on ainutlaatuinen ja ensimmäinen Kouvolan lapsiperheiden sosiaalipalveluissa muodostettu asiakaskehittäjäryhmä.

Nätverksarbete som metod för professionellas kompetensutveckling gällande delaktighet i barnskyddet

Nina Östman, Ilona Fagerström, Maria Balk & Veronica Salovaara

I artikeln diskuteras barnskyddsprofessionellas upplevelser av deltagande i ”Delaktighetsnätverk för professionella” samt de professionellas uppfattningar om barns och ungas delaktighet. Detta utgående från den centrala frågeställningen: *hur reflekterar professionella kring temat delaktighet för barn och unga i sitt eget arbete?*

Nätverkskonceptet som behandlas i artikeln har utvecklats och genomförts av AB det finlandssvenska kompetenscentret inom sociala området och Mathilda Wrede-institutet i samarbete med LAPE-aktörer. Nätverket har utvecklat och stött professionellas delaktighetskunnande i arbetet med barn och unga. Teoretiskt avstamp har tagits i Harry Shiers modell för delaktighet. Fokus har legat på den enskilda professionellas öppningar och möjligheter i arbetet. Syftet har varit att erbjuda nya infallsvinklar kring delaktighet, samt tips om praktiska tillvägagångssätt. Målsättningen har varit att stöda en professionell utvecklingsprocess hos deltagarna.

De professionella för i diskussionerna kring delaktighet fram olika dimensioner av delaktighet. Dessa dimensioner definieras som: *den professionellas roll, strukturella ramar och verksamhetskultur samt barn som medborgare och aktör.* ”Den professionellas roll” handlar om den professionellas beredskap och vilja att arbeta delaktighetsfrämjande. Nätverksdeltagarna har en god grundförståelse av vad barn och ungas delaktighet är, men upplever att nätverksarbetet gett fördjupade insikter. ”Strukturella ramar och verksamhetskultur” behandlar hurdana resurser samt hurdana förfaranden de professionella har att tillgå i arbetet. De professionella lyfter särskilt fram tidsbrist som hinder för att arbete delaktigörande. Nätverksdeltagarna lyfter fram vikten av att man i verksamheten kontinuerligt utvärderar hur barns och ungas delaktighet förverkligas. ”Barn som medborgare och aktör” innebär barns och ungas lagstadgade rätt till delaktighet och om att inta ett barnperspektiv. De professionella beskriver detta som barns och ungas rätt att bli hörda och sedda. På basen av de professionellas upplevelser samspelar alltid dessa dimensioner av delaktighet i praktiken, alla dessa dimensioner bör beaktas i fortsatt utvecklingsarbete gällande delaktighet för att uppnå goda resultat.

Perheterapian ja sosiaalityön yhteiset juuret sekä suhdeperustaisen systeemisen lastensuojelutyön kehittäminen

Sirkka Alho, Marjukka Rasa & Kaisa Vuolukka

Tässä artikkelissa tarkastellaan perheterapeuttisten näkökulmien hyödyntämistä lastensuojelun sosiaalityön vaativassa arjessa. Artikkelissa kuvaillaan perheiden kanssa tehtävän sosiaalityön menneisyyden juuria, tuoden esille tässä yhteydessä sosiaalityön liittymäpintoja perheterapiaan. Osoitamme artikkelissa, kuinka sosiaalityöntekijät ovat olleet pioneereja perheiden parissa toteutettavan tapauskohtaisen ja psykososiaalisen työn, teorian sekä omalta osaltaan myös perheterapian käytäntöjen rakentamisessa. Pohdinta ajankohtaisesta lastensuojelun sosiaalityön tilasta yhdistyy niihin mahdollisuuksiin ja avauksiin, joita perheterapeuttinen orientaatio voi sosiaalityölle tarjota. Pohdimme myös reunaehdoja, joiden kautta perheterapeuttinen osaaminen ja systeeminen ajattelu voi mahdollistaa lastensuojelun sosiaalityössä. Perheterapeuttisen orientaation tuominen lastensuojelun virkavastuulla tehtävään työhön antaa mahdollisuuden kehittää yhä enemmän asiakaslähtöisiä, koko perheen sekä muun lähiyhteisön huomioon ottavia ja muutokseen tähtäviä työmenetelmiä. Johdannossa perustelemme näkökulmaamme ja omia kiinnostuksiamme aiheeseen liittyen. Ensimmäisessä luvussa teemme katsauksen sosiaalityön ja perheterapian historiallisiin kytköksiin ja systeemisen ajattelun ja sosiaalityön rajapintoihin sekä määrittelemme psykososiaalisen sosiaalityön käsitettä, joka sisältää terapeuttisia elementtejä. Tässä luvussa on kuvattu lisäksi perheterapian erilaisia suuntauksia sekä tuotu esille joitakin näkökulmia, jotka perustelevat perheterapeuttisen otteen soveltamista sosiaalityössä. Toinen luku käsittelee lastensuojelun ristipaineita ja mahdollisuutta suunnata työtä juridis-byrokraattisesta enemmän suhdeperustaiseen asiakastyöhön. Kolmannessa luvussa vedämme yhteen artikkelimme lankoja ja suuntamme katsemme systeemisen, suhdeperustaisen työmuodon mahdollisuuksiin tulevaisuudessa ja siihen, millä reunaehdoilla uudistus työskentelytavoissa voi käsityksemme mukaan toteutua.

Lapsen ja perheen kohtaaminen lastensuojelun avohuollossa – Tarkastelua systeemisestä näkökulmasta

Tiina Civil

Artikkelissa tarkastellaan sitä, millä eri tavoilla systeminen ajattelu ja systeemiseen lastensuojelun toimintamalliin liittyvät perheterapeuttiset elementit voivat näkyä ja miten niitä voi hyödyntää lastensuojelun avohuollossa jäsentäen lastensuojelun sosiaalityötä teoriataustaa vasten erityisesti lapsen ja perheen kohtaamisen näkökulmasta. Artikkelin pohjana ovat raportit (ks. esim. Fagerström 2016; Lahtinen ym. 2017), joiden pohjalta meneillään olevassa Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa lastensuojelutiimien on tarkoitus muuttaa työskentelyotettaan. Tehdyssä muutostyössä esille nousevat kysymykset siitä, miten työntekijöiden ajattelua, puhetapaa ja kielenkäyttöä voidaan uudistaa/muuttaa systemisen ja perheterapeuttisen ajattelun ohjaamana lastensuojelun avohuollon kontekstissa hyviä kohtaamisia tukeviksi sekä hyvää työskentelysuhdetta, luottamusta ja muutoksen mahdollisuuksia tukevaksi. Keskiöön nousevat lapsi, perhe, vuorovaikutus ja toimijuus. Analyysia on tehty Pirkanmaalla muutostyöhön kuuluvan systemisen lastensuojelukoulutuksen ja siihen liittyvän työnohjauksen yhteydessä sosiaalityöntekijöitä kuulemalla ja heille annetun välitehtävän palautteiden perusteella sekä osallistumalla ja havainnoimalla aiheeseen liittyviä keskusteluja. Artikkelissa esiteltyjen näkökulmien pohjalta esitellään systeemiseen työskentelyotteeseen perustuva malli lapsen ja perheen kohtaamiseksi.

Systeminen työote lastensuojelun perhehoidossa

Pia Lahtinen, Reetta Peltonen, Päivi Petrelius, Jaana Pynnönen, Marketta Raivio, Johanna Santanen & Minna Valli

Perhehoito ja sen kehittäminen ovat olennainen ja kasvava osa suomalaista lastensuojelua. Perhehoito on laitoshoidon nähden ensisijainen lapsen sijaishuollon muoto, kuitenkin niin, että sijaishuoltopaikan valintaa ohjaavat aina lapsen tarpeet ja sijaishuollon tavoitteet. Laitoshoidon järjestetään, jos lapsen sijaishuoltoa ei voida järjestää lapsen edun mukaisesti riittävien tukitoimien avulla perhehoidossa tai muualla (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417, 50 §).

Tässä artikkelissa perhehoidon toimijat eri puolilta Suomea pohtivat, mitä systeminen työote merkitsee lastensuojelun perhehoidossa. Avaamme systemisen työskentelyn lähtökohtia ja periaatteita sekä pohdimme, soveltuuko systeminen työote maakunnallisen perhehoidon uudistamiseen. Avaamme maakunnallisten esimerkkien avulla sitä, millaista kehittämistyötä systemisen lastensuojelun näkökulmat ovat virittäneet perhehoidossa. Lopuksi arvioimme, mitä systemisen työotteen käyttöönotto edellyttäisi maakuntien perhehoidolta päätöksenteko- ja politiikkatasoilla.

Artikkeli perustuu Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) maakunnallisiin kokemuksiin Pohjois-Savossa, Satakunnassa ja pääkaupunkiseudulla, LAPE-ohjelmassa tuotettuihin materiaaleihin sekä kotimaisiin ja kansainvälisiin systemistä lastensuojelua ja perhehoitoa koskeviin tutkimuksiin ja selvityksiin.

Yhdessä eteenpäin! Perhesijoituksen alkuvaiheen systeeminen malli Salossa

Tiina Laiho, Johanna Lehtola & Reetta Lindfors

Tässä artikkelissa käsitellään Salon kaupungin lastensuojelun sijaishuollossa luotua sijoituksen alkuvaiheen mallia. Salossa on kehitetty sijoituksen alkuvaiheen mallia suunnitelmallisesti vuodesta 2012 lähtien. Työskentelymallin kehittämistä ovat tukeneet ja ohjanneet niin työntekijöiden koulutukset kuin myös halu kehittää työtä, mutta myös perhehoitajilta kerätty palaute. Toisaalta tarkastelun alla työyhteisössä ovat olleet yllättäen katkenneet sijoitukset. Keskeistä on ollut havainto siitä, että perhehoitajat ovat usein kokeneet jäävänsä sijoituksen jälkeen liian yksin elämään arkea perheeseen sijoitetun lapsen kanssa vailla riittävää tietoa lapsen kokemuksista ja elämästä. Alkuvaiheen työskentelymalli kattaa noin vuoden ajanjakson siitä, kun lapsi on sijoitettu huostaanoton kautta pidempiaikaiseksi tarkoitettuun sijaishuoltoonpaikkaan, mutta tuki jatkuu tarpeista riippuen myös tämän jälkeen. Malli koostuu erilaisista sekä lapsen, vanhempien että perhehoitajien kanssa käsiteltävistä tema-alueista, joita työstetään perheterapeuttisesta näkökulmasta. Kehittämistyö on toistaiseksi keskittynyt enemmän perhesijoitukseen, sillä lähtökohtaisesti perhehoidossa sosiaalityön tarjoaman tuen tarve on suurempi kuin laitossijoituksissa.

Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa – Miten ammattilaiset voivat tukea nuorta ja hänen vanhempiaan sijoituksen alkuvaiheessa?

Noora Aarnio

Sijaishuollon tutkimuksessa ja kehittämisessä puhutaan terapeuttisuuden tuomisesta lastensuojelulaitosten toimintaan, jotta voitaisiin paremmin vastata lasten, nuorten ja perheiden tarpeisiin. Tässä artikkelissa pohditaan kriisinäkökulmaa hyödyntäen millaisia eri tasoilla ilmeneviä tekijöitä sijoituksen alkuvaiheessa on läsnä ja miten ammattilaisten tulisi niihin vastata. Tutkimus- ja kehittämisprosessissa on hyödynnetty sijoitettujen nuorten, heidän vanhempiensa ja ammattilaisten tietoa sekä tutkimustietoa. Artikkelissa kerrotaan myös kompleksisuutta jäsentävän työkalun, Toipuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa - kysymyspatterin kokeiluista sekä ammattilaisten reflektiivisen ajattelun jäsentymisestä työkalun avulla. Tavoitteena on tuoda näkyväksi sitä, miten sijaishuollon moninaisuuden huomioiva tuettu, kompleksisuutta jäsentävä reflektiivinen pohdinta antaa mahdollisuuden kääntää monimutkaiset mikro- ja makrotason ilmiöt lapsikeskeiseksi positiivista vuorovaikutusta edistäväksi toiminnaksi. Lisäksi artikkeli sisältää prosessin aikana syntyneet ohjeet ammattilaisille sijoituksen alkuvaiheen kriisin huomioimiseen.

Systeemisen lastensuojelutiimi Vantaan lastensuojelun avopalveluissa – Näkökulmana tiimin kouluttaminen ja toiminnan suunnittelu osana organisaatiota

Anne Kantoluoto

Kuvaan tässä artikkelissa Vantaan systeemisen lastensuojelun sosiaalityön tiimin suunnittelun, seurannan ja raportoinnin prosessia vuosina 2017–2018. Kerron myös systeemisen tiimin koulutuksesta. Kuvaan näiden eri ulottuvuuksien suunnittelua ja toteuttamista ja sitä, mitä ne nivoutuivat toisiinsa. Nostan esiin onnistumisia ja toisaalta kohtia, joita olisi kannattanut tehdä toisin.

Pilotin perusteella voidaan todeta, että systeemisen sosiaalityön toimintamallin kehittämistä voi ja kannattaa edelleen jatkaa lastensuojelussa. Kouluttajilla tulisi olla vahva substanssiosaaminen ja taito soveltaa perheterapeutista näkökulmaa lastensuojelukontekstissa. Päälliköiden, esimiesten, johtavien sosiaalityöntekijöiden ja systeemistä sosiaalityötä tekevän tiimin sekä kouluttajien tulisi yhdessä asiakkaiden kanssa kehittää systeemistä mallia. Näin taattaisiin ruohonjuuritason osaamisen, koulutuksen ja johtamisrakenteiden kehittyminen linjassa. Systeemisyyden laajempi implementointi edellyttää jaettavaa ymmärrystä systeemisyydestä ja monialaista, integroitua johtamista.

Vuorovaikutuksen monet mahdollisuudet verkossa

Sonja Soini & Tarja Kovanen

Hyödynnämme teknologiaa arkiseen vuorovaikutukseen päivittäin. Erityisesti lapsille ja nuorille on itsestään selvää olla vuorovaikutuksessa myös verkon yli. Lapsiperheiden palveluissa tätä mahdollisuutta ei kuitenkaan hyödynnetä vielä läheskään niin monipuolisesti, kuin mitä teknologian puolesta jo voisi. Sosiaalinen media ja erilaiset verkkopalvelut haastavat myös lapsiperheiden palvelut mukaan uusiin vuorovaikutuksen tapoihin. Vuorovaikutuksen tapoja ja kanavia lisäämällä voimme tukea lapsia, nuoria ja perheitä yhä joustavammin heidän arkeensa sopivilla tavoilla. Monelle ammattilaiselle on kuitenkin epäselvää, millaisia mahdollisuuksia digitalisaatio voi tarjota ja erityisen usein kysytään, voiko verkossa todella kohdata. Vuorovaikutus on sosiaalityön ja lastensuojelun keskeisin työväline, joten kysymys on tärkeä.

Väitämme, että lastensuojelun ammattilaiset ovat haastavan vuorovaikutuksen ammattilaisia ja se sama osaaminen on käyttökelpoista myös verkossa. Avain tämän osaamisen soveltamiseen on teknologian mahdollisuuksien ymmärtämisessä. Digitalisaation suuri mahdollisuus on asiakkaiden osallisuuden tukemisessa. Teknologian avulla voimme tiedottaa palveluistamme paremmin, antaa asiakkaalle avoimemmin tietoa hänen omasta prosessistaan ja mahdollisuuden olla mukana tuottamassa tietoa joustavammin sekä olla vuorovaikutuksessa monipuolisesti.

Tässä artikkelissa käsittelemme vuorovaikutusta verkossa tarkoituksenamme lisätä ymmärrystä sen monimuotoisuudesta ja siten tukea uusien toimintatapojen kehittämistä. Keskitymme erityisesti vuorovaikutukseen lasten ja nuorten kanssa lastensuojelun kontekstissa, mutta myös muiden kohderyhmien kanssa työskentelevät ammattilaiset toivottavasti löytävät tästä eväitä kehittämiseen.

Miten perhetyö uudistuu – Vahvan perhetyön malli tulevaisuuden visiona

Elina Myllymäki

Perhetyötä tuotetaan monella taholla ja sitä käytetään runsaasti. Toimintatavat ja palveluiden sisältö kuitenkin vaihtelevat ja perhetyöltä on todettu puuttuvan kansallinen yhtenäisyys. Perhetyöltä puuttuvat yhtenäisyyttä ylläpitävät ja palvelua kehittävät rakenteet. Perhetyön kehittäminen on pitkälti linkittynyt lastensuojelun kehittämiseen, jolla silläkään ei maassamme toistaiseksi ole kovin pysyviä lähtökohtia.

Perhetyötä pyritään artikkelissa tarkastelemaan kokonaisuutena, joka pitää sisällään sekä perhetyön että tehostetun perhetyön ja joka tavoittaa lapsiperheet peruspalveluista lastensuojeluun. Lapsen hyvinvointi on aina sidoksissa ihmissuhteisiin; siihen vuorovaikutussysteemiin, jonka keskellä hän elää. Perhetyössä pyritään työskentelemään perheen kanssa ja sitä kautta lisäämään lapsen hyvinvointia. Perhetyön olisi tärkeää tavoittaa perheet näiden omissa arkiympäristöissä ja oltava saatavilla silloin, kun sitä tarvitaan.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelmassa (LAPE) on tavoiteltu perhetyön käytäntöjen yhtenäistämistä. Lastensuojelun perhetyöstä ja perhekuntoutuksesta on laadittu mallinnus, jossa korostuu perhetyön monitoimijaisuus ja integroituminen muihin lastensuojelupalveluihin. Mallinnuksessa on hahmoteltu seitsemän sisältöelementtiä, joiden avulla perhetyön sisältöä voidaan jäsentää. Perhetyö on ollut esillä myös perhekeskusmallin kehittämisen yhteydessä. Lisäksi perhetyön porrasteisuus on saanut oman työryhmänsä, jonka tavoitteena on kartoittaa perhetyön moninaisia käsitteitä ja käytäntöjä ja kuvata sen keskeisiä sisältöjä eri tasoilla.

LAPE-ohjelma on myös tehnyt tunnetuksi systeemistä toimintamallia. Perhetyön sijoittuminen perheiden ympärille muodostuviin systeemiin tiimeihin voi tapahtua monella eri tavalla ja kunnat ovat ottaneet käyttöön erilaisia malleja. Perhetyön roolia perheen verkostossa määrittää tulevaisuudessa vahvasti se, tarvitaanko palvelusta erillinen päätös vai integroituuko työskentely rajattomasti muiden toimijoiden työhön. Perhetyön vahvuutena on joka tapauksessa perheen arjessa toimiminen ja muutostoiveiden muuttaminen konkreettiseksi, suunnitelmalliseksi työskentelyksi.

Turussa pyrittiin vuosina 2017–2018 toteuttamani kehittämishankkeen kautta tekemään perhetyötä näkyväksi organisaatiomuutoksessa ja etsimään sille paikkaa systeemissä toimintamallissa. Työntekijöiden hiljaisen tiedon pohjalta koottiin kuusi olennaista teemaa tulevaisuuden perhetyölle: kohtaaminen, suunnitelmallisuus ja selkeys, avoimuus ja luovuus, osaaminen, yhteistyö ja arvostus. Lisäksi hankkeessa syntyi pohja Vahvan perhetyön mallille, joka artikkelissa esitellään mahdollisuutena luoda perhetyölle siltä puuttuvat kansalliset kehittämiskäsitteet.

Vahvan perhetyön mallissa on kolme ulottuvuutta. Asiakasulottuvuudessa keskeistä ovat perhetyön saatavuus, selkeät käsitteet ja sisällöt, asiakasosallisuus sekä perhetyön aito vaikuttavuus. Toimiva kehittämisrakenne vaatii tuekseen lasten ja perheiden nykyistä monipuolisempaa ja asiakaslähtöisempää osallistumista. Kunnallinen/maakunnallinen ulottuvuus pitää sisällään perhetyön kolmitasoisien (perhetuki, perhetyö, tehostettu perhetyö) palvelukokonaisuuden johtamisen ja koordinoinnin alueellisesti. Valtakunnallinen ulottuvuus tuo perhetyölle pysyvän kehittämisrakenteen, jota kautta voidaan viedä eteenpäin esimerkiksi perhetyön laatuksiteereitä ja koulutuspolkua.

Sisukas pärjää aina? – koulun ja lastensuojelun yhdyspinnoilla

Christine Välivaara

Sijoitetuilla lapsilla ilmenee muita enemmän haasteita koulunkäynnissään ja psyykkisessä hyvinvoinnissaan. Heidän elämäänsä sisältyy haavoittaneita kokemuksia, joilla on yhteyttä lasten kehitykseen. Kaikilla sijoitetuilla on myös vahvuuksia. He haluavat tulla kohdatuksi tavallisina lapsina, eivät erityistapauksina. Koulu ja varhaiskasvatus ovat sijaishuoltopaikan ohella keskeisiä korjaavia kokemuksia tarjoavia turvapaikkoja. Oikea-aikaisella tuella voidaan tutkitusti vahvistaa lasten selviytyvyyttä. Varhainen auttaminen on tärkeää, jotta sijoitetut lapset saavat potentiaalinsa käyttöön ja koulunkäynnistä tulee myönteinen asia. Jotta tukitoimet kohdistuisivat oikeisiin asioihin, on lasten vahvuuksien ja tuentarpeiden selvittäminen tärkeää. Tarvitaan tukea, seurantaa sekä yhteistä linjaa koulussa, kotona ja lastensuojelussa.

Koulumenestys sekä vuorovaikutussuhteissa pärjääminen, ovat tärkeimpiä suojaavia tekijöitä sijoitetun lapsen elämässä. Koulutuksellisen tasa-arvon toteutuminen riippuu kuitenkin tällä hetkellä liiaksi asuinpaikasta ja sattumasta. Sijaishuollon systemaattinen Sisukas-toimintamalli tarjoaa työkaluja monitoimijaisen yhteistyön haasteisiin sekä alakouluikäisten sijoitettujen lasten koulunkäynnin tukemiseen ja suojaavien tekijöiden vahvistamiseen. Toiminta on kehitetty pohjoismaisena yhteistyönä esikuvana Ruotsiin juurtunut Skolfam-malli. Lasten tunne- ja itsesäätelytaitojen vahvistamiseen on lisäksi tuotettu psykologisen ensiavun materiaali, Älyä tunteet – ajattelun apukäsi.

Sisukas-mallia pilotoitiin konsultoivan maakunnallisen tiimin avulla Keski-Suomessa 2012–2016 rohkaisevin tuloksin. Ammatillaiset kokivat, että toiminta vahvisti heidän osaamistaan ja ymmärrystään sijoitettujen lasten erityiskysymyksissä. Verkostoyhteistyö tiivistyi ja tiedonkulku parani. Lapset ja sijaisvanhemmat kertoivat saaneensa apua ja tulleen paremmin osallisiksi monialaisessa yhteistyössä. Vaikuttavuuden arviointitutkimuksessa todettiin lisäksi, että kaksivuotiseen interventioon osallistuneiden sijoitettujen lasten oppimistulokset paranivat tilastollisesti merkitsevästi. Monella lapsella ilmeni psyykkisiä ongelmia kokeilun alkaessa. Osalla tilanne parani, osan tuki jatkui vahvemman avun piirissä, sillä haasteiden pitkäkestoisuuden todettiin edellyttävän pitkäjänteistä työskentelyä.

Hyvänä käytäntönä 2016 palkitun Sisukas-toiminnan on laskettu tuovan merkittäviä taloudellisia säästöjä, kun lasten edellytykset kiinnittyä peruskouluun ja sen jälkeisiin jatko-opintoihin sekä työelämään paranevat. Toiminnan juurruttaminen ja jatkokehittäminen on jatkunut Lape-yhteistyönä seitsemässä maakunnassa. Tavoitteena on perustaa psykologista, erityisopettajasta ja koordinoivasta sosiaalityöntekijästä koostuvia liikkuvia Sisukas-tiimejä osaksi maakunnallista lastensuojelun perhehoitoa ja sijaishuoltoa. Pesäpuu ry on mukana yhteiskehittämisessä.

Traumaattisista oloista tulleiden lasten ja perheiden auttaminen koulun, terveydenhuollon ja lastensuojelun yhteisenä työnä

Marjo Alatalo & Anne Kantoluoto

Tarkastelemme artikkelissa LAPE-muutosohjelman pääkaupunkiseudun Lapsen paras, yhdessä enemmän -hankkeen erityis- ja vaativan tason osakokonaisuuteen paikantuvaa kehittämistyötä, jonka tavoitteena on ollut luoda toimintamalli traumaattisista oloista maahan tulleiden tai traumatisoituneiden lasten, nuorten ja perheiden auttamiseksi. Kehittämistyö pohjautuu Vantaalla toteutettuun perheneuvolan psykologin, koulun sekä erikoissairaanhoidon uudenlaiseen yhteistyön kokeiluun. Lastensuojelu osallistui perheneuvolan psykologin koordinoimaan yhteistyöhön, mutta ei yhtä systemaattisesti kuin muut tahot. Kokeilun keskeinen toiminta-ajatus oli viedä monialaista osaamista joustavasti yhdistävä tuki kouluun, lähelle lasten ja perheiden arkea. Vantaalta karttuneita kokemuksia on työstetty pääkaupunkiseudun Lapsen paras – yhdessä enemmän -hankkeen monialaisessa, sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten asiantuntijatyöryhmässä. Koulun toimijat ja näiden kysymysten parissa työskentelevät tutkijat ovat tuoneet oman näkökulmansa yhteiskehittelyyn osallistumalla työryhmään ja työpajaan. Yksittäisiä kokemusasiantuntijapalautteita lukuun ottamatta lasten, nuorten ja perheiden näkökulmat ovat ammattilaisten kertomia. Kuvaamme ja arvioimme artikkelissa Vantaalla tehtyä uudenlaista yhteistyötä hyödyntäen LAPE-muutosohjelmassa tehtyä monitoimijaisen perhetyön mallinnusta (Alatalo ym. 2017), aikaisempien kehittämishankkeiden tuloksia ja tutkimuskirjallisuutta. Lopuksi pohdimme toimintamallin jatkokehittämistä, jossa on keskeistä kiinnittää huomiota lasten, nuorten ja vanhempien osallisuuden ja sosiaalityön ja -ohjauksen roolin vahvistamiseen sekä toimintamallin asiakashyötyjen arvioimiseen.

Koulu hyvinvointia tukevana yhteisönä

Terhi Pippuri

Artikkelissa tarkastellaan perusopetuksen mahdollisuuksia lasten ja hyvinvoinnin edistämässä ja kerrotaan pääkaupunkiseudun LAPE-hankkeessa tehdystä opiskeluhuollon kehittämistyöstä. Opiskeluhuollolla tarkoitetaan laajasti koulujen hyvinvointityötä, jota toteutetaan yhteisöllisellä ja yksilökohtaisella tasolla. Koulu on lasten ja nuorten keskeinen kasvuyhteisö. LAPE-kehittämisessä haluttiin vahvistaa koulujen roolia hyvinvoinnin edistämässä ja varmistaa, että lapset ja nuoret saavat siellä tarvitsemansa avun ja tuen. Pääkaupunkiseudun hankekuntien yhteistyössä kehitettiin yhdenmukaisia osallisuutta ja yhteisöllisyyttä lisääviä opiskeluhuollon toimintamalleja. Kehittäminen perustui koulujen ja myös oppilaiden esittämiin tarpeisiin, ja kehittämisessä huomioitiin lasten, nuorten ja vanhempien kokemuksia. Riippumatta lapsen tai nuoren kotikunnasta, koulusta tai äidinkielestä, opiskeluhuollossa tulisi olla yhdenmukaisuutta. Tavoitteena oli myös edistää eri palvelujen integraatiota ja muodostaa lapsen, nuoren ja perheen näkökulmasta eheitä palvelukokonaisuuksia, joissa erityistaso tarvittaessa tulee perustason tueksi.

Lapsen etu ja vanhemman vankeus – Lapsen edun toteutumisen ja vanhemmuuden tukemisen haasteet vankilan ja lastensuojelun viranomaisyhteistyössä

Tytti Lassila & Mari Suonio

Tämän artikkelin tehtävänä on selvittää, miten viranomaisyhteistyötä vankilan ja lastensuojelun välillä voidaan kehittää niin, että se tukee paremmin lapsen etua ja vanhemmuutta vankilassa. Lisäksi artikkelissa on pyritty tekemään näkyväksi niitä näkökulmia, joita tähän erityisryhmään kuuluvien palveluiden järjestämiseen viranomaisyhteistyössä liittyy. Tilastojen mukaan noin joka kolmannella vankilassa olevalla vangilla on vähintään yksi lapsi. Käytännössä niiden lasten kokonaismäärää, joita vanhemman vankeus koskettaa, on vaikea arvioida. Suomessa on jo vuonna 2011 kiinnitetty huomiota siihen, ettei niiden lasten oikeuksien toteutumista ole tutkittu, joiden vanhempi on vankilassa. Tiedossa ei myöskään ole millainen joukko vankivanhempien lapsista on lastensuojelun asiakkuudessa. Vankilan ja lastensuojelun välille ei ole muodostunut selkeää yhteistyökulttuuria, vaikka molemmissa viranomaisrooleissa on samoja tavoitteita vanhemmuuden tukemiseksi.

Aihetta tarkastellaan sekä käytännön että aiempien tutkimusten näkökulmasta. Artikkelia varten on selvitetty vankiloiden ja lastensuojelun työntekijöiltä kokemuksia ja kehittämisajatuksia yhteistyöstä, lapsen edusta ja vanhemmuuden tukemisesta. Aineisto käsiteltiin sisällönanalyysillä. Kokonaistilanteen arvioimiseksi yhteistyö todettiin välttämättömäksi. Aineiston perusteella yhteistyötä leimaa satunnaisuus eikä eri viranomaisten laatimat mahdolliset suunnitelmat vanhemmuuden tukemiseksi kommunikoi keskenään. Lisäksi vankiloissa koettiin, että vankilan rooli on usein lastensuojelua avustava, ei tasavertainen kumppani vanhemmuuden tukemisessa. Vankiloissa lastensuojelulta toivotaan aktiivista roolia lasten edun arvioinnissa sekä vanhemmuuden tuen suunnitelmallisuuden tukemisessa. Lastensuojelu puolestaan odottaa vankilan olevan aktiivinen osapuoli yhteistyön aloittamisessa. Yhteistyön esteiksi arvioitiin tiedonpuute ja osin myös ennakkoluulot koskien paitsi vankivanhempia, myös vankilahenkilökunnan valmiuksia perhetyöhön.

On lapsen edun mukaista, että vankiloiden ja lastensuojelun välille muodostuu selkeä yhdyspinta. Lastensuojelun laatimat suunnitelmat vanhemmuuden tukemiseksi tulee huomioida vangille laadittavissa rangaistusajan suunnitelmissa. Yhteistyön selkiinnyttäminen ja asenneilmapiirin muutos yhteistyötä tukevaksi on keskeistä. Myös molempien osapuolten aktiivisuus yhteistyöhön hakeutumisessa on tärkeää. Suosituksena on myös maakuntatasoisten yhteistyöverkoston luominen, jotta mahdolliset tiedonpuutteesta johtuvat yhteistyön esteet tulevat tarkasteluun. Lisäksi suosituksena on kansallisen tutkimustiedon hankkiminen lapsen edun kysymyksistä tilanteissa, joissa vanhempi on vankilassa.

Perheiden tarpeista lähtevän auttamistyön johtaminen

Liisa Jokinen, Elina Stenval & Kati Palsanen

Artikkelissa pohdimme paljon palveluita tarvitsevien lasten ja perheiden asiakaslähtöistä tukemista johtamisen näkökulmasta. Nostamme esiin tarpeen tunnistaa nykyistä paremmin monia eri palveluita tarvitsevien asiakkaiden tilanteet omanlaistaan työskentelyä vaativiksi prosesseiksi. Organisaatioissa on myös pystyttävä hyödyntämään asiakasrajapinnassa syntyvää tietoa nykyistä paremmin. Esimiestyössä sekä strategisen johtamisen tasolla on luotava uudenlaisia toimintatapoja, joiden avulla joustavasti palveluita yhdistelevät ja uusia työmuotoja luovat auttamisen prosessit mahdollistuvat. Positiivisia kehityssuuntia on mahdollista saada aikaan asiakaslähtöiseen perspektiiviin perustuvan asiantuntijoiden itseohjautuvuuden, professioiden välistä luottamusta rakentavan esimiestyön sekä sektorit ylittävän strategiatyön avulla. SOS-Lapsikylä rakentaa omassa SOS-kumppanuus työssään toimintamalleja, jotka auttavat kuntia ja maakuntia näiden ratkaisujen toteuttamisessa. Kuvaamme artikkelimme lopuksi myös tämän kehittämistyön toiminta-ajatusta.

Kompleksisuus sosiaalihuollon vaativuuden määrittelijänä

Noora Aarnio & Nanna Miettunen

Sosiaalihuolto on muuttumassa kolmiportaiseksi terveydenhuollon tapaan, jolloin tasot olisivat sosiaalihuolto, lastensuojelu ja vaativimmat lapsiperheiden palvelut. Yhtenäisen porrasteisuuden rakentaminen eri alojen välille on kuitenkin ongelmallista johtuen terveydenhuollon ja sosiaalihuollon toimintalogiikoiden erilaisuudesta. Sosiaalihuollossa vaativuus ei aiheudu asian harvinaisuuden tai yksittäisen ongelman vaativuuden mukaan, vaan merkityksellisyyttä on erityisesti tilanteen kompleksisuus. Tässä artikkelissa pohdimme sosiaalihuollon vaativuuden arviointia kompleksisuuden käsitteen avulla. Läheis- ja viranomaisverkostojen vaikutusten yhteenkietoutuminen saa aikaan ennakoimattomia muutoksia asiakasperheen tilanteessa ja siksi tilanne tulee arvioida aina uudelleen juuri nyt saatavilla olevien tietojen valossa. Tarvitsemme kuitenkin työkaluja kompleksisuuden jäsentämiseen. Artikkelissa kerrotaan visuaalisista työkaluista lastensuojelun tarpeen ja vaativimman tuen tarpeen arviointiin. Muuttujat tilanteen arvioinnissa ovat: lapsen turvallisuus, perheen ja lähiyhteisön voimavarat, yhteistyö, tilanteen harvinaisuus, järjestelmän toimivuus sekä juridis-hallinnollinen monimutkaisuus. Artikkelissa kerrotaan mittareiden kokeiluista kuudessa erikokoisessa kunnassa sekä niiden sovellettavuudesta käytännön työssä.

Koulukotien asema muuttuvassa palvelukentässä

Elina Pekkarinen & Noora Hästbacka

Koulukodit ovat 150 vuoden ajan vastanneet aiemmin pahantapaisten ja myöhemmin vaativaa erityistä tukea tarvitsevien lasten ja nuorten huolenpidosta, kasvatuksesta ja opetuksesta. Niiden toiminnassa korostuvat pyrkimykset vaikeiden sosiaalisten ongelmien ja häiriökäyttäytymisen korjaamiseksi, toimiminen neljän erityis- ja vaativan tason palveluiden – lastensuojelun, psykiatrian, erityisopetuksen ja rikosseuraamuksen – yhtymäpinnoilla sekä viimesijaisuus lastensuojelun sijoitusprosessissa.

Koulukoteja on tutkittu verrattain paljon ja kuluvan sosiaali- ja terveydenhuollon palvelu-uudistuksen yhteydessä koulukodit teettivät oman selvityksen, jota hallituksen Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelma (LAPE) -kärkihanke rahoitti. Samalla käynnissä on ollut koulukodista aikuistuneiden nuorten haastattelututkimus sekä koulukotien psykiatriasta tukea kehittävä yhteiseurooppalainen tutkimushanke. Näiden kaikkien tutkimusten tulokset osoittavat, että koulukotien tarjoamalle osaamiselle on edelleen tarvetta. Suomessa huostaanotot ja kiireelliset sijoitukset ovat kasautuneet teini-ikäisiin, ja huomattavalla osalla tämän ikäisenä sijoitetuista on yhtäaikaista koulunkäynnin vaikeuksia, ristiriitoja kasvattajien kanssa, päihteiden käyttöä, psyykkisiä ongelmia sekä rikollista käyttäytymistä. Koulukotien tarjoamaa sijaishuollon palvelua tulee kuitenkin kehittää ja vahvistaa instituution verkostoitumista niin paikallisesti kuin valtakunnallisesti.

Artikkelissa esitetään edellä mainittujen tutkimushankkeiden pohjalta kehittämisehdotuksia erityis- ja vaativan tason sijaishuollon järjestämiseksi tilanteissa, joissa nuorella on yhtäaikaista useita kuormittavia tekijöitä ja erilaista suojelun tarvetta. Teksti perustuu tutkimukseen, mutta tavoitteena on käytännön kenttää ja alan asiantuntijoita puhutteleva puheenvuoro lastensuojelun sijaishuollosta.

Maakunnallistuva lastensuojelu tienristeyksessä – tienviittoja systeemisen lastensuojelun implementointiin

Satu Mäki-Fossi & Lars Lindholm

Tässä artikkelissa vastataan kysymykseen, millä edellytyksillä saavutetaan systeemisen lastensuojelun pysyvyys maakuntatasolla. Teoreettisena taustana on Normalization Process Theory (NPT) (May & Finch 2009). Artikkelissa kuvataan tähän mennessä toteutunut systeemisen lastensuojelun maakunnallinen implementaatioprosessi ja sen tuloksia peilaten niitä NPT:n mukaista prosessia vasten. Tuleva sote- ja maakuntauudistus tuottaa lisähaasteita uudistustyön jatkuvuudelle, sillä maakunnallinen lastensuojeluorganisaatio on vasta rakentumassa. Palvelun järjestäjän ja poliittisen johdon tulisikin huomioida systeemisen lastensuojelun implementoinnin mahdollistavat tekijät maakuntavalmistelussa. Artikkelin aineisto koostuu maakunnan eri organisaatioiden kanssa toteutuneesta kehittämistyöstä. Paikallisia kokemuksia on peilattu sekä Englannissa että muualla toteutettuihin systeemisen lastensuojelun implementointia tarkastelleisiin tutkimuksiin ja raportteihin (mm. Bostock 2017; Forrester ym. 2013, Trowler & Goodman 2012a).

Mallin implementoinnin kannalta ydinkysymykseksi vaikuttavat nousevan henkilöresurssit, henkilökunnan rekrytointi ja organisaation toimintaa ohjaavat todelliset arvot. Menetelmäkoulutuksen käynnistyessä tiimeissä tulee olla riittävä määrä henkilöstöä ja työntekijöillä aikaa paneutua koulutusmateriaaliin (käyttöönotto). Toiminnan ylläpitämisessä (juurruttaminen) tulee olla riittävä määrä malliin sitoutunutta ja osaavaa henkilöstöä tai vaarana on menetelmän käytön hiipuminen. Organisaation johdon on kautta linjan sisäistettävä vahvaan resursointiin panostava strategia ja varmistettava joka portaalla organisaation sitoutuminen malliin ja sen edellyttämiin toimintaa ohjaaviin arvoihin (integrointi).